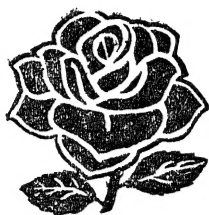

పారిజాతాపహరణము

జగన్నాథ విజయముతో తులనాత్మకానుశీలనము

పి. హెచ్. డి. పట్టముకొరకై
బెంగుళూరు విశ్వవిద్యాలయమునకు
1973 జనవరిలో సమర్పించబడిన
సిద్ధాంతవ్యాసము

చన్నాప్రగడ తిరుపతిరావు

బెంగుళూరు విశ్వవిద్యాలయము
విశ్రాంతాంధ్రోపన్యాసకుడు

పారిజాతాపహరణము

జగన్నాథవిజయముతో తులనాత్మకాను శీలనము

ముద్రణ : జులై 2000

ప్రతులు : 1000

వెల : రు. 150

పుటలు : 392+64+8

ప్రచురితము :

రచయిత,

221, 9వ మెయిన్,

మైకో రోడ్, అరకెరె,

బెంగళూరు - 560 076

ముద్రాపకులు :

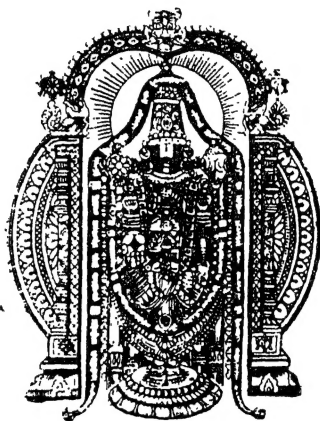
1. శివలక్ష్మి ప్రింటర్స్, తెనాలి.

2. న్యూ విజయ ఆర్టుప్రెస్, తెనాలి.

3. వాణి ప్రింటర్స్, తెనాలి.

4. అజంతా ప్రింటర్స్, తెనాలి.

శ్రీ వేంకటేశ్వరాయ నమః

ఈ గ్రంథ ముద్రణకు
శ్రీ తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానము వారినుండి
ధార్మికగ్రంథ ముద్రణ సహాయ ప్రణాళిక ప్రకారము
రూ. 20,000 ఆర్థికసహాయము లభించినది.

కృ త జ్ఞ త లు

అయాచితంగా ఆప్టికేషన్ లేకుండా తమకళాశాలలో ఆంధ్రోపన్యాసక పదవిని నాకు పిలిచి ఇచ్చి, ఆవిధంగా బెంగుళూరు నివాసం, దానివల్ల కన్నడభాషా పరిచయం, బెంగుళూరు విశ్వవిద్యాలయంలో పరిశోధనచేసే అవకాశం కలిగించిన బెంగుళూరు ఆచార్యపాఠశాలా కాలేజి స్థాపక ప్రధానాచార్యులు దివంగత శ్రీ యన్. అనంతాచార్యగారికి—

విశ్వవిద్యాలయంలో తెలుగుభాషా విభాగం ఏర్పడకముందే తెలుగులో పి. హెచ్. డి. చేసే అవకాశం నాకు కలిగించిన అప్పటి కన్నడ భాషా విభాగాధ్యక్షులు ఆచార్య జి. యస్. శివబ్రహ్మగారికి—

పరిశోధనలో నాకు మార్గదర్శకులుగా వ్యవహరించిన ఆచార్య తంగిరాల వేంకట సుబ్బారావుగారికి—

తమ అమూల్యమైన సూచనలతో వ్యాసానికి జీవంపోసిన దివంగతులు శ్రీమాన్ రాళ్ళపల్లి అనంతకృష్ణశర్మ, పుట్టపర్తి నారాయణాచార్యులు ఆచార్య తిమ్మావఝుల కొదండరామయ్యగారికి—

దీన్ని పి. హెచ్. డి. కి అర్హంగా ఆమోదించిన తిరువులు కీర్తిశేషులు ఆచార్యులు దివాకర్ల వేంకటావధాని, జి. యస్. రెడ్డిగారికి—

గ్రంథ ముద్రణకు అర్థికసహాయం చేసిన తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానం అధికారవర్గానికి—

గౌరవ పూర్వకంగానూ—

ముప్పైవిళ్ళుగా ఆసూర్యంపశ్యగా అటకమీదపడిఉన్న దీన్ని వెలుగులోకి తేవలసిందేనని పట్టుబట్టి సాధించిన నాకుమార్తె చి. సా. డా. జయలక్ష్మికి—

ముద్రణ సమయంలో నాకు గౌరవశ్రద్ధలతో అతిథ్యసపర్యలుచేసిన మా (అన్నగారి) కొడళ్ళు చి. సా. ఉమాలక్ష్మి, చి. సా. భాస్కరలక్ష్మి కల్యాణిలకూ—

అశీఃపూర్వకంగానూ

—తిరువతిరావు

ప రి మి తు లు

ఇది బెంగుళూరు విశ్వవిద్యాలయానికి ముప్పైవిళ్ళవాడు తెలుగులో పి. హెచ్. డి. డిగ్రీకై సమర్పించబడిన తెట్టతెలి సిద్ధాంతవ్యాసం తులనాత్మక విమర్శలో నాకు మార్గదర్శకాలు కాదగిన గ్రంథాలు తెలుగులో ఏమిలేవు. హిందీలో రెండు మూడు వచ్చాయి కనుక నాకునేనే ఒక ప్రణాళికను ఏర్పరచుకోవలసి వచ్చింది. దివాకర్లవారి 'సన్నయ భారతం' ఒకవిధంగా సంస్కృత తెలుగు భారతాల తులనాత్మకానుశీలన ధోరణి లోనే నడిచింది. అంచేత వీలైనంతవరకు దాన్ని అదర్శంగా తీసుకున్నాను. ఇప్పుడుమాస్తే ఈవ్యాసం కొంత అసమగ్రం అన్నట్టు కనిపిస్తోంది. ముఖ్యంగా వక్రొక్తి ధ్వని అనే దృక్కణాలతో పరిశీలన జరగలేదు. ఇప్పుడు చేసే ఓవికలేదు.

పరిశోధకులుగా, విమర్శకులుగా లబ్ధప్రతిష్ఠలైన పండితులు పెద్దల అభిప్రాయాలను కొన్నింటిని ఖండించవలసి వచ్చింది. ముఖ్యంగా విశ్వనాథవారి 'భజనపరుల' లో ఒకడినైన నేను, వారికొన్ని అభిప్రాయాలను ప్రామాణికంగా ఉదాహరించుకుంటూనే, మరికొన్ని అభిప్రాయాలతో వికీభవించలేక పోవటం నాకే బాధాకరంగా ఉన్నది. ఐనా అభిమాన దురభిమానాలకు అతీతంగా నిజమని నమ్మినదాన్ని 'నిర్మోగ మాటం'గా ప్రకటించటం పరిశోధకుడి ధర్మం అని నమ్మినందున అలా చెయ్యక తప్పిందికాదు

రచన సరళ గ్రాంథికభాషలో, గ్రాంథికశైలిలోనే సాగింది. సాధారణంగా తెలుగుపండితు లందరికీ సంస్కృతం క్షుణ్ణంగానే వచ్చిఉంటుందనే నమ్మకంతో సంస్కృత శ్లోకాలకు తెలుగు అనువాదం ఇవ్వలేదు. అలాగే కన్నడభాషా పరిచయం ఉండటం అరుదుగనుక వారు కన్నడ మూలాన్ని సాంతంగా చదువుకొని కొంతవరకు అర్థంచేసుకోవటానికి ముఖ్యంగా భాషాశైలి తెలియటానికి, ఉపయోగపడుతుందనే ఉద్దేశంతో కన్నడ మూలంలోని సంస్కృత పదాలను, సమాసాలను, తెలుగు ప్రత్యయాలు మాత్రంచేర్చి అలాగే ఉంచటం, కన్నడ పదాలకు జ్ఞాతులైన తెలుగు పదాలనే ఎన్నుకోవటం, పద్యాలలోని పదాల క్రమాన్ని చాలవరకు అలాగే ఉంచటం జరిగింది. నేటి పండితుల అవసరాలనుబట్టి సంస్కృత శ్లోకాలకు అనువాదం ఇవ్వటం, గ్రంథమంతటినీ వ్యావహారికభాషలోకి వ్యావహారికశైలిలోకి అనువదించటం అవసరమే ననిపిస్తోంది. కాని ఇప్పుడాపని చెయ్యలేను. యథాతథంగానే ముద్రిస్తున్నాను.

వాశాక ఒకతరం గడిచాక వెలువడుతున్న దీన్ని ఒకరిద్దరు ఉపయోగించుకో గలిగినా ధన్యుడనే.

— తిరుపతిరావు

విషయసూచిక

ప్రథమ ప్రకరణము - తిమ్మనరుద్రభట్టుల వంశకాల స్థలాధికము

తిమ్మనవంశము 1; ముక్కుశబ్ద విచారము 4; జన్మస్థలము 5; కాలము 5; పారిజాత రచనాకాలము 6; అష్టదిగ్గజములు 9; పంచకావ్యములు 11; ప్రథమాండ్రప్రబంధము 11; తిమ్మనకృతులు 12; తిమ్మన చాటువులు 13; తిమ్మననుగూర్చిన కథలు 15; రుద్రభట్టుకాలము 17; నివాసము 17; రచనలు 18; స్థానము 18; తిమ్మన రుద్రభట్టుల వ్యక్తి స్వభావము 19; మతస్వభావము 24; దంతకథలు 28.

ద్వితీయ ప్రకరణము - మాతృకా నిర్ణయము

వివిధవాదములు 32; హరికథాసారమరీచిక 34; పారిజాతాపహరణము - జగన్నాథవిజయము - కథాంశసాదృశ్యములు 35; మరికొన్ని సాదృశ్యములు 37; రుద్రభట్టు సొంతకల్పనలు 39; హరివంశము - పారిజాతాపహరణము - కథాంశముల సాదృశ్యములు 47; విష్ణుపురాణము - పారిజాతాపహరణము కథాంశముల సాదృశ్యము 56; కథాంశముల భేదసాదృశ్యములు - పట్టిక 63; జగన్నాథ విజయము - పారిజాతాపహరణము - భావసాదృశ్యములు 80; మరికొన్ని సాదృశ్యములు 90; రుద్రభట్టు సొంత కల్పనలు 97; హరివంశము - పారిజాతాపహరణము - రచనా సాదృశ్యములు 112; విష్ణుపురాణము - పారిజాతాపహరణము రచనా సాదృశ్యములు 129; ప్రక్షేపవిచారము 132; సారాంశము 150.

తృతీయ ప్రకరణము - అనువాద విధానము

అనువాదవిధానము 153, తిమ్మన విపులీకరణ 154, సంగ్రహీకరణ, 169, నరిహరణ 172, అన్యథాకల్పన 175, నూతనకల్పన 178, యథాతథానువాదము 180, రుద్రభట్టువిపులీకరణ 181, సంగ్రహీకరణ 187, పరిహరణ 191, అన్యథాకల్పన 197, నూతనకల్పన 196, యథాతథానువాదము 198.

చతుర్థ ప్రకరణము - కథాంశ సమన్వయాదికము

కథాంశ సమన్వయము 201, రసపాషణ 209, అలంకారములు 257, వర్ణనలు, కవిసమయములు 282, ఔచిత్యపోషణ 290, నామోచిత్యము 300, నాటకీయత 302, పాత్రచిత్రణ 313, ఛందోవైవిధ్యము 343, చతుర్విధ కవితలు 347, శైలీవైవిధ్యము 348, కావ్యగుణాదికము 355, సమకాలీన జీవనము 362, ప్రభుకీర్తిగానము 370, మహాకావ్యత్వము 375, ఇష్ట పదాంకము 379, సింహవలోకనము 382, విశేషసూచనలు —

అనుబంధములు :

1. తిమ్మన పారిజాతావహరణ కథ 2, రుద్రభట్టు పారిజాత హరణ కథ 3, పారిజాతకథా పరిణమము సంస్కృతము 6, హరివంశము తెలి కథ 6, హరివంశము మలికథ 7, హరివిజయము 10, విష్ణుపురాణము 10, పద్మపురాణము 12, భాగవతము 12, కార్తికమాహాత్మ్యము 13, భోజుడు 14, కవిరాజ పండితుడు 14, నారాయణ పండితుడు 19, ఉమాపతి ఉపాధ్యాయ 20, కవికర్ణపూరుడు 21, గోపాలదాసు 22, దివాకరుడు 22. శ్రీకృష్ణదేవరాయలు 23, రఘునాథనాయకుడు 24, కృష్ణాధ్వరి 25, నవల్పాకం తాతాచార్య 25, దిట్టకవి 30, శేషకృష్ణ 30.

తెలుగుకావ్యములు :

తిక్కన 31, ఎఱ్ఱన 31, మడికిసింగన 33, పోతన 33, ఇతరులు 34, నాటకములు 38, యక్షిగానములు 40, కన్నడకృతులు 50, వ్యాఖ్యలు 51, పూర్వకవి ప్రయోగములు 53, సమకాలీనుల అనంతరికుల అనుకరణలు 64.

ప్ర మే య ము

కర్ణాటాంధ్రములు కవలపిల్లలు

అడికవుల నాటినుండి ఈ ఉభయభాషా సాహిత్యములమధ్య అదౌన ప్రదానములు సాగుచుండెడివి. ఈ పరస్పర ప్రభావమునుగూర్చి కూలంకషమైన పరిశోధనలు జరుగుట సాహిత్యవికాస సమ్యగవగాహనకు అత్యవసరము.

అబాలిగోపాలము ప్రీతిపాత్రుడైన నాయకుడు శ్రీకృష్ణుడు. అతని లీలలలో పారిజాతాపహరణ మొకటి. ఈపట్టున అతడు శృంగార వీరమూర్తిగా సాక్షాత్కరించుచున్నాడు. హృదయమును ఆకట్టుకొనుటలో ఈ రెండు రసములకు గలశక్తి అపారము. కనుకనే సంస్కృతాంధ్ర కర్ణాటకవులు పలువురు ఈ ఇతివృత్తమునుగొని కావ్యరచన గావించియున్నారు. కన్నడ భాషలో ఈ కథను గ్రంథస్థము గావించినవారిలో జగన్నాథ విజయ కావ్యరచయితయైన రుద్రభట్టు ముఖ్యుడు. తెలుగులో పారిజాతాపహరణమును పేరిటనే రసవత్తరమైన ప్రబంధమును రచించిన తిమ్మన ప్రధానుడు.

పారిజాతాపహరణ కావ్యమును, జగన్నాథ విజయమందలి పారిజాత హరణ కథాభాగముతో తులనాత్మక పరిశీలన గావించుట ఈ సిద్ధాంత వ్యాసముయొక్క ధ్యేయము.

ఈ ఉభయ కావ్యములకును, తత్కర్తలకును ఈ ఉభయభాషా సాహిత్యములలోగల స్థానమును, వీనికి మూలము లనదగిన సంస్కృతాంధ్ర కర్ణాటక కావ్యములకును వీనికిని గల సంబంధమును, కథా సంవిధాన రసపోషణాదులలో వీనికిగల సామ్యవైషమ్యములను ఎక్కువ తక్కువలను సవిమర్శముగ నిరూపించుట ఈ సిద్ధాంతవ్యాసపు ప్రమేయము.

పారిజాతాపహరణము

జగన్నాథ విజయముతో తులనాత్మకానుశీలనము

ప్రథమ ప్రకరణము

తిమ్మన, రుద్రభట్టుల పంశకాల స్తలాదికము

పారిజాతాపహరణ, జగన్నాథ విజయ కావ్యద్వయమునకు గల పరస్పర సంబంధమును, తులనాత్మకానుశీలనమును గావించుటకుముందు తత్కావ్యకర్తలైన తిమ్మన, రుద్రభట్టుల వైయక్తిక విశేషములను కొలదిగ ప్రస్తావించుట ఉచితము.

తిమ్మన వంశము :

పారిజాతాపహరణ కావ్యకర్త సారసారస్వతాభినంది నంది తిమ్మయ కవీంద్రుడు. తిమ్మకవి తన వంశమును గూర్చి పారిజాతాపహరణ కావ్యము చివర ఒక సీస పద్యములో చెప్పకొని యున్నాడు.

కౌశిక గోత్ర విఖ్యాతుఁ డాపస్తంబ

నూత్రుఁ డార్వేల పవిత్ర కులుఁడు

నంది సింగామాత్యునకునుఁ దిమ్మాంబకుఁ

దనయుండు సకల విద్యావివేక

చతురుఁడు మలయఘోరుత కవీంద్రునకు మే

సల్లుండు కృష్ణరాయ క్షితీశ

కరుణా సమాలబ్ధ ఘనచతురంతయా

సమహాగ్రహార సన్మానయుతుఁడు

తిమ్మయార్జ్యండు శివపరాధీనమతి య
 ఘోర శివగురు శిష్యుండు పారిజాత
 హరణమును కావ్యమొనరించె నాంధ్ర భాష
 నాదివాకర తారానుధాకరముగ. — పారి. V. 108.

అశ్వాసాంత గద్యలలో కూడ తన గోత్రమును, తండ్రి పేరును తెలిపి
 కొనియున్నాడు. (ఇది శ్రీమదుమామహేశ్వర చరప్రసాదలబ్ధ సార సారస్వతాభి
 నంది నందిసింగయామాత్య పుత్ర, కౌశిక గోత్ర పవిత్ర సుజన విధేయ
 తిమ్మయ నామధేయ ప్రణీతంబైన పారిజాతాపహరణంబును మహా ప్రబం
 ధంబు....) వీనివలన తిమ్మన అరువేల శాఖకు చెందిన బ్రాహ్మణుడనియు,
 కౌశిక గోత్రుడనియు; 'నంది' గృహ నామము గలవాడనియు, తిమ్మాంబా
 సింగయామాత్యుల కుమారుడనియు. మలయమారుత కవికి మేనల్లుడనియు
 తెలిసినది.

తిమ్మన తన తాత, ముత్తాతల పేర్లు చెప్పికొనలేదు. ప్రసిద్ధుడగుటచే
 తన మేనమామ మలయమారుత కవిని మాత్రము పేర్కొనినాడు. 'మలయ
 మారుత కవి' యనునది చిరుద నామము. ఈతని నిజ నామము ఘంట
 సింగయ. ఈతడు తన మేనమామయైన నంది మల్లయతో చేరి వరాహ పురా
 ణము, ప్రబోధ చంద్రోదయము, 'కవుల షష్టము' అను నామాంతరము గల
 భాగవత షష్ట స్కంధము అను గ్రంథములను రచించియున్నాడు. ఈ జంట
 కవులు ప్రబోధ చంద్రోదయములో తమ వంశావళిని ఒక సీస పద్యములో
 చెప్పికొని యున్నారు.

కలఁడు కౌశిక గోత్ర కలశాంబురాశి మం
 దారంబు సంగీతనంది నంది
 సింగమంత్రికిఁ బుణ్యశీల పోతమ్మకు
 నాత్మసంభవుఁడు మల్లయ మనీషి
 యతని మేనల్లుఁ డంచిత భరద్వాజ గో
 త్రారామ పై త్రోదయంబు ఘంట
 నాగధీమణికిఁ బుణ్యచరిత్ర యమ్మలాం
 బకుఁ గూర్చితనయుండు మలయ మారు

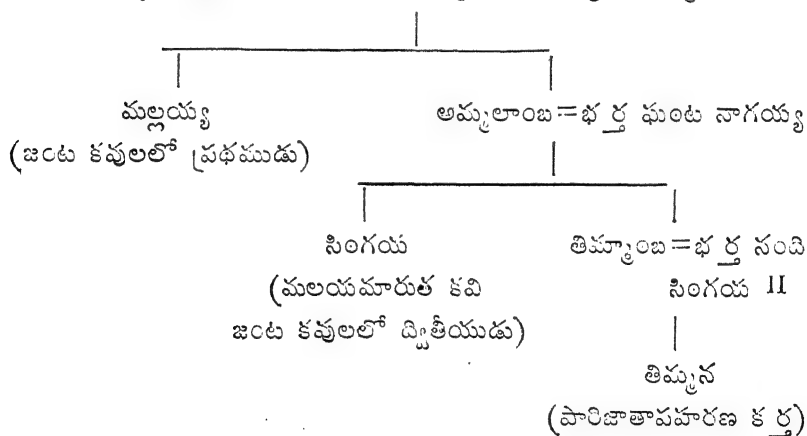
తాహ్వాయుడు సింగనార్యుండు నమ్మతవాక్కు

లీశ్వరారాధకులు

— ప్రబోధ చంద్రోదయము (అవతారిక)

దీనివలన ఈక్రింది వివరములు తెలియుచున్నవి. కౌశిక గోత్రములో నంది సింగయ మంత్రి జన్మించెను. అతనికి 'సంగీత నంది' అను చిరుదము కలదు. సింగయ భార్య పోతమ్మ. వీరి కుమారుడు మల్లయ్య— జంట కవులలో నొకడు. ఈ మల్లయ సోదరి అమ్మలాంబకు భారద్వాజ గోత్రీయుడైన ఘంట నాగయకు కుమారుడు మలయమారుత చిరుదాంచితముడైన సింగయ— జంట కవులలో రెండవవాడు. జంట కవులు తెలివిన వివరముల నాధారముగ గొని తిమ్మన పంశమును మరికొంత వెనుకవరకు కనిపెట్టు ప్రయత్నములు సాగి నవి. వానిలో చాగంటి శేషయ్యగారు కూర్చిన పంశవృక్షము సంభాష్యముగా నున్నది. [అంధ్రకవి తరంగిణి Vol. VII పుట 224]. అది ఇట్లున్నది.

(సంగీతనంది) నంది సింగమంత్రి I = భార్య పోతమ్మ

ఈ పంశవృక్షము వలన నంది సింగయలు ఇద్దరై నారు. వారు సుమారు రెండు తరముల వ్యవధానము గలవారు. ఒకే ఇంటిపేరిటివారైనను వారికి గల చాంధవ్యమెట్టిదో మనకు తెలియదు.

మొత్తమునకు తిమ్మనది పండిత వంశము. అతని మేనమామ ఘంట సింగయ 'మలయమారుత కవి' విరుదాంచితృడైన ప్రౌఢ కవి. అతని మేనమామ నంది మల్లయ కూడ కవియే. వీరిరువురును బహు గ్రంథకర్తలు. మల్లయ తండ్రి నంది సింగయ పుంత్రి సాహిత్య వైదుష్య మెట్టిదో మనకు తెలియదు. ('అనంద రంగరాట్టండము నంది సింగన 'వామన పురాణము' నుండి 2 పద్యములను, 'బలరామ విజయము' నుండి ఒక పద్యమును ఉదహరించినది. III 171, 175, 176.) ఆ సింగన తిమ్మనకు తండ్రియో ముత్తాతయో కావచ్చును. అతడు 'సంగీత నంబి' అను విరువము నందిన సంగీత విద్వాంసుడు కూడ. ఇట్లు తిమ్మన పుట్టుకతోనే సంగీత, సాహిత్యములకు వారసుడైనాడు.

'ముక్కు' శబ్ద విచారము :

తిమ్మన ఇంటి పేరు 'నంది' అని పారిజాతాపహరణము వలన తెలియుచుండగా, అది యేలనోగాని అతడు 'ముక్కు తిమ్మన' అను పేరిట ప్రసిద్ధుడైనాడు. అనేక చాటు పద్యములలోను, గ్రంథములలోను ముక్కు తిమ్మన అను పేరే కాననవచ్చుచున్నది. ఇదికాక కృష్ణరాయల గూఢాశాసనములో కూడ ఈ శాసనము 'ముక్కు తిమ్మయ వ్రాసెను' అని శీలాక్షరముగ నున్నది. ఈ 'ముక్కు' తిమ్మనకు లభించిన పౌరుష నామమని ఒక దంత కథ వ్యాపించియున్నది. ముక్కును పర్చించుచు తిమ్మన రచించిన ఒక పద్యము వలన అతనికి ముక్కు తిమ్మన అను ప్రసిద్ధి కలిగినట్లు చెప్పదురు. కాని ఇది కేవలము కట్టుకథ. నమ్మదగినది గాదు.

'ముఖ' శబ్దమునకు వికృతి 'ముక్కు'. రాయలవారి ఆస్థానములో ప్రధాను డగుటచే ఆయనకు 'ముక్కు' అని పేరేర్పడి యుండునని ఒక ఊహ. 'ముక్కు' ఇంటిపేరు గలవారు నేడును ఉన్నారు. తిమ్మన ఆ వంశమునకు చేరినవాడగునాని మరొక ఆలోచన. కాని 'ముక్కు' వారు యాజ్ఞవల్క్యులలోను, తెలగాణ్యులతోను, వేగినాటివారిలోను మాత్రమున్నారు. వారు క్రమముగా భారవ్యాజి, అత్రేయ, కొండిన్య గోత్రీకులై యున్నారు. తిమ్మన తాను కౌశిక గోత్రజాడననియు, ఆర్వేల వాడననియు చెప్పికొనియున్నాడు గదా.

చివరకు మిగిలినది ఇంకొక ఊహ. తిమ్మనకు ముక్కు కొంత పొడవుగా నుండెడిదేమో; లేక అతడు ముక్కుతో మాట్లాడెడివాడేమో. ఆ కాలమున విజయనగరములోను, తత్పరిసరములలోను తిమ్మన నామధారులు చాలమంది ఉండెడివారు. వారందరిలో మన తిమ్మనను గుర్తించుటకై అతనిని ముద్దుగా ముక్కు తిమ్మన అని పిలచెడివారేమో. అతడు కూడ సరసుడు కనుక ఆ పౌరుష నామము నంగీకరించినట్లు ఉపర్యుచాహృత శాసనమే తెల్పుచున్నది గదా.

తిమ్మన జన్మస్థలము :

తిమ్మన జన్మస్థలమును గూర్చిన నిశ్చయాత్మకమైన సాక్ష్యాధార మేది యును లేదు. తిమ్మన జన్మస్థానము గన్నవరమని, గణపవరమని, గుంటూరు మండలమని, నెల్లూరు ప్రాంతమని పలువురు పండితులు పలు విధములుగా ఊహించిరి. కాని దేనికిని బలమైన సాక్ష్యాధారములు లేవు.

తిమ్మన తిరుమలదేవివారి అరణపు కవియని జన శ్రుతి కలదు. ఆమె శ్రీరంగ పట్టణాధీశుడైన కుమార వీరశ్యామల రాయని కుమార్తె. కనుక తిమ్మన జన్మస్థానము శ్రీరంగ పట్టణ సమీపవర్తియై యుండవలెను. ప్రస్తుతపు మైసూరు రాష్ట్రము నందలి కోలూరు జిల్లా చిక్కబళ్ళాపురము తాలూకాలో చారిత్రక ప్రసిద్ధి గల 'నంది' అను గ్రామము కలదు. శ్రీకృష్ణదేవరాయల కొలువునందలి అష్టదిగ్గజ కవి ప్రశంస గలదిగా ప్రసిద్ధమైన నంది దుర్గ శాసనము ఈ గ్రామ సమీపముననే గలదు. ఊళ్ళ పేర్లే ఇంటిపేర్లుగ పరిణమించుట సాధారణము. తిమ్మన తమ ఊరివాడే అని ఆ ఊరినారు నమ్ముచున్నారు. తిమ్మన వంశీయులమని చెప్పికొనువారును అవట నేటికిని కలరు. కనుక తిమ్మన జన్మస్థానము 'నంది' గ్రామమే అని నమ్మదగియున్నది.

తిమ్మన కాలము :

తిమ్మన విజయనగర సింహాసనాధీశ్వరుడగు శ్రీకృష్ణ దేవరాయల (క్రీ. శ. 1510-1530) కొలువులోనుండి ఆయనకు తన కావ్యము సంకీత మొసంగినవాడగుటచే అతడును ఆ కాలపు వాడనుట నిశ్చయమే. కాని అతని జీవితకాల వ్యాప్తిని గూర్చి ఇదమిత్రమని చెప్పలేకున్నాము.

తిమ్మనకు అంతఃపురమునందు గల చనవు, స్వాతంత్ర్యములను బట్టియు, అంతఃపుర వ్యవహారములలో గైకొనిన చొరవనుబట్టియు అతడు పారిజాతాపహరణ రచనా కాలమునాటికి తగుపాటి వృద్ధుడై యుండవలెను. రామకృష్ణుడు తిమ్మనను 'తాతా' అని పిలచుట కూడ ఈ ఊహకే బలమిచ్చుచున్నది. పారిజాతాపహరణ రచనా కాలమగు 1516 నాటికాతడు ఏబదికి పైబడిన వాడనుకొనినచో అతడు 1460 ప్రాంతమున జన్మించి యుండను. ఇట్లు తిమ్మన కొంచెము కుడి ఎడమగా 1460-1530 సంవత్సరముల మధ్య జీవించెనని నమ్మవచ్చును.

పారిజాతాపహరణ రచనా కాలము :

తిమ్మన పారిజాతాపహరణమును రచించిన కాలమును తెలిపియుండలేదు. కాని ఆ సమయమును గుర్తించుటకు అవసరమైన ఆధారములను మాత్ర మొసంగియున్నాడు.

పారిజాతాపహరణ అవతారికా భాగములోను, ఆశ్వాస అద్యంత షడ్యముల లోను కృతిపతి యగు కృష్ణరాయల విజయ ప్రశంసలు కలవు. రాయలు ఆయా దుర్గములను జయించిన తేదీలు ఆయనయే లిఖింపజేసిన శిలాశాసనముల వలన తెలియుచున్నవి. కనుక తిమ్మన పేర్కొనిన, పేర్కొనక విడచిన రాయ విజయముల వలన పారిజాతాపహరణ రచనా కాలమును గుర్తింప వీలగుచున్నది.

అవతారికా భాగమునందలి 'మునుకొని కొండవీడు' (I 21), 'ఉదయాద్రి సాధించె' (I 23) అను షడ్యముల వలన కృతి సమర్పణ వేళకు రాయల పూర్వ దిగ్విజయ యాత్ర సాగుచున్నట్లును, ఉదయగిరి, వినుకొండ, కొండవీడు, బెల్లముకొండ, దేవరకొండ, జల్లిపల్లె, అనంతగిరి, కంబము మొట్టల విజయము జరిగియున్నట్లును తెలియుచున్నది. కాని గ్రంథమందెచ్చటను సింహాచల విజయము గాని, పొట్నూరి జయస్తంభ స్థాపనముగాని పేర్కొనబడి యుండలేదు. పైగా 'ఉదయాద్రి' షడ్యము చివర

బలనికాయము కాలిమట్టులనె యడచుఁ

గటకమును నింకననుచు సుత్కల మహీశుఁ

డను దినమ్మును వెఱచు " — (పారి. I 23)

అను భవిష్యత్కాల ప్రయోగము వలన రాయలు నేడో రేపో కటకము పైకి దండెత్తిపోనున్నాడని కూడ సూచితమగుచున్నది. కనుక తెలంగాణా దుర్గముల విజయానంతరము, సింహాచల విజయమునకు పూర్వము పారిజాతాపహరణ కృతి సమర్పణ జరిగియుండవలెనని ఊహింపగలుగు చున్నాము.

కొండవీటి విజయానంతరము రాయలు శా. శ. 1437 యువ ఆషాఢ బ. ౧౨ లకు సరియగు 8-7-1515వ తేదీన అమరావతి కేగి అమరేశ్వరుని సన్నిధిని తులాపురుష మహాదానము చేసినట్లు ధర్మశిరోట శాసనము (South India Inscriptions Vol. VI. No. 248.) చెప్పుచున్నది. 'మౌక్తికీ తులాభార ప్రదానోన్మతా' (V 107) అను సంబోధనలో దీనిని తిమ్మన సూచించి యున్నాడు. అమరావతి నుండి రాయలు 25-7-1515 తేదీకి విజయనగరమునకు విచ్చేసి శా. శ. 1437 యువ కార్తిక బ. ౨౭కు సరియగు 25-10-1515 తేదీన తిరుమల వేంకటనాథుని సేవించుకొనినాడు. (తిరుమల శాసనము T. T. D. Inscriptions Vol. III No 76) మరల కొన్ని దినములు విజయనగరములో విశ్రాంతి గైకొని తిరిగి కళింగదేశ విజయార్జమై బయలుదేరి శా. శ. 1437 యువ పుష్య శ ౧౫ లకు సరియగు 20-12-1515వ తేదీన అహోబిలేశ్వరుని సేవించుకొన్నాడు. (Local Records Vol. 15. P. P. 314-33.) ఈ పర్యాయపు దండయాత్రలోనే రాయలు వరుసగా కొండపల్లి, అనంతగిరి, జల్లిపల్లె, కంబముమెట్టు మొదలగు తెలంగాణపు దుర్గములను జయించుచు ఏకభాతిన సింహాచలము పరకేగి యున్నాడు. సింహాచలమును రాయలు శా. శ. 1438 ఛాత్రచైత్ర బ. ౧౨ లకు సరియగు 29-3-1516వ తేదీన సాధించినాడు. [సింహాచల శాసనము South India Inscriptions Vol. VI No. 694] కనుక పారిజాతాపహరణ కృతి సమర్పణ 20-12-1515 — 29-3-1516 తేదీలకు మధ్య జరిగి యుండవలెను.

కాని ఈ మధ్యకాలమున రాయలు విజయనగరమునకు వచ్చియుండక పోవుటవలన యుద్ధ యాత్రా మధ్యమున కృతి స్వీకరణోత్సవము జరుగుట ఎట్లని శంకించి విద్వాంసులు ఈ కృతి స్వీకరణోత్సవము దిగ్విజయ యాత్రకు పూర్వమో, అనంతరమో జరిగియుండునని ఊహించుచున్నారు.

కాని అట్లు జరుగుటకు అటంకమేమియు లేదు. కృష్ణరాయలు తనవెంట జైత్రయాత్రలకు కవులను గూడ తీసికొనిపోవుచుండువాడు. అట్లు తిమ్మన రాయల యుద్ధ యాత్రలలో పాల్గొనుచున్నట్లు రాయ వాచకము చెప్పుచున్నది. కనుక జైత్రయాత్రా మధ్యమున తిమ్మన కృతినమర్పణ గావించుటకుగాని, రాయలు స్వీకరించుటకుగాని ఎట్టి అటంకమును లేదు.

ఇది ఇట్లుండ, ఈ జైత్రయాత్రా మధ్యమందే వసంతోత్సవము సంప్రాప్తమగుచున్నది. ప్రతి సంవత్సరము వసంతోత్సవమును వైభవముగ జరుపుట విజయనగర ప్రభువులకు ఆచారముగా వచ్చుచుండినది. కృష్ణరాయలు ఈ వసంతోత్సవ సమయమున నూతన కావ్య శ్రవణము గావించుచుండువాడు.

“ప్రతి వర్ష వసంతోత్సవ

కుతుకాగత సుకవి నికర గుంఫిత కావ్య

స్మృతిరోమాంచ విశంకిత

చతురాంతఃపుర వధూప్రసాదనరసికా”. — పారి. I 139.

పై మాటకు శాసన ప్రమాణము కూడ నున్నది.

“.... ప్రతివర్ష ప్రవర్తిత కనక వసంత మహోత్సవేన” అని రాయలు పొగడబడి యున్నాడు. [T. T. D. Inscriptions Vol. III No. 68. Page 162.] కనుక అనువర్ణము అనూచానముగ వచ్చుచుండిన ఆచారమును విడువకుండ వసంతోత్సవము నాచరించుటయు, ఆ ఉత్సవ కార్యక్రమములో నొక ముఖ్యాంశమైన కృతి స్వీకరణోత్సవమును గూడ జరుపుటయు జైత్రయాత్రా మధ్యముననే జరిగియుండుట సహజమే యగుచున్నది. ఆ కృతి పారిజాతాపహరణమే యగుటకును ఎట్టి అక్షేపణయు లేదు.

వసంతోత్సవమెప్పుడు జరుపబడుచుండెడిదో కనుగొనుట ఈ సందర్భమున అవసరమగుచున్నది. ఈ పండుగ పూర్వము చైత్ర శు. ౧౫ నాదాచరింపబడుచున్నను ఇటీవల ఫాల్గుణ శు. ౧౫ నాడు హెూలీ పండుగగా ఆచరింపబడుచున్నదనియు విలియం మోనియర్, ఆఫ్టే నిఘంటుకారులు తెలుపుచున్నారు. కృష్ణరాయల కాలమందు కూడ ఈ పండుగ ఫాల్గుణ శు. ౧౫ నాడే జరుపబడుచుండెడిదని ఊహింప వీలగుచున్నది.

నేడుకూడ కన్నడ దేశమున పొల్లణ శు. ౧౫ దినము కాముని పండుగ యను పేర వసంతములు చల్లుకొను పండుగ, చాల ముఖ్యమైన పండుగలలో నొకటిగ ఆచరింపబడుచున్నది. కృష్ణరాయల కాలమున కూడ కాముని పండుగయే వసంతోత్సవమని చరిత్ర పరిశోధకులు నమ్ముచున్నారు.

ఇట్లు శా. శ. 1437 యువ పొల్లణ శు ౧౫ లకు సరియగు 17-2-1516 తేదీన పారిజాతాపహరణ కృతి సమర్పణ ఉత్సవము జరిగియుండునని ఊహించుటకు వీలగుచున్నది.

కృతి సమర్పణ దినమును నిశ్చయించిన పిమ్మట ఆ యుత్సవ మెచ్చట జరిగియుండెనో కూడ ఊహించుటకు ప్రయత్నింతము.

కంబముమెట్టు విజయమువరకు గల చరిత్రను తిమ్మన అవతారికా భాగములో కీర్తించియున్నాడు. సింహాచల విజయము 29-3-1516 తేదీన జరిగినట్లు గుర్తించియున్నాము. సింహాచల విజయమునకు ముందు రాయలు రాజమహేంద్రవరమును జయించినట్లు సింహాచల శాసనమే తెలుపుచున్నది. [South Indian Inscriptions Vol VI No. 694. సింహాద్రి విజయానంతరము రాయలు రాజమహేంద్రవరమునకు 'తిరిగి విచ్చేసినట్లు' [T.T.D Inscriptions Vol III No. 80 (TT No. : 78) తెలుపుచున్నది.] కనుక సింహాచల విజయమునకు నుమారు 40 దినముల పూర్వమగు 16-2-1516 తేదీన రాయలు రాజమహేంద్రవరమును జయించి, ముందునకు విజయ యాత్రను సాగించు ప్రయత్నములో అచ్చటనే విడిసి యుండెనని ఊహించుటకు వీలగుచున్నది.

ఇట్లు ప్రథమాంధ్ర మహా కావ్యమవతరించిన పవిత్ర గోదావరీ తీరమందే మార్కండేయ క్షేత్రమున ప్రథమాంధ్ర ప్రబంధము అవిష్కృతమై యుండునని నమ్ముదము.

అష్ట దిగ్గజములు :

రాయల ఆస్థానమున అష్ట దిగ్గజ కవులున్నట్లు సమకాలీన గ్రంథస్థమైన ఆధారమేమియును లేదు. కాని అంతకంటే బలమైన శాసన ప్రమాణము కలదు.

రాయల నందిదుర్గ శాసనములోను, ['యస్యాష్టై కవి దిగ్గజాః పృథు యశో భారా జగచ్ఛృభనాః' — *Journal of the Madras Oriental Manuscripts Library*, 1949. సంపుటి 2; సంచిక 3; పుట 44.] కడప మండలము నందలి తిప్పలూరు గ్రామ శాసనము వలనను ['శ్రీకృష్ణ దేవ రాయల మహారాయలవారు అష్టదిగ్గజ కవీశ్వరులకు ధారవోసి యిచ్చిన తిప్ప రూరు అగ్రహారమందు దొమ్మర్లు ఇచ్చు పన్ను ఈ గ్రామమున నున్న శివ, విష్ణువుల దేవాలయములయొక్క ఆరగింపులకు సమర్పించిరి'. [శా. సం. 282 of 1937-38.] రాయల కొలువులో అష్ట దిగ్గజ కవులందెడివారని రూఢి యగుచున్నది. కాని ఆ అష్ట దిగ్గజ కవుల పేర్లు మాత్రము ఆ శాసనములు తెలుపుట లేదు. అందుచేత వారెవరై యుందురను విషయమున పండితులలో ఏకాభిప్రాయము కుదురలేదు. కాని వారిలో తిమ్మన ఒకడను విషయమై మాత్రము పండితులందరు ఏకాభిప్రాయులై యున్నారు.

అష్ట దిగ్గజములలో పెద్దన ఐరావత స్థానీయుడని పండితులందరు ఏక కంఠముగ పలుకుచున్నారు. జనప్రతిని బట్టియు, పెద్దన రచితములైన చాటువులను బట్టియు, ఆంధ్ర కవితా పితామహ విరుద, కవి గండపెండేర ప్రదానములను బట్టియు, కలివాచినీమ నాయంకర నియామకమును బట్టియు కృష్ణరాయలకు పెద్దన యెడల విశేషముగ అభిమానమున్నట్లు స్పష్టము. రాయల దృష్టిలో తిమ్మనకు ద్వితీయ స్థానమే యుండెననుట యధార్థమే కావచ్చును. కాని వయస్సు వలననో, పాండిత్యము వలననో, మృదు హృదయము వలననో లేక ఈ యన్నింటివలననో ప్రజాసామాన్యములో మాత్రము ప్రథమ గౌరవము తిమ్మనకే లభించుచుండెడిదని తోచుచున్నది. రాయలకు సమకాలికుడో లేక కొలది కాలము తరువాతివాడోయగు 'రాయ వాచక రచయిత' రాయలవారి కొలువులోని కవుల పేర్లను ముమ్మారు పేర్కొనినాడు. ఒకసారి "ముక్కు తిమ్మన మొదలైన కవీశ్వరులు" [పుట 89] అని తిమ్మన ఒక్కని పేరే చెప్పినాడు. మరి రెండుసార్లు [పుటలు 89, 116] "ముక్కు తిమ్మన్న, అల్లసాని పెద్దన్న, మాదయగారి మల్లయ్య" అని తిమ్మన పేరునే మొదటిదిగా పేర్కొనినాడు. నూడు మారులును తిమ్మన కొనంగబడిన ప్రాధాన్యము కేవల యాదృచ్ఛికమై యుండదు. ఇట్లు రాయల కొలువులోని కవు

లందరలోనికి విశేషముగ ప్రజానురాగమునకు పాత్రుడైనవాడు తిమ్మనయే యని ఊహింప వీలగుచున్నది.

పంచ కావ్యములు :

సంస్కృత కావ్యకోటి నుండి ఐదు కావ్యముల నెన్నికచేసి వానిని పంచ కావ్యములని సంస్కృత పండితులు వ్యవహరించుచున్నారు. ఆంధ్రమున కూడ పంచ కావ్యముల నెన్నిక చేయవలెనను ఆలోచన ఆంధ్ర పండితులలో కలిగినది. కాని ఆ ఎన్నిక విషయములో ఏకాభిప్రాయము కుడురలేదు.

కాని పండితులలో అధిక సంఖ్యాకులు మాత్రము కల్పవృక్ష పంచకములో పారిజాతమునకు గల స్థానమును ఆంధ్ర కావ్య పంచకమున పారిజాతాపహరణమున కిచ్చుచున్నారనుట దాని విశిష్టతకు తార్కాణమై యున్నది.

ప్రథమాంధ్ర ప్రబంధము :

'మను చరిత్ర' ప్రథమాంధ్ర ప్రబంధమని పండితులలో ఒక వాడుక పుర్వబి యున్నది. ఈ అభిప్రాయమును తొలిసారిగా వెల్లడించినవారు శ్రీ తంజనగరం తేవప్పైరమాళ్ళయ్యగారని తెలియుచున్నది. వారు మనుచరిత్ర పీఠికలో ఈ అభిప్రాయమును వెల్లడించినది మొదలుగ పండితులు గతాను గతికముగ మనుచరిత్ర ప్రథమాంధ్ర ప్రబంధమని చెప్పుచు వచ్చుచున్నారు. ఇందలి నిజమారయుపము.

పారిజాతాపహరణమున కటక విజయముగాని, పొట్నూరి జయస్తంభ స్థాపనముగాని చెప్పబడి యుండలేదని గుర్తించియున్నాము. మనుచరిత్ర యందీ రెండు సంఘటనలేగాక వీనికి తరువాత చాలకాలమునకు జరిగిన కలు బరిగి విజయము కూడ పేర్కొనబడి యున్నది. కలుబరిగె చాడి రాయల జైత్రయాత్రల యందు కడపటిది. అందువలన తేదీలతో నిమిత్తము లేకయే మనుచరిత్రము పారిజాతాపహరణమునకంటె తరువాత రచింపబడినదని సులభముగా చెప్పవచ్చును. ఈ విషయమును చారిత్రక పరిశోధకులైన పండితులు ఎందరో ప్రకటించియే యున్నారు. ఐనను ఇంకను కొందరు పండితులకు మనుచరిత్రయే తొలి రచన యను భ్రాంతి వదలకున్నది. కనుకనే పారిజాతాపహరణ, మనుచరిత్రల మధ్య పోలికలేవైన నున్నచో తిమ్మనను

పెద్దన అనుకరించి నాడని చెప్పవలసి యుండగా, తద్విపరీతముగా వీరు తిమ్మనయే పెద్దనను అనుకరించి నాడని తలంచుచున్నారు. " పాటున కింతు లోర్తురె దీనినిబట్టి ముక్కు తిమ్మన్న తన పారిజాతాప హరణములో నొక పద్యము భట్టునూర్తి తన వసు చరిత్రలో నొక పద్యము వ్రాసికొనిరి" అని శ్రీ విశ్వనాథ సత్యనారాయణగారు సెలవిచ్చిరి. (కావ్య పరిమళము పుట. 21)]. కనుక ఈ ఉభయ గ్రంథముల ముందు వెనుకలను గురించి నొక్క వక్కాణింపవలసి పచ్చినది,

ప్రథమాంధ్ర ప్రబంధము మనుచరిత్ర కాదు. పారిజాతాపహరణమే 'ప్రథమాంధ్ర ప్రబంధము'.

తిమ్మన కృతులు :

తిమ్మన కృతులలో నేడు మనకు లభించుచున్నది పారిజాతాపహరణ మొక్కటి మాత్రమే. దానిలోనైన అతడు అప్పటికి తాను రచించియుండిన ఇతర కృతుల పేర్లు తెలిపి యుండలేదు. కాని పారిజాతాపహరణము నంటి చక్కని శయ్యతో మృదుమధుర శైలిలో రచింపబడిన కావ్యము కవియొక్క తొలి రచనయై యుండదు. అంతటి ఉత్తమ కవిత యలవడుటకు ముందు ఎంతో కవితా రచనాభ్యాసముండి తీరవలెను. కొన్ని కావ్యములను రచించి యుండవలెను. కృష్ణరాయ క్షితిశ కరుణా సమాలబ్ధ ఘన చతురంతయాస మహాగ్రహర సన్మానములు ఈరక లభించునవి కావుగదా!

తిమ్మన రచనలుగా 1) పారిజాతాపహరణము కాక ఈక్రింది గ్రంథముల పేర్లు తెలియవచ్చుచున్నవి.

2) వాణీ విలాసము :— అనందరంగరాట్టండములో తిమ్మన రచించిన 'వాణీ విలాసము' లోనిదని ఒక పద్యముదాహృతమైనది.

"దేశ్యయతికి ఉదాహరణము.

తెలువా తరువాతను గ్ర

చ్చఱనీ నాయకుడు వశ్యుడగు నెట్లంటే

ఘటువక విను కలగించిన

తెలుగెల్ల నటంచు దేటతెల్లముగాగన్"—అ.రం.ధం. III 183.

3) త్రిస్తలీ దండకము :- అప్పకవిచే రెండుసార్లు ఉదాహరింపబడి యున్నది. ["విజయనగర హేమకూటంబున న్నిల్చి" — అప్ప కవీయము III 364, IV 73.] త్రిస్తలి అనగా కాశీ గయా ప్రయాగలు. తిమ్మన గయా యాత్ర చేసినట్లు అతడు రచించిన 'కృష్ణరాయల గయా శాసనము' వలన తెలియుచున్నది. ఈ శాసన కాలము 2-7-1521. ఈ యాత్రా సమయము ననే ఇది రచింపబడి యుండును. అనగా నిది పారిజాతాపహరణ రచనానంతర కృతి యన్నమాట.

4) శృంగార గజ రత్నాకరము :- 'ఇదియొక గజ శాస్త్రము. విజయ నగరము అనెగొంది రాజ్యముగా ప్రారంభమైనది. అనెగొంది యనగా 'ఏనుగుల నివాసము' అని యర్థము. తననాటికి అశ్వశాస్త్రము మాత్రమే యుండి తెలుగున గజ శాస్త్రము లేకుండుటచే తిమ్మన ఈ గ్రంథమును రచించి ఆ లోటును తీర్చినాడు' అని శ్రీ నిడుదవోలు వేంకటరావుగారు తెలిపినారు. ('సమగ్ర ఆంధ్ర సాహిత్యము' — భారతి 1956 డిశంబరు.) కాని దీనికి ఆకరమును మాత్రము నేను కోరినను వారు 'తెలుప లే'మనినారు.

5) కళావతీ పరిణయము : తిమ్మన రచితమగు 'కళావతీ పరిణయము'ను తాము ఎచ్చటనో చూచియున్నట్లు శ్రీమాన్ రాళ్ళపల్లి అనంత కృష్ణశర్మగారు చెప్పినారు. కాని దాని ఉనికిని నాతో సంభాషణా వశమున గుర్తింప జీల్లే నది కాదు.

తిమ్మన కీర్తిని అజరామరము చేయుటకు పారిజాతాపహరణ మొక్క టియే చాలియున్నది.

తిమ్మన చాటువులు :-

తిమ్మన చెప్పినట్లుగా ప్రసిద్ధములై యున్న కొన్ని చాటు పద్యములు గలవు. వేర్వేరు తావులందున్న వానిని ఒకచోట నిబంధించుట మంచిదను భావముతో వానినిచట కూర్చుట్టయైనది.

1) కృష్ణా తీరమున మూడిండ్ల తురకలతో యుద్ధము ముగిసిన పిమ్మట రాయలవారు ముక్కు తిమ్మన్న మొదలగు కవీశ్వరుల దిక్కుజూచి "నేటి విజయం ఏ రీతు" అని అడిగినందులకు ముక్కు తిమ్మన్న చెప్పిన పద్యం

సరసింహ కృష్ణరాయా

దురమున నీపేరు పేరఁ దురకలఁ ద్రుంచెన్

కరిరాజ వరదుఁ డని నీ

కరిఘటములు నిన్నుఁ జూచి గ్రక్కునఁ దిరిగెన్.

— [రాయ వాచకము. పుట 89.]

2) రాయలవారి ఉత్కల విజయమును తిమ్మన ఇట్లు పొగడినాడు :

“రాయగ్రామణి; కృష్ణరాయ! భవదుగ్ర క్రూర ఖడ్గాహవేఁ
గాయంబూడ్చి కళింగ దేశ నృపతుల్ ‘కానిర్లు రి పోషణీ
మాయాభీకుముటూరు లోటు కుహుటూ మాయాసటాజాహిరే
మాయాగ్గేయమడే’ యటండ్రు దివి రంభాజారునిన్ యత్తునిన్”.

— [అంద్ర కవుల చరిత్రము; రెండవ భాగము పుట 33.]

3) ఒకప్పుడు అన్యపదేశమునకు ఉదాహరణముగా పద్యము చెప్పు
డని రాయలవారు కోరగా తిమ్మన చెప్పిన పద్యము :

“స్థాన విశేష మాత్రమున తామరపాకున నీటివొట్ట! నిన్
బూనిక మౌక్తికంబనుచుఁ బోల్చిన మాత్రన యింత గర్వమా?
మానవతీ శిరోమణుల మాలికలందునఁ గూర్చ వత్తువో?
కాసుకలియ్యవత్తువో? వికాసము దెత్తువో? విల్వ దెత్తువో?”

— [చాటుపద్య మణిమంజరి భాగము పుట. 154]

4) మహాశిరః ప్రధాని తిమ్మరుసయ్యపై తిమ్మన చెప్పిన పద్యము :

“ఏతెంతురు తము తామే
దాతల సన్నిధికి నర్చి తతులుర్పి పిక
వ్రాతమునకుఁ జూత మహీ
జాతమ్మంపినదె కమ్మ? సాశువ తిమ్మా!”

— [సమగ్ర అంద్ర సాహిత్యం XI సంపుటము. పుట 89.]

5) “నానాసూన వితాన వాసనల ” (వసు.) అను
పద్యము తిమ్మన చాటువే యని వాడుక కలదుగాని అది నమ్మదగిన మాట
గాదు.

ఇచ్చటనే తిమ్మనపై చెప్పబడిన ఒక చాటు పద్యమున కూడ కూర్చి
యుంచుట యుచితము. ఇదియొక ‘జానపద కవి’ తిమ్మనపై చెప్పినది :

“మాకొలది జానపదులకు

నీ కవనపు లోతులబ్బునే కూపనట

ద్వేషములకు గగన ధునీ

శీకరముల చెమ్మ నందిసింగయ తిమ్మా!”

పై పద్యము నందలి నూడవ పాదమున గల ‘గగన ధునీ’ అనుదానికి ‘నాకధునీ’ అని రాయలవారు సంస్కరణను సూచించిరట. [అంధ్ర కవుల చరిత్రము 2వ భాగము. పుట 41.]

తిమ్మనను గూర్చిన కథలు :-

పండితులకును, పామరులకును సమముగ అభిమానపాత్రులైన మహా కవులలో తిమ్మన ఒకడు. అతనిని గురించిన కథలు అనేకము వ్యాప్తిలో నున్నవి.

1) తిమ్మన ఒకప్పుడొక క్షౌరకుని పనితనమునకు మెచ్చుకొని వాని కేదైన బహుమతి నీయదలచెనట. వాడు తనకొక పద్యమును వ్రాసి ఇమ్మని కోరగా తిమ్మన ఒక సుందరీమణి యొక్క ముక్కును వర్ణించు ఈ పద్యమును వ్రాసి వాని కొసగినాడట.

“నానా సూనవితాన వాసనల నానందించు సారంగ మే
లా నన్నొల్లదటంచు గంధఫలి బల్కాకన్దపం బందియో
హానాసాకృతిఁ బూని సర్వసుమన స్సౌరభ్య సంవాసియై
పూనెం బ్రేక్షణ మాలికా మధుకరీ పుంజంబు లిర్వంకలన్.”

ఆ క్షౌరకుడీ పద్యమును పదిమందికి చూపించి సంతోషించుచుండగా భట్టుమూర్తి చూచి వానికి నాలుగువేల వరహాలిచ్చి ఆ పద్యమును వానివద్ద కొని తన వసు చరిత్రలో చేర్చుకొనినాడట. తరువాత భట్టుమూర్తి రాయల వారి సభలో తన వసు చరిత్రను చదివి వినిపించునపుడు రాయ లీయొక్క పద్యమునకే ప్రత్యేకించి నూడువేల వరహాలిచ్చి మెచ్చెనట. అప్పుడు వికట కవి యగు రామకృష్ణుడు “పాపము భట్టుమూర్తికి వ్యాపారములో వేయి వర హాలు నష్టము వచ్చిన”దని పలికెనట. అదేమని రాయలు ప్రశ్నింపగా అతడు

జరిగిన పృథ్వాంతమును చెప్పి భట్టుమూర్తిని అవమానపరచెనట. నాటినుండి తిమ్మనకు ముక్కు తిమ్మన యను పేరుష నామ మేర్పడినదట.

ఈ కథకు బొత్తిగా కాళ్ళు లేవని పండితులందరును ఏకగ్రీవముగా త్రోసిపుచ్చినారు.

2) తిమ్మన ఒకనాడు తన మందిరమున తూగుటుయ్యెలపై కూర్చుండి యుండగా వికట వినోదియగు రామకృష్ణుడు దరుదెంచి “తాతా, ఊతునా?” యని ప్రశ్నించెనట. ఊయల నూచెదనని అతడడుగుచున్నాడని తలచి తిమ్మన “ఊ” యనెనట. రామకృష్ణుడు తన స్నేహ చతుత్కృతిని ప్రాయోగికముగ ప్రదర్శింపగోరి ఊమిసెనట. కుపితడైన తిమ్మన తన కాలికి గల కొయ్య పాంకోడును రామకృష్ణునిపై వినరెనట. అది తగిలి రామకృష్ణుని నోటి యందలి పన్నొకటి విరిగెనట. ‘విపన్నుడైన రామకృష్ణుడు తన తొట్టి పండిని లోకమునకు చూపుటకు సిగ్గుపడి దుప్పికొమ్ముతో కృత్రిమపు పన్నొకటి నిర్మించుకొని ధరించెనట. తరువాత నొకప్పుడు రాయలవారు “రవి గాన నిచో, గవి కాంచునే గదా” అని యొక సమస్యనీయగా భట్టుమూర్తి చాని నిట్లు పూరించెనట.

“అరవి వీరభద్ర చరణా హతి డుల్లిన బోసి నోటికిన్
నేరఁడు రామకృష్ణకవి నేరిచెఁబో మన ముక్కు తిమ్మరాట్
క్రూర పదాహతింగనిన కొక్కిరి పంటికి దుప్పి కొమ్ము ప
ల్లారచియించె నొర, రవి గాననిచో, గవి కాంచునే గదా”.

ఇట్లు అందరను వెక్కిరించు రామకృష్ణుడు జీవితములో ఒక్కసారి తానుకూడ ఇతరుల వెక్కిరింతకు పాత్రమైనాడుట.

3) ఒకప్పుడొక భట్టుకవి తిమ్మన నిట్లు ప్రశంసించెనట.

“మాకొలది జానపదులకు

నీ కవనపు లోతులబ్బునే కూపనట

దేభకములకు నా కధునీ

శీకరముల చెప్పు నందిసింగయ తిమ్మా”.

పద్యమునకు సంతోషించిన తిమ్మన వెంటనే తన చెవులకు గల కుండలములలో నొకదానిని తీసి భట్టుకవికి బహుమతి యొసంగెనట. ఒంటి చెవి కుండలముతో సభ కరుదెంచిన తిమ్మనను గాంచి రాయలు కారణ మడుగగా తిమ్మన కారణమును తెలిపి ఆ పద్యమును చదివి వినిపించెనట. రాయలవారు పద్యపు మూడవ పాదమునందుగల 'గగన ధునీ' పదమును 'నాక ధునీ' అని మార్చినచో మరింత బాగుండునని సూచించుట. రాయల వారి సంస్కరణకు మెచ్చుకొని తిమ్మన తన రెండవ చెవికిగల కుండలమును తీసి రాయలవారికే బహుమతి చేసెనట.

రుద్రభట్టు :-

కన్నడ భాషలో రుద్రభట్టు అను కవివరుడు "జగన్నాథ విజయము" అనునొక ప్రౌఢ చంపూ కావ్యమును రచించియున్నాడు. ఈ కావ్యమును ఆధారముగ గొనియే నంది తిమ్మన 'పారిజాతావహరణ' కావ్యమును తెలుగులో రచించినాడని కొందరు పరిశోధక పండితులు తెలుపుచున్నారు. ఇట్లే కవి పేరును, కావ్యము పేరును అంధులకు పరిచితములైనవి.

రుద్రభట్టు ప్రసిద్ధ కన్నడ కవులలో నొకడు. ఇతడు చాల ప్రౌఢ కవి. భట్ట శబ్దము వలన ఇతడు బ్రాహ్మణుడని తెలియుచున్నది. ఇంతకుమించి ఇతని వంశ గోత్రాదులను గురించి ఇంతవరకేమియు తెలియరాకున్నది.

రుద్రభట్టు ద్వార సముద్రమును పాలించిన హొయ్సల వంశీయుడైన వీరబల్లాలుని కాలమైన 1172-1219 ప్రాంతమున జీవించినవాడని కన్నడ సాహిత్య చరిత్రకారులు నమ్ముచున్నారు.

రుద్రభట్టు నివాసము :-

రుద్రభట్టు నివాస స్థలమును గురించి స్పష్టముగ ఏమియు తెలియుట లేదు. లక్ష్మీశ కవియు, రుద్రభట్టును మిత్రులను కథ సత్యమైనను కాకున్నను రుద్రభట్టు కూడ లక్ష్మీశని నివాసమైన 'దేవసూరు'నకు చెందినవాడే యని ఊహించుటకు కొంత అవకాశమున్నది. రుద్రభట్టు తన అశ్వాసాంత గద్య అలో తాను "లక్ష్మీకాంత శ్రీపాద భక్తి యుక్తుడనని చెప్పికొని యున్నాడు.

'దేవనూరు'లో లక్ష్మీనారాయణ దేవాలయము కలదు. 'లక్ష్మీనారాయణ'నకే 'లక్ష్మీకాంతు' డనియు పేరు కావచ్చును. లక్ష్మీభుడు కూడ తన జైమిని భారతములో ఈ దేవుని 'లక్ష్మీకాంతు' డని పలుమారులు పేర్కొని యున్నాడు. రుద్రభట్టున కాశ్రయదాత యని ఊహింపబడిన వీరబల్లాలుని రాజధాని యగు ద్వారసముద్రమునకు ఈ దేవనూరు సమీపముననే యున్నది. కనుక రుద్రభట్టు చిక్కమగళూరు జిల్లాకు చెందిన 'దేవనూరు' నివాసి యని ఊహించుటకు వీలగుచున్నది.

రుద్రభట్టు రచనలు :-

రుద్రభట్టు రచనలలో 'జగన్నాథ విజయ' మొక్కటి మాత్రమే ప్రస్తుతము లభించుచున్నది. 'సాల్వ' అను కవి తన 'రస రత్నాకర' అను అలంకార గ్రంథమున రుద్రభట్టు రచితమైన 'రస కలికె' అను గ్రంథము నుండి కొన్ని పద్యముల నుద్ధరించినాడు. ఇంతకుమించి రుద్రభట్టు రచనలుగ గ్రంథముల పేర్లయినను తెలియవచ్చుట లేదు.

జగన్నాథ విజయము ప్రౌఢ శైలిలో రచింపబడిన చంపూ కావ్యము. ఇది అష్టాదశాశ్వాసయుతమైన మహా కావ్యము. ఇందు శ్రీకృష్ణుని జననము నుండి సాల్వ వధ వరకు గల శ్రీకృష్ణుని చరిత్ర యందు గల ఏకోత్తర శత కృత్యములు కీర్తితములైనవి. ఈ గ్రంథమునకు విష్ణు పురాణము మాతృక. ఆ విషయమును కవియే 'కతే విష్ణు పురాణం' (జ. వి. 121) అని తెలిపి యున్నాడు. విష్ణు పురాణము నందలి 5, 6 అంశములందలి ఇతివృత్తమే జగన్నాథ విజయపు ఇతివృత్తము. ఇందలి 12వ అశ్వాసము నందలి చివరి 89 గద్య పద్యములు, 13వ అశ్వాసము నందలి 173 గద్య పద్యములు, 14వ అశ్వాసము మొదటి 5 గద్య పద్యములు- మొత్తము 267 గద్య పద్యములందలి కథ తెలుగు కవి తిమ్మన రచించిన 'పారిజాతాపహరణ' కావ్యమందలి కథతో కుడి ఎడమగా సరిపోవుచున్నది. కనుకనే తిమ్మన జగన్నాథ విజయము ననుసరించియే పారిజాతాపహరణ రచన గావించెనని కొందరు పరిశోధక పండితులు తెలుపుచున్నారు.

కన్నడ కవులలో రుద్రభట్టు స్థానము :-

రుద్రభట్టునకు పూర్వము గల కన్నడ సాహిత్యమంతయు జై న

మతానుసారియైనచే. రుద్రభట్టునకు పూర్వము ఒకరిద్దరు బ్రాహ్మణ కవులున్నను వారు లోకీక శాస్త్ర గ్రంథములను రచించినవారేగాని వైదిక (హిందూ, అథవా బ్రాహ్మణ) మత ప్రతిపాదకములగు కావ్యములను వ్రాసినవారు కాదు. వైదిక మత గ్రంథ రచనకు రుద్రభట్టే మొదటివాడు. ఇట్లాతడాక సూతన యుగ ప్రవర్తకుడయ్యెనని చెప్పవచ్చును.

రుద్రభట్టు చాల ప్రౌఢ కవి. పూర్వకవుల ప్రభావము రుద్రభట్టుపైనను, అతని ప్రభావము అతని తరువాతి కవులపైనను చాలా కలదని కన్నడ సాహిత్యవేత్త లనుచున్నారు. ఇతని 'జగన్నాథ విజయ' మందలి తొలి ఐదు పద్యములకును 'పంచ పాపాణములు' అని పేరుపెట్టి ఎవరో పండితుడు సంస్కృతములో వ్యాఖ్యానము రచించియున్నాడు. పూర్వము 'వర పరీక్ష'లో రుద్రభట్టు పద్యములకు అర్థము చెప్పగలిగి యుండుట ఒక ముఖ్యాంశముగా నుండెడిదట. భట్టాకలంకుడు తన శబ్దాను శాసనమునందును, మల్లిఖార్జునుడు నూక్తి సుధార్థపము నందును, అభినవవాది విద్యా నందుడు తన కావ్యసారము నందును, సాల్వుడు తన రసరత్నాకరము నందును రుద్రభట్టు పద్యములను ఉదాహరించి యున్నారు. దేవ కవి "రుద్ర భట్టునందు నిండియున్న పదప్రగల్భ గుణము"ను ప్రశంసించినాడు. ఇవి యన్నియు కన్నడ సాహిత్య చరిత్రలో రుద్రభట్టునకును అతని కావ్యమునకును గల విశిష్ట స్థానమును నిరూపించుచున్నవి. ఐనను ఆధునిక కన్నడ సాహిత్య విమర్శకులు రుద్రభట్టును మహాకవియని అంగీకరించుట లేదు.

వ్యక్తి స్వభావము :

రుద్రభట్టు, తిమ్మనల వ్యక్తిగత చరిత్రను గూర్చి మనకేమియు తెలియదు. ఐనను వారి మానసిక సృష్టియైన కావ్య స్వభావమును బట్టి వారి మన స్వభావమును కొంతవరకు ఊహించుట కవకాశమున్నది.

"Style is the Man" అని అంగ్లమున నొక నూక్తి కలదు. తదను గుణముగ పరిశీలించినచో తిమ్మన ఘృదు స్వభావుడనియు, రుద్రభట్టు ఆడంబర పరాయణు డనియు ఊహింప వీలగుచున్నది. తిమ్మన కోమలములైన ధ్వనులను, సరళములైన పదములను, అక్లిష్ట బంధయుతములైన సమాసము

లను ఉపయోగించును. రుద్రభట్టు రచనలో రూక్షాక్షరములు హెచ్చు; కఠిన పదములు అధికము; సమాస నిర్మాణము జటిలము. తిమ్మన సుకుమార రసములైన శృంగార, హాస్య, శాంత రసములను పోషించినంతగ ప్రౌఢ రసములైన రౌద్ర, వీర, భయానక, వీభత్స రసములను పోషింపలేకపోయినా డనుట యధార్థము. తిమ్మన చేసిన యుద్ధ వర్ణన ఉండవలసినంత వీరరస స్ఫూర్తిని కలిగించునదిగ లేదు. అందుగూడ శృంగారమే తొంగిచూచు చున్నది. అది యాతని సుకుమార హృదయమునకు సూచకముగ నున్నది. రుద్రభట్టు రచనలో హాస్యరస పోషణ అత్యల్పము. శృంగార రసపోషణ కొంత కలదు. కాని వీర, రౌద్ర రసములే ప్రాధాన్యము వహించుచున్నవి. అవి యాతని సొంత నేలలు. ఇది యాతని రాజస ప్రవృత్తికి ద్యోతకముగ నున్నది. తిమ్మన సాత్త్విక కవి యనియు, రుద్రభట్టు రాజస కవియనియు చెప్పవచ్చును.

రుద్రభట్టు, తిమ్మనల ఆశ్వాసాంత గద్యాలను పరిశీలించినచో వీరి మనఃప్రవృత్తులందలి భేదము స్పష్టము కాగలదు.

రుద్రభట్టు గద్య ఇట్లున్నది :

“ఇదు సమస్త కమలభవాండ మూలాఘటి ఘటితారఘట్టు ఘటనా స్వతంత్ర నిజస్వరూప నిరూపణ చకిత సకలామ్నాయ తంత్ర, లక్ష్మీకాంత శ్రీపాద భక్తి యుక్త, సుకవీంద్ర రుద్ర ప్రణీత జగన్నాథ విజయ మహా ప్రబంధదాశ్ ”

తిమ్మన గద్య ఇట్లున్నది :

“ఇది శ్రీమదుమామహేశ్వర పరప్రసాద లబ్ధ సరస సారస్వతాభినంది, నంది సింగయామాత్య పుత్ర, కౌశిక గోత్ర పవిత్ర, సుజన విధేయ, తిమ్మయ నామధేయ ప్రణీతంబైన పారిజాతాపహరణంబను మహా ప్రబంధంబునందు ”.

సకలామ్నాయ తంత్రములు నిరూపింపలేని పరమేశ్వరుని నిజ స్వరూప మును నిరూపించుట వలన వానిని (సకలామ్నాయ తంత్రములను) చకిత పరుషజాలిన వాడనను రుద్రభట్టు ప్రగల్భక్రితో తనకు లభించిన సరస

సారస్వతము పరమేశ్వర వరప్రసాదమును తిమ్మన వినయోక్తి పోల్చి చూడ దగియున్నది. [తిమ్మన గద్య అతని సొంతముకూడ కాదు. తనకు పూర్వుడైన నంది మల్లయ గద్యను తిమ్మన యథాతథముగ స్వీకరించినాడు. “శ్రీమదుచూ మహేశ్వర వరప్రసాద లబ్ధ సరస సారస్వతాభినంది, నంది యామాత్య పుత్ర ” అనునది నంది మల్లయ గద్యమందలి పద బంధమే.] పరమేశ్వరుని పేర్కొనుటలో గూడ “సమస్త కమల భవాండమాలా ఘటిఘటి తార ఘట్ట ఘటనా స్వతంత్రు” డని రుద్రభట్టు రూక్షాక్షర సంయోజన మొనరింపగా, తిమ్మన ‘శ్రీమదుచూమహేశ్వరు’డని మృదుమధురముగా చెప్పియున్నాడు. ‘మాలాఘటి’ ‘అరఘట్ట’ అను అపురూపములైన పదములను ప్రయోగించుటలో రుద్రభట్టునకు గల వ్యామోహము కూడ గమనింపదగియున్నది. చివరకు రుద్రభట్టు తనను తాను సుకవీంద్రుడనని చెప్పికొనుటయు, తిమ్మన తాను సుజన విధేయుడనని మాత్రమే చెప్పికొనుటయు వారి వారి మనోధర్మము లందలి భిన్న స్వభావములను స్పష్టపరుప జాలియున్నది. రుద్రభట్టు ఆత్మస్తుతి పరాయణుడు; తిమ్మన తద్విముఖుడు.

ఆత్మస్తుతి యనునది మన కవులకు అపరిహార్యమైన ఒక ప్రాచీనాచారముగ నున్నది. ఇట్టి ‘కవి సంప్రదాయము’ నుజ్జగించి స్వీయ ప్రశంస గావించుకొనక తిమ్మన నిజముగా ప్రశంసనీయుడైనాడు. ‘కుకవినింద’ గావించకపోవుటవలన కూడ మరింత ప్రశంసనీయుడైనాడు. కులగోత్రాది కము గాక అతడు తనను గురించి చెప్పికొనినది తాను “కృష్ణరాయ క్షితీశ కరుణా సమాలబ్ధ ఘన చతురంతయాన మహాగ్రహార సన్మానయుతుడ” ననియు, ‘శివ పరాధీనమతి’ ననియు మాత్రమే. [చూ. పారి. V 108.] ఈ పద్యమందలి ‘సకల విద్యావివేక చతురు’ డను విశేషణము తిమ్మనకు కాక, అతని మేనమామ మలయమారుత కవికే చెందునట్లున్నది.] వీనిలో మొదటి విశేషణము తన కాశ్రయచాతయు, పోషకుడును నగు శ్రీకృష్ణరాయ క్షితీశుని యెడ కృతజ్ఞతా ప్రకటనమునకై ఉద్దేశింపబడినది. రెండవ విశేషణము తాను ‘శివ భక్తుడ’ నని మాత్రమే సూచించునుగాని తన కవితా పాండితీ ఘనతలను ప్రకటించునది కాదు.

ఇక రుద్రభట్టు యొక్క ఆత్మస్తుతి గ్రంథారంభము నందలి వేపతాస్తుతితోనే ప్రారంభమైనది. ఇది యాతడు గావించిన సరస్వతీ స్తుతి.

“కెనరాళ్ పుట్టిదుదంతు మల్లదె రజః సంలీఢమెంతుం జడా
వసథం ఛిః మధువప్రసంగి ఖరదండం మ తైసు త్తబ్జమం
చినుటత్యుత్తమ మింతుబెందు పిరిదుం సంతోషదీం వాణిబం
దు సమంతిర్కై సౌరభదవోల్ జిహ్వగ్రదో రుద్రనా”.

— జ. వి. I 6.

(“పద్మము బురదలో పుట్టినది; అదియుగాక రజస్సంలీఢము, జడా
వసథము, ఛి, మధువ ప్రసంగి, ఖర దండము కూడ” అని వాణి పద్మమును
వదలి ‘ఇది అత్యుత్తమ’ మని మిక్కిలి సంతోషముతో సౌరభము వలె
రుద్రుని జిహ్వగ్రమందు నివసించుగాక.)

ఈ భావమునే అతడు మరియొకసారి తాను ‘వచస్సుందరీ నిత్య నిహ
సుడ’ నని (I 22) చెప్పికొనినాడు. తన కవిత్యమును గూర్చి రుద్రభట్టిట్లు
చెప్పికొనుచున్నాడు :

“ఇనియశ సోంకినంతె, హిస మావిన పూవిన జొంపదంతె, చం
దనరస దణ్పినంతె, ననె యేరిద మల్లిగె యంతె, పూర్ణచం
ద్రన సిరియంతె, బందెసప తెంకణ తంబెలరంతె, రుద్రభ
ట్టన కవితారసం మనమ నిర్ముఖి గొళ్ళుదు సజ్జనర్కళా”.

— జ. వి. I 16.

(ప్రియురాలీ స్పర్శవలె, క్రొమ్మావి పూగుత్తి పలె, చందన గంధపు
చల్లదనము వలె, పూవిన మల్లెవలె, పూర్ణచంద్రుని సిరివలె, దక్షిణ శీతల
మారుతమువలె రుద్రభట్టు కవితారసము సజ్జనుల మనస్సుల కింపు గొల్పును.)
ఈ స్వీయ కవితా ప్రశంసను విమర్శకు లంగీకరింపలేదు. “కవియొక్క ఈ
మాట అర్థ సత్యమే. ఎందుకనగా అతనిది వ్రాక్షాపాకము కాదు; నారికేళ
పాకము”. (కవియ ఈ మాట అర్థసత్య ఏకందరె అతనదు వ్రాక్షాపాకవల్ల;
నారికేళ పాక) — శామరాయ — జనప్రియ కన్నడ సాహిత్య చరిత్ర. పుట.
204.]

తనకు నూతనరీతి కవిత చెప్ప నేరుపు (హిసతన పేళ్ళ తిరుదటెపు)
కలదనియు, విద్యజ్ఞులు తన కవితను పొగడుదురనియు (ఈతెఱదిం బుధర్వో
గళల్), దేవ చూడామణి ముకురుడైన విష్ణువే తన కవితను స్వీకరించినా

డనియు, తన కావ్యము “అన వద్యం రీతిచోద్యం, సకల విబుధ హృద్యం” (I 22) అనియు, ‘వైష్ణవ కావ్య రసార్థవం’ (XVIII 113) అనియు చెప్పుకొనినాడు. ఇతడు తనకు ‘కవిరాజు’, ‘కృతి శారదాభ్ర చంద్రా తప’ అను విశేషణములు వాడుకొని యున్నాడు. ఇవి ఈతని విరుదులై యుండునని పండితులు భావించుచున్నారు.

తిమ్మన రుద్రభట్టువలె ఎచ్చటను వాచ్యముగ స్వీయ కవితా ప్రశంస గావించుకొనకపోయినను మనస్సునందు గూఢమగు అభిమానము గలవాడే. అందుచేత కొన్ని తావులందు వ్యంగ్యముగ స్వీయ కవితా ప్రశంస గావించుకొనినాడు. తిమ్మన తన కావ్యము ‘అదివాకర తారా సుధాకరముగ’ (V 108) నుండగలదని చెప్పికొనిన జాతకము వలన అందు శాశ్వతముగ నుండగల ఉత్తమ కవిత గలదని ధ్వనించుచున్నది. ఇంతకంటె గడుసరి నేర్పొకటున్నది. కథామధ్యమున ఏదో సందర్భమును కల్పించుకొని అన్యూప దేశముగ ఇతరుల కవిత్యమునో, వాగ్దోరణినో ప్రశంసించువానివలె- తన కవితను, వాగ్దోరణిని ప్రశంసించుకొనుట. [పింగళి సూరనార్యుని ‘చలువగల వెన్నెలల’ (కళా. I 190), ‘శబ్ద సంస్కారము’ (ప్ర. భా. II 3), ‘పాసంగ ముత్తైపు సరుల్’ (కళా. I 188) అను పద్యము లీపద్ధతికి చక్కని ఉదాహరణలు.]

శ్రీకృష్ణుని నిద్రనుండి మేల్కొలుపు వైతాళికులు “మృదు గీతామృత రచన” గావించిరట (II 55). ఇది తిమ్మన తాను రచించిన వైతాళిక గీతములను గురించి చెప్పికొనిన మాటయే గదా. అమరావతి కేగుచు మార్గము నందులి వింతలను కృష్ణుడు సత్యకు “సరసస్మిత పచన రచన చాతురి మెఱయన్” (II 84) వర్ణించి చెప్పినాడట. నిజమున కిది తిమ్మన స్వీయ సరస స్మిత పచన రచన చాతురీ ప్రశంసయే. తిమ్మన కవిత యంతట ‘స్మితము’ కూడ వ్యాపించియే యున్నది.

పుణ్యక ప్రతాపసానమున నారదుడు శ్రీకృష్ణుని స్తుతించు సందర్భమున తిమ్మన అనేక చిత్ర కవితారీతులు గల పద్యములను రచించి యున్నాడు. వానిరీ ముందు వెనుకల నిట్లు కలదు.

“సుర వాచంయమి పలికెఁ జతుర వాచా ప్రాధిన్” — (V 91)

“అని చిత్రగతుల నవ్విభుఁ గొనియాడి” — (V 102)

ఇచ్చట నారదుని పేరుమీదుగా తిమ్మన తన ‘చతుర వాచా ప్రాధి’ని, తన కవితా కన్యయొక్క ‘చిత్ర గతుల’నే ప్రశంసించుకొనుచున్నాడనుట స్పష్టము. వాగ్రచన యందతడు చూపిన నియమ పాలన తత్పరత వలన తిమ్మన ‘వాచంయమి వరుడు’ అనుటయు నిర్బాధమే.

సింగభూపాలుని వర్గీకరణము ననుసరించి తిమ్మన వివేతోదాత్త కవియు, రుద్రభట్టు ప్రాథోద్ధత కవియునని చెప్పదగియున్నారు.

“కవయస్తు ప్రబంధారస్తే భవేయశ్చతుర్విధాః

ఉదాత్త ఉద్ధతః ప్రాథో వివీత ఇతి భేదతః”

— రసార్థవ నుధాకరము — భావకోల్లాసము III 94.

మత స్వభావము :-

మన ప్రాచీన వాఙ్మయమంతయు దాదాపుగ మతము నాశ్రయించినదే; మత ప్రచారమున కుద్దేశించినదే. సామూహిక యృష్టితో పరిశీలించినపుడు మన కుపలబ్ధమగుచున్న ప్రాచీనాంధ్ర వాఙ్మయమంతయు వైదిక మత సంబద్ధమైనదే. కన్నడములో మాత్రమిస్థితి వేరుగా నున్నది. ప్రాచీన కర్ణాట వాఙ్మయము చాలపరకు జైన మతానుసారియైనది. కన్నడ సాహిత్య చరిత్ర యందలి తొలి యుగము జైన యుగమను పేరిటనే వ్యవహృత మగుచున్నది.

వైదిక మతము లేక హిందూ మతము అని సామూహికముగా చెప్పబడుచున్న మతమందు కూడ మరల అంతర్భేదము లున్నవి. ఉపాస్య దేవత లేక ఇష్ట దేవత ననుసరించి శైవ, వైష్ణవ, శాక్తేయాది మతములును, జీవాత్మ పరమాత్మలకు గల సంబంధమును గురించిన విశ్వాసమును బట్టి ద్వైతాద్వైత విశిష్టాద్వైత మతములును కలవు. సాధన మార్గములందును భక్తి, జ్ఞాన, కర్మ, యోగ సంప్రదాయము లున్నవి. రుద్రభట్టు తిమ్మనల మత సంప్రదాయ స్వభావములను వారి గ్రంథములనుండి తెలియవచ్చిన విధముగా గుర్తించుము.

రుద్రభట్టు పేరు వలన శైవుడైనట్లు కనుపించుచున్నాడు. కాని అతడు వ్రాసిన కావ్యము ‘జగన్నాథ విజయము’ కృష్ణ మహిమ ప్రతిపాదకము.

అతడే తన కావ్యమును 'వైష్ణవ కావ్య రసార్ణవం' (౧౮-113) అని చెప్పి కొనినాడు. అందుచేత అతడు శివ, కేశవులందు సమాన భావము గలవాడని స్పష్టమగుచున్నది. గ్రంథ ప్రారంభమున విష్ణువును, శివుని, బ్రహ్మను మువ్వరను ఒక్కొక్క పద్యములో స్తుతించికూడ అతడు తనకు మూర్తి త్రయము నెడగల సమ దృష్టిని వెల్లడించి యున్నాడు. మూర్తిత్రయైక్య భావ మాతని గ్రంథములో పలుతావులందు కన్పించుచున్నది.

బాణాసుర నిగ్రహ కథా సందర్భమున శివుడు విష్ణువుతో నిట్లను చున్నాడు :

"ద్వయ భావం నమగిల్ల; బల్లవరె నానుం నీను మీమాతు
ఏకమూర్తియె మూర్తిత్రయ వాయ్తు (౧౮-66.)

(మనకు ద్వయ భావము లేదు. ఈమాట నేనును, నీవును కూడ ఎఱిగిన వారమే ఏకమూర్తియే మూర్తిత్రయమైనది.)

ఈక్రింది పద్యములో గూడ ఈతనికి గల శివ కేశవాద్వైత భావన తెలియుచున్నది. ఇది బాలకృష్ణుని వర్ణన :

"నాసలోళ్ కణ్ణుళ్ళ మనో
జసూదనం పెఱవనావ నానెడలెందీ
వసుమ తిగె నూచిపందడి

నెనెదం హరి నాసల కణ్ణొలెనె వరెలెలెయిం." (III 45)

(‘నాసట కన్నున్న మనోజ సూదనుడు పెఱవాడెవడు? నేనే గదా’ అని ఈ వసుమతికి సూచించు అందముతో- నాసట కన్నువోలె యొప్పెడి పట పటము (బాలురు ధరించు ఆభరణ విశేషము)తో హరి యొప్పి యుండెను.)

ఇట్లు మూర్తిత్రయా భేదమును తెలుపు పద్యములు చాల కలవు.

త్రిమూర్త్యు భేద భావము, అద్వైత భావన, విష్ణు పారమ్య విశ్వాసము అనుసరి రుద్రభట్టు మత తత్త్వము నందలి సూడు ముఖ్యాంశములు. వీనిలో ప్రధానమైనది విష్ణు భక్తి యనుట కాతని గద్యయే సాక్షి. అశ్వాసాంత గద్య

లలో రుద్రభట్టు 'లక్ష్మీకాంత శ్రీపాద భక్తియుక్తుడ' నని చెప్పికొని యున్నాడు.

తిమ్మన శబ్దము తిరుమల శబ్ద వికృతి. ఇది వైష్ణవతా ద్యోతకము. ఐనను తిమ్మన తాను 'శివ పరాధీనమతి' ననియు తన కవితా శక్తి 'ఉమా మహేశ్వర వరప్రసాద లబ్ధ' మనియు చెప్పికొనినాడు గదా.

తిమ్మనకు గల శైవాభిమానమును ఈక్రింది సందర్భములలో గుర్తింప గలము.

1) సత్యా కృష్ణులకు అమరావతిలో విడిదిగా నొసంగబడిన వైజయంత మును దిక్కాలకుల భార్యలందరు అలంకరించినట్లు వారందరను పేరుపేరున తెలిపిన తిమ్మన ఈశానుని ఇల్లాలి పేరెత్తలేదు. ఉమాదేవిచేత పరిచారికా కృత్యములు చేయించుటకు ఆ ఉమామహేశ్వరారాధకునకు మనస్కరింప లేదు (III 41).

2) శ్రీకృష్ణుని చేతిలో పరాజితులైన చేపతా వీరులెల్లరు మూర్ఛితులయి నట్లో, భూపతిలయినట్లో చెప్పిన తిమ్మన రుద్రుని కట్టి అవసతిని కలిగింపక అతని జటా మండల మందలి శశి ఖండములు మాత్రమే నేలపై రాలినట్లు తెలిపినాడు (V 13).

తిమ్మన మేనమామయు, అతని మేనమామయు నైన 'జంట కవులు' కూడ తాము 'ఈశ్వరారాధకుల' మని చెప్పికొనియున్నారు. ఈ ముప్పురకాను గురువు అఘోర శివాచార్యుడు. అతడు దక్షిణానూర్ని ఉపాసకుడు. తిమ్మన కూడ దక్షిణానూర్ని జప పరాయణుడై యుండును. ఐనను వీరి శైవము విష్ణు భక్తికి అడ్డు వచ్చినదికాదు. వైష్ణవ గాథలైన వరాహ, భాగవత పురాణములను, పారిజాతాపహరణమును వీరు రచించుటయే ఇందులకు సాక్షి. తిమ్మన కూడ శివ, కేశవ భేదమును నమ్మినవాడే. ఇందుడు ప్రయోగించిన పాపపతాశ్రము కృష్ణుని అర్థ శరీరములో లీనమైనదని తిమ్మన కల్పించినాడు. ఇది హరిహర నాథ భావము ననుసరించి చేయబడిన కల్పన యనుట స్పష్టము. అట్లే అదితి కృత శ్రీకృష్ణ స్తుతి యందలి ఈక్రింది పద్యము వలన తిమ్మన కూడ మూర్తి త్రయాభేదమును నమ్మినవాడని తెలియుచున్నది.

“సర్గ మొనర్తు బ్రహ్మయన, సత్కృపఁ బెంతు జనార్దనుండు నా
భర్గుఁ డనంగఁ గ్రమ్మఁబఁగఁ బారణ సేయుదు విజ్ఞగంబు నై
సర్గిక తీల నొక్కమఱి సౌఖ్యము నొందుదు కేవలంబు దో
రర్గళ భూషణీకృత రథాంగ నినుం గొనియాడ నేర్తునే” (III 27)

జంట కవులు అద్వైత మత స్థాపకముగు ప్రదోధ చంద్రదేవయము
నాంధ్రీకరించి యున్నారు. వారి పరంపర లోనివాడే యగు తిమ్మనయు అద్వై
తియే యగుట సహజము. తిమ్మన కావ్యములో మాత్రము ఈ అధ్యాత్మిక
తత్త్వ సంబంధములైన భావములు అంతగా కనుపింపవు. కృష్ణుని ‘గుణా
తీతుడు’, ‘చిన్మయుడు’ అని (౫-86) చేసిన వర్ణనలో కొంత అద్వైత భావ
చ్ఛాయ గోచరించుచున్నది.

అదితి కృత స్తోత్రము నందలి ఈక్రింది భాగము వలన తిమ్మనకు
యోగశాస్త్ర పరిచయ మున్నట్లు తెలియుచున్నది.

“జాలంధరోద్ధ్యాణ మూలాఖ్య బంధత్రయీ బంధ సంధుక్షిత స్పర్శ
సస్పర్శ నిర్గంధిత గ్రంథి షట్కాంతరోన్నిద్ర కద్రూసుతశ్రీ ముఖ ష్వాల
వల్లి పరిస్రంస ముణేందు నిష్యంద సర్వాంగ నిష్పంద యోగీంద్ర హృచ్చేదికా
వాస ” (III 38).

ఇవను రాజయోగమునకంటె భక్తి యోగమే తిమ్మనకు ఎక్కువ ప్రీతి
పాత్రమైనదనుటకు అతడు నారదుని చేతను, అదితి చేతను చేయించిన భగవ
ద్గుతి యను “భక్త గణాధీనుఁ డనంగ సవ్యభుఁడు లోకభ్యాతిఁ బెంపొం
డఁడే” (V 87) అను వాక్యమును తార్కాణము లగుచున్నది.

రుద్రభట్టు, తిమ్మనల మత స్వభావమును గురించి ఇంతవరకు చేసిన
పరిశీలన యొక్క సారాంశమిది :

రుద్రభట్టు పేరు శైవమును సూచించుచుండగా అతడు తాను వైష్ణ
వమతనని తెలుపుకొనినాడు. తిమ్మన పేరు వైష్ణవమును సూచించుచుండగా
అతడు తాను శైవమతనని తెలుపుకొనినాడు. ఇరువురును త్రిమూర్త్య భేద
భావము గలవారే. ఇరువురును అద్వైతులే. ఇరువురును భక్తిమార్గాను
యాయులే. ఈ లక్షణ త్రయమును సమీకరణము గావించి కృష్ణ మహిమా
కీర్తనము గావించినవారే.

పంత కథలు :

తిమ్మన తన కావ్యారంభమున కృతిపతి యగు కృష్ణరాయలు తనను కావ్య రచన గావించుమని ప్రార్థించినట్లు చెప్పికొనలేదు. పారిజాతాపహరణ, మను చరిత్రలను రచించుడని తిమ్మన, పెద్దనలను రాయలు ఏకకాలమందే అర్చించినట్లు రాయ వాచకము చెప్పుచున్నది (పుట 15). కాని తిమ్మన ఏలినో ఆ విషయమును తెలిపి యుండలేదు. అందుచే రాయలచే అభ్యర్థింప బడకయే తిమ్మన స్వప్రేరణతోనే కావ్య రచనకు పూనుకొని యుండునని విమర్శకులు ఊహించుచున్నారు. తిమ్మనకీ కావ్యమును రచింపవలసిన అవసరము రాయలవారి అంతఃపుర వ్యవహారము వలన కలిగినదని ఒక కథ లోకమున ప్రచారములో నున్నది. ఈ కథను కొందరు పరిశోధకులు నమ్ముట లేదు. కాని నమ్మకుండుటకు కారణము కనుపింపదు. దీని సత్వాసత్యము మాట యెట్లున్నను, కథ రమ్యమైనదగుటచే ఇచట పొందుపరచ బడుచున్నది.

రాయల వారొకనాటి రాత్రి చాల ప్రొద్దుపోవు వరకు రాజకార్య వ్యాప్తుడై యుండి అర్ధరాత్రానంతర వేళకు తిరుమలదేవివారి అంతః పురమునకు దయచేసిరట. పతి రాకకొరకు చాలసేపటివరకు ప్రతీక్ష చేయు చుండిన తిరుమలదేవి నిద్రావిష్టురాలై పాస్సుపై పవళించినదట. ఒంటరిగ శయనించు ఇల్లాలు తలగడవైపు పాదములు, పాదముల దిక్కుగ తల యుంచుకొని పవళింపవలెనను అంతఃపుర మర్యాద ననుసరించి ఆమె అట్లే వ్యత్యస్తముగ పవళించినదట. ఆ తరువాత రాయల వారరుదెంచి ఆమెను నిద్ర లేపకయే ఆమె ప్రక్కనే సవ్యముగ పవళించిరట. అంతలో గాఢనిద్రా ముద్రితరాలై యున్న రాణివారి పాదము రాయలవారి శిరసును ముట్టుగొన్న దట. ఆమె అసావధానతను అపరాధముగా భావించి, రాయలు కుపితుడై అంతఃపురమును విడచివెళ్ళి మరల ఆమెను దర్శింప డయ్యెనట. అందుచే చింతాక్రాంతురాలై యున్న తిరుమలదేవిని ఆమె పుట్టినింటి లరణపు కవియైన తిమ్మన దర్శించి, నడచిన వృత్తాంతమును తెలిసికొని, ఆమె కాపురమును చక్కదిద్దుటకై పూనుకొని, అబుద్ధిపూర్వకమైన ఆమె అపరాధమును క్షమించుట రసికుడైన రాయనికి ధర్మమును నీతు్యపదేశమును కాంతాసమ్మితముగ చేయు తలంపుతో పారిజాతాపహరణ కావ్యమును రచించెనట. గ్రంథ ప్రారంభమున శ్రీకృష్ణుడే శ్రీకృష్ణదేవరాయలై జన్మించెనని ప్రశంసా రూప

ముగ వర్తించి కృష్ణునియందు రాయల ఆరోపమును ధ్వనింపజేసి, పిమ్మట అనుూలకముగు సత్యా పాదప్రహార వృత్తాంతమును కల్పించి తన కావ్యమున ప్రవేశపెట్టినాడట. తరువాత తిమ్మన రాయలకు కావ్యమును చదివి విని పింపగా, సూక్ష్మగ్రాహి యగు రాయలు అనుూలకముగు తిమ్మన కల్పనకు కారణము నూహించి, తన తప్పిదమును గ్రహించి, తిమ్మనను సత్కరించి, తిరుమలదేవిని యథాపూర్వముగ అదరించినాడట. ఇది బహుళముగ వ్యాప్తిలో నున్న కథ. [తాపీ ధర్మారావు— 'పారిజాతాపహరణ పీఠిక' —అకాడమీ ప్రచురణ. పుట VIII.]

2) పై కథనే స్వల్పముగా మార్చి చెప్పటయు కలదు. రాయలకు తిరుమలదేవిపై కోపము వచ్చుటకు కారణము అమె పాద మాతని తలకు తగు లుట కాక అమె రాయల పటమున్న దిక్కుగా పాదములుంచి పరుండటయే యని కొందరందురు. మిగత కథ సామాన్యమే. [K. A. నీలకంఠ శాస్త్రి — History of South India — P. 412].

3) పై కథలకు విరుద్ధముగ వీరేశలింగంగారు మరియుక కథను చెప్పుచున్నారు. తిమ్మన రచించిన పారిజాతాపహరణమును విని, రాయలు 'పాటల గంధి', 'జలజాతాసన' అను పద్యములు అసహజములుగ నున్నవనియు, "లోకమున భార్యాభర్తలలో నిట్టి వినోదములు జరుగట స్వభావ విరుద్ధ" మనియు పలికెనట. కవి యప్పుడేమియు ప్రత్యుత్తరమియ కుండెనట. కాని అటుపిమ్మట కొలది దినములకే రాయలకు ప్రణయ కల హము సంభవించినపుడు భార్యవలన తనకిట్టి గౌరవమే సంప్రాప్తముకాగా అనందించి సభకు వచ్చి పుస్తకములోనెల్ల ఈ భాగమే అత్యంత రమ్యముగా నున్నదని శ్లాఘించెనట. [ఆంధ్ర కవుల చరిత్రము- 2వ భాగము. పుట 41]

రాయలకు అంతఃపురమున జరిగిన మర్యాద యెట్టిదో పంతులుగారు తెలుపలేదు. శ్రీ గురజాడ శ్రీరామమూర్తిగారు మరియుక కథనిట్లు తెలుపు చున్నారు.

4) శ్రీకృష్ణుడు సత్య పాదములకు మ్రొక్కెనని తిమ్మన చేసిన కల్పన స్వభావ విరుద్ధముగ నున్నదని రాయలు తిరుమలదేవితో పలికెనట. అమెయు

పురుష స్వభావమును రాయలవారి స్వానుభవము లోనికి తెచ్చుటకై ఒక యుక్తి పన్నెనట. తన పరిచారికలలో మిక్కిలి అందగత్తయైన ఒకదానిని మేలైన వస్త్రాభరణాదులతో అలంకరించి రాయలకు చూపి, “ఇది మా పిన తల్లి కూతురు. నన్ను చూచుటకై వచ్చినది” అని తెలిపెనట. రాయలు నమ్మెనట. పిదప ఆ వేషధారిణి హావభావములను, విలాస చేష్టలను గమనించిన రాయలు దానికి తనపై మనసు కలిగెనని భ్రమించెనట. తరువాత నొకనాడు రాయలు తనకు రాణివారును, ఆమె పోదరియు చేరి అభ్యంగన స్నానము గావింపవలెనని కోరెనట. అట్లే స్నానము గావింపజేయుచు మధ్యలో ఏదో నెపమున రాణి అవల కేగెనట. అచ్యుచ్ఛవశమున ఇట్లు లభించిన ఏకాంతమును ఉపయోగించుకొను ఆశతో రాయలు ‘మరదలి’తో సరసము ప్రారంభించెనట. వెంటనే అది భయమును, కోపమును వటించుచు ‘అక్క’ను పిలుచుచు పెద్దగా కేకలు వేయసాగెనట. కథ అడ్డము తిరిగినందులకు చకితుడైన రాయలు రాణికి సంగతిని తెలుపవలదని, తన మర్యాద కాపాడు మని దాని పాదములు పట్టుకొని బ్రతిమాలసాగెనట. దీనినంతటిని హించి యుండి గమనించుచునేయున్న రాణి చట్టున ప్రవేశించి, ‘అయ్యో, మహా ప్రభువులు దాసీదాని పాదములు పట్టుకొనుచున్నారేమి?’ అని ప్రశ్నించి పరిహసించెనట. రాయలు సమాధానమునకై తబ్బిబ్బు పడగా, ఆమె నవ్వుచు యథార్థమును తెలిపి “పురుష స్వభావమెట్టిదో, తమ కిప్పటికైన తెలిసినదా?” అని ప్రశ్నించెనట. రాయలు తిమ్మన మనస్తత్వ వేత్తృత్వమును ప్రశంసించెనట [కవి జీవితములు].

ఈ దంత కథలలో దేనియందెంత నిజమున్నదో తిమ్మనకే తెలియవలె, తిరుమలదేవికే తెలియవలె, రాయలకే తెలియవలె. ఇప్పుడు దేవున కొక్కనికే తెలియవలె. సత్యాసత్యముల మాట ఎట్లున్నను ఈ కథలన్నియు తిమ్మన అసాధారణ మనస్తత్వ పరిజ్ఞానమును ఏకగ్రీవముగ ఉద్ఘోషించుచున్నవి.

జగన్నాథ విజయమును గూర్చియు ఒక దంత కథ వ్యాప్తిలో నున్నది. రాజశేఖర విలాసమును చంపూ కావ్యమును రచించి ఖ్యాతి నార్జించిన షడక్షరి దేవుడను జైన కవితో స్ఫురించి రుద్రభట్టు జగన్నాథ విజయ కావ్యమును రచించెనట. పండితులీ ఉభయ కావ్యములను పరిశీలించి రాజశేఖర

విలాసమే శ్రేష్ఠమని నిర్ణయించిరట. పాండిత్య స్పర్థలో పరాజితుడైన రుద్ర భట్టు తన విరుదులనెల్ల విజేతయైన షడక్షరి దేవునకు సమర్పించుకొనవలసిన వాడయ్యెనట. అయినను షడక్షరి దేవుడు రుద్రభట్టును కరుణించి అతని విరుదుల నాతనికి మరల నొసంగెనట. జైనుని వలన బ్రాహ్మణునకు కలిగిన ఈ అవమానమును విని, రుద్రభట్టు మిత్రుడైన లక్ష్మీభుడను బ్రాహ్మణ కవి జై మిని భారతమును కావ్యమును రచించి, విద్వాంసులను మెప్పించి 'కవిచూత వన చైత్ర' అను విరుదమును సంపాదించి బ్రాహ్మణ గౌరవమును కాపాడె నట. [S. G. నరసింహాచార్య, జగన్నాథ విజయ—'పీఠికె'].

ఈ కథకు బొత్తిగా కాళ్ళు లేవు. ఇందు పేర్కొనబడిన కవులు మువ్వురును సమకాలీనులు కారని మనము లోగడ చెప్పికొని యున్నాము. కనుక ఈ కథ కేవలము కట్టుకథ యనుటలో ఎవరికిని సందేహము లేదు. అయినను ఈ సూడు గ్రంథముల యొగ్గతా తారతమ్యమును గురించి పండితులకు గల అభిప్రాయమును మాత్రము ఈకథ వెల్లడించుచున్నదని మనము భావించుచో తప్ప కావోదు.

పారిజాతాపహరణము

జగన్నాథ విజయముతో తులనాత్మకానుశీలనము

ద్వితీయ ప్రకరణము

మాతృకా నిర్ణయము

[ప్రాచీనాంధ్ర వాస్మయమంతయు ప్రాయికముగ సంస్కృత మాతృకమే. కనుకనే పారిజాతాపహరణమునకు గూడ మాతృక ఏదో సంస్కృత పురాణమో, కావ్యమో ఐయుండునని ఊహించుట సహజమగుచున్నది.

పారిజాతాపహరణ కథ శ్రీకృష్ణ నాయకము. శ్రీకృష్ణుని చరిత్ర ప్రధానముగ హరివంశ, విష్ణు పురాణ, భాగవతములలో కీర్తితము. ఈ మూడు పురాణములును ప్రాచీన మహా కవులచే తెనిగింపబడినవి. పారిజాతాపహరణమునకు మాతృకను వెదకు పండితుల దృష్టిని ముందుగా భాగవతమే ఆకర్షించినది. శ్రీమాన్ ఉత్పల వేంకట నరసింహాచార్యులవారు సంస్కృత భాగవత దశమ స్కంధము నందలి మూడు శ్లోకములను గ్రహించి తిమ్మన ఒక ప్రబంధముగా పెంచి వ్రాసెనని తలంచిరి [పారిజాతాపహరణము—పీఠిక—పావీళ్ళ ప్రచురణ 1918]. ఆచార్యులవారు గుర్తించిన మూడు శ్లోకము సును ఇవి :

“చోదీతో భార్యయోత్పాట్య పారిజాతం గరుత్మతి
ఆరోప్య సేంద్రాన్ విబుధాన్ నిర్జిత్యోపాయన త్పురమ్.

స్థాపితం సత్యభామాయా గృహాద్యానోపశోభనః
అన్వగుర్భిమరాస్వర్గాద్యద్గంధాలస లంపటాః.

యయాచ చానమ్య కిరీట కోటిభిః
పాపాశ్చుశ న్నచ్యుత మర్దసాధనమ్

సిహార్త ఏతేన విగృహ్యతే మహాన్

అహో సురాణాం చ తమో ధిగాఢ్యతామ్”

— భాగవతము దశమ స్కంధము. ౫౯. 39-41.]

తరువాత శ్రీ నాగపూడి కుప్ప సామయ్యగారు ‘పారిజాతాపహరణము’ నకు సంస్కృత హరి వంశము మూలముని తెలిపి కథా సంవిధానమునందును, భావము లందును, పద బంధములందును గల కొన్ని సాదృశ్యములను, కొన్ని భేదములను కూడ చూపిరి. [పరిమళోల్లాస పీఠిక— అనుబంధములు ‘ఉ’, ‘ఊ’లు పుటలు XIII—XIX. సం॥ 1929]. పిదప శ్రీ డూసి రామ మూర్తి శాస్త్రిగారు శ్రీ కుప్ప సామయ్యగారు చెప్పినవానినే పునరుద్ఘాటించిరి. [సురభి వ్యాఖ్యా పీఠిక—పుటలు 10-13. సం॥ 1933]. శ్రీ బేకుమళ్ళ అచ్యుతరావుగారు కూడ ఈ విషయమును గూర్చి మరికొంత విపులముగ తెలిపిరి [విజయనగర సామ్రాజ్యమందలి ఆంధ్ర వాఙ్మయ చరిత్ర—సంపుటి 2. పుటలు 221-241].

ఇటీవల ఆంధ్ర పండితులలో ద్రావిడ భాషా సాహిత్యముల తులనాత్మక దృష్టి హెచ్చినది. ప్రతి ప్రాచీనాంధ్ర కావ్యమును గీర్వాణముతో ముడిపెట్టుట వారికి నచ్చలేదు ప్రతిదానిని గీర్వాణముతో ముడి పెట్టనిది మనకు తృప్తిలేదు’ అని శ్రీ పుట్టపర్తి నారాయణాచార్యులుగారు పరిహసించిరి. వారు అన్యభాషలలో పారిజాతాపహరణమునకు మాతృకలను వెదుక సాగిరి. శ్రీ పుట్టపర్తి నారాయణాచార్యులవారు ‘హరి కథాసారము’ అను కన్నడ గ్రంథము పారిజాతాపహరణమునకు మాతృక యని సెలవిచ్చిరి. [‘తిమ్మన’—విజ్ఞాన సర్వస్వము Vol. 4. పుట 820]. శ్రీ బి. వేంరావు అనువారు కన్నడ భాషలో రుద్రభట్టు అను కవి రచించిన జగన్నాథ విజయ మను కావ్యము పారిజాతాపహరణమునకు మాతృక యని ప్రకటించుటేగాక తెలుగు, కన్నడము లందలి కొన్ని పద్యములకు సాదృశ్యమును గూడ ఉదాహరించిరి. [‘పారిజాతాపహరణమునకు మూల గ్రంథము’—భారతి-1952 డిసెంబరు]. తరువాత శ్రీ కె. సుబ్బరామప్ప, శ్రీ నిడుదవోలు వేంకట రావు మొదలగు పండితులు కూడ అదే అభిప్రాయమును పునరుద్ఘాటించుచు వచ్చిరి.

ఇట్లు భాగవతము, హరి వంశము, హరి కథాసారము, జగన్నాథ విజయము అను గ్రంథములను పారిజాతాపహరణమునకు మాతృకలుగ వేర్వేరు పండితురు వేర్వేరు విధములుగ భావించుచు వచ్చినారు.

హరి కథాసార మరీచిక :-

పారిజాతాపహరణమునకు హరివంశము మూలమును వాదమును శ్రీ పుట్టపర్తి నారాయణాచార్యులవా పరిహసించి త్రోసిపుచ్చిరి. “తిమ్మన కావ్యమునకు కన్నడములో హరి కథాసారము మూల గ్రంథము. కొన్ని కన్నడ పద్యముల నీతడు మక్కికి మక్కిగా తెనిగించిన పట్టులు నున్నవి” అని వారనినారు. ఆ మాట నాధారము చేసికొని “అల్లసాని పెద్దనగారుకూడా హరికథా సారం తెలుగులో రచించినట్లు లాక్షణికులు కొన్ని పద్యాలు ఉదాహరిస్తున్నారు. తెలుగులో పెద్దనగారూ, తిమ్మనగారూ వ్రాసిన కావ్యాల నుండి కన్నడ కవి అనువదించాడేమో పరిశోధించాలి” అని ఆరుద్రగారు ఒక క్రొత్త సమస్యను లేవదీసినారు [సమగ్రాంధ సాహిత్యం—సంపుటి VII, పుట 164].

‘పరిశోధింపగా’ కన్నడములో ‘హరి కథాసార’ మను పేరుగల గ్రంథమే లేదు. ‘హరికథామృత సార’ మను గ్రంథము మాత్రమున్నది. కాని దానిలో పారిజాతాపహరణ కథ లేదు. పైగ ఆ గ్రంథమును రచించిన జగన్నాథ దాసు 18వ శతాబ్ది (1727-1809) నాటివాడు. తిమ్మన కు ఇన్నూరేండ్లకు పైగ ఈవలివాడు.

ఈ విషయమును గూర్చి నేను శ్రీ నారాయణాచార్యుల వారికి ఒక లేఖ వ్రాసితిని. “మీరు పేర్కొనిన ‘హరి కథాసార’ మను గ్రంథము ఏ కవి వ్రాసినది? దాని వివరములు తెలుపుడు” అని. దానికి వారు ధయతో సమాధాన మొసంగినారు. పారిజాతాపహరణమునకు హరి కథాసారము మూలమునట పొరపాటునియు, జగన్నాథ విజయమే మూలమై యుండవచ్చుననియు వారు తమ అభిప్రాయమును తెలిపినారు. [‘జగన్నాథ విజయము’ ‘జగన్నాథ దాసు’ (హరి కథామృతసార కర్త) అను పేర్లలోని సామాన్య భాగమైన ‘జగన్నాథ’ శబ్దమే ఈ పొరపాటునకు కారణమై యుండవచ్చును].

“హరి కథాసార” వాదమును లేవదీసిన శ్రీ నారాయణాచార్యులవారే దానిని నిరాకరించుటతో ఆ వాదమంతయు నిర్మూలమైనది. కనకదాసు రచించిన హరి భక్తిసారము తిమ్మన రచనకు మాతృకయై యుండునని ఒకరూపించిరి. కాని అది ముక్త కప్రాచార్యులైన 110 భక్తి పద్యముల లఘు కావ్యము. పైగ కనకదాసు 1550 ప సం॥ వాడు. తిమ్మనకు ఒక తరము తర్వాతివాడు. కనుక ఈ ఊహ నిరాధారమైనది.

పారిజాతాపహరణము - జగన్నాథ విజయము

కథాంశ సాదృశ్యములు :

పారిజాతాపహరణ కావ్యమునకు మూల గ్రంథము జగన్నాథ విజయమే యనుటకు ప్రధాన కారణము ఈ ఉభయ కావ్యములందలి కథాంశ సాదృశ్యమే. అట్టి సదృశ కథాంశము లేవియో గమనింతము.

శ్రీ వి. వెం. రావుగారిట్లు వ్రాసియున్నారు. “నారదాగమనము, రుక్మిణీ సమక్షమున నాతడు పారిజాత ప్రసూనమును శ్రీకృష్ణున కొసగుట, కృష్ణుడు దానిని రుక్మిణి కొసగుట, తత్ప్రసవధారణమున నామెకు నవూర్వ శోభ సమకూరుట, నారదుఁడా యవకాశమును గొని సత్యభామనుపాలించుట, తద్దూతిక యావృత్తాంతమును సాత్రాజితి కెఱింగించుట, ఆమె కుపితయై కోపగృహమునఁ బరుండుట, కృష్ణుఁడు ముని సేవకై ప్రద్యుమ్నుని నియోగించి సత్యా మందిరమున కరుగుట, యామె చెలికత్తెను జేసన్న నివారించి కృష్ణుఁడామెకుఁ దాళ వృంతముతో విసరుట, అతని కరము పారిజాత పరిమళమును వెదజల్లుట, విస్మితయై సత్య తలయెత్తి పరిశీలించి మటల కినిసి పరుండుట, కృష్ణుని సాంత్యనము, నాకలోకమునుండి పారిజాత తరువునే తెచ్చి యామె కొసఁగఁ గృష్ణుఁడు ప్రతిసఁ బూనుట, గరుడ స్మరణము, స్వర్గ ప్రయాణము, ఇంద్రోపేంద్ర యుద్ధము, ఇంద్రప్రయుక్త వజ్రమును గృష్ణుఁడు చేతితోఁ బట్టుట— దాదాపు 200 పద్యములలో రుద్రభట్టు వర్ణించిన ఈ ప్రధాన విషయములను గ్రహించి ముక్కు తిమ్మన 509 పద్యములతోఁ గూడిన పారిజాతాపహరణమును రచించి యున్నాఁడు.”

నిజమే. ఈ కథాంశములలో ఈ రెండు కావ్యములకును గల పోలిక కొట్టపచ్చినట్లుగ కనిపించుచున్నది. కనుక చాలక్రమమును బట్టి ముందటి

గ్రంథమైన జగన్నాథ విజయమును తరువాతి గ్రంథమైన పారిజాతాపహరణ మనుసరించినట్లు భ్రమ కలుగుట సహజమే. కాని సంస్కృత హరి వంశము నందీ కథాంశములు— కృష్ణుడు వజ్రమును పట్టివేయుట అనునొక్కటి తప్ప మిగిలినవి అన్నియు సరిగా ఇట్లే చెప్పబడి యున్నవి. తిమ్మన తన కావ్యము నకు హరి వంశము మాతృక యను విషయమును సూచించిగూడ నున్నాడు. తిమ్మన పనమేజయునిచే వై శంపాయనునితో నిట్లు పలికింపజేసినాడు :

“హరివంశ కథలెల్ల నాను పూర్విగ నిట్లు

విని కృతార్థుడనైతి మునివరేణ్య ” (136).

అట్టిచో తిమ్మన జగన్నాథ విజయమును గాక, అతడు చెప్పికొనిన విధముగనే హరి వంశమునే అనుసరించి యుండెనని నమ్ముట న్యాయమై యున్నది.

తిమ్మనయే స్వయముగ సూచించిన విషయమును మన పండితు లేల సమ్మకుంఁద్రని ఈ సందర్భమున ప్రశ్న ఉదయించుట సహజము. దీనికి కారణము ఆచార్య పింగళి లక్ష్మీకాంతముగారు మరొక సందర్భములో చెప్పినట్లుగా “హరివంశ మనగా తెలుగు హరి వంశము మాత్రమే యని భ్రమించి సంస్కృత పురాణమును చూడకుండుట వలన దొరలిన ప్రమాదమిది”. తెలుగులో ఎఱ్ఱున రచించిన హరి వంశమందలి పారిజాతాపహరణ కథ తిమ్మన తెలిపిన కథకంటె చాల భిన్నముగ నున్నది. కనుకనే తిమ్మన తెలిపినను ఈ విషయమును చాలకాలము వరకు గుర్తింపలేకుండిరి.

తిమ్మన కావ్యమునకు సంస్కృత హరి వంశము సూలమును విషయమును పరిశోధకులైన కొందరు పండితులు గుర్తించి ప్రకటించిన తరువాత కూడ కొందరు వారి మాటను సమ్మకున్నారు. దీనికి కారణము అధునిక పండితులకు ప్రాచీన పండితుల యెడల ప్రబలిన “ప్రతివానిని గీర్వాణముతో ముడిచెట్టనిది మనకు తృప్తి లేదు” అను పరిహాస ధోరణియే.

ఈ ఉభయ వాదములందలి సత్యా సత్యములను నిర్ణయింప బానుటకు ముందు జగన్నాథ విజయమునకును, పారిజాతాపహరణమునకును గల మరికొన్ని కథాంశ సాదృశ్యములను—శ్రీ. బి. వెం. రావుగారుగాని, వారి

వాదమునే అనుసరించిన ఇతర పండితులు గాని చెప్పక వదలినవానిని కూడ ఇప్పుడే గుర్తించుట వ్యాయము.

1) ఈ ఉభయ కావ్యములందును పారిజాతాపహరణమునకు పూర్వమే కృష్ణుడు షోడశ సహస్ర కన్యలను పరిణయమైనట్లు చెప్పబడి యున్నది. భాగవత, విష్ణు పురాణముల ననుసరించి పారిజాతాపహరణమునకు తరువాతనే ఈ వివాహము నడచినది.

2) "అదితి దర్శనమును, ఇంద్ర సత్కారమును తిమ్మన కల్పితములు" అని శ్రీ బి. వెం. రావుగారు పొరపడినారు. కాని రుద్రభట్ట కావ్యములో కూడ ఈ విషయము లున్నవి. సందర్భము మాత్రము కొద్దిగా మారి యున్నది.

కాని ఈ పై రెండు కథాంశములు కూడ హరివంశ మందున్నవే. కనుక ఈ కథాంశములను తిమ్మన జగన్నాథ విజయము నుండియే గ్రహించినాడని నిశ్చయాత్మకముగా చెప్పటకు వలను పడకున్నది.

ఇప్పుడు హరి వంశమునకు భిన్నముగను, ఈ కావ్య ద్వయమునకు సామాన్యముగను నున్న కథాంశములేమైన కలవేమో పరిశీలింతము.

1) హరి వంశము ననుసరించి అదితి కుండలములను కృష్ణుడు దేవేంద్రున కొనగాగా అతడు అదితికి సమర్పించెను. జగన్నాథ విజయ, పారిజాతాప హరణములు రెండింటిలోను కృష్ణుడే స్వయముగా అదితికి సమర్పించినట్లు కలదు.

2) హరి వంశములో అదితి శ్రీకృష్ణుని స్తుతింపలేదు. రుద్రభట్ట, తిమ్మన లిరువురి కావ్యములందును దీర్ఘమైన స్తుతి కలదు.

3) హరి వంశము ననుసరించి పారిజాతాపహరణమునకై అమరావతి కేగు కృష్ణుడు తనవెంట సాత్యకి, ప్రద్యుమ్నులను గొనిపోయినాడు. మన కావ్య ద్వయమునందు శ్రీకృష్ణుడు వారిని వెంటగొనిపోలేదు.

4) హరి వంశము ననుసరించి ఇంద్రోపేంద్రులకు యుద్ధము జరుగు సమయమున సత్యభామ కృష్ణుని ప్రార్థిస్తయై లేదు. మన కావ్యములు రెంటి యందును అమె ఆ సమయమున కృష్ణుని ప్రక్కనే యున్నది.

5) హరి వంశానుసారము యుద్ధము రెండు దినములు జరిగినది. కాని మన కావ్య ద్వయము సనుసరించి ఒక్క దినముతోనే ముగిసినది.

6) హరి వంశము యుద్ధములో దేవేంద్రునకు దిక్పాలురు తోడై నట్లు చెప్పట లేదు. మన కావ్య ద్వయమందును ఈ సంగతి చెప్పబడినది.

7) జయంతుడును, ప్రవరుడను బ్రాహ్మణ వీరుడును దేవేంద్రునకు యుద్ధమునందు తోడ్పడినట్లు హరి వంశము చెప్పుచుండగా, మన కావ్య ద్వయములో వారి పేరైన లేదు.

8) యుద్ధ మధ్యమున శ్రీకృష్ణుడు విల్వోదకేశ్వరుడను శివుని పూజించినట్లును, ఆ శివుడు కృష్ణునకు యుద్ధమున విజయము లభించునట్లు వర మొసంగినట్లును హరి వంశమున కలదు. మన కావ్య ద్వయమున ఆ ప్రసంగమే లేదు.

9) గరుడుని భారమునకు పారియాత్ర పర్వతము క్రుంగిపోవుటయు, శ్రీకృష్ణుడా పర్వతమునకు వరము లొసంగుటయు హరి వంశమున చెప్పబడినవి. మన కావ్య ధ్వయమా విషయము తెలుపుట లేదు.

10) శ్రీకృష్ణుడు దారుక సారథికమగు తన రథమును యుద్ధ మధ్యమున ద్వారక నుండి అమరావతికి తెప్పించుకొనినట్లు హరి వంశము చెప్పుచున్నది. మన కావ్య ద్వయమున ఆ సంగతి లేదు.

11) దేవేంద్రుడు శ్రీకృష్ణునిపై వజ్రాయుధమును ప్రయోగింపగా, అతడు దానిని ఒడిసిపట్టి నిర్వీర్యము గావించినట్లు మన కవులిద్దరును చెప్పినారు. హరి వంశమున ఈ మాట లేదు.

12) అదితి కశ్యపుల మాధ్యస్తము వలన యుద్ధము ముగిసినట్లు హరి వంశము చెప్పుచున్నది. మన కావ్య ద్వయము ఈ మాటను చెప్పట లేదు.

13) పుణ్యక వ్రతాచరణము కొరకే శ్రీకృష్ణుడు పారిజాతమిమ్మని దేవేంద్రు నర్థించినట్లును, ఆ వ్రతము ముగియగనే కృష్ణుడు తిరిగి పారిజాతమును దేవేంద్రున కప్పగించినట్లును హరి వంశము చెప్పుచున్నది. మన కావ్య ద్వయము అట్లు చెప్పట లేదు.

హరివంశమునకు భిన్నముగను, జగన్నాథ విజయ పారిజాతాపహరణము లందు సమానముగను నున్న ఈ కథాంశములు స్థూల దృష్టికి జగన్నాథ విజయానుసరణ వాదమును సమర్థించునవిగనే కనుపించుచున్నవి. కాని నిజము వేరుగా నున్నది.

రుద్రభట్టు జగన్నాథ విజయమునకు సంస్కృత విష్ణు పురాణము మాతృక. ఆ విషయము నాతడే 'కతె విష్ణు పురాణం' అని చెప్పి కొని యున్నాడు. [జ. వి. 1 21] పై చెప్పబడిన హరివంశ విరుద్ధ కథాంశము లన్నియు విష్ణు పురాణమున సరిగా ఇట్లే చెప్పబడి యున్నవి. అట్టిచో తిమ్మన ఈ కథాంశములను జగన్నాథ విజయమునుండి గాక, దానికి మాతృక యగు విష్ణు పురాణము నుండియే గ్రహించెనని ఏల చెప్పరాదు?

"తిమ్మన తన కావ్యమునకు విష్ణు పురాణము మాతృక అని చెప్పికొని యుండలేదు గదా?" అని ఒక అక్షేపణ కలుగవచ్చును. రుద్రభట్టు తన కావ్యమునకు మాతృక విష్ణు పురాణమని చెప్పికొనినను, విష్ణు పురాణముతో బాటుగ హరి వంశమును కూడ ఆతడనుసరించినట్లుగనే, తిమ్మన కూడ తాను హరి వంశము ననుసరించినట్లు సూచించినను విష్ణు పురాణమును కూడ అనుసరించి యుండుటలో అసహజ మేమియును లేదు. రుద్రభట్టు, తిమ్మన లిరువురును హరివంశ, విష్ణు పురాణములను రెండింటిని ఎవరికివారుగా అనుసరించి రచించిన కావ్య ద్వయము మధ్య సాదృశ్యము లుండుటయు సహజమే గదా!

రుద్రభట్టు సొంత కల్పనలు - కథాంశములు :

జగన్నాథ విజయ, పారిజాతాపహరణము లందు సమానముగా నున్న కథాంశము లన్నియు హరి వంశమునందో, విష్ణు పురాణమునందో ఉన్నవే యగుటచే అవి తిమ్మన జగన్నాథ విజయము ననుసరించినాడను వాదమును సమర్థింపలేవు. రుద్రభట్టు సొంతముగా చేసిన కల్పనలను వేనినైన పారిజాతాపహరణ మందు చూపగలిగినప్పుడే ఈ వాదము సంగీకరింప వీలగును. కనుక అట్టి సాక్ష్యము లేమైన లభింపగలవేమో చూతము.

రుద్రభట్టు హరివంశ, విష్ణు పురాణ కథల ననుసరించుచునే కొన్ని నూతన కథాంశములను కల్పించియున్నాడు. వానిలో కొన్ని రమ్యమైనవి కూడ కలవు. కాని వానిలో నొక్కదానినైనను తిమ్మన గ్రహింప లేదు.

1) కోపాగారగతయైన సత్య కన్నీటిని కృష్ణుడు తన దోసిటబట్టి వక్షః స్థలమునకు రుద్దుకొనెనని రుద్రభట్టు చెప్పినాడు. దీనికి మూలమైన హరి వంశ శ్లోక మిట్లున్నది :

“అథోరసి పతత్తోయం శ్రీవత్సాంకోంబుజేక్షణః
ప్రియానయనజం దేవః పరిమృజ్యేద ముబ్రవీత్”.

— (హరి. ౬౬-26)

ఇదే సందర్భమున తిమ్మన ‘సును(జెక్కుల(జాలుకొనంగ(జాలు కన్నీరు కరంబునం దుడిచి’ (౧-134) అని మాత్రమే చెప్పినాడు. కన్నీటిని ఉరమునకు పులుముకొనుటను చెప్పలేదు.

నిజమున కీశ్లోకమునకు నీలకంఠీయము ‘ఉరసి ప్రమృజ్యేతి స్నేహాతి శాయ సూచనం’ అని వ్యాఖ్యానము చేసియున్నది. కాని తిమ్మన కాలము నాటికి నీలకంఠీయ వ్యాఖ్య ఇంకను పుట్టియుండలేదు. శ్లోక పూర్వార్థమందున్న ‘ఉరసి’ అను పదమును, ఉత్తరార్థమందు గల ‘పరిమృజ్య’ అను పదముతో చేర్చుకొనుటకంటె, వెంటనే గల ‘పతత్’తో చేర్చుకొనుటే సహజమును, సరళమును నైన అన్వయము. అప్పుడు కన్నీరు సత్య కన్నుల నుండి జారి ఆమె ఉరమునందే పడుచున్నదను సహజమైన అర్థమేర్పడు చున్నది. ఈ అర్థ ద్వయము నందలి స్వారస్యము మాట ఎట్లున్నను సహజముగా స్ఫురించునది మాత్రము తిమ్మన స్వీకరించిన అర్థమే. నీలకంఠీయ వ్యాఖ్య పుట్టియుండక పోవుటయు, రుద్రభట్టు కావ్యమును చూచియుండక పోవుటయువలననే తిమ్మన లెండవదైన ఈ దూరాన్వయపు టర్థమును గ్రహింపలేక పోయినాడు.

2) పారిజాతాపహరణ వార్తను వినగనే దేవేంద్రుడు యుద్ధ సన్నద్ధుడైనట్లు హరివంశ, విష్ణు పురాణములు రెండును తెలుపుచున్నవి. అతడెవ్వరితోడను సంప్రతించినది లేదు; అతని కెవ్వరును భావి కార్యవిధానమును గూర్చి సమ్మతి నొసగినదియు లేదు. కాని ఈ సందర్భమున “పరమేశ్వరుడైన

శ్రీకృష్ణనితో వైరము వలదు. పారిజాతము నాతనికి సమర్పించుమని బృహస్పతి ఇంద్రున కుపదేశించినట్లును, దేవేంద్రు డాతని యుపదేశమును తిరస్కరించినట్లును రుద్రభట్టు కల్పించినాడు.

హరి వంశమందలి బృహస్పతి ఉపదేశ మిందులకు పూర్తిగా భిన్నముగా నున్నది. “నీవు సపుత్రకుడవై కృష్ణనితో యథాశక్తి పోరాడుచుండుము. నేనింతలో న్యాయమును చేకూర్చు ప్రయత్నము గావించును” అని బృహస్పతి ఇంద్రునకు సమ్మతి నొసంగియున్నాడు. [హరి. 72 అధ్యాయం.]

తిమ్మన బృహస్పతి పేరైన ఎత్తలేదు.

3) శ్రీకృష్ణనితో యుద్ధమునకు సిద్ధమగుచున్న ఇంద్రునకు నారదుడు “పరమేశ్వరుడైన శ్రీకృష్ణనితో విరోధము వల’దని ఎన్నోవిధముల బోధించినట్లును, ఇంద్రుడాతని యుపదేశమును తిరస్కరించినట్లును హరి వంశము చెప్పుచున్నది. (హరి—69, 70, 71 అధ్యాయం.) రుద్రభట్టు దీనికి కేవలము విరుద్ధముగా నారదుడే ఇంద్రుని యుద్ధమునకు ప్రోత్సహించినట్లు కల్పన గావించి యున్నాడు.

ఈ సందర్భమున నారదుడు ఇంద్రుని కొలువులో నున్నట్లైన తిమ్మన చెప్పలేదు.

4) నారదుని కలహ ప్రయత్నమును రుద్రభట్టు మరియొకసారి ఇట్లు చిత్రించినాడు. శ్రీకృష్ణని ధాటికి తట్టుకొనలేక దిక్పాలురును, ఇతర దేవతా వీరులును కకావికలై పారిరి. అప్పుడు నారదు డాకాశమున నిలచి ‘ఇంద్రుని, దేవతలను యుద్ధమునకు పురిగొల్పినట్లు రుద్రభట్టు కల్పన.

ఈ సందర్భమున హరివంశ, విష్ణు పురాణములలో నారదుని పేరైన లేదు. ఇక తిమ్మన

..... రణాశనమాని నింగిపై
కుతుక రసాతిరేకమునఁ గుంచెయ వీచి నటించె నయ్యెడన్’.

— పారి. V 29.

అని మాత్రమే చెప్పినాడుగాని, * ఇంద్రుని పోరునకు ప్రోత్సహించినట్లు చెప్పలేదు.

5) శ్రీకృష్ణుడు దేవేంద్రుని వజ్రాయుధమును పట్టివేసినంతనే దేవేంద్రుడు పలాయనము చిత్తగించెనని విష్ణు పురాణము చెప్పుచున్నది.

“క్షైప్తం వజ్ర మథేంద్రేణ జగ్రాహ భగవాన్స్వరిః
స ముమోచ తదా చక్రం శక్రం తిష్ఠేతి చాబ్రవీత్
ప్రణష్ట వజ్రం దేవేంద్రం గరుడక్షత వాహవమ్
సత్యభామా బ్రవీద్వీరం పలాయన పరాయణమ్’

— విష్ణు. 30, 69, 70.

రుద్రభట్టిచ్చట కులిశము ప్రతిహతమై నంతట వెనుదీయక అఖండలుడు మదపుటేనుగును ముందునకు త్రోలెను అను కల్పన చేసెను.

అమూలకమైన ఈ కల్పన తిమ్మన రచనలో లేదు. తన ముఖ్యత రాస్త్రము నిర్వీర్యము కాగనే దేవేంద్రుడు ఐరావతమును దిగి ‘నేనపరాధిని’ అనుచు శ్రీకృష్ణునికి సాగిలబడి మ్రొక్కెననియే తెలిపినాడు (V. 38).

6) వీని యన్నింటికంటె తలమానిక మనదగిన కల్పన యొకటి రుద్రభట్టు చేసినాడు. ఇంద్రోపేంద్రులు పోరాడుకొనుచుండగా వారి అర్ధాంగులు మాత్ర మూరకుండనేల ? అని తలచినాడు. ఎట్లును సత్యభామ శ్రీకృష్ణుని పార్శ్వస్థయై ఉండనే ఉన్నది. శచీదేవిని కూడ యుద్ధ రంగమున కవతరింపజేసినాడు. శచీ, సత్యలకు ద్వంద్వ యుద్ధమును కల్పించినాడు. ఐనను ఆడువారు ఆయుధములతో పోరాడుకొనుట అంత సుందరముగ నుండదని కాబోలు, అంతకంటె వాడియైన వాగ్బాణములతో కారాడుకొండనినాడు. వారి వాగ్యుద్ధ క్రమ మిట్లున్నది.

“సత్యభామె సోపహస వచనదిం శచిగిం తెండ్రే

కులగోత్ర వైరియుం బల

దల ననుమెం దమరపతియ నొల్లదె పోదర్

* ఇది తిక్కన ననుసరించి చెప్పినది. నారదుడు వేడ్కంగుంచె సారింపగన్’ (విరాట. III 183).

కులగోత్ర వీరభటరుం
బలనాథరుముంతు మమరరే నోడువరే. (౧౩-78)

నినగుళ్ళదం నిశిం పా
వనిజమనెనగిత్తె నీనిదల్లు విచిత్రం
తనగిల్లద పరిభవముం
దనుజారి బలారిగిత్త నెనగిదు చిత్రం. (-79)

ఎనెకేళ్లు కట్టేవముం నోవుమళవిగళియే శచి ఇంతెం దళ్.
రథచరణ పాణి బలమం
మథియిసె, జంభారిగాయ్లు గీర్వాణహతి
వ్యభ, యీ గీర్వాణాది
వ్యభయం మత్తేకె తంగి పడెదపె యెనగం. (-80)

దివిజర్సితె, సురద్రుమం నినగె సార్దత్తెందు బేటొందు రూ
ప విలాసం, పెటతొందుదేసి, పొసతొందున్నాన మాగిర్పద
ర్పవిదేం పింగితెయ్యద వింద్ర తరుకై సార్దత్తె, మేక్కాణల
క్కు వుపేంద్రేంద్ర రొళిగమెక్క తుళదిందం గెల్లసోలంగళిం
(-81)

మ. ఎనలతి చతురె సత్యభామె యింతెందళ్
భంగమొడరెచ్చ నిన్నవచనం నినగక్కె, విరోధి యాదుదే
కాంగదెనోడు కాళగవుపేంద్ర మహేంద్రరొళప్ప గెల్ల సో
లంగళనెంబ యాదీయినుపేంద్ర నొళాదుదుగెల్ల వింద్రనోళ్
సంగళి సిత్తు సోలనటెవంతుటె కాళగవీ మహేంద్రనా. (-82)

మ. ఎనె తదీయ చతురోక్తిగతి కుపితెయాగి
సిడిలెన్నోపంగేశత్రం మరదగదె గడం నిన్న కాంతంగె కాయ్లుం
గెడెగొండై రావతేభం మదధిపతిగె వాహం, త్వదధీశంగె గృధ్రం
గడ, దేవేంద్ర త్వమస్మత్పతిగె పదవి, గోపాలకత్వం గడం ని
న్నొడెయం, నిన్నేతఱొళ్ళతిగె దొరె భవద్వల్లభం సత్యభామె
(-83)

వ. ఎందుపొలోమి నుడియ లానుడియ వనుక్రమ దిం విరాకరిసలెందు
అనుర యమదండ మెనలు
ర్విసువ మహాగదెయ విశిషి వజ్రమ వ భవ
ర్ణి సిదపె కేవణదొళ్ళి
లిసలల్లదె వజ్రవంత దేనాయుధమే. (-84)

నాగాంతకనీ గరుడం
నాగనదై రావతం పరాజితవంతా
నాగేంద్రనదం బణ్ణసి
నాగారియ నకట గృధ్రనెం దెణెపువుదే. (-85)

నుడి దిర్నిందిసి గోపనెందు హరియం, గోపత్వముంటెంత దెం
దొడె గోవాచక మప్పనాక మహి ముఖ్యానేక వస్త్రా త్కర
క్కొడెయం మత్ప్రియ నెందు నిమ్మనుడి నిందాస్తోత్ర వాయ్త్కెకే
ళ్వొడె మత్కాంత కృత ప్రసాద మెవలం త్వత్కాంత నింద్రత్వముం
(-86)

వ. ఎందు సత్రాజిత తనూజె నుడియె పొలోమి కనల్లు
ఒందు నిటలాక్షి మిగిలుం
దెందు హరం తాల్డిదం స్వయం ప్రభుతెయ నెం
దందు సహస్ర విలోచన
దిందెసెవింద్రం హరిప్రసాద స్పృహనే. (-87)

వ. ఎనె సత్రాజితె ముగుళ్ళుగె నక్కు
ఉసిరల్బేడిద నక్కె, కేళ్ళటివె నింద్రంగెమ్మ భాపంగె నే
త్ర సహస్రం దొరెకొండ దుస్థితియ, నాహస్యోక్తియం తిర్కె, రం
జినుగుం కణ్ణుల వెంబొడీ యవయవం హేనాధికం లేసమా
ణ సదాలాప మన్మణికాడుగె సహస్రస్రాక్షం సరోజాక్షనాళ్.
(-88)

వ. ఎందు నుడియె తత్సంవాదదోళ్ సత్యభామెయిం శచిదేవి గాద
వాక్పరాజయముం

సత్యభామ సోపహస వచనములతో శచి కిట్లనియె; "అమరులు కుల గోత్ర వీరభటులును, బలనాథులు సగుటచే కులగోత్ర వైరియు, బల దశ నుడు నగు అమరపతి నొల్లక తొలగిపోయిరే కాని, లేనిచో వారు పారిపోవు వారా? నీకున్న నిలింపావనిజమును నీవు నాకొసగుటలో వింత లేదు. కాని తనకు లేని పరాభవమును దనుజారి బలారి కిచ్చుటయే నాకు చిత్రముగా నున్నది."

అన విని కట్టేవయు, నోవును అలవిమీరగ శచి ఇట్లనియె : "రథ చరణ పాణి సుర బలమును మధియించుటచే జంభారి కెట్లును గీర్వాణ హతి వ్యథ కలుగనే కలిగినది. చెల్లీ, నీవు నాకు మరల నీ గీర్వాణ హతి వ్యథనేల కలిగిపతువు? దివిజులు పరాజితులై సురద్రుమము నీకు చేపడినదని ఇంత లోనే ఒక వింత విలాసము, ఒక క్రొత్త సౌబగు, ఒక నూతన గర్వము, దర్పము వెల్లడించుచున్నావు. కాని యుద్ధ మప్పుడే ముగిసినదా? ఇంద్ర తరువు నీకు చేజిక్కినదా? ఉపేంద్రేంద్రుల యుద్ధమున గెల్పోటములను ఇక ముందు చూతుము గదా".

అనుటయు నతి చతురయగు సత్యభామ ఇట్లనియె: "అక్కా, నీ వచ నము నీకే విరోధియై భంగమును చేకూర్చుచున్నది గదా! 'ఏకాంగ యుద్ధ ములో ఉపేంద్రేంద్రుల గెల్పోటములను చూచెదము' అనిగదా నీవంటివి? సరి, క్రమాన్వయము వలన ఉపేంద్రునకు గెల్పును, ఇంద్రునకు ఓటమియును సంక్రమించుచున్నవి గదా! ఇంక నీ మహేంద్రుని యుద్ధము సంగతి తెలిసి పోవుచున్నది గదా."

అనుటయు తనీయ చతురోక్తి కతికుపితయై, "నా భర్తకు వజ్ర మాయుధము; నీ కాంతునకు కొయ్య గద గదా ఆయుధము. నిప్పులు గ్రక్కు దరావతేభము మదభిపతికి వాహనము; త్వదభీభనికో గృధ్రము గదా వాహ నము. అస్మత్పతికి దేవేంద్రత్వము పదవి. నీయొడయనికి గోపాలకత్వమే పదవి గదా! సత్యభామా, మత్పతికి భవద్వల్లభుడు ఏ తెరగున సరిపోల గలడు?"

అని హిలోమినుడువుటయు నానుడుల ననుక్రమమున నిరాకరింప బూని, "అసుర యమ దండమో యన భయంకరముగు మహా గదను కొంచె

పరచి, వజ్రము నభివర్ణించుచున్నావు. ఆభరణములలో కీలించుట కుపయోగించునదేగాని వజ్రమొక ఆయుధమా? ఈ గరుడుడు నాగాంతకుడు. ఐరావతమో, అదియొక నాగము. పరాజితమగు నాగేంద్రమును పొగడి నాగారిని, అక్కటా, గృధ్రమని హీనపరుపనగునే? హరిని గోపకుడని నిందించి పలికితివి. ఆయనయందు గోపత్వముండుట నిజమే. ఎట్టి గోపత్వ మనగా గోవాచకమైన నాకమహి ముఖ్యానేక వస్త్రాత్కరమునకు మత్రియుడొడయడు. అక్కా, ఇట్లు నీమాటలు నిందా స్తోత్రమైనవి. నిజమునకు త్వత్కాంతుని ఇంద్రత్వము మత్కాంతకృత వరప్రసాదమే గదా”.

అని సత్రాజిత్తనూజనుడువుటయు పోలోమి కనలి, “ఒక్క నిటలాక్షి మిగులుగా నున్నదని హరుడు స్వయం ప్రభుతను దాల్చెను గదా! అట్టిచో సహస్రలోచన శోభితుడగు ఇంద్రుడు హరిప్రసాద స్పృహుడగునే?”

అనుటయు సాత్రాజితి చిరునవ్వు నవ్వి, “అక్కా, ఇంక మాట్లాడకు, మా బావగారగు ఇంద్రునకు నేత్ర సహస్రము లభించిన దుఃస్థితిని నేనును వినియే యున్నాను. ఆ హాస్యోక్తి నటుండనీ. అవయములు హీనాధికము లగుటేమి లెస్స? నీ అనదాలాపమును మానుము. సరోజాక్షునితో సహస్రాక్షుడు పరాక్రమముతో పోరనీ. అప్పుడాతని బలము తెలియగలదు.”

అని పలుకుటయు, తత్సంవాదమందు సత్యభామ పలన శచిదేవికైన వాక్పరాజయము)

చమత్కారభరితమైన ఈ తోడికోడండ్ర వాగ్యుద్ధమునకు మూలమే శ్రీల పాటలలోనైన ఉన్నదేమో గాని, సంస్కృత హరివంశ, విష్ణు పురాణములలో నిట్టి సందర్భమే లేదు. కనుకనే తిమ్మన కావ్యమునను లేదు. తిమ్మన ఈ రుద్రభట్ట కల్పనను ఎరిగియే యున్నచో నిట్టి రసవత్తర సన్నివేశమును వదలి యుండెడివాడు కాడు. దీనికి మెరుగులు దిద్ది, ఒక సరస సంభాషణా సన్నివేశమును రూపొందించియే యుండెడివాడు. అతడేర్పరచుకొనిన కథా ప్రణాళికకు ఈ సన్నివేశము ఎంతమాత్రము బాధకము కాకపోగా, అతడు చిత్రించిన సత్యభామ పాత్రకు ఈ సన్నివేశము చక్కగ అమరియుండెడిది.

7) ఈ కథాభాగములో రుద్రభట్టు కావించిన కడపటి కల్పన సంగ్రామ భంగాన్ని తుడైన ఇంద్రుని బిల్వోదకేశ్వరుడను శివుడు ఓదార్చి, కృష్ణుని అనుచిత కార్యమున కాతనిని మందలించి ఇరువురకును సంధి పొసంగించెననునది.

శివుడు కృష్ణుని మందలించి, షట్పురవాసులను రాక్షసులను సంహరించి దేవతా హితమును గావింపుమని కృష్ణున కాదేశమొసంగినాడు. హరి వంశమున బిల్వోదకేశ్వరుని పేరున్నదిగాని ఆ సందర్భము వేరు. ముందు చూడగలము. విష్ణు పురాణములో బిల్వోదకపతి పేరే లేదు. కనుకనే ఈ రుద్రభట్టు కల్పన తిమ్మన కావ్యములోను లేదు.

రుద్రభట్టు గావించిన కథాంశ కల్పనలలో నొక్కదానినైన తిమ్మన స్వీకరింపలేదు. కనుక అతడు జగన్నాథ విజయము ననుసరింపలేదనియే నమ్మవలసి యున్నది.

హరి వంశము—పారిజాతాపహరణము

కథాంశ సాదృశ్యములు :

“రుద్రభట్టు స్వీయ కల్పనలను తిమ్మన స్వీకరింపనంత మాత్రమున అతడు జగన్నాథ విజయమునుగాక దానికి మూలములైన హరివంశ, విష్ణు పురాణములనే అనుసరించినాడని నిశ్చయాత్మకముగా చెప్పటెట్లు సాధ్యము? నిజమునకు తిమ్మన రుద్రభట్టు కావ్యమునే మాతృకగా గొనియు, స్వీయాభిరుచి ననుసరించి బుద్ధిపూర్వకముగనే అందలి కొన్ని కథాంశములను, భావములను, పద బంధములను పరిత్యజించి యుండవచ్చును. కాకతాళీయముగ రుద్రభట్టు స్వీయ కల్పనలన్నియు అట్లు పరిత్యక్తములై పోయి యుండవచ్చును” అను ప్రశ్న ఉదయింపవచ్చును. నిజమే. తిమ్మన హరివంశ, విష్ణు పురాణముల ననుసరించినాడని నిశ్చయాత్మకమైన సాక్ష్యము లభింపనిచో, జగన్నాథ విజయానుకరణవాదము పలెనే హరివంశ, విష్ణు పురాణానుకరణవాదము కూడ ఈహామాత్రమై ఔగాముల కాకరమగుననే కాని నిశ్చయాత్మకమగు సిద్ధాంతము కాజాలదు. కనుక ఈ రెండు సంస్కృత పురాణములందలి కథాంశములు, సన్నివేశములు, భావములు, పదబంధములు రుద్రభట్టు స్వీక

రింపనివానిని వేనినైన తిమ్మన స్వీకరించి యున్నాడా?' అని పరిశీలింపవలసి యున్నది. పరికింపగా అట్టి సాదృశ్యము లనేకము కనుపించుచున్నవి.

హరి వంశ, పారిజాతాపహరణములకు గల సాదృశ్యములను గుర్తించుటకు ముందు హరి వంశమును గురించి తెలిసికొనవలసిన విషయము కొంత కలదు.

హరివంశ మందలి 123 నుండి 140వ అధ్యాయము వరకు పారిజాతాపహరణ కథ చెప్పబడియున్నదని శ్రీ నాగపూడి కుప్పస్వామయ్యగారు వ్రాసియున్నారు. 64 నుండి 7టి వరకు గల అధ్యాయములలో చెప్పబడి యున్నదని శ్రీ దూశి రామమూర్తి శాస్త్రిగారు వ్రాసియున్నారు. ఇట్లు వీరు అధ్యాయముల సంఖ్యను వేర్వేరుగా చెప్పటకు గల కారణమును తెలిసికొనవలసి యున్నది.

హరివంశ గ్రంథమునందు నూడు భాగము లున్నవి. 1) హరివంశ పర్వము, 55 అధ్యాయములు గల భాగము. 2) విష్ణు పర్వము, 128 అధ్యాయములు గల భాగము. 3) భవిష్య పర్వము, 135 అధ్యాయములు గల భాగము. ¹

ఇదిగాక పూర్వ భాగము, ఉత్తర భాగము అని మరియొక విధముగ హరి వంశము నంతటిని రెండు భాగములుగ విభజించుట కలదు.² విష్ణు పర్వము నందలి 82వ అధ్యాయము నుండి ఉత్తర భాగముగా గుర్తింపబడినది. ఇట్లు భాగములను విభజించుటలో భేదమున్నను పాఠములో మాత్రము భేదము లేక దేశమందన్ని ప్రాంతములందును దాదాపు ఒకేవిధముగ లభించుచున్నది. ఇట్లుగుటచే తొలి పరిగణన ప్రకారపు విష్ణు పర్వము నందలి 64వ అధ్యాయము మలి పరిగణన ప్రకారము (64+55) 119వ అధ్యాయముగ చున్నది. ఇది ఇట్లుండగా మొదటి పరిగణన ననుసరించిన ప్రతులలో³ గల

1. బొంబాయి, గోరఖ్ పూర్ లలో ముద్రింపబడిన ప్రతులలో ఈవిధమైన విభజన చేయబడినది.
2. పురాణం హయగ్రీవ శాస్త్రిగారి ముద్రణలో ఈవిధమైన విభజన చేయబడినది. 'డండం' ముద్రణకూడ ఇదే విభజన ననుసరించినది.
3. వీనిని పశ్చిమోత్తర ప్రతు లనవచ్చును.

నాలుగధ్యాయములు రెండవ పరిగణనపు ప్రతులలో¹ ఒక్కొక్కటి రెండేసి అధ్యాయములుగా విభజింపబడినవి.² ఇట్లు మైన తెలిపిన 119వ అధ్యాయము (119+4) 123వ అధ్యాయముగా రెక్క వేయబడినది. ఇట్లు అధ్యాయముల సంఖ్యలో భేదమున్నను పాఠములో భేదము లేకపోవుటచే శ్రీయుతులు నాగపూడి, దూశిగార్లు చూచిన పాఠములు భిన్నములై యుండునని శంకింపవలసిన పనిలేదు.

దీనికంటెను ముఖ్యమైన విషయము హరివంశ మందు పారిజాతాప హరణ కథ రెండు విధములుగ చెప్పబడి యున్నది.³ విష్ణు పర్వము 64వ అధ్యాయములో ఈ కథ సంగ్రహముగ చెప్పబడినది. మరల వెంటనే 65వ అధ్యాయము నుండి 76వ అధ్యాయము వరకు గల 13 అధ్యాయములలో విస్తరించి చెప్పబడినది. 76వ అధ్యాయమున సత్యభామ గావించిన పుణ్యక వ్రత వృత్తాంతము చెప్పబడినది. 77 నుండి 80 వరకు గల నాలుగధ్యాయములలో పుణ్యక వ్రతోత్పత్తి, మాహాత్యములు, తదాచరణ విధానము విపులముగా చెప్పబడినవి. 81వ అధ్యాయములో రుక్మిణ్యాదులైన కృష్ణుని ఇతర పత్నులు పుణ్యక వ్రతము నాచరించుట చెప్పబడినది.⁴

1. వీనిని ప్రాగ్ధక్షిణ ప్రతు లనవచ్చును.
2. విష్ణు పర్వమందలి 6వ అధ్యాయమైన 'శకట భంజన, పూతనా వధ' రెండధ్యాయములుగను, 48వ అధ్యాయమైన 'జరాసంధ సునిధ సంభాషణము' అనునది 'రుక్మిణీ స్వయంవరోత్సవము, శిఖపాల వాక్య'మని రెండధ్యాయములుగను, 58వ అధ్యాయముగు 'ద్వారపతీ నగర నిర్మాణము' అనునది అచే పేరుతో రెండధ్యాయములుగను, 63వ అధ్యాయముగు 'సరక వధ'యే 'ఇంద్రాగమనము', 'సరక వధ' గను విభజింపబడినవి.
3. నాగపూడివారుగాని, దూశివారుగాని ఇట్లు పారిజాతాపహరణ కథ రెండు సార్లు రెండు విధములుగా చెప్పబడినట్లు గుర్తించినట్లు లేదు.
4. ఈ విష్ణుపర్వపు 81వ అధ్యాయమే హయగ్రీవ శాస్త్రిగారి ప్రతిలో 140వ అధ్యాయ మగుచున్నది

ఉదాహరణ సౌకర్యమునకై మనము 64వ అధ్యాయమున చెప్పబడిన కథను తొలి కథ యనియు, 65 నుండి 81 వరకు గల అధ్యాయములలో చెప్పబడిన కథను మలికథ యనియు వ్యవహరింతము. ఈ రెండు కథలును అనేకాంశములలో పరస్పరము భేదించుచున్నవి. తిమ్మన ఈ ఉభయ కథలను కొంతకొంత అనుసరించినాడనుటకు బలముగా తిమ్మన కావ్యమునకును ఈ ఉభయ కథలకును సాదృశ్యములు అనేకము కనుపించుచున్నవి.

ముందుగా హరివంశ, పారిజాతాపహరణములకు గల కథాంశ సాదృశ్యములను గుర్తించుము.

1) నరకుని చెరలో గల పదునార వేలమంది కన్యలను శ్రీకృష్ణుడు 'నారదుని పన్నున' పరిణయ మయ్యెనని తిమ్మన తెలిపియున్నాడు.

" లలనామణులంబది యాటువేపురం

బరిణయమయ్యె నారదుని పన్నున సౌఖ్య రసైక లోలుడై". (I 37)

రుద్రభట్టి పట్టున నారదుని పేరైన ఎత్తలేదు. అయిన తిమ్మనకు నారదు డెక్కడ దొరకినాడు? అని వెదుకగా హరి వంశములో దొరకు చున్నాడు. విష్ణువు నరకుని సంహరించి, తమ్ము పెండ్లి యాడునని నారదుడు తమ్మాశీర్వదించి యుండెనని ఆ సుర కన్యలు కృష్ణునితో ననుచున్నారు :

'తస్య చంద్రోపమం వక్త్రం నిరీక్ష్య ముదితేంద్రియాః

సంహృష్టాశ్చ మహాబాహు మిదం వచనమబ్రువన్

సత్యం యత్పురావాయు రిహస్మాన్ వాక్యమబ్రవీత్

సర్వభూతమతిజ్ఞశ్చ దేవర్షిరపి నారదః

విష్ణుర్నారాయణో దేవః శంఖ చక్ర గదాసిభృత్

స భౌమం నరకం హత్వా భర్తా చ భవితాపి వః'.

— (హరి. ౬౪-౩2-౩8)

హరి వంశమును చూచియుండనిచో తిమ్మన నారదుని పేరెత్తి యుండడు గదా.

2) సత్యా మందిరమున నారదుడు భుజించినట్లు తిమ్మన చెప్పి యున్నాడు.

“అలరుఁ బోడులు వడ్డింప నచటఁ గలహ
 భోజియును దాను బహు భక్ష్య భోజ్య లేహ్య
 చోష్య పానీయముల మధుసూదనుండు
 సారెఁగొనియాడుచును వేడ్క నారగించె”. (II 19)

రుద్రభట్టు నారదునకు కృష్ణనిచేత భోజనము పెట్టింపలేదు. అయిన
 ఈ విందు పూర్తిగా తిమ్మన స్వయముగా చేసిన వంటకము కాదు. హరివంశ
 మందే ఈ వంటకము సిద్ధపరుపబడి యున్నది.

“అథోపకల్పయామాస సుఖాసీనాయ కేశవః
 పరమాన్నం స మునయే పరమాత్మా జగద్గురుః
 తల్లోకకర్త్రా సత్కృత్య దత్తం మునిరుదారధీః
 బుభుజే వదతాం శ్రేష్ఠః శ్రద్ధయా పరమా యుతః”.

— హరి. ౬౩-41, 42

మూలమందున్న పరమాన్నము మాత్రమే చాలదని తిమ్మన భక్ష్య
 భోజ్య, లేహ్య, చోష్య పానీయములను అదనముగా చేర్చినాడు. హరివంశ
 మును చూచియుండనిచో తిమ్మన కూడ రుద్రభట్టు వలెనే కలహభోజికి
 ‘కబుర్ల’తోనే కడుపునింపి భోజనము పెట్టకుండనే సాగనంపి యుండెడివాడు.

3) సత్యా కృష్ణులు వై జయంతమున ఒక రాత్రి నిద్రించినట్లు తిమ్మన
 చెప్పినాడు (IV 48). రుద్రభట్టు సత్యాకృష్ణులచే రెండుసార్లు అమరావతీ
 యాత్ర చేయించినాడు; కాని ఒక్కరాత్రియైన అచ్చట నిద్ర చేయనీయలేదు.
 అయినచో తిమ్మన ఈ కల్పన నెట్లు చేయగలిగినాడనగా దీనికి కొంత అధా
 రము హరివంశ మందు కలదు. మరికొంత తిమ్మన కల్పన. దేవేంద్రుని
 అతిథిగా కృష్ణుడు వై జయంతమున ఒక రాత్రి నిద్రించినట్లు హరివంశము
 చెప్పుచున్నది. కృష్ణుని ఒంటరిగా నిద్రబుచ్చుటకు మనసొప్పక తిమ్మన
 సత్యను కూడ తోడుచేసినాడు.

ఆరాత్రి సత్యఁ గూడి ము.

రారి ముదం బెనఁగ వై జయంతమున మనో

భూరాజ్యసౌఖ్యా నిద్రా

పారీణతనుండుచోఁ బ్రభాతంబయ్యెన్”. (హరి. IV 48)

4) సత్యా కృష్ణులు ఇంద్రుని అజిఘ్నలై యుండి వందన వన విహారము చేయుచు పారిజాతమును సమీపించి దానిని పెల్లగించినట్లు హరివంశ (తొలి కథ), విష్ణు పురాణములు రెండును చెప్పుచున్నవి. “రుద్రభట్టు ప్రణాళిక ననుసరించి సత్యాకృష్ణులు ద్వారక నుండియే యుద్ధ సన్నద్ధులై తిన్నగా నందనవనమున కేగియున్నారు. తిమ్మన హరివంశ (తొలి కథ) విష్ణు పురాణ కథా ప్రణాళికనే అనుసరించి యున్నాడు. ఇది యాతనికి గల ఏతదుభయ పురాణ పరిచయమును—అథవా ఏదైన ఒక పురాణ పరిచయమునైన— విరూపించుచున్నది.

5) నందనవన పాలకులు పారిజాతాపహరణ వృత్తాంతమును శివీదేవికి తెలుపగ ఆమె ఇంద్రుని కృష్ణునిపైకి యుద్ధమునకు ప్రోత్సహించినట్లు రుద్ర భట్టు కల్పన. హరివంశ మందలి రెండు కథలును వన పాలకులు తిన్నగ దేవేంద్రునకే వివేదించినట్లు చెప్పుచున్నవి.

‘శ్రుత్వా తం దేవరాజస్తు కర్మ కృష్ణస్య త త్తవా’ (౬౪-70)

“తే తు నందనగోప్తారః పారిజాతో ద్రుమోత్తమః

ప్రాయతీతి మహేంద్రాయ గత్వా నృప శశంసిరే” (౬౩-13)

తిమ్మనకూడ ఇట్లే తెలిపియున్నాడు.

అని పలికిన గర్వోక్తులు

విని వన పాలకులు చాల విస్మితులగుచున్

జనిచెప్పి రంతయును దా

రనిమిష పతికిం బులోమజా స్మితునకున్. (పారి. IV 59)

ఇది యాతని హరివంశ పరిచయమునే తెలుపుచున్నది.

6) పారిజాత సౌరభావేశము వలన ద్వారక యందలి వికలాంగులు, రోగులు స్వస్థ శరీరులై రని తిమ్మన తెలిపియున్నాడు (V. 45-48). రుద్ర భట్టి మాటను తెలుపలేదు. ఐన నిది తిమ్మన సొంత అల్లిక కాదు. హరివంశ మందున్న విషయమునే తిమ్మన విస్తరించినాడు (హరి. ౫-54-56).

7) పుణ్యక వ్రతాచరణము పారిజాతాపహరణమునకు పూర్వమే జరిగినట్లు రుద్రభట్టు చెప్పియున్నాడు (XII-61). తిమ్మన పారిజాతాపహరణాంతరమే పుణ్యక వ్రతాచరణను చెప్పినాడు (V. 55-100). ఇది హరివంశము ననుసరించి చెప్పబడినది (హరి. ౭౬ అధ్యాయము).

8) పుణ్యక వ్రతమును రుక్మిణి యాచరించినట్లు రుద్రభట్టు తెలిపియున్నాడు.

“ కృష్ణుని నాదుదు రుక్మిణీ మహా

దేవిగె పుణ్యకవ్రతద నోంపి ధరిత్రిగె రాగవప్పినం” (XII-61)

(ధరిత్రికెల్ల ఆనంద మగునట్లు కృష్ణుని వలన రుక్మిణీ మహాదేవికి పుణ్యక వ్రతపు నోము అయెను.)

తిమ్మనయో సత్యభామ పుణ్యక వ్రతము నాచరించినట్లు చెప్పినాడు. ఇందిరా ప్రతినిధియు, కృష్ణుని పట్టమహిషియు, పతివ్రతా శిరోమణియు, సాధు స్యభావయునైన రుక్మిణిచేత నాచరింపజేయక, తిమ్మన పుణ్యకమును సత్యచేతనేల ఆచరింపజేసెనను ప్రశ్న ఉదయింపక మానదు. తిమ్మన జగన్నాథ విజయము ననుసరించి యున్నచో అట్లే చెప్పియుండెడివాడు. కాని అతడనుసరించినది హరివంశమును. అందు ఒక అధ్యాయము నిండుగ (౭౬. అధ్యాయ) సత్యభామ యాచరించిన పుణ్యక వ్రతమే వర్ణింపబడినది. అటుపిమ్మట కృష్ణుని మిగిలిన పత్నులందరును పుణ్యక వ్రత మాచరించినట్లు కూడ హరివంశము అతి సంగ్రహముగ (౮౦ అధ్యాయ) చెప్పచున్నది. తన సపత్నులందరితోపాటు రుక్మిణి కూడ ఈ వ్రతము నాచరించినది. కాని ప్రాధాన్యము సత్యదే. కనుకనే ఇది తిమ్మన సత్యయెడ గల పక్షపాతముతో చేసిన మార్పు కాదు. రుద్రభట్టే రుక్మిణి యెడ పక్షపాతముతో కథాప్రణాళికను మార్చినాడు. తిమ్మన మూలమునే అనుసరించినాడు.

9) నారదుడు పుణ్యక వ్రతాచరణ విధానమును సత్యభామ కువదేశించినట్లు తిమ్మన చెప్పియున్నాడు (V 56-62). రుద్రభట్టే ఈ సత్తుకొనలేదు. మరి తిమ్మన ఈ కల్పన ఎట్లు చేయగలిగినా డనగా మూలముగు హరి వంశమున నాలుగు అధ్యాయములు (౭౭-౮౦) నిండుగ నారదుడు పుణ్యక వ్రతపు

టుత్పత్తిని, తదాచరణ విధానమును, తన్మహిమను విపులముగ నుపన్యసించి యున్నాడు. తిమ్మన ఈ అంశమును హరివంశము నుండియే గ్రహించినాడు. కాని హరి వంశమున నారదునకు ప్రధాన శ్రోత రుక్మిణి కాగా, తిమ్మన సత్యను శ్రోత గావించినాడు. పుణ్యక ప్రతాపరణము గావించిన కృష్ణ పత్నులందరిలో ప్రాధాన్యము సత్యదేగాన అమెయే శ్రోత యగుట ఉచితమను తలంపుతో తిమ్మన ఈ మార్పు గావించినాడు.

10) ఉమా, శచీ, అరుంధతులు పుణ్యకము నాచరించియున్నట్లు నారదుడు తెలిపినట్లు తిమ్మన తెలిపినాడు (V. 55). రుద్రభట్టు కావ్యములో నీ ప్రసంగమే లేదుగదా. అయినచో నీ పేర్లను తిమ్మన ఎట్లు కల్పింపగలిగినాడను ప్రశ్న ఉదయించును. ఈ పేర్లు హరివంశ మందున్నవే; నారదుడిట్లనుచున్నాడు :

‘చచారోమా వ్రతం దేవీ పుణ్యకానాం శచీవ్రతా’. (౭౭-11)

‘అదిత్యా కశ్యపో దత్తః పుణ్యార్థం చ తథా మమ’ (౬౭-67)

‘ఇంద్రో దత్త స్తథేంద్రాణ్యా పౌభాగ్యార్థం తతో మమ’. (౬౩-68)

అరుంధతి పుణ్యక వ్రతము నాచరించినట్లు హరివంశము స్పష్టముగ చెప్పుట లేదు. కాని, పుణ్యకవ్రత విధానమును ఉమాదేవి అరుంధతి కుపదేశించినట్లు (౭౭-౮౦) అధ్యాయములు రచింపబడినవి. కనుక తరువాత అరుంధతి కూడ ఈ వ్రతము నాచరించియే యుండునని తిమ్మన ఊహించుటకు వీలయినది. హరి వంశమును చూచియుండనిచో తిమ్మన ఈ అరుంధత్యాదుల పేర్లను చెప్పగలిగి యుండడు గదా.

11) రుద్రభట్టు పుణ్యక వ్రత విశేషముల నేమియు తెలుపలేదు. తిమ్మన ఈ వ్రతమునకు విశిష్టములైన అనేక విశేషములను తెలిపినాడు. వాని కన్నింటికీని హరివంశములో మూలము లున్నవి.

పూలమాలతో సత్యభామ కృష్ణుని పారిజాత వృక్షమునకు కట్టివేసినదని తిమ్మన చెప్పినాడు.

“మునిపతి యానతిం జకితముగ్ధ మృగీతరలాక్షి ప్రాణనా

భుని(గనకాంబరాంచలముతో(గునుమాయుధ వాగురానిబం

ధనమును బోని క్రొవ్విరుల దండఁ దగుల్కొనఁ జుట్టి వేడ్కఁగ
ల్పనగముఁ గూడఁ గంకణ ఝళం ఝళమంజుల దోర్మ్యగంబునన్".

(V. 79)

హరివంశ మిట్లు చెప్పియున్నది :

పుష్పదామా వసజ్ఞాభ కంఠే కృష్ణస్య భామినీ
బబంధ కృష్ణం సుభగా పారిజాతే వసస్పతౌ. (౭౬-5)

12) సత్య కృష్ణుని నారదునకు దాన మొసంగినట్లు తిమ్మన తెలిపినాడు.

"కల్ప మహీజంబు సదక్షిణాకము నిజప్రాణేశఁ గూడన్సుప
ర్వమునిశ్రేష్ఠున కిచ్చె దానముగ ధారాపూర్వ మవ్వేశఁ దు
భ్యమహం సంప్రదదే నమో నమ యటంచద్దేవి మోదంబునన్".

(V. 82)

హరివంశము నందిట్లున్నది :

'అద్భిర్వదౌ నారదాయ తతోఽనుజ్ఞాప్య కేశవమ్'. (౭౬-6)

13) నారదుడు కృష్ణుని నుండి పరిహాసార్థము సేవలు గొనెనని తిమ్మన చెప్పియున్నాడు.

"మాయభీష్మిత

కృత్యంబులు సలుపు మనుచుఁ గేశపరుండై. (V 85)

'కపట సటనాపరుండై న కంసవై రిఁ

బరమముని నవ్వుటాలకుఁ బనులుగొనియె.' (V. 86)

హరివంశముం దిట్లున్నది. నారదు డిట్లునుచున్నాడు.

'సత్యం మామనుగచ్ఛస్య కురు యద్యద్భ్రవీ మ్యహమ్'. (౭౬-9)

'పరిహాసం బహువిధం కృత్వా మునివరస్తదా'. (౭౬-11)

14) చివరకు సత్య తిరిగి నారదుని నుండి కృష్ణుని కొనినట్లు తిమ్మన చెప్పియున్నాడు.

"అప్పుడు విరించి నూనుఁడు జనార్దను నెయ్యపు వాలుఁగంటిఁ జూచి పడఁతి నీ మనోహరునిఁ జేకొను మిచ్చెద నంచుఁ బల్కుచో

నపరిమిత ప్రమోద భరితాననయై వెసనిచ్చె వేలుపుం
దపసికి నాత్మభూషణ వితానము లన్నియు నిష్క్రియంబుగన్".

(V. 88)

హరి వంశమున నారదు డిట్లనుచున్నాడు :

“కపిలాం గాం సవత్సాం భో నిష్క్రియార్థం ప్రయచ్ఛ మే
కృష్ణాజనం తిలైః పూర్ణం ప్రయచ్ఛ చసకాంపనమ్

ఏషోత్ర నిష్క్రియః కృష్ణ విహితో వృషకేతునా

తథేత్యుక్త్వా హృషీకేశః తథా చక్రే జనార్దపః”. (౭౬. 12-14)

సూలమందున్న నిష్క్రియమును తిమ్మన మార్పు గావించినాడు. అది
యాతని స్వీయాభిరుచి ననుసరించి చేయబడిన మార్పు. ఐనను దానమీయ
బడిన కృష్ణుని తిరిగి నిష్క్రియ మొనంగికొనుట యను కథాంశము మాత్రము
సూలమందలిదే.

తిమ్మన హరి వంశమును చూచియుండనిచో ఈ వివరముల నన్నిం
టిని ఒసంగగలిగి యుండెడివాడు కాడు. అతడు జగన్నాథ విజయమునే
అనుసరించినవాడై నచో ముఖ్యముగ పుణ్యాక వ్రత సందర్భమున రుద్రభట్టు
వలెనే కప్పగంతులు వేసి దాటుకొని పోవలసినవాడే.

ఉపర్యుదాహృత కథాంశ సాదృశ్యముల వలన తిమ్మన పారిజాతాప
హరణమునకు జగన్నాథ విజయముగాక హరివంశమే మాతృకయని నిరూ
పిత మగుచున్నది.

విష్ణు పురాణము—పారిజాతాపహరణము

కథాంశ సాదృశ్యములు :

హరివంశమునకు వలెనే విష్ణు పురాణమును కూడ తిమ్మన తన
కావ్యమునకు మాతృకగా గొనెనని ఈక్రింది కథాంశములు నిరూపించు
చున్నవి.

1) జగన్నాథ విజయము ననుసరించి సత్యా కృష్ణులు ద్వారక నుండి
తిన్నగ యుద్ధ సన్నద్ధులై నందనోద్వాసమున కేగి పారిజాతోద్వాటనము
గావించిరనియు, తిమ్మన ఆ కథాప్రణాళిక ననుసరింపక సత్యాకృష్ణులు

ఇంద్రుని అతిథులై యుండి నందనమును ప్రవేశించి పారిజాతోత్పాటనము గావించిరని చెప్పుచున్న హరివంశ (తొలి కథ) విష్ణు పురాణముల ననుసరించినాడనియు ఇదివరలో హరివంశ సాదృశ్యములను గుర్తించు సందర్భమున చెప్పికొనుటయైనది (పుట. 52). ఇప్పుడు విష్ణు పురాణమందలి తత్కథాంశ సంబద్ధ పంక్తులను గుర్తించము.

‘తతో దదర్శ కృష్ణోపి సత్యభామా సహాయవాన్
దేవోద్వానాని హృద్యాని సందనాదీని. సత్తమ. (30-30)

దదర్శ చ సుగంధాఢ్యం మంజరీ పుష్పధారిణం
పారిజాతం జగన్నాథః కేశవః కేశసూదనః. (30-31-32)

‘ఇత్యుక్త స్స ప్రహస్యైవాం పారిజాతం గరుత్మతి
ఆరోపయామాస హరిః’ (30-38)

హరివంశపు తొలికథ కూడ ఈ విషయము దాగాపిట్లే చెప్పుచున్నది. కనుక ఈయొక్క అంశమే తిమ్మనకు విష్ణు పురాణ పరిచయమున్నట్లు స్థాపింప లేదు. ఈ తరువాత ప్రదర్శింపబడుచున్న సాదృశ్యములు నిశ్చయాత్మకముగా స్థాపింపబోవు సిద్ధాంతమున కిది పూర్వసిద్ధత మాత్రమే.

2) పారిజాతాపహరణము గావించుచున్న కృష్ణుని సందనవన పాలకులు బెదరించినట్లు తిమ్మన రెండు పద్యములు చెప్పినాడు.

తగునె యదు ప్రవీర యిటు ధౌర్త్యము నీవానరించి యీ మరు
న్నగముహరించి వంచనఁ జనన్ దివిజాగ్రణి దీనినిచ్చె ద
క్కుగ నిజకాంతకా కుసుమ కోమల యాజ్ఞ భయంబునొందుఁ దే
టిగములు దీని చెంగట నటింపను నిందుల తావిఁ గ్రోలంగన్.

(IV 56.)

అట్టి సుర తరువు నేలుగక
చుట్టపు మేలమునఁ గొంచు సురిఁగెడు మది నీ
కెట్లు జనియించె మరలం
చెట్టుము బలభేది విన్న మేలే నీకున్’. (IV. 57)

రుద్రభట్టి పెదరింపులను తెలుపలేదు. విష్ణు పురాణమునందీ పెదరింపులు కలవు.

‘భో శచీ దేవరాజస్య మహిషీ తత్పరిగ్రహమ్
పారిజాతం న గోవింద హర్తుమర్హసి పాదపమ్
ఉత్పన్నో దేవరాజాయ దత్త స్సోపి దదౌ పునః
మహిష్యై సుమహాభాగ దేవ్యై శచ్యై కుతూహలాత్
శచీ విభూషణార్థాయ దేవై రమృతమన్తనే
ఉత్పాదితోయం న క్షేమీ గృహీత్వైసం గమిష్యసి
దేవరాజో ముఖప్రేక్షీ యస్యాస్తస్యాః పరిగ్రహమ్
మౌఢ్యాత్పార్థయ సే క్షేమీ గృహీత్వైసం హి కో వ్రజేత్
అవశ్యమస్య దేవేంద్రో నిష్క్రతిం కృష్ణ యాస్యతి
వజ్రోద్యతకరం శక్రమనుయాస్యన్తి చామరాః
తదలం సకలైర్దేవై ర్విగ్రహేణ తవాచ్యత
విపాకకటు యత్కర్మ తన్న శంసన్తి పండితాః’ (30-39-44).

తిమ్మన పై శ్లోకముల ననుసరించి యుండుట స్పష్టము.

3) అడ్డగించిన వన పాలకులను సత్యభామ ధర్షించినట్లు తిమ్మన తెలిపి యున్నాడు.

“ఘనుడు సురేశ్వర వన పాలకులు వార్ధిఁ
బుట్టిన యీ దివ్య భూరుహమున
కిలద్రాణి యెవ్వతె యింద్రుండు నెవ్వఁడు
తోడి యిందిరను గొస్తుభము నెవ్వఁ
డధిపుడై ధరియించె నతఁడె చేకొనుఁగాక
తెక తేరయిది యేమియొకరి సొమ్మె
యిదెనాడు విభునిచే నీవదాన్య నగంబు
నొడియించుకొని యేగుచున్న చానఁ

బలుకులేటికిఁ దా వీరపత్నియేని
మీ శచీదేవి తనదు ప్రాణేశుడైన

మమపు నిటఁ బంపి సత్యభామా విధేయు
వలన మరలంగఁ గొనుటెపో వాసితనము'. (IV. 58)

వనపాలకుల బెడరింపులనే తెలుపని రుద్రభట్టు సత్యా ప్రతిపవనము
లను తెలుపు ప్రశ్నయే ఉదయింపదు. తిమ్మన పద్యమునకు మూలమైన విష్ణు
పురాణ పంక్తు లిట్లున్నవి :

'ఇత్యుక్తే తై రువాచై తాన్ సత్యభామాతికోపినీ
కా శచీ పారిజాతస్య కో వా శక్ర స్సరాధిపః
సామాన్య స్సర్వలోకస్య యద్యేషోఽమృతమస్తనే
సముత్పన్న స్తరుః కస్మాదేకో గృహ్లాతి వాసవః

యథా సురా యథై వేందుః యథా శ్రీ ర్వనరక్షిణః
సామాన్య స్సర్వలోకస్య పారిజాత స్తథా ద్రుమః
భర్తృబాహు మహాగర్వా ద్రుణధేన మధో శచీ
తత్కథ్యతా మలం ఘ్నాన్త్యా సత్యా హరయతి ద్రుమమ్.

కథ్యతాం చ ద్రుతం గత్వా పౌలోమ్నా వచనం మమ
సత్యభామా వదత్యేత దతిగర్వోద్ధతాక్షరమ్
యది త్వం దయితా భర్తృ ర్యది వశ్యః పతిస్తవ
మద్యర్తు ర్హరతో వృక్షం తత్కారయ నివారణమ్".

(30-45-49)

తిమ్మన ఇచట విష్ణు పురాణ పంక్తులను తుచ తప్పక అనువదించినట్లు
స్పష్టము.

4) యుద్ధము నందోడిన దేవేంద్రుడు శ్రీకృష్ణుని క్షమాపణ కోరినట్లు
తిమ్మన తెలిపినాడు.

"సంక్రందనుఁడో ముకుంద ముర ఘస్మరయేన పరాధినంచువే
ముందటపవచ్చి సాగఁబడి మ్రొక్కిన" (V. 38)

రుద్రభట్టిట్లు క్షమాపణ చెప్పింపలేదు.

.... సంగ్రామభంగా

న్వితనాగిర్దింద్రనం వోడుతె రణదౌఢపేంద్రం సకారుణ్యనాదం.”

(XIII. 110)

(సంగ్రామ భంగాన్నితుడై న ఇంద్రుని గాంచి రణమందు ఉపేంద్రుడు సకారుణ్య డయ్యెను.)

అని మాత్రమే రుద్రభట్టు తెలిపినాడు. ఇంతలో విల్వోదకేశ్వరు డరు దెంచి “దేవతాహిత సాధకుడవు కావలసిన నీవు దేవతలతో పోరాడుట తగునా?” యని కృష్ణు నాక్షేపించి మధ్యస్థము చేసినాడు. దేవతలతో పోరాడిన నేరమునకు పరిహారముగనో యన్నట్లుక దేవహిత కార్యము నాచరింపుమని యాదేశించినాడు. దేవేంద్రునకు క్షమాపణ చెప్పుకొనవలసిన అవసరమే కలుగలేదు. ఇక హరివంశమునందో అదితి, కశ్యపుల మాధ్యస్థము వలన యుద్ధము మధ్యలోనే ముగిసినది. ఇంద్రుడు పరాజితుడే కాలేదు. కనుకనే అతడు కృష్ణుని క్షమాపణ కోరకపోగా, కృష్ణునిదే అపరాధమన్నట్లు నిఘరముగా కూడ మాట్లాడినాడు.

‘త్వం ప్రభు ర్లోకకృత్కృత్స్న రాజ్యేహం స్థాపిత స్త్వయా
స్థాపయిత్వా కథం నామ పునర్మామవమన్యసే
భ్రాతృత్వ ముపగమ్యైవ జ్యేష్ఠత్వం చాప్యపోహ్య చ
కథం కమలపత్రాక్ష నిర్వాణం కర్తుమిచ్ఛసి”. (28-29)

ఐన తిమ్మన ఇంద్రునిచే క్షమాపణ చెప్పించుట కాధారమేమి? తిమ్మన ఈ దీన వాక్యములను దేవేంద్రునిచే తానై పలికింపలేదు. విష్ణు పురాణమందే ఈ దీనాలాపము కలదు.

‘దేవదేవ జగన్నాథ కృష్ణ విష్ణో మహాభుజ
శంఖ చక్రగదా పాణి క్షమస్వైతద్వ్యతిక్రమమ్.’ (30-8)

5) పరాజితుడైన దేవేంద్రునకు కృష్ణుడు పారిజాతమును తిరిగి ఈ జూపెనని తిమ్మన చెప్పియున్నాడు.

..... కొమ్మునీ
సొమ్ముని వజ్రమిచ్చి మఘనూదనుఁ డాతరువీఁ దలంచినన్
(V. 39)

రుద్రభట్టు కావ్యమున కృష్ణుడి ఔదార్యమును ప్రదర్శింపలేదు. హరి వంశమునను అట్టి ప్రసంగము లేదు. విష్ణు పురాణము మాత్రమిట్లు చెప్పుచున్నది :

‘గృహీతోయం మయా శక్ర సత్యావచన కారణాత్
పారిజాత తరుశ్చాయం నీయతాముచితాస్పదమ్.’ (౩౧-౩)

అని కృష్ణుడు పలికినాడు. తిమ్మన దీనినే అనువదించినాడు.

6) పారిజాతము భూలోకమందు శ్రీకృష్ణావతార కాలావధి వరకును ఉండునని దేవేంద్రుడే నూచించినట్లు తిమ్మన తెలిపినాడు.

..... శూర కులంబు నలంకరించు నీ
వమ్మహినుండు సంతకు ననన్య దురాపము పారిజాతభూ
జమ్మును నుండు ” (V. 40)

రుద్రభట్టు కావ్యము నందలి దేవేంద్రుడు నోరు తెరువనై న లేదని పైన చెప్పబడి యున్నది. మాధ్యస్తము వహించిన బిల్వోదకేశ్వరుడైన ఈ విషయమై ఏమియు పలుకలేదు. మరల నెన్నటికైన పారిజాతము సురలోకమును చేరవలసి యుండునను విషయమునే అచటనున్న వారెవరును స్మరింపలేదు. హరివంశములో మాత్రము ‘పుణ్యక వ్రతము ముగియగనే పారిజాతమును నందనవనమునకు చేర్చు’మని అదితి కృష్ణు నాదేశించినది. అతడును అందులకంగీకరించినాడు.

“ఉపేంద్ర ద్వారకాం గచ్ఛ పారిజాతం నయన్య చ
వధ్వా సంప్రాపయస్వేశ పుణ్యకం హృదయే స్థితమ్.

పుణ్యకే సత్యయా ప్రాప్తే పునరేష త్వయా తరుః

నందనే పురుషశ్రేష్ఠ స్థాప్యః స్థానే యథోచితే

ఏవమస్త్యితి కృష్ణేన దేవమాతా యశస్వినీ

ప్రోక్తా ”. (ex. 38-40)

ఇక తిమ్మన చేసిన పరిష్కారము అతడు స్వయముగా చేసినది కాదు. విష్ణు పురాణకారుడు చేసిన పరిష్కారమునకే తిమ్మన తన ఆమోద ముద్రను వైచినాడు. విష్ణు పురాణమందలి దేవేంద్రు డిట్లనుచున్నాడు :

‘నీయతాం పారిజాతోయం కృష్ట ద్వారవతీం పురీం
మర్త్యలోకే త్వయా త్యక్తే నాయం సంస్థాస్యతే భువి.’

ఉపర్యుదాహృత సదృశ కథాంశముల వలన తిమ్మన హరివంశముతో పాటు విష్ణు పురాణమును గూడ పారిజాతాపహరణ కావ్యమునకు మాతృకగా స్వీకరించినాడను విషయము నిరూపిత మగుచున్నది.

పారిజాతాపహరణ, హరివంశ, విష్ణు పురాణ, జగన్నాథ విజయములకు కథాంశములలో గల భేద సాదృశ్యములు ఇంతవరకు విపులముగ పరిశీలింప బడినవి. ఇప్పుడు వానిని క్రోడీకరించి ఒక పట్టిక రూపమున ఏర్పరచుకొందము.

	పారిజాతాపహరణము	హరివంశము I	విష్ణు పురాణము	హరివంశము 2	జ. విజయము
6. పా హా 2 జ	కృష్ణుడు రుక్మిణికి పుష్పము నిచ్చుట	—	—	కలదు	కలదు
7. పా హా 2 జ	నారదుడు సత్యను నిందించుట	—	—	కలదు	కలదు
8. పా	కృష్ణుడు సత్యా మందిదము నకు రథముపై వెడలుట	—	—	అస్పృష్టము	కాదు (కాలి నడక)
9. పా హా 2 జ	ప్రద్యుమ్నుని నారద సేవకై నియమించుట	—	—	కలదు	కలదు
10. పా హా 2 జ	కృష్ణుడు సత్య చెలలుకు సైగ చేయుట, సత్యకు విసరుట	—	—	కలదు	కలదు
11. పా	కృష్ణుడు సత్యకు నమస్కరించుట	—	—	లేదు	లేదు
12. పా	సత్యభామ కృష్ణుని తన్నుట	—	—	లేదు	లేదు
13. పా హా 2 జ	సత్య విడుపుట	—	—	కలదు	కలదు

	పారిశ్రామికపరిణామము	హరివంశము1	విష్ణు పురాణము	హరివంశము2	జ. విజయము
14. పా	సత్య చనిపోదునని చెబరించుట	—	—	లేదు	లేదు
15. పా హ2 జ	శ్రీకృష్ణుని వాగ్దానము సత్య శాంతించుట	—	—	కలదు	కలదు
16. పా హ2	నారదుడు సత్య ఇంట భుజించుట	—	—	కలదు	లేదు
17. పా	కృష్ణుడు బంధువులకు అమరావతీ ప్రయాణ మును గూర్చి తెలుపుట	—	—	లేదు	అస్పష్టము
18. పా	కృష్ణుడు గరుడునకు యాత్రోదేశము తెలుపుట	—	—	లేదు	లేదు
19. పా హ1 వి జ	సత్యభామతో కలసి అమరావతీ యాత్ర	కలదు	కలదు	సత్య లేదు	కలదు
20. పా	దేవేంద్రుడు కృష్ణునకు సమస్కరించుట	లేదు	అస్పష్టము	—	అస్పష్టము

(కృష్ణుడే ఇంద్రునకు
సమస్కరించును)

	పారిజాతాపహరణము	హరివంశము	విష్ణు పురాణము	హరివంశము	జ. విజయము
21.	పా హా జ కృష్ణుడు అదితికి కుండలము లిచ్చుట	లేదు (ఇంద్రున కిచ్చును)	కలదు	—	కలదు
22.	పా వి జ అదితి కృష్ణుని స్తుతించుట	లేదు	కలదు	—	కలదు
23.	పా సత్యాకృష్ణులు అదితికి అతిథులుగా నుండుట	లేదు (ఇంద్రుని అతిథులే)	లేదు (ఇంద్రుని అతిథులే)	—	లేదు (ఇంద్రుని అతిథులే)
24.	పా సత్యాకృష్ణులు వై జయం తమున ఒక రాత్రి నిద్రించుట	లేదు	లేదు (కృష్ణుడొక్కడే)	లేదు	లేదు
25.	పా హా వి వనవిహారము చేయుచు పారిజాతము నపహరించుట	కలదు	కలదు	లేదు (యుద్ధ యాత్ర)	లేదు
26.	పా వి వనహాలకులు కృష్ణుని వెదరించుట	లేదు	కలదు	లేదు	లేదు

	పారిజాతావహరణము	హరివంశము1	విష్ణు పురాణము	హరివంశము2	జ. విజయము
27. పా వి	నత్యభామ వనపాలకు అను ఫర్లింతు	లేదు	కలదు	—	లేదు
28. పా హా1 హా2	వనపాలకులు పారిజాత హరణ పృత్తాంతమును ఇంద్రునకు తెలుపుట	కలదు	లేదు (శచీదేవకి)	కలదు	లేదు (శచీదేవకి)
29. పా వి హా2 జ	ఇంద్ర, కృష్ణ యుద్ధము	లేదు	కలదు	కలదు	కలదు
30. పా వి జ	యుద్ధము ఒక్కదినమే	—	అవును	కాదు	అవును
31. పా వి జ	ఇంద్రునకు దిక్పాలురు తోడగుట	—	కలదు	అస్పష్టము	కలదు
32. పా వి జ	దిక్పాలుర ఓటమి	—	కలదు	—	కలదు
33. పా వి జ	ఇంద్రుడు వజ్రమును ప్రయోగించుట	—	కలదు	లేదు	కలదు

	పా. వి. జ.	పా. వి. జ.	పా. వి. జ.	పా. వి. జ.	పా. వి. జ.
34.	పా. వి. జ.	కృష్ణుడు పజ్జమును వణివేయుట	—	కలదు	లేదు కలదు
35.	పా.	అగ్నేయాద్యత్తములు కృష్ణునిలో నీనమగుట	—	లేదు	లేదు
36.	పా. వి.	ఇంద్రుడు కృష్ణుని క్షమాపణ కోరుట	—	కలదు	లేదు అస్పష్టము
37.	పా. వి.	కృష్ణుడు పారిజాతమును తిరిగి ఈజ్ఞాపుట	—	కలదు	లేదు
38.	పా. వి.	కృష్ణావతారావధి వరకు పారిజాతము ద్వారకలో నుండునని ఇంద్రుడనుట	—	కలదు	లేదు (ఒక్క సంవత్సరమే) లేదు
39.	పా. హ. 2	పారిజాత మహిమ వలన వికలాంగులు స్వస్థ శరీరులగుట	లేదు	లేదు	లేదు

	పారిజాతావహరణము	హరివంశము 1	విష్ణు పురాణము	హరివంశము 2	జి. విజయము
40. పా హ2	నారదుడు పుణ్యకవ్రత విధానమును తెలుపుట	లేదు	లేదు	కలదు	లేదు
41. పా హ2	గౌరీ శనీ అరుంధతులు పుణ్యకము నాచరించుట	లేదు	లేదు	కలదు	లేదు
42. పా హ2	పారిపాతావహరణము తర్వాతనే పుణ్యక వ్రతాచరణ	—	—	అవును	కాదు (పూర్వమే)
43. పా హ2	సత్యభామ పుణ్యకము నాచరించుట	లేదు	లేదు	కలదు	లేదు (రుక్మిణి అచరించినది)
44. పా హ2	కృష్ణుని పారిజాతము నకు కట్టినేయుట	—	—	కలదు	లేదు
45. పా హ2	కృష్ణుని నారదునకు దానమొసంగుట	—	—	కలదు	లేదు
46. పా	ధర్మజ్ఞాదులు నవ్వుట	—	—	లేదు	—

		పారిశ్రామిక పహరణము	హరివంశము I	నిష్ఠ పురాణము	హరివంశము 2	జ. విజయము
47.	పా హ 2	నారదుడు కృష్ణునిచే నేవలు గొనుట	—	—	కలదు	లేదు
48.	పా హ 2	సత్య నారదుని నుండి కృష్ణుని కొనుట	—	—	కలదు	—
49.	పా హ 1 వి హ 2	అమరావతీ యాత్ర ఒక్కసారే	అవును	అవును	అవును	కాదు (రెండుసార్లు)
50.	పా హ 2 జ	16000 మంది కన్యల పెండ్లి పారి జాతాపహరణమునకు పూర్వమే	కాదు (తరువాత)	కాదు (తరువాత)	అవును	అవును
51.	పా హ 1	పెండ్లిలో నారదుని పాత్ర కలదు	కలదు	లేదు	అస్పష్టము	లేదు
52.	హ 1 వి	అస్పష్టము	పెండ్లి ద్వారకలో	అవును	అస్పష్టము	కాదు (ప్రాగ్గోతీషములో)

		పారిజాతాపహరణము	హరివంశము1	విష్ణు పురాణము	హరివంశము2	జ. విజయము
53.	హ1 వి	లేడు	అదితి సత్యాకృష్ణులను దీవించుట	కలదు	—	లేడు
54.	హ1 వి	లేడు	పారిజాతము వలన పూర్వజన్మ స్మరణ	కలదు	లేడు	లేడు
55.	హ1	లేడు	పారిజాతాపహరణము నకు ఇంద్రుని సమ్మతి	లేడు	లేడు	లేడు
56.	వి జ	లేడు	లేడు	అదితి కృష్ణునకు నమస్కరించుట	—	కలదు
57.	వి	లేడు	లేడు	శచీదేవి సత్యను అపహరించుట	లేడు	లేడు
58.	వి జ	లేడు	లేడు	శచీదేవి యుద్ధమునకై ఇంద్రుని పురికొల్పుట	లేడు	కలదు
59.	వి	లేడు	—	ఇంద్రుడు పారిపోవుట	లేడు	లేడు
60.	వి	లేడు	—	సత్య ఇంద్రుని పతి హాసించుట	లేడు	లేడు

	పారిజాతాపహరణము	హరివంశము	విష్ణు పురాణము	హరివంశము	జ. విజయము
61. వి	లేదు	—	సత్య ఇంద్రునకు పారిజాతము నీజాపుట	లేదు	లేదు
62. హృ2 జ	లేదు	—	—	రుక్మిణీ ఉపవాస ప్రతీతి నాచరించుట (పుణ్యకము)	కలదు
63. హృ2 జ	లేదు	—	—	సత్య నేలను కాలితో రాయుట మొ॥ చేష్టలు	కలదు
64. హృ2 జ	లేదు	—	—	సత్య చేష్టలను కృష్ణుడు దూరము నుండి గమనించుట	కలదు
65. హృ2	లేదు	—	—	సత్య కృష్ణుని చూసి బాగు బాగు అనుట	లేదు
66. హృ2 జ	లేదు	—	—	తపమునకై అనుజ్ఞ నిమ్మని సత్య కోరుట	కలదు

		పారిజాతాపహరణము	హరివంశము I	విష్ణు పురాణము	హరివంశము 2	జ. విజయము
67.	హ 2 జ	లేదు	—	—	శచీగారులు భర్త దానమును నారదునకే ఇచ్చుట	—
68.	హ 2 జ	లేదు	—	—	కృష్ణుడు నారదుని రాయబార మంపుట	కలదు
69.	హ 2	లేదు	—	—	పుణ్యక ప్రతాపరణము సకే పారిజాతమును కోరుట	లేదు
70.	హ 2 జ	—	—	—	ఇంద్రుడు పారిజాతము నీయడని నారదుడనుట	కలదు
71.	హ 2 జ	లేదు	—	—	శివుడు ఇంద్రుని పారిజాతమడిగి లేదనిపించుకొనుట	కలదు
72.	హ 2	—	—	—	శివుడు మందారవన సృష్టి చేయుట	అస్పష్టము

	పారిజాతాపహరణము	హరిపంశము1	విష్ణు పురాణము	హరిపంశము2	జ. విజయము
73. హ2 జ	—	—	—	స్వర్గములో మహేశ్వర పూజోత్సవము జరుగుట	కలదు
74. హ2 జ	—	—	—	ఇంద్రుడు తనకొనగిన నిమంత్రణ పుష్పమే ఇది యని నారదు డనుట	కలదు
75. హ2 జ	—	—	—	ఇంద్రుని గదతో మోదెడనని కృష్ణుడనుట	కలదు
76. హ2	—	—	—	కృష్ణునితో యుద్ధము పలదని ఇంద్రునకు నారదుని బోధ	లేదు (నారదుడే యుద్ధమునకు పురికొల్పెను)
77. హ2	—	—	—	యుద్ధమొనరింపుమని బృహస్పతి సమ్మతి	లేదు (పలదనినాడు)
78. హ	లేదు	—	—	కృష్ణుడు మృగయా వ్యవదేశమున బయలుదేరుట	లేదు

		పారిజాతాపహరణము	హరివంశము ₁	విష్ణు పురాణము	హరివంశము ₂	జ. విజయము
79.	హ2	లేదు	—	—	ప్రద్యుమ్న సాత్యకులను సాయము గొనిపోవుట	లేదు
80.	హ2	లేదు	—	లేదు	ప్రవరుడను బ్రాహ్మణ వీరుని వృత్తాంతము	లేదు
81.	హ2	లేదు	—	లేదు	జయంతని యుద్ధము	లేదు
82.	హ2 జ	లేదు	—	లేదు	ఐరావతము పారి యాశ్రమముపై పడుట	కలదు
83.	హ2	లేదు	—	లేదు	గరుడుని భారమునకు పారియాశ్రమము క్రుంగుట	లేదు
84.	హ2	లేదు	—	లేదు	కృష్ణుడు దారుక సారథిక మగు రథమును అపరా వతికి తెప్పించుట	లేదు
85.	హ2	—	—	—	కృష్ణుడు పారియాశ్రమము నకు వరము లిచ్చుట	లేదు

	పారిజాతాపహరణము	హరిపంగము ₁	విష్ణు పురాణము	హరిపంగము ₂	జ. విజయము
86. హ2	లేదు	—	లేదు	ఇంద్రుని వజ్రపు నేటు లకు గరుడుడు ఈకలు రాల్పుట	లేదు
87. హ2	లేదు	—	లేదు	శ్రీకృష్ణుడు మహేశ్వరుని పూజించుట	లేదు
88. హ2 జ	లేదు	—	లేదు	బిల్వోదకేశ్వరుడు ప్రత్యక్షమగుట	కలదు
89. హ2	—	—	—	కృష్ణునకు పారిజాతము లభించునని బిల్వోదకేశ్వరుడు వరమిచ్చుట	లేదు
90. హ2	లేదు	—	లేదు	అదితి కశ్యపుల మాధ్యస్తము	లేదు
91. హ2 జ	లేదు	—	—	షట్పురాసుర పథా ప్రసంగము	కలదు

	పాఠాభ్యాసహరణము	హరిహరము 1	విష్ణు పురాణము	హరిహరము 2	జ, విజయము
92.	హా 2	లేదు	—	ఇంద్రుడు కృష్ణుని అక్షేపించుట	లేదు
93.	హా 2	లేదు	—	శనీదేవి కృష్ణుని భార్య లకు సామ్యులొచ్చుట	లేదు
94.	హా 2	లేదు	—	కృష్ణునికి మారుగా నారదునకు సత్య గోవు నిచ్చి కృష్ణుని కొనుట	—
95.	హా 2	లేదు	—	కృష్ణుని భార్యలందరును పుణ్యకము నాచరించుట	లేదు
96.	హా 2	లేదు	—	నందవత్సరాంతమున కృష్ణుడు పారిజాతమును తిరిగి ఇంద్రున కొనగుట	లేదు
97.	హా 2 జ	లేదు	—	సత్య కన్నీటిని కృష్ణుడు వక్షమునకు రుద్దుకొనుట	కలదు

		పారిజాతాపహరణము	హరివంశము	విష్ణు పురాణము	హరివంశము	జ. విజయము
98.	జ	లేడు	—	—	లేడు	కృష్ణుడు నారదునకు సత్యకోప వృత్తాంతము చెప్పుట
99.	జ	లేడు	—	లేడు	లేడు	శచీ సత్యా వాగ్వా దము శచీ పరాజయము
100.	జ	లేడు	—	లేడు	లేడు	యుద్ధ మధ్యమున నారదు డింద్రుని ప్రోత్స హించుట
101.	జ	లేడు	—	లేడు	లేడు	ఇంద్రుడు ఐరావతమును కృష్ణునిపై కుసిగొలుపుట

సారాంశము :

‘పారిశ్రామికపహరణ’ మందలి కథ 51 అంశములుగ విభజింపబడినది. వానిలో ‘జగన్నాథ విజయము’తో సాదృశ్యము గలవి 17 మాత్రమే. వీనిలో 8 హరివంశ మాతృకములు, a 7 విష్ణుపురాణ మాతృకములు, b 2 ఉభయ మాతృకములు, c మిగిలిన 34 కథాంశములలో 12 హరివంశ మాతృకములు, d 5 విష్ణుపురాణ మాతృకములు, e 2 ఉభయ మాతృకములు, f 15 కథాంశములు తిమ్మన సొంత కల్పనలు. g

‘జగన్నాథ విజయము నందలి పారిశ్రామికపహరణ కథ 47 అంశములుగ విభజింపబడినది. వానిలో హరివంశ మూలకములు 23, h విష్ణు పురాణ మూలకములు 10, i ఉభయ మూలకములు 4j, రుద్రభట్ట సొంత కల్పనలు 10. k ఈ పదింటిలో ఒక్కదానినైన తిమ్మన అనుసరింపలేదు.

a - 3, 6, 7, 9, 10, 13, 15, 50

b - 21, 22, 30, 31, 32, 33, 34

c - 19, 29

d - 16, 28, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 47, 48, 51

e - 26, 27, 36, 37, 38

f - 25, 49

g - 1, 2, 4, 5, 8, 11, 12, 14, 17, 18, 20, 23, 24, 35, 46

h - 3, 6, 7, 9, 10, 13, 15, 25, 50, 62, 63, 64, 66, 68, 70, 71, 73, 74, 75, 82, 88, 91, 97

i - 21, 22, 28, 30, 31, 32, 33, 34, 56, 58

j - 5, 1, 19, 23, 29

k 5, 8, 42, 49, 52, 76, 77, 98, 99, 100, 101

	పారిజాతాప హరణము	జగన్నాథ విజయము (పారిజాత కథ)
హరివంశ నూలక కథాంశములు	20	23
విష్ణుపురాణ ,, ,,	12	10
ఉభయ ,, ,,	4	4
స్వీయకల్పనా ,, ,,	15	10
మొత్తము ,,	51	47

ఉభయ కావ్య సామాన్య కథాంశములు :

హరివంశనూలక కథాంశములు	- 8
విష్ణుపురాణ ,, ,,	- 7
ఉభయ ,, ,,	- 2
	<hr/> - 17 <hr/>

జగన్నాథ విజయము—పారిజాతాపహరణము

భావ సాదృశ్యములు :

శ్రీ. వి. వెం. రావుగారు జగన్నాథ విజయము నుండి నాలుగు పద్యములను దాహరించి, వానితో భావసామ్యము గల పద్యములను తిమ్మన కావ్యము నుండి ఎత్తిచూపినారు. 'తరువాత శ్రీయుతులు కె. సుబ్బరామప్ప,² నిడుదవోలు వేంకటరావు³గారలు కూడ అవే కన్నడ పద్యములను, దాదాపుగా అవే తెలుగు పద్యములతో పోల్చిచూపుచు శ్రీ. వి. వెం. రావుగారి అభిప్రాయమునే పునరుద్ఘాటించినారు.

1. "పారిజాతాపహరణమునకు నూల గ్రంథము"—భారతి, 1952 డిసెంబరు
2. 'తెలుగు కన్నడ పాహిత్యాల సంబంధం'—భారతి, 1958 మే
3. 'ఆంధ్ర కర్ణాట పౌరస్తోతములు పరస్పర ప్రభావము' 4పుట 127

(1961 సం॥)

ఇప్పుడు వరుసగా ఆ పద్యములను ఒక్కొక్కటిగా గైకొని వాని మధ్య గల సాదృశ్యమును, ఆ సాదృశ్యమునకు మూలమును గుర్తింతుము.

1) శ్రీ బి. వెం. రావుగారుదాహరించిన మొదటి కన్నడ పద్యమిది :

“ఇదు కృతకాద్రి యప్పుదు, వనావళి యప్పుదు, పద్మషండ వప్పుదు, తళిరుయ్యెలప్పుదు, లతాగృహవప్పుదు, రత్నదీపవప్పుదు, మధుమాసవప్పుదు, నవోజ్జ్వల చంద్రికె యప్పు, దింతిదాగద తెలినిల్లిదొందు కుసుమం కుడుతిర్క్కు మభీష్ట సిద్ధియం.”

(౧౨. 68)

(ఇది కృతకాద్రి యగును; వనావళి యగును; పద్మషండవగును; తళిరుయ్యెలగును; లతా గృహమగును; రత్న దీపమగును; మధుమాస మగును; నవోజ్జ్వల చంద్రిక యగును. ఇట్టిది కానిది యను రీతి లేదు. ఈయొక్క కుసుమమే అభీష్టసిద్ధి నొసంగుచుండును.)

దీనికనువాదమని శ్రీ రావుగారు మూడు తెలుగు పద్యములను చూపినారు.1

‘అలీనీలాలక నీవు నీపతి రహస్యక్రీడ వర్తించు వే
శ. లతాంతాయుధ సంగరంబునకు సుత్సాహంబు గల్పించు సు
జ్జ్వల దీపాంకురమై, రత్నశ్రమ తనూనంజాత ధారాశఘ
ర్మలవంబుల్ దొలగింపగా సురటియై రంజిల్లు నిచ్చాగతిన్’

(I. 60)

అడిగిన యంతలోన సరసాన్నమున్ సమకూర్చు నాకటన్
బడలికఁ జెందనిక యశుభంబు లడంచు జగత్త్రయంబునన్

1. నిడుదవోలువారు కూడ ఇవే పద్యములను చూపినారు. శ్రీ సుబ్బరామప్ప గారు ఈ తెలుగు పద్యములను మాత్రమిచ్చి ‘వీనికి సరియగు కన్నడ పద్యము’ లున్నవని మాత్రమే తెలిపినారు. కన్నడ పద్యముల నువాహరింపలేదు.

బడయగ రాని సర్వగుణ భవ్యము నుమ్మిది; దీని(దాల్చి యి
ప్పడ(తులలో(గనుంగొంఱు మసార మహా మహిమాను భావముల్.

(1. 61.)

నెలకొని వేసవి(జలువయు(

జలివేళల నుష్టగుణము సముచితభంగిన్

గలిగించునీ లతాంతము

కొల(దులు చెప్పంగ నిచ్చక్రొత్తలు సుమ్మి.” (1 62)

“ఇదుకృతకాద్రి” పద్యమునకును, ‘అలిసీలాలక’ పద్యమునకును
కొంత భావసామ్యము లేకపోలేదు. ‘దీపమగును’ అనునదే ఆ సమానాంశము.
కాని ఈ ‘దీపము’ రుద్రభట్టు సొంతము కాదు. హరివంశకారుడు వెలిగించినదే

“ప్రదీపకర్మ రాత్రౌ చ కరోతి కమలేక్షణే”. (౬౫-27)

నూలము నందలి ఒక్క ‘దీపము’చేత ఉద్దీపితుడై రుద్రభట్టు మరి
ఏడు ఉద్దీపన విభావన పదార్థములను సృష్టించినాడు. రుద్రభట్టు సొంత సృష్టి
యైన కృతకాద్రి మొదలగు నేడింటిలో ఒక్కదానినైన తిమ్మన స్పృశింపలేదు.
నూలమందున్న దీపమును మాత్రమే గ్రహించినాడు. రుద్రభట్టు దానిని రత్న
దీపముగా మార్చినాడు. తిమ్మన ఈ రత్నదీపము నైన ఉపయోగించుకొన
లేదు. ‘ఉజ్జ్వల దీపాంకురము’ను మాత్రమే వెలిగించుకొనినాడు. దానికితోడు
‘సురటి’ యను నొక వస్త్రవంతరమును తాను స్వయముగా సృష్టించుకొని
నాడు. వీని భోగ్యతకు ఉత్కృష్టత కలిగించుటకై ‘రహస్య క్రిడ’ అను
శృంగార భావమును కల్పించినాడు. రుద్రభట్టు పద్యమును తిమ్మన చూచియే
యున్నచో అందు సిద్ధాన్నము వలె సమకూర్పబడియున్న ‘కృతకాద్రి’ మొద
లగు స్పృహణీయ పదార్థ సముదాయము నేల వదలిపెట్టి యుండును? ఒక్క
దీపమునకే ఒక ముఘరమైన పద్యమును లిఖించిన తిమ్మన సువర్ణలేఖిని నుండి
అమృత గుళికల వంటి మరి ఏడు పద్యములకు మనమెందులకు నోచికొని
యుండము? ‘అలిసీలాలక’ పద్యము హరివంశ శ్లోకార్థమునకు విపులీకరణమే
గాని రుద్రభట్టు పద్యమునకు అనుసరణ కాదు.

‘అడిగిన యంతలోన’ ‘నెలకొని వేసవి’ అను పద్యములకు ఈపాటి
భావసామ్యమైనను శోధకు లుదాహరించిన ‘ఇదు కృతకాద్రి’ పద్యమందేగాని,

రుద్రభట్టు రచించిన మరి యేపద్యమందుగాని లేదు. సరసాన్నముల నొసంగుట, అకటి బాధ కలుగనీయకుండుట, శీతోష్ణము లను ముఖావహముగ కూర్చుట అను నీ భావములు హరివంశ మందున్నవే.

“సప్తత్వపి రసాన్ దేవి మనసా కాంక్షితాన్ పరాన్
శీతోష్ణే చేచ్ఛితే దేవి పుష్పమే తత్ప్రియచ్ఛతి. (౬౫-22)

ఋభుక్షా వా పిషాసా వా గ్లానిరప్యథవా జరా
దేవపద్ధారయంత్యాస్తే స్వచ్ఛందేన భవిష్యతి.” (-29)

తిమ్మన పద్యములుపై శ్లోకములకు విపులీకరణములే.

2) శ్రీ బి. వెం. రావుగారుదాహరించిన రెండవ కన్నడ పద్యమిది.
నారదకృత రుక్మిణీ ప్రశంసా, సత్యా నిందా ఘట్టమందలిది.

తడవేం పూజెగై దివ్యం
బిడివెం రుక్మిణియొళ్లదేం హరి మరెదుం
గడ సత్యభామెగెరగం
ముడిగిక్కద నార్పరెత్తికొళ్ళిం సభెమొళ్. (౧౨-74)

(ప్రతిన చేయుటకు తడవేల? దివ్యమును* పట్టుకొందును. ఇంక హరి రుక్మిణివైపు తప్ప మరచియైనను సత్యభామవైపు మొగ్గడు. ‘ముడిగ’ పడ వై చుచున్నాను. ఈ సభలో శక్తియున్న వారెత్తికొనుడు.)

దీని కనుసరణమని వారు తెలిపిన తిమ్మన పద్యమిది :

“కువలయ పత్ర నేత్ర నెఱిగొప్పున నీకుసుమంబు చాల్చుటన్

* ‘తత్ర మానుష ప్రమాణా నిర్దేయస్యాపి నిర్ధాయకం యత్త ద్దివ్య మితిలోక ప్రసిద్ధమ్’. Quoted by Dr. P. V. Kane in history of Dharma Shashtra III Vol. P. 33. విష, కోశ, తప్తమాష, తండులాది దివ్య ప్రమాణములను యాజ్ఞవల్క్యాది స్మృతులు చెప్పుచున్నవి. దివ్య ప్రమాణమునకై ‘సవాలు’ చేయువాడు తన తలపై గల టోపీ లేక పాగను నేలపై పడవై చును. దీనికి ‘ముడిగ’ వేయుట అని పేరు. సవాలు నెదిరించువారు దానినెత్తికొనవలెను.

సపతులు వచ్చి నీచరణ సారస యుగ్మము నాశ్రయింపగా
 ధవుడటలేని కూర్చి జవదాటక నీ పలుకాదరింపగా
 నవిరళ భోగభాగ్య మహిమాన్వితవై విహరింతు గావుతన్”

(1. 62)

ఈ రెండు పద్యములకును సాదృశ్యమేమియు లేదనుట స్పష్టము. కన్నడ పద్యములోని ‘దివ్యమైత్రికొనుట’, ‘ముడిగ’ విసరుట మొదలగు ఆవేశపు పలుకులు తెలుగులో లేవు. తెలుగులో గల ‘సపతులు వచ్చి రుక్మిణి చరణముల నాశ్రయించుట’ కన్నడ పద్యములో లేదు; ‘భోగ భాగ్యముల’ ప్రసక్తి కూడ లేదు. ‘కృష్ణుడు రుక్మిణివై పునకే మొగ్గును’ అను భావమున కును, “నీ భర్త నీయెడ కొరలేని ప్రేమ గలిగి జవదాటక నీ పలుకాద రించు”నను భావమునకు మాత్రము కొలదిగా భావసామ్యము గోచరించు చున్నది. దీనికి మూలము హరివంశ మందలి ‘నారాయణ మనోహరా’ (౬౫-17), భర్తృవత్పలే’ (-20) అను పదములందును

“అద్యేష్టాం వానుదేవస్య వేద్మి త్వాం భోజనందిని” (-36)

“మందార కుసుమం దత్తం యత్తే మధువిఘాతినా” (-38)

“అద్యాహమవగచ్ఛామి సర్వదా సర్వశోభనే
 అత్మా ద్వితీయః కృష్ణస్య భోజ్యే త్వమితి భామిని” (-42)

“త్రైలోక్యరత్న సర్వస్వ మదదాద్యత్తవాచ్యుతః” (-43)

అను వారద వాక్యములందును చూడవచ్చును. అట్లే “సపతులు రుక్మిణి చరణముల నాశ్రయింతు” రను తెలుగు పద్యము నందలి భావమునకు ప్రేరకము కాగలిన భావము హరివంశ మందున్నది.

‘సపత్న్యస్తే గుణోపేతే సర్వాః సర్వేశ్వరప్రియే
 అవమానావసేకేన త్వయా సి క్తావ్య భామిని’. (౬౫-37)

తెలుగు పద్యములో గల ‘అవిరళ భోగభాగ్య’ములకు మూలము కూడ హరివంశమందే చూడగలము.

“ప్రకాశమద్య సౌభాగ్యం అనివార్యం యశశ్చ తే”. (౬౫-38)

“సౌభాగ్యైకరథో జైత్రః తవ దేవ్యద్య నిస్సృతః” (౬౫-41)

ఇట్లు కన్నడ పద్యమందలి ముఖ్యమైన భావము తెలుగు పద్యములో రేకుండుట వలన, ఈ రెంటికిని గల అల్ప భావసామ్యమునకును, తెలుగు పద్యమునందు గల ఇతర భావములకును మూలము హరివంశ ముండుట వలనను తిమ్మన అనునరించినది సంస్కృత హరివంశమునే గాని కన్నడ జగన్నాథ విజయమును కాదని తేలుచున్నది.

3) శ్రీ వి. వెం. రావుగారుదాహరించిన మూడవ కన్నడ పద్యము కూడ నారదకృత రుక్మిణీ ప్రశంసా, సత్యానిందా ప్రసంగ మందలిదే.

“అబలెయరొళ్ ముయ్యాంపళ్

సౌబగింగా సత్యభామె; బేడిం తనగా

సౌబగీ యలరం ముడిదరె

సౌబగేకచ్చత్రమాయ్త ధీష్ణక సుతెయా.” (జ. వి. ౧౨-71)

(అబలలలో సౌబగు కొరకు సత్యభామ స్పర్శ వహించునది. ఇంక తనకా సౌబగు పలదు; ఈ అలరును ముడుచుట వలన ధీష్ణక సుతయొక్క సౌబగు ఏకచ్చత్రమైనది.)

“స్త్రీలందరిలో నేనే అత్యధిక సౌందర్యవంతురాలనని ఇదివరలో సత్యభామ అనగలిగియుండెనుగాని, ఇకముందు అమాట ననలేదు. ఎందు కనగా ఈ పారిజాత పుష్పధారణము వలన రుక్మిణీ సౌందర్యము సర్వోత్తమ మైనది” అని పై పద్యపు భావము. దీనికనువారమని శ్రీ రావుగారు తలచిన తెలుగు పద్యములివి :

‘ఇన్ని దినంబులున్ సవతు లిందఱలోనల సత్యభామకన్

సన్నలఁ ద్రిమ్మరున్ హరివంశంవదుడై యన విందుఁ గాని యో

కన్నియ నీ యెడం గలుగు గారవమెయ్యెడఁ జూచికాన లే

కున్న నసర్వ దివ్యకుసుమోత్తమ మేరికిసైన నిచ్చెనే.’ (పారి. I 65)

‘చక్కని దాననంచు నెలజవ్వని నంచు జగంబులోనఁ బే

రెక్కిన దాననంచుఁ బతి యెంతయు నాకనురక్తుఁ డంచుఁదా

నిక్కుచు విట్టవీగుచు గణింపదు కాంతల సత్య; యింతకున్
 స్రుక్కకయున్నె నీమహిమ మూచిన బోటులు విన్నవించినన్’.

(166)*

పై పద్యములలో మొదటిదైన ‘ఇన్ని దినంబులున్’ పద్యములో
 గల భావము కన్నడ పద్యములో ఛాయామాత్రముగనైన లేదు. దీ ని కి
 సూలము ఉపర్యుదాహృత ‘అద్యేష్టాం’ ఇత్యాదిగా హరివంశ మందు
 న్నది. (చూ. పుట. 84)

ఇక ఈ ‘అబలెయరోళ్’ పద్యమునకును ‘చక్కనిదాన’ అను పద్యము
 నకు కొంత భావసామ్యము లేకపోలేదు. సత్యభామ తాను జగదేక సౌందర్య
 వతినని భావించు ననునదే ఈ సామాన్యంశ. కాని ఈ భావము సంస్కృత
 హరివంశ మందున్నదే.

“అద్య సాత్రాజితీ దేవీ జ్ఞాస్యతే వరవర్తిన్

సౌభాగ్యాద్యాం సదా వేత్తి యాత్మానం సుభగాసతీ” (౬౫-39)

ఈ సామాన్య ధావాంశ పోగా మిగిలినదంతయు తెలుగు కన్నడ పద్య
 ముల భావ విభిన్నతయే. కన్నడములోని సత్య స్వర్ణాళువు; తెలుగులో సత్య
 గర్విష్టి. కన్నడములో రుక్మిణీ సౌందర్య ప్రశంస చేయబడగా, తెలుగులో
 ఆమె మహిమా స్తుతి చేయబడినది. పారిజాత కుసుమధారణము వలన రుక్మిణీ
 సౌందర్యాభివృద్ధి యైనదని కన్నడ పద్యము; మహిమా ప్రకటనమైనదని
 తెలుగు పద్యము భావము. ఇక కన్నడమందలి ‘ఏకచ్ఛత్ర’ మను ముచ్చట
 యైన పదము ఏ అనువాదకుడును యథాతథముగ ప్రయోగింపకుండ విడువ
 లేనిది. తిమ్మన ఈ కన్నడ పద్యమును చూచియుండ దనుటకు అతడీ
 పదము సుప్రయోగించుకొనకుండుటే తార్కాణ కాగలదు.

* నిడుదవోలువారు కూడ ‘తడవేం పూజ్కెగె’ పద్యమునకు ‘కువలయ పత్ర
 నేత్ర’ పద్యము అనువాద మనినారు. ‘అబలెయరోళ్’ పద్యమునకు ఒక్క
 “ఇన్ని దినంబులున్” అను పద్యమును మాత్రమొసంగినారు. సుబ్బ
 రామప్పగారు “తడవేం పూజ్కెగె” “అబలెయరోళ్” రెండు పద్యముల
 భావము “ఇన్ని దినంబులున్”, ‘చక్కని దానసంచు’ రెండు పద్యము
 లలో చేరినదని ఉమ్మడిగా చెప్పినారు.

4) శ్రీ వి. వెం. రావుగారుదాహరించిన నాల్గవ కన్నడ పద్యము రుక్మిణి అధిక్యమును సపత్ను లంగీకరించినది తెలుపుచున్నది.

“బగెవందీ సొబగీ మహాత్మ్యగుచితం ప్రద్యుమ్ననంతప్ప పె
ర్యగనం పెత్త మహాత్వ దగ్రమహిషీ సంపత్తియం తాళి దీ
కెగె లక్ష్మీవనితావతారగెనుతం మిక్కంగనా వృంద వీ
ర్వైగళం మాణ్ణిరె సత్యభామె తశేదళ్ సౌభాగ్యమాత్సర్యమం”.

(౧౨-75)

(ప్రద్యుమ్నునివంటి పెద్ద కుమారుని కన్న మహాత్వమును, అగ్ర మహిషీ సంపత్తిని పొందిన, లక్ష్మీవనితావతారమైన ఈ మహాత్మురాలికి ఈ సొబగు పరికింపగా ఉచితమే” అని మిగిలిన అంగనా బృందము ఈర్ష్య మానగా, సత్యభామ మాత్రము సౌభాగ్య మాత్సర్యము వహించెను.)

దీని కనువాదమని పరిశోధకులు భావించు తెలుగు పద్యమిది :

“అందఱలోనఁ బెద్ద మహిమాన్విత రుక్మిణిఁ గానఁ బూవు గో
విందుఁడు దానికిచ్చెఁ దగవే యని లక్షణయోర్చెఁ పైఁ (చెఁ)గా
ళింది; శమించె భద్రఁ యవులెమ్మని యూరడిలేన్ నుదంతఁ లోఁ
గుందుట మానె జాంతవతి; కోపమడంచెను మిత్రవిందయున్.”

(1. 69.)

సత్యభామ తప్ప మిగిలిన శ్రీకృష్ణ మహిషులు రుక్మిణియొడ మాత్స ర్యము వహింపలేదనియే పై రెండు పద్యముల తాత్పర్యము. కనుక ఈ రెండు పద్యములకును గల భావసామ్యము ప్రస్ఫుటమే. స్థూల దృష్టికి కన్నడ పద్యమునకు తెలుగు పద్యము అనువాదము గాకున్నను అనుసరణమైన యగు నని తోచుటయు సహజమే. కనుకనే “ఈ పద్యమొక్కటియే తిమ్మన రుద్ర భట్టు ననుసరించెనని రుజువు చేయగలదు” అని పరిశోధకులు దృఢముగా నమ్ముచున్నారు. కాని సంస్కృత హరివంశములో ఈ భావము చెప్పబడ కున్నచో మాత్రమే శోధకుల అభిప్రాయము ఆమోదయోగ్యము కాగలదు. ఇప్పుడీ క్రింది హరివంశ శ్లోకములను గమనింతము :

“అర్హేతి పుత్రమాతేతి జ్యేష్ఠేతి చ సమాగతాః
ప్రాయేణ ప్రవదంతిస్మ హృష్టా దామోదరస్త్రియః”
‘మమ్యపే న సపత్న్యస్త్య తత్సభాగ్య గుణోదయమ్.’

(౬౫. 48, 49)

తెలుగు, కన్నడముల పద్యములకు రెంటికిని పై శ్లోకములే మాతృకలనుట స్పష్టమే గదా. అంతేగాక సూక్ష్మముగా పరిశీలించినచో ఈ రెండు అనువాదములును నడచిన ధోరణి వలన రుద్రభట్టు ప్రభావము తిమ్మనపై ఏ మాత్రమును లేదనిగూడ తెలియగలము.

మూలమందలి శ్లోకముతో రుక్మిణికి ‘అర్హ’, ‘పుత్ర మాత’; ‘జ్యేష్ఠ’ అను నూడు విశేషణములు వాడబడి యున్నవి. వీనిలో ‘అర్హ’ యనుటకు మారుగ రుద్రభట్టు ‘మహాత్మే’ అని వాడినాడు. తిమ్మన ‘మహిమాన్విత’ అని నాడు. తిమ్మన వాడిన పదము సంస్కృత మూలము ననుసరించినదో, కన్నడము ననుసరించినదో స్పష్టముగా చెప్ప వీలులేకున్నది. ఇక ‘జ్యేష్ఠ’కు మారుగ రుద్రభట్టు ‘అగ్ర మహిషి’ అని ప్రయోగింపగా, తిమ్మన ‘అందఱ లోనఁ బెద్ద’ అని అనువదించినాడు. తిమ్మన చేసిన తెనిగింపు రుక్మిణి వయోధిక్యమును సూచించునదిగనే యున్నదిగాని ఆమె అగ్ర మహిషత్వమును సూచించునదిగ లేదు. రుక్మిణి తన సపత్ను లందరలో వయోధికురాలై యుండుగాక. ఐనను ఆమె అగ్ర మహిషి కానిచో సపత్నులమె అధిక్యము నంగీకరించి యుండెడివారు కారు. లోకములో సపత్నులలో నొకతె అల్ప పయస్కురాలయ్యు అగ్ర మహిషి కావచ్చును; వయోధికురాలు అప్రధాన మహిషి కావచ్చును. ఇచ్చట రుక్మిణికి గల ప్రత్యేకత ఆమె అగ్ర మహిషి త్వము వలన వచ్చినదేగాని, వయోధికత వలన వచ్చినది కాదు. కనుక తిమ్మన చేసిన అనువాదముకంటె రుద్రభట్టు చేసిన అనువాదము హృద్యమనక తప్పదు. ఐనను తిమ్మన తనకంటె పూర్వుడైన రుద్రభట్టు చేసిన సర సానువాదమును గ్రహింపలేదు. కారణము అతడు దానిని చూచి యుండక హింపుటకంటె వేరేమి కాగలదు?

ఇక మూలమందు గల ‘పుత్రమాత’ అను విశేషణమును తిమ్మన అనువదింపక పదలిపెట్టినాడు. కారణము పుత్ర మాతృత్వము రుక్మిణికి విశిష్టమైన

ఘనత కాదు. తక్కిన మహిషు లందరకును సాంబాది నందనులప్పటికే కలిగి యున్నారు. కనుక సపత్నులు రుక్మిణిని పుత్రమాత యని గౌరవించుట అసంగతమని తిమ్మన తలచి యుండును. ఈ అసంగతత్వమును రుద్రభట్టు చక్కగా పరిష్కరించి “ప్రద్యుమ్నుని పంటి పెద్ద కుమారుని గన్న భాగ్య శాలిని” అని సరసముగా ననువదించినాడు. కృష్ణ పత్ను లందరలో రుక్మిణికి గల స్థానమెట్టిదో, కృష్ణ పుత్రులందరలో ప్రద్యుమ్నునకు గల స్థాన మట్టిది. అతడు శ్రీకృష్ణుని అగ్ర తనయుడు. ఒకనికి నూరుగురు కొడుకు లుండ వచ్చును. కాని అగ్ర తనయునకు గల ప్రాధాన్యము తక్కినవారికి లభింపదు గదా. అందునను దుష్ట శిక్షణ, శిష్ట రక్షణ కార్యములలో తన తండ్రికి దక్షిణ భుజమై నిలచినవాడు ప్రద్యుమ్నుడే. అట్టి ప్రద్యుమ్నుని కన్నతల్లికి సపత్ను లలో ప్రత్యేక గౌరవము లభించుటలో నెట్టి అసంగతత్వమును లేదు. దశ రథుని పత్నులలో రామ మాతగా కౌసల్యకు గల స్థానము సుమిత్రా కైకలకు లభించునది కాదుగదా. రుద్రభట్టు కావించిన ఈ సరస వ్యాఖ్యానము తిమ్మన కంటబడియున్నచో అతడు దానిని తన పద్యములో తప్పక ఇముడ్చుకొని యుండెడువాడు.

ఇంకను రుద్రభట్టు మూలములో లేని ‘లక్ష్మీవనితావతార’ అను విశేషణమును రుక్మిణికి అదనముగా చేర్చినాడు. ఇది చాల సార్థకమైన విశేషణము. నిజమునకు నాడుగాని, నేడుగాని రుక్మిణికి గల గౌరవమునకు కారణము ఆమె వయోధిక్యముకంటె, ఆమె అగ్రమహిషీత్వము కంటె, ఆమె ప్రద్యుమ్ను మాతృత్వముకంటె ఆమె లక్ష్మీవతారమును నమ్మికయే.

“రాఘవత్కేంద్రపత్నీతా రుక్మిణీ కృష్ణ జన్మని

నిత్యఘన్యేషు జన్యేషు విష్టోరేషా నపాయనీ.”

అను వాక్యమిచ్చట అనుసంధేయము. శ్రీకృష్ణుడు శ్రీమన్నారాయణుని యవతారమన్నట్లే రుక్మిణి లక్ష్మీవతారమని అనాడే జనులు తలచుచుండిరి. “ఈ రుక్మిణి లక్ష్మీ” (పారి. I 51) అని నారదుడును, ‘ఇందిరా ప్రతినిధి రుక్మిణీ రమణి’ (V. 74) అని లోకులును నాడే తలచిరి. ఇట్లు సార్థకమై, ఔచితీ

శోభితమైన ఉదాత్త భావము తిమ్మన కంటబడి యున్నచో అతడు దానిని పదలిపెట్టి యుండెడివాడు కాదు.

ఇట్లు శ్రీ వి. వెం. రావుగారును తన్మతానుయాయులును ఉదాహరించిన పద్యములలో ఒక్కటియు తిమ్మన రుద్రభట్టు గ్రంథమును అనుసరించి సట్లు నిరూపింపలేకపోగా, అతడా గ్రంథమును చూచియైన యుండడనియు, హరివంశమునే అనుసరించినాడనియు నిరూపింపజాలినవై యున్నవి.

ఇవియేగాక ఇట్టివే పోలిక పద్యములు ఇంకను 'లేక్కలేనన్ని' కలవని వీరనుచున్నారు. రుద్రభట్టు తిమ్మన లిరువురును ఒకే హరివంశ, విష్ణు పురాణముల ననుసరించిన వారగుటచే వారి కావ్యములలో అట్టి పోలిక పద్యములుండుట అత్యంత సహజము. లేకుండుట అసహజము. కాని కొంచెము శ్రమించి వెదకినచో హరివంశ, విష్ణు పురాణములలో వీనికి మాతృకలైన శ్లోకములు లభించిన తీరును, మరికొంత ఓపికబట్టి పరిశీలించినచో వీరిరువురును మూలము ననువదించుటలో త్రొక్కిన స్వతంత్ర మార్గములు వేర్వేరగుట గోచరింపగలదు. ఇట్లు "పారిజాతాపహరణమున"కు "జగన్నాథ విజయము" మూలమును వాదము నిర్మూలము కాగలదు.

జగన్నాథ విజయము నందలి ద్వాదశాశ్వాసోత్తర భాగమునకును, పారిజాతాపహరణ ప్రథమాశ్వాసమునకును కథాంశములందేగాక భావములందును, పద బంధములందును కూడ అప్పచెల్లెండ్ర పోలికలు ఎన్నో కలవు. ఈ రెండును సమాన మాతృకము లగుటచే అట్టి పోలిక లుండుటలో వింత లేదు. అప్ప చెల్లెండ్రను తల్లి చిడ్డలనుకొనుట భ్రమజనిత ప్రమాదము. శ్రీయుతులు వి. వెం. రావు, సుబ్బరామప్ప, వేంకటరావులు ఉదాహరింపని మరికొన్ని సందర్భములను, వానికి మూలములైన మాతృకలను గుర్తించుము.

1) శ్రీకృష్ణుడు రుక్మిణీ మందిరమునుండి సత్యా మందిరమునకు వచ్చుటకు ముందు నారదుని సేవకై ప్రద్యుమ్నుని నియమికచినాడట.

"నారదస సమీపదోః సంభాషణార్థం ప్రద్యుమ్నం నిలిసి"

(జ. వి. XII 80 వ.)

తిమ్మన కూడ ఈమాటను చెప్పినాడు.

“ ప్రద్యుమ్నుని మౌని దండనిది....” (పారి. 1 103)

ఈ భావము రుద్రభట్టు తిమ్మన లిరుపురును హరివంశము నుండి గ్రహించినదే.

“నారదస్యోపచారార్థం ప్రద్యుమ్నం వినియుజ్య సః” (హరి. ౬౬-౪)

2) కోపాగారగతయైన సత్యను శ్రీకృష్ణుడు సమీపించు సందర్భ మందలి రుద్రభట్టు పద్యము :

“బందు మృదుయానదిం దాం

బందుద నీదేవిగరుప జేడెందు సఖీ

వృందక్కె పేళ్లు సంజ్ఞయి

నందు మనోరమయి కోపగృహమం పొక్కుం. (జ. వి. ౧౨-83)

(అప్పుడు శ్రీకృష్ణుడు మృదుయానముతో వచ్చి “నేను వచ్చుటను ఈ దేవికి తెలుపవలద”ని సఖీ బృందమునకు సంజ్ఞచే తెలిపి, ఆ మనోరమయొక్క కోప గృహమును ప్రవేశించెను.)

ఇదే భావము గల తిమ్మన పద్య భాగము :

‘కొందఱు మంతనంబులను గొందఱు జంకెన వాడిచూపులన్

గొందఱు జేతినన్నల(దగుల్పడ(జేయుచు(జేర(బోయి.’

(పారి. ౧-108)

భావసామ్యము గల ఈ రెండు పద్యములకును మూలమిది :

“ప్రేష్యాజనం స సంజ్ఞాయ అనాభ్యేయోస్మీతి సంజ్ఞయా

స శంకితప్రసారశ్చ వారితోఽన్వగమత్ సతాం”.

(హరి. ౬౬-13)

3) పై సందర్భ మందలిదే రుద్రభట్టు పదన మొకటి :

“అంతు కోపగృహమం పొక్కు అల్లి మొల్లడివజ్జయిం సౌప్పశాగదంతు నడెలందు తన్మనోహరియపింతె కుశిర్దు బిజ్జణిగెయం కళెదుకొండు పంకరుహ నాభం కింకరభావది నొయ్యనె వీనుత్తిమిరె.” (జ. వి. ౧౨-83)

(అట్లు కోప గృహమును ప్రవేశించి అచ్చట మెల్లని అడుగులతో చప్పుడు కాకుండ నడచి వచ్చి, తన్మనోహరి వెనుక కూర్చుండి, వీవన గైకొని పంకరుహనాథుడు కింకర భావమున ఒయ్యనొయ్యన వీచుచుండ')

ఇదే భావమును తిమ్మన కూడ చెప్పినాడు.

“ఈ లలితాంగి చందమొక యించుక చూచెదనంచు ధూర్తగో
పాలుఁడు తాళవృంతమొక భామిని సత్యపిఱుందనుండి మం
దాలనలీలమై విసర నాదటఁ గైకొని వీచె....” (పారి. ౧-109)

ఈ ఉభయమునకు సూలమైన శ్లోకమిది :

గ్రహాయ వ్యజనం చైవ స్థిత్యా స పరిపార్శ్వతః
శనైరివాస్యజద్వాతం జహాస శనక్తై రివ” (హరి. ౬౬-14)

4) సత్యను అనునయించు కృష్ణునిచే రుద్రభట్టిట్లు పలికించినాడు.

సింధూరవననమం కళె
దొండు సితాంబరమనుట్టు నిర్మళ నిర్మో
కం దళెద నాగకన్నికె
యందమనభినయిసి దందమేం లలితాంగీ. (జ. వి. ౧౨-89)

(సింధూర వననమును వీడి, సితాంబరమును ధరించి నిర్మల నిర్మోక
మును ధరించిన నాగకన్యక అందము నభినయించు ఈ నీ తీరేమి ? లలి
తాంగీ!)

తిమ్మన కూడ కృష్ణునిచే ఇదే ప్రశ్న వేయించినాడు.

“ఇందునిభాస్య మైతొడవు లేల ధరింపవు? సన్నకాపులీ
వెందును మానలేవు తెలుపేటికిఁ గట్టితి?” (పారి. ౧-115)

ఈ రెండు పద్యములును ఈక్రింది శ్లోకములకు అనువాదములే.

“కిమర్థం కౌంకుమం వాసో మహారాజతమేవ చ
నానుగృహ్లాసి సుశ్రోణి భక్తం వాసోనుగృహ్లాతే
వాసస్యేతే తవాభీష్టే మహారాజత కౌంకుమే

దేవాభిగమనాదూర్ధ్వం శక్లం నేష్టం హి తే ప్రియే.”

(హరి. ౬౬-29, 30)

ఇచ్చట శుక్లాంబరధారిణి యైన సత్యను కుబుసము చాల్చిన నాగకన్య కతో పోల్చి రుద్రభట్టు గావించిన హృద్యమైన ఉపమను తిమ్మన ఉపయో గించుకొనలేదు. కారణము ఆ ఉపమ నూలము లోనిదికాక రుద్రభట్టు స్వీయోపజ్ఞా కల్పితమగుటయు, తిమ్మన సంస్కృత నూలమును చూచినవాడే కాని, ఈ కన్నడ కావ్యమును చూచినవాడు కాకుండటయును అని గుర్తింప వలెను.

5) అభిమానము దెబ్బతినిన సత్య కృష్ణునితో నిట్లుచున్వది :

“మాననిధి యెందు మన్నిపె

నీనెన్నం మున్నమాదుడిందపమానం

మానినిగె మానభంగం

తానిదు మరణక్కె మధికమెంబుద నటియా?” (జి. వి. ౧౨-97)

(నీవు నన్ను ‘మాననిధి’ అని మున్ను గౌరవించుచుంటివి. అట్టి నాకు నేడు అవమానమైనది. మానినికి మానభంగము మరణమున కంటె అధికమని ఎరుగవా?”

తిమ్మన వ్రాసిన ఈ పద్యము దీనికి ప్రతిబింబమో అన్నట్లున్నది.

“మానంబె తొడవు సతులకు

మానమె ప్రాణాధికంబు మానమభిలస

న్మానములకు నూలంబగు

మానరహితమైన బ్రతుకు మానినికేలా?” (హరి. ౧-129)

ఈ పద్యములు రెండును కందములై యుండుట, ‘న’కార ప్రాస, ‘మాన’, ‘మానిని’ శబ్దముల సామ్యము వలన వీనిలో మొదటిదానికి రెండవది లనువాదమై యుండుననిపించుటలో వింత లేదు. “కాని మాతృకను పరికించి సచో ఈ భ్రమ తొలగిపోగలదు.

“మానార్థం జీవ్యతే లోకే సద్విరిశ్చక్తవాససి

తదేవం సతి నేచ్ఛామి జీవితం మానవర్జితా.” (హరి. ౬౭-15)

తెలుగు పద్యభావము కన్నడ పద్యభావమునకంటె సంస్కృత శ్లోక భావమువకే సన్నిహితముగా మన్నదనుట స్పష్టము.

6) పై సందర్భ మందలిదే మరియొక పద్యము

ప్రియే సత్యం సత్యభామాసతి సతియరొళి యచ్యుతంగెందు నిచ్చం
ప్రియదిందం నోడువర్మన్నిసి నడెమపరెమ్మైవర్దేవకీదే
వియరిన్నుం నాడె కొండాడువుదు పరిజనం భాత్రికై గొళ్ళుడింద
ప్రియే యాగిరైన్న విన్నార్చగెదపరెవగిన్నేకె సంసారబంధం.”

(జ. వి. ౧౨-106)

(“ఈ అచ్యుతునికి సతులలో నెల్ల సత్యభామ ప్రియసతి, సత్యము గను నిత్యముగను” అని మా అత్తగారైన దేవకీదేవి నన్ను ప్రియముతో చూచుచుండును. పరిజనులును కొండాడుచుందురు. నేడు నీకు అప్రియురాల నైన నన్ను ఇంకెవరు సంభావించుదురు? వాకింక ఈ సంసార బంధమేల?)

సరిగా ఇదే భావము గల పద్యమును తిమ్మన కూడ వ్రాసినాడు.

తనదు కోడండ్రలోన(బెద్దయుగ నన్ను

దేవకీదేవి మన్నించు నీపు నాకు(

జనవులిచ్చుట(జేసి యా సాఫ్యసేవ

పేయబోవంగ నాకింక సిగ్గు గాదె.” (పారి. ౧-130)

ఈక్రింది శ్లోకమే లేనిచో కన్నడ పద్యమునకు తెలుగు పద్యము అను వాదమే యనుటకెట్టి ఆక్షేపణయు లేదు.

“యదద్రాక్షేద్ధిహం శ్వభూర్భూమానేన నందినీ

అవజ్ఞాతాం త్వయా ద్రాక్షేత్ మావం దౌర్భాగ్యకర్షితాం.”

(హరి. ౬౭-23)

ఉపర్యుదాహృత సాదృశ్యములకు మూలములను హరివంశములో గుర్తించియున్నాము. హరి వంశేతరములైన మూలములు గల మరికొన్ని సాదృశ్యములను కూడ గుర్తింపగలము.

7) కృష్ణుడు సత్యను నాగకన్యకతో పోల్చినట్లు రుద్రభట్టు చెప్పిన పద్యమును చూచియున్నాము. అచ్చట తిమ్మన ఆ భావమును స్వీకరింపలేదని రెండుకూడ గుర్తించినాము. కాని సందర్భములలో తిమ్మన కూడ సత్యను నాగాంగనతో పోల్చియున్నాడు.

“అన విని ప్రేటువడ్డ యురగాంగనయుం బలె” (పారి. ౧-82)

.... కోపసదనంబునకుం

జనియెను లతాంగి హరిచం

దనకోటరమునకు నాగతరుణియు వోలెన్.’ (పారి. ౧-96)

హరివంశములోగాని, విష్ణు పురాణములో గాని ఈ యుపమానము చెప్పబడలేదు. అంతమాత్రమున దీనిని తిమ్మన రుద్రభట్టు నుండియే సంగ్రహించినాడని తలంపనక్కరలేదు. ఈ యుపమానము రుద్రభట్టు సొంత కల్పన కాదు. కోపాగార ప్రవేశమున సత్యకు గురుత్వము వహించు కైకేయి కోపాగార ప్రవేశమును వర్ణించుచు అడికవి వాత్మీకి మహర్షియే తొలిసారిగా ఈ యుపమానమును ప్రయోగించి యున్నాడు.

“నాగకన్యేవ నిశ్వస్య దీర్ఘ ముష్ణం చ భామినీ.”

(అయోధ్య. ౧౦-3)

భాస్కర రామాయణమున కూడ ఈ ఉపమానము స్వీకృతమైనది.

‘నాగకన్యాయుంబోలె నిట్టూర్పు నిగుడించుచు’ (అయోధ్య. 67)

సత్య కోపాగార ప్రవేశ వర్ణనము చేయునపుడు తిమ్మనకు కైకేయి కోపాగార ప్రవేశ సందర్భము గుర్తునకు వచ్చుట సహజమే కదా.

8. రుద్రభట్టు ఒక పద్యములో దిక్పాలకులను సవ్యక్రమములో దిక్కుల వరుసలో పేర్కొనినాడు :

‘అనలన తేజదిం, యమన సాహసదిం, దనువుత్ర నశ్మైయం,
వననిధినాథ సుద్ధతికెయిం, పపమానన శక్తియిం, కువే
రన బలదిం, మహేశన మహాత్వదిన్సార్గమసాధ్యమెంబ బ

త్వినోశగవైరి నిమ్మ వినయోక్తిగే తాం నగదేత మాడ్చన్.'*

(జ. వి. ౧౩-25)

(అనలుని తేజము వలనను, యముని సాహసము వలనను, దను వృత్రుని పరాక్రమము వలనను, వననిధినాథుని జౌద్ధత్యము వలనను, పప మానుని శక్తివలనను, కుబేరుని బలము వలనను, మహేశ్వరుని మహాత్వము వలనను తనను జయించుట ఎవరికై నను అసాధ్యమను గర్వముతో అగవైరి నీ వినయోక్తికి వన్వకేల మానును? అని వారదుడు కృష్ణునితో ననుచున్నాడు.)

తిమ్మన కూడ దిక్పాలుర నిట్లు సవ్య క్రమములో పలుమారులు పేర్కొని యున్నాడు.¹ ఐన ఈ విధానమును తిమ్మన కన్నడ కవియైన రుద్ర భట్టు నుండియే నేర్చుకొననక్కరలేదు. ఇది అంధ్ర కవులకు అదికవి నుండి అభ్యాసమైన అలవాటే. నన్నయ, ఎఱ్ఱన, శ్రీనాథుడు, నాచనసోముడు, నంది ఘటట కవులు, ఇంకెందరో తెలుగు కవులు ఇట్లు దిక్పాలురను సవ్య క్రమములో పేర్కొని యున్నారు.² తిమ్మనకీ తెలుగు కవులే మార్గదర్శకు లనుట న్యాయము.

9) యుద్ధ సన్నద్ధులై వచ్చిన దిక్పాలురను కృష్ణుడు సత్యభామకు చూపుచు వర్ణించినట్లు, ఒక్కొక్కరికొక్కటి చొప్పున ఎనిమిది మహా స్రగ్ధర లను రుద్రభట్టు రచించినాడు. (జ. వి. ౧౩-65-72). తిమ్మన కూడ దిక్పాలుర యుద్ధ సన్నాహములను వర్ణించుచు ఒక్కొక్కరికొక్కటి చొప్పున ఎనిమిది వృత్తములను రచించి యున్నాడు. (౪. 79-85). దిక్పాలురను తలకొక పద్యముతో వర్ణించుట తెలుగు కవులకు క్రొత్త కాదు. ఇచట తిమ్మన అంధ్రకవి సంప్రదాయమునే అనుసరించినాడు.³ ఇది ఇట్లుండ కృష్ణుడు తన ప్రియ పత్నికీ దిక్పాలకులను చూపించి వర్ణించి చెప్పుట యనునది చాల సరసమైన కల్పన. రుద్రభట్టు కావ్యమును తిమ్మన చూచియే యున్నచో

1. పారి. 3-7; 41; ౪-46; 63; 67; ౫-22.

2. సభా. ౧-29; నృసింహ ౨-116-123; శృం. వై. ౪-9; ౮-103; భీమ ఖం॥ ౪-47; 107; ఉ. హరి. ౧-80; ౫-16; వరాహ. ౨-8

3. ఎఱ్ఱన—నృసింహ పురాణము. ౨-116-133.

తిమ్మన కూడ అట్లే రచించి యుండువాడు. యుద్ధ సందర్భముననో, అమరావతీ పుర ప్రవేశ సమయమున తమకు స్వాగతము చెప్పుటకై దిక్పాలురు వచ్చిన సందర్భముననో కృష్ణునిచే సత్యకు దిక్పాలకుల పరివయమును తిమ్మన చేయించి యున్నచో రమ్యముగ నుండెడిది. తిమ్మన అట్లు చేయకుండుటచే అతడా కావ్యమును చూచియుండ డనియే తలపవలసి యున్నది.

ఇట్లు తిమ్మన రుద్రభట్టు ననుసరించెనని భ్రమింపజేయు సందర్భము లన్నియు నిజమునకు హరివంశమునకో, మరయొక గ్రంథమునకో అనుసరణము లగుటచే అతడు జగన్నాథ విజయమును చూచినట్లు నిశ్చయమైన సాక్ష్యము లేకున్నది.

రుద్రభట్టు సొంత కల్పనలు :

రుద్రభట్టు గొప్ప కవి, గొప్ప పండితుడు. అతడు హరివంశ, విష్ణు పురాణముల ననుసరించుచునే స్వతంత్రములైన అనేక రమ్య కల్పనలను కూడ చేసియున్నాడు. వానిని చదివి అనందించిన కవి ఆ తరువాత తాను రచించు కావ్యములో తెలిసియో, తెలియకయో అతని భావములను, పద బంధములను కొన్నింటినైన అనుకరింపక తప్పించుకొనలేడు. కనుకనే రుద్ర భట్టు ప్రభావము అతని తరువాతి కన్నడ కవులపై విస్తారముగ కలదని కన్నడ సాహిత్యవేత్త లనుచున్నారు.* అట్టిచో సమానేతి వృత్తమును గైకొని కావ్య రచన గావించుచున్న తిమ్మన రుద్రభట్ట కావ్యమును చూచి యే యున్నచో తప్పనిసరిగ అతని భావములను, పద బంధములను ఎన్నింటినో యథాతథముగ స్వీకరించుటయో, అనుకరించుటయో చేసియుండెడువాడు. కాని తిమ్మన కావ్యములో అట్టి రుద్రభట్టానువాదములు గాని, అనుకరణలు గాని మృగ్యములు. అనువాదములు, అనుకరణలు నని భ్రమ గొలుపు సందర్భము లన్నిటియందును ఉభయుల రచనలకు నూలములైన మాతృకలుండుటను గుర్తించి యున్నాము. ఇప్పుడు రుద్రభట్టు కావించిన కొన్ని రమ్యమైన స్వతంత్ర కల్పనలను పరిశీలింతము.

విమర్శకాగ్రేసర డి. యల్. నరసింహాచారీ — 'రుద్రభట్టు' — ప్రబుద్ధ కర్ణాటక Vol. 32-4 సంచిక.

1) తనకు నమస్కరించ కృష్ణుని వారించుచు అదితి ఇట్లునుచున్నది :

“నతనాగదిరెమగె, నీం జగద్గురు వత్తే”. (౧౨-55)

(నీవు నాకు నమస్కరింపవలదు. నీవు జగద్గురువువు గదా.)

‘అటిపి నిజాదిమధ్యనిధనేతరవృత్తియ నోర్కె, మత్తదం
మఱెయిసి దేవకీతనయ నెందెనిసిర్దు వయోధికర్లె నీ
నెఱిగి, సమానరెందు కెఱిరోళ్, సమవర్షజనెంబ భావతిం
దెఱిగిసి ధర్మజాద్యరనె మోహిపుదెమ్మనదేకె మోహిపై’ (౧౨-56)

(ఒకప్పుడు నీ ఆదిమధ్యాంత రహితత్వమును గోచరింప జేయుదువు. అంతలోనే ఆ భావమును మరపింతువు. వయోధికులైనవారికి నమస్కరించి నీవు దేవకీ తనయుడవే అనెడి భావము వారికి కలిగింతువు. కొందరను సమానులని, సమ వయస్కులని భ్రమింపజేసి వారి మ్రొక్కులను గైకొందువు. ఇట్లు ధర్మజాదులను మోహింప జేయుచున్నావు. నన్ను గూడ నేల మోహములో ముంతువు?)

‘పరమాణు సమం స్థూలం
పురాణనజరం సమీపగం దూరస్థం
నిరవయం సాకారం
హరి నీనె, పొగళ్ళరళవె, నిన్న మహత్వం’. (౧౨-57)

(శ్రీహరి, నీవు పరమాణు సముడవు, స్థూలుడవు; పురాణ పురుషుడవు, ఆజరుడవు; సమీపస్థుడవు, దూరస్థుడవు; నిరవయవుడవు, సాకారుడవు. నీ మహిమ పొగడ తరమా?)

ఈ సంగ్రహమైన భగవన్మహిమా మాయా వర్ణనము హృదయంగమము గదా.

2) ఈ నారద వర్ణన మెంతయైన హృద్యముగా నున్నది.

‘పడినోడల్ హంసెగం బెక్కుగిళతిధవళం, హంసెగం బెక్కుగిళ్లం
మ్మడహంసం విశ్వలోకస్తుత మతిధవళం, హంసెగం బెక్కుగిళ్లం
మ్మడహంసక్కం సుధావాదిధి యతిధవళం, హంసెగం బెక్కుగిళ్లం

మృడహాసక్కం సుధావారిధిగ మతిధవళం తానెనల్ యోగి బందం.' (౧౨-63)

(పోల్చిచూడగా హంసకంటె శరన్నేఘముతి ధవళమైనది. హంస కంటెను, శరన్నేఘము కంటెను విశ్వలోక స్తుతమైన మృడహాసము అతి ధవళము. హంస కంటెను, శరన్నేఘము కంటెను, మృడహాసము కంటెను సుధావారిధి యతి ధవళము. హంసకంటెను, శరన్నేఘము (తెలిపబ్బు) కంటెను, మృడహాసము కంటెను, సుధావారిధి కంటెను తానే అతి ధవళమునునట్లుగా యోగి అరుదెంచెను.)

మాఘకవి నారదుని మనోజ్ఞముగా వర్ణించినాడు.

‘రణిద్ధిరాఘట్టనయా నభస్వతః పృథగ్విభిన్న శ్రుతిమండలైః స్వరైః
స్ఫుటీభవద్ధాగ్రమి విశేషమూర్చనా మవేక్షమాణం మహతీం ముహూర్ముహూః’
— ఇత్యాది. ‘శశుపాల వధము’ ౧-10

తిమ్మన నారదుని స్వరూపమును మన మనోనయనము నెదుట సాక్షాత్కరింపజేసినాడు (పారి. I 44). కాని ఈ రుద్రభట్టు వర్ణనలోవలె నారదుని ధవళము నెవరును పరాకోటి కెత్తలేకపోయినారు. ‘శారద నీరదేందు....’ అను పద్యమున పోతనామాత్యుడు (?) భారతీ శౌక్తిమను నిరూపించుటకై శుక్ల వస్తు సముదాయమును పదునడింటిని గుదిగ్రుచ్చినాడు. రుద్రభట్టు నాలుగే నాలుగు ఉపమానముల పునరుక్తి వలన సాధించిన ధవళము పదముల అభిధా శక్తికి మిరినది.

3) నారరక్త పారిజాత పుష్ప మహిమా ప్రశంసా సందర్భము నందలిది ఈ సరస శృంగార భావము :

“ఇదనె తలెదొడవు పూడియె
పదపద్యక్కెఱిగివళ్ శచీవధు వంతా
త్రిదశేంద్రనె నెనె, భువనదొ
శిదదల్ సౌభాగ్యకారణం పెరతుంటే.” (౧౨-67)

(ఈ పారిజాత పుష్పమును ధరించియే శచీదేవి దేవేంద్రునిచేత తన పాద పద్యములకు మ్రొక్కించుకొనినదనగా, ఇంక లోకములో దీనికంటె సౌభాగ్య కారణము మరేమున్నది?)

ప్రియుడు ప్రియురాలికి మ్రొక్కు సన్నివేశము సున్నితమైన శృంగారము నకు శిఖరాయమాణము. భర్తృవాల్ల భ్యమే జీవిత ధ్యేయముగా గల శ్రీకృష్ణ పత్నుల కింతకంటె స్పృహణీయ ప్రయోజనము లేదు. తరువాతి ఘట్టములో కృష్ణుని చేత సత్యకు మ్రొక్కింపదలచుకొని యున్న తిమ్మనకు ఈ భావము విడువరాని పెన్నిధి. కంటబడి యున్నచో తిమ్మన ఈ నిక్షేపమును త్రోసి పుచ్చి యుండడు.

4) 'ఇదు కృతకాద్రి' యను పద్యమును గూర్చి ఇదివరకే (పుట 81) ముచ్చటించుట యైనది. ఉద్దీపన విభావనా సామెగ్రికి ఆ పద్యము నిజముగా నిక్షేపమే.

5) వారదకృత రుక్మిణీ ప్రశంసా, సత్యనిందా ఘట్టముననే రుద్రభట్టు చేసిన నూత్న కల్పనలెన్నో యున్నవి.

'పొటముట్టుదు పౌభాగ్యజయయశం రుక్మిణీయా.' (౧౨-69)

(రుక్మిణీ పౌభాగ్య జయ యశస్సు ఎల్లెడల వ్యాపించుచున్నది.)

6) 'ఉలివుదు పౌభాగ్యడిండిమం రుక్మిణీయా' (౧౨-70)

(రుక్మిణీ పౌభాగ్య డిండిమము మ్రోగుచున్నది.)

7) "బలిరిపు విస్ఫీకెయ పద

తళ సంగద సుఖమనవళ ముఖసంగదోళం

తళెగుమె? రుక్మిణీ యుంగుట

దొబుళ్ళ సొబగుంటె సత్యభామెయ నొసలో? (౧౨-22)

(ఈమె పదతల సంగతి వలన లభించు సుఖమును సత్కాముఖ సంగతి వలన నైన కృష్ణుడు పొందగలడా? రుక్మిణీ పాదాంగుష్ఠపు సొబగు సత్యభామ నొసటి యిందైన కలదా?)

సత్యానింద ముదురు పాకములో నున్నను కల్పన గొప్పదే.

8) సత్యా కోపాగార నేపథ్యమును రుద్రభట్టిట్లు వర్ణించినాడు :

'ప్రీతియనీవ సిందురద వప్తమ నొల్లదదొందు వప్తమం

శ్వేతమ నుట్టకుట్టిరే, తదంబరదీం ప్రియకోపచిహ్నాదిం

దాతరణాక్షిగాగశనసుం నలవోడిదు దంతుటలై, వా

లాతపదిందమప్ప వలవజ్జనిగప్పుదె చంద్రకాంతియిం.” (౧౨-77)

(సత్యభామ తన కిష్టమైన సిందూర వస్త్రమును వీడి యొక శ్వేత వస్త్రమును ధరించినది. ప్రణయకోప చిహ్నమైన ఆ శ్వేతాంబరము వలన ఆమె సంతోషము మరింత క్షీణించినది. అబ్జినికి బాలాతపము వలన కలుగు వికాసము చంద్రకాంతి వలన లభించునా?)

సత్య రక్తాంశుకమును వీడి ధవళాంబరమును ధరించినదను సంతకవరకు హరివంశముందలి భావమే. ఐన చివరి పాదము సంతతి దృష్టాంతము రుద్రభట్టు ప్రతిభకు తార్కాణముగా నున్నది.

9) సత్యభామ తలకు 'వాసెనకట్టు' కట్టినదని హరివంశముతో నున్నది. ఆ వాసెనకట్టును రుద్రభట్టి వర్ణించినాడు.

“తనగీరైయిం శిరోవే

దన జనియినె నిటలపట్టదో తిర్యక్పరి

దన తిలకాయతమం మా

నిని రుచిరదుకూల పట్టమం నియమిసిదన్”. (౧౨-78)

(ఈర్ష్య వలన ఆమెకు శిరోవేదన జనింపగా, నుదుటికొక రుచిరదుకూలముతో కట్టు కట్టినది. ఆ కట్టు ఆమె ఫాలతలమున తిర్యక్పందన తిలక రేఖవలె నుండెను.)

10) ఈ వాసెనకట్టునే కృష్ణునిచే మరొక రీతిగ వర్ణింప జేసినాడు.

‘హృదయద తాపది నుర్కున

వదనద లావణ్యరసద నొరెయనె నొసలి

ల్లి దుకూలపట్టమం క

ట్టిదభిప్రాయమ నమోఘ మటేపుష్ప దబళే”. (౧౨-91)

(అబలా, హృదయము నందలి తాపము వలన హింసవారిన వదన లావణ్యపు నురుగో యన నొసట దుకూల పట్టమును ధరించిన చారణమును తెలుపవే.)

11) సత్యా శ్వేత వస్త్ర ధారణమును కృష్ణుడిట్లు వర్ణించుచున్నాడు :

“సింధూర వసనమం కళే

దొందు సితాంబరమనుట్లు నిర్మళ నిర్మో

కం దళేద నాగకన్నికె

యందమ నభినయిసిదందమేం లలితాంగీ.” (౧౮-89)

(లలితాంగీ, సింధూర వస్త్రమును వీడి సితాంబరమును ధరించి నిర్మల నిర్మోకము దాల్చిన నాగకన్యక అందము నభయించుచున్న యీ నీ తీరేమి?)

సత్యభామ కోపచిహ్నముగ ధరించిన శ్వేత వస్త్రము కూడ తిమ్మన చెప్పిన ‘మాసిన చీర’ కాదు. పాము కుబుసమువలె జిలుగైన నేతపని గలిగి పారదర్శకమైనది. ఈదుకూలము వలన అమె ఐశ్వర్యము, నాగరకత వెల్లడి కాగా, అమె దీర్ఘ కృశాంగము, తన్నైగనిగ్యము, రోష స్వభావము అడుత్రాచుతోడి ఔషమ్యము వలన వ్యంజితము లైనవి.

12) కృష్ణుడింకను ఇట్లుత్ప్రేక్షించు చున్నాడు.

“తరుణీ కళంకమనంతః

కరణదౌ శాంతమశృవృత్తియం కూడబహిః

కరిపంతే మహారజనాం

బరమం కళేదేకే ధవళపటమం హేదెదౌ.” (౧౮-90)

(తరుణీ, కళంకమును అంతఃకరణములో నిడుకొని నిర్మల స్వభావమును వెల్లడించుచున్నట్లు మహారజనాంబరమును వీడి ధవళ పటమును తాల్చితివేల?)

13) శిరోవేదన నివారణకై సత్య వేసికొనిన చందన గంధపు పట్టును మరొకమారు రుద్రభట్టు ఇట్లుత్ప్రేక్షించు చున్నాడు :

“కలుష కషాయక్షణరుచి

లలాటపటదొర్శ్పరశ్చ పుదిద తైనె కో

మలె తద్దుకూలపట్టద

కెలిగెలదౌ శ్లోదేశరుణ చందనరసమం.” (౧౮-79)

(కలుష కషాయేక్షణరుచి లలాట పటమునందు వడియ గట్టబడి ప్రక్కలకు వ్యాపించెనో యన్, ఆమె దుకూలపట్టమునకు ఇరువంకల రక్తచందనపు పట్టు వేసికొనెను.)

సత్య కనులు ఆకర్షాంత దీర్ఘములు; వాని కొనలు రక్తచందనము కంటె ఎరుపెక్కినవి. రక్తచందన రుచి శ్వేతదుకూలములో వడియగట్టిన ఆమె అపాంగారుణ కాంతియో యన్నట్లుండెను.

14) ఈ “పట్టు”నే ఆ తరువాత కృష్ణ డిట్లుత్ప్రేక్షించినాడు.

“అలెవనిడు సుయ్యశిం ముఖ

నలిన రజస్సంకుశం తెరగ్ధౌర్బుళియిం

కెలసార్దం తిరలేకెగె

లలాటవో తొడెదె రక్తచందనరసమం”. (౧౨-92)

(నిట్టూర్పుగాడ్చు వేగమునకు ముఖపద్మ మందలి పుష్పాడి తండములు ప్రక్కలకు వ్యాపించినట్లుగ ఇరుపార్శ్వములందు రక్తచందన రసమును ధరించితివేల ?

15) సత్యా కోప గృహమును గూర్చి హరివంశము “కోప గృహం చివిక్తం” (౬౫-52) అని మాత్రమే చెప్పినది. ఈ వివిక్త శబ్దమును రుద్ర భట్టు ఇట్లు విపులపరచినాడు.

“సారికెయ కీరదంచెయ

పారావత దించరంగళిల్లద కోపా

గారమ నావధు పొక్కన్

తోరణమల్లాడె నిమివ* సుయ్యెలిరిందం.” (౧౨-76)

(ఆ సత్యభామ శారికాకీర హంస పారావతాదుల మధుర ధ్వనులు లేని రోహిణిగారమును ప్రవేశించినది. అప్పుడామె నిట్టూర్పు గాడ్చుల వలన వ్హార తోరణ మల్లాడినది.)

* కన్నడములో వలవల గిలక గల అక్షరము సంయుక్తాక్షరము కాదు. తత్సూర్యాక్షరము గురువు కాదు.

16) ఇదే భావమును మరల కృష్ణుని వోట నిట్లు చెప్పించివాడు.

“పారావతవులియద శుక

శారికెగ్గో మధురవిరుతి వీటద కోపా

గారమనోర్మయ పొక్కి

కారణవేనెనగె తిళియె పేటెందుముఖీ.” (౧౨-88)

(ఇందుముఖీ, పారావతము రొద చేయని, శుకశారికలు మధుర ధ్వనులు చేయని కోపాగారము నిట్లు హఠాత్తుగా ప్రవేశించుటకు కారణమేమి?)

17) కుపితయైన సత్యభామ తన చేతిలోని విలాస పద్మమును పత్రములు త్రెంపివేయుచు, కన్నీరు కార్చుచు, కాలి బొటనవ్రేలితో వేల మరాయుచు నిలువబడినదని హరివంశములో కలదు.

“విచూర్ణయామాస కుశేశయం సా

విఃశ్వస్య విఃశ్వస్య నఖైర్నతభూః” (౬౫-54)

“కించిదాకులితాగ్రేణ చరణేన వసున్దరాం (విలేఖయన్తీ) [౬౬-8]

ఈ భావముపైన రుద్రభట్టు చేసిన పెంపకము ఇట్లున్నది :

“వరమక్రోధాధిదేవార్చనమెనె పరిదొట్టుతై లీలాబ్జపత్రో

త్కరమం, చింతాలతావృద్ధియ నొడలిసలోరంతె నీర్వోయ్యపాంగిం

సురివుత్తం, బొప్పధారాజలపరికరమం, స్నేహశాస్త్రక్కె టీకం

బరెవుత్తిర్పందదిందుంగుటదె బరెవుత్తం భూమియం భామెయిర్దో.

[౧౨-81]

[వరమ క్రోధాధి దేవతార్చనము చేయుచున్నదో యన లీలాబ్జ పత్రము లను త్రెంపివేయుచు, చింతాలతను వృద్ధి పొందించుటకో యన నిరంతరము కసులవెంట నీరు ప్రవింపజేయుచు, ప్రణయ శాస్త్రమునకు టీక తిఖించుచున్నదో యన నేలపై కాలి బొటనవ్రేలితో వ్రాయుచు సత్యభామ నిలచి యుండెను.]

క్రోధాధి దేవతార్చనము కోపనయైన సత్యా స్వభావమునకు సంకేత కము; చింతాలతా దోహదము అమె తాత్కాలిక మనఃస్థితి సూచకము; స్నేహ

శాస్త్రమునకు టీకా విరచనము ఆమె శృంగార నాయికా శిరోమణిత్య ద్యోతకము.

18] కృష్ణుడు సత్యను సమీపించునపుడు చూపిన కపట నటనలను రుద్రభట్టు ఇట్లు వర్ణించుచున్నాడు :

"ప్రియే మునిదీక్షిపుదుం ఘీ
తియి నాకెయ పింతె పొక్కడంగువ నిజచే
హైయి నిమ్మడిసినంతా
ప్రియేయ మహాప్రణయకోపమం కమలాక్షం." [౧౨-85]

[సత్యభామ కోపముతో శ్రీకృష్ణుని గాంచినది. అతడు భీతునివలె ఆమె చాటున దాగికొనునట్లు నటించినాడు. దానితో అతడు ఆ ప్రియురాలి కోపమును ఇమ్మడి గావించెను.]

19] సత్య శ్రీకృష్ణునిట్లు దూరుచున్నది :

"పూతనెయం కొందాస్త్రీ
ఘాతుకవృత్తియ నదెమ్మొళం తోరిదపై
పూతనెయ తెరదె నినగా
నేతెరపొల్లమెయనరస బగెదం బగెయ్యో." [౧౨-96]

[స్వామీ, పూతనను చంపిన స్త్రీఘాతుక ప్రవృత్తిన్నే నాయెడలను చూపుచున్నావు. కాని ఆ పూతనవలె నేను నీకేమి అపకారము తలచి యుంటిని?]

20) సత్యా కోపోపశమనానంతరము నారదుడామె ప్లుంధిరమున కరు దెంచి నాడు. అతని నామె భక్తితో పూజించినదని హరివంశకారుడును, తిమ్మనయు చెప్పియున్నారు. ఇచట నొక ప్రశ్న ఉదయించుచున్నది. కొలది క్షణముల క్రిందటనే ఈ నారదుడే సత్యను ఆమె సపత్ని యెదుట నిందించి యున్నాడు. రుద్రభట్టు ఈ నిందను మూలములోకంటె తీవ్రముగా చేయించి నాడు.] అట్టివానిని ఆమె భక్తితో ఎట్లు పూజించినది. ఇంతలోనే ఆమె ఈ

విషయమును మరచిపోయినదా? రుద్రభట్టు ఈ ప్రశ్నకు చక్కని సమాధాన మొసంగి యున్నాడు.

‘మునియినువెం సపత్నియర నెందమరద్రుమదొందు పుష్పమం
ముని హరిగిత్త, నంతదువె రుక్మిణిగాగిరె, మన్యుయు కై యా
దెనగె మురారి తత్కుజమనావగ మిత్తపెనెందు పూజ్ఞనం
తెనగె మనోరథం సమనిపల్లిగె నారదనలై కారణం.’ (౧౨-4)

(సపత్ని మాత్స్ర్య ప్రకోపమునకై నారదుడొక అమర ద్రుమ పుష్ప మును హరి కీయగా, అది రుక్మిణికి చెందగా, నేను కోపింపగా, మురారి నాకా కుజమునే తెచ్చి యిత్తునని ప్రతిని చేసినాడు. ఇట్లు నా మనోరథము నెర పేరుటకు నారదుడే గదా కారణము.)

అని సత్య అలోచించినదట. నారదుడు సత్యానింద గావించినను పర్యవసానమున పరోక్షముగ ఆమెకు మహాపకారము గావించిన వాడయి నాడు. అట్టివాని నామె ఏల పూజింపదు ?

21) సూర్యాస్తమయ, చంద్రోదయ, సూర్యోదయములను రుద్రభట్టు ముచ్చటగ మూడు పద్యములలో వర్ణించినాడు. ఈ వర్ణనలోని విశేషమేమ నగా ‘తీర్థమునకు తీర్థము, ప్రసాదమునకు ప్రసాదము’ అన్నట్లు కథ దారి కథది; వర్ణనల దారి వర్ణనలది కాక ఈ వర్ణనలో కథను అనుసంధానపరచి రుద్రభట్టు ఉత్తమ శిల్ప ప్రజ్ఞను ప్రదర్శించినాడు.

‘నెగళుత్తిర్దదనాకుళం మదనరాగం చక్రిగం సత్యభా
మెగమీవల్లభరిం. విధూత్సవదోళత్వత్సాహదిం కూడుగాం
పగలం తీర్చువె నెందతిత్వరితదిం పోపంతె మార్తాండన
స్తగిరీంద్రక్కిశిదం ముకుందవసన ద్యోతాహృతాత్మప్రభం’ (౧౩-34)

[‘సత్యా కృష్ణులకు మదనరాగ మతిశయించుచున్నది. ఆ ప్రేమికులు ఉత్సాహముతో చంద్రికోత్సవము నాచరింతురు గాక” అందుకై నేను త్వరగా పగటిని ముగింతును” అని తలంచువానివలె సూర్యుడు శ్రీకృష్ణుని వస్త్రముచే అపహృత ప్రభుడై అస్తగిరీంద్రముపై వ్రాలెను.]

22) "మృగమదలలామ దిందం

బగెగొళును త్తిర్ప సత్యభామెయ వదనేం

దుగె దొరె యెంచిన ముదయసి

మృగధరవింబం విరాజిసి త్తంబరదొళ్" [౧౩-35]

[మృగమద తిలకముచే శోభిల్లు సత్యభామ ముఖచంద్రునితో సరి పోలుచు మృగలాంఛనమును ధరించి చంద్రవింబము అంబరమున విరాజిల్లెను.]

23] 'సురగె౯ హితార్థమెందసురరొళ్ళరి కాదువుదల్తు విస్మయం
సురరొళె కాదు వందమిదు విస్మయమానిద నిందు నోళ్ళెనెం
దిరదనురాగదిం దుదయిపంతు దయాద్రియ నొయ్యనేటిదం
సరసిజ బంధువేటె విజయాంగనె కృష్ణన బాహుపీరము.'

[౧౨-36]

[సురలకు హితము కొరకై హరి అనురులతో పోరుట విస్మయము కాదు. అతడు సురలతోనే పోరుట విస్మయము. ఈ వింత చూతును గాక." అని అనురాగముతో సరసిజబంధుడు ఉదయాద్రి నధిరోహించెను. విజయ లక్ష్మి శ్రీకృష్ణుని బాహు పీరము నధిరోహించెను.]

24] శ్రీకృష్ణుడు గరుడుని ప్రతాపమును ప్రశంసింపగా అతడు వినయముతో నిట్లనును :

"దేవర సామర్థ్య దినె

న్నీ విక్రమమెనెవు దర్కతేజవి నర్క

గ్రావద కాయ్యెసెపంతిరె

భావిహిడేనుంటె వేటె విక్రమవెన్నో" [౧౩-41]

[సూర్యుని తేజము వలననే సూర్యకాంతము ప్రజ్వరిల్లునట్లు దేవరవారి సామర్థ్యము వలననే నా విక్రమము శోభిల్లుచున్నదిగాని నాకు వే టు గా విక్రమ మెక్కడిది?]

గరుడుని ఈ వినయశీల మాతని పరాక్రమమునకు మెరుగువెట్టు చున్నది. అనుత్పేకమే గదా విక్రమాలంకారము.¹

1. 'అనుత్పేకః ఖలు విక్రమాలంకారః'—విక్రమోర్హణీయము 1 అంకము.

25) సత్యభామ గరుడు సధిరోహించిన అంద మెట్లున్నదనగా :

“ఈ దేవియ భూషణ ర
త్పేదితరుచి బళసె పంచరత్నప్రభనిం
దాదం గరుడనెసల్ప
ద్యోదరనాడనేటి దేవి గరుడనాశెనెదన్.” (౧౩-45)

(సత్యభామాదేవి ధరించిన భూషణము లందలి రత్నముల కాంతి గరుడునిపై ప్రసరించుట వలన అతడు పంచరత్న ప్రభావలసితుడయ్యెనో యనునట్లు సత్య శ్రీకృష్ణునితో గూడి గరుడుని పై నెక్కి శోభిల్లెను.)

మేరు రోహణ నగ నిభ విభా విలసితుడైన గరుడునకును అవనపు కాంతుల నొసంగగల సత్యభామాదేవి రత్నాభరణ కాంతులెట్టివో ?

26) శ్రీకృష్ణుని అమరావతీ యాత్రను రుద్రభట్టు రెండు పద్యములలో వర్ణించినాడు :

“ప్రభవిసిదుదు భానుగె చి
త్రభానుపెసరిగళెనిగి వీతాంబర కౌ
స్తుభ శంఖచక్రదేహ
ప్రభైగల్గొయ్యె నభద్రాశెనెదం కృష్ణం.” (౧౩-43)

(శ్రీకృష్ణుని వీతాంబరము, కౌస్తుభము, శంఖము, చక్రము, దేహము- వీని కాంతులు సోకియే సూర్యునకు చిత్రభాను వను పేరు కలిగినదో యిన శ్రీకృష్ణుడు అకసమున శోభిల్లెను.

27) “అనకపీచిరపం ధ్వజ
మీనం శేషాక్షతాంబుకణమొగెవ ధరాం
భోనిధియిం ఖగరాజం
మైనాకం నాకదత్తలొగెదంతొగెదం.” (౧౩-44)

(శంఖారావమే తరంగ ఘోషగా, ధ్వజమే మీనముగా, శేషాక్షతలే జల కణములుగా భూమి యను సముద్రము నుండి గరుడుడను మైనాకుడు అకసము వంక కెగసెను.)

28) పారిజాతోత్పాదనావంతరము శ్రీకృష్ణుడు పాంచజన్యమును పూరించిన విధమెట్లున్న దనగా :

“నెరవం షేభరగేంద్ర నిన్నురగరం, దిక్పాలకశ్రేణి వీం
నెరవాగెం పడిమాతెలేరవి, ఎలే మాదేవెలేబొమ్మకే
ర్దిరె నీముం నెరవాగిమి కులిశిగెంతుం గెల్వనేకాంగడిం
మురవిధ్యంసకనెందు సారువ పొలార్తూ పాంచజన్యస్వనం.”

(౧౩-48)

(ఓయి ఉరగేంద్రుడా, నీవు నీ ఉరగులతో కులిశికి సహాయుడవు కమ్ము. దిక్పాలకులారా, మీరును సాయము రండు. ఓయి రవీ, ఓయి మహాదేవుడా, ఓయి బొమ్మదేవరా, మీరును కూడ ఇంద్రునకు బాసటిగా రండు. ముర విధ్యంసకుడు ఏకాంగవీరుడై గెల్వనున్నాడు.” అని చాటుచున్నట్లు పాంచ జన్యస్వనము విజృంభించెను.)

శ్రీకృష్ణుని ఈ యుద్ధాహ్వానము వీరతనభరితముగా నున్నది.

29) పారిజాతాపహరణ వార్తను నందనవన పాలకులు శశీదేవి కిట్లు వివేదించినారు.

‘తనగేక్లగ్గద పారిజాత మహిజం పొలోమిగాం వీరకా
మినియెం రూపినాశగ్గళం సౌబగినిం మేలీకుజం యోగ్యవి
న్నెనగం బందరె సత్యభామె పతియం దై త్యారియం తందు, దే
వి, నిజోద్యానద పారిజాత తరువం కై కొండశుత్సాహదిం.’

(౧౩-49)

(‘నేనే వీరకామినిని. రూపమున కూడ నేనే అధికురాలను. కనుక శ్రేష్ఠ మైన ఈ వృక్షరాజము నాకే చెందుట యోగ్యము. ఇది యా శచికేల ?’ అను చానివలె వత్సభామ తన భర్తయైన కృష్ణుని గొనివచ్చి నీ ఉద్యానమందలి పారిజాతమును ఉత్సాహముతో అవహరించినది.)

ఇతరుల నేరములను గోరంతలు కొండంతలుగా కల్పించి తమ యజ్ఞ యానుల యెదుట అతిశయోక్తులతో వర్ణించు నీవ పరిచారక స్వభావము ఈ వన పాలకుల ఉత్పేక్షతో కూడిన వత్సపు టల్లికలో స్పష్టమగుచున్నది.

30) యుద్ధమునకై ఇంద్రుని ప్రేరేపించుట కాతనిని సమీపించు శచిదేవి చందమెట్లున్న దనగా :

“స్తనకంపతృట్పదేకావళి, గతిజవనిర్ముక్తమంజీరవాందో
శనధ్వస్తకర్ణోత్పల, మవిరళఘర్మాంబుధౌతాంగరాగం,
ఘనసోష్ణశ్వాసలోలక, మద్భృథకచస్రస్తమాల్యం, భయ (మా
హీనెగం హిలోమి బందో కులిశిగపజయశ్రీయై బర్పందదిందం.”
(౧౩-50)

(స్తనకంపతృటితమైన ఏకావళితో, గమనవేగస్రస్తమైన మంజీరముతో, అందోళన భారము వలన ధ్వస్తమైన కర్ణోత్పలముతో, అవిరళఘర్మాంబుధౌతమైన అంగరాగముతో, తీవ్రోష్ణ శ్వాసవలన చెదరిన అలకలతో, శిథిల బంధమైన కచము నుండి జారిన మాల్యముతో హిలోమి కులిశాయుధుని అపజయశ్రీ సమీపించినట్లు సమీపించినది.)

ముందు జరుగనున్న యుద్ధములో ఇంద్రునకు ‘చచ్చినంత పని’ కానున్నది. కనుకనే శచిదేవి యందు వైధవ్య సౌఫల్యములైన అశుభ లక్షణముల పోలికలు తమకు తామే కలిగినవి.

31) దేవేంద్రుడు సామాన్య వీరుడు కాదు. అతనిని గెలుచుట కృష్ణున కైనను ఏమంత సులభము కాదు. ఈ భావమును రుద్రభట్టు రెండు పద్యములతో చాల అందముగ చెప్పినాడు.

‘నరనీపజ్జయనూను నాదనదటిం బిల్బల్యైం లోకదో
శ్చిరియం తానెనె పజ్జిగావనౌ సమం బిల్బల్యైం దెంచినం
శరదీందం శరమం నివారిసి మహాస్త్రైశ్చ దివ్యాస్త్రమం
హరిశార్ద్యం హరితోటిదం హరియసామర్థ్యైశ్చ సామర్థ్యమం.’

(౧౩-94)

(‘లోకమందలి వీలుకాండ్రలో అర్జునుడు పేరెన్నిక గన్నవాడు. అ అర్జునుడీ దేవేంద్రుని కుమారుడనగా నిక శరపాటవములో లోకమున కంత టికి ఇంద్రుడే అధికుడు. అతనికి సమాను లేవరు?’ అను విధముగ శరముతో శరమును, అస్త్రమునంతకు మించిన దివ్యాస్త్రముతోను నివారించు హరి

(సింహ) శౌర్యుడైన హరి [ఇంద్రుడు], హరి [కృష్ణుని] సామర్థ్యమునకు ప్రతిసామర్థ్యమును చూపెను.]

దేవేంద్రుడు 'జగదేక భన్వియైన అర్జునుని అబ్బి' అని అతని శౌర్యమును చమత్కారముగ నిరూపించిన రుద్రభట్టు నేర్పు ప్రశంసనీయము.

32] ఇదే సందర్భము నందలి మరియొక పద్యము.

"అరిద త్తందిన రావణప్రముఖ దైత్యాధీశరం గెల్చుడి
సురచక్రేశన నాంతు గెల్చుదరిదెం దాగళ్ళయప్రాప్తియొక్క
హరిగం సంశయబుద్ధి యాదుదెనె బేలుత్సేక్షిసల్పేటె, వి
స్తరిసల్పేటెభివర్ణిసల్పవణె బాహావిక్రమం శక్రవా." [౧౩-95]

[నాడు రావణ ప్రముఖులైన దైత్యాధీశులను గెల్చుట ఒక కష్టముని పింపలేదు. నేడీ సుర చక్రేశ్వరుని గెల్చుట కష్టతరమగుచున్నది" అని కృష్ణునకే తన జయమునందు సంశయ బుద్ధి కలిగినదనగా, శక్రుని బాహా విక్రమమును ఉత్సేక్షింపనేల? విస్తరించి వర్ణింపనేల ?]

ప్రతినాయకుని పరాక్రమము నధికముగా వర్ణించి, అతని జయించుట చేత నాయకుని ఉత్కర్షణను వెల్లడించుట యొక గొప్ప నేర్పు. 1

33] దేవేంద్రుడు ప్రయోగించిన వజ్రమును కృష్ణుడెట్లు పట్టివేసె ననగా :

"పొకేపిం సిడిల్లు కెండద
మళేయం కటవెనకడిందె బర్బుదనాగళ్
ఘటేలనె పిడిదం మించుం
బులువరి పిడువంతె వజ్రమం దనుజహరం." [౧౩-106]

[పిడుగులు కురియుచు, అగ్ని కణములను వర్షించుచు భయంకరముగా వజ్రము రాగా, దానిని దనుజహరుడు మిణుగురు పురుగును పట్టినట్లు పట్టెను.]

1. "వంశవీర్యవ్రతాదీని వర్ణయిత్వారిహారవి

తజ్జయాన్నాయకోత్కర్ష వర్ణనం చ ధివోతినః".—కావ్యాదర్శము. 1 21

పిడుగులను, నిప్పులను కక్కుచున్న వజ్రము కృష్ణుని చేతిలో మిణుగురు పురుగై పోయినదట. కృష్ణుని శక్తి ఎట్టిదో.

రుద్రభట్టు కావ్యములో ఇట్టి సరసమైన కల్పనలెన్నో యున్నవి. వానిలో వాక్కటై నను తిమ్మన స్వీకరింపలేదు. కనుక అతడు రుద్రభట్టు కావ్యము ననుసరించిన మాట యటుంచి చూచియైన యుండునా యని సందేహ మగుచున్నది.

హరివంశము—పారిజాతాపహరణము

రచనా సాదృశ్యములు :

రెండు గ్రంథములకు మధ్యగల జనకజన్య సంబంధమును నిర్ణయించుటలో కథాంశములకంటె 'రచన' కెక్కువ ప్రాధాన్యము నీయవలసి యున్నది. 'రచన' అనగా భావములు, పదములు, పదబంధములును- కథాంశములను సాక్షాత్తుగా గ్రంథమును చదివితే తెలిసికొననక్కరలేదు; వినికిడి వలన తెలిసికొనవచ్చును; మొదటి గ్రంథము ననుసరించిన మరియొక గ్రంథమును చదివి తెలిసికొనవచ్చును. కథాంశములకంటె భావములును, భావముల కంటె పదములు, పద బంధములును కేవలము వినికిడి వలన మనస్సునందు స్థిరముగా హత్తుకొనుట కష్టము. ఒక గ్రంథము నుండి మరియొక గ్రంథములోనికివి ఎక్కివలెనన్న, ద్వితీయ గ్రంథకర్త ప్రథమ గ్రంథమును బహు వారములు అధ్యయనము చేసినవాడై యుండవలెను. లేదా తన గ్రంథ రచనా సమయమున ఆ పూర్వ గ్రంథమును తన యెదుట తెరచి యుంచుకొని యుండవలెను. రెండు గ్రంథముల మధ్య ఇట్టి రచనా సాదృశ్య మధికముగా కానవచ్చినపుడు వానిమధ్య జనక జన్య సంబంధమున్నట్లు గుర్తింపగలము.

తిమ్మన తన పారిజాతాపహరణ కావ్యములో హరివంశ కథాంశములను అనుసరించినట్లు గుర్తించి యున్నాము. అతడు హరివంశ మందలి భావములను, పద బంధములను కూడ స్వీకరించిన సందర్భములను ఇప్పుడు గుర్తించెదము.

1] హరివంశ మందలి పారిజాతాపహరణపు మలికథ ప్రారంభములో జనమేజయుడు వైశంపాయనుని కృష్ణ కథలను సవిస్తరముగా చెప్పుమని కోరినట్లు కలదు.

“ప్రాదుర్భావే మునిశ్రేష్ఠ మాధురే చరితం శుభం
 శృణ్వన్నైవాధిగచ్ఛామి తృప్తిం కృష్ణస్య ధీమతః
 ద్వారకాయాం నివసతః కృతదారస్య వద్గుణమ్
 చరితం బ్రూహి కృష్ణస్య విదితం హి సకలం తవ.”

[౬-౩-1, 2]

తిమ్మన కావ్యమందలి కథాభాగము కూడ సరిగా నిట్లే జనమేజయుని ప్రశ్నతోనే ప్రారంభమగుచున్నది.

“హరివంశకథలెల్ల నానుపూర్విగ నిట్లు
 విని కృతార్థుడనైతి మునివరేణ్య
 యా దానవారాతి యమరులఁ బ్రోవంగఁ
 బూని యా యదువంశమున జనించి
 యతఁడు గ్రమ్మట వారికాధారమగు పారి
 జాతంబు పుడమికేరీతిఁ దెచ్చె
 ననుమతినిచ్చిరో యావేల్పు లొండేని
 బలిమిఁ జేకొనియెనో పాడి దొటఁగి
 తెలియ నానతి యిమ్ము సందియము తీట
 వినఁగ వేడుక యయ్యె సవిస్తరముగ.” (I 36)

‘మూలము నందలి జనమేజయుని ప్రశ్నలో పారిజాతమును గురించిన ప్రస్తావన లేదు. ‘కృష్ణుని చరిత్రము’ను చెప్పుమని మాత్రమే కలదు. తిమ్మన ‘పారిజాతాపహరణము’ను ప్రత్యేకించి పలికించినాడు. 64వ అధ్యాయమున జనమేజయుడు పారిజాతహరణ వృత్తాంతమును సంగ్రహముగ విని యే యున్నాడు. కనుకనే తిమ్మన జనమేజయునిచే ‘సవిస్తరముగ’ చెప్పుమని పలికించినాడు. అంతేగాక సంగ్రహ కథలో ఇంద్రుడు పారిజాతాపహరణము సంగీకరించి మిన్నకుండెనను కథాంశమును చూచియుండినవాడు కనుకనే ‘అనుమతి నిచ్చిరో యా వేల్పులు’ అను ప్రశ్నను వేయించినాడు. తిమ్మన హరివంశము నందలి 64వ అధ్యాయమును చూచియుండనిచో ఈ ప్రశ్నను

గాని 'సవిస్తరముగ' అను పదమును గాని జనమేజయునిచే వలికించి యుండెడివాడు కాదు.

2) నారదుడు పారిజాత పుష్ప మహిమను రుక్మిణికి తెలుపు సందర్భమున దానిని ధరింపగల దేవకామినుల పేర్లను చెప్పినాడు :

ఉమా దేవవరస్యేష్టా హిమాలయసుతా సతీ
ధారయంతీశ్వరీ నిత్యం పుష్పాజ్యేతాని ముప్రభే
అదితిశ్చ సహిలోమీ మహేంద్ర సురతారణీ
సావిత్రి దేవమాతా చ శ్రీశ్చ సర్వగుణోచితా. (౬౫-౩౩, ౩4)

తిమ్మన కూడ ఇవే పేర్లను చెప్పి యున్నాడు :

హిలోమి పార్వతి పద్మ పద్మజ రాణి
యును శిరంబున(చాల్తు రనుదినంబు (I. 58.)

వృద్ధురాలని కావోలు తిమ్మన అదితి పేరును మాత్రము వదలినాడు. త్రిమూర్తుల యొక్కయు, దేవేంద్రుని యొక్కయు ఇల్లాండ్ర పేర్లు చెప్పి యున్నాడు. శచీదేవికి 'హిలోమి' యను పేరును తిమ్మన ప్రయోగించుట హరివంశ మాతృకా ప్రభావము వలననే.

3) ఇదే సందర్భమున పారిజాత పుష్పమును దేవకాంతలు మాత్రమే ధరింపగలరని నారదు డనినాడు :

దేవపత్న్యస్తథై వాన్యా దేవ్యశ్చ వసుదేవతాః. (౬౫-౩5)

తిమ్మన ఇదే భావమును కొద్దిగా మార్చి ఇది మానవులకు అలభ్యము లని తెలిపినాడు.

జలజాక్షి యిది పారిజాత ప్రసూనంబు
నరులకు ధరియింప నరీది చూవె. (I. 58.)

4) అదే సందర్భమున రుక్మిణి కృష్ణున కత్యంత ప్రయురాలనుటకు పారిజాత ప్రదానమే తార్కాణయని నారదు డనుచున్నాడు.

"అద్యేష్టాం వాసుదేవస్య వేద్మి త్వాం భోజనందిని

....

మందారకుసుమం దత్తం యత్రే మధువిఘాతినా
అద్యాహమవగచ్ఛామి సర్వదా సర్వశోభనే
అత్మా ద్వితీయః కృష్ణస్య భోజ్యే త్వామితి భామిని
త్రైలోక్యరత్న సర్వస్వం అదదాద్యత్తవాచ్యుతః
జీవితాతిశయ సైవ త్వయా ప్రాప్తో హరిప్రియే. (౬౫-౩7-43)

తిమ్మన కూడ ఇదే తార్కాణము ఇట్లే చూపినాడు.

"హరి బహిఃప్రాణంబవగుట నేడెఱుగంగ
వచ్చె నీకిపుడిది యిచ్చె గాన". (I. 58)

'అత్మా ద్వితీయః' అనునదే 'బహిఃప్రాణ' మైనది. 'ఇప్పుడు' తెలియ
వచ్చె ననుటకు మూలమున ఒకటికి రెండుమార్లు నొక్కి చెప్పబడిన 'అద్య'యే
కారణము.

5) అదే సందర్భమున పదునారువేల సపత్నులలో రుక్మిణి అధిక్యము
నిట్లు ప్రశంసించుచున్నాడు.

"షోడశస్త్రీ సహస్రాణాం మధ్యే ఖల్వద్య వర్తసే

ప్రకాశమద్య సౌభాగ్యం అనివార్యం యశశ్చ తే."
(౬౫. 36, 38)

తిమ్మన కూడ ఇదే భావమును చెప్పించినాడు.

"వెలదులు పదియాలు వేవురలోనెన్న
సరిలేరు సౌభాగ్య గరిమ నీకు (I. 58)

మూలము నందలి 'సౌభాగ్య' పదమును తిమ్మన స్వీకరించినాడు.

6) రుక్మిణి ధరించుటచే పారిజాతము ధన్యమైనదనుచున్నాడు :

అలంకృతం పుష్పమేతత్సంసర్గాత్తవ సర్వథా. (౬౫-19)

తిమ్మన కూడ ఇదే భావమును పలికించినాడు.

నీవు తాల్చిన కతన నీపూవు నేడు

భాగ్యము వహించె నుచితోప యోగ్యవృత్తి. (I. 58)

7) ఇదే సందర్భమున పారిజాతము కోరిన సువాసనల నొసంగ గల దని చెప్పుచున్నాడు :

“ఈప్పితానపి గంధాంశ్చ దదాతి వదతాం వరే

ప్రవత్యపి తథా గంధాన్ ఈప్పితాన్ ప్రీతివర్థనాన్.”

(౬౫. 21, 23)

తిమ్మన నారదునిచే ఇట్లు పలికించినాడు :

‘ఈప్పితార్థంబు నొడఁ గూర్చునిది లతాంగి’. (I. 58)

తిమ్మన ‘గంధము’లను గూర్చి చెప్పింపలేదు. కాని తిమ్మన ప్రయోగించిన ‘ఈప్పిత’ శబ్దము మూలమున రెండుమార్లున్నదే.

8) ఇదే సందర్భమున పారిజాతము ఎన్నటికిని వాడదనుచున్నాడు.

‘అహ్లానమేతత్సతతం పుష్పం భవతి మానిని.’ (౬౫-20)

తిమ్మన కూడ ఇదే భావము చెప్పినాడు.

పరిమళము సెడదు వాడదు

పరువము దప్పదు పరాగభరభరితంబై

నిరతము జగదేక మనో

హరమగునీ కుసుమరాజమంబుజవదనా. (I. 59)

9) ఇదే సందర్భమున పారిజాతము సరసాన్నముల నొసగు ననుచున్నాడు.

ప్రవత్యతిరసాన్ దేవి మనసా కాంక్షితాన్ వరాన్

బుభుక్షా వా పిపాసా వా గ్లానిర్వాప్యతవా జరా

దేవవృద్ధారయంత్యాస్తే శ్వచ్ఛందేన భవిష్యతి. (౬౫. 22-29)

తిమ్మన నారదునిచే ఇట్లనిపించినాడు.

అడిగిన యంత్రలోన సరసాన్నములన్ సమకూర్చునాఁ కటన్
బడలిక చెందనీక — — — (I. 61)

తిమ్మన జరాగ్ధానులను చెప్పలేదు. కాని “బుభుక్ష”ను “అకలి” యని అనువదించినాడు. తిమ్మన “సరసాన్నములు” మూలము లోని “అతిరస” ములే.

10) ఇదే సందర్భమున పారిజాతము శీతోష్ణ సమస్థితి ని చ్చు న ను చున్నాడు.

“శీతోష్ణే చేచ్చితే దేవి పుష్పమేతత్ప్రియాస్యతి.” (౬౫-22)

తిమ్మనకూడ ఇదే భావమును విపులీకరించి చెప్పించినాడు.

నెలకొని వేసవిఁ జలువయుఁ
జలివేళల నుష్ణగుణము సముచితభంగిన్
గలిగించు నీలతాంతము (I. 63)

11) సంవత్సరము తరువాత పారిజాత పుష్పము తిరిగి చెట్టునకే చేరునట.

పూర్వే సంవత్సరే దేవి పుష్పమేతత్తవాంతికాత్
నిర్వర్తన్యతే తరువరం సమయేన ప్రయాస్యతి

— — — — —
సంవత్సరపరఃకాలః సర్వేషాం నతు సంశయః (౬౫. 31, 35)

ఈ మాటనే తిమ్మనకూడ చెప్పించినాడు.

ధరియించిన మొదలొక వ
త్సర మాత్రము తావకీన ధమ్మిల్లములో
నిరపుకొని మగుడ నివ్వరి
తరుణీ యల పారిజాత తరువున కరుగున్. (I. 67.)

12) నారదుని మాటలను కృష్ణుని ఇతర పత్నుల చెలికత్తెలు స్వయముగనే విని పోయి తమ తమ యజమానురాశ్రమము చెప్పెనట.

“తచ్చ బ్రహ్మ సునిఖిలం ప్రేష్యాభిః శ్రీస్వభావతః
ప్రకాశీకృతమేవాసీత్ విష్ణోరంతఃపురే తదా.” (౬౩-46)

తిమ్మన కూడ ఇట్లే చెప్పి యున్నాడు.

“అనుచు నారదుఁ డాడిన యట్టి పలుకు
లచటి వృత్తాంత మంతయు నరసిపోయి
వేలువేటన సఖులు దేవేరులకును
విన్నవించిన — — — ” (I. 68)

13) ‘హరివంశ కారుడు’ సత్యభామ నిట్లు వర్ణించుచున్నాడు :

“సత్యభామా ప్రియా నిత్యం విష్ణోరతుల తేజసః
రూపయోవన సంపన్నా స్వపౌభాగ్యేన గర్వితా
అభిమానవతి దేవీ — — — ” (౬౩. 49, 50)

తిమ్మన వర్ణన ఇట్లున్నది :

“వారిలోపల పౌందర్యవతియు మాన
వతియు మహనీయ పౌభాగ్యవతియు నైన
సత్య — — — ” (I. 70)

మూలము నందలి ‘రూపము’ అనువాదములో ‘పౌందర్య’ మైనది.
‘మానవతి’, ‘పౌభాగ్య’ పదములు మూలము నుండి యథాతథముగ గ్రహింప
బడినవి.

14) సత్యా మండిరమును ప్రవేశించుచు కృష్ణుడు సేవకుని వాకిటి
యొద్దనే నిలిపినాడట.

“సేవకం ద్వారదేశే తు తిష్ఠేత్కృత్వా” (౬౬-5).

తిమ్మన కూడ సరిగా ఇదే మాట చెప్పినాడు.

— — — తద్ద్వారసేమ
దారుకుని నుండ నియమించి — — — ” (I. 105)

మూలములోని అనామక సేవకుడు కృష్ణుని సారథియైన దారుకుడేనని తిమ్మన చెప్పినాడు. 'ద్వార' యను పదము గమనింపదగి యున్నది.

15) సత్య నోదార్చుచు కృష్ణుడు త్రికరణబద్ధిగా ఆమెనే ప్రేమించు చుంటి ననుచున్నాడు.

“మనసా కర్మణా వాచా న త్వామతిచరామ్యహమ్” (౬౬-41)

తెలుగులో కూడ 'త్రికరణముల' ప్రసంగమున్నది.

“మనమున మాటలం గ్రియలమన్ననలీ నొకనాఁడు నెట్టికా
మినులకు” — — — (I. 118)

16) కృష్ణుడు ఇతర పత్నులను ప్రేమింపడట.

“బహుమాన్యోపమాన్యాసు శ్రీషు సర్వాసు శోభనే
స్నేహశ్చ బహుమానశ్చ త్వామృతేనాసు నాస్తి మే.”

(౬౬-42).

దీనికి తిమ్మన యనువాదమిది :

“ — గౌరవంబు మెఱుమెచ్చులకై పవరింతుఁగాని పా
యని యనురక్తి నీయెడన యగ్గలమై కనుపట్టు నాకు” (I. 118)

17) తాను కావించిన అపరాధమేమని అడుగుచున్నాడు :

“కిమకార్షమహం దేవి విప్రియం తవ భామిని” (౬౬-40)

తిమ్మన కూడ ఇదే ప్రశ్న వేయించినాడు.

“నాయెడ నిక్కము తప్పు గల్గెనో.” (I. 116)

18) 'నాతో నేల మాట్లాడవు?' అని ప్రశ్నించుచున్నాడు.

“పూర్వచంద్ర సపత్నేన స్మేరేణ బహుభాషిణా
కిమునా భాషసే మాద్య ముభేనోత్పల గంధినా.” (౬౬-36)

తిమ్మన కూడ ఇదే ప్రశ్న వేయించినాడు :

“పలుకులఁ దేనెలుట్టిపడఁ బల్కువు నేఁడిది యేల?” (I. 117)

19) “నన్ను అరకంటనైన చూడవేమి?” అని వాపోవుచున్నాడు.

“అర్థాష్టాపి హి తావన్నార కిమర్థం న నిరీక్షసే.” (౬౬-౩7)

ఇదే ప్రశ్న తెలుగులో కూడ నున్నది.

“.... వాలుగ, న్నుల నునుసిగ్గు లూల్కొనఁ గనుంగొనవేల?”
(I. 117)

అరకన్నులు విలాసముగా వాలుకనులై నవి.

20) కృష్ణుని సమ్మి నందులకు తనకు తగిన శిక్షయే లభించినదని సత్య పలుకుచున్నది.

‘... దృష్టః స్నేహాఫలోదయః’ (౬౬-52)

ఇదే వ్యంగ్యము తెలుగులో కూడ కనుపించుచున్నది.

‘నిను సమ్మియుండిన ఫలంబిది తోడనె కల్గె నాకు.’ (I. 125)

‘ఫల’మను పదము ఉభయ సామాన్యమగుట గుర్తింపదగి యున్నది.

21) ‘తన పేరెత్తనేల’ అని రోషముతో ననుచున్నది.

“దుర్భగోయం జనస్త్రత కిమర్థమనుశబ్దితః” [౬౭-11]

తెలుగులోను ఇదే ప్రశ్న కలదు.

‘అమతకరి వేలుపుందపసి మమ్ముఁ దలంపఁగ నేల నవ్వుటన్.’
[I. 84]

తెలుగులో సమయ సందర్భములు కొద్దిగా మారినవి. సూలములో కృష్ణుని ఎదుట పలికిన మాటలు అమవాదములో చెలికత్తె ఎదుట పలికింప బడినవి.

22) సత్యా కోపము సుపశమింపజేసిన పిదప కృష్ణుడు స్నానము గావించెను.

“తతః స్నాతో జగన్నాథః సర్వేశః సర్వభావనః” [౬౭-38]

తిమ్మన ఈ స్నాన భోగమును 9 పద్యములలో విస్తరించినాడు.

“తలిరాకుఁబోది యొక్కతె ...

... నీరాజనముల్.” [II 5-13]

23] నారదుడు సత్యా మందిరమున కరుదెంచుటకు ముందు సముద్రములో స్నానము చేసి వచ్చెనట.

‘అభ్యాజగామ స స్నాత్వా మునిశ్రేష్ఠో మహోదధౌ.’ [౬౭-38]

తిమ్మన కూడ నారదుని స్నానమును చెప్పినాడు.

“చనుదెంచెగఁ లహభోజన

ముని రుక్మిణి వీడుకొల్ప మున్నీటిజలం

బున మజ్జనాది మాధ్యం

దినకృత్యము లాచరించి” ... [II. 16]

ఇచట నారదుని స్నానము ‘సముద్రము’ నందని చెప్పుటను కూడ తిమ్మన మరువలేదు.

24) నారదుడు తనకు మ్రొక్కిన సత్యను దీవించుచు ‘నా తపసు పలన నీవు సౌభాగ్యవతివై యుండు’ మనుచున్నాడు.

“స విశేషం చ సుభగా భవ మత్తపసో బలాత్.” (౬౭-45.)

తిమ్మనగారి నారదు డిట్లనుచున్నాడు :

“ నీకు మగఁడు గోరిన కోర్కుల్

ఘటియించుగాకఁ తానెం

తటి కార్యంబైన డించి నా దీవనలన్.” (II. 2)

దీవెనలకు బలము నిచ్చునది తపస్సే గదా.

25) అమరావతి కేగుదారిలో సత్యాకృష్ణులు మేరుగిరిని చూచిరట.

“స మేరుగిరిమాసాద్య దేవగంధర్వ సేవితమ్.” (౬౪-48)

తిమ్మన మేరు పర్వత వర్ణనను నాలుగు పద్యములలోను, ఒక దీర్ఘ వచనములోను విస్తరించి రచించినాడు. (II. 85-89)

26) అనేక దేవతా మందిరములను కూడ చూచిరట.

‘దేవసద్మాని సర్వాణి దదత్స మధుసూదనః’ (౬౪-48)

తిమ్మన ఈ నాకలోక వర్ణనను 6 పద్యములలో (II. 95-100) చేసి యున్నాడు.

27) పారిజాతముతో ద్వారక కరుదెంచిన పిమ్మట కృష్ణుడు దేవకీ వసు దేవులకు, బలరామునకు, ఇతర వృద్ధులకు నమస్కరించినాడట.

“వసుదేవం మహాత్మానం దద్యశే దేవకీం తథా
కుకురాధిపతిం చై ష బలం భ్రాతరమేవచ
వృద్ధాంశ్చ యాదవానాం యే మానార్హా నమరోపమాన్.”

(౪౫. 60-61)

తిమ్మన కూడ కృష్ణునిచే వీరందరకు పేరుపేరున మ్రొక్కించినాడు.

వరభక్తి దేవకీ వసుదేవులకు మ్రొక్కి
బలభద్రునకు నట్ల ప్రణతిసేసి
గురు పురోహిత బంధుకోటికి వినయంబు

గావించి మిత్రులఁ గొగిలించి.’ (V. 49)

28) పారిజాత లాభమునకు సత్య సంతోషించినదట.

‘సా దేవీ పూజయామాస ప్రహృష్టా వాసవానుజం’ (౭౫-64)

తిమ్మనగారి సత్యకూడ సంతోషించినది.

.... అద్దేవి హర్షమంది’ (V. 49)

‘ప్రాణవిభుఁ బెక్కుమాటులు ప్రస్తుతించి’ [V. 50]

సత్య సంతోషించినదనుటలో విశేష మేమియు లేదు. కాని సూల మందలి ‘ప్రహృష్టా’ అన్న పదమే అనువాద మందలి ‘హర్ష’మునకు చూత్వక యనుట విశేషము. సత్య కృష్ణుని పూజించుటయో, ప్రస్తుతించుట కూడ విశేషమే.

29) పారిజాత తరువొకప్పుడు ద్వారక నంతటిని కప్పి నీడ నొసగెడి దట.

‘కదాచిద్ధ్వారకాం సర్వాం ప్రచ్ఛాదయతి భారత.’ [౭౫-66]

దీనికి చక్కని అనువాదముది.

‘విరివిగా నొకవేళఁ జెరిగి వీటికినెల్ల
నిజతలచ్చాయ నిగుడఁజేయు.” [V. 52]

30] అట్లే ఒకప్పుడు అంగుష్ఠమాత్రమయ్యెడిదట.

‘కదాచిద్ధస్తధార్యస్తు భవత్యంగుష్ఠ సన్నిభః’ [౨౫-66]

దీనికిది ముచ్చటయిన అనువాదము.

‘పిన్నగా నొకవేళఁ బెనువ్రేలియంతమై
చూడ్కులకెంతయు వేడ్క సేయు.’ [V. 52]

31] పారిజాతమున సర్వ పుష్ప జాతులును ప్రభవించునట.

‘సర్వపుష్పాణి దృశ్యస్తే తస్మిన్నేవ మహాద్రుమే.’ [౬౭-63]

ఇది పారిజాతావహరణమునకు ముందు నారదుడు సత్యా మందిరమున
గావించిన వర్ణన. దీనిపై తిమ్మన అల్లిన అల్లికలు.

‘విసుమింతుల్ దిలకంబుఁ జంపకముఁ గ్రోవిన్పిందువారంబుఁ బ్రేం
కనమున్నామిడి గోఁగుఁ బొన్నఁ బొగడం గంకేళి నూహించి క
న్గొన మోమెత్తఁగఁ గొఁగిలింపికొన మూర్కోఁ బాడఁ జేనంటఁ బ
ల్క నగం గల్లుమియంగఁ దన్న ననుచుం గల్పాగ మాయావిరుల్’

[IV. 9]

‘కనఁ దిలకంబుఁ గేసరముఁ గల్లుమియ, న్రహిఁ బాడఁ బ్రేంకనం
బు, నిముర మావి, నవ్వ సురపొన్న, ముఖాంబుజ మెత్తఁ జంపకం
బు, నెఱగవుంగిలం గొరవి, మూర్కొన వావీలి, దన్న వంజుళం
బు, నుడువ గోఁగునై తరుణి పూచు సురద్రుమమన్ని పువ్వలన్.’

[IV. 10]

“వంతగా నొకవేళ వివిధ భూరుహ పుష్ప
సురభి గంధంబుల సోడుముట్టు.” [V 52]

పై ‘విసుమింతుల్ — ’ పద్యములో ఆయా పుష్పములను ‘ఊహిం
చుట’ చెప్పబడినది. అనగా పారిజాతము కోరిన పుష్పముల నొనంగు ననుట.

ఈ భావము కూడ అనూలకము కాదు. రుక్మిణికి పారిజాత మహిమను వర్ణించు సందర్భమున నారదు డిట్లని యున్నాడు :

“యాని యాని చ పుష్పాణి త్వం దేవ్యభిలషిష్యసి
కుసుమం దేవరాజస్య తాని తాని ప్రదాస్యతి.” [౬౫-24]

ఒకచోట పుష్పమునకు చెప్పబడిన మహిమయే మరొకచోట పృక్షమునకు చెప్పబడినది.

32) పారిజాతము కోరిన రూపము దాల్చునని తిమ్మన చెప్పినాడు.

‘అభిలషించిన రూపంబు నభినయించు.’ [V. 52]

దీనికి మూలము పరంపరిత సంబంధము గలిగి యున్నది. పారిజాత పుష్ప మహిమను రుక్మిణికి నారదు డిట్లు చెప్పియున్నాడు :

‘యద్యదిచ్ఛసి వర్జం చ తత్సర్వం ధారయిష్యతి.’ [౬౫-26]

33] పారిజాతమును దర్శించినంత మాత్రమున ద్వారకావాసులందర కును మహైశ్వర్యములు లభించినవట.

‘తం దివ్యకుసుమం పృక్షం దృష్ట్వానర్త వివాసినః
రాజన్నతత్పుర్హస్తాః పశ్యమానా మహోదయమ్.’ (౬౫-54)

ఆ మహోదయమును తిమ్మన విపులముగా నిట్లు వర్ణించినాడు :

‘ఆ మహిజాతముం గనిన యంతటిలో ధనధాన్యరాశితో
సామజ మెటికామహిత శాలలతో మణిసౌధ పంక్తితో
గోమహిషీ శతాంగ భటకోటులతో మణిభూషణాలితో,
దామర తంపరై తనరెఁ దత్పురిఁ గింపవ గేహవాటికల్.’

(V. 45)

34) వృద్ధులు మరల యువకులై రట.

‘వృక్షోత్తమం పశ్యతాం వై వృద్ధానామగమజ్జరా.’ (౬౫-55)

తిమ్మన కూడ ఈమాట చెప్పినాడు.

— — — — — వృద్ధాలికిం.

మరలం బ్రాయము వచ్చె దత్తరువల స్మందానిలా సంగతిన్”
(V. 46)

35) పారిజాతపు వాసన సోకిన వికలాంగులు, రోగులు స్వస్థులైరట.

“యేత్వస్తచక్షుష స్సర్వే తేభవన్ దివ్యచక్షుషః
విరోగా రోగిశ్చాసన్ ఘ్రాత్వా గంధం వనస్పతేః.” (25-56)

తిమ్మన కూడ ఈ విషయమును తెలిపినాడు.

“విననేర్చిరి బధిరులు గనుఁ
గొననేర్చిరి యంధకులు లఘుత్వము మీఱన్
జననేర్చిరి వికలాంగకు
లనిమిషతరు కుసుమ సారభావేశమునన్.” (V. 47)

36) నారదుడు రుక్మిణికి పుణ్యక వ్రత విధానము నుపదేశించుచు
ఇట్లనుచున్నాడు :

“స్నాత్వా స్త్రీ ప్రాతరుత్తాయ పతిం విజ్ఞాపయేత్పతీ
ఉపవాసార్థ మథవా వ్రతకార్థం పతివ్రతే.
శ్వభరాభ్యాం చ చరణౌ సతతం సత్తమస్యచ
గ్రహయ” — — — [25. 18-19]

తిమ్మన నారదునిచే సత్యకు ఇవేవిధముగ చెప్పించినాడు.

“తెలతెలవాట మౌననియిత్నినదికిం జని తీర్తమాడి
— — —
— — — అత్తమా
మలకును నాత్మభర్తకు నమస్కృతి సేసి తదీయ సమృతిన్.”

[V. 56]

37) సత్యా పుణ్యక వ్రతమునకు చేయబడిన సంభారసేకరణ హరి
వంశములో ఇట్లు చెప్పబడినది :

“యాని ద్రవ్యాణి కౌరవ్య జంబూద్వీపే తు కానిచిత్
యోగ్యాని తాని కృష్టేన సంభృతాని మహాత్మనా. [25-68]

దీనికి అనువాద మిట్లున్నది.

“నగముల నదులఁ బయోధుల

దిగంతములఁ గాననముల దీవుల మఱియుం

దగునెడలఁ బుణ్యక వ్రత

జగదుత్సవమునకు వచ్చె సంభారంబుల్” [V. 65]

“ద్వీప” “దీవి” శబ్దముల, “సంభృత” “సంభార” శబ్దముల జనకజన్య సంబంధము గుర్తింపదగి యున్నది.

38] ప్రధానదాన ప్రతిగ్రహీతగ వాక బ్రాహ్మణోత్తముని నియమింప వలె పనుట.

“తతో ద్వీజం పుచిం దాంతం జ్ఞాన విజ్ఞానకోవిదం.” [౨౯-21]

దీనికి తెలుగు

“పరమాచారధరీణు నధ్యయన సంపన్నున్ —

— భూసురవరుం బ్రార్థించి — ” [V. 59]

39] దాన ప్రతిగ్రహార్థము నారదుడు ప్రార్థింపబడుట.

“అజగామ మునిశ్రేష్ఠో నారదో వదతాం వరః

సంపూజయిత్వా విధివద్వాసుదేవో విశాంపతే

ప్రతిగ్రహార్థం విధివత్ శ్రీమాన్ భక్త్యా న్యమంత్రయత్.

[౩౦-1, 2]

తిమ్మన కూడ ఇదేమాట చెప్పియున్నాడు.

“వ్రత కల్పోచిత దాన

ప్రతిగ్రహార్థముగ నిఖిల పరిషదనుజ్ఞన్

గృతనిశ్చయుడై సవిసయ

సతితో సమ్మతిలఁజేసె నారద మౌనిన్” [V. 69]

“ప్రతిగ్రహార్థం” అను పదబంధము యథాతథముగ స్వీకృతమైనది. రెండుచోట్లను నారదుని కోరినవాడు కృష్ణుడే.

40] సత్య కృష్ణుని పారిజాతమునకు పూలదండతో కట్టివేయుట.

“పుష్పదామావసజ్యాభ కంఠే కృష్ణస్య భామినీ
బబంధ కృష్ణం సుభగా పారిజాతే వసస్పతా” [౭౬-5]

తెలుగులో కూడ పూలదండతోనే కట్టివేసినది.

“ — క్రొవ్విరుల దండఁ దగుల్కొనఁ జాట్టె వేడ్కఁగ
ల్పనగముఁ గూడ — ” [V. 79]

41] దానముగా నీయబడుటకు కృష్ణుని అనుమతిని సత్య గైకొనినదట
“తతోసుజ్ఞాప్య కేశవం” — [౭౬-6]

తెలుగులో కూడ నీ అనుమతి గైకొనుట కలదు.

‘వికచాజ్ఞనేత్ర — ధారవోయు మనినన్.’ [V. 82]

42] సత్య కృష్ణుని ధారా పూర్వకముగ దానము చేసినదట.

“అద్విర్దధా నారదాయ — ” (౭౬-6)

తెలుగులో కూడ ధారా పూర్వకముగ నిచ్చుట కలదు.

“ — నిజప్రాణేశఁగూడ న్నుప
ర్వముని శ్రేష్ఠనకిచ్చె దానముగ ధారా పూర్వమవ్వేశ ” (V. 82)

43] గోదాన, హిరణ్య దానాదులు కూడ చేయబడినవట.

‘దేవీ ధేను సహస్రం చ కాంచనస్య తు పర్వతం
హిరణ్యరూప్య మిశ్రం చ మణిరత్న ప్రభస్య చ
తిలమిశ్రస్య తథా ధాన్యైరవై ర్యుతస్యచ’ (౭౬-6, 7)

దీనికి తెలుగిట్లున్నది :

“ధానీవోసి యపుడు తద్రవ్యతాంగంబుంగా
దానమిచ్చెనపుడు తలిరుఁ బోడి
మణిసువర్ణ ధాన్యమయ పర్వతంబులు
గోసహస్ర వాఙి కుంజరములు.” (V. 83)

“సహస్ర” “పర్వత” “ధావ్య” శబ్దములు ఉభయ పామావ్యములుగా మున్నవి.

44) నారదుడు కృష్ణునితో నిట్లనుచున్నాడు.

‘భోః కేశవ మధీయ స్త్వం అద్భిర్దత్తోసి సత్యయా.’ (౭౬-9)

తెలుగు నారదుడు కూడ ఇదేమాట ననుచున్నాడు.

‘సత్యముగ నెన్ను నిప్పుడు

సత్యాసతి మాకు విచ్చె’ (V. 85)

45) నేను చెప్పిన పనులెల్ల చేయుమని అజ్ఞాపించుచున్నాడు.

“స్త త్వం మామనుగచ్ఛస్వ కురు యద్యద్భ్రవీమ్యహమ్” (౭౬-9)

తెలుగులో కూడ ఇదే మాట.

‘ఇక మాయ భీష్మిత

కృత్యంబులు సలుపుమనుచుఁ గేశిపరుండై.” (V. 85)

46) నారదుడు కృష్ణునిచేత వినోదార్థము సేవలు గొవినాడట.

‘వ్రజస్త మనువ్రవాజ నారదం చ జనార్దనః

పరిహాసం బహువిధం కృత్యా మునివరస్తథా’ [౭౬-10]

ఈ పరిహాసములను వివరముగా తిమ్మన తెలిపినాడు.

‘మేశవించినవి సుమ్మి దీనిమెట్లని

మాంస లాంసంబున మహతిఁ జేర్చి

—	—	—	—	—
—	—	—	—	—
—	—	—	—	—

పొమ్ము పొమ్మని యొకకొంత పోవఁ బోవ

రమ్ము రమ్మని మరలఁ జేరంగఁ బిలిచి

కవట నటనా పరుండై న కంసవైరిఁ

బరమమువి నవ్వులాటకుఁ బనులు గొనియె” (V. 86)

'పామ్ము' 'రమ్ము' అనునది 'వ్రజంతమనువప్రాజ' అనుటకు భావానుసరణ. తక్కిన పద్యమంతయు "పరిహాసం బహువిధం" అనుటకుచిపులీకరణ.

పైన చెప్పబడిన భావములు, పద బంధములలో నొక్కటియైనను జగన్నాథ విజయము నందు లేవు. తిమ్మన హరివంశమునే అనుసరించి యుండనిచో ఇన్ని సమానాంశములు పొందుపడి యుండుట అసంభవము. ఇట్లు తిమ్మన సంస్కృత హరివంశ మూలమునే అనుసరించినాడని నిరూపితమగుచున్నది.

విష్ణు పురాణము—పారిజాతాపహరణము

రచనా సాదృశ్యములు :

హరివంశమును వలెనే విష్ణు పురాణమును కూడ తిమ్మన పారిజాతాపహరణ రచనలో అనుసరించి యున్నాడని ఊహించియున్నాము. విష్ణు పురాణ పారిజాతాపహరణములకు గల కథాంశ సాదృశ్యములను కూడ గమనించి యున్నాము. హరివంశ, పారిజాతాపహరణములకు వలెనే, ఈ రెండు గ్రంథములకును గల రచనా సాదృశ్యములను ఇప్పుడు గుర్తింతము.

1] పారిజాత వృక్షమును చూడగనే సత్య కృష్ణునితో పలికిన మాటలుగా విష్ణు పురాణములో ఇట్లు కలదు.

యది చేత్త్వద్వచః సత్యం త్వమత్యర్థం ప్రియేతి మే
మద్గేహనిష్కుటార్థాయ తదయం నీయతాం తరుః [30-34]

తిమ్మన రచనలో ఈ భావమే ఇట్లున్నది.

" నీ పలుకు(బంతము సెల్ల మదీయగేహకే

శీ వనవాటి వేడుక దలిర్ప(గ నిల్పుము జీవితేశ్వరా." [IV. 11]

కథా ప్రణాళికలో గల భేదము వలన తిమ్మన "పంతము"ను అదనముగా చెప్పించినాడు. పారిజాతమును చూడగనే సత్య దానిని పెకలించుమని కృష్ణుని తొందర పెట్టుటయు, "మద్గేహ నిష్కుట" "మదీయగేహకేశీవనవాటి" పద బంధముల పోలికయు గమనింపదగి యున్నది.

2] నందన వన పాలకులు కృష్ణుని పారిజాతాపహరణమును నిరోధించుచు ఇట్లనుచున్నారు :

‘ఉత్పన్నో దేవరాజాయ దత్తస్సోపి దదౌ పునః

మహిప్త్యై సుమహాభాగ దేవ్యై శచ్యై కుతూహలాత్.” [30-40]

ఈ విషయమునే తిమ్మన కూడ ఇట్లు చెప్పించినాడు :

“....దివిజాగ్రణి దీని నిచ్చె దక్కుగ నిజకాంతకు” [IV. 56]

3] అదే సందర్భమున ఇంకను ఇట్లు బెదరించుచున్నారు.

[.... న క్షేమి గృహీత్వైనం గమిష్యసి.” [30-41]

తిమ్మన కూడ దాదాపు ఇదే భావము నిట్లు పలికించినాడు.

“ బలభేదివిన్న మేలే నీకున్.” [IV. 57]

4] వన పాలకులను ధర్షించుచు సత్య ఇట్లనుచున్నది :

‘కా శచీ పారిజాతస్య కో వా శక్రస్సురాధిపః

సామాన్యస్సర్వలోకస్య యద్యేషోమృతమస్తనే

సముత్పన్నః తరుః కస్మాదేకో గృహ్లాతి వాసవః

యథా సుథా యథై వేందుః యథా శ్రీర్వనరక్షిణః

సామాన్యస్సర్వలోకస్య పారిజాత స్తథా ద్రుమః. [30-45-47]

పైదానికి అనువాదప్రాయమైన మాటలనే తిమ్మన సత్య చే పలికించినాడు :

వినుఁడు సురేశ్వరవనపాలకులు వార్తిఁ

వొడమిన యీ దివ్య భూరుహమున

కింఁద్రాణి యెవ్వతె? యింద్రుండు నెవ్వఁడు?

తోడి యిందిరను కొస్తుభము నెవ్వఁ

డధిపుఁడై ధరియించె నతఁడే చేకొనుఁగాక

తెకతేర యిది యేమి యొకరి సొమ్మె?” (IV. 59)

“కా శచీ పారిజాతస్య కో వా శక్రః” అనుటకు సరియగు అనువాదము ‘ఈ దివ్య భూరుహమున కింఁద్రాణి యెవ్వతె, యింద్రుండు నెవ్వఁడు?’ పారి

జాతము సముద్ర జన్యమైనదను భావము కూడ ఉభయ సామాన్యము. 'ఇది సర్వలోక సామాన్య' మను మూలముందలి భావమునకు ప్రతిధ్వనియే "ఇది యేమి యొకరి సొమ్మె?" అను మాట.

5) ఇంకను సత్యభామ శచీదేవి నుద్దేశించి ఇట్లు 'సవాలు' చేయుచున్నది.

"యది త్వం దయితా భర్తుః యది వశ్యః పతిస్తవ

మర్భర్తుర్వరతో వృక్షం తత్కారయ నివారణమ్." (30-50)

దీని అనువాద మిట్లున్నది :

'పలుకు లేటికిఁ దా వీరపత్నియేని

మీ శచీదేవి తనదు ప్రాణేశుడైన

మఘవునిటఁ బంపి సత్యభామా విధేయు

వలన మరలంగఁ గొనుటె పో వాసితనము.' (IV. 59)

'దయితా భర్తుః' అను మాటవలన స్ఫూర్తి పొందినదే 'వీరపత్ని' అను పదము. "యది వశ్యః పతిస్తవ" అను దానివలన స్ఫూర్తి పొందినదే 'సత్యభామా విధేయుడు' అను పదము. ఉభయుల భర్తల పరాక్రమమును గురించిన ప్రసంగము ఉభయగ్రంథ సామాన్యము.

5) పారిజాతాపహరణ కారణమును కృష్ణు డింద్రున కిట్లు చెప్పుచున్నాడు.

"గృహీతోయం మయా శక్ర సత్యావచన కారణాత్". (30-3)

తెలుగులో కూడ ఇదే కారణము చెప్పబడినది.

"..... నీ మఱందలీ

కొమ్మవదాన్య భూరుహముఁ గోరినఁ దెచ్చితి..." (V. 39)

7) పరజమును తిరిగి ఇంద్రుని కీజాపుచు కృష్ణు డిట్లునుచున్నాడు :

"పజ్రం చేదం గృహణ త్వం యదత్ర ప్రహితం త్వయా

తవై తత్తు ప్రహరణం " (30-4)

దీనికి తెలుగు :

“ — ‘కొమ్ము నీ సొమ్ముని వజ్ర మిచ్చి — (V. 39)

‘తవైతత్తు’ అనుదాని అనువాదమే ‘నీ సొమ్ము’ అనునది.

8) పారిజాతమును కృష్ణుని కిచ్చివేయుచు ఇంద్రు డిట్లనుచున్నాడు :

“మర్త్యలోకే త్వయా త్యక్తే నాయం సంస్థాస్యతే భువి.” (39-7)

దీనికి తెలుగు :

“ — నీ, వమ్ముహినుండు నంతకు ననన్య దురాపము పారిజాత భూజమ్మును నుండు — ”. (V. 40)

‘శ్రీకృష్ణావతార కాలము’ అను భావమునకు ‘నీవు భూలోకమున నుండు సంతకాలము’ అని భూలోకమును పేర్కొనుట ఉభయగ్రంథ సామాన్యము.

ఈ పై భావములలో, పద బంధములలో ఒక్కటికూడ జగన్నాథ విజయములో లేదు. కనుక తిమ్మన విష్ణు పురాణము ననుసరించినాడనుట నిర్వివాదము.

ప్రక్షేప విచారము :

“పారిజాతాపహరణ” కావ్యము కథాంశములలోను, భావములలోను, పద బంధములలోను ‘జగన్నాథ విజయము’న కంటె హరివంశ, విష్ణు పురాణములనే ఎక్కువగా పోలియున్నదనియు, జగన్నాథ విజయమునకంటె పలు తావులందు భిన్నముగా నున్నదనియు, ఆ భిన్నములగు సందర్భములలో చాలవరకు హరివంశ, విష్ణు పురాణములతో సంబంధించు చున్నదనియు, కనుక తిమ్మన జగన్నాథ విజయమును గాక దానికి మాతృకలగు హరివంశ, విష్ణు పురాణములనే అనుసరించి యుండుననియు ఇంతవరకు నిరూపింపబడినది (పుటలు, 47-129). ఐనను ఈ నిరూపణము సంతటిని పూర్వ పక్షము చేయగల వాద మొకటున్నది. హరివంశ, పారిజాతాపహరణములకు కనుపించు ఈ సాధ్యశ్యములకు కారణము తిమ్మన హరివంశము ననుసరించుటకాక, హరివంశమే తిమ్మన కావ్యము ననుసరించుట యని వాదించువారు లేకపోలేదు. జగన్నాథ విజయము ననుసరించుచును, స్వీయభిర్భువి ననుస

రించి అటునటు కొన్ని మార్పులు చేయుచును తిమ్మన పారిజాతాపహరణమును రచింపగా, దాని నాధారముగ గొని ఎవరో పండితుడు మరికొన్ని చేర్పులు మార్పులు చేయుచు, సంస్కృతీకరించి హరివంశములో ప్రక్షేపము గావించి యుండునని ఈ వాదపు సారాంశము.

హరివంశమును ఎఱ్ఱాప్రెగడయు, నాచన సోముడును తెనిగించి యున్నారు. వీరిరువురి గ్రంథములలో పారిజాతాపహరణ కథ లేదని శ్రీ నిడుద వోలు వేంకటరావు గారనుచున్నారు.* ఎఱ్ఱన, సోమనల నాటికి పారిజాతాప హరణ కథయే పుట్టియుండ లేదనియు, పారిజాతాపహరణ వృత్తాంతమంతయు ప్రక్షిప్తమే యనియు శ్రీ వేంకటరావుగారి అభిప్రాయమైనట్లు తోచుచున్నది. నిజమునకు సోముడు పారిజాతాపహరణ కథను ప్రత్యేకముగ చెప్పలేదు. కాని అతడు మూడుచోట్ల పారిజాతాపహరణ కథను సూచించియున్నాడు.

“పారిజాతంబు(దెచ్చుచో బ్రతికిపోయె

నిర్జరాధీశ(డొక్క(డు నిన్ను(దాకి.”

— ఉత్తర హరివంశము (V. 293)

‘ధట్టించి పారిజాతము(దెచ్చె’ (II. 64)

‘పారిజాత గోవర్ధనోత్పాటన’ (II. 73)

ఇక ఎఱ్ఱన గ్రంథములో పారిజాతాపహరణ కథ కొంత విపులముగనే యున్నది. (ఎఱ్ఱన హరి. IV. 190-273). కాని అది తిమ్మన చెప్పిన కథకు అనేకాంశములలో భిన్నముగ నున్నది. ముఖ్యముగ ద్వారకకు నారదా

“కృష్ణావతార విశేషములను పూర్తిగ నెఱింగించు హరివంశమున నీ పారిజాతాపహరణ వృత్తాంతము లేదు. హరివంశమును సంపూర్ణముగ తెనుగు చేసిన ఎఱ్ఱన గ్రంథమున నీ పారిజాతాపహరణ వృత్తాంతము లేదు. నాచన సోముని హరివంశమున లేదు. క్రీ. శ. 13వ శతాబ్ది నాటి హరివంశ ప్రతులలో నీకథ లేనట్లు ఎఱ్ఱన అనువాదమే సాక్ష్యమిచ్చు చున్నది. — ఆంధ్ర కర్ణాట సాహిత్యములు-పరస్పర ప్రభావము. పుట. 125.

గమనము, పారిజాత పుష్ప ప్రదానము, సత్యా మానము మున్నగు రసవత్కథాంశములను ఎఱ్ఱన చెప్పలేదు. సత్యాకృష్ణులు నరక వధానంతరము ప్రాగ్జ్యోతిషము నుండియే అమరావతి కేగి, అదితికి కుండలములు సమర్పించి, మరలి ద్వారకకు వచ్చు మార్గములో కనుపించిన పారిజాత వృక్షము నపహరించుకొని వచ్చినట్లు చెప్పినాడు. శ్రీ చాగంటి శేషయ్యగారు ఎఱ్ఱన గ్రంథము నందలి ఈ పారిజాతాపహరణ కథను గుర్తించి యున్నారు. ఎఱ్ఱన, తిమ్మనలు చెప్పిన కథలలోని భేదముల వలన హరివంశమునందలి పారిజాతాపహరణ కథాభాగములో కొంత ప్రక్షిప్తము కూడ చేరియుండునని ఊహ చేసినారు. ఆ ప్రక్షిప్త భాగ రచనకు తిమ్మన కావ్యమే మాతృక యని కూడ ఊహించినారు. "నాచన సోముడు శృంగార రసాభిలాషి. శృంగార రసాత్మకమైన ఇట్టి కథనాంధ్రీకరింపక ఈతడేల వదలివేసెనో తెలియకున్నది. మూలానుసారముగా అనువాదమును సాగించిన ఎఱ్ఱాప్రెగ్గడ అతిరసవంతమై పాఠకుల హృదయాకర్షణము నొనర్చు నీకథను మూలానుసారముగ నేల యాంధ్రీకరింపలేదో తెలియకున్నది." అని వారి సందేశము.

తిమ్మన కావ్యమునకు రుద్రభట్ట కావ్యము మాతృక యని శ్రీ వి. వెం. రావు, శ్రీ సుబ్బరామప్పగార్గ భావము. హరివంశ భాగమునకు తిమ్మన కావ్యము మాతృక యని చాగంటివారి ఊహ. ("ఈ సందర్భములన్నిటిని బరికించి చూడగా నెఱ్ఱాప్రెగ్గడ యాంధ్రీకరించిన స్వల్ప భాగమే మొట్టమొదట సంస్కృత హరివంశమున నుండెననియు, దానిని గైకొని తిమ్మనార్యుడు తన స్వకపోల కల్పనలతో నీ యుత్తమ కావ్యమును హరివంశ శేషముగా రచించెననియు, తరువాత నెవరో పండితావతంసుడీ కథయందు పాత్రోచితములు కావనియో, అసమంజసములనియో తనకు దోచిన భాగములను మార్చి శ్లోక రూపముగా రచించెననియు, నది క్రమముగా సంస్కృత హరివంశమున జేరియుండుననియు దోచుచున్నది."— ఆంధ్రకవి తరంగిణి-7వ సంపుటము—పుటలు 236-237.

ఈ రెండు ఊహలును చేరి నిడుదవోలు వారి సిద్ధాంతముగా రూపొందినది. హరివంశ భాగమునకు తిమ్మన కృతియు, దానికి రుద్రభట్టు కృతియు మాతృకలని వారి నిర్ణయము.

బి. వెం. రావు, సుబ్బరామప్ప గార్ల వాదము	+	చాగంటి వారి ఉహ	=	నిడుదవోలువారి సిద్ధాంతము
జగన్నాథ విజయము			జగన్నాథ విజయము
↓				↓
పారిజాతాపహరణము		పారిజాతాపహరణము		పారిజాతాపహరణము
....		↓		↓
		హరివంశ భాగము		హరివంశ భాగము

ఇక శ్రీ వేంకటరావుగారు ఆ ప్రక్షిప్తకారుని పేరు నేమాని భైరవావధాని అని చెప్పుచున్నారు.¹ భైరవావధాని సంస్కృత హరివంశ మందలి ప్రక్షిప్త భాగ రచయిత యని నిడుదవోలు వారి అభిప్రాయమైనట్లే కనుపించుచున్నది. కాని భైరవావధాని రచించినది సంస్కృతము కాదు; తెలుగు కావ్యమే. అతని నాటికే సంస్కృత హరివంశములో నీ 'ప్రక్షిప్త భాగము' ఉన్నట్లు ఆ కావ్యావతారికలో గల కృతిపతి యగు కోటగిరి శ్రీనివాస భూపతి ప్రశ్న వలన విదిత మగుచున్నది.²

వరగుణశాలి కోటగిరి వంశభవుండగు శ్రీనివాసభూ
వరుఁ డతిభక్తితోడ హరివంశ కథాశ్రవణైక చిత్తుడై
యరయుచుఁ బారిజాత హరణాది కథావళి లేకయున్నచో
సురుచిర దృష్టి చేత ననుఁ జూచి దయామతితోడ నిట్లనున్.

ఎట్టనార్యుండు తెనిగింపఁడేల నొక్కొ ?
తెలుగు చేసిన పదపన దొలఁగెనొక్కొ ?
ఈకథల నీవు తెనిగింపు మింపు మీఱఁ
బ్రకటనేమాని భైరవ సుకవి చంద్ర.

1. "18వ శతాబ్దిని నేమాని భైరవావధాని యను కవి ఈ భాగము గల కథలను రచించి హరివంశమున జేర్చియున్నాడు."—ఆంధ్ర-కర్ణాట సారస్వతములు-పరస్పర ప్రభావము. పుట 125.
2. నేమాని భైరవావధాని రచిత "ఆంధ్ర హరివంశము-ఉత్తర భాగము" వ్రాత ప్రతి కాకినాడ, ఆంధ్ర సాహిత్య పరిషత్తు ఇథాలయములో నున్నది.

తిమ్మన కావ్యమునకు మాతృక ఏదను ప్రశ్నకు సమాధానము సంకృప్తి కరముగ నొసంగుటకు ముందే ప్రక్షేప సమస్యను పరిష్కరింపవలసియున్నది. అనగా ప్రక్షిప్త మనబడు నీ భాగము నిజముగా ప్రక్షిప్తమేనా? ఐ న చో తద్రచన ఎప్పుడు జరిగినది? ఎవరిచే జరిగినది? అను ప్రశ్నలకు సమాధానములు కనుగొనవలసి యున్నది. సంస్కృత హరివంశమును సవిమర్శముగా పరిశీలించినచో ఈ ప్రశ్నలకు సమాధానములు లభింపగలవు.

సంస్కృత హరివంశములో పారిజాతాపహరణ కథ రెండు విధములుగ చెప్పబడి యున్నదని ఇంతకుముందే తెలిసికొని యున్నాము (పుట. 49). తొలికథ కంటె మలికథలో అనేకములగు నూతనాంశము లుండుట అటుండగా, అనేక కథాంశములో నీ రెండును పరస్పర విరుద్ధములుగ నున్నవి. నూతన కల్పనలలో సత్వా మానము, నారదుని రాయబారము, అదితి కశ్యపుల మాధ్యస్తము, పుణ్యక వ్రత వృత్తాంతము మున్నగునవి కలవు. వీనికంటె ముఖ్యమైనవి గనుక పరస్పర విరుద్ధాంశములను మరల కొంచెము వివరముగ గుర్తింతము.

1) పరకాసుర సంహారానంతరము శ్రీకృష్ణుడు ప్రాగ్జోతిషము నుండియే అమరావతి కేగినట్లు తొలికథ చెప్పుచుండగా, ద్వారక నుండి యేగినట్లు మలికథ చెప్పుచున్నది.

2) 16,000 మంది కన్యల పెండ్లికి పూర్వమే పారిజాతాపహరణము జరిగినట్లు తొలికథలో నుండగా, పెండ్లికి తరువాతనే ఈ వృత్తాంతము నడచినట్లు మలికథలో నున్నది.

3) తొలికథలోని స్నేహ యాత్ర మలికథలో యుద్ధయాత్ర యైనది.

4) తొలి కథ ననుసరించి పారిజాతాపహరణ సమయమున సత్యభామ శ్రీకృష్ణుని పార్శ్వమందే యుండగా, మలికథ ననుసరించి ఆమె యపుడు ద్వారకలోనే యున్నది.

5) తొలి కథలో లేని ప్రద్యుమ్న సౌత్యకులు మలికథలో కృష్ణునకు పారిజాతాపహరణములో సహాయకులై యున్నారు.

6) కృతజ్ఞతా గుణబద్ధుడైన దేవేంద్రుడు కృష్ణుని పారిజాతాపహరణమున కంగీకరించి మిన్నకున్నట్లు తొలికథ చెప్పుచుండగా, ఎదిరించి యుద్ధమొనరించినట్లు మలికథ చెప్పుచున్నది.

ఇంకను స్వల్పములగు భేదములు చాల కలవు. ఒకే సంఘటనను గురించి ఒకే కవి ఒకదాని వెనుక నొకటిగా ఇట్లు వరస్పర విరుద్ధమైన రెండు కథలు చెప్పి యుండుట అసంభవము. కనుక ఈ రెండు కథలలో నేదో యొకటి మాత్రమే మూలగ్రంథకారుని రచన యనియు, రెండవది ప్రక్షిప్తమనియు చెప్పక తప్పదు. ఐనచో నీరెండు కథలలోనేది మూల గ్రంథకారుని రచనయో గుర్తించుటకు ప్రయత్నింతము.

శ్రీకృష్ణావతార చరిత్ర నభివర్ణించు గ్రంథములలో ప్రధానమైనవి మూడు : 1) హరివంశము, 2) విష్ణు పురాణము, 3) భాగవతము. వీనిలో హరివంశ మత్యంత ప్రాచీనమైనదనియు, అందలి విష్ణువర్ణపు కథ ప్రధానాధారముగ విష్ణు పురాణము నందలి కృష్ణ చరిత్ర రచితమైన దనియు, దాని ననుసరించి భాగవతము రచింపబడినదనియు సంస్కృత వాఙ్మయ చరిత్రకారులు నమ్ముచున్నారు. విష్ణు పురాణ, భాగవతము లందలి కథ చాలవరకు హరివంశపు తొలి కథతోనే సంబంధించు చున్నవి. ఈ రెండు గ్రంథములును కృష్ణుడు ప్రాగ్జోతిషము నుండియే అమరావతి కేగినట్లును, అదితికి కుండలములు సమర్పించి సత్యాసహితుడై నందనవన విహారము గావించుచు పారిజాతమును గాంచి పెకలించినట్లే చెప్పుచున్నవి. సత్య తనకు పారిజాతము కావలెనని కోరినందుననే కృష్ణుడు పారిజాతోన్మూలనము గావించినట్లు పైరెండు గ్రంథములును స్పష్టముగ చెప్పుచున్నవి. హరివంశపు తొలికథలో ఈమాట లేదు. కాని ఆ సమయమున సత్య కృష్ణుని పార్శ్వమందే కలదు గాన ఇందులో పెద్ద వైరుధ్యము లేదని సరిపెట్టుకొనవచ్చును. సత్య ఇట్టి కోరిక కోరుటకు కారణము అంతకుముందు శబీదేవి సత్యకు పారిజాత పుష్పము నొసంగక అవమానించుటే యని విష్ణు పురాణము చెప్పుచున్నది. ఇది హరివంశ కథకు విరుద్ధము కానిదైనను నిశ్చయముగ నూతన కల్పనయే. ఇక దేవేంద్రుడు కృష్ణునితో యుద్ధము చేసి ఓడిపోయినట్లు విష్ణు పురాణ, భాగ

వతములలో చెప్పబడిన విషయము హరివంశపు తొలి కథకు కేవల విరుద్ధమైనదే.

పై విషయములను బట్టి చూడగా హరివంశమందు మొదట 'తొలి కథ' మాత్రమే యుండెననియు, కృష్ణుని పర ద్రవ్యాపహరణ చర్యను సమర్పించుటకై శబీకృతావమాన కథను, అతని సర్వాతిశాయి పరాక్రమమును ప్రకటించుటకై యుద్ధ కథను, ఇంద్రుని పరాజయ కథను విష్ణు పురాణము కల్పించి యుండుననియు నమ్మవలసి వచ్చుచున్నది. ఈ కథచే స్ఫూర్తి పొందిన మరియొక కవి తోడికోడండ్ర కంటె సవతుల మధ్య మాత్సర్యము మరింతగ శోభిల్లగలదను ఈహతో రుక్మిణీ సత్యభామల మధ్య రవరవలు పుట్టుటకు పారిజాతము కారణమైనట్లును, దానికి కలహాశనుడని పౌరాణిక వాఙ్మయమున ప్రసిద్ధుడైన నారదుడు సూత్రధారు డైనట్లును ఒక నాటకమును రచించి యుండును. అదే హరివంశ మందలి మలికథగ రూపొంది యుండును. అనగా "మలికథ"యే ప్రక్షిప్తమని తేలుచున్నది.

"తొలి కథ"యే ప్రక్షిప్తమనుకొంద మన్నచో మరియొక చిక్కుగూడ కలదు. నరకు డపహరించిన కుండలములను అదితికి మరల శ్రీకృష్ణుడు చేర్పవలసి యున్నాడు. ఈ సమర్పణము "తొలి కథ" లోనే చెప్పబడినది. మలికథలో ఈ కథాంశ ముండుటకే అవకాశము లేదు.

"మలి కథ"యే ప్రక్షిప్త మనుటకు మరియొక ప్రబలమైన సాక్ష్యాధారము కలదు. క్షేమేంద్రుడను ప్రసిద్ధ సంస్కృత కవి "భారత మంజరి" యను గ్రంథమును రచించి వ్యాస దాసుడను ప్రసిద్ధి నందియున్నాడు. భారత ఛల గ్రంథమైన హరివంశముతో సహా భారత కథయంతయు ఈ గ్రంథమున చెప్పబడినది. భారత మందలి ప్రక్షిప్త భాగములను గుర్తించుటకు భారత మంజరి యొక ప్రబల ప్రమాణముగ గుర్తింపబడు చున్నది. భారత మంజరిలో తొలికథయే కలదు. మలి కథ పొలకువయైన లేదు.*

* పూనా భండార్కర్ సంస్థ వారుకూడ ఈ "మలి కథ" ప్రక్షిప్త మనియే నిర్ణయించినారు. చూ. పి. యల్. వైద్య—'హరివంశ' Vol. I పీఠిక. పుట. 42.

తం దృష్ట్యానయనానంద బాంధవం మాధవస్వయమ్

సముత్పాట్య జహదాభ తచ్ఛామన్యత వృత్రహా (భారత మంజరి)

పారిజాతాపహరణపు అత్యంత ప్రాచీన ప్రసంగము మహాభారతము లోనే లభించుచున్నది. దానిలోకూడ హరివంశపు తొలికథయే కలదు. మలి కథ పొలకువ యైన లేదు.

“వై నతేయం సమారుహ్య త్రాసయిత్వా మరావతీమ్

మహేంద్ర భవనాద్వీరః పారిజాతముపాసయత్

తచ్ఛ మర్షితవాన్ శక్రో జానంస్తస్య పరాక్రమమ్.”

(మహాభారతం. 7-10-22, 23)

ఇట్లు ప్రక్షిప్త భాగమును గుర్తించిన పిదప దాని రచనా కాలమును గుర్తించుము. దీనినిగూర్చి మూడు ప్రాయోవాదము లుండుట కవకాశమున్నది. 1) రుద్రభట్టనకంటె పూర్వము 2) రుద్రభట్టు, తిమ్మనలకు మధ్య కాలము 3) తిమ్మనకు తరువాత. వీనిలో మొదటి ప్రాయోవాదమే సత్యమైనచో రుద్ర భట్ట కావ్యమునకు ఈ ‘ప్రక్షిప్త కథ’ మాతృక యగును. రెండవ వాదమే సత్యమని తేలినచో రుద్రభట్ట కావ్యమే ఈ ప్రక్షిప్త కథకు మూలమగును. ఈ రెండిటిలో ఏ వాదము నెగ్గినను “ప్రక్షిప్త కథ”కు తిమ్మన కృతి మాతృక కాజాలదు. తిమ్మన కృతికే ఈ ప్రక్షిప్త కథ మాతృక కాగలదు; లేక రుద్ర భట్ట కావ్యమైనను కావచ్చును. మూడవ ప్రాయోవాదమే సత్యమని నిరూపణ యైననే ‘ప్రక్షిప్త కథ’కు రుద్రభట్టు, తిమ్మనల కావ్యములలో నేదోయొకటి మాతృక యగుటయు, తిమ్మన కావ్యమునకు రుద్రభట్ట కావ్యమే మాతృక యగుటయు సిద్ధాంతము కాగలదు.

శ్రీయుతులు చాగంటి, నిడుదవోలు వారలు మూడవ ప్రాయోవాదమునే సమర్థించుచున్నారు. కనుక దానికి గల సాధక బాధకములను విచారించుము.

ఎఱ్ఱన, సోమనలీ కథను చెప్పలేదు గనుక వారి కాలమునకు అనగా 14వ శతాబ్ది వరకు ఈ ప్రక్షిప్త కథ పుట్టియుండలేదని వారి వాద పు సారాంశము. సోముడు హరివంశ కథల నన్నిటినీ రచింపలేదు. లేదా అతని గ్రంథమంతయు నేడు మనకు లభించుట లేదు. ఏమైనను అవతారికోప సంహా

రములు లేని సోముని గ్రంథము దాని అసంపూర్ణ స్థితి నే వెల్లడించుచున్నది. కనుక సోముడీ కథను రచింపలేదనునది ఒక అక్షేపణ కాజాలదు. ఈ అక్షేపణ సంగీకరించినచో మొత్తము పారిజాతాపహరణ కథయే ప్రక్షిప్త మనవలసి వచ్చును. అట్లయినచో ఎఱ్ఱన చెప్పిన కథ కూడ ప్రక్షిప్తమే యనవలసి యుండును. అదియుగాక సోముడు పారిజాతము కారణముగ ఇంద్రునకును కృష్ణునకును యుద్ధము జరిగినట్లు చెప్పియుండుటచే అతనికి “మతి కథ” పరిచితమే యని చెప్ప వీలగుచున్నది. 1

ఎఱ్ఱన చెప్పిన కథ దాదాపుగ తొలికథ తోనే సంబంధించుచున్నది. రమ్యమైన సత్యామాన కథను అతడు చెప్పక విడచుటచే అ కథాభాగము ఆయన కంట పడలేదనియే నమ్మవలసి వచ్చుచున్నది. లేక ‘ధీరవిచారుడుగు’ ఎఱ్ఱన ఆ భాగపు ప్రక్షిప్తతను గుర్తించి పరిత్యజించెనో? ఏమైనను కథ ముగింపులో ‘తొలి కథ’కు విరుద్ధముగ ఇంద్రోపేంద్రుల యుద్ధమును చెప్పి యున్నాడు. హరివంశపు తొలికథకును, విష్ణు పురాణమునకును ముగింపులో గల వైరుధ్యమును సమన్వయపరచుటకు ఎఱ్ఱన ప్రయత్నించినాడు. కనుకనే కృష్ణుడు గావించిన పారిజాతాపహరణమునకు “మదిలో నొడంబడియు” “మనసు పట్టలేక” పోరాడి ఓడినట్లు చెప్పినాడు. 2

ఇక “తదీయ నివృత్తి పర్యంతము దివ్య మహేరుహంబు మహేతల స్ఫుర్తిగా నొడంబరచి” (IV. 223) అను ఎఱ్ఱన వాక్యమునకు మూలము విష్ణు పురాణమే ననుట స్పష్టమే. “పారిజాతంబు నవతారితంబు సేయఁ బ్రద్యుమ్ను

1. పారిజాతంబుఁ దెచ్చుచో బ్రతికిపోయె

నిర్జరాధీపఁడొక్కఁడు నిన్నుఁ దాకి. (ఉ. హ. V. 293)

2. (దేవేంద్రుడు) “తత్కృతంబు తగనొడ బిడియున్”

(హ. పం. ఉ. భా. IV. 221)

“మనసు పట్టలేక యనిమిషకోటితో

నరిగి యతనిఁ దాకి యని యొనర్చి

వ్రజమతనిమీఁద వైచి తద్వేగనం

స్తంభనమున మదము దక్కి స్రుక్కి” (“ 222)

వాఙ్మేష సత్యంధయుత్తమ తరువు సంతఃపురంబునకుఁ గొనిపోయె” (IV. 231) నని ఎఱుగఁ చెప్పియుండుటచే అతడు హరివంశ ప్రక్షిప్త భాగమును కూడ చూచియే యుండెనని ఊహింపవలసి యున్నది. ఈ సందర్భమున ‘తొలి కథ’లో ప్రద్యుమ్నుని పేరైన లేదు. ‘మలి కథ’ లోనే ప్రద్యుమ్నుడు ప్రధాన పాత్ర వహించుటేగాక పారిజాతమును ద్వారకతో ప్రవేశపెట్టినవాడుగ చెప్పబడి యున్నాడు.¹ కనుక ఎఱుగఁ నాటికి ‘ప్రక్షిప్త’ భాగపు రచన జరిగి యుండలేదని నిశ్చయముగ చెప్పటకు అవకాశము లేకున్నది. తిక్కన కూడ పారిజాతాపహరణ కథ నొకచోట స్మరించి యున్నాడు.²

క్రీ. శ. 1300 ప్రాంతమునకే హరివంశపు మలికథ ప్రచారము నంది యుండుననుటకు ఒక సాక్ష్యము కలదు. ఉమాపతి. ఉపాధ్యాయ యను కవి వైభిరీ సంస్కృత మిశ్రమ భాషలో ‘పారిజాతాపహరణ’ మను నొక షికాంకిక నాటికను రచించియున్నాడు.³ నారదుడు కృష్ణునికి పారిజాతము నొసగుట మొదలు పుణ్యక వ్రత సమాప్తి వరకు గల కథను ఇతడీ నాటికలో కూర్చి నాడు. కృష్ణునితోబాటు అమరావతీ దండయాత్రలో అర్జునుడు కూడ పాల్గొను టయు, పుణ్యక వ్రతమును సత్యభామతో బాటు సుభద్ర కూడ నాచరించు టయు ఇందలి విశేషములు. మిగత కథ యంతయు హరివంశపు మలికథయే. తిమ్మన, రుద్రభట్టుల కావ్యములతో కొంతకు కొంత సమానముగ నున్న పారిజాతాపహరణ వృత్తాంతము మాట యెట్లున్నను, పుణ్యకవ్రత వృత్తాంతము (రుద్రభట్టు చెప్పనిది) తిమ్మన సొంత కల్పన మాత్రము కాదనుటకీ ఉమాపతి

1. తతోగ్రతః పారిజాతం ఆరోప్య గరుడే తదా

ప్రద్యుమ్నో ద్వారకాం రమ్యాం వివేశ రథినాం వరః

తైబ్యాదిహయయుక్తేన రథేనానుయయౌ హరిః.

(75 అధ్య. 50, 51 శ్లో.)

2. ‘సత్యభామకుఁ బారిజాతంబుపై గల

కోర్కి తీర్చిన రసికుండితండె’. (ఉద్యోగ. III. 175)

3. ఇతడు మిథిలా హిందూరాజు హరసింహుని మంత్రి, 1324 సం॥కు ముందరివాడు. చూ. Dr. Sukumar Sen—History of Bengali Literature. P. 24).

రచిత నాటిక తిరుగులేని సాక్ష్యమై యున్నది.* అందుచే నీ “ప్రక్షిప్త” భాగము తిమ్మన రచనకు సంస్కృతీకరణము గాక తిమ్మన రచనయే దానికి ఆంధ్రీకరణమని నిరూపణ యగుచున్నది.

ప్రక్షిప్త భాగమునకు తిమ్మన రచనయే మూలమును వారు మరియొక విధముగ నిట్లు వాదించవచ్చును. “రుద్రభట్టు కావ్య మాధారముగ కొన్ని స్వీయ కల్పనలతో ఉమాపతి తన నాటికను రచింపగ, ఈ రెంటిని ఆధారముగ గొని మరికొన్ని స్వకపోల కల్పితములగు చేర్పులు మార్పులతో తిమ్మన తన కావ్యమును రచింపగా, ప్రక్షిప్తకారుడును అట్లే తిమ్మన రచనను తన అభిరుచి ననుసరించి ‘సంస్కరించి’ సంస్కృతీకరించి యుండవచ్చును” అని. కాని ఈ వాదమునకు చాల చిక్కులు కలవు.

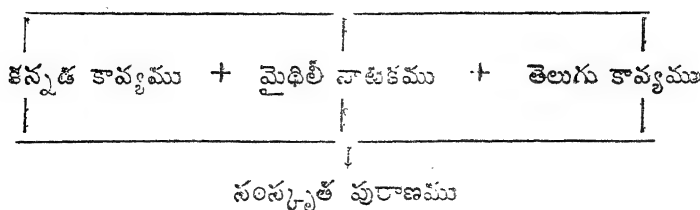
బీహారు ప్రాంతీయుడును, మైథిలీ మాతృభాషగా గలవాడును నగు ఉమాపతి ఉపాధ్యాయుడు కన్నడ మందున్న రుద్రభట్టు కావ్యము నెట్లనుసరింపగల డనునది మొదటి అక్షేపణ. మాట వరుసకు ఈ అక్షేపణకెట్లో సమాధానము చెప్పికొందము. ఉమాపతి ఎట్లో కష్టపడి కన్నడమును రుద్రభట్టు కావ్యము కొరకేయైన నేర్చుకొనినాడనుకొందము. లేదా ఈనాడు మనకు లభ్యము గాకున్నను రుద్రభట్టు కావ్యమున కేదైన సంస్కృతీకరణ మేర్పడి యుండవచ్చును. ఉమాపతి దాని ననుసరించి యుండవచ్చును. ఇప్పుడు మరియొక అక్షేపణ. ఉమాపతి నాటకము కేవల సంస్కృతము కాదు. సంస్కృతము కంటే మైథిలీయే అందు అధికముగా కలదు. తిమ్మనకు కన్నడ భాషాజ్ఞానముతోబాటుగ మైథిలీ భాషాజ్ఞానము కూడ ఉండినగాని, అతడీ కావ్య ద్వయమును అనుసరించి యుండలేదు. మాట వరుసకే మరల ఈ అక్షేపణను కూడ ఎట్లో సరిపెట్టుకొందము. తిమ్మన కూడ ఉమాపతి నాటకము కొరకే కష్టపడి ఎట్లో మైథిలీ నేర్చుకొని యుండవచ్చును. లేదా నేడు మనకలభ్యమైనను ఉమాపతి నాటికకు కేవల సంస్కృత అనువాద మొకటి ఏర్పడి యుండవచ్చును. తిమ్మన దాని ననుసరించి యుండవచ్చును.

* Sir George Grierson K. C. I. E. గారిచే Journal of the Bihar and Orissa Research Society, మార్చి 1917 సంచికలో అంగ్లానువాద సహితముగ ప్రకటింపబడినది.

ఇన్నివిధముల సరిపుచ్చుకొనినను ప్రక్షిప్త భాగమునకు తిమ్మన రచనయే మాతృక యనుటకు మరియొక పెద్ద అక్షేపణ అడ్డు వచ్చుచున్నది. ఈ ప్రక్షిప్త భాగమునందలి కొన్ని కథాంశములు రుద్రభట్ట కావ్యముతో మాత్రమే సంబంధించుచున్నది. మరికొన్ని కథాంశములు ఉమాపతి నాటికతో మాత్రమే సంబంధించుచున్నవి. మరికొన్ని కథాంశములు తిమ్మన కావ్యముతో మాత్రమే సంబంధించుచున్నవి. కొన్ని ముఖ్యాంశములను మాత్రము గుర్తించుము.

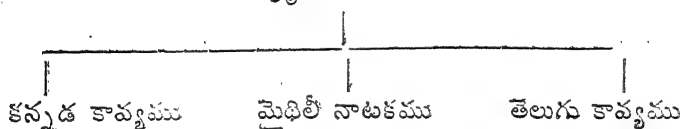
స్వర్గమున మహేశ్వర పూజోత్సవ ప్రసంగము, శివుడు ఇంద్రుని పారిజాత మిమ్మని అడిగి లేదనిపించుకొనుట, ఐరావతమును గరుడుడు పారి యాత్రముపై పడునట్లు వినరివేయుట, విర్వాదకేశ్వరుని ప్రసంగము, షట్పూరు సురులను వధించుమని విల్వోదకేశ్వరుడు కృష్ణుని అడేించుట అను కథాంశములు రుద్రభట్ట కావ్యమందు మాత్రమే కలవు. గౌరీ శచీదేవులు భర్తృదానమును నారదునికే యొసంగుట, సత్యభామ కృష్ణునికి సరియగు వెలగ ఒక గోవు నొసంగుట అను కథాంశములు ఉమాపతి నాటిక యందు మాత్రమే కలవు. నారదుడు సత్య ఇంట భుజించుట, కృష్ణుడు వైజయంతమున ఒక రాత్రి నిద్రించుట, కృష్ణుని పారిజాతహరణ వృత్తాంతమును నందనవనపాలురు ఇంద్రునకే తెలుపుట, పారిజాత పుష్పము యొక్కయు, వృక్షము యొక్కయు విస్తృతమగు మహిమల వర్ణన, పుణ్యకవ్రత విధాన వివరణ— ఇవి తిమ్మన కావ్యమునందు మాత్రమే కలవు. అయా అంశములలో, అయా కావ్యములతో సంబంధించుచున్న ఈ ప్రక్షిప్త భాగ రచయిత ఎవరోగాని ఒక కన్నడ కావ్యమును, ఒక తెలుగు కావ్యమును, ఒక మైథిలీ నాటికను ముందుంచుకొని సంస్కృతములో తాను రచన సాగించినాడనవలెను. ఇట్టి అభూతమగు ఊహను చేయుటకంటె ఈ కన్నడ, మైథిలీ, తెలుగు కవులు మువ్వరును ఒకే సంస్కృత పురాణము నాధారముగ గొని తమతమ అభిరుచుల కనుగుణముగ చేర్పులు మార్పులు చేయుచు గ్రంథములు రచించిరనుకొనుట స్వభావసిద్ధముగదా.

అసహజము

సహజము

సంస్కృత పురాణము

మరొకసారికూడ మాటవరుసకే పై అసహజమైన ఊహనే అంగీకరింతుము. చతుర్భాషావేత్తయైన యొక పండితుడు కన్నడ, మైథిలీ, తెలుగు గ్రంథముల నాధారముగ సంస్కృత గ్రంథమును రచించినాడనియే అనుకొందమన్నను తిమ్మన కంటెను, ఉమాపతి కంటెను పూర్వమే ఈ పారిజాతాపహరణ, పుణ్యక వ్రత కథలు దేశమున బహుళ వ్యాప్తిని పొందియున్నట్లు ఇతర ప్రమాణముల వలన రూఢియగుచున్నది.

దేవతల సొత్తగు పారిజాతమును సత్యభామ అపహరించుటయు, కృష్ణుని నారదునకు దానమొసంగుటయు నను కథాంశములు జైమిని భారతములో స్మరింపబడి యున్నవి. పారిజాతము సహరించిన భర్తను దానమొసంగిన సత్యయొక్క అకార్యమును, తనకు లభించిన కృష్ణుని తిరిగి అమ్మివేసిన

నారదుని అవివేకమును ద్రౌపది ఇట్లు పరిహాసించుచున్నది.¹ మరియొకసారి అనుసాల్వడు కూడ సత్యభామ కృష్ణుని నారదునకు దానమొసగిన వృత్తాంతమును స్మరించినాడు.² జైమిని భారత రచన ఎప్పుడు జరిగినదో స్పష్టముగ చెప్పటకు సాధ్యము గాకున్నను అది క్రీ. శ. 1300 కంటె చాల పూర్వమే రచింపబడి యుండునని నమ్మవలసి యున్నది. జైమిని భారతమును లక్షీశుడను మహాకవి 1345-47 ప్రాంతమున కన్నడములోనికి అనువదించి యున్నాడు. అప్పటికే అది కొంత ప్రాచీనమై యున్నగాని దానికి పౌరాణిక ప్రతిపత్తి లభించుటయు, లక్షీశుని వంటి మహాకవి దానిని అనువదించుటకు పూనుకొనుటయు జరిగియుండదు. కనుకనే ఉమాపతి కూడ ఈ పుణ్యక ప్రత వృత్తాంతమును హరివంశము నుండియే గ్రహించియుండునుగాని స్వయముగ కల్పించి యుండడని చెప్పగలుగుచున్నాము.

ఇంకను సవిమర్శముగా పరీక్షించినచో రుద్రభట్టు కాలమునకే ఈ ప్రక్షిప్త భాగము హరివంశములో చేరియున్నట్లు అతని కావ్యము వలననే తెలిసికొనగలము.

1) హరివంశములో అతి సంగ్రహముగ చెప్పబడిన అనేకాంశములు రుద్రభట్టు కావ్యములో అతి విపులముగ చెప్పబడి యున్నవి. ఒక ఉదాహరణ:

1. నారదాయ త్వయా దత్తో మాధవః పతిరాత్మనః
పారిజాతస్తు దేవానాం మండనం యత్పురాహృతమ్
దేవద్విజగురూణాం హి విత్తం నైవాత్ర పండితాః
ప్రతిగృహ్ణన్తి సుభగే త్వం గృహీత్వా న లజ్జసే
నారదం చైవ గర్హామి ప్రతిగృహ్య జనార్దనమ్
ప్రదత్తవాన్ కథం మన్తః తప హస్తే జగత్పతిమ్
కృష్ణాదప్యధికం త్వత్తః కిరి లబ్ధం తేన ధీమతా
బ్రాహ్మణానాం మతిర్యస్మాత్ పశ్చాద్భుత్పద్యతేనఘే.

(XII. 66-69)

2. గ్రహీతారం నారదం తు వదన్త్యన్యే మృషావచః
సత్యభార్మిరీతం కృష్ణం పరిజానే కరాగతమ్
సంధర్తుమసమర్థోహి నారదో దత్తవాన్ యతః. (XI. 99-100)

హరివంశమున నారదకృత సత్యానింద ఒకే ఒక శ్లోకములో చేయబడినది.¹ జగన్నాథ విజయములో ఈ సత్యానింద ఐదు పద్యము లాక్రమించినది.² దీనిని ఒక విధముగ రుద్రభట్ట రచనకు హరివంశపు సంగ్రహీకరణ అని చెప్పవచ్చును. లేదా హరివంశమునకు రుద్రభట్ట విస్తరణ యనియైన చెప్పవచ్చును. కాని అనుకర్త ఎల్లప్పుడును మూలమున కంటె నుండర రచనయే చేయుటకు ప్రయత్నించు ననియు, మూలము నందున్న రమ్యములగు భావములను అనువదింపకుండ వదలడనియు గుర్తించినచో ఈ భాగములను రుద్రభట్ట రచనకు హరివంశపు సంగ్రహీకరణ యనుటకంటె, హరివంశమందలి అరకొర శ్లోకములకు రుద్రభట్ట గావించిన విపులీకరణ యనియే చెప్పవలసి యుండును.

2) హరివంశమున గల కొన్ని సుదీర్ఘ ప్రసంగములకు రుద్రభట్ట రచనలో సంగ్రహ వాక్యములు గల సందర్భములును గలవు. ఉదాహరణకు పారిజాతము నిమ్మను తన కోరికను ఇంద్రుడు తిరస్కరించిన పిదప శివుడు తన ఇల్లాలిని ఎట్లు సంతృప్తి పరచెనో హరివంశమున అతి విపులముగ 11 శ్లోకములలో చెప్పబడినది. ఇందులో సందర్భశుద్ధి లేని అధిక ప్రసంగము కూడ చాలగలదు. ఈ సందర్భమును రుద్రభట్ట "ఎంతానుం సంతైసి" (ఏదోవిధముగా సంతృప్తిపరచి) అని ఒక్కముక్కతో తేల్చివేసినాడు. ఇట్టి సందర్భములను ఒకవిధముగ రుద్రభట్ట సంగ్రహ ప్రసంగములకు హరివంశపు విపులీకరణమనియైన చెప్పవచ్చును. లేదా హరివంశపు విస్తృత ప్రసంగములకు రుద్రభట్ట సంక్షిప్తీకరణమనియైన చెప్పవచ్చును. కాని సందర్భశుద్ధి లేని హరివంశపు విస్తృత ప్రసంగములకంటె రుద్రభట్ట గావించిన ఔచిత్యవంతములైన సంగ్రహ వాక్యములే రమ్యములుగ నుండుటచే రుద్రభట్టదే ఉత్తర కాలిక రచన యని నిర్ణయింపగలము.

1. అద్య సాత్రాజితి దేవీ జ్ఞాస్యతే వరవర్ణిని

పాభాగ్యాద్యం సదావేత్తి యాత్మానం సుభగా సతీ.

(65 అధ్య. 39 శ్లో.)

2. జ. వి. XII. 70-74.

3) కథాంశములు భిన్నముగ నున్న తావులలో కూడ హరివంశ కథాంశములకంటె రుద్రభట్టు కథాంశములే రమ్యములుగ నున్నవి. ఒక్క ఉదాహరణ చాలును. శ్రీకృష్ణుడు ఏకాంగవీరుడై పోరి దేవేంద్రుని జయించినట్లు రుద్రభట్ట కృతి చెప్పుచున్నది. కృష్ణుని మహిమను ప్రస్తుతించుటకే రచింపబడిన హరివంశము నందలి ఈ కథాభాగమో- సాత్యకి, ప్రద్యుమ్నుల సహాయముండి కూడ కృష్ణుడు దేవేంద్రుని జయింపలేకపోయినాడని తెలుపుచున్నది. ఈ రెండు కథా భాగములలో దేనికేది మెరుగు పెట్టినట్లున్నదో, అనగా ఏది పూర్వకాలిక రచనయో, ఏది ఉత్తరకాలిక రచనయో వివరింపవలసిన పని లేదు.

4) రుద్రభట్టు పారిజాత కథా ప్రారంభమున రుక్మిణి పుణ్యక వ్రతము నాచరించినదని తెలిపియున్నాడు (XII. 61, 62). ఆ వ్రతాచరణ విధానమును గూర్చి రుద్రభట్టు ఏమియు తెలుపలేదు. ఈ వ్రతాచరణ విధానము అతి విపులముగ హరివంశముతో నున్నది. పురాణ మగుటచే వ్రతకల్ప సుదీర్ఘ వర్ణనలను హరివంశము చేసియుండగా, కావ్యదృష్టితో రుద్రభట్టు వానిని సంహరించినాడని చెప్పట యుక్తియుక్తము. రుద్రభట్టు కల్పించిన “అపురూపపు” వ్రతపు పేరునకు అటుపిమ్మట హరివంశము వ్రత కల్పమును రచించిన దనుట యుక్తిసహము కాదు. మొదటికి రుద్రభట్టు “పుణ్యకము” అను పేరును కల్పింపవలసిన అవసరమే లేదు. ‘రుక్మిణి ఒక వ్రతము నాచరించు చుండె’నని హరివంశములో ఈ సందర్భమున చెప్పినట్లు* సాధారణముగ చెప్పియుండుటయే సహజమగు మార్గము. వివరములతో పనిలేకుండ నిర్ణయిత్తముగ ఒక ‘అపురూపపు’ పేరును సృష్టించుట అసహజము. రుద్రభట్టు ఇట్లు ‘పుణ్యక’ వ్రతపు వివరముల జోలికి పోకున్నను, పుణ్యకమును పేరును సృష్టించుటయే అతని రచన హరివంశ భాగపు రచనకు తర్వాతిదని నిరూపించుచున్నది.

5) ఇట్లే యుద్ధావసానమున చిల్వోదకేశ్వరుడను శివుడు కృష్ణు నెదుట సాక్షాత్కరించినట్లు రుద్రభట్టు తెలిపినాడు (XIII. 1). శివునకు చిల్వోద

* “ఉపవాసావసానం హి రుక్మిణ్యాః ప్రతిపూజయన్”.

కేశ్వరుడను పేరు ఎట్లేర్పడినదో అతడు తెలుపలేదు. ఆ వివరము హరివంశములో నున్నది. “తొలివాటి యుద్ధానంతరము రాత్రివేళ శ్రీకృష్ణుడు పారి యాత్రముపై విడిసియుండి మహేశ్వరుని పూజింపగోరెను. పూజకు ముందుగ స్నానమాచరించుటకై అతడు గంగను స్మరించెను. అంతట అచట గంగ ప్రాదుర్భవించెను. శ్రీకృష్ణుడు ఆ గంగలో స్నానము గావించి గంగోదకము లపై బిల్వ పత్రములుంచి వానిపైకి ఈశ్వరుని ఆవాహన చేసెను. ఈశ్వరుడు కృష్ణునకు ప్రత్యక్షమై “నీవు నన్ను బిల్వోదకములపైకి ఆవాహన గావించితివి గనుక నేనిచటనే “బిల్వోదకేశ్వరుడను పేర నెలకొని యుండును. ఈ గంగ కూడ ఇచట అవింధ్య యను పేర ప్రవహించుచుండ గలదు. ఈ క్షేత్రమున నూడు రాత్రులుండి నన్ను సేవించినవారు పుణ్య లోకములు పొందుదురు” అని పలికెను. పిదప శ్రీకృష్ణుడు కూడ పారియాత్ర పర్వతమున కిట్లు పరమొసంగెను. ‘ఓ పర్వతరాజమా, నేనును ఇచ్చటనే నీపైన సన్నిధి చేసి యుండును. నీ శిఖరమున నెలకొని యున్న నన్ను దర్శించినవారికి గోసహస్ర దాన పుణ్యము లభింపగలదు. నీరాతితో నా విగ్రహములు కావించి పూజించువారు నా లోకమును పొందగలరు”. ఇది సంగ్రహముగా హరివంశము నందు గల బిల్వోదకేశ్వర వృత్తాంతము.¹

ఈ కథాభాగమంతయు నొక స్థల పురాణమువలె నున్నది. ఈ స్థల పురాణమును రచించిన వ్యక్తి పారియాత్ర ప్రాంతీయుడై యుండును. వింధ్య పర్వత పంక్తుల పశ్చిమోత్తర భాగమునకే పారియాత్రమని పేరు.² కనుక ఈ ప్రక్షిప్త భాగపు రచయిత మహారాష్ట్ర, గుజరాత్, రాజస్థాన్ ప్రాంతములకు చెందినవాడై యుండును.³ మైసూరు నందలి చ్వార సముద్ర ప్రాంతీయుడైన

1. హరివంశము—74వ అధ్యాయము. 10-54 (45 శ్లోకములు)

2. Nandalal Day—Geographical Dictionary of Ancient and Medieval India. Page : 68.

3. కతియవాడు (గుజరాతు) లోని మహాత్మగాంధి జన్మస్థానమైన పోర్ బందరుకు సమీపమున నొక “బిల్వేశ్వరము” కలదు. అచట శివలింగమును శ్రీకృష్ణుడే ప్రతిష్ఠించినట్లు స్థల పురాణము చెప్పుచున్నది. ఈ ‘బిల్వేశ్వరుడే’ ‘బిల్వోదకేశ్వరుడై’ యుండవచ్చును. చూ. Archaeological Survey of India 1937 — Page 40.

రుద్రభట్టునకు ఈ పారియాత్ర విషయమై ఆసక్తి యుండకపోవుట సహజము. కనుకనే అతడి భాగము నంతటిని అనువదింపక విస్మరించినాడు. చిల్వోద కేశ్వరుడను పేరును మాత్రము గ్రహించినాడు. మాతృకయైన గ్రంథములో నీ పేరుండుటవేతనే అతడు దానిని స్వీకరించి యుండునుగాని నిర్విమిత్తముగ అతడి 'అపురూపపు' పేరును స్పష్టించి యుండడు. అతడు కావించిన అపురూపపు నామస్పష్టికి ఆకాశ పంచాంగము వంటి క్షేత్ర మాహాత్మ్యమును మరొకరు కల్పించి యుండరు. ఇదిగాక ఈ సందర్భమున రుద్రభట్టు చేసిన పద ప్రయోగమును బట్టి ఈపేరు రుద్రభట్టు కల్పించినది కాదని స్పష్టమగుచున్నది.

శ్రీదసఖం పురరిపు వి

ల్వోదకపతి నామ నల్లి సన్నిదనాగి... (జ. వి. XIV. 1)

(చిల్వోదకపతి యను పేరుగల శ్రీదసఖుడైన పురరిపుడు అచ్చట పాక్షాత్కరించి....)

శివుని పేర్కొనుటకు శ్రీదసఖుడు, పురరిపుడు అనినట్లుగనే "చిల్వోదక పతి" యని ఉపచార నిర్విశేషముగ పేర్కొనక 'చిల్వోదక పతియను పేరుగల' అని పేర్కొనుటలోనే ఆ పేరిట ప్రసిద్ధుడైన ఒక ప్రత్యేక శివుడు గలడనియు, ఆ పేరు వెనుకనేదో కొంత చరిత్ర కలదనియు, ఆ చరిత్ర నంతటిని చెప్పుటకు ఇష్టము లేక, బొత్తుగా పేరునుగూడ వదలిపెట్టుటకును ఇష్టము లేక, రుద్రభట్టు ఇట్లు చెప్పినాడని స్పష్టమగుచున్నది, అనగా రుద్రభట్టు హరి వంశము ననుసరించినాడేగాని, అతని కావ్యము ననుసరించి ప్రక్షిప్త భాగ రచన జరిగియుండలేదని నిరూపణ యగుచున్నది.

ఇట్లు ఈ 'ప్రక్షిప్త భాగము' చిల్వోదక క్షేత్ర ప్రాంతీయునిచే భారత మంజరీ రచనా కాలమగు 1048కి తరువాతను,* జగన్నాథ విజయ రచనా కాలమగు 1215కు పూర్వమును రచింపబడినట్లు నిర్ధారణ యగుచున్నది.

* చూ. P. L. Vaidya — Introduction to Hari Vamsa Chitrical Edition, Vol. I, Page XXXIII.

పారిజాతాపహరణమునకు శ్రీకృష్ణుని పురికొల్పినది అతని కాంతాను నయత్యమే యను విషయమును తొట్టచొలిసారిగా కల్పించినది మూడవ శతాబ్దమునకు చెందిన సర్వసేనుడను రాజకవి రచితమైన హరివిజయమును ప్రాకృత కావ్యమని తెలియుచున్నది. హరివిజయము నేడు అనుపలభ్యము. కాని 10వ శతాబ్దివాడైన అనందవర్ధనునకును, 11వ శతాబ్ది వాడైన అభినవ గుప్తునకును ఈ కావ్యము పరిచితమే. ప్రసిద్ధితి వృత్తములలో కవి స్వకపోల కల్పనలను ప్రవేశ పెట్టుటను సమర్థించుచు అనందవర్ధను డిట్లనుచున్నాడు. 'ఇతివృత్తవశాయాతాం కథం చిద్రసాననుగుణాం స్థితిం త్యక్త్వా పునరు త్రేప్తిక్ష్మ అశీష్టరసోచిత కథోన్నేయో విధేయః, యథా కాలిదాస ప్రబంధేషు, యథా చ సర్వసేనేన విరచితే హరివిజయే' (ధ్వన్యాలోక. II). దీనిపై అభినవ గుప్తుని వివరణ "హరివిజయే కాంతానునయాంగత్వేన పారిజాతాపహరణం నిరూపితం, ఇతిహాసేష్యదృష్టమపే" (లోచన).

ఇట్లు తిమ్మన కావ్యము సంస్కృతీకరింపబడి హరివంశములోనికెక్కిన దను వాదము నిరాధారమని తేలినది. ఇట్టి వాదము పరాస్త మగుటతో తిమ్మన హరివంశము ననుసరించినాడనుటకు గల ఆక్షేపణ తొలగిపోయినది. ఇక విష్ణు పురాణములోని పారిజాత కథ ప్రక్షిప్తమును మాటయే లేదు గనుక చానిని తిమ్మన అనుసరించినా డనునది నిరాక్షేపణీయమే యైనది.

ప్రణయ కుపితయైన సత్య ననునయించుటకే శ్రీకృష్ణుడు పారిజాతము నపహరించినాడను కథ తిమ్మన కల్పన కాదు; రుద్రభట్టు కల్పన కాదు. వీరిరువురికంటె వేయి సంవత్సరములకు పూర్వమే ఈ కథ ప్రచారములో నున్నదని తేలుటతోను, తిమ్మన అనుసరించినవి హరివంశ, విష్ణు పురాణములే యని నిరూపణ యగుటతోను అతడు జగన్నాథ విజయము ననుకరించినాడను వాదము నిర్మూలమైనది.

సారాంశము :

రుద్రభట్టు రచించిన జగన్నాథ విజయములో శ్రీకృష్ణుని జన్మ మొదలు సాల్య వధ వరకు గల ఏకాంతర శత కృత్యములు కీర్తింపబడినవి. తన కావ్యమునకు విష్ణు పురాణము మాతృక యని రుద్రభట్టు అవతారికలో తెలిపి

యున్నాడు. ఐనను పారిజాతాపహరణ కథా సందర్భమున అతడు హరి వంశము ననుసరించి యున్నాడు.

తిమ్మన తన పారిజాతాపహరణ కావ్యమునకు హరివంశము మాతృక యని సూచించి యున్నాడు. ఐనను అతడు విష్ణు పురాణమును కూడ కొంత వరకు అనుసరించి యున్నాడు.

తిమ్మన కావ్యమునకు హరికథాసారము, జగన్నాథ విజయము అను కన్నడ గ్రంథములు మూలములని ఇటీవల కొందరు పండితులు చెప్పుచు వచ్చినారు. కన్నడములో “హరి కథాసార” మను పేరు గల గ్రంథమే లేదు. ఇక జగన్నాథ విజయమందలి పారిజాతహరణ కథా భాగమునకును, తిమ్మన పారిజాతాపహరణ కావ్యమునకును ఎన్నో పోలికలు కనుపించుచున్నవి. కనుక ముందు పుట్టిన జగన్నాథ విజయమును వెనుక పుట్టిన పారిజాతాపహరణ మనుకరించినదని ఆ పండితులు భ్రమించిరి. కాని ఈ సాదృశ్యములకు కారణము తిమ్మన రుద్రభట్ట కావ్యము ననుకరించుట కాదు. ఈ ఇరువురును హరి వంశ, విష్ణు పురాణముల ననుసరించినవారు కనుక సమాన మాతృకములగు వారి కావ్య ద్వయము మధ్య అప్పచెల్లెండ్ర పోలికల వంటి పోలిక లుండుట సహజము.

జగన్నాథ విజయమునకును, పారిజాతాపహరణమునకును కథాంశము లందు గాని, రచనా విశేషములందు గాని సాదృశ్యములు కనుపించు సందర్భములందెల్ల వానికి హరివంశమందో, విష్ణు పురాణమందో, మరియొక ప్రాచీన కావ్యమందో మాతృకలు కనుపించుచున్నవి. రుద్రభట్టు సొంత కల్పవలలో ఒక్కవానినైనను తిమ్మన స్వీకరింపలేదు. పైగ హరివంశ, విష్ణు పురాణము లందలి కథాంశములను, భావములను, పద బంధములను ఎన్నింటినో రుద్రభట్టు స్వీకరింపక పరిహరించిన వానిని తిమ్మన స్వీకరించి యున్నాడు. కనుక తిమ్మన అనుసరించినది హరివంశ, విష్ణు పురాణములనే గాని జగన్నాథ విజయమును కాదని నిరూపణ యగుచున్నది.

ఇది ఇట్లుండ తిమ్మన హరివంశము ననుసరింపలేదనియు, తిమ్మన కావ్యమే సంస్కృతీకరింపబడి హరి వంశమున ప్రక్షిప్తము గావింపబడిన

దనియు కొందరు పండితులు చెప్పిరి. కాని తిమ్మన కంటెను, రుద్రభట్టు కంటెను కూడ పూర్వమే ఈ పారిజాత కథాభాగము హరివంశములో చేది యున్నట్లు సాక్ష్యము లభించుచున్నది. 1100 సంవత్సర ప్రాంతమున విల్వోదక క్షేత్ర ప్రాంతీయు డెవ్వరో ఈ భాగమును రచించినట్లు హించుటకు తగిన ఆధారములు హరివంశమందే లభించు చున్నవి. కనుక రుద్రభట్టు, తిమ్మన లిరువురును హరివంశము ననుసరించి యుండుటలో అసంభావ్యమేమి యును లేదు. ఇక విష్ణు పురాణమందలి పారిజాత కథ ప్రక్షిప్తమను ప్రశ్నయే లేదు. కనుక అదికూడ ఉభయుల కావ్యములకు మాతృక యగుట సుసంభావ్యమే.

ఇట్లు తిమ్మన రుద్రభట్ట కావ్యము ననుసరించినాడను వాదము నిర్మూలమైనది.

పారిజాతాపహరణము

జగన్నాథ విజయముతో తులనాత్మ కానుశీలనము

తృతీయ ప్రకరణము

అనువాద విధానము :

ఒక మహాకవి ఒక గ్రంథము ననువదించు నప్పుడు గ్రంథమంతటిని 'తు', 'చ' తప్పని 'మళ్ళీకీ మళ్ళీ' అనువాదము చేయడు. వేదతుల్యమైన భారతము ననువదించిన నన్నయాదులు కూడ మూలమునకు కేవలము బానిసలు కాలేదు. మహాప్రౌఢ కావ్యమైన వైషధీయముననువదించునప్పుడు కూడ శ్రీనాథుడు తన స్వాతంత్ర్యమును కోల్పోవలేదు. అట్టిచో ఛాందస పురాణ కథలను రసవత్కావ్య రూపమున సంతరించునపుడు మహాకవులు తమ ప్రతిభను అనేక విధముల ప్రదర్శింపకుండ నుండలేరు.

ప్రసన్నకథాకలితార్థయుక్తి పురాణ ధోరణియు, అక్షరరమ్యత కావ్య ధోరణియు ననవచ్చును. పురాణములు నానాసూక్తి విధులు, కావ్యములు నానా రుచిర్దార్థ విధులు. శివేతరక్షతియు, ఉపదేశకతయు పురాణముల ప్రధాన లక్ష్యములు; కాగా పద్యః పరనిర్వృతియు, కాంతాసమ్మితత్వమును కావ్యముల ప్రధాన లక్ష్యములు.

కవులు పవిత్ర గంగాతోయములను గూడ వడియగట్టి, తేర్చి, ఆ పైన కలకండ, వీలకులు, కుంకుమ పువ్వు ఇత్యాదులు చేర్చి కమ్మని పానకముగా చేసికొని త్రాగుట కభిలషింతురు. ఈ పానకమునందలి ముఖ్య పదార్థము గంగా జలమే. ఐనను దానికి వారు గావించు సంస్కార విశేషము వలన దానికి పావనత్వమునకు తోడు మధురిమయు పౌరభము కూడ చేరి గంగామతల్లి యెడ పవిత్ర భావన లేని వారికి గూడ స్పృహణీయమగుచున్నది. పురాణ కథలకు కావ్య కవులు చేయు సంస్కారమట్టిది.

ఈ సంస్కారము పలు విధములుగ నుండును.

1. మూలము నందు సంగ్రహముగ మన్న వర్ణనాదులను విపుల పరచుట.
2. విస్తృతములైన వీరస ప్రసంగములను మట్టసముగా సంక్షిప్త పరచుట.
3. విరసములని తోచిన భాగములను పూర్తిగ పరిహరించుట.
4. దేశకాలానుగుణములగు అభిరుచుల కనుగుణముగ మార్పుట.

5. సరసములైన మాతన స్వతంత్ర కల్పనలను చేయుట.

6. పై సంస్కారములకు తోడు బింబప్రతిబింబ తుల్యములైన యథామాతృకానువాదములు కూడ కొన్ని పట్టులలో వారు చేయుదురు.

వీనినే మనము సంగ్రహముగ 1. విపులీకరణ, 2. సంగ్రహీకరణ, 3. పరిహరణ, 4. పరివర్తన, 5. మాత్మకల్పన, 6. యథాతథానువాదము అని చెప్పవచ్చును. హరివంశ విష్ణు పురాణములను ముడి దినుసులతో కావ్యములను కజ్జాయములను సిద్ధపరచుటలో తిమ్మన రుద్రభట్టులు గావించిన సంస్కార విశేషముల నారయుదము.

తిమ్మన అనువాదము :

ముందుగా తిమ్మన గావించిన అనువాదపు తీరులను పరిశీలింతము.

1. విపులీకరణ :

1. హరివంశమందలి 'ప్రాప్తదారః' (౬౫-4) అను నాలుగక్షరముల పదము తిమ్మన చేతిలో నాలుగుపాదముల పద్యమైనది.

'మఱియు రుక్మిణి సత్య జాంబవతిమిత్ర

వింద భద్ర సుదంత కాళింది లక్ష్మ

ణ యనఁగా మున్న కలరజ్జవాభునకును

మహిమలెనమండ్రు సమతాభిమానవతులు.' (I 38)

2. 'నాదదోభ్యాయయౌ మునిః' (హరి. ౬౫-12) అని పాడిమాటలు గల ౬క అనుష్టుప్ పాదములో చెప్పబడిన నారదాగమనము తెలుగులో అనేకాలంకార భూషిత నారద స్వరూప పాక్షాత్కార సమర్థమైన నిండు సీస పద్యము వాక్రమించినది.

'సరిగమపదనిస. దైత్యారికడకు.' (I 44)

3. 'పారిజాతతరోః పుష్పం దదౌ కృష్ణస్య భారత' (హరి-౬౫-14) అని నిరుపచారముగ చెప్పబడిన పారిజాత పుష్పము ఉత్పేక్షాగర్భితములు, వృత్త్యనుప్రాస శోభితములునైన మూడు దీర్ఘ సమాసములచే గౌరవింపబడినది.

'..... నిజవాసనా బిరుద గాథాకథన వంది బృందాయ మానేందింది రంబును, మచితోపయోగ జనితానంద బాష్ప సందోహశంకావహ మకరంద

బిందుతుందిలంబును, విఖిల మనోరథ ప్రదాన కీర్తి శంకాకర విశద ప్రభా
నిచుళితంబునగు పారిజాతంపు క్రొన్నన. . .' (I 52)

ఇక 'దదౌ' అను రెండక్షరముల కనువాదమిది :

'... అమందానందంబు డెందంబునంగ్రందుకొన. . . మిన్నేటి పసిండి
నెత్తమ్మి చిగురుటాకునం బొదివి యిచ్చిన.' (I 52)

దివ్య కుసుమమును నారదుడెంతటి శ్రద్ధా భక్తి సౌకుమార్యములతో లలిత
నాగరకముగా తెచ్చియిచ్చినాడో, తిమ్మన ఒక్కొక్క సరస భావ సుమమును అంతటి
శ్రద్ధాభక్తి సౌకుమార్యములతో లలిత పద బంధ కేసలయపుటమున పొదివి ఇచ్చును.
తిమ్మనార్యుని భావ సౌకుమార్య, పదలాలిత్య, బంధకోమలత్వ, శయ్యామార్దవ, ఔపచారిక
నాగరకతలకీ చిన్ని వచన మొక మచ్చుతునక.

4. 'తద్వృక్షరాజ కుసుమం రుక్మిణ్యాః ప్రదదౌ హరిః' (హరి. ౬౫-15)

నారదు డొసగిన పుష్పమును వెంటనే ఎట్టి ఆలోచనము లేకుండగనే కృష్ణుడు
రుక్మిణి కొసగినాడని సంస్కృతపురాణోక్తి. తెలుగుకావ్యమున సత్యభామా విధేయుడైన
కృష్ణుడంత త్వరగ పుష్పమును రుక్మిణికియలేదు.

'వినయంబు విస్మయంబును. . . నిలువన్' (I 53)

'ఇది భోజాత్మజకు. . . కాంతకున్' (I 54)

'కనుగవఁ జిన్న నవ్వు. . . ఇచ్చినన్' (I 55) అని యెంతయో తడవు
మూడు పద్యములలో తర్క వితర్కములు గావించుకొని, చివరకు నారదుని కనుసన్నవలన
ప్రోత్సహితుడైగాని కృష్ణుడు పుష్పమును రుక్మిణి కొసంగలేదు. అతనికి సత్య యెడగల
భయభక్తులీ పట్టున చక్కగ వ్యక్తమైనవి. నారదుని కనుగవయందు తొలికిన పిన్న
నవ్వు వెనుక నుండి కృష్ణుని దక్షిణ నాయకత్వపు 'సౌఖ్యము' నెడల సానుభూతితో
గూడిన పరిహాసము, దాని వెనుక నారదుని కలహ ప్రయత్నము, పారిజాత కథా నాటక
సూత్రధారిత్వమును తొంగి చూచు చున్నవి. ఇట్టి సూక్ష్మ మనస్తత్వ చిత్రణము వలననే
తిమ్మనార్యుని పాత్రలు సజీవములై పాఠకుని హృదయము నాకట్టు కొనగలుగుచున్నవి.

5. 'త్రైలోక్య రూప సర్వస్వం నారాయణ మనోహరా

శుశుభే దేవపుష్పేణ ద్విగుణం భైష్వక్తే తదా' (హరి. ౬౫-17)

పారిజాతపుష్ప ధారణము వలన ఇమ్మడియైన రుక్మిణీ సౌందర్యమును ప్రశంసించుటకు 'వ్యాసుడు' ఒక చిన్న శ్లోకము చాలుననుకొనినాడు. తిమ్మనకు రెండున్నర పద్యములు - అందులో నొకటి సీసము - చెప్పినగాని తృప్తి కలుగలేదు.

'.... తగ భోజనందనయు కాంతి సంపదన్' (I 55)

'మగమీల నగఁజూలు. పతికి (I 56)

'కలకంఠకంఠి. పాలుపొందంగా (I 57)

పారిజాతమునకు లేతనెల తోడను, రుక్మిణీకి పులుగడిగిన ముత్తెయము తోడను చెప్పబడిన ఔషధ్యము నందలి సౌందర్యము ఎంతయు హృదయంగమముగా నున్నది. రుక్మిణీ పుష్పమును ధరించుటకు ముందు నారదునకు మ్రొక్కినదని చెప్పుట వలన ఆమె వినయ భావమును, కృతజ్ఞతా బుద్ధిని, సంప్రదాయాచిత్య జ్ఞానమును, సాధుసౌశీల్యమును తిమ్మన అతి నిపుణముగా సూచించిన వాడైనాడు.

6. 'అవ్లాన మేతత్పతతం పుష్పం భవతి కామిని' (హరి. ౬౫-20) అను శ్లోకార్థము ఒక నిండు పద్యమైనది.

'పరిమళము సెడదు వాడదు

పరువము దప్పదు పరాగభర భరితంబై

నిరతము జగదేకమనో

హరమగు నీ కుసుమరాజమంబుజవదనా! (I 59)

'అవ్లానం' అనుటకు 'వాడదు' అనుట పరిపోగా మిగిలిన దంతయు తిమ్మన పెంపకమే.

7. అట్లే 'శితోష్ణం చేచ్ఛితే దేవి పుష్పమేతత్రయచ్ఛతి (౬౫-22) అను శ్లోకార్థము కూడ వ్యాఖ్యా ప్రాయమైన నిండు పద్యమై వెలసినది.

'నెలకొని వేసవిఁ జలువయుఁ

జలివేళల నుష్ణ గుణము సముచిత భంగిన్

గలిగించు నీలతాంతము

కొలదులు చెప్పంగ నిచ్చ క్రొత్తలు సుమ్మీ' (I 63)

8. 'ప్రదీపకర్మ రాత్రాచకరోతి కమలేక్షణే' (౬౫-27) అను అనుష్టుభర్థము ఒక మత్తేభముగా విస్తరిల్లినది.

'అలినీలాలక నీవు నీపతి రహస్యక్రీడ వర్తించు వే

ళ లతాంతాయుధ సంగరంబునకు నుత్పాహంబు గల్పించు ను

జ్వల దీపాంకురమై, రతిశ్రమ తనూ సంజాత ధారాళఘ

ర్మలవంబుల్ దొలగింపఁగా సురటియై రంజిల్లు నిచ్చాగతిన్' (I 60)

తెలుగులో పారిజాతము నుండ ప్రకాశము నొసంగు దీపాంకురమే గాని సంస్కృతములో వలె ఉజ్వల ప్రకాశము నొసంగు ప్రదీపము కాదు. కారణము అది రహస్య క్రీడా సమయోప యోగి గనుక. పారిజాతము సురటియై రంజిల్లునను అదనపు భావము పాఠకగ్రాహకునకు తిమ్మన బేహారి యొసగిన కొసరు.

9. 'అద్య సాత్రాజితి దేవీ జ్ఞాప్యతే వరవర్ధినీ

సౌభాగ్యాద్యాం సదా వేత్తి యాత్మానం సుభగా సతీ' (పారి ౬౫-39)

అని మూలములో నారదుడు రుక్మిణీ సమక్షమున సత్య పేరును ఒక్కసారి మాత్రమే స్మరించినాడు. అందలి ఎత్తి పాడుపు కూడ అంతగాటుగా లేదు. సత్యకు తీవ్ర కోపము తెప్పించుటకిది చాలదని తిమ్మన నారదునిచే రెండు పెద్ద పద్యములలో కొంచెము గాటుగా సత్యానింద చేయించినాడు.

'ఇన్ని దినంబులున్ ఇచ్చెనే.' (I 65)

'చక్కని దాననంచు విన్న వించినన్.' (I 66)

10. 'ప్రాయేణ ప్రవదంతిస్మ హృష్టా దామోదరస్త్రియః

మమృషే న సపత్న్యస్తు ' (పారి ౬౫-69)

అమటకు విపులీకరణ :

‘. తగవేయని లక్షణ యోగై, పైఁచెఁ గాళింది,

శమించె భద్ర, యవులెమ్మని యూరడిలెన్ మదంత, తోఁ

గుందుట మానె జాంబవతి, కోపమడంచెను మిత్రవిందయున్’(179)

11. సత్య భామ పారిజాత వృత్తాంతమును తన చెలికత్తె వలన వినుటను హరివంశము ‘శ్రుత్వా’ (౬౫-50) అని ఒక్కమాటతో తేల్చివేసినది. అనువాదమో ఎనిమిది పద్యములుగా పెరిగినది.

‘అని సత్యభామ. వారిజవేత్తా’ (I 74-81)

యజమానురాండ్ర ఇచ్చకములకై పపత్నుల నేరములను ‘ఉన్నవి లేనివి’ పుట్టించి, గోరంతలు కొండంతలుగా పెంచి వారి మధ్య మాత్సర్యాగ్నిని ప్రజ్వరిల్ల జేయుటే జీవికగా గల నీవదాసీ జన స్వభావమిందతిసహజముగా ప్రకటమగు చున్నది.

12. సత్యకు కలిగిన ఈసును ‘ఈర్ష్యా వశంగతా’ (౬౫-50) అని హరివంశము ఒక్కముక్కతో తేల్చి చేసినది. తిమ్మన స్త్రీ స్వభావమునకు దర్పణము లనదగిన 15 పద్యములను, ఆడునోటికి మాత్రమే అలవడగల నుడికారపు పలుకు బడిగలవానిని, అత్యంత రసవంతమైన వానిని, సత్యచే పలికించినాడు. ఇందలి ఒక్కొక్క పద్యము ఒక్కొక్క అనర్హతను.

‘ఏమేమీ. . . చెలియా.’ (ఐ. 83 - 97)

13. ‘సంస్మృత్య సంస్మృత్య శిరః సరోషం

ప్రకంపమానా కోపోవవిష్టా.’ (౬౫-54)

అను అర్థ శ్లోకము నందలి సత్య తపన ఒక హృద్యమైన ఉపమను సంతరించుకొని ఒకచంపకమాల విండుగ విస్తరిల్లినది.

‘వెడవెడఁ గన్నుమూయు. . . పెంపఱన్ (I 101)

14. ‘జగామ త్వరితశ్చైవ సత్యభామా గృహం మహత్’ (హరి. ౬౬54)

ఆ ‘త్వర’ ఎట్టిదో ఒక చంపకమాల విస్తృతిలో మూడు ఉపమలతో తెలివిడి చేయబడినది.

‘అరదమునెక్కి. వీధికిన్’ (I 104)

15. ‘ప్రేష్యా జనం స పంజ్ఞాయ అనాభ్యేయోస్మీతి పంజ్ఞపన్’ (౬౬ -13)

కవటనటనావటువైన కృష్ణుని నన్నల వివరములు తెలుగులో చూడదగియున్నవి.

కొందఱ మంతనంబులను చేరబోయి’ (I 108)

16. ‘అన్యగమత్ పతాం.’ (౬౬ -13)

ఈ ఆరు అక్షరములు ఒక స్మరణాలంకారమును సంతరించుకొని అర్థోత్పలమైనది.

‘మధ్యందిన భాసు మండల. . . విస్మితాత్ముడై.’ (I108)

17. ‘గ్రహాయ వ్యజనం చైవ స్థిత్యా స పరిపార్వతః

శనైరివాస్పజద్యాతం జహాస శవక్రైరివ.’ (హరి. ౬౬ -14)

ఈ భావమిట్లు విస్తరింపబడినది.

‘ఈ లలితాంగి చందము కైవడిన్’ (I 109).

అనువాదమున క్రొత్తగ చేరిన ఉత్ప్రేక్ష అక్షర లక్షలు చేయునది.

18. ‘కిమకార్ష మహం దేవి విప్రియం తవ భామిని.’ (౬౬ -40)

ఈ భావమిట్లు చిలవలు పలవలు వేసినది.

‘మనమటయం దలంచి. . . వేర్తునే.’ (I 110)

19. ‘నాహం త్వాం కితవం ధూర్తమజ్ఞాసిష మరిందమ’ (౬౭ -25)

మూలము నందలి ‘కితవ’ ‘ధూర్త’ శబ్దములు మాత్రమైన చాలవని తెలుగు సత్య కృష్ణుని మాయలను ఒక వృత్తములో గట్టిగ తిట్టినది.

‘గట్టిన చేతలుం. ఏమి చేయుదున్.’ (I127)

20. ‘తతః స్నాతో జగన్నాథః పర్వేశః సర్వభావనః’ (౬౭ -13)

మూలములో ఇట్లు మాట మాత్రముతో ముగిసిన శ్రీకృష్ణ దేవుని స్నానభోగము తెలుగులో 13 పద్యములాక్రమించినది.

‘సరసాలాపములన్. నీరాజనముల్. (I 3-15)

ఈ భోగము శ్రీకృష్ణునదైనను కాకున్నను శ్రీకృష్ణ దేవరాయలదగుట మాత్రము నిశ్చయము.

21. ‘అభ్యాజగామ స స్నాత్వా ముని శ్రేష్ఠో మహోదధౌ.’ (౬౭ -38)ఔ

సంస్కృత నారదుడు స్నాన మాత్రమాచరింపగా తెలుగు నారదుడు మాధ్యాహ్నిక సంధ్యా వందనాదులు గూడ కావించినాడు.

‘చనుదెంచె. నిష్ఠాపరుడై.’ (II -16 - 16)

22. ‘అధోపకల్పయామాస సుఖాసీవాయ కేశవః

పరమాన్నం స మునయే పరమాత్మా జగద్గురుః

తల్లోక్త్రా సత్పుత్య దత్తం మునిరుదారధీః

బుభుజే వదతాం శ్రేష్ఠః శ్రద్ధయా పరయా యుతః (౬౭ -41,42)

రెండు శ్లోకములలో లఘువుగా ముగిసిన నారద భోజనము 5 పద్యములుగా బరువైనది.

‘అతవికి సత్యభామ సతియున్.’ (II -17-21)

తెలుగువారి మర్యాదననుసరించి గృహమేధి కూడ సపుత్ర బాంధవుడై అతిథితో సహపంక్తిన భుజించుట, భోజనాంతరము జాలవల్లికలో తాంబూలము లిప్పించుట విశేషము. తెలుగువారికి పరమాన్నమనగా క్షీరాన్నమనియే అర్థము. అది యొక్కటి చాలదని తిమ్మన నారదునకు భక్త్య భోజ్య లేహ్య చోష్య పానీయములను వడ్డింప జేసినాడు. ఆ వడ్డించువారు అలరుబోడులగుటచే వారి కంకణముల గలగలలు, కింకిణుల చిణ్చిణులు, మట్టియల గులుగులులు, దువ్వలువల ఫెళఫెళలు ఆ విందునకు అదనపు భోగ్యత వాసగినవి.

23. ‘యథైదానీం తథైవ త్వం భవ దేవి పతివ్రతా

సవిశేషం సుభగా భవ మత్తపసో బలాత్' (హరి. (౬౭ -45)

అని సంస్కృత నారదుడు సత్యను ఒకే ఒక శ్లోకముతో ఆశీర్వదింపగా తెలుగు నారదుడు ముచ్చటగా మూడు పద్యములలో దీవించినాడు.

'పతి నీవై విహరింపఁగా. . . . దీవనలన్.' (II- 24-26)

మాటలో మాటగా పారిజాతానయనమునకై శ్రీకృష్ణుని వెంట నీవు కూడ అమరావతికేగుమను సూచనను చల్లగా జార్చినాడు. ఇది నీళ్ళలో నిప్పు పుట్టింపగల నారదుని వదతాం వరత్సమున కొక మచ్చు.

24. 'స పక్ష బలవిక్షేపైః హిమాద్రి శిఖరోపమః

దిక్షు సర్వాసు సంప్రదం జనయామాస పక్షిరాట్

ఆరుజన్ పర్వతాగ్రాణి పాదపాంశ్చ సముజ్జిపన్

సంజహోర మహాబ్రాణి విజహోర చ కానిచిత్

విషయం సమతిక్రమ్య దేవయోశ్చంద్ర సూర్యయోః

యయా వాతజవో పక్షీ జనార్దన వశే స్థితః (హరి(౬౪45-47) అని హరివంశములో 3 శ్లోకములలోను

'గరుడో వారుణం ఛత్రం తత్తైవమణి పర్వతమ్

సభార్యంచ హృషీకేశం లీలయైవ వహన్ యయా (విష్ణు. 30-1)

అని విష్ణు పురాణములో ఒక శ్లోకములోను చెప్పబడిన పక్షిరాట్టు. ఆకాశయానము అనువాదములో 7 పద్యములుగా పాగినది.

'ఆ విహగా వతంసము. . . . హరియున్,' (II 77-83)

25. 'స మేరుగిరి మాసాద్య దేవగంధర్వపీఠితమ్' (హరి. (౬౪ 48)

అని అర్ధ శ్లోకములో చెప్పబడిన మేరుపర్వతము తెలుగున 3 పద్యములు, 36 పంక్తుల దీర్ఘ గద్యములో వర్ణింపబడినది, బంగారు కొండకు ఆ ఆ మాత్రము గౌరవము చూపవక్కర లేదా మరి?

'కువలయ పద్మనేత్రి మెఱయునిది. . ' (II 85-88)

26. 'దేవపద్మాని సర్వాణి దదర్శ మధుసూదనః

విశ్వేషాం మరుతాం చైవ పాథ్యానాం చ జనాధిప

భ్రాజమానా నతిక్రామన్ నిశ్చివోశ్చ పరంతప

ప్రాప్య పుణ్యతమాన్ లోకాన్ దేవలోక మరిందమ

శక్రపద్మ సమాపాద్య ప్రనివేశ జనార్దనః' (హరి. (౬౪ 48-50)

నాకలోక వర్ణనమైన ఈ రెండున్నర శ్లోకములు 12 పద్యములైనవి.

'కీన్నరకంఠి. ద్వీపమున్.' (II-89-100)

27. 'అవతీర్య స తార్వాత్తు' (హరి. (౬౪ 51)

అనునొక్క పాదము మూడు పద్యములకు మూలమైనది.

'అని నాకపుర. రహిన్' (II 101 -103)

28. ప్రీతజ్ఞైవాభ్యనస్తత్తం దేవరాజ శ్చతక్రతుః

అర్చితో దేవరాజేన రత్నైశ్చ ప్రతిపూజితః (హరి. (౬౪ 53)

అని హరివంశములో ఒక్క శ్లోకములోను

'ఉపతస్టుః తదా దేవా! పార్వహస్తా జనార్దనమ్

స దేవైరర్చితో కృష్ణః ' (విష్ణు. 30 - 2,3)

అని విష్ణు పురాణములో ముక్కాలు శ్లోకములోను ముగిసిన దేవతా స్వాగతము తెలుగులో కృష్ణునకు 8 పద్యములలో అభించినది.

'అంతకుమున్న కీర్తవీయుడై.' (II 3 -10)

29. 'తత్రాదితి ముపాప్యస్తీం అప్పరాభి స్సమస్తతః

దదృశాతే మహాభాగా మహాభాగాం తపోన్వితామ్.' (హరి. (౬౪ 55)

ఈ అదితి సందర్శనము విష్ణు పురాణములో 'దదృశే దితిమ్' (30-3) అనుటతో ముగిసినది. దీని అనువాదమొక సీస పద్యము.

'తాడలపై అదితిగనియె' (III 24)

డా. చిలుకూరి నారాయణరావుగారి మాటలలో 'ముదుసలి తొక్కు అదితి ఎంత ముద్దుగా నున్నది.'¹

30. 'స తాం ప్రణమ్య శక్రేణ సహ తే కుండలోత్తమే, దదౌ' (విష్ణు. 30-3) దీనికి తెలుగు.

'కని సత్యారమణీ. . . . మొసంగ.' (III 25)

కృష్ణునకు పూర్వ జన్మపు తల్లి యెడగల భక్తి శ్రద్ధలు ఆమె కుండలములను ఎంత భద్రముగా తెచ్చి సమర్పించినాడనుట బట్టి తెలియు చున్నది.

31. 'తతోదదర్శ కృష్ణోపి సత్యభామా సహాయవాన్'

దేవోద్యానాని హృద్యాని నందనాదీని సత్తమ.' (విష్ణు 30-30) మాటల పీసినారితనములో హరివంశము విష్ణు పురాణమును మించినది. సత్యా కృష్ణుల నందనవన విహారమును ఒక్క శ్లోకపాదములో తేల్చివేసినది.

'దేవాక్రీడం పరిక్రామన్' (హరి. (౬౪ 65)

ఈ వన విహారమును తిమ్మన కవీంద్రుడు 57 పద్యములలో (III 42-58 IV 2-41) అతి మనోహరముగా వర్ణించిన విధమాతని వర్ణనా ప్రతిభకు సాక్షి. వనవిహారము, పుష్పాపచయము, జలక్రీడ అను వర్ణనలను ఈ సందర్భమున తిమ్మన కల్పించినాడు.

32. సర్వార్థప్రదమైన పారిజాతమును వర్ణించుటకు హరివంశ విష్ణు పురాణములు రెండు రెండన్నర శ్లోకముల కంటే వెచ్చింప లేకపోయినవి. (హరి. ౬౪ 65,67విష్ణు. 31,32) తిమ్మన 8 పెద్ద పద్యములు వ్రాసినాడు.

'అమరరాతి విఘాతి. అన్ని పువ్వులన్ (IV- 3-10)

33. ప్రధాన విషయము పారిజాతాపహరణముగదా.

'ఉత్పాట్యరోపయామాప విష్ణు స్తం గరుడోపరి.' (హరి(౬౪68)

'..... పారిజాతం మహాబలః

ఉత్పాట్యరోపయామాప పారిజాతం సతాంగతిః

గరుడం పక్షిరాజానమయత్నే నైవ భారత.' (హరి. 23, 9,10) అని అర కొర

శ్లోకములతో రెండుసార్లు హరివంశము

‘..... పారిజాతంగరుత్మతి

ఆరోపయామాస హరిః. . . .’ (విష్ణు. 30-38) అని విష్ణు పురాణమును అయినదనిపించినది. తిమ్మన 5 పెద్ద పద్యములు వ్రాసినాడు.

‘సకల సుదైక వంద్యుడగు. అందఱున్ (IV-51-55)

34. ఇంద్రుని యుద్ధ ప్రయత్నములను హరివంశము ఒక్క శ్లోకముతోను, విష్ణు పురాణమురెండు శ్లోకములతోను చెప్పినది.

తిమ్మన యుద్ధ ప్రయత్నములు - తిమ్మనవికాపు. దేవేంద్రునివే, కానిచో కృష్ణరాయలని - 28 పద్యముల వరకు సాగినవి.

‘కోణ పరంపరాహతుల.....నిండెనొక్కటన్.’ (౬౭ -V-3)

35. ‘గరుత్మానపి తుండేన సక్షాభ్యాం చ నఖాంకురైః

భక్ష యంస్తాడయన్ దేహాన్ దారయంశ్చ చచార వై.’ (విష్ణు. 30-64) ఖగరాజ చక్రవర్తి పీఠవిహారమును తిమ్మన ఒకసీస పద్యములో అత్యంత భీషణ రమణీయముగ చిత్రించినాడు.

‘హరిబాణలూనంబు. చక్రవర్తి.’ (V-8)

36. యుద్ధమును విష్ణు పురాణము13 శ్లోకములలో వర్ణించినది.

‘తతో నిరీక్ష్య. సుదర్శనమ్.’ (విష్ణు. 30-55-67) తిమ్మన దానిని 34 పద్య (గద్య)ములుగా విస్తరించినాడు.

‘ఆ కమలాయతాక్షి. చేపట్టుటయును’. (V- 4-37)

37. ‘చిన్నేష్వశేష బాణేషు శస్త్రేష్వ ప్రేషుచ, (విష్ణు. 30-67)

యుద్ధ ఘట్ట మందలిదే యైన పై అర్థ శ్లోకము తిమ్మన చేతిలో ఒక సీసముగా పెంపుగాంచినది.

‘కినిసి బిడౌజాడు. అగునె.’ (V30)

38. జగ్రాహ వాసవో వజ్రమ్’ (విష్ణు. 30 -67)

దీనికి తెలుగొక పూర్తి వృత్తము.

‘కులవసుధా ధరావళికి (గుంటి తవంబొదవించెనెద్ది యా
బలితపుఁ గైదువుం గొని మువర్చకులాగ్రణి వేయుఁ గన్నులం
దలకొని కౌస్తుభస్తబికితంబగు శౌరి యురంబు సూచిన
స్థలజడకోదరోదకము చాచ్చున నల్లలలాడె లోకముల్.’ (V33)

39. ‘క్షిప్తం వజ్రం మహేంద్రేణ’ (వి. 30 - 69)

దీని యనువాదము రెండు వృత్తములు. వానిలో నొకటి మహాప్రగ్గర.

‘పిరుఁడనాడు. పూచివైచివన్.’ (V34)

‘శతధారా. యేగు దేరన్’ (V35)

40. ‘జగ్రహ భగవాన్ హరిః’ (విష్ణు. 30-69)

దీనికిని తెనిగింపు ఒక వృత్తమైనది.

‘కని నెమ్మొమునఁ చిన్న నవ్వు దొలఁకం గంపారి నిశ్చంకఁ దా
ర్జ్యని నడ్డంబుగ ద్రిప్పి వేగ రవితేజో దుప్పహమ్మూర్తి మైఁ
దనుడాయవృతకోటిఁ గేలి శతపత్రక్రీడఁ బట్టెం గటా
క్షనిరీక్షాగతి నందకత్పరు కిణాంకంబైన హస్తంబువన్.’ (V-36)

41. ‘ససాత్యకిః సపుత్రశ్చ ప్రాప్తో రైవతకం గిరిమ్’ (హరి. ౭౫-45)

‘. అజగామ భువం హరిః

ప్రసక్తైః సిద్ధ గంధర్వైః స్తూయమానః సురర్షభిః’ (విష్ణు (౩౦ 9) అరకౌర
శ్లోకములలో చెప్పబడిన కృష్ణుని తిరుగుప్రయాణము తిమ్మన రచనలో రెండు పెద్ద
పద్యములైనది.

‘గంధర్వోరగ. ఉప్సాంగగన్’ (V 41)

‘వాసవుతోడి. చయ్యనన్’ (V 42)

42. 'తం దివ్యకుసుమం వృక్షం దృష్ట్వా నర్తనివాసినః

రాజన్న తతృపుర్న్వప్తాః పశ్యమానా మహోదయమ్.' (హరి.)

ఆ మహోదయపు వివరములు తెలుగులోనే కలవు.

'ఆ మహి జాతముం గనిన యంతటిలో ధనధాన్య రాశితో

సామజ ఘోటికా మహిత శాలలతో మణిసాధ పంక్తితో

గోమహిషీశతాంగ భటకోటులతో మణిభూషణాళితోఁ

దామర తంపరై తనరెఁ దత్పురిఁ గింపచ గేహ వాటికల్.' (V 45)

43. 'వృక్షోత్తమం పశ్యతాం వై వృద్ధానా మగమజ్జరా.' (హరి)

వృద్ధులకు పునర్యౌవనము వచ్చిన విధమెట్టిదనిన.

'బెరసన్నేన విగిడ్చినట్లు వళులుబైస్తుర్బలాంగంబు లం

కురముల్పూపెరదంబు లంఘుల వడంకు శ్రీతె వాలారులై

కరజంబు ల్పిగిరించెఁ గేశవితతుల్గప్పారె వృద్ధా లికిన్

మరలం బ్రాయము వచ్చెఁ దత్తరు చలన్మందానిలా సంగతిన్' (V 46)

44. 'తతో ద్విజం శుచిం దాంతం జ్ఞాన విజ్ఞాన కోవిదమ్

భోజయేచ్ఛ యథా శక్త్యా సహభ్రా సుమధ్యమే.' (హరి. 20-21)

పుణ్యకవ్రత దానగ్రహీత మూలమందు మూడు విశేషణములు గలవాడు
అనువాదమున వినిమిది విశేషణములు గలవాడైనాడు.

'పరమాచార ధురీణు, నధ్యయన సంపన్ను, స్వభాచారు, శా

స్త్రరహస్యజ్ఞు, విశిష్ట వంశజుఁ, బ్రశాంత స్వాంతు, మద్యద్దయా

పరతంత్రున్, విదితాత్ము, భూసురవరుం బ్రార్థించి యాచార్యుఁగఁ

దరళాక్షీ వియమింపఁగా దగు వ్రతో ద్వాస క్రియా వేశకున్,' (V 59)

45. 'నిమంత్రితా గణాస్సర్వే కేశవేన మహాత్మనా' (హరి. 21-22)

పుణ్యకవ్రత దర్శనార్థమై యరుదెంచిన 'సర్వే' ఒక సీన పద్యములో
వివరింపబడినారు.

'యదువృష్టి అభ్యుదయమునకు. (V 64)

46. 'పుష్ప దామావసజ్యారథ కంఠే కృష్ణస్య భామిని

బబంధ కృష్ణం సుభగా పారిజాతే వనస్పతౌ.' (హరి. (౭౬5)బై

పాడిపాడి నుడులతో కూడిన ఈ శ్లోకము లలిత కోమల శృంగార భక్తి
భావ భరితమై, సుశ్రావ్య వర్ణ విన్యాసముతో అలంకృతి చమత్కృతి భరితములైన రెండు
పద్యములుగా రూపుగొన్నది.

'మునిపతి యానతిం జకిత ముగ్ధమృగీతరలాక్షి ప్రాణవా

ధునిఁ గనకాంబరాంచలముతోఁ గుసుమాయుధ వాగురా నిబం

ధనమును బోవి క్రొవ్విరులదండఁ దగుల్కొన జాట్ల వేడ్కఁ గ

ల్పనగముఁ గూడఁ గంకణ రుళంఝుళ మంజుల దోర్బుగంబునన్ (V 79)

'పరమముని మానసాలాన బంధనమునఁ

గట్టువడకుండు యాదవ కుంజరంబు

వికచ రాజీవనేత్రచే వేల్పు వ్రూనఁ

గమ్మ పూవుల దండ చేఁ గట్టువడియె.' (V 80)

మొదటి పద్యమున పత్య భామ కంకణముల రుళంఝుళలు వీముల విందు
చేయుచున్నవి. రెండవ పద్యమున సత్యామహిమ వెల్లడియైనది. శ్రీకృష్ణుని కట్టి వేయగల
శక్తి యశోదకే లభించినది. మరల పత్యకే లభించినది. యశోద కృష్ణుని కట్టి వేయుట
కెంతయో కష్టపడవలసి వచ్చెను. పత్య అతనిని అనలీలగ కట్టివేయగలిగినది.

47. 'అద్భిర్దదా నారదాయ తతో నుజ్జాప్య కేశవమ్.' (హరి. ౭౬ 6)

అర్థశ్లోకములో చెప్పబడిన ఈ భర్తృదాన ఘట్టమును తిమ్మన నాటకీయముగ
పెంపొందించి నాలుగు పద్యముల సరస సంభాషణలు కూర్చినాడు.

‘వికచాజ్ఞనేత్ర. యాదవాన్వయ తిలకున్.’ (V 76)

‘అనపుడు సత్యభామ. చిటునవ్విగుర్పఁగన్.’ (V 77)

‘సవచంద్రాలిక. వీపారఁగన్.’ (V 78)

‘సమయజ్ఞాండయి. మోదంబునన్.’ (V 82)

48. ‘పరిహాసాన్ బహువిధాన్ కృత్యా మునివరస్తథా.’ (హరి. ౭౫-11)

తిమ్మన ఈ పరిహాసములను ఒక సీసము నిండ నింపినాడు.

‘మేళనించినవి. పనులు గొనియె,’ (V 86)

‘ఇది భక్తుడు భగవంతునితో ఆడుకొనుట. ఇట్టి పద్యము ఇతర దేశములలో, ఇతర సారస్వతములలో నుండదు. భారత దేశముననే, ఈ సారస్వతములోననే యుండవలెను. శతవిధాలమరియొక కవివ్రాసి యుండదు. తెలుగులో కూడ ఒక్క ముక్కుతిమ్మన్నయే వ్రాసెను’

49. ‘సాస్త్రఃపురో మహాతేజాః పరమర్థ్యా వసన్వప్.’

రేమే.’ (హరి. ౭౬ 25)

కృష్ణుని అంతఃపురర్థిని తిమ్మన పుష్పలమైన ఉద్దీపనాలంబనాత్మక విభావ సామగ్రితో నాలుగు పద్యములుగ పెంపుగావించినాడు.

‘ఆరమణీలలామల. వసించుచున్.’ (I 39)

‘తలిరులతుద. తోటల లోనన్.’ (V102)

‘దరదళదంబుజ. స్థలులన్.’ (V103)

‘మరకత గోమేదక. కందరలన్,’ (V104)

50. ‘రేమే’ యను రెండక్షరములకు తాత్పర్యము రెండు పద్యములు. ఒకటి వృత్తము, మరొకటి సీసము, ఒకటి గ్రంథాది యందు; మరొకటి గ్రంథాంతమున.

‘ఏయే వేళల వే సరోజముఖి. చాతురిన్.’ (I 40)

‘భోజకన్యా. వర్తిష్ణుడగుచు’ (V101)

అనగా గ్రంథమంతట శ్రీకృష్ణుని రమించుటయే శ్రీకృష్ణ రతియే వ్యాప్తమై యున్నదన్నమాట.

తిమ్మకపింద్రుడు గావించిన ఈ రసవంతములగు విపులీకరణల వలన కావ్యమునకు గాత్ర వృద్ధితోబాటు సత్త్వ వృద్ధియువైనదనుటకు సహృదయులే ప్రమాణము.

సంగ్రహీకరణ :

పురాణములు మహా సముద్రముల వంటివి. అవి నిజముగా రత్నాకరములే. ఐనను సముద్ర గర్భమునందంతట రత్నములే దొరుకవు. అంత కంటే పనికి మాలిన గవ్వలు. రాళ్ళు హెచ్చుగ మండును. రత్నములు మాత్రము సేకరించి, వానికవసరమగు శాణోల్లేఖన సంస్కారమాచరించి, పొందికగా అమర్చి ప్రదర్శించు విషణ్ణులు కావ్య ప్రబంధములు. కనుక పౌరాణిక కథలను ప్రబంధ కావ్యములుగ మలచుటలో కవులు పరిహరింపవలసిన 'రద్దు' అధికముగనే యుండును. ఈ పరిహరణ ద్వివిధము.

1. నీరసములైన అప్రస్తుతములైన విస్తృత భాగములకు పరసమైన సంగ్రహీకరణ.
2. విరసములగు అంశముల సంపూర్ణ పరిహరణ.

హరివంశ విష్ణు పురాణములను ఖనుల నుండి పారిజాతాపహరణేతి వృత్తమను ఖనిజమును త్రవ్వెత్తిన తిమ్మన ఖనకుడు కావ్యరత్న పాంచాలికను సృష్టించుటలో శాణోల్లేఖన మాచరించిన-సంగ్రహించిన - పట్టులను ముందుగా పరిశీలింతము.

1. నరకాసుర విజయము హరివంశ మందలి 62, 63 అధ్యాయములలో చెప్పబడినది. 64వ అధ్యాయములో 23 శ్లోకముల నరకు కృష్ణుడు నరకుని ధనాగారమందలి అమూల్య వస్తు సంపదను స్వాయత్తము గావించుకొనుట తెలుపబడినది. విష్ణు పురాణములో కూడ ఈ విషయము ౬౭ అధ్యాయము (29) నిండుగ వివరింపబడినది. తిమ్మన ప్రధాన కథకు సంబంధము లేని ఈ కథా భాగము వంతటిని 'హరి నరకాసురుం గెలిచి' అని అతి సంగ్రహముగా చెప్పినాడు.
2. నరకుని చెరలోమన్న 16100 మంది గంధర్వ కన్యలను హరివంశము 7 శ్లోకములలో వర్ణించినది. ప్రధాన కథ వారికి సంబంధించినది కాదు గనుక

తిమ్మన 'అచ్చరల కొలంబు వారి నెల జన్మనముం బొలివోని వారి,.... లలనా మణులన్
(1 37) అని మాత్రము పంగ్రహముగా చెప్పినాడు.

3. ఆ కన్యలు కృష్ణుని పతిగ వరించుట 5 శ్లోకములలో (౯౪ 35) చెప్పబడి యుండగ తిమ్మన దానివంతటిని 'తన్వరునిగ గోరు వారి' అని ఒక్క ముక్కలో తేచ్చివేసినాడు.
4. నారదుడు రుక్మిణీ మందిరములో పలికిన పలుకులను పరిచారికలు తమ తమ యజమానురాండ్రకు తెలుపుట 4 శ్లోకములలో (౬౪44-47) చెప్పబడియున్నది. కథావాయికయైన పత్యకు ఆమె చెలికత్తె చేయబోవు 'పితూరీ'ని ఎట్లును విస్తారముగ చెప్పవలసియే యున్నది గనుక తిమ్మన ఈ విషయమును ఒక్క తేటగీతిలో (168) కుదించినాడు.
5. పారిజాతోత్పాటనము గావించిన కృష్ణుని నందన వనపాలకులు తర్జించుటను విష్ణు పురాణము 7 శ్లోకములలో (30-38-44) చెప్పినది. ఈ క్షుద్ర పాత్రల మాటల కంత ప్రాధాన్యమేలవని కాబోలు తిమ్మన వానిని 2 పద్యములలో (IV 56,57) సంక్షేపించినాడు.
6. పరాజితుడైన దేవేంద్రుడు కృష్ణుని స్తుతించుట విష్ణు పురాణములో 3 శ్లోకములలో చెప్పబడినది. (30-78-80) దానికి తిమ్మన 'ఓ ముకుంద, మురఘస్మర యేనపరాధిని' అని సారభూతమైన పంగ్రహోనువాదము గావించినాడు. అప్పుడున్న దీనదళలో ఇంద్రుడు అంతకంటె ఎక్కువ ప్రవంగించి యుండలేడు.
7. పారిజాతాపహరణమునకు దేవేంద్రుని అంగీకారము 4 శ్లోకములలో (విష్ణు ౩౦5-8) చెప్పబడియుండగా సై సందర్భమందు వలెనే తిమ్మన దానిని ఒక్క పద్యములో (V 40) 'ముక్తసరి'గ చెప్పించినాడు.
8. పుణ్యక వ్రతాచారణ విధానము హరివంశములో 4 నిండు అధ్యాయముల (౨౨ ౪౦) వాక్రమించినది. అందలి వివరములు చాల వరకు పునరుక్తులుగను, వీరసములుగను, ఛాందసములుగను, అనంగత ములుగను, హాస్యాస్పదముగను మున్నవి. వీరసములైన వివరములకొక ఉదాహరణ :

'అంజనం రోచనం చాపి గంధాన్యుమవస్తథా

వ్రతకే చోపవాసే చ విత్యమేవ విసర్జయేత్.

దస్తకాష్టం శిరోస్నానం ఉద్యర్తన మథాపివా

వివర్జితం మృదా సర్వం శౌచార్దం తు విధీయతే.

ప్రక్షాలనం వై శిరసః సదా మృణ్మీశ్రితైర్దైతైః

సాదుకార్దం తృణైః కార్యం సర్వదా వ్రతకే సతి.' (హరి. (౭౮ 28-30)

ఈ మొదలుగాగల వివరములు వ్రతకల్ప గ్రంథములలో తప్పక ఉండవలసినవే కాని కావ్యములలో వానికి తావు లేదు.

ఛాందసములైన వివరములకొక యుదాహరణ

'క్షురకర్మ తతో భర్తరాత్మనశ్చైవ కారయేత్.' (౭౬ 6)

ఇదే నియమమైనచో ఏ సుందరియు పుణ్యక వ్రతము పేరైనను తలపెట్టదు. కనుకనే వ్యాఖ్యాతయగు నీలకంఠుడీ సందర్భమున నిట్లు సమర్థించు కొనవలసి వచ్చినది.

'సర్వాన్ కేశాన్ సముద్భృత్య ఛేదయేదంగుల ద్యయమ్

ఏవమేవహి వారీణాం సర్వథా వసనం పృథమ్ - ఇతి స్మృతిః అథవా కేశవర్జితం నఖ మాత్ర నిక్పంతనం వా.'

హాస్యాస్పదములగు వివరములు కొన్ని

'.....తతో దద్యాద్విజాతయే....

గోవాల రజ్జా సుకృతం చామరం చ ధ్వజం తథా

ఊర్మిమంతః స్వరాలాగ్రాః శ్రోణి రేశ విలంబినః

తస్యా భవన్తి కేశాస్తు.....

ఇచ్చే దోష్ఠౌ చారురూపే విద్రుమం చాతుమర్వతి.....

స్తనా విచ్ఛతి యా వారీ తృణరాజ ఫలోపమౌ

..... ద్వే బిల్వే కాంచనే శుభే

సదక్షిణే బ్రాహ్మణాయ ప్రయచ్ఛతి ధృతాత్మనే. (హరి. అధ్యాయ)

చక్కని ముక్కు, చక్కలాల నంటి చెవులు 'వగైరా' కావలసిన వారికి కూడ ఇటువంటినే 'చిటకా'లు కలవు. ఈ 'చిటకా'లలో కొంత ఔషధ్యు చమత్కృతి లేకపోలేదు. కాని ఇట్టి ప్రసంగములు ఆధునికులకు హాస్యాస్పదములనుట మాత్రము సత్యము. కనుకనే తిమ్మన కవీంద్రుడు కావ్యోచితిని పాటించి ఈ వివరముల నన్నింటిని 'వ్యాసునికే' వదలిపెట్టి ఆధునికాభిరుచుల కనుగుణములైన వివరములతో 8 పద్యములలో (V 55-62) పరసముగా సంగ్రహించినాడు.

పరిహరణ

ఇప్పుడు తిమ్మన అనువదింపక పరిహరించిన భాగములను గుర్తింతుము.

1. కథ ప్రారంభమున నారదాగమన దినమున రుక్మిణి ఏదో ఉపవాస వ్రతము నాచరించుచున్న వివరణ హరివంశమున గలదు. (౬౭-3 -11) తిమ్మన ఆ ఉపవాసవ్రత ప్రసంగమే ఎత్త లేదు.

2. సత్యభామకు కావి చీరెలే ఇష్టము. కోపము వచ్చినపుడే ఆమె తెల్లని చీరెను కట్టును. దేవతా దర్శనమునకేగునపుడు ఆమె తెల్లని చీరెనే కట్టునని హరివంశ కృష్ణుడనుచున్నాడు.

'దేవాభిగమనాదూర్వం శుక్లం నేష్టం హి తే ప్రియే.' (౬౬ 30) అనగా దేవతా దర్శనార్థ మేగునప్పటి సత్య ముస్తాబు కోపాగారపు ముస్తాబునే పోలియుం డునన్నమాట. ఇది యంత సరసముగ లేదు. కనుక తిమ్మన కృష్ణునిచే ఈ మాట ననిపించలేదు. 'సన్న కాపులీనెందును మానలేవు, తెలుపేటికిఁ గట్టితి?' నని మాత్రమే ప్రశ్నింప జేసినాడు. (I 115) తిమ్మనగారి సత్య కోపము రానిచో తెలుపెన్నడును కట్టదు.

3. సత్యననుయించు కృష్ణుని వాక్యములొకటి రెండిట్లున్నవి.

'నైవ త్వాం మదనో జహ్యోత్ మృతేపి మయి మామకః' (౬౬ 43)

శాపితాపి మమ ప్రాణైః ఆచక్ష్యా నత్యయోయది.' (౭౬ 3) ధీరోదాత్త నాయకుడైన కృష్ణుడిట్టి 'చావుకబుర్లు' చెప్పడు. కనుక తిమ్మన ఈ మాటలను

పరిహరించివాడు.

4. కృష్ణునితో సత్య ఇట్లు పలికినదట :

‘మమాభవద్యతో రక్షా భయమద్య తతో మమ

సర్గతో రక్షతే యో మాం స మాం వాద్యాభిరక్షతి.

హో గతిం కాం గమిష్యామి త్యక్తా దేవ త్వయా ప్రభో

కుముద్వతీ గతాం మానం గతిం యాస్యామ్యసంగతా

కిమకార్ష మహం మోహోదీశ్వరాణాం ప్రియాప్రియం

ప్రియా భూత్వాప్రియా భూతా యద్యహం తవ మానద’ (2౬ 16-18)

ఈ దీవ వాక్యములు అభిమానవతియగు సత్య వోట వెలువడ వలసివని. కావు; అందునను కృష్ణుని యొడుట. కనుక తిమ్మన వీనిని సత్య చే పలికింపలేదు.

5. పారిజాతకుసుమమును రుక్మిణి కొనంగవలసి వచ్చిన పరిస్థితిని గూర్చి కృష్ణుడు సత్యకిట్లు నివేదించుకొనినాడట :

‘తత్పారిజాత కుసుమం తస్యా దేవి మమాగ్రతః

వారదో ముత్రియం కుర్వన్ మునిరక్షిష్ట కర్మకృత్

దాక్షిణ్యాదనురోధాచ్చ దత్త వాన్నాత్ర సంశయః

ప్రసీదకాపరాధం మే మర్హయస్య శుచిస్మితే.’ (హరి. ౬౭ 29-30)

కృష్ణుడీ సంజాయిషీ నిచ్చు కొనవలసిన పనిలేదు. ఆ సంగతి సత్యకే తెలియును. ‘ఆ సరసేరుహాక్షి నిలయంబునఁ బంకజనాభుఁ డుండుటం జేసి యొసంగఁ బో తగవు సేకొని యొక్క లతాంతము’ (I 92) అని ఆమెయే చెప్పుకొనినది. కనుకనే తిమ్మన కృష్ణునిచే ఈ మాటలనిపింపలేదు.

6. కృష్ణుడు పారిజాతమును వాగ్దానము చేయగనే సత్య ఇట్లనినదట

‘యద్వైవం తద్ద్రుమః శక్యః త్విహోనయితు మచ్యుత

మమ్యరేష ప్రమృష్టో హి భవేద్భహుగుణం మమ.

పీమన్తినీనాం సర్వాసాం అధికా స్వామధోక్షజ (హరిః 33, 34)

విష్ణు పురాణములో కూడ నిట్లే సత్య 'పారిజాతపుష్పాలంకృతవై సపత్నులలో' అధికురాలనయ్యెద'నని (30-37) వలుకును. ఈ మాటలు గంభీర స్వభావురాలగు సత్య మనస్సులో నుండవలసినవేగాని, పైకి రాదగినవి కావు. కనుకనే తిమ్మన పీనిననువదినలేదు.

7. నారదుడు సత్యా కృష్ణులయొద్ద సెలవు గైకొనుచు దేవేంద్రుడు మహేశ్వర పూజ కానింపనున్నాడనియు, తానా ఉదయ మొనగిన పారిజాత పుష్పము మహేంద్రుడొసగిన నిమంత్రణ పుష్పమేయనియు తెలిపినాడు. (హరి. (౭౬51-54) ఇంత వరకు నారదుని ప్రసంగము కొంత సందర్భభుద్ధిని కలిగియున్న దనవచ్చును. కాని పారిజాతపు ప్రసంగము వచ్చినదిగదా అని అదే వనిగ పారిజాతోత్పత్తి మాహాత్మ్యములను గూర్చియు, దానితో బాదరాయణ సంబంధము కల్పించుకొని పుణ్యక స్రవమును గూర్చియు 18 శ్లోకములలో (౭౬55-72) సుదీర్ఘ ప్రసంగము కావించుట కేవలము అనందర్థముగ నున్నది. తిమ్మన మహేశ్వర పూజోత్సవ ప్రసంగమే ఎత్తు కొనలేదు.

8. హరివంశమందలి ౬౬ వ అధ్యాయమంతయు స్వర్గమందలి మహేశ్వర పూజోత్సవ వర్ణనకే సరిపోయినది. ప్రధాన కథకు అవసరపడైన ఈ ఉత్సవపు ఊసే తిమ్మన ఎత్తలేదు.

9. యుద్ధమున పరాజితుడైన దేవేంద్రుని సత్య పరిహసించినట్లు విష్ణు పురాణము చెప్పుచున్నది. (౩౦ 71-76). ఎంతటి గర్వపరురాలైనను ఉత్తమ కుల ప్రసూతయైన ఇల్లాలు, ఓడినను గౌరవవీయుడగు పరపురుషుని - అందునను బావగారిని - అట్లు 'బరితెగించి' పరిహసించుట భావ్యము కాదు. కనుకనే సత్యా పాశీల్యమునకు భంగకారులైన ఈ వాక్యములను తిమ్మన తెనిగింపలేదు.

10. ఇంద్రునకు సత్య పారిజాతమును తిరిగి ఈయజాపినట్లు గల విష్ణు పురాణ వాక్యమును (30-73-76) తిమ్మన తెనిగింపలేదు. శచీదేవితోడి పంతము గొన్న విష్ణు పురాణ సత్య వలె రుక్మిణితో పంతముగొన్న తిమ్మనగారి సత్య పారిజాతమును తిరిగి ఈయజాలదు.

11. సత్యా పరిహాస వాక్యములు పరిహృతములైనందున వానికి

సమాధానముగ ఇంద్రుడు పలికిన పలుకులను (30-77-80) అనువదించ వలసిన అవసరము కూడ లేకపోయినది.

12. యుద్ధ విరమణానంతరము కృష్ణుడొక రాత్రి త్రివిష్టపమున గడిపినట్లు హరివంశము చెప్పుచున్నది. (౭౬-36-37) సత్యాకృష్ణులదినరకే ఒక రాత్రి వైజయంతమున గడపినట్లు తిమ్మన చెప్పియుండుటచే అతడు వారిచే నచట మరియొక నిద్ర చేయింపలేదు.

13. సత్యభామ కొరకై శచీదేవి అనేకాభరణములను కృష్ణున కొసంగినట్లును (౭౬-41-44) పుణ్యక ప్రతాపసానమున సత్య వానిని నవతన్నలం దరకును పంచిపెట్టినట్లును (౭౬-20) గల హరివంశ కథాభాగమును తిమ్మన అనువదించలేదు. సర్వాభీష్ట ప్రదమైన పారిజాతమే సత్యకు లభించిన పిమ్మట శచీదేవి యొసంగగల ఆభరణములతో సత్యకేమి అక్కర?

అవ్యథా కల్పన

‘అవ్యథా వా ప్రకల్పయేత్’ అని దృశ్యకావ్యకర్తలకు లాక్షణికులొసంగిన స్వాతంత్ర్యమునే కాలక్రమమున శ్రవ్య కావ్యకర్తలు కూడ వాడుకొనసాగినారు. ఇతి వృత్తమునకుగాని, నాయకునికిగాని, రసమునకుగాని, విరుద్ధమైన విషయములను, పరిహరించుటకు, లేక పరివర్తింప జేయుటకు లాక్షణికు లొసంగిన ఈ స్వాతంత్ర్యమును సుపయోగించుకొని తిమ్మన గావించిన అవ్యథా ప్రకల్పన వలన అతడు పాధింపగలిగిన ఇతివృత్త నాయక రసాభ్యుదయములు ఇప్పుడు పరిశీలింతము.

1. నరక సంహారానంతరము సత్యా కృష్ణులు ప్రాగ్జోతిషము నుండియే అమరావతి కేగినట్లు హరివంశ విష్ణు పురాణములు రెండును చెప్పుచుండగా ద్వారకకే తిరిగి వచ్చినట్లు తిమ్మన కల్పించినాడు. ఈ మార్పు వలన అదితికి కుండలముల నొసంగుట కొకపారి, సత్యామాన శాంత్యనంతరము పారిజాతాపహరణమున కొకపారి రెండుసార్లు అమరావతీయాత్ర చెప్పవలసిన పని తప్పిపోయి, ఒక్క యాత్రతో రెండు పనులును సాధ్యమైనవి.
2. శ్రీ కృష్ణుడు దేవేంద్రునకు నమస్కరించినట్లు హరివంశము (తొలికథ) లోనుండగ, దేవేంద్రుడే కృష్ణునికి నమస్కరించినట్లు తిమ్మన మార్పు గావించెను. విష్ణు పురాణము ఈ విషయమై ఏమియు తెలుపలేదు. వైష్ణవాగ్రేసరుడైన

రాయల కొలువులోనున్న తిమ్మన విష్ణు పారమ్మ బుద్ధితో చేసిన ఈ మార్పు నిజమున కంత సరసము కాదేమో.

3. కృష్ణుడు తనకు పారిజాతము నొసంగుమని దేవేంద్రునకు నారదుని ద్వారా సందేశము పంపినట్లును, ఆతడట్లాసంగనిచో ఆతనిని గదతో మోదెదనని తెలిపినట్లును, నారదుని రాయబారమును ఇంద్రుడు తిరస్కరించుటచే కృష్ణుడు అమరావతి పైకి యుద్ధయాత్ర సాగించినట్లును హరివంశము తెలుపుచుండగా, పారిజాతపు పేరైన విత్తకుండ, అదితి దేవికి కుండలములను సమర్పించుటకై తాను అమరావతి కరుదెంచుచున్నట్లు నారదుని ద్వారా కృష్ణుడు సందేశముంపినట్లు తిమ్మన మార్పుగావించెను. దీనివలన యుద్ధయాత్ర స్నేహయాత్రయైనది. కృష్ణుని నందేశమాతని మాయావిత్వమునకు అనుగుణముగ మన్నది. ఇది తిమ్మన గావించిన అన్యథా కల్పనలలోని కెల్ల ప్రధానమైనది.
4. హరివంశ కృష్ణుడు తన అమరావతీ యాత్రను గురించి బంధుమిత్రుల కెవరికిని తెలుపక మృగయావ్యవదేశమున రైవతకాద్రికి బయలుదేరి అచ్చట నుండి అమరావతికి వెడలినాడు. ఉగ్రసేన వసుదేవాది వృద్ధులు తన యుద్ధయాత్ర కడ్డు చెప్పెదరని హరివంశ కృష్ణుడు భయపడి నట్లున్నాడు. తిమ్మన దానిని స్నేహయాత్రగ మార్చి యుండుటచే దానిని రహస్యముగ నుంచవలసిన అవసరము తప్పిపోయినది. తిమ్మనగారి కృష్ణుడు తగిన వారిని సుహృజ్ఞన బంధు కోటిని రాబనిచి, విజప్రయాణమును పట్టణ రక్షయు తెలిసి, వారిచే అనుమతి గాంచియే విహగాధిపు నధిరోహించినాడు.
5. హరివంశ కృష్ణుడు సాత్యకి ప్రద్యుమ్న పహితుడును, సత్యా విరహితుడుమనై అమరావతికి బయలుదేరగ, తిమ్మన సత్యాద్వితీయునిగ కృష్ణుని బయలు దేరదీసినాడు. దేవతా కోటితో ఏకాంగవీరుడై పోరుటకు బయలు దేరిన తెలుగు కృష్ణుడు సంస్కృత కృష్ణుని కంటే సాహసికుడనుట స్పష్టము. తిమ్మన కావించిన ఈ మార్పు వలన శౌరి శౌర్యము ఉజ్జ్వలమైనది. సాత్యకి ప్రద్యుమ్నుల సాయము లేనిచో హరివంశ కృష్ణుడు పారిజాత రక్షణ చేసికొనలేక పోయెడివాడే. తెలుగు నందలి కృష్ణుని పరాక్రమము ముందు మూలము నందలి కృష్ణుని పరాక్రమము దివిటీ ముందరి దీనమైనది. నత్య పార్వస్తయై యుండుట వలన యుద్ధమధ్యమున కృష్ణుడామెతో పవిత్రముగ ప్రసంగించుటకును, తిమ్మన

వీర రసములో శృంగారమును 'మిళాయింతుట' కును వీలైనది. ఇట్టి మార్పు పాత్ర పోషణకును, రసపుష్టికిని కూడ దోహదకారియైనది.

6. నందన వనపాలకులు పారిజాతాపహరణ వార్తను శచీదేవికి తెలుపగ ఆమె ఇంద్రుని కృష్ణునిపైకి యుద్ధమునకు పురికొల్పినట్లు విష్ణు పురాణము చెప్పుచున్నది. వనపాలకులు తిన్నగ ఇంద్రునకే నివేదించినట్లు తిమ్మన మార్పుగావించెను. శచీదేవి ఔదవి కదవనైన లేదు దీని వలన శచీగర్వ భంగమనదగిన విష్ణు పురాణకథ సత్యా విజయ మాత్రముగ రూపొందినది. శచీదేవి గౌరవము కాపాడబడినది.
7. కృష్ణుడు వజ్రాయుధమును నిర్వీర్యము గావించినంతనే దేవేంద్రుడు పలాయితృడైనాడని విష్ణు పురాణకథ. తిమ్మనగారి పీరుపులో దేవేంద్రుడు పారుబోతుకాడు. అతడు ధీరుడు. కనుకనే ప్రత్యర్థి ఆధిక్యము విరూపిత మైనంతనే ఆతనికి మ్రొక్కి ఎదుట నిలువ బడినాడు.
8. హరివంశమున కృష్ణ సత్పులందరును పుణ్యక వ్రతము నాచరించినట్లు కలదు. తిమ్మన ఒక్క సత్యచేతనే ఆచరింపజేసినాడు. సపత్నులందరును వ్రతము నాచరించినచో పారిజాతమును సత్య వారికేల ఇచ్చును? అల్లరి తనదియు అనుభవము అందరిదియు అగుటకామె ఎట్లు సమ్మతించ గలదు?
9. తిమ్మన కావించిన ఒక మార్పు మాత్రము అంతగ ఔచిత్యవంతముగ లేదు. తనకు దానముగ లభించిన కృష్ణుని తిరిగి అమ్మ జూపుచు హరివంశ నారదుడిట్లనినాడు :

'కపిలాం గాం సవత్సాం భో నిష్క్రయార్థం ప్రయచ్ఛ మే

కృష్ణాజినం తిలైః పూర్ణం ప్రయచ్ఛ చ సకాంచనమ్

విషోత్ర నిష్క్రయః కృష్ణ విహితో వృషకేతువా (౭౬12,13)

'పారిజాతాపహరణపు' నారదుడు 'ద్విజ్ఞాదేయర్థంబులన్ వేడినన్ జేతః ప్రీతిగ నిచ్చి క్రమ్ముట బతిం జేకొంట యుక్తంబు' అని సత్యకు వ్రతవిధి నుపదేశించినాడు. (V-61). ఆమెయు 'వేలుపుం దపసికినాత్మ భూషణ వితానము అన్నియు నిష్క్రయంబుగ నొసగినది. (V88) సవత్సయైన కపిల, తిలకాంచన

సమన్వితముగు కృష్ణాజినమునను నివి నిస్క్రయముగ సాంకేతికములు, పవిత్రములును, ఏకైతకును, విక్రీతునకును గౌరవ మహత్వములను చేకూర్చగలవి. క్షుద్రములైన సువర్ణ భూషణము లెన్నియైన శ్రీకృష్ణునకు వెలగట్ట గలవు? అవధూత యైన నారదునకీ స్వర్ణాభరణములతో పనియేమి? ఇచట ప్రధానమైనవి భక్తి శ్రద్ధలుగాని వెండి బంగారములు కాదు. ఈ సందర్భమున లోకమున వ్యాప్తి యందుండిన 'శ్రీకృష్ణ తులాభార' కథ స్మరింపదగియున్నది. రుక్మిణీ కృష్ణుని ఒక్క తులసి దళముతో పరితూచినది. తిమ్మన కృష్ణుని విలువను లాఘవ పరిచినాడనియే చెప్పవలెను. నిశ్చయముగా ఈ మార్పు అనుచితమైనదే. ఐనను ఈ అనౌచిత్యము మూలముతో అనువాదమును పోల్చిచూచినప్పుడే వెల్లడి యగు చున్నది గాని తిమ్మన కావ్యమును మాత్రమే పరిశీలించినపుడు అనౌచిత్యముగా భాపించుట లేదు. కనుక ఈ కథాంశమును అనౌచిత్యముగా లెక్కింపనక్కరలేదు.

మాతన కల్పనలు :

తిమ్మనకావించిన మాతన కల్పనలాతని ప్రతిభకు ద్యోతకములైనవి. క్రమప్రాప్తముగ వానిని పరిశీలింతము.

కథాంశములు :

1. నారదుడు వచ్చుసరికి రుక్మిణీ కృష్ణులు జూదమాడు చుండిరనుట తిమ్మన కల్పనయే. కృష్ణ దేవరాయడు అంతఃపురకాంతలతో చదరంగమాడుచు కాలక్షేపముగా వినోదించెడి వాడని ప్రసిద్ధి. రాయడు కృష్ణుడు కాగా చదరంగమే జూదమైనది. జూదమావాటి నాగరక వినోదక్రీడలలో స్త్రీ పురుష పామాన్యమైన వానిలో నొక ముఖ్యమైనది.

2. రుక్మిణీ కనుసన్నతో పరిచారికలు నారదునకు రత్న సింహాసనమిడిరట. అట్లే సత్య కనుసన్నతో ఊడిగంపు పద్మముఖులు కృష్ణుని జలక మాడించిరట. నోటి మాటలతోగాక కనుసన్నలతోనే పరిచారికల కాజ్ఞల నొసంగు ప్రభుత్వ దర్ప గాంభీర్యవతులనుగా కృష్ణుని రాణులను తిమ్మన తీర్చినాడు.

3. పారిజాతము రుక్మిణీ కొసంగుమని నారదుడు కృష్ణునకు సైగ చేసినాడట. వనపాలకులతో నేమేని వచింపబోవు కృష్ణుని సత్య కరసంజ్ఞతో అదల్పినదట.

కథాంశములుగా అల్పము లేయయ్య తిమ్మనగావించిన ఈ కల్పనలు వాటకీయముగ మిగుల విలువగలవి. పాత్రల వ్రత్యక్ష పాక్షాత్కారమునకు ఉపస్కారకములైనవి.

4. రుక్మిణి పారిజాత పుష్పమును ధరించుటకు ముందుగా నారదునకు సమస్కరించినదని తిమ్మన చేసిన కల్పన ఆమె వినయశీలమును సూచించునదిగానున్నది. అట్లే సత్యా పుణ్యక వ్రతమునకై ఆమె తన సవతులు పదారువేల మందిని వెంటనిడుకొని వచ్చినదని తిమ్మన చేసిన కల్పన వలన కృష్ణుని పట్టపు దేవేరిగా ఆమెకు గల ప్రభుత్వమేర్పడుచున్నది. ఇట్టి చిన్న చిన్న కల్పనల వలన తిమ్మన పాత్రల శీల వ్యభావములను విపుణముగ చిత్రించును. ఇది మహా కవి ప్రతిభ.

5. సత్య శ్రీకృష్ణుని 'చే నిరిదమి వ్రేయుటకునై యుంకించి జంకించుట' ఒక సరసమైన కల్పన. సత్య కృష్ణుని యెడ ప్రదర్శింపగల గర్వముతో గూడిన దురుసుతనము, దానికి కారణమైన అతడొక కొనగిన చనపు, దానికి మూలమైన అతనికామె యెడగల వలను మాలిన మోహము, దానికి హేతువైన ఆమె చందములు, నాగరకత, రసికత ఇట్లెన్నియైన మకుమార భావములకు స్ఫూరకమైనదీ చిన్న కల్పన, మహాకవి వాక్కు మహా ధానుస్కుని చేతి బాణము వంటిది. దాని వ్యాపారము దీర్ఘ దీర్ఘ తరమనుట ఇందులకే.

6. తిమ్మన చేసిన కల్పనలలోని కెల్ల మకుటాయమైనది. కృష్ణుడు కోపాగార గతమైన సత్యకు మ్రొక్కుటయు, ఆమె యాతని శిరమును వాసుపాదముతో తొలగించుటయు, దానికాతని శరీరము గగుర్పొడుచుటయు, పిదప నతడొక మురింత వినయముగ నమనయించుటయు నను సన్నివేశము. ఇచట గల నాలుగు పద్యములును (1120-123) నాలుగు రస గుళికలు. 'తత్ర వద్య చతుష్టయమ్' అని చెప్పదగినవి. ఈ కల్పనయందలి స్వారస్యమును గ్రహింపగల రసికతయే చాల మందిలో లోపించుచున్నదనగా, అట్టి కల్పన గావించినవాడెంతటి జాణయైన రసికుడో ఊహించుటలేదు.

7. పుణ్యక వ్రత విశేషములలో అధిక భాగము అమూలకములే. విశ్వకర్మ మండప నిర్మాణము, గర్భుని పారోహిత్యము, ధోమ్యదుల ఋత్విజత్వము, సత్య చెలుల పరిహాసము, ధర్మజారుల హాసము - అన్నియు తిమ్మన కల్పనలే. ఈ కల్పనల వలన కలిగిన వాస్తవికతానుభూతి సహృదయైకవేద్యము.

8. సపత్నీ మాతృర్యమును విడుపుమని నారదుడు సత్యకుపదేశించుటయు

(V67) తదనుగుణముగనే ఆమె రుక్మిణ్యాదులనందరను వినయముతో ఆమెతించి కల్పనగప్రసూనముల వాయనము లొసగుటయు (V-90) తిమ్మన కల్పనలే. కథా ప్రారంభమున ఈర్వామాతృర్యగ్రన్తరాల్లైన సత్య కథాంతమువేళకు వినయపరురాలుగను, స్నేహశీలిగను పరిణమించినది, పారిజాతలాభము వలన కలిగిన 'అంచిత సంపదలందు తాల్మి'వి ప్రదర్శించిన సత్య ఉత్తమ కాంతాత్సమిట్లు ప్రకటితమైనది. సత్యాశీలమువిట్లు ప్రత్యగ్రనుందర మొనర్చుటయే పుణ్యకవ్రత ప్రయోజనమనిపించుచున్నది.

భావములు :

1. శ్రీకృష్ణుని వారదుడు స్తుతించుట (I49-51; V 92-101) అంతయు తిమ్మన సొంత కవిత్వమే.
2. కృష్ణుని అగమనమునకై నిరీక్షించు సత్యా సతి విరహోత్సుకతా వర్ణన తిమ్మన స్వీయ కల్పనయే.
3. క్రోధావిష్టురాలైన సత్య పొందిన సాత్త్వికవికారముల వర్ణన (II100) మానసిక చిత్రణలో తిమ్మనకు గల నైపుణికి మచ్చుతునక.
4. సత్యానుందిరమునందలి వీరవవాతావరణమును గాంచిన కృష్ణుని స్వగతము (I 105, 106) అమూలకము.
5. సంభృత తాలవృంతుడైన కృష్ణుని గాంచిన సత్యా ప్రవర్తన (I 112, 113) అమూలకము.
6. శ్రీకృష్ణనైవేద్యముల సంభాషణ (II 74-76)కు మూలము లేదు.
7. అదితి కృష్ణ స్తుతి యందలి దశావతార, శ్రీకృష్ణ లీలా ప్రశంసా భాగము తిమ్మన స్వీయశేషముషీ విలాసమే.

వర్ణనలు : అలంకారములు :

'పారిజాతాపహరణ' కావ్యము సగము వరకు విండియున్న వర్ణనలు, ప్రాయశః ప్రతి పద్యముననుగల అలంకారములు అన్నియును తిమ్మన సొంతములే, వానిని గూర్చి విపులమగు పరిశీలన ప్రత్యేక ప్రకరణములుగ చేయుదము.

యథాతథానువాదము :

యథాతథానువాదమనగా మూలమునకు ఒక 'తు' గాని 'చ'గాని హేచ్చు తగ్గులులేకుండ అక్షరమునకక్షరముగ చేయబడిన అనువాదమనియే అర్థమైనచో ప్రాయశః అటువంటి అనువాదములు ఏ కావ్యమునకైనను ఏ భాషలో నైనను జరిగియుండవని చెప్పవచ్చును. 'ప్రాధాన్యేన వ్యపదేశా భవన్తి' యను న్యాయము చొప్పున ఒకటి రెండు పదములు ఎక్కువగగాని, తక్కువగగాని యున్నను, ఒకటి రెండు భావములలో అల్పములగు మార్పులున్నను అట్టి భేదములను లెక్కలోనికి తీసికొనక మొత్తము మీద వ్యక్తమగు పద, భావ సామ్యమును మాత్రము లెక్కలోనికి తీసికొనవలసియున్నది. ఈ దృష్టితో చూచినచో హరివంశ విష్ణు పురాణ శ్లోకములకు శ్లోకభాగములకు కొన్నింటికి తిమ్మన కావించిన యథాతథాను వాదములను గుర్తించగలము. ఈ రెండు పురాణములకును పారిజాతాపహరణమునకును గల రచనా సాదృశ్యములను గుర్తించు సందర్భమున ఈయబడిన ఉదాహరణలే (పుటలు 112 - 130) దీనికిని ఉదాహరణలు కాగలవు. ప్రత్యేకించి హరివంశ సాదృశ్యములలో 2, 4, 5, 6, 11, 13, 16, 19, 20, 21, 27, 28, 29, 30, 32, 36, 39, 43, 44, 45, విష్ణు పురాణ సాదృశ్యములలో 2, 3, 4, 5, 6, 8 చూడదగినవి.

రుద్రభట్టు అనువాదము - విపులీకరణ :

1. హరివంశమందు ఒక్క అనుష్టుప్ పాదములో 'వారదోభ్యా యయో ముని' (౬౫12) అని చెప్పబడిన వారదాగమనమును తిమ్మన వలె రుద్రభట్టు కూడ ఒక పెద్ద పద్యముగా విపులీకరించినాడు.

'పడినోడల్ హంసెగం బెక్కుగిలతి ధవళం, హంసెగం బెక్కుగిళ్ళం,

మృదహాసం విశ్వలోకస్తుతమతిధవళం, హంసెగం బెక్కుగిళ్ళం

మృదహాసక్కిం సుధావారిధి యతిధవళం, హంసెగం బెక్కుగిళ్ళం

మృదహాసక్కిం సుధావారిధిగమతిధవళం తావెనల్ యోగి బందం.' (౧౨63)

(పరికింపగా హంస కంటె వెలిమొగిలు అతిధవళము. హంసకంటెను, వెలిమొగిలుకంటెను విశ్వలోకస్తుతమైన మృదహాసమతిధవళము. హంసకంటెను,

వెలిమొగులుకంటెను, మృడహాసముకంటెను సుధావారిధియతి ధవళము. హంసకంటెను, వెలిమొగులుకంటెను, మృడహాసముకంటెను, సుధావారిధికంటెను తానే అతి ధవళమన్నట్లు యోగివచ్చెను.)

2. కృష్ణుడు రుక్మిణికి పారిజాత పుష్పము నొసంగుటను హరివంశము అర్ధశ్లోకములో చెప్పినది.

‘తద్వృక్షరాజకుసుమం రుక్మిణ్యాః ప్రదదౌ హరిః’(౭౬15)

తిమ్మనవలె రుద్రభట్టు కూడ దీనిని విస్తరించి ఒక పద్యము చెప్పినాడు.

‘బనదొళగుళ్ళ పూగళ నొలల్ల మిదచ్చరి బేటిదొందు కం

పిన కణి, బేటిదొందు మకరందదగుందలె, బేటిదొందుచె

ల్పినవిధి యెందుకృష్ణను నమానుష పుష్పమనొల్ల నోడి త

న్ని నియళెవిప్ప రుక్మిణియ వక్త్రముమం దయెయింద నోడిదం.(౭౬65)
వ.అంతు నోడి విజాగ్రమహిషిగా పారిజాతద పుష్పమం దయగెయ్యె.’

(‘ననములలోనున్న పూలనంటిదికాదు. ఇది ఆశ్చర్యము. ఇది వేరొక (కంపు) సువాసన గని. వేరొక మకరందాతిశయము. వేరొక చెలువునకు నిధి’ అని కృష్ణుడు అమానుష పుష్పమును మెచ్చి చూచి, తన ప్రియురాలైన రుక్మిణి వక్త్రమును దయతో చూచెను. అట్లు చూచి విజాగ్రమహిషికా పారిజాత పుష్పమును దయపేయగా)

3. పారిజాతపుష్ప ధారణము నలన అతిశయించిన రుక్మిణి సౌందర్యమును హరివంశము ఒక చిన్న శ్లోకములో వర్ణింపగా (చూ.పుట.156) తిమ్మనవలె రుద్రభట్టు కూడ విస్తరించి ఒక పెద్ద పద్యము వ్రాసినాడు.

‘అలవడె పారిజాత దలరం ముడియొత్ తళెదిర్ద నల్లణా

గళిన విళాస మాగళిన విభ్రమ మాగళి నంగ భావవా

గళిన విడంబ వాగళిన దేసి మురారిగనంగ రాగమం

బళెయిసె పెండిరోత్ బళెయిపెత్తెనమం ప్రణయ ప్రకోపమం.’ (౧౨66)

(పారిజాతపుటలరు ముడిలో నలనడగా ధరించియున్న ఆ ప్రియురాలి

అప్పటి విలాసము, అప్పటి విభ్రమము, అప్పటి యనంగ భావము, అప్పటి విడంబము, అప్పటి సాగసు మురారికనంగ రాగమును పెంపొందింపగా, ఇతర కాంతలకు ప్రణయప్రకోపమును మిక్కిలి పెంపొందించెను)

4. పారిజాత పుష్ప మహిమను వర్ణించుచు వారదుడు హరివంశ మందు చెప్పిన ఒక అర్థ శ్లోకమును రుద్రభట్టు ఒక పద్యముగా విస్తరించినాడు. మూలమునందలి ఒక్క విభావనా వస్తువునకు తోడు మరి ఏడు వస్తువులను సృష్టించినాడు. (చూ. పుట81).

5. శ్రీకృష్ణుడు తాను సత్యకు పారిజాతమును వాగ్దానము చేసిన విషయమును వారదునకు తెలుపుట హరివంశమందొక్క శ్లోకములో మున్నది.

‘మయా మునే ప్రతిజ్ఞాతం పుణ్యార్థం సత్యభామయా

స్వర్గాదిహ నయిష్యామి పారిజాతమితిప్రభో.’ (౭౬35)

దీనికి రుద్రభట్టు పెంపకము.

(పీతాంబరధరుడు, ‘ఏనుమోమునీంద్రా, మీరు నేడు మాకు తెచ్చియొసంగిన ఆ నిమంత్రణ పారిజాత కుసుమమును రుక్మిణీ దేవికియగా, ఆ దేవి తత్కుసుమమును శిరశ్శేఖరము గావించుకొనిన సమయమందు మీరేమేమి పలికిరో, ఆ మాటలకు లోనై తత్రవంచమును విజనఖి చెప్పట వలన విని ఈ సత్యభామ నికామప్రణయ కుపితమైయుండుట వెఱిగి వచ్చి ఆ దేవిని శాంతింపజేసిన వృత్తాంతమును చెప్పగోరెద’నని-

ప్రియురాలు మచ్చరించుటయు, ఆసతి కోపగృహమునకు వచ్చి సింధుర వస్త్రమును విడచి పాండుర వస్త్రమును ధరించుటయు, మరియు నా అంబురుహ దళాయతేక్షణ దుకూలపు పట్టమును ఆత్మ ఫలమునందు ధరియించి రక్తచందనము నిరుకెలకుల ధరించియున్న చేతయు, చెలులు ప్రీతితో నుడివినను మౌనముతో మండుటయు, అనంగతావముతో మలయజవంకమును హృదయమునందు రాచుకొనుచుండగా నోసధికమైనదని చందనపు శుక్తికను వేలపై ‘ధవ్వ)నుని యవ్వళించుటయు, వినోదపు కరాజ్జమును త్రొంపివేయుచుండుటయు⁷ వేనపరాధివైయుండి ఎట్లీ ప్రియురాలి సమీపమునకు పోగలనని నానావిధపుటుద్వేగముతో తాను ఎంతయైన బెదరి దూరము నుండి వీక్షించుటయు⁸ యువతి

దుకూలపుటంచలమును మొగమున కప్పి పొన్నునందు పవళించిన యందమును, తానది వీక్షించి వద్ద కేగుటకు ఇదియవసరమని మెల్లన చిన్నగా నడచి వచ్చి 'అస్మదాగమనమీమెకు విన్నవించకు'డని పభీజనమునకు పైగ చేయుటయు⁹ తరువాత మెత్తని యడుగులతో చప్పుడుగాకుండునట్లు ఒయ్యనోయ్యననేగుదెంచి ఆ కోసులి నిజకోస మందిరముజొచ్చి ఆ ప్రియురాలి వెనుక తానున్న స్థితియును¹⁰ ముదముతో నొకవీచనను ప్రియురాలికి ఒయ్యనతానే వీచుచుండుటయు, అమరద్రుమ ప్రసవ సంగము వలన వాసితమైన తన హస్తపు నవగంధము కలతపరుపగా మానిని నిద్ర నుండి లేచి, ఏదో గాఢమైన అపూర్వ గంధమునుచు, తరళీకృత నేత్ర యగుటయు¹¹, ప్రియురాలు కోసముతో వీక్షించి తనను గనుటయు, భయము మిగులగా తానా ఘనకుచ వెనుక నడంగిన వివేదముతో తత్ఫలికి కోసమును పెంచుటయు¹² కోసముతో ఉన్నీలిత లోచనయై చూచుటయు, ఆమె చూపు అపాంగముల వెంటసాగి తనకు అగ్గలమైన రాగము వలన మనము నందలి అంజికపోయి మడివిన చతురోక్తులను¹³ 'నేను ప్రియురాలిలో ఇట్టిట్లంటిని. ఈ దేని ఇట్టిట్లనినది.' అని ఇసుమంతయు విడువక శౌరి సంతసముతో మునికి చెప్పి మరియు నిట్లనెను. 'మాధవా, అపూర్వమైన ఉత్తమ పుష్పమును సవతి కోసంగి వన్నేల వట్టి మాటలతో సంతోషపెట్ట జూచెదవు? ఈయరాని వస్తువు మాటయటుండవీ. ఇప్పుడు నాకు తపస్సునకు అనుజ్ఞయైన ఇమ్ము', అను ప్రియురాలికి అప్పుడు నేను పారిజాతమునే తెచ్చియుసంగెదనని ప్రతిజ్ఞ గావించితిని," అనగా. . . .)

కథా కల్పన మాటయటుండనిచ్చి, భావకల్పనా చమత్కృతి కూడ ఏ మాత్రములేని పునరుక్తిప్రాయమైన ఈ అతిదీర్ఘనివేదన వలన రుద్రభట్టు సాధించిన రసాలంకార చారుత్వమేదియుకావరాదు. ఇట్టి రచన గ్రంథ స్థిరమునకేగాని గౌరవమునకు ఉపయోగింపదు.

6. కృష్ణుడు వారదుని ఇంద్రునియొద్దకు దూతగానంపు సందర్భమున హరివంశములో కృష్ణుని ప్రసంగములు రెండును, వాని మధ్యవారదుని ప్రసంగముకంటే మాత్రముండగా, రుద్రభట్టు కృష్ణుని ప్రసంగములను వాల్గింటిని, వాని మధ్య వారదుని ప్రసంగములను మూడింటిని రచించినాడు. ఇట్టి పన్నివేళము మూలమున కంటె ఏకైకము వాటికీయముగ మలుపబడినదనుట నిజమేయైనను మూలమునందలి కథాగమన వేగము కుంటువడినదని చెప్పక తప్పదు. హరివంశమున ఈ భాగము 40 శ్లోకములను (౬౮అధ్యాయం) ఆక్రమింపగా రుద్రభట్టు భాగమున చిన్నవి పెద్దవి చేరి 41 గద్యపద్యములను (౧౩-5-32) రచించినాడు.¹ ఇందలి చాల పద్యములు, గద్యలు అనుష్టుప్సుకంటె

పెద్దవియ గుటచే మొత్తము మీద పరిమాణము కూడ పెద్దదేయైనది. తదనుగుణముగ రససాంద్రత తగ్గినది. వాటకీయత వలన కలిగిన మేలుకంటె, రసము పలుచబడి, రసానుభూతి మందగించుట వలన కలిగిన నష్టమెక్కువయైనది.

7. పారిజాతము మనూలించిన కృష్ణుని చర్యను నందన వనపాలకులు దేవేంద్రునకు నివేదించుట హరివంశమునందు ఒక్క శ్లోకములో చెప్పబడినది.

‘తే తు నందన గోప్తారః పారిజాతో ద్రుమోత్తమః

హ్రయతీతి మహేంద్రాయ గత్వా నృప శశంపిరే.’ (23 -13)

విష్ణు పురాణములో వనపాలకులీ వృత్తాంతమును శచీదేవికి విన్నవించుట కూడా అర్థశ్లోకములోనే ముగిసినది.

‘ఇత్యుక్తా రక్షిణో గత్వాశచ్యాః ప్రోచుర్యథోదితమ్.’ (30-52)

రుద్రభట్టు ఇచట విష్ణు పురాణము ననుసరించుచు వనపాలకుల మాటలను సొంత కల్పనలతో పెంచి ఒక పెద్ద పద్యము రచించినాడు.

(అనిమిష వనపాలకులు పొలోమి సమీపమునకు వచ్చి, “దేవీ, ‘పొలోమికి శ్రేష్ఠమైన పారిజాత మహిషమేల? నేను వీరకామిని. రూపము నందును అధికురాలను. పాబగునందీ కుజము మేలైనది. వాకే యోగ్యమైనది.’ అనునట్లు సత్యభామ తన పతియైన దైత్యుని తీసికొనివచ్చి, నిజోద్వాన పారిజాత తరువును ఉత్పాహముతో గైకొనినది.” అని విన్నవించగా. . .)

8. శచీదేవి దేవేంద్రుని కృష్ణునిపై యుద్ధమునకు ప్రేరేపించుటను విష్ణు పురాణము అర్థశ్లోకములో చెప్పినది.

‘శ్రుత్వా చోత్పాహయామాస శచీ శక్రం సురాధిపమ్,’ (30-52)

రుద్రభట్టు దీనిని చాల విపులపరచినాడు. శచీదేవి ఇంద్రుని సమీపించుట నొక పద్యములోను, అతనిని పురికొల్పుటను రెండు పద్యములలోను చెప్పినాడు.

(ప్రస కంపతృప్త దేవావళియు, గతిజన నిర్ముక్త మంజీరవాందోళన భారధ్వస్త కర్ణోత్పలమును, అనిరళ ఘర్మాంబు ధౌతాంగరాగమును, ఘనసోష్ణ శ్వాసలోలాలకమును, అదృఢకచస్రస్తమాల్యమును భయము గొలుపుచుండగా, కులిశికి అపజయ శ్రీయే వచ్చిన

అందముతో పొలోమి వచ్చెను. (50) అట్లు వచ్చి సభాంతరాళమందున్న నిజకాంతుని యంతికముంజేరి. 'నాకతి భేదమగునట్లు నేడు నందనము పదార్థ విహీనమైనది. అమరౌఘము వలన నిక ఫలవాంఛితముకాదు. ఓయి సుధాశనపతి, మురనైరి వలన పారిజాతా పహరణమైన కారణము వలన నేడు అనిమిషలోకపు నిజకీర్తి మలీమనమైనది. (51) అనిమిషానోకహము పోవుట నరసియు ఇంకను నిలింపేభ పూర్వాసన మందు కాలూనక, ఇంకను నిజకులిశ మహాస్రమునకు చేయి వేయక, ఇంకను కోపముతో సైకెత్తిపోక, ఇంకను దనుజరిపునితో పోరక ఉంటినేమి? సంక్రందనా, పొలోమినైన నా అధిపుడవనిపించుకొని బన్నమున కెదురొడ్డి నిలుపుము.) (59).

9. కృష్ణుని ధనుష్టంకారమును అర్థశ్లోకములో హరివంశము వర్ణించినది. రుద్రభట్టు ఒక మహాస్రగర్హను రచించినాడు.

'శార్ఙ్గస్య చ నినాదేన ముముహూః స్వర్గవాసినః' (హరి 23-22)

'సవినిర్హోషోపమానం, ప్రళయ ఘనఘటా గర్జనాభం, మహాభై

రవదుర్వారాట్ట హాస ప్రతినిధి, యమ బాహోపరిస్థాలన ప్ర

ఖ్యవెనల్, ధూతాహిలోకం, భ్రమదవనితళం, ప్రోచ్చల ద్వార్తినిర్భి

న్న విరించాండం, పాదశ్శత్రు మరరిపు ధనుర్దండ చండప్రణాదం. (౧౩-74)

(సవినిర్హోషోపమానమును, ప్రళయ ఘనఘటా గర్జనాభమును, మహా భైరవ దుర్వారాట్ట హాసప్రతినిధియును, యమబాహో పరిస్థాలన ప్రఖ్యమును అనునట్లు, అసురరిపు ధనుర్దండ చండ ప్రణాదము ధూతాహిలోకమును, భ్రమదవనితలమును, ప్రోచ్చలద్వార్తి నిర్భిన్నవిరించాండమునునై వ్యాపించెను.)

10. 'క్షిప్తం వజ్రమథేంద్రేణ' (30-69) అని విష్ణు పురాణము ఒక అనుష్టుప్ పాదములో చెప్పిన ఇంద్ర కృత వజ్రప్రయోగమును తిమ్మన రెండు పెద్ద పద్యములలో విస్తరింపగా, రుద్రభట్టు ఒక చిన్న కందపద్యముగా పెంచినాడు.

'హరవేత్ర వహ్నియుం పం

హరణాగ్నియు మిదఱ కాయ్యిన్ దొరెయక్కుం

దొరయల్లు గర్జనాడం

బరదొళిదర్శనిప వజ్రదిం వృషనిట్టం' (౧౩-105)

('హరనేత్ర వహ్నియు, సంహరణాగ్నియు దీని వేడిమికి సరిపోలును. గర్జనాడంబరమున సరిరావు.' అనదగిన వజ్రముతో వృషుడు వేసెను.)

11. అట్లే 'జగ్రాహ భగవాన్ హరిః' (30-69) అని విష్ణు పురాణము ఒక పావుశ్లోకములో చెప్పిన కృష్ణుని వజ్రపు పట్టివేతను తిమ్మన ఒక మత్తేభ వృత్తముగా విస్తరిల్లజేయగా రుద్రభట్టు ఒక కందముగా విపులీకరించినాడు.

'పాశెపిం పిడిల్లు కెండద

మశెయం కఠవెపకదిందె బర్బదనాగళ్

ఘటిలనె పిడిదం మించుం

బుఱువం పిడివంతె వజ్రమం దనుజహరం.' (౧౩-106)

('మెరపులు మెరయించుచు నిప్పుల వర్షము గురియునట్లు భయంకరముగా రాగా, ఆ వజ్రమును దనుజహరుడు 'చట్టున' మిణుగురు పురుపును పట్టినట్లు పట్టివేసెను.)

ఇట్లు రుద్రభట్టు చేసిన విపులీకరణలు కొన్ని పట్టులందు గొప్ప భావకల్పనలకు తావలమై రసవంతములుగనున్నవి. కొన్ని పట్టులందు నీ రసములుగ నున్నవి. కొన్ని పట్టులందు చేయవలసినంతగ విపులీకరణ చేయ బడలేదు. అనగా మొత్తము మీద ఈ విపులీకరణ క్రమబద్ధము కాదన్నమాట. అనగా రుద్రభట్టులో సమ్యక్సృష్టి కొరవడినదని యర్థము.

వంగ్రహీకరణ :

రసపోషణకొరకును, భావకల్పన కొరకును రుద్రభట్టు కొన్నియెడల మూలమునకంటె పెంచి వ్రాసినను మొత్తము మీద గ్రంథమును సంక్షిప్త పరచి వాడనియే చెప్పవలెను. హరివంశముందు 18 అధ్యాయములుగ 1032 శ్లోకము లుగనున్న కథా భాగమును, విష్ణు పురాణములో మూడధ్యాయముల మీద 105 శ్లోకములుగ నున్న కథా భాగమును కలిపి సుమారు 270 గద్య పద్యములలో ఇమిడ్చియుండుటచే రుద్రభట్టు

సంగ్రహించిన భాగములు, పూర్తిగ పరిహరించిన భాగములు చాల ఎక్కువగనే యున్నవి. ఇపుడొకడు గావించిన సంగ్రహ కరణాలను పరిశీలింతము.

1. నరకవధానంతరము వాని సంపదలను కృష్ణుడు ద్వారకకు చేర్పించుట హరివంశమందు 18 శ్లోకములలో (౬౪-1-18) చెప్పబడియున్నది. రుద్రభట్టు దానిని ఒక్కపద్యములో సంగ్రహించినాడు.

‘వ, ‘అన్వేగం భౌమాస్వయాగత ప్రధాన పురుషం బందు. . .

చ. బలివిధ్వంసిగె కొట్ట నాహవ రసప్రస్యందన స్యందనం

గళ నంగచ్చవిసత్త్వరూప నిజచేష్టా వాహ వాహంగళం

జలదశ్యామ సదానగండ రద నిర్భిన్నాగ నాగంగళం

విళనద్రత్నగణా ప్రభాపరికర వ్యాకోశ కోశంగళం. (౧౨-52)

వ, ఆమనోహర పదార్థపార్థంగళం ద్వారావతిగె కళిపి. . .’

(అంతలో భౌమాస్వయాగత ప్రధాన పురుషుడు వచ్చి బలివిధ్వంసికి ఆహవరస ప్రస్యందన స్యందనములను, అంగచ్చవిసత్త్వరూప నిజచేష్టావాహ వాహములను, జలదశ్యామ సదానగండ రద నిర్భిన్నాగ నాగములను, విలనద్రత్న గణాప్రభా పరికరవ్యాకోశ కోశములను ఒసంగెను. ఆ మనోహర పదార్థ పార్థములను ద్వారావతికి పంపి. . .)

2. నరకుని చెరలోనున్న పదునారు వేలమంది గంధర్వ కన్యలను కృష్ణుడు దర్శించుటను హరివంశము 7 శ్లోకములలో (౬౪-24-30) చెప్పినది. వానిని రుద్రభట్టు ఒక్క కందపద్యములో సంగ్రహించినాడు.

‘షోడశ సహస్ర శశిగచ్ఛ

మూడిదనభమెనె గుహోగ్ర గతముఖ తతియిం

కూడి మణిశైల మెసెదిరె

నోడిదరచ్యుతన నఖిల సురకన్యకైయర్ (౧౩-53)

(షోడశ సహస్రశకులుదయించిన నభమోయన, గుహోగ్రగత

ముఖతతోతొగూడి మణితైలము ప్రకాశింపగా, అఖిలసురకన్యకలు అచ్యుతునిగాంచిరి.)

3. రుక్మిణీకృత వ్రతవర్ణన హరివంశములో 7 శ్లోకములు (౬౫-5-11) ఆక్రమింపగా రుద్రభట్టు దానిని రెండు పద్యములలో ఇమిడ్చినాడు.

ఉ. 'ఆవృతమాగె తూర్యరవదిం వభవట్టు పుసాయనక్కెది

గ్దేవతె మేరెయ్యాగె, కుడువశ్యగజాళి పదార్థవర్తి సా

ర్థావధియాగె, విశ్వవిభు కృష్ణవి నాదుదు రుక్మిణీ మహా

దేవిగ పుణ్యకన్రతద నోపి ధరిత్రిగె రాగవప్పనం. (౧౨-61)

వ. ఆ మహోత్సవదోహ్

మ. కెదటిర్తుత్తమ పుష్పమొక్క ఘుస్సణం చెల్లిర్ద కస్తూరి సూ

పిద పోతాశ్రియ కర్పరం, వెగెవ ధూపోద్దామధూమం, వధూ

వదనాంభోరుహ గంధముం, కెదడు పుద్యచ్చామరౌఘానిలం

ముదమం మాడె సరోజనాభ సభె చెల్వాగిర్దు దొడ్డోలగం.' (-62)

(తూర్యరవముతో వభమావృతము కాగా, అంపించెడు ఉపాయనములకు దిగ్దేవతయే మేరకాగా, ఒసంగెడు అశ్యగజాళి పదార్థము అర్థిసార్థావధికాగా, ధరిత్రికి రాగమగునట్లు విశ్వవిభుడైన కృష్ణుని వలన రుక్మిణీ మహాదేవికి పుణ్యకన్రతపు నోము నడచెను. ఆ మహోత్సవమందు. చెదరిన ఉత్తమ పుష్పములు, పూసిన ఘుస్సణము, చల్లిన కస్తూరి, వెదజల్లిన 'పోతాశ్రియ' కర్పరము, ఎగయుచున్న ధూపోద్దామ ధూమము, వధూ వదనాంభోరుహ గంధమును కలంచు ఉద్యచ్చామరౌఘానిలము ముదము గలిగింపగా సరోజనాభుడు ఒడ్డోలగమున చెలువారియుండగా. . .)

4. నారదకృత రుక్మిణీ ప్రశంస హరివంశములో 8 శ్లోకములు (౬౫-36-43) ఉండగా రుద్రభట్టు రెండు కందపద్యములలో పంగ్రహించినాడు.

'పుట్టె నిలాపం ముడిగళ

వట్టుత్తి కుసుమ మీకెయిల్ సవతియరొల్

పట్టాంతరవెనలిం పాట

పరిహరించియున్నాడు. ఇప్పుడాయంశముల నన్నిటిని పరునగా క్రోడీకరింతము.

1. పదునారు వేలగంధర్వ కన్యలకు శ్రీకృష్ణుడు భర్తయగునని వాయుదేవుడు, నారదుడు వరమొసగినట్లు హరివంశము చెప్పుచున్న వృత్తాంతమును రుద్రభట్టు చెప్పలేదు. అట్లు చెప్పకుండుటకు కారణమేమియు లేదు.

2. అదితి సత్యాకృష్ణులను దీవించినట్లు హరివంశ, విష్ణు పురాణములు రెండును చెప్పుచున్నవి. రుద్రభట్టు ఈ మాటను చెప్పలేదు. శ్రీకృష్ణుని పరమేశ్వరత్వమునకు అదితి నుండి దీవెనలు గైకొనుట భంజకమగునని రుద్రభట్టు భయపడినట్లున్నాడు. కాని ఈ భయమునకు మూలములేదు. దేవకీ వసుదేవులకు నమస్కరించి వారి యాశీస్సులను గొనుటెట్టిదో, కృష్ణునకు అదితి యాశీస్సులను గొనుటయునట్టిదే.

3. శచీదేవి తన కతిథియైన సత్యనవమానించినట్లు చెప్పుచున్న విష్ణు పురాణ కథను రుద్రభట్టు పరిహరించినాడు. హరివంశ కథనమసరించి సత్యాసపత్నీ మాతృర్య వృత్తాంతమును చెప్పబూనియున్న రుద్రభట్టునకు ఈ శచీకృతావమాన కథను పరిహరించుట అవసరమేయగుచున్నది. తిమ్మన కూడ ఈ కథాంశమును పరిహరించినాడు.

4. సత్యనోదార్పువేళ కృష్ణుడు తన ప్రాణముపై ఒట్లుపెట్టుకొనినట్లు హరివంశము చెప్పుచున్నది. తిమ్మనవలెనే రుద్రభట్టు కూడ ఈ శపథములను పరిహరించి కృష్ణ పాత్రకుదాతృతను పెంపొందించినాడు.

5. సత్యభామ దేవాయతనమునకేగు వపుడు తెల్లనిచీరను కట్టునని హరివంశము తెలుపుచున్నది. హరివంశములోవలెనే జగన్నాథ విజయమునందు కూడ సత్య తపస్సున కేగుటకై కృష్ణుని అనుమతిని కోరుచున్నది. అట్టి స్థితిలో ఆమె తెల్లని చీర కట్టుటయే ఉచితము. తిమ్మన తపోభ్యనుజ్ఞాయాచనను చెప్పలేదు గనుక ఆమె దేవపూజా వైపర్యప్రసంగమును మానవలసి వచ్చినది. రుద్రభట్టున కట్టి అక్కర లేదు సరిగదా ఆ విషయమును తెలుపుటయే సరసముగనుండెడిది. కాని అతడెలనో ఆ మాటను చెప్పినవాడుకాదు.

6. హరివంశ సత్యపలికిన దీన వాక్యములను తిమ్మన వలెనే రుద్రభట్టు

కూడ పరిహరించి ఆమె పాత్రచిత్రణకు మెరుగొక్కించినాడు.

7. హరివంశ కృష్ణుడు తాను రుక్మిణికి పుష్పము వీయవలసి వచ్చిన పరిస్థితులను గూర్చి సత్యకిచ్చుకొనిన 'సంజాయిషీ'ని తిమ్మన వలెనే రుద్రభట్టు కూడ పరిహరించుట సందర్భానుగుణముగ నున్నది.

8. కృష్ణుడు పారిజాతమును వాగ్దానము గావించగనే 'అట్టైనచో నా కోపము పోయినది.' అని సత్యభామ పలికినదను హరివంశోక్తిని తిమ్మనవలెనే రుద్రభట్టు కూడ పరిహరించుట ఉచితముగానున్నది.

9. సత్యామందిరమున నారదుడు కృష్ణునకు పారిజాతోత్పత్తి మాహాత్యమును గూర్చి విపులముగ నుపన్యసించిట్లుగల హరివంశ ప్రసంగమును తిమ్మనవలె రుద్రభట్టు కూడ పరిహరించుట సముచితముగానున్నది.

10. తిమ్మన వలెనే రుద్రభట్టు కూడ ఇంద్రలోకమందలి మహేశ్వర పూజోత్సవ వర్ణనను చేయక విడచినాడు. తిమ్మన కథా ప్రణాళికలో దానికి స్థానమే లేదు. రుద్రభట్టు ప్రణాళికలో దానికి స్థానము లేకపోలేదు. ఐనను దానిని విడచినందున ప్రధానకథకెట్టి భంగమును కలుగలేదు.

11. పారిజాత పుష్ప మాహాత్యములో అనేక విశేషములను రుద్రభట్టు చెప్పక విడచినాడు. పారిజాతము సంవత్సరము వరకు వాడకుండుట, సంవత్సరాంతమున తిరిగి పారిజాతవృక్షమున కరుగుట, సరసాన్న పానీయములను సర్వ సుగంధముల నొసగుట, సమశీతోష్ణ స్థితిని కల్పించుట మొదలగు విశేషములను రుద్రభట్టు విస్మరించుటకు కారణము లేదు. పారిజాత మహిమను రుద్రభట్టు సంకుచిత పరచినాడని చెప్పవలెను.

12. సత్యామందిరమున నారదునకు కృష్ణుడాతిభ్యము నొసగిన హరివంశ కథాంశమును రుద్రభట్టు విస్మరించినాడు. ఐనను కథకు దానివలన నెట్టి వ్యవస్థము కలుగలేదు. తిమ్మన ఈ విషయము తెలిపినాడు.

13. హరివంశమున నారదుడు ప్రసంగవశమున చెప్పిన అంధకాసుర సంహార వృత్తాంతమును రుద్రభట్టు పరిహరించినాడు. నిజమునకీ వృత్తాంతము నచట చెప్పవలసిన అవసరమేలేదు. కనుక రుద్రభట్టు ఈ అంశమును చెప్పక విడచుటయే ఉచితముగ నున్నది. తిమ్మనకీ వృత్తాంతమును చెప్పవలసిన అవసరము బొత్తిగలేదు. కనుక అతడు కూడ ఈ వృత్తాంతమును పరిహరించినాడు.

14. నారదుడు కృష్ణుని సందేశమును ఇంద్రునకు తెలిపిన వృత్తాంతమును రుద్రభట్టు తెలువలేదు. దృశ్యకావ్యము నందైనచో ఇతివృత్తము నందలి సన్నివేశములనన్నిటిని ప్రదర్శించుట కష్టమేయగును. కాని శ్రవ్య కావ్యమును రచించుచున్న రుద్రభట్టు ఈ విషయమును చెప్పక విడచుటకు కారణము లేదు. పారిజాతాపహరణ వృత్తాంతమును శబీదేవి వలన ఇంద్రుడు వినిన పిమ్మట తనలో తాను 'నారదుని మాటలు నిజమైనవి? అని తలచినట్లు సంగ్రహముగనైన నారద దౌత్యమును ఉచిత స్థానమున వర్ణించినచో సముచితముగ నుండెడిది. తిమ్మన కథాప్రణాళికలో దీనికి స్థానమే లేదు.

15. ఇంద్రునకు కృష్ణునివలన కలుగనున్న ప్రమాదమును గూర్చి బృహస్పతి కశ్యపునితో సమాలోచించుటయు, కశ్యపుడు శివుని స్తుతించుటయు, శివుడు కశ్యపునకు కర్తవ్యమునుపదేశించుట మొదలగు హరివంశ (౭౨-అధ్యాయ) కథాంశములను రుద్రభట్టు చెప్పలేదు. ఐనను ఇతివృత్తమునకెట్టి క్షతియును కలుగలేదు.

16. కృష్ణుడు అమరావతికేగుటకై మృగయావ్యసదేశమున రైవతకాదికేగి అట నుండి అమరావతికేగినట్లు హరివంశము తెలుపుచున్నది. (౭౩-1) దీనివలన కృష్ణునకు తాను చేయునున్నది అకార్యమనియు, గురుబంధు జనులకు ముందుగ నీ సంగతి తెలిసినచో ఆక్షేపింతురనియు భయము కలిగినట్లర్థమగుచున్నది. కృష్ణపాత్ర ధీరోదాత్రతకిది కొంతవరకు భంజకమే. కనుక రుద్రభట్టు ఈ మాటచెప్పలేదు. ఇది ఉచితముగనేయున్నది. తిమ్మన ప్రణాళికలో కృష్ణుని అమరావతి యాత్ర యుద్ధయాత్రకాక 'స్నేహయాత్రయే కనుక దానిని మరుగుపరపవలసిన అవసరమే లేకపోయినది.

17. విష్ణు పురాణమున గల సత్యావ్రగల్భోక్తులను తిమ్మన చక్కగ అనువదించియున్నాడు. రుద్రభట్టేలనో వానిని పరిహరించినాడు. దీనివలన రుద్రభట్టు సాధించినదేమియులేదు. కాని సత్యావ్రా చిత్రణమును సమగ్రము గావించునొక చక్కని అవకాశమును చేతులార జార బుచ్చుకొనినవాడైనాడు.

18. ఇంద్రోపేంద్రుల యుద్ధములో ఇంద్రునకు బాసటయై నిలచిన ప్రవరజయంతుల పేర్లను తిమ్మనవలె రుద్రభట్టు కూడ చెప్పలేదు. చెప్పనందున కలిగిన నష్టమేమియు లేదు.

19. కృష్ణుడు యుద్ధ మధ్యమున బిల్వోదకేశ్వరు నారాధించుట, గరుడుని భారమునకు పారియాత్రము క్రుంగుట, కృష్ణుడు దారుక పారథికమగు రథమును ద్వారకనుండి తెప్పించుకొనుట, పారియాత్రమునకు వరములొసగుట, మున్నగు హరివంశస్తములగు అవాంతర కథలను తిమ్మనవలెనే రుద్రభట్టు కూడ పరిహరించినాడు. దీని వలన కథాగమన వేగము హెచ్చుటయును మేలు కూరినది. యుద్ధఘట్టమున తిమ్మన రుద్రభట్టులిరువురును హరివంశమును గాక విష్ణు పురాణము ననుసరించిన వారగుటచే ఇరువురచే వరిహృతములైన అంశముల మధ్య సామ్యముగా గోచరించుచున్నది. ఈ కారణము వలననే ఈ ఇరువురును అదితి కశ్యపులు ఇంద్రోపేంద్రులకు సంధిపాసగించిన అంశమును కూడ పరిహరింపవలసిన వారైనారు.

20. కృష్ణుడు ఇంద్రునిపై చక్రమును ప్రయోగింపబూనియు విరమించినట్లు విష్ణు పురాణము చెప్పుచున్నది. చివరకెట్లును ప్రయోగింపలేదు గనుక తిమ్మన రుద్రభట్టు లిరువురును ఆ ప్రసంగమునే చేయరైరి.

21. ప్రణవప్రజ్ఞాదైన ఇంద్రుడు పలాయితుడగుటయు, సత్య ఆతనిని పరిహసించుటయు, ఇంద్రుడామెకు సమాధానమొసంగుటయు నను విష్ణు పురాణ కథాంశములను తిమ్మన వలెనే రుద్రభట్టు కూడ పరిహరించి ఇంద్ర పాత్రకును, సత్యాపాత్రకును కూడ మేలుచేసినాడు.

22. యుద్ధ విరమణానంతరము కృష్ణుడు త్రివిష్టవముననొక రాత్రి విడియుట, శచీదేవి సత్యభామ కొరకై ఆభరణాధికములనిచ్చుట అను అంశములను తిమ్మన వలెనే రుద్రభట్టు కూడ చెప్పలేదు. ఈ పట్టున ఇరువురును హరివంశమునుగాక విష్ణు పురాణముననుసరించుటే ఇందులకు కారణము.

23. కృష్ణుడు పారిజాతమును తిరిగి ఇంద్రునకీజాసిన విష్ణు పురాణ కథాంశమును తిమ్మన అనువదించినాడు. కాని రుద్రభట్టు అనువదింపక విడచినాడు. కాని దీని వలన కథకులోటు కలుగలేదు.

24. హరివంశ విష్ణు పురాణములు రెండును చెరియొక విధముగనైన పారిజాతమును తిరిగి నందనవనమునకు చేర్చుటకొక గడువును చెప్పినవి. రుద్రభట్టీ విషయమును చెప్పుటను విజముగానే మరచినాడు. ఇది కేవలము అసానధానతా జనిత ప్రమాదమనుటకెట్టి సంశయమును లేదు. సాధారణ దృష్టికి ఇదియొక లోపముకాదు.

కాని విమర్శాత్మక దృష్టికిది యొక్క గొప్ప లోపమే.

25. చివరకు సత్యభామయు, అమె సపత్నులును పుణ్యక వ్రతమాచరించిన విషయమును రుద్రభట్టు చెప్పక విడచినాడు. విజయమునకు సత్యాగృహోద్ధానములో పారిజాతమును నాటుటతో 'పారిజాతాపహరణ' కథ ముగిసినది. కనుక తిమ్మన దీనిని చెప్పుకున్నను దోషములేదు. చెప్పుటయే దోషమన్నవారును ఉన్నారు. కాని శ్రీకృష్ణుని జీవిత చరిత్రనంతటిని జగన్నాథ విజయముగా రచించుచున్న రుద్రభట్టు ఈ కథను విస్మరించియుండరాదు. పుణ్యకవ్రత సందర్భమున జగన్నాథుని విజయమేమియు లేదని రుద్రభట్టు భావించియుండును. కాని ఈ వ్రతము శ్రీ కృష్ణుని రసికతకొక విజయమనుట అతిశయోక్తికాదు. శ్రీకృష్ణుని కేవల యుద్ధవీరునిగ మాత్రమేగాక శృంగార నాయకునిగ కూడ చిత్రించియున్న రుద్రభట్టు పుణ్యకవ్రతకథను కూడ చెప్పియున్నచో మరింతరమ్యముగ నుండెడిది.

హరివంశ విష్ణు పురాణములందలి కథాంశములలో కొన్నింటిని రుద్రభట్టు తన కథా ప్రణాళికనుబట్టి పరిహరించుట అవసరమైనది. కొన్నింటిని పరిహరింపవలసిన అవసరము లేకున్నను అట్లు పరిహరించినందున ఇతివృత్తమునకుగాని, రసమునకుగాని, ఔచిత్యిగాని, పాత్రచిత్రణకుగాని ఎట్టి లోటును కలుగలేదు. కాని మరికొన్నింటి విస్మరణ వలన కావ్యసౌందర్యమునకు కొంత కొరత ఏర్పడినదని చెప్పక తప్పదు.

రుద్రభట్టు మాతన కల్పనలు :

తిమ్మన వలెనే రుద్రభట్టు అనేక మాతన కథాంశములను కల్పన చేసినాడు. మార్పు చేయక అనుసరించిన కథాంశములలో అనేకములైన మాతన భావములను కల్పించినాడు. వర్ణనాత్మకములు, ఆలంకారికములు, వివరణాత్మకములునైన ఈ మాతన భావనలు రుద్రభట్టు ప్రతిభా సంపదకు తార్కాణాలై యున్నవి. రుద్రభట్టు గావించిన అట్టి కల్పనలను ఇది వరకే మనము మాతృకా నిర్ణయ సందర్భముగా 'కథాంశములు' (పుటలు 39-47), 'రచనావిశేషములు' (పుటలు 97-112) అను విభాగములలో గుర్తించియున్నాము.

రుద్రభట్టు చేసిన కల్పనలు తిమ్మన కల్పనల కంటే సంఖ్యలో తక్కువైనవి; నిడివిలోను తక్కువైనవే. కాని ఉన్నంతలో చాలవరకు రమణీయార్థ ప్రతిపాదకములనుట కెట్టి ఆక్షేపణమునుండజాలదు. ముఖ్యముగా శచీ సత్యానాగృధ కల్పన మిక్కిలి

రమణీయముగనున్నది. కాని నారదుడు సత్యానింద గావించు సందర్భమున ఆవేశమొత్తిన వానివలె దివ్యప్రమాణము చేయుదునని 'సవాలు' చేయుట, శచీదేవికి రోషమును పెంచుటకై ఆమెతో పుల్లవిరుపు మాటలనుట, యుద్ధరంగమున ఇంద్రుని పోరునకై పురికొల్పుట, కృష్ణుడు తనకు సత్యకును నడచిన ప్రణయ కలహపు వివరములు నారదునకు వివరముగ తెలుపుట, బిల్వోదకేశ్వరుడు కృష్ణుని చర్యను ఆక్షేపించుటయను కల్పనలు ఆయా పాత్రల ఉదాత్తతకు భంగకారులగుటచే అరమణీయములనక తప్పదు.

రుద్రభట్టు :

అన్యధాకల్పనలు :

1. నరకుని చెరలోనున్న పదునారు వేల గంధర్వకన్యలను కృష్ణుడు ప్రాగ్జాతీష వగరముననే పెండ్లియాడినట్లు చెప్పుట రుద్రభట్టు ఈ కథా భాగములో గావించిన తొట్ట తొలిమార్పు.

2. అదితి తనకు నమస్కరించు కృష్ణుని 'సీపు పరమేశ్వరుడవు. కనుక నాకు నమస్కరింపరాదనుటయు, తానాతనిని దీనింపకుండుటయు ఈ కథాభాగమున రుద్రభట్టు చేసిన మార్పు.

3. పారిజాతమును కోరుటకు పుణ్యకన్రతపు సాకు చెప్పక కృష్ణుడు ఉన్న నిజమనే చెప్పుట. రుద్రభట్టు చేసిన మరియొక ముఖ్యమగు మార్పు.

4. తన రాయబారపు ఫలితమును తిరిగి వచ్చి చెప్పనక్కర లేదనియు, రేపటి ఉదయమే, దండెత్తి వచ్చుచున్నాననియు కృష్ణుడు నారదునకు తెలుపుట కూడ రుద్రభట్టు కల్పనయే. హరివంశమునందు నారదుడు ఒకటికి రెండు పర్యాయములు ఇంద్రోపేంద్రుల మధ్య తిరుగవలసిన వాడైనాడు. రుద్రభట్టు నారదునకు శ్రమ తగ్గించినాడు. దానితోపాటు కథావేగమును పెంచినాడు.

5. కృష్ణునకు పారిజాతమును సమర్పింపుమని నారదుడు ఇంద్రునకు హితోపదేశము గావించినట్లు హరివంశము చెప్పుచుండగా, అతడే ఇంద్రుని యుద్ధమునకు పురికొల్పినట్లు రుద్రభట్టు కల్పన, నారదుని కలహప్రియునిగ సృష్టముగ నిరూపించుటకై రుద్రభట్టీ అన్యధా కల్పనను చేసినాడు. కాని ఇదియంత రమణీయమైన కల్పన కాదు. దీని వలన నారద పాత్ర చాల నీచముగ రూపొందినది. కృష్ణునితో పోరువలదని బృహస్పతి ఇంద్రునకు హితవు చెప్పినట్లు చేసిన మార్పు పాత్రోచితముగ నున్నది.

6. కృష్ణుడు అమరావతికి సాత్యకివ్రద్యున్న సహితుడైయేగినట్లు హరివంశము తెలుపుచుండగా, సత్యాద్వితీయుడై యేగినట్లు రుద్రభట్టు మార్పు గావించినాడు. ఇది చాల రమ్యమైన మార్పు. దీని వలన శ్రీకృష్ణుని సరాక్రమ మధికముగా ప్రకటితమగుటే కాక కావ్యమున పీఠ రసముతోబాటు మరికొంత శృంగారరసమును కూడ పోషించుటకవకాశము లభించినది. అంతేగాక సత్యాశచీ వాగ్వాదమును కల్పించుటకు కూడ అవకాశము లభించినది.

7. హరివంశమున రెండు దినములు జరిగినట్లున్న యుద్ధమును రుద్రభట్టు ఒకే దినము జరిగినట్లు చెప్పుటయు మార్పుయగును. ఐనను ఇచట నాతడు విష్ణు పురాణము ననుసరించి వాడనియైన చెప్పవచ్చును.

8. ఇంద్రుని వజ్రప్రయోగమునకు ముందే గరుడుడు ఐరావతమును పారియాత్రముపై పడవేసినట్లు హరివంశము చెప్పుచుండగా వజ్రము కృష్ణుని చేతిలో నిర్విర్యమైన పిమ్మట ఈ విషయమును రుద్రభట్టు చెప్పినాడు. ఇదియొక సందర్భ పరివర్తన. ఈ మార్పు వలన రుద్రభట్టు పాఠించిన ప్రయోజనమేమియు లేదు.

9. అట్లే యుద్ధ మధ్యమున బిల్వోదకేశ్వరుడు కృష్ణునకు ప్రత్యక్షమైనట్లు హరివంశము చెప్పుచుండగా యుద్ధాంతమున నతడు సాక్షాత్కరించినట్లు రుద్రభట్టు ప్రకరణమును మార్పుచేసినాడు. ఈ అన్యధా కల్పనల వలన కూడ రుద్రభట్టు పాఠించిన గొప్ప ప్రయోజనమేమియు లేదు. సాక్షాత్తుగ శివుడే వచ్చి జోక్యము చేసికొని వివారింపవలసి వచ్చిన జగత్సంక్షోభకారిగా ఇంద్రోపేంద్ర యుద్ధమును నిరూపింపవలసి ఈ మార్పును రుద్రభట్టు చేసియుండును. కాని అప్పటికే కృష్ణుడు ('సకారుణ్యవాదం' (౧౩-110) సకారుణ్యుడయ్యెనని రుద్రభట్టు చెప్పియున్నాడు. ఆ తరువాత శివుడరుదెంచి కృష్ణుని మందలింప వలసిన అవసరము లేదు.

ఇట్లు కథావిధానము వందు రుద్రభట్టు గావించిన మార్పులలో ఒకటి రెండు రమ్యమైన వున్నను, కొన్ని మార్పులు ప్రయోజనరహితమైనవి, కాగా మరికొన్ని మార్పులు రసపాత్రాచిత్యములకు భంగకారులుగ కూడ పరిణమించినవి.

రుద్రభట్టు :

యథాతథానువాదము:

తిమ్మన వలెనే రుద్రభట్టు కూడ మూలమును 'తు' 'చ' తప్పక అనువదించిన

పద్యములు తక్కువ, ఛందోవిర్బంధముల వలననైననేమి, రుచిభేదము వలన నైననేమి కొలదిపాటి భావచ్ఛాయా భేదమైన లేక శ్లోకములను పద్యములుగా మార్చిన ఉదాహరణములు లభించుట కష్టము. ఐనను కొంత కుడి ఎడమగా సమాన భావములు గల ఈ శ్లోకములు అనువాదములు గమనింపదగియున్నవి.

1. 'ప్రేష్యా జనం ససంజ్ఞాయ అనాభ్యేయోస్మి సంజ్ఞయా

సశంకిత ప్రసారశ్చ వారితో వ్యగమత్ సతాం' (హరి. ౬౬-13)

'బందుమృదుయాన దిందాం

బందుదనీ దేవిగఱుప బేడెందు పభీ

వృందక్కె పేళ్లు సంజ్ఞెయి

నందు మనోరమెయ కోపగృహముం పాక్కం' (౧౩-83)

(మృదుయానముతో నచ్చి నేను వచ్చుటనీ దేవికి తెలుసవలదని పభీబృందమునకు సంజ్ఞతో చెప్పి అప్పుడా మనోరమదైన కోపగృహమును ప్రవేశించెను.)

2. 'మానార్ద్రం జీవ్యతేలోకే సద్భిరిత్యుక్త వానసి

తదేవం సతినేచ్ఛామి జీవితుంమాన వర్జితా.' (హరి. ౬౭-15)

'మానవిధి యెందుమన్నిపె

నీనెన్నం మున్నమాదుదిం దపమానం

మానినిగె మానభంగం

తానిదు మరణక్కెమధికవెంబుద నఱియా?' (౧౩1-97)

(నీవు నన్నిదివరలో మానవిధియని మన్నించుచుంటివి. అందుచేత మానినికి మానభంగము మరణమునకంటె అధికమునటెరుగవో?)

3. 'సపారిజాతం యదిన ప్రదాప్యతి

ప్రయాచ్యమానో భవతామరేశ్వరః

తతః శచీవ్యామృదితానులేపనే

గదాం విమోక్ష్యామి పురందరోరసి.' (హరి. ౬౮-40)

'కుడదందు పారిజాతమ

నెడెగుడ దిన్నాశచీకుచక్రీడెగె తా

నెడెగొళ్తుం కామోదకి

బిడౌజనతి విపులమెనిప వక్షఃస్థళమం' (౧౩-29)

పారిజాతాపహరణము

జగన్నాథ విజయముతో తులనాత్మకానుశీలనము

చతుర్థ ప్రకరణము

కథాంశ సమన్వయాదికము

కథాంశ సమన్వయము :

పారిజాతాపహరణ కథ విష్ణుపురాణములో ఒక విధముగను హరి వంశములో రెండు విధములుగను - అనగా మొత్తము మూడు విధములుగ చెప్పబడి యున్నదని గుర్తించియున్నాము. అనే కాంశములలో ఈమూడు కథలును పరస్పర భిన్నములుగ నుండుటనుగూడ గమనించియున్నాము. ఈ విభిన్న కథలలో దేనినెంతవరకనుసరింపవలెనను సమన్వయ పారిజాతాపహరణ కథను రచించు నపుడు రుద్రభట్ట తిమ్మనల నిర్దేశము ఎదుర్కొనినది. భిన్న కథాంశములకు వీరిరువురును సమన్వయము సాధించిన మార్గములందలి తారతమ్యము నిపుడు పరిశీలించము.

1) పారిజాతాపహరణమునకు కారణమేమి? అనునది ఈ కథను చెప్పు నాతడు సమాధానమియవలసిన ప్రధానప్రశ్న. హరివంశపు తొలికథ (64వ అధ్యాయం) ప్రత్యేకమగు కారణమును దేనిని చెప్పటలేదు. శ్రీకృష్ణుడాసురతరువును చూడగనే ముచ్చటపడి పెకలించి గరుడుని మూపుపై నుంచినట్లు మాత్రమే చెప్పుచున్నది. సత్యభామచేత చోదితుడై కృష్ణుడు పారిజాతేత్పాటనము గావించినట్లు భాగవతము చెప్పుచున్నది. కాని సత్య శ్రీకృష్ణుని ప్రచోదించుటకు ప్రత్యేకముగ కారణమేమియు తెలుపబడలేదు. ఆమె కేవలము ముచ్చటపడి కొరినదనియు, కృష్ణుడు తనముద్దుల పెండ్లపు ముచ్చట తీర్చినదనియు మాత్రమే తలపవలసియున్నది. పరద్రవ్యాపహరణము న్యాయమా? అను శంకను కృష్ణుడు పెట్టుకొనలేదు.

ఈకథలోనున్న గొప్ప లోపమిది. 'శ్రేష్ఠుడైనవ్యక్తి దేనినాచరించునో, ఇతరులుగూడ దానినే ఆచరింతురు.' యద్యదాచరతశ్రేష్ఠః తత్తదేవే తరోజనః — (భగవద్గీత III 21.) అని ఎరిగి యుండియు అవతార మూర్తి యగు కృష్ణుడు లోకమునకు ఉత్తమాదర్శమును స్థాపింపవలసి నదిపోయి పరసత్త్వాపహరణమునకు పాల్పడవచ్చునా? దీనికి కృష్ణభక్తు లేవో డొంకతిరుగుడు సమాధానములు చెప్పి కృష్ణుని చర్యను సమర్థింప చూతురు. కాని సాధారణపాఠకులు మాత్రము కృష్ణునకు పరద్రవ్యాప హరణము వెన్నతోనేర్చిన విద్యయనియు, వయస్సుతోబాటుగ అతని దొంగ తనములుకూడ పెద్దవగుచు వచ్చినవనియే భావింతురు. నిష్పక్షపాత దృష్టితో విమర్శించువారికి శ్రీకృష్ణుడు **Might is Right** అను ధర్మ మును మాత్రమే స్థాపించెనని గోచరింపకమానదు.

ఈ లోపమును విష్ణుపురాణ మొకరీతిగ సరిదిద్దినది. నరకుడు అపహరించిన కుండలములను ఆమెకు తిరిగి సమర్పించుటకై సత్యా కృష్ణులు ఆమరావతి కేగియుండిరి. సత్యభామ శచీదేవితో 'ఇష్టాగోష్ఠి' యందున్న సమయమున శచీదేవి పరిచారికలు గంపలతో పారిజాత పుష్పములనుతెచ్చి ఆమెముందుంచిరి. శచీదేవి వాని నన్నింటిని తలలోను మెడలోను తానే ధరించినదిగాని, ఎదుటనున్న సత్యకు ఒక్క పుష్పమైన ఇచ్చినదికాదు. పైగ మానవకాంతలు దివ్యకుసుమధారణ యోగ్యులు కారనికూడ వలికినది. ఇది సత్యకు అవమానకారణమైనది. అభిమానవతి యగు సత్యకు తన మానుషీత్వపు మహత్తును ప్రదర్శించి శచీదేవియొక్క దేవత్వపు బండారమును బయటబెట్టవలెనను పట్టుదలకల్గినది. అపట్టుదల తోనే పారిజాతము సపహరించినది. ఈ విధముగ ఈకథకు 'శచీగర్వభంగ' మని పేరుపెట్టదగియున్నది. ఈకథ ననుసరించి కృష్ణుడు గావించిన పారిజాతాపహరణము కేవలము దూష్యమైన చర్యకాదు. కొంతవరకు సమర్థనీయముకూడ.

కాని రుద్రభట్ట తిమ్మన తిరువురును ఈ విష్ణుపురాణకథను అనుస రింపలేదు. వారిరువురును హరివంశమునందలి మలికథనే అనుసరించి నారు. ఈ కథననుసరించి సత్యభామ కోరికకు కారణము ఆమెకు రుక్మిణి యెడగల సవత్సమాత్సర్యము, అమాత్సర్యమును ప్రకౌపింపజేసినవాడు

నారదుడు. అది రుక్మిణికి పారిజాతపుష్పమును కృష్ణునిచే ఇప్పించుట, సత్యను తూలనాడుట అను వానివలననైనది. ఈ కథవలన సపత్నులలో సత్య ఆధిక్యము నిరూపితమైనది. ఈ కథకు సత్యావిజయమును పేరు తగియున్నది. హరివంశపు మలికథ తొలికథ యందలి అన్యాయమును సరిదిద్దుటలేదు. రుక్మిణి సత్యలమధ్య పాడమిన రతరవలవలన ఆకిచులాటతో ఎట్టిసంబంధమును లేని శచీదేవి సొత్తును శ్రీకృష్ణుడు అపహరించినాడు.

శచీదేవికి సంబంధించిరింతవరకు తిమ్మన హరివంశ కథనే అనుసరించినాడు. అనగా తిమ్మనకథ ననుసరించి శచీదేవి పూర్తిగ నిరపరాధిని. తిమ్మనకావ్యము మొత్తముమీద శచీదేవి నోసుకెరచి ఒక్కమాటనైన పలుకలేదు. ఆమె బొత్తుగా నోరులేనిదానివలె నున్నది. నందనవన పాలకులు పారిజాతాపహరణ వృత్తాంతమును నివేదించి నపుడుకూడ ఆమె కేవలము విన్నబాటునుపొంది యూరకున్నదేగాని ఒక్క పలుకునైన పలుకలేదు. రుద్రభట్టు మాత్రము శచీదేవిని ఎంతోకొంత అపరాధిని చేయదలచినాడు. అందుచే ఆమె శ్రీకృష్ణునిపైకి యుద్ధమునకు దేవేంద్రుని పురికొల్పినదని విష్ణుపురాణ కథ ననుసరించినాడు. ఈ కల్పన ననుసరించి యైనను శచీదేవియందు దోషము కన్పింపదు. తన సొత్తును ఎవరో అపహరించుకొని పోవుచుండగా దానిని కాపాడికొనుట దోషముకాదు. ఐనను భగవంతుడైన శ్రీకృష్ణుని లీలలన్నింటికి ఆనందముతో తలయొగ్గుటయే ధర్మమనియు, ఆయన లీలలకు విరుద్ధప్రయత్నము చేయుటే శచీదేవి దోషమనియు, అందుచే ఆమె శిక్షార్హురాలే యనియు శ్రీకృష్ణ భక్తులు వాదింపవచ్చును. నిష్పక్షపాత దృష్టిగలవారు మాత్రము కృష్ణుని చర్యను ఖండింపకమానరు.

ఇట్లు ఉపదేశాత్మక దృష్టితో చూచినపుడు ఈకథ లోపభూయిష్టమనక తప్పదు. ఐనను ఈ కథయందుగల శృంగార రసపాషణావకాశ లోభముచే మన కవులిరువురును ఈకథనే స్వీకరించినారు. అనగా ఇరువురును ధర్మదృష్టికంటె రసపుష్టినే అభిమానించినారని విండితార్థము.

2) పారిజాతాపహరణమునకై శ్రీకృష్ణుడు అమరావతికి ఎచ్చట

నుండి బయలుదేరినాడనునది రెండవప్రశ్న. ఇది మిక్కిలి చిక్కయిన ప్రశ్న. హరివంశమునందలి మలికథ మాత్రము కృష్ణుడు ద్వారకనుండి బయలుదేరినాడని తెలుపుచున్నది. తక్కిన కథలన్నియు నరక వధానంతరము ప్రాగ్జోతిషమునుండియే కృష్ణుడు అమరావతికేగి పారిజాతమును హరించినట్లు చెప్పచున్నవి. ఐనను వానిలో సత్యామాన ప్రసంగము లేదుకనుక ఆ కథాప్రజాళికకడి అనుగుణముగనే యున్నది. కాని సత్యామానకథను స్వీకరించిన రుద్రభట్ట తిమ్మన లిరువురును కృష్ణుని ద్వారకనుండియే బయలుదేరదీయక తప్పనిపడియైనది. కాని ఇచట మరియొక చిక్క ఎదురైనది. నరకుని సంహరించిన కృష్ణుడు నరకాపహృతములైన అదితి కుండలముల నామెకు చేప్పవలసియున్నాడు. అందులకై అతడు అమరావతి కేగవలసియున్నాడు. ఈరెండు అమరావతి యాత్రలకు సమన్వయమును సాధింపలేక రుద్రభట్టు కృష్ణునిచే రెండు సార్లు అమరావతియాత్ర చేయించినాడు. నరక వధానంతరము ప్రాగ్జోతిషమునుండి యొకసారి; సత్యాప్రణయకోపశాంత్యనంతరము ద్వారకనుండి మరియొకసారి మొదటిసారి యాత్రలో కృష్ణుడు అమరేంద్రునకు అతిథిగానుండి అదితికి కుండలములను సమర్పించి ద్వారకకు వచ్చినాడు. ఇది విష్ణుపురాణానుసారి కథ. రెండవసారి తిన్నగా నందనవనమునకేగి పారిజాతమును పెకలించినాడు. ఇది హరివంశపు మలికథ ననుసరించినది. ఇట్టి రెండుకథలును తిర్థమునకు తిర్థము, ప్రసాదమునకు ప్రసాదమునైనవి. శ్రీకృష్ణునకు రెండుసార్లు యాతాయాత శ్రమ కల్గినది.

ఈపట్టున తిమ్మన తన నేర్పునుచూపి ఈరెండు కథలకు చక్కని సమన్వయమును సాధించినాడు. నరకవధానంతరము కృష్ణుడు వెంటనే అమరావతి కేగలేదు. ప్రాగ్జోతిషమునుండి తిన్నగా ద్వారకకే వచ్చినాడు. అదితికుండలములను తనవద్దనే ఉంచుకొనినాడు. వానిని తిరిగి అదితికి సమర్పించు ఉద్దేశమైన అతనికుండెనో లేదో తెలియదు. ఆ కుండలములపై కృష్ణుని ప్రియురాండ్రలో ఎవరికిని మక్కువ కలుగకపోవుట అదితి అదృష్టము. ఇంతలో నారదాగమనము, సత్య అలుక మున్నగు చరిత్ర నడచినది. అప్పుడు పారిజాతాపహరణమునకై ప్రతినపూనిన కృష్ణుడు అమాట వెల్లడికానియక అదితికి కుండలములు సమర్పించు నెపమున

అమరావతికేగి, అమరేంద్రుని అతిథియై వైజయంతమున విడిసి, చుట్టపు మరియాదతో నందనవనమును ప్రవేశించి పారిజాతాపహరణము గావించినాడు. తిమ్మన ప్రణాళికలో ఇట్లు రెండు విధములైన కథలకును చక్కని సమన్వయము సాధింపబడినది. కృష్ణునకు రెండుసార్లు అమరావతీ యాత్రచేయవలసిన శ్రమ తప్పినది. కృష్ణుని పథకము ఆతని జిత్తులమారితనమునకు అనుగుణముగ నున్నది.

పారిజాతాపహరణ కథను రచించిన కొందరు ఇతర కవులు ఈ సమన్వయెట్లు పరిష్కరించిరోకూడ ఈ సందర్భమున పరిశీలింతము.

హరివంశ చంపూకారుడైన వేంకటరాయనూరికూడ కృష్ణునిచే రెండు సార్లు అమరావతీయాత్ర చేయించినాడు. అంతేగాక పారిజాతాపహరణమునుగూడ రెండుసార్లు చేయించినాడు. హరివంశపు తొలి, మలి కథలను దేనికి దానిని ఒకదానివెంట నొకటి మూలములోనున్నట్లే చెప్పినాడు. రెండు కథలకు మధ్య 'తతః పునరపి పురందర ప్రార్థనయా స్వస్థరు స్పృష్టానముపగతోభూత్' అని ఒక అమూలకమైన ఆతుకు నతెకినాడు. ఇది చాల అసంబద్ధముగ నున్నది. దీనికంటె రుద్రభట్టు చెప్పినతీరే మేలుగానున్నది.

కృష్ణార్ధ్వరి రచించిన నైషధ పారిజాతీయ ద్వ్యర్థికావ్యము నందును నారాయణత్వ విరచిత పారిజాతాపహరణ యక్షగానమునందును, తరిగొండ వేంగమాంబరచించిన విష్ణుపారిజాతమునందును ఈరెండు ప్రయాణములకు మరొకవిధముగ సమన్వయము సాధింపబడినది. శ్రీకృష్ణుడు నరకుని పైకి దాడి వెడలవలయునను ప్రయత్నముననున్న సమయముననే నారదాగమన, సత్యాప్రణయకోపాది సంఘటనలు నడచినవి. అంతట కృష్ణుడు సత్యా సహితుడై నరకునిపైకి దాడివెడలి, వానిని వధించి ప్రాగ్జోతిషము నుండియే అమరావతికేగి, అడితికి కుండలము లొసంగి ద్వారకకు తిరుగు ప్రయాణములో పారిజాతము నపహరించినాడు. కుమార తాతాచార్యుడు తన పారిజాతాపహరణ నాటకములో గూడ దాదాపు ఇట్టి మార్గమునే అనుసరించినాడు. ఐన సత్యాప్రణయకోపాప శాంత్యనంతరమే ఇంద్రాదులువచ్చి నరక సంహారార్థము కృష్ణుని ప్రార్థించినట్లు చిరుమార్పు

గావించినాడు. ఈ సమన్వయము తిమ్మన గావించిన దానికంటె మెరుగుగా నున్నది. నరక వధార్థము ప్రాగ్జోతిషమునకేగు కృష్ణుని సత్యభామ వీల అనుసరించినదను ప్రశ్నకు ఈ సమన్వయము చక్కని సమాధాన మొసగుచున్నది. నరకుడు భూదేవి కుమారుడగుటచే వానివధత్తే భూదేవ్యవతారమైన సత్య అంగీకారము పొందవలసియుండెనను సమాధానము కావ్యదృష్టిలో అప్రకృతము.

3) పారిజాతాపహరణ సమయమున సత్యభామ కృష్ణుని పార్శ్వమునగలదా ? యనునది మూడవప్రశ్న. హరివంశపు మలికథ ప్రకారము కృష్ణుడు సత్యను తనవెంట అమరావతికి తీసికొనిపోలేదు సరికదా ప్రద్యుమ్ను సాత్యకి సహితుడై వెడలినాడు కాని తక్కిన కథలన్నియు కృష్ణుడు సత్యాద్వితీయుడై యుండియే పారిజాతహరణము గావించినట్లు ఏకవాక్యములైయున్నవి. ప్రద్యుమ్ను సాత్యకి సహాయుడై యుద్ధమున పాల్గొనిన కృష్ణునకంటె కళత్రసహితుడై ఏకాంగవీరుడై పోరిన కృష్ణుడు సమధిక బలపరాక్రమ సాహస సంపన్నుడనుట స్పష్టమేగదా. అదియు గాక యుద్ధసమయమున సత్యభామ కృష్ణునకు సన్నిహితురైయున్నచో వీరరసములో శృంగారమును మిళితము గావింపవచ్చును. శ్రీకృష్ణుని సర్వశక్తిమత్వ ప్రతిపాదకులగుటచేతను శృంగార రసాభిమానులగుట చేతను రుద్రభట్టతిమ్మన లిరువురును విష్ణుపురాణాదులనే అనుసరించినారు.

4) పారిజాతము నపహరించుకొనిపోవు కృష్ణుని ఇంద్రుడు ఎదిరించి నాడా ? లేదా ? అనునది నాల్గవప్రశ్న. హరివంశపు తొలికథమాత్రము ఇంద్రుడు కృష్ణునియెడ కృతజ్ఞతా గుణబద్ధుడై అతని నెదిరింపక పారిజాతాపహరణము నామోదించినట్లు తెలుపుచున్నది. తక్కినకథలన్నియు అతడు కృష్ణుని ఎదిరించి పోరాడినట్లే తెలుపుచున్నవి. పోరుపాసగకున్నచో వీరరసపోషణ కవకాశములెదుగదా. కనుకనే ఇద్దరును యుద్ధకథనే స్వీకరించినారు.

5) యుద్ధమెట్లు ముగిసినది ? అనునది మరియొక ముఖ్యప్రశ్న. ఇంద్రుని సంపూర్ణ పరాజయముతో యుద్ధము ముగిసినదని విష్ణుపురాణ భాగవతములు చెప్పుచున్నవి. అదితి కశ్యపుల మాధ్యస్తమువలన మధ్య

లోనే పోరు విరమింపబడినదని హరివంశపు మలికథ చెప్పుచున్నది. శ్రీకృష్ణ పారమ్యబుద్ధి గలవారగుటచే రుద్రభట్ట తిమ్మన లిరువురును శ్రీకృష్ణుని సర్వాతిశాయి పరాక్రమమును నిరూపించుటకై విష్ణుపూణోక్త కథనే స్వీకరించి ఇంద్రుని సంపూర్ణ పరాజయమునే చెప్పినారు.

శ్రీకృష్ణునితో అభిన్నుడుగా వర్ణింపబడిన, జయశీలుడైన శ్రీకృష్ణ దేవరాయల విజయమును ధ్వనింపజేయుటకు కూడ కృష్ణుని సంపూర్ణ విజయమునే నిబంధించుట తిమ్మనకు అవసరమైనది. పరాజయానంత రము ఇంద్రుడు కృష్ణుని క్షమాపణకోరినట్లు తిమ్మన చెప్పగా, బిల్వోద కేశ్వరుడను శివుడు దిగివచ్చి ఇంద్రోపేంద్రులకు మైత్రిని పాపగించినట్లు రుద్రభట్ట కల్పించినాడు. ఈ శివుడు ఇంద్రుని వెనుకవైచుకొనివచ్చి, “దేవతాహిత సాధకుడవు కావలసిన నీవు దేవతలతో పోరాడుటేమి ఉచితము?” అని కృష్ణుని మందలించినాడు. ఇది విమ్మ (కృష్ణ) పారమ్య బుద్ధికి విరుద్ధముగనున్నది. శివుని ‘వత్సాసు’లభించుటవలన ఇంద్రునకు క్షమాపణ వేడుకొనవలసిన అవసరముకూడ తప్పినది, ‘శివుడే దిగివచ్చి శాంతి సంధానము గావించవలసినంత జగద్భయంకరమైనది ఈ ఇంద్రోపేంద్రయుద్ధము’ అని ధ్వనింపజేయుటకేమో తరిగొండ వేంగమాంబకూడ తన విష్ణుపారిజాతములో ఈశ్వరుని మాధ్యస్థమును నిబంధించినది. పరాజితులై శరణాగతులైన పగవారిని కాపాడిన కృష్ణరాయల కరుణామతిని (పారి. I 21) ధ్వనింపజేయుటకు కూడ తిమ్మన ఇంద్రుని శరణాగతి కథనే స్వీకరించినాడు.

6) కృష్ణుడు పారిజాతమును తిరిగి నందనవనమున కెప్పుడుచేర్చె ననునది చిట్టచివరి ముఖ్యమైనప్రశ్న హరివంశపు తొలికథలో ఈప్రసంగమునకు అవకాశమేలేదు. శ్రీకృష్ణుడు తన జీవితకాలములో దానిని తిరిగి అప్పగింపనేలేదు. మలికథలో మాధ్యస్థముగావించిన అదితి “ఒక ఏడాది పాటు పారిజాతమును ద్వారకలో నుంచుకొని, నీ భార్యలచేత పుణ్యకప్రతములు అచరింపజేసి, ఏడాది ముగియగనే తిరిగి నందనవనమునకు చేర్చు” మని కృష్ణుని ఆదేశించినది. తల్లిమాటను త్రోసిపుచ్చలేక కృష్ణుడు అందుల కంగీకరించినాడు. పాపము ఇంతగా అల్లరిపెట్టిన, అల్లరిపడిన

సత్యభామకు పారిజాతభోగము ఒక్క యేడాదిమాత్రమేయైనది. అదియు తక్కిన సపత్నులందరితో సమముగనే ఆమెకును లభించినదిగాని ఆమెకు ప్రత్యేకత యేమియులేకుండ పోయినది. ఇండ్లులకామె అంగీకరించి యుండుట అసంభవము. విష్ణుపురాణము కృష్ణావతార పరిసమాప్తి పర్యంతము పారిజాతము ద్వారకలో నుండుటకు ఇంద్రుడు డంగీకరించినట్లు చెప్పుచున్నది. సత్యభామకు ఇదియే అంగీకారయోగ్యమైనది. కనుకనే తిమ్మన విష్ణుపురాణము చెప్పిన గడువునే స్వీకరించినాడు. ఇక రుద్రభట్టు మరలనెన్నటికైన పారిజాతము అమరావతికి చేరవలసియున్నదను ప్రసంగమే తేలేదు. అతడును బిల్వోదకేశ్వరుడునుకూడ ఆవిషయమునే మరచి పోయినారు.

మరికొన్ని అప్రధానాంశములలోకూడ హరివంశ విష్ణుపురాణములు ఏకీభవింపకున్నవి.

7) 16000 మంది కన్యలను కృష్ణుడెప్పుడు వివాహమయ్యెనునది ప్రధానకథకు అంతగా సంబంధింపని ఒక చిన్నప్రశ్న. పారిజాతాపహరణానంతరమే ఈ పెండ్లి జరిగినట్లు హరివంశపు తొలికథయు విష్ణుపురాణమును చెప్పుచుండగా వివాహానంతరమే పారిజాతాపహరణమని హరివంశపు మలికథ చెప్పుచున్నది. నరకవధయైన వెంటనేగాక కొంతకాలము గడచిన పిమ్మటనే పారిజాతాపహరణము జరిగినట్లు చెప్పిన వారగుటచే రుద్రభట్టు తిమ్మన లిరువురును ఈమధ్యకాలములో ఆపెండ్లి జరిగినట్లుగ చెప్పియున్నారు.

8) అదితి కుండలములను కృష్ణుడు ఇంద్రునిచేతి కీయగా, అతడు వానిని అదికి సమర్పించినట్లు హరివంశపు తొలికథ చెప్పగా, కృష్ణుడే స్వయముగ సమర్పించినట్లు విష్ణుపురాణము చెప్పుచున్నది. మధ్యలో ఇంద్రుని పేరంటమేల యనికాబోలు రుద్రభట్టు తిమ్మన లిరువురును విష్ణుపురాణాక్రమమునే అనుసరించినారు.

9) యుద్ధ మెన్నిదినములు నడచినది ? అనునది మరియొక ఏక వాక్యతలేని అంశము. విష్ణుపురాణము ఒకేదినపు యుద్ధమును చెప్పగా

హరివంశపు మలికథ రెండురోజుల యుద్ధమును చెప్పచున్నది. బిల్వోద కేశ్వరక్షేత్రమాహాత్యు ప్రసంగమునకు అవకాశము కలిగించుటకే హరి వంశము యుద్ధమథ్యమున ఒకరాత్రి విశ్రాంతిని చెప్పినది. రుద్రభట్ట తిమ్మన తిరువురకును బిల్వోదక క్షేత్రమాహాత్యు ప్రసంగమునందు అభినివేశము తెకుండుటచే వారిరువురికిని యుద్ధమథ్యమున బిల్వోదకేశ్వర పూజాదికమును చెప్పవలసిన అక్కర కలుగలేదు. అందుచే ఒకనాటి లోనే యుద్ధమును ముగింపజేసినారు.

మొత్తముమీద పురాణములందు విభిన్నములుగానున్న కథాంశము లను సమన్వయము గావించుటలో రుద్రభట్టుకంటె తిమ్మన ఎక్కువ నేర్పును ప్రదర్శించినాడనుట నిర్వివాదము.

ర స పోషణ :

1 'రసముచేతనే ఏదైనాకావ్యము జీవించును. రససూన్యమైనది కావ్యమేకాదు' 2 వాక్యమత్కృతి ఎంతయున్నను 'కావ్యమునకు రసమే జీవితము. 3 'రసాత్మకమైన వాక్యమే కావ్యము' అని కావ్యములో రసము నకుగల ప్రాధాన్యము ప్రస్తుతించబడినది. తిమ్మన పారిజాతాపహరణ కావ్యములోను రుద్రభట్టు పారిజాతహరణ కథాఘట్టమునను గావించిన రసపోషణను పరిశీలింతము.

పారిజాతాపహరణ కావ్యము రచింపబడి నేటికి ఐదు శతాబ్దము లగుచున్నది. ఐనను అది నిత్యనూతనమై అనేకములైన పిల్లపారిజాత ములకు మాతృకయై, జీవకళలతో తొణికిసలాడుచు అశేష సహృదయ పాఠకహృదయాహ్లాదకారి యగుచున్నది. పలువురు పండిత విమర్శకుల ప్రశంసలకు పాత్రమగుచున్నది. ఐనను ఈమధ్య కవిసమ్రాట్ శ్రీ విశ్వ నాథ సత్యనారాయణగారిచేత విలినో లఘుకారింపబడినది. పారిజాతాప హరణమును గూర్చి వారు "నిజానికి కావ్యమునందే రసమునులేదు.

1. రసేనైవ సర్వం జీవతికావ్యం నహిరససూన్యం కావ్యం కించిదస్తి —లోచన.

2. వాగ్దేవదగ్ధ ప్రధానేఽపి రసవీవాత్ర జీవితమ్—అగ్నిపురాణము.

3. వాక్యం రసాత్మకం కావ్యమ్—సాహిత్య దర్పణము. I 3

ప్రథమాశ్వాసములో మాత్రము శృంగారరసమువలె కన్పించును” అనియు “ఈ కథలో ఒక వీరరసమునకు ప్రాధాన్యములేదు. మొదట కొంచెము శృంగార రసమునకు ప్రాధాన్యమున్నట్లు కన్పించునుగాని శావ్యపు నడుమను చివరను అధికూడలేదు.” అనియు “ఈ కావ్యము నిన్ను రసలోకమునకు తీసికొనిపోదు. బహుశబ్దముల ప్రాథ ప్రయోగముచేత నిన్ను తన్మయత్వము పొందింపదు. కాని దీనియందు నీవు సుఖపడుదువు”⁴ అనియు సెలివిచ్చినారు.

శ్రీ సత్యనారాయణగారు మహాకవులు, మహాపండితులు, గొప్ప విమర్శకులు. అట్టివారు కావించిన విమర్శ తప్పక విమర్శనీయమగు చున్నది. ఉపర్యుదాహృతములగు వాక్యములలో మొదటి దానినిబట్టి ఈ కావ్యమునందే రసమునులేదు. అనగా నిది రసహీనకావ్యము, నీరస కావ్యము నన్నమాట, రెండవ వాక్యమున ‘శృంగారమువలె కన్పించును’ అనుటవలన ప్రథమాశ్వాసమున శృంగారమున్నట్లు కన్పించినను అది ఆభాసశృంగారమేగాని యథార్థశృంగారము కాదని మరల అదే అభిప్రాయము దృఢీకరింపబడినది చూడవ వాక్యములో “ఇందు వీరరసమునకు ప్రాధాన్యములేదు”నుటచే ఆప్రధానముగనైన వీరరసపు ఉనికిని అంగీకరించినట్లయినది. నాలుగవ వాక్యములో “శృంగార రసమునకు ప్రాధాన్యమున్నట్లు కన్పించును.” అనుటచే ఆభాసత్వము ప్రాధాన్యమునకే చెప్పినట్లయి శృంగారరసముకూడ ఆప్రధానముగనైన ఉన్నదని అంగీకరించి నట్లయినది. ఇదికాక పుణ్యకవిత సందర్భమున తిమ్మన తులాభారపు కథను వ్రాయకపోవుటను మెచ్చుకొనుచు, “వ్రాసినచో నేమగును? ఈ శృంగారరసమంతయు ధ్వంసమగును....తిమ్మనచేసిన సృష్టికది కళంకమగును.” అన్నారు. అనగా కావ్యాంతమువరకు తిమ్మన శృంగార రసమును అధికముగనే—లేదా ఎంతోకొంత— పోషించుచు వచ్చినాడనియే అర్థమగుచున్నది. మొత్తముమీద శ్రీ సత్యనారాయణగారి ఈవాక్యములు పాఠకునకు కొంత తికమక కలిగించునవిగనే యున్నవి.

ఇట్లే శ్రీ వెంపరాల సూర్యనారాయణశాస్త్రిగారు పారిజాతాపహరణ

మునుగూర్చి వ్రాయుచు “మొదటి యాశ్వాసమును, రెండవ యాశ్వాసమున 53 పద్యములును, నాలుగవ యాశ్వాసమున 43 పద్యములునుగాక కావ్యమందంతటను వీరరౌద్రహాస్య శాంతరసములేగాని శృంగారము కనబడదు. కాన పారిజాతాపహరణము శృంగార ప్రబంధమనుటకు అవకాశము కనబడదు.”⁵ అన్నారు. శ్రీ సత్యనారాయణగారికంటె శ్రీ సూర్యనారాయణశాస్త్రిగారు కొంత ఉదారమగు అభిప్రాయము నొసంగి నారు. నాలుగవ ఆశ్వాసము సగముపైవరకు శృంగారరసపు ఉనికినివీరంగీకరించుచున్నారు. అంతేగాక వీరరౌద్ర శాంతహాస్యరసముల ఉనికినిగూడ అంగీకరించుచున్నారు. కాని మొత్తముమీద శృంగారప్రబంధ మనిపించుకొనుటకు కావలసినంత శృంగారము వీరికిని ఈ కావ్యమందు కన్పింపలేదు.

ఎందుచేతనో ఈ ఇద్దరు పండితులకు కానరాలేదుగాని పారిజాతాపహరణము నందలి శృంగారరసప్రధాన్యము ఎందరో పండితులకు ప్రస్ఫుటముగా కనుపించినది.⁶ ఇది శృంగారరస ప్రధానమగు కావ్యమని ముక్తకంఠముతో ప్రశంసించియున్నారు.

శ్రీ సత్యనారాయణగారే తిమ్మనగావించిన శృంగారరసపోషణను ప్రశంసించియున్నారు. “సత్యభామయే శృంగార సర్వస్వమున కాలంబనమని తెలిసినవారు సృష్టిలో ముగ్గురన్నమగ్గురే. మొదటివారు శ్రీకృష్ణ దేవుడు. రెండవవారు తెలుగుకవి నంది తిమ్మన మూడవవారు సిద్ధేంద్ర

5. మనుచరిత్ర - వేంకటరామా యి కో ప్రచురణ - పీఠిక - 88

6. “ఈ కావ్యము శృంగారరస ప్రధానమైనది.” అని నాగపూడి కుప్పసామయ్యగారు (పరిమళోల్లాస పీఠికపుట. 13.) ‘శృంగార ప్రధానమగు నిక్కావ్యము’ అని దూశి రామమూర్తిశాస్త్రిగారు (సురభి వ్యాఖ్యాపీఠికపుట 9.) ‘మృదువులైన శృంగార భావములను రసానుగుణమైన నైలిలో మనోహరముగా వర్ణించుటలో ముక్కు తిమ్మన కృతహస్తుడు.’ అని దివాకర్ల వేంకటాచార్యునిగారు (అంధ్ర వాఙ్మయ చరిత్రము పుట 42)

యోగి " 7 అని వారి ఆభీప్రాయము. సత్యభామ శృంగారస సర్వస్వముని సత్యనారాయణగారికెట్లు తెలిసినది? పైమువ్వరిలో నెవరైన తెలిపిననే గదా! ఈ విషయమును స్వయముగా శ్రీకృష్ణదేవుడే తమకు తెలిపినాడని సత్యనారాయణగారు అనరను కొందును. మిగిలిన ఇద్దరి వలననే వీరికావిషయము తెలిసియుండవలెను. వారై: ము శ్రీ సత్యనారాయణగారితో ప్రత్యేక సంభాషణలో తెలిసియుండు అవకాశములేదు. వారు రచించిన గ్రంథములందు సత్యభామను శృంగార సర్వస్వమును కాలంబనముగ తీర్చిదిద్దరి మాత్రమే శ్రీ సత్యనారాయణగారి మాటలకు అర్థము కాగలదు. అట్టిచో ఊహన కావ్యములో శృంగారసము లేదను మాటనెట్లు సమన్వయించు కొనవలెనో తెలియకున్నది. సిద్ధేంద్రయోగి భామాకలాపములో సత్యభామ శృంగార నాయికాత్వము విశ్వరూపము ధరించియుండుట నిజమే. కాని సిద్ధేంద్రయోగికిని మార్గదర్శకమైనది తిమ్మనకావ్యమే. 8

శ్రీకృష్ణుడు శృంగారస సర్వస్వము. "సత్యభామ శృంగార రసాధి దేవత సర్వభావములను, సర్వవిధనాయికలను సృష్టించినది ఆమెయే. ఆసృష్టినిఆతల్లి భగవదంకితము చేసినది " 10 అట్టి సత్యా కృష్ణులు నాయికా నాయకులుగనున్న కావ్యములో శృంగారసము ప్రాధాన్యము వహింప కుండుటెట్లు సాధ్యము?

పాఠకుడు పారిజాతాపహరణమునందు సుఖపడునని శ్రీ సత్యనారాయణగారను చున్నారు. కావ్యమునందు లభించు సుఖమనగా నేమో గమనింపవలసియున్నది.

7. సంక్రహ ఆంధ్ర విజ్ఞాన సర్వస్వము. పుట 772.

8. 'సిద్ధేంద్రయోగి భామాకలాపముపై ముక్కుతిమ్మనగారి పారిజాతాపహరణ ప్రబంధ ప్రభావ మగుపించినది.' యస్వీజోగరావు (ఆంధ్ర యక్షగాన వాఙ్మయ చరిత్ర. I భాగము. పుట 134.)

9. శృంగారస సర్వస్వం శిఖిపించ విభూషణమ్
అంగీకృత నరాకారం ఆశ్రయే భువనాశ్రయమ్

(శ్రీకృష్ణకర్ణామృతము. I 92.)

10. విశ్వనాథ సత్యనారాయణ - వికపీఠ

కావ్యార్థమును గ్రహించుటలోని క్లేశరాహిత్యమే కావ్యగతసుఖమా? ఈ క్లేశరాహిత్యము బహుప్రచలిత పదప్రయోగము, సరళసమాస నిర్మాణము, అక్షిప్తాన్వయము అనువానివలన కలుగును ఈగుణములు తిమ్మన రచనలో సమృద్ధిగనున్నవి. ఐనను ఇది భాషకు, శైలికి, శయ్యకు మాత్రమే సంబంధించిన విషయము. తిమ్మన కావ్యములో భాషాగతమైన ఈసౌలభ్యముకంటే వేరేమియులేదా? ఐనచో తిమ్మనవరకు పోనేల? ఆధునిక వచన రచయితలు తిమ్మనకంటే సులభమైన శైలిలో వ్రాయుచున్నారు తిమ్మన కావ్యములో నిఘంటు సహాయము నపేక్షించు పదములు అటనట దొరలుటకలదు. ఆధునిక వచన రచనలలో అట్టి కఠిన పదములు మచ్చుకైన దొరుకవు. సమాసరచన అతిప్రాథమిక దశను దాటిపోదు. వాక్యములును అన్వయక్లేశరహితములుగ నుండును. ఇంతకంటే ముఖ్యమైన విశేషము తిమ్మన అనేక అలంకారములను, కవి సమయములను కొల్లలుగా వాడినాడు. అలంకారములన్నియు వక్రొక్తులే. వానిని చక్కగా అర్థము చేసికొనుటకు కొంత మానసిక పరిశ్రమ అవసరము. కవినమయములుకూడ బహుకావ్య పఠనాభ్యాసము లేనివారికి కొరుకుడుపడవు. నేటి నవలలు నేటి నవలాలవలె ప్రాయికముగ నిరలంకార సుందరములు, సమయనియమాతీతములు, ఇట్లు చూడగా ఒక వ్యుత్పత్తి చాలని రచయిత రచించిన 'ఆధునిక సాంఘిక నవల'ను చదువుటలోనే ఎక్కువ సుఖమున్న దనవలెను.

ఇది ఇట్లుండ 'ఈ కావ్యము నిన్ను రసలోకములకు తీసికొనిపోదు. బహుశబ్దముల ప్రాథప్రయోగముచేత నిన్ను తన్మయత్వము పొందించదు.' అనుటలోగూడ శ్రీ సత్యనారాయణగారి భావము స్పష్టమగుటలేదు. 'బహుశబ్దముల ప్రాథప్రయోగమువలననే తన్మయత్వము లభించును. ఆ తన్మయత్వమే రసలోకసంచారము.' అని వారి భావమై యుండును. ఐనచో బహుశబ్దముల ప్రాథప్రయోగమననేమో కూడ విచారింపవలసియున్నది. నిఘంటు శరణ్యములైన శబ్దముల, వ్యాకరణ శాస్త్రపాండిత్య నిష్పన్నములైన పదముల, గూఢార్థభావభరితములైన పదముల ప్రయోగమా? ఐనచో ఇవి కావ్యగుణములుకావు, పైపెచ్చు అప్రయుక్తము, క్లిష్టము, గూఢార్థమునను కావ్యదోషములే యగును.

శబ్దములప్రకృతి ప్రయోగమనగా రసభావస్ఫూరకములైన శబ్దముల ప్రయోగమని అర్థముకావచ్చును. శబ్దములు అపాతమధురములై, సద్యో రసస్ఫూర్తిని కలిగించునవిగను, దీర్ఘదీర్ఘతర వ్యాపారవంతములై భావ భావాంతర బోధనాసమర్థములుగను ఉండవలెనని అర్థముకావచ్చును. జాతీయము, వ్యంగ్యము అని ఈ లక్షణములను సంగ్రహ స్వరూపమున తెలుపవచ్చును. తిమ్మన కవిత్వమున జాతీయములు కొల్లలు, వ్యంగ్యములు అనేకములు.

లోకములో సుఖము, సంతోషము, ఆనందము అను పదములు కలవు. ఇవి సమానార్థకము లన్నట్లుగా వాడుటకూడ కలదు. కాని కమ్మనితిండి, వెచ్చని ఇల్లు, మెత్తని పాన్ను మొదలగు భోగములవలన శరీరమునకు లభించునది సుఖమనియు, బంధుమిత్ర దర్శనము, ధన లాభము, పుత్ర జననము మొదలగు నిమిత్తములవలన ఆయావ్యక్తులకు మాత్రమే కలుగు మానసికోల్లాసము సంతోషమనియు, కమ్మని సంగీత మును వినినపుడు, చక్కని శిల్పములను చిత్రములను చూచినపుడు, మనోహరములగు నాట్యములను దర్శించినపుడు, రసవంతములగు కావ్యములను పఠించునపుడు సర్వజనులను పొందు అలౌకికమైన ఆత్మానుభూతియే ఆనందమనియు చెప్పదగియున్నవి. భగవద్రతివలన ఆత్మ పొందు ఆనందమే బ్రహ్మనందము. కనుకనే కావ్యానందము బ్రహ్మనంద సహౌదరమనుట.

కావ్యానందమునే సుఖమని వ్యవహరించుట కూడకలదు. ¹¹ 'ఉత్తమ కావ్యమును భావనచేయు రసికుడు పరమమైన సుఖమును పొందుచున్నాడు.' ¹² 'పరిష్కారవంతమైన కావ్యమువలననే సుఖము లభిం

11. ఈదృశం భావయన్ కావ్యం రసికః పరమం సుఖం ప్రాప్నోతి—
(సాహిత్యమీమాంస. VII)

12. సాహిత్యంసపరిష్కారం కవినాపరికల్పితమ్
భావయన్ రసికో లోకే సుఖమత్యంత మశ్నుతే-సాహిత్యమీమాంస. VII
(మంఖకుడో, రుయ్యకుడో చెప్పినది.)

చును.' ¹³ 'పరిష్కారమనగా దోషరాహిత్యము, గుణవత్త్వము, అలంకార సహితత్వము, రసమయత్వమును,' ¹⁴ 'కావ్యసంశ్రయమువలన అలౌకిక విభావమునుపొందిన వారికి సుఖము కలుగును.' ¹⁵ 'అది రసరూపమైన సుఖము, బ్రహ్మస్వరూపమైన నిత్యసుఖమునకును, విషయోద్భవమైన అనిత్యసుఖమునకును మధ్యస్థమైనదే రసరూపసుఖము. ¹⁶ రసమువలన ఆనందము లభించును. ¹⁷ రసమే ఆనందము.

కావ్య పఠనమువలన పాఠకుడు సుఖమును పొందుననగా ఆ కావ్యము రసవంతమైనదని పర్యవసితార్థము.

తెమ్మన పోషించిన శృంగారరసమును సాంగోపాంగముగా గుర్తించుటకు ముందు శృంగారమననేమో, ప్రబంధమున దానికిగల స్థానమెట్టిదో, తెమ్మన దానిని పోషించినరీతి ఎట్టిదో, కొందరు విమర్శకుల కది ఏల సంతృప్తి నీయకున్నదో పరిశీలింతము.

'శృంగారము రతిస్థాయిక' ¹⁸ మనియు 'రతిప్రభవ' ¹⁹ మనియు నిర్వచింపబడినది. కనుక ముందుగా రతియననేమో తెలిసికొనవలసియున్నది. 'రమే' ధాతుజన్యమైనది 'రతి' శబ్దము, 'రమే' ధాతువునకు 'క్రీడించు,' 'వినోదించు,' 'ఆనందించు' అను అర్థములున్నవి. కనుక

13. దోషత్యాగో గుణాధానమలంకారో రసాన్వయః

ఇత్తం చతుర్విధాక్లప్తా సాహిత్యస్య పరిష్కృతిః-(సా. మీ. I 6.)

14. అలౌకిక విభావత్వంప్రాప్తేభ్యః కావ్యసంశ్రయాత్

సుఖం సంజాయతేతేభ్యః సర్వేభ్యోపి కాశితః-(సా. ద. III 7.)

15. సుఖం ద్విధైవకథితం నిత్యానిత్య విభేదతః

నిత్యం బ్రహ్మస్వరూపం హి అనిత్యం విషయోద్భవం

రసరూపసుఖం యత్తు తద్వయోరపి మధ్యమమ్-

(రసరత్న ప్రదీపిక.)

16. రసగోఘ్నో వాయం లబ్ధాః సందీభవతి-(తైత్తిరీయము.)

17. రసోవైసః-

(")

18. శృంగారో రతిస్థాయికః

19. రతిప్రభవః శృంగారః

రతియనగా క్రీడ, వినోదము, ఆనందము అను అర్థము లేర్పడుచున్నవి. ఆనంద దాయకము, వినోదప్రదమునైన క్రీడ యనగా సంభోగమేకాదు 'ఇష్టమగు వస్తువునందు మనస్సు లగ్నమగుటే రతి' ²⁰ ఈ విశాలమగు అర్థము తర్వాత సంకుచితమై 'యువతీ యువకులకు పరస్పరముండు ప్రీతియే రతి' ²¹ అను రూఢ్యర్థమేర్పడినది. ఇది 'సంభోగ విషయికమగు ఇచ్ఛావిశేషమే రతి' ²² యనియు, 'స్త్రీ పురుష సంభోగ కాంక్షియే శృంగారము. ²³ అను నిర్వచనములకు దారితీసినది. ఐనను సంభోగ మనగా మైథునవ్యాపారమే కానక్కరలేదు. 'విలాసిని విలాసులు పరస్పరము అనికూలురై దర్శన స్పర్శనాదులతో ఆనందించుటే సంభోగము ²⁴ అనిచెప్పబడినది. మైథునవ్యాపారము సంభోగములో ఒక భాగము మాత్రమే.

ఆహార నిద్రాభయ మైథునములు జీవసామాన్య ధర్మములు. మైథున వ్యాపారమును గోష్ఠముగ నిర్వర్తించుట జంతువులలో కంటే మానవులలో కలిగిన ఉత్తమ సంస్కారములలో వెకటి. దానిని గూర్చిన ప్రసంగములుకూడ వాచ్యముగ గాక లాక్షణిక వ్యంగ్యార్థములతోచేయుట నాగరక ప్రవృత్తి. వాచ్యముగ చెప్పుట గ్రామ్యప్రకృతి. జుగుప్సా జనకములైన వివరములతో దానిని వాచ్యముగ వర్ణించుట నీచాభిరుచి ద్యోతకము. తనుకనే శృంగారము సభ్యముగనే పోషింపబడవలెను.

20. రతిర్మనోసుకూలైర్దే మనసః ప్రపణాయితం— (సా. ద. III 176)

21. యూనోరన్యోన్య విషయాస్థాయినీచ్ఛాభవేద్రతిః— రససుధాకరము.

తత్రస్త్రీ పుంసయో రన్యోన్యాలంబనః ప్రేమాఖ్య శ్చిత్తవృత్తి

విశేషారతిః— రసగంగాధరము. ౧౭

22. తత్ర సంభోగ విషయక ఇచ్ఛావిశేషారతిః.

23. పుంసః స్త్రీయాం స్త్రీయాః పుంసి సంభోగంప్రతియా స్పృహ

స శృంగార ఇతిఖ్యాతః క్రీడారత్యాదిశారకః

24. దర్శన స్పర్శనా దీని నిషేవేతో విలాసిన్

యత్రానురక్తా వన్యోన్యం సంభోగోయము దాహృతః (సా.ద. III 210)

²⁷ ఇది కత్తిమీది సామువంటిది. 'శృంగారము అత్యంత సుఖమరమైనది దానిని నిర్వహించుటలో కవి చాల మెలకువగలిగి వర్తింపవలెను. తప్ప టడుగు వేసినచో సహృదయులమధ్య అతనికి నగుబాటు సంభవించును.' ²⁸

రసములన్నియు ఆనందమున పర్యవసించునవేయైనను విశేషించి శృంగారవీరములు అత్యంత హృదయాహ్లాదకరములు. కనుకనే నాటకములలో వీరశృంగారములలో నేదైన నొకటి ప్రధాన రసముగ నుండవలె.
²⁹ నను అభిప్రాయ మేర్పడినది. ఇదే సిద్ధాంతము శ్రవ్యకావ్యములకును వర్తించుచున్నది. వీరశృంగారములలోకూడ శృంగారమునకుగలశక్తి అమోయము. ³⁰ కనుకనే 'శృంగార మొక్కటే రసము.' ³¹ అను అభిప్రాయముకూడ ఏర్పడినది. నిజమునకు సంస్కృత దృశ్యకావ్యకోటిలో శృంగార ప్రాధాన్యముగలవే అధికము.

27a శృంగారః శుచి రుజ్జ్వలః—భౌజుడు.

28. విశేషతస్తు శృంగారేసుకుమార తరోహ్యసౌ సర్వేభ్యోపి రసేభ్యః సౌకుమార్యాతిశాయిని శృంగారే కవిరవధానవాన్ ప్రయత్నవాన్ భవేత్. తత్రహి ప్రమాద్యతస్తస్య సహృదయమధ్యే క్షిప్రమేవ అవజ్ఞాన విషయతాభవతి—)ధ్వన్యాలోకము. III 28)

29. 'శృంగారవీరశాంతానా మేకోంగీరస ఇవ్యతే' —సా. ద.

శృంగారవీర యోరన్యతరస్య ప్రాధాన్యం —ప్రకాపరుద్రీయము.
(శృంగారో వీరవివవా—భరతుడు)

30. శృంగారవివ మధురః పరప్రహ్లాదనోరసః—ధ్వన్యాలోకము II 7
శృంగార రసోహి సంసారిణాం నియమేన అనుభవ విషయత్వాత్, సర్వరసాభ్యః కమనీయ తయా ప్రధానభూతః....కించశృంగారస్య సకలజన మనోభిరామత్వాత్— లోచన.)

31. శృంగార ఏవ ఏకోరసః—భౌజుడు.

భోజాని సిద్ధాంతమునకు తెలుగు కవులలో లభించినంత గౌరవము మరెవ్వటను లభించినట్లులేదు తెలుగుకవులకుగల శృంగార రసాభినివే శమువల్ల మాలినది. శృంగారరస ప్రధానమగు కావ్యమే ప్రబంధమని పెంచుకొగలిగినది. పోనుపోను ప్రబంధములలో శృంగారము వెట్టిశలలు వేసినది. యువతీమణుల అంగాంగవర్ణన, విప్రలంభమున చంద్రాద్యు పాలంభనలు, శైత్యోపచారములు, సంయోగమున వాత్సల్యయనీయము నంతటని ఏకరవుపెట్టుట. ఇదే శృంగారమును నంతటని నీచస్థితికి దిగజారి నది. ఈఅసభ్య శృంగార వర్ణనను సరసులైన విమర్శకులెల్లరును గర్హించి యున్నారు.

నన్నెచోడుడు, శ్రీనాథుడు, నాచనసోముడు, పెద్దన, రామరాజ భూషణుడు, పింగళి సూరన ఇత్యాదులు గావించిన రహస్యక్రిడా బహిరంగ వర్ణనము అత్యంత జుగుప్సావహముగనున్నది. తరువాతి దక్షిణాంధ్ర యుగమున వెల్లివిరిసిన పచ్చిశృంగారమునుగూర్చి ఏమిచెప్పినను చాలదు. కనుక మానివేయుటే మేలు.

ఇట్లు వేలము వెట్టిగ పోటీపడినట్లు ఒకరినిమించి మరొకరు రచించిన హేయ వర్ణనలను చదివి చదివి అదియే శృంగార మనుకొను స్థితికి దిగజారిపోయినది రసజ్ఞత. అట్టి ముదురుపాకపు రసజ్ఞులను సంతృప్తిప పరుపగలిగిన పదార్థము తిమ్మినవలస రావలసినంతగ లభింపని మాట నిజమే.

తిమ్మన శృంగారమును పోషించిన తీరేమే. సభ్యురుచికి వెలిగాని శృంగార మాయనది. అమలినము, సుకుమారమునైన శృంగారమును అస ధారావ్రతముగ నిర్వహించుటలో తిమ్మన చూపిన నిగ్రహము ప్రశంస నీయము. పారిజాతాపహరణమును తిమ్మన రచించినది రాయల యొక్కయు తదా స్థాన కవి పండితుల యొక్కయు ప్రశంసల నందు కొనుటకేగాక అంతఃపురపు అక్కర తీర్పుటకు కూడ నగుటయే ఇందులకు కారణము కావచ్చును.

‘కన్యాంగ సౌందర్య కథన’మను పేర చాలమంది కవులు చేసినట్లు ‘చికురాదియుం బదనఖాంతముగా’ ‘ఆరోహణా వరోహణముల వెంట

తిమ్మన శరీరాంగవ్యవచ్ఛేదకుని (Anatomist) పాత్ర వహింపలేదు. కావలెనన్నచో సత్యారుక్మిణుల అంగాంగ వర్ణన చేయుటకు తిమ్మనకు అవకాశము లేకపోలేదు. కాని అది తిమ్మన దారికాదు. తిమ్మన తన పాత్రల సౌందర్యమును వర్ణింపడు; చిత్రించును. ఆ చిత్రణ కావ్య శరీరమంతట వ్యాపించియుండును. అనగా పాత్రల అంగాంగ వర్ణనలు లేక పోయినను, కావ్యమును ముగించుసరికి ఆయా పాత్రల స్వరూపములు పాఠకుని మనఃఫలకముపై స్ఫుటమైన ఆకార రేఖా వర్ణచ్ఛాయలతో ముద్రితములై యుండును. ఇవి ప్రతిభాశాలియైన మహాకవికి మాత్రము చేతనైన కావ్య శిల్పము.

సత్య కృష్ణుల రహఃకౌళిని వర్ణింపగల అవకాశము తిమ్మనకు రెండుసార్లు లభించినది. మరియొక కవియైనచో ఆ అవకాశములను జార విడువక వాత్స్యాయనీయము నంతటిని ఏకరువు పెట్టెడువాడే కాని తిమ్మన

‘యడువల్లభుండు సత్యయుందాను శయనాగారంబున వినోద కేలిం దేలి నిగ్రాముతీత నేత్రుడై శయనించె’ (II 53) అని యొక సారియు

ఆ రాత్రి సత్యగూడి ము

రారి ముదంబెసగ వైజయంతమున మనో

భూ రాజ్యసౌఖ్య నిద్రా

పారీణత నుండుచో బ్రభాతంబయ్యెన్. (IV 48)

అని మరియొకసారియు నూచన మాత్రముగ చెప్పి ముందునకు సాగి పోయినాడు. విష్ణ్వతారమైన కృష్ణుడును, భూదేవ్యవతారమైన సత్యయు జగత్ప్రతిరులు. వారి రహఃకేళివర్ణనము స్వమాతా పితృ రహఃకేళివర్ణనము వలె అనుచితము. ఈ పట్టున తిమ్మన చూసిన నిగ్రహము, ఔచిత్య పరిజ్ఞానము ఎందరో మహాకవులలో కూడ కానరాదు. కాళిదాస మహాకవియే కుమారసంభవములో జగత్ప్రతిరులైన పార్వతీపరమేశ్వరుల రహఃక్రీడను బట్టబయలుచేసి సహృదయ విమర్శకులచేత చీవాట్లు తినవలసిన వాడయ్యెను.

34. ‘మనమీల నవజాలు ’ I 56 అను పద్యము మాత్రమెట్లో తిమ్మనను గిక్కురించి కావ్యములో చోటు చేసికొనినది.

సంయోగ శృంగారమునేగాక వియోగ శృంగారమును వర్ణించుటలో కూడ తిమ్మన ఇట్టి నిగ్రహమును, బైచిత్యమునే ప్రదర్శించియున్నాడు. కృష్ణుని రాకకై ఎదురు చూచుచున్న సత్యభామయొక్క విరహమును వర్ణించుటలో తిమ్మన బైచిత్యమును పాటించి ఆత్మంత సభ్యముగను, సహజముగను నిర్వహించివాడు. 'మరియొక కవియైనచో ఆమె వెన్నెల వేడికి, మలయా నిలపు మంటకు ఓర్వలేక చంద్రాద్యుపాలంభనలు గావించుట, మరణ ప్రయత్నములు చేయుట, చెలు లామెకు నైత్యోపచారములు సల్పుట మొదలగు అసహజ సంఘటనలను కూర్చి యుండెడి వాడు. వీనిని వదలివేయుట తిమ్మనార్యుని స్వతంత్ర దృష్టికిని బైచితి పరిజ్ఞానమునకును తార్కాణం.

శ్రీకృష్ణుడు శృంగారిశేఖరుడు. సత్యభామ శృంగార రసాధి దేవత. శృంగార సర్వస్వమున కాలంబనము.' అట్టి సత్యాకృష్ణులు నాయికా నాయకులైన పారిజాతాపహరణము శృంగార రసాప నిషత్తనుటలో అతిశయోక్తియుండబోదు. ప్రథమాశ్వాసమంతయు నొక రసగుళిక. ప్రణయ కుపితమైన ప్రేయసి పాదములకు రసక శిఖామణియైన శ్రీకృష్ణుడు మ్రొక్కిన సన్నివేశము శృంగారరస పరాకాష్ఠ. అది యా చక్కెరగుళిక లోని 'కేవా' నొక్కు. ద్వితీయాశ్వాసమందలి వెన్నెల విహారములు, తృతీయాశ్వాసమునందలి అమరావతి పౌర కాంతలు శ్రీకృష్ణుని సానురాగముగా దర్శించుట, సత్యాకృష్ణుల నందన వనవిహారము, చతుర్థాశ్వాసమునందలి అచ్చరల పుష్పావచయము, జలక్రీడలు మొదలగు వర్ణనలు ప్రథమాశ్వాసమునందలి శృంగార రస ప్రవాహమును తెగిపోనీకుండ పంచమాశ్వాసమువరకు తెచ్చినవి. పంచమాశ్వాసములో సత్యభామ శ్రీకృష్ణుని పారిజాత వృక్షమునకు కట్టివేయుట, నారదునకు దానమొసగుట, మరల ధన మిచ్చికొనుట అనునవి సున్నితములు, సుకుమారములునగు శృంగార సన్నివేశములు. ఇట్లు కావ్య శరీరమాద్యంతము శృంగార రసమవిచ్ఛిన్నముగా ప్రవహించుచున్నది.

శృంగారము ధర్మార్థకామముల నాశ్రయించి త్రివిధమైనది. ³⁵ సత్యావణయము కామ శృంగారముగ ప్రారంభమై (I 71-73), అర్థ శృంగారముగ మారి (I 82 నుండి) చివరకు పుణ్యక వ్రత ఘట్టమున ధర్మ శృంగారముగ పరిణమించినది. (V 68 నుండి), సత్యావ్రణయ మునకీ క్రమ వికాసమును నిరూపించి తిమ్మన శృంగార ప్రయోజనమును కాంతా సమ్మితముగ ఉపదేశించినాడు.

మరియు శృంగారము వాజ్ఞేపథ్య క్రియాత్మకముగా ముత్తైరంగు లయినది. ³⁶ ఈ మూడు విధములైన శృంగారమును తిమ్మన చక్కగా నిర్వహించియున్నాడు.

వాక్ష్పంగారము: ప్రణయకుపితయైన సత్యను అనునయించుచు కృష్ణుడు పలికిన పలుకులు (I 115-119, 123) అచ్చమైన వాక్ష్పంగారము. సత్యకు కృష్ణుడు మేరుపర్వతమును, అమరావతిపురిని చూపి వర్ణించుటలోను (II 85-100), నందనవన శోభను వివరించుటలోను (III 53-57), పారిజాత మహిమా వర్ణనములోను (IV 3-10), సత్య కృష్ణునకు సత్యభామా విధేయుడను బిరుదము నొసంగుటలోను (IV 59),

35. త్రివిధశ్చాత్ర విడిజ్ఞైః పృథక్ పృథక్ కార్యయోగ విహితార్థః

శృంగారః కర్తవ్యో ధర్మ చార్దేచ కామేచ.

యత్రతు ధర్మ సమాపక మాత్మ హితంభవతి సాధనం బహుధా

వ్రత నియమ తపోయక్తో జ్ఞేయోసా ధర్మ శృంగారః.

అర్థ స్వేచ్ఛా యోగాత్ బహుధా చైవార్థతోఽర్థ శృంగారః

స్త్రీ సంప్రయోగ విషయేష్వ యదార్థ మపిష్యతేహి (భి) రతిః

కన్యా విలోభనకృతం ప్రాప్తా (విలోభనం వాప్రాప్తం)

స్త్రీ పుంసయోస్తు రమ్యంవా

నిభృతం వా సావేగం వా యస్య భవేద్వా(జానీయాత్)కామశృంగారః

నాట్యశాస్త్రము. XX 76-79.

36. శృంగారం త్రివిధం విద్యాత్ వాజ్ఞేపథ్య క్రియాత్మకం -

నాట్యశాస్త్రము. (VI 77)

యాదృ మధ్యమున కృష్ణుడు సత్యతో సంభాషించుటలోను (V 20), పుణ్యకప్రతాచరణ సందర్భమునందలి సత్యాకృష్ణుల సంభాషణలోను (V 77, 78) సరసమును సభ్యమునునైన వాక్ష్పింగారము తొంగి చూచుచున్నది. శ్రీకృష్ణుడు సత్యకొరకై చేసెడు ఆయా వర్ణనలలో సమయోచితములైన శృంగార భావములను కూర్చుట కృష్ణుని శృంగారి శేఖరత్వమునకు అనుగుణమైన కల్పన. మేరుపర్వతపు చరియలలో ప్రియు - కు సందేశములు లిఖించు గంధర్వ సౌగంధిక గంధులను, రతి శ్రమంబుల పనయించు యక్షపక్షి లాక్షులను (II 88), కృష్ణుడు సత్యకు చూపించి వర్ణించును. అమరావతిని వర్ణించు సందర్భమున రణ నిహతులైన వీరులు సోమయాజులు, యోగులు 'ఈసురపుర కామినీవదన చుంబన మాత్ర కృతార్థ మానసుల్' (II 99) అనియు 'సారంగాక్షుల చూపు చోటగములు' ఇత్యాదుల తప్పించుకొని సజ్జన నాపికుడిపుర ద్వీపమును చేరుననియు (II 100) కృష్ణుడు సరస శృంగార భావములను వెలిబుచ్చును. నందన వనశోభను వివరించుచు వసంతుడును వనవాటికా రమా తరుణియు సేసబ్రాలు చల్లుకొనుచున్నారనును. (III 54), చైత్రుడు లతాలలనల గండ దర్పణములపై కుంకుమ పత్ర భంగములు వ్రాసెననును. (55) 'చూతలతాలలన తలిరాకు మెఱుంగు వాతెఱను కలకంఠ విటుడు' కొరికెననును. (56) ఒకపాతు తేటి తనబోటి కనుగప్పి వేరొక తేటి బోటి పాతున విరితెనె గ్రోలెననును. (57) సురవల్లభుడు శచినంక పీఠమున జేరిచి సోగ వెండ్రుకల చిక్కులు వాపి పారిజాతపు సరులతో అలంకరించుననును. (V 8) ఇట్లు శృంగార భావములను సమయానుకూలముగ వెల్లడించుటేగాక కృష్ణుడు మాటిమాటికిని సత్యను 'ఏణిశాబవిలోలనేత్ర' సకలేందు బింబముఖి' 'వారణరాజయాన' 'అలిప్రకరాద్వయ్య వాదికైశిక' 'అదృష్ట సింహాదర సన్నివేశ' 'గంభీరవేదిగమన' 'హయన మాత్రకురంగ లోచన' 'లలితేంద్ర నీలశకలోపమకైశిక' అని ఇట్లు సత్యా సౌందర్యమును సులలితపద బంధములతో పొగడును. వాక్ష్పింగార నిధానములైన ఈ సంబోధనలు సత్యనెట్లో పాఠకులను అట్లే గిలిగింతలు పెట్టును.

2. నేపథ్య శృంగారము : అంగాంగ వర్ణనము నెడ విముఖుడయ్యు నేపథ్య శృంగార వర్ణనకు తిమ్మన ప్రతికూలుడుకాడు. పారిజాత పుష్ప

మును సిగలో ధరించిన రుక్మిణి 'వలి గుబ్బలిముద్దు పట్టిలేత నెల ధరించినట్లు'ను (I 55) 'పులుగడిగిన ముత్తెయము' వలెను (57), 'సానబట్టిన మకరాంకు శస్త్రము' వలెను (72) ఉన్నదట. చీకటింట చేరిన సత్య 'జలదాంత చంద్ర రేఖాసదృశాంగి'గా (99) నున్నదట. కోపాపశమనానంతరము అలంకరించుకొని కృష్ణుని యెదుటకు వచ్చిన సత్య హిమధామకళ వలెను, పద్మిని వలెను, నిర్మల సరసి వలెను, నవ మాలతి లలితవలెను (II 15) ఉన్నదట. భుక్తిశాలకు కృష్ణుననుసరించు సత్య జలదమును వెన్నంటిన తటిల్లతవలె (II 17) నున్నదట. అకాశయానము గావించు నపుడు అంబుధర జాలముక్త ములైన జలకణములు సాత్రాజితికైశికమున మౌక్తికస్తబకము వలె నున్నవట (79) పుష్పాపచయ శ్రాంతలైన వేలుపు వెలదులు వదలిన నీవి బంధములు మున్నగు లక్షణములవలన రత్నిశ్రమ భిన్నలను పోలియుండిరట (IV 18) జలక్రీడా సమయమున జీర్క్కు బండలపైనుండి జారెడు తరలాక్షులు 'పుష్పశరుని సంపెంగ వాలికతూపులో' యన్నట్లున్నారట. (IV 38) దుకూలాంశుక ధారిణులైన అంగనలు 'ఓఱ తోడి మారునియలుగుల' వలె నున్నారట (IV 40). ఇట్లు తిమ్మన గావించు నేపథ్య శృంగార వర్ణనలు సంగ్రహములయ్యు స్వరూప సాక్షాత్కార సమర్థములై సరసములు సభ్యములు నగుటచే సముచితములై యొప్పుచున్నవి.

3. క్రియా శృంగారము : శ్రీకృష్ణుడు సత్యకు వీవసతో విసరుట (I 109), ఆమె పాదములకు మ్రొక్కుట (I 120) మిగుల సున్నితములైన శృంగార క్రియలు, సత్యాకోపాగార ప్రవేశము కూడ క్రియా శృంగారమే. ఆమె కృష్ణుని తన్నుట యనునది అంతంత మాత్రపు రసికులు ఊహింపలేని, మెచ్చలేని, పరాకోటి కెక్కిన క్రియా శృంగారపు మచ్చుతునక. శ్రీకృష్ణుడు రుక్మిణీ సత్యలతో జూదమాడుట (I 43, II 29), సత్య కన్నీరు తుడిచి కొగిల జేర్చుకొనుట (I 134), అమరావతి పారకాంతలు కృష్ణుని దర్శించువేళ గావించిన విభ్రమ చేష్టలు (III 13-20). కృష్ణుడు వానిని సర్వకు చూపుట, నందనవన విహారము, జలక్రీడ, సత్య భామ కృష్ణుని భుజముపై నూనికగొని నడచుట (IV 25), సత్యాకృష్ణులు ఒండెరుల కేలు దమ్ముల నూతగొనుచు వేలుపు కొలినులోనికి దిగుట

(IV 27), సత్య కృష్ణుని భుజాస్తంభమూడి సలిల విహరణ మొనర్చుట (IV 35), కృష్ణుడు సత్యకు పారిజాతమును కర్ణావతంసముగ నిడుట (IV 12), నందనవన పాలకులతోనేమో పలుకబోవు కృష్ణుని సత్య కను సంజ్ఞతో నదల్చుట (IV 58) అనునవి సుకుమారములైన క్రియా శృంగార సన్నివేశములు. వీనికి తలమానికమనదగినది సత్య శ్రీకృష్ణుని పారిజాత వృక్షమునకు కట్టివైచిన సన్నివేశమును (V 79), నారదునకు దాన మొసంగిన సన్నివేశమును (V 82)

ఇట్లు త్రివిధమైన శృంగారము కావ్యమాద్యంతము పరిపుష్టమై యున్నది.

ఈ శృంగార రసపోషణలో దివ్యులు, మానవులైనై న శ్రీ పురుషులే గాక తిర్యక్కులును. వృక్ష లతాలును కూడ యధాశక్తి సహకరించినవి. ⁵⁶ భృంగకుమారుడు (II 33), గరుడ దంపతులు (II 83), కలికంఠ విటుడు (III 56), అలి దంపతులు (III 57), చక్రవాక దంపతులు (IV 22), గీర్వాణ వారణ ద్వంద్వము (IV 23), కిన్నర ద్వయములు (IV 45) సమకూర్చిన మాధుర్యమును రసాభాసముని లాక్షణికులు లఘూకరించి శృంగారముద్ర నొసంగకపోయినను, అది సహృదయ హృదయావర్జకము కాకపోదు. కైరవిణి (II 48), కమలిని (II 67), చూతలతికలు (III 47, 56), గురివెండ, మావి (III 48), కుహళి (III 53), కల్పలతికలు (IV 54) కూడ శృంగార భావనల పంటకు దోహదముగా గావించినవి.

వీనితో తృప్తినందలేనివారికి చంద్రికా విహార వర్ణనలో (II 53) మరింత 'పూటైన' శృంగారమును కూడి తిమ్మన సంతరించి పెట్టినాడు. దేశకాల ప్రభావములనుండి పూర్తిగా తప్పించుకొనుట ఎవరికిని సాధ్యము కాదనగా రస లోలుపులైన కవులమాట చెప్పినేల? కనుకనే అత్యంత సభ్య తాయుతముగ రసపోషణ గావించు తిమ్మన రచనలోకూడ కొంత పచ్చి యైన భావములతో కూడిన ఈ చంద్రికా విహార వర్ణనము, గతానుగతిక

36 తిర్యక్శృంగారమును సాహిత్య శాస్త్రకారులు రసాభాసముగ పరిగణించినను అది హృదయాస్లాది కాకపోలేదు.

మైన రుక్మిణీ ప్రత్యంగ వర్ణనము (I 56), ఎడనెడ అత్యల్పముగనేయైనను ఈ సంతోషాది ప్రసంగములు చోటుచేసికొనియే తీరినవి. వీనికంటె అక్షేపణీయమైనది. రుక్మిణితో నారదుడు గావించిన తదీయ సురత ప్రసంగము (I 60), అనౌచిత్యజుష్టమైన ఈ యొక్క పద్యము తిమ్మన కవితా శరచ్చంద్రునియందతి మచ్చగ నెన్నవచ్చును.

నిజమునకు తిమ్మనది రసకహ్లాదయము. శృంగారము అతని కవిత జీవనాది. అందుచేతనే రసాంతరములుకూడ శృంగారముతో ఓత ప్రోతములయి యుండును. అనేక సందర్భములలో వీర రౌద్రాది రసములను త్రోక్కిపట్టి శృంగారముతానే విజృంభించుటయు కలదు.

వీరరస విజృంభణతో రణరంగమునకు బయలుదేరు దేవతావీరులు తమ ప్రియురాండ్రయొద్ద సెలవు గైకొను నన్ని వేశములను (IV 72, 73, 74) తిమ్మన వర్ణించినతీరు శృంగారమువలన వీరము మరుగుపడునట్లు చేయుచున్నది.

కృష్ణుడు గావించిన పారిజాతోత్పాటన వృత్తాంతమును వినిన ఇంద్రుడు రౌద్రరసా విష్ణుడయ్యు శచీదేవిని గాంచి “జయజ్ఞాస్య, నీకేలవిన్నంబడ’నని ప్రేమతో ఓదాహ్పుతో (IV 62) రౌద్రరసము మెత్తబడినది.

యుద్ధరంగ వర్ణన భీభత్స రసాస్పదముగ గావించుచునే తిమ్మన మధ్యలో నొక అభాస శృంగారభావనను కూర్చినాడు. మూర్ఛితుడైన చంద్రుని మండలమునుండి కురంగము బయటి కరుదెంచినది. వాయుదేవుని వాహనమైన కురంగముకూడ తన యజమాని యుద్ధరంగమును వీడి పారిపోవుటతో స్వేచ్ఛగా సంచరించుచున్నది. చంద్రుని కురంగమునకు అదివరకే కృష్ణుని బాణముల వ్రేటువలన కొమ్ములు ఊడిపోయినవి కొమ్ములులేని ఈ చంద్ర కురంగమును వాయుకురంగము చూచి కురంగి యను భ్రాంతితో దానిని వెంటాడుచున్నది. (V 13) కొంత హాస్యమును తోడు చేసికొనిన ఈ అభాస శృంగారము యుద్ధరంగపు భీభత్సరసమును అణగద్రొక్కినది.

తిమ్మన శృంగారరస ప్రయతకు ముఖ్యముగ ఉదాహరణీయము కాదగినది 'చుక్కల రాణివాసముల....' అను పద్యము (V 10), కృష్ణుని బాణ పరంపరాహతిచేత చంద్రుని తొమ్ము గాయపడి అతడు రక్తసిక్తంగు డైయున్నాడు. ఈ భయానక దృశ్యమును వర్ణించుచు తిమ్మన చంద్రుని రొమ్ము చాల కఠినమైనదని చెప్పినాడు. ఆ కారిన్యమునకు కారణము చంద్రుని రొమ్ము కఠినమున తారాకామినుల వక్షజముల రాపిడికి నిత్యము అభ్యస్తమైయుండుటయట. ఈ పరస శృంగారభావము భయానకమును పారద్రోలి పాతక హృదయమున తానే ప్రభుత్వము చేయుచున్నది.

ఇప్పుడు సాంగేపాఠగమైన శృంగారరసము "పారిజాతాపహరణము" నందు సాషింపబడిన తీరును గుర్తించుము.

అలంబన విభావములు :

1. పతి-శ్రీకృష్ణుడు-దక్షిణ నాయకమణి-శృంగారి శేఖరుడు.
2. పత్ని-ప్రధానురాలు-సత్య-స్వీయ, మధ్యా ప్రాధా, దీరా
ధీరాధీరా సమ్మిశ్రిత; ఖండిత, స్వాధిసపతిక.

అప్రధానలు-రుక్మిణీ, అప్పరసాదులు.

భృంగకుమారుడు, కలకలత విటుడు, అలికాంత, చక్రవాకి, మున్నగు తిర్యక్కులుకూడ అలంబన విభావనములైనవి.

ఉద్దీపన విభావములు :

1. యౌవనము -

"....ఎల జవ్వనముం బొలిపొని వారి...." (I 37)

"....జవ్వనంబున కొక వింత జవ్వనంబు" (I 56)

"....ఎల జవ్వనినంచు...." (I 66) ఇత్యాదులు

2. రూపము :

"కులమును రూపమున్ మగనికూరిమి యుం గలదాన" (I 43)

"చక్కదనమునకొక వింత చక్కదనము" (56)

"చక్కనిదాన నంచు..." (I 70)

"వారిలోపల సౌందర్యవతియు..." (I 70)

రుక్మిణీ సౌందర్యము I 56, 78 లలోను సత్యా సౌందర్యము II 15 లోను మనోహరముగ వర్ణింపబడినవి.

3. భూషణము :

జలకంబాడి మడుంగుగట్టి మణిభూషాదీప్య మానాంగీయై
కలవేంబెంతయు వింతగానలది చెంగల్వల్పైఱిన్మించ వే
నలిగేల్కొల్పి పనిండియందె రవళి న్నాయంచలంతంత రా
జెలులుం దానును సత్యభామ సనుదెంచె న్నాథుడొప్పొంగగన్
(II 14). II 70, IV 40, 41, V 68 లలో కూడ భూషణ వర్ణనకలదు

4. కులము :

'కులమును రూపమునె...' (I 42)

5. చేష్టలు :

భావము-కృష్ణుని చూచు ప్రమదము వేల్పు స్త్రీలకగుట III 11

హావము-సత్యకృష్ణుని ప్రేమరసాలస వీక్షణంబులగనుట V 77.

హేల-వేలుపు వెలది చిలుకచే కృష్ణుని పిలిపించుట III 20.

విలాస, మాదుర్యములు-పారిజాతాలంకృతయైన రుక్మిణి I 55, 56

ధైర్యము-IV 58 సత్యకృష్ణుని వారించి తానే నందనవన

పాలకులను ధర్శించుట

లలితము-II 11, లలితాంగులు కృష్ణునకు స్నానము చేయించుట

విభ్రమము-ఒక మదవతి అంగదమును కంకణముగ తోడుగుట

III 18.

లీల-లతలు గోపికా వస్త్రావహరణమును తలపింపజేయుట III 50.

ఱిలికించితము-వేలుపుచిలుకల కొలికి కృష్ణుని చూపులతో

నదలించుట III 20.

హసితము-58 ప్రైథ్వీ దాహృతిలో సత్య నవ్వుట

విచ్చిత్ర II 14, సత్య అలంకరించుకొనుట.

రసస్వరూపము (శృంగారము)

స్వాధీనపతికాదులు - 8.

ధీర అధీర ధీరాధీర

ముగ్ధులు 3

భావహీనాదులు - 28

పతి
అలంబన
ఉద్దీపన
సహజ
తటస్థ
చంద్రాదులు

పతి
సహజ
తటస్థ
చంద్రాదులు

పేలాదులు 14 స్తంభప్రవళయాదులు - 8.

చిగ్గి చెప్పలు సాత్వికభావములు

నిర్వేదాదులు 38.

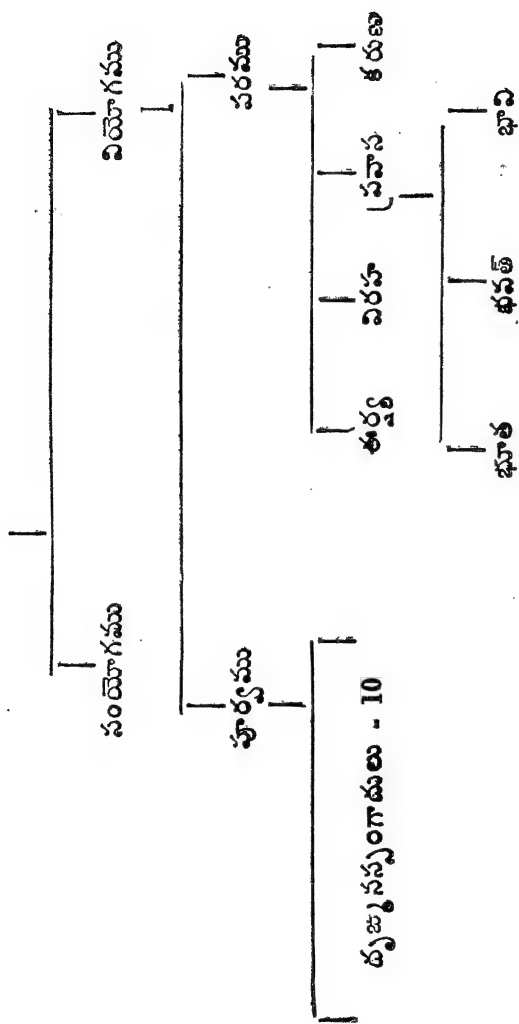
సంచారి భావములు

అను భావములు

స్థాయి భావము విభావములు

రతి

ర స ము (శృంగారము)

కుట్టమితము-చూతలత కలకంఠ, విటుని విదర్భుట-III 56.

మౌగ్యము-పార్వతి తన ప్రతిబింబమును గాంచి అనూయపడుట I 2
ఇట్లే తక్కిన చేష్టలకును మరికొన్నింటికి ఈ తావ్యమున లక్ష్యములున్నవి.

ఉద్దీపన విభావములు :

చంద్రుడు : II 53, IV 47.

మలయమారుతాదులు.

‘అలెకుల రావముల్ కిసలయాకుల కోకిలకాకు కాకలీ

కలకల నాదముల్ సెలగఁ గమ్మని తమ్మికొలంతు తెమ్మెరల్’
(I 72).

ఇతరములు-పరిసరములు.

‘తన శృంగార వనంబుల్ నగరి పొంతం జక్కఁగా దిద్ది తీ
ర్చిన పూదెనియ యేటి కాలువ దరిం జెంగల్వ పుప్పాళ్ళు నిం
చిన చంద్రదోపలవేడి...’ (I 71)

సత్యాశయ్యా మందిర వర్ణన (II 53).

అనుభావములు :

భంగ్యంతరమున ఇవియే చేష్టలుగా చేప్పబడినవి. అను భావము
లలో చేరినవే సాత్త్విక భావములు.

స్తంభము-మూరారిని గనుగొన్న అలికులవేణికి ప్రమాన్వాటుకలుగుట
III 17.

రోమాంచము : హరిని చూచిన చేడియకు గగుర్పాటుగుట III 12.

సత్యపాద ప్రహరమున కృష్ణుని కు పులకలు కలుగుట I 123.

అశ్రువు : I 110, 111, 132, 134, సత్య కన్నీరుకార్పుట

III 12, 17, 19. ప్రళయము : I 133 సత్యారోదనము

పై స్వర్గము : సత్య గర్భదభిన్న కంఠీయగుట I 82, 132.

వేపభువు : సత్యకు కంపము కలుగుట I 100; ఆమె చలితాధర
పల్లవాగ్రయగుట I 123, వేల్పు వెలదికి సాధ్వస కంప
మగుట III 17.

జృంభ : ³⁷కమలినీ జృంభికలు (II 67).

స్వేదము : I 100, 113, 124, II 12, 17, 19.

సాత్త్వికభావములు రమ్యముగ వర్ణింపబడిన రెండు పద్యములను ఉదాహరణ ప్రాయముగ పఠింతము.

‘అలఁడిన చందనంబు వృథయౌఁ జెమరింపఁగ, సమ్మదాశ్రులన్
దొలఁచిన యట్లు వోయెడు కనుంగవ కాటుక, బేటు లెత్తుఁజె
క్కుల మకరీ విలాసము గగుర్పొడు వస్తరిఁ జూచువేళ నో
‘చెలి కయిసేయకమ్మయని చేడియ యొక్కతె పిల్వె నెచ్చెలిన్’
(III 12)

అలికులవేణి యొక్కతె మురారిఁ గనుంగొని మానుపాటు మై
నెలకొననున్నచో సడలు నీవిక లేఁజెమరంటి నిల్వె నం
జలి పరిపూర్ణ లాజలను సాధ్యసకంపము దాన చల్లె న
చ్చెలువకు సాత్త్వికోదయము చేసిన మేలికనేమి చెప్పుదున్
(III 19)

నంచారిభావములు :

నిర్వేదము I 99, 115, 131, 132; శ్రమ II 53, III 15, 47,
IV 4, 18, 25; దైన్యము I 73; జాడ్యము I 111; గ్లాని IV 23; శంక I 72
23; అర్తి I 100; రోషము I 82, 98, 124-133, III 20, 48; గర్వము
I 42, 66, 79, IV 58, 59; అవేగము I 82, III 11, 14, 18, 19;
ధృతి I 55, 137, IV 90; స్మృతి I 71, 95; చాపలము I 101;
బెగ్గము I 113, 114, 121; అవహత III 15; శ్రవ V 77; విపాదము
I 99, 100, 1305; మదము II 29, 53, 89; బెత్తుక్కము I 70.
IV 11; మతి I 85, 86, 87, 92, 96; నిద్ర II 53, IV 48; మోహము
I 100; బోధ I 110, II 64, 67; V 33, 88; వితర్కము I 73;
అసూయ 2, 42, 90, 100, III 16; చింత I 70, 71, 72, 98, 101;
అపస్మారము I 192. ఉన్మాదము III 20

33. (భానుదత్తుని ‘రసతరంగిణి ననుసరించి)

ఇట్లు పరిపుష్టమైన శృంగారముయొక్క విభేదము.

సంయోగము :

I 1, 2, 4, 39, 40, 43, 134, II 53, 85 - 100; III 42
IV 48; V 53, 77-82; 104-107.

సంయోగ శృంగారమును తిమ్మన పొపించిన తీరు ఇదివరకే వివరముగా నిరూపింపబడినది.

వియోగము :

పూర్వము- (పూర్వరాగము)

చక్షుః ప్రీతి : సురకామినులు కృష్ణుని దర్శించుట III 11-22.

మనస్సంగము : III 21. సురకాంతల మనస్సులు కృష్ణునందు లగ్నమగుట.

హ్రీత్యాగము : III 20. ఒక సురకాంత కృష్ణుని చిలుకచే పిలిపించుట

పరము (విప్రలంభము)

ఈర్ష్య I 82-133, సత్యా సతత్త్విగతేర్ష్య

విరహము I 70-73. సత్యావిరహము,

ప్రవాసము-భావి-IV 73, 74, 75. సురవరులు యుద్ధమునకు వచ్చువేళ ప్రియురాళ్ళయొద్ద సెలవు గైకొనుట.

శృంగార నాయకులు :

అనుకూలుడు : చక్రవాకుడు IV 22; గీర్వాణ వారణము IV 23

దక్షిణుడు : శ్రీకృష్ణుడు గ్రంథమంతట.

భృంగ కుమారుడు II 33.

భృష్టుడు : కృష్ణుడే. I 89, 125, 126, 127.

శరుడు : కృష్ణుడే I 128.

‘.....నీవీట వచ్చుట పారిజాతవాసనబ్రకటించి నాకునెక సత్కేము సేయన కాదె చెప్పుమా’ అను సత్యభామ మాటలవలన ప్రియా

శయమాత్ర నివేద్య విప్రియు' డను శతలక్షణము ³⁸ శృష్టనియందు అతికినట్లు కుదురుచున్నది.

శృంగార నాయికలు :

స్వీయ-రుక్మిణీ సత్యలు.

సామాన్యలు-రంభామేనకాదులు III 3, 8, IV 30.

అన్య : వసుధాపతి I 20; అభిసారికలు. II 35, 52

మరియొకవిధముగ - ముగ్ధ - I 2, III 13.

మధ్య-ధీరా ధీర-సత్య I 125-132

ప్రాడ-ధీర-రుక్మిణి V 74.

అధీర-సత్య-I 121.

తిమ్మన సత్యాపాత్రను మధ్యాప్రాథలకును, ధీరాధీరాఅధీరలకును సంగమస్థానముగా చిత్రించినాడను విషయమిచట గుర్తింపలసియున్నది.

భంగ్యంతరమున నాయికలు :

స్వాధీన పతిక : సత్య I 94; II 24, 25, III 58, IV 3, 59.

V 42, 79, 80, 90

రుక్మిణి I 43, 58, 62, 65.

శచి : IV 8, 62.

చక్రవాతి IV 22, అభ్రము IV 23.

విరహాత్మ-సత్య I 71, 72, 73.

ఖండిత-సత్య I 82-100;

మావి I II 48.

తేటిబోటి III 57.

అభిసారిక :

జ్యోత్స్నాభిసారికలు-II 51, 52.

38. (కావ్యాలంకార సంగ్రహము II 10)

తమోభిసారికల -II 34, 35, 36.

ప్రవస్యత్పతిక - ³⁹ సురవీరుల కాంతల -IV 73-74, 75

ఇట్లు సాంగోపాంగమై నానావిధమైన శృంగారము పారిజాతాపహరణ మాద్యంతము వ్యాపించియున్నది. ఇది శృంగార రసవత్కావ్య శిరోమణి.

ప్రాయికముగ తెలుగు ప్రబంధములన్నియు శృంగార రస ప్రాధాన్యము కలవే. పారిజాతాపహరణముకూడ శృంగార రస ప్రధానమే. జుసను తక్కిన ప్రబంధముల శృంగారమునకును పారిజాతాపహరణమందలి శృంగారమునకును ఒక ప్రధాన భేదము కలదు.

ప్రబంధములన్నింటి యందును నాయికానాయకులకు వివాహ త్పూర్వము వినుకలివలననో, కనుకలి వలననో కలుగు ప్రణయోదయము, వివాహ పర్యంతము వారిరువురు పొందు విరహవేదనలు, చంద్రాద్యుపాలంభనలు, దౌత్యములు, చివరకు వివాహములు జరుగుట సర్వసామాన్యము. నాయికానాయకుల తొలిరేయి చేతల విపుల వర్ణనలతోనో, కుమారోదయయతోనో అవి ముగియుచుండును. పారిజాతాపహరణే తివృత్తము దీనికి పూర్తిగా వ్యతిరేకము. కృష్ణుని కుమారులైన ప్రద్యుమ్నాదులు దాదాపు తండ్రియంత ఎత్తు పెరిగిన తరువాతనే ఈ కావ్యపు ఇతివృత్త మారంభమగుచున్నది. యువతీయువకుల భౌతికకర్షణమాత్ర జన్యమైన కామోద్రేకమునుగాక, చిరకాలము కలసి కాపురముచేసిన ఆలుమగలమధ్య పెరిగిన అత్యయభావనతో కూడిన నిజమైన ప్రేమను పారిజాతాపహరణమున తిమ్మన పోషించినట్లు పోషించిన ప్రబంధము మరొకటిలేదు. అట్లని తిమ్మన చిత్రించిన సత్కాకృష్ణులు కాగి చల్లారిన పాలును కారు. వారి ప్రణయ కీరమలినకను పొంగులు వారుచునే యున్నవి. ప్రాథ దశనందుకొనిన వారి ప్రణయము కేవలము కామమునేకాక, అర్థమును ధర్మమునుకూడ ఆశ్రయించినదై పరిపూర్ణతనందినది. ఇట్టి వివాహ సంతర ప్రాథ దంపతి శృంగారమును సభ్యముగా చిత్రించుటయే పారిజాతాపహరణపు విశిష్టత.

వీరరసము : ఉత్సాహము స్థాయిభావముగాగలది వీరరసము. లోకోత్తరకార్యములు సాధించుటకుగల పూనికయే ఉత్సాహము. దేవలోకపు పారిజాతమును మానవలోకమునకు తేబూనిన కృష్ణుని ఉత్సాహము లోకోత్తరమైనది. అతడు మహావీరుడు సత్యభామకు అతిడు పారిజాతము వాగ్దానము చేయు సందర్భమున వీరరసము పొంగులువారుచున్నది. 'దేవతాకేలి వనఃబుఁజొచ్చి యనికిన్బల సూదనుఁడెత్తి వచ్చినన్ డీలుపడంగఁగఁద్రోలియిటఁ దెచ్చెద నిచ్చెదఁ బారిజాతమున్' (I 135) అను కృష్ణుని ప్రతినియ్య, తన్నిర్వహణయు ఈ కావ్యమును వీరరస ప్రభావమున దగియున్నవి. కాని తిమ్మన తన కావ్యమును వీరరస ప్రధానముగ గాక శృంగారరస ప్రధానముగ కూర్చియున్నాడు.

తనకు చిన్ననాడు దేవేంద్రుడు కావించిన అపకారమునకు ప్రతికారము గావింపవలెనను గరుడుని ఉత్సాహము (V 75) వీరరసాల్పభావముగల మరియొక సందర్భము యుద్ధమున గరుడుడు ప్రదర్శించిన పరాక్రమము (V 8) అతని ఉత్సాహమును కార్యరూపము ధరించిన విధమును వెల్లడించుచు వీరరస భరితమైయున్నది.

ప్రతి నాయకుడగు దేవేంద్రుని వీరరసోద్ధతియు తక్కువైనదికాదు. 'సత్యాగర్వ భారంబు దివ్యనగంబున్విడిపింతు' (IV 61) ననుకొని పూన్ని ఉత్సాహభరితమైనది భగవదవతారమూర్తియైన కృష్ణుని నెదిరించుటలో ఇంద్రుని సాహసము మేరమీరినదైయున్నది. ఇంద్రోద్ధిష్టుడు యుద్ధము, ఇంద్రునకు బాసటయై యరుదెంచిన దిక్పాలుర్కశ్రోద్ధము (V 22) వారి యుద్ధసంరంభములు (V 63-86) వీరరస భరితములుగ నున్నవి. ఇట్లు తిమ్మన తన కావ్యమున వీరమునకు ప్రధానస్థానము నొసంగకపోయినను ద్వితియస్థానమునకు తగినంత విపులముగ వర్ణించి పోషించియున్నాడు. ప్రథమాశ్వాసమున కృష్ణుని ప్రతిని, ద్వితీయాశ్వాసమున గరుడుని విజృంభణ, తృతీయాశ్వాసమున అదితి కృతఃకృష్ణ, వరాహ, పరశురామ, రామ, బలరామావతార వర్ణనలు (III 28-35, 36), చతుర్థాశ్వాసమున దేవతా యుద్ధపీఠుల యుద్ధ సందర్భములు, పంచమాశ్వాసమున యుద్ధము-ఇట్లు వీరరసము కావ్యము అట్టివీరరసము వ్యాపించియున్నది.

రౌద్రము : అదితికృత నరసింహవతార వర్ణన IV 32), ఇంద్రుడు రౌద్రాకారుడగుట IV 62), యమ, నిర్భతి, ఈశానుల వర్ణనలు (IV 79, 80, 85), ఇంద్రుడు వజ్ర ప్రయోగమునకు పూనుకొనుట (V 31) అను సందర్భములు రౌద్రరస స్ఫూర్తి గలిగియున్నవి.

బీభత్సము : శవ సంకులముగను, మేదుర మేదః పంకిలముగను, రుధిర పల్వల యుతముగను వర్ణింపబడిన యుద్ధరంగము (V 13) బీభత్సరసాస్పదముగ నున్నవి.

అద్భుతము : ఇంద్రోపేంద్రులు ఒకరికొకరిపై ప్రయోగించుకొన్న బాణములు ఒండెంటి చేరి మింట పండిరియగుట (V 14), ఇంద్రుడు ప్రయోగించిన అస్త్రములు కృష్ణుని శరీరములో లీనమగుట (IV 30), కృష్ణుడు వజ్రమును పట్టివేయుట (V 36) అనునవి అద్భుత రసాస్పదములైన సన్నివేశములు.

కరుణము :- అవతారికా భాగమునందు కృష్ణరాయుడు ప్రతాప రుద్రునందనుని కరుణామతితో కాచిన వృత్తాంతము (I 21), దేవేంద్రుని పరాజయానంతరము కృష్ణుడు అతనియెడ కృపార్ద్ర చిత్తుడైన (V 38) వృత్తాంతమును కరుణరస చ్ఛాయలను కలిగియున్నది.

శాంతము : నారదవర్ణన (I 44), యుద్ధ విరమణానంతరము ఇంద్రోపేంద్రులు పరస్పరము సంభావించుకొనుట (V 39, 40) శాంత రసస్ఫూరకములుగా నున్నవి.

భయానకము : ఇంద్రుడు కృష్ణునిపై వజ్రమును ప్రయోగింపగా 'లోకములు జలజ దళోదరోదకము చాడ్చున నల్లలనాదిన'వట (V 33) సురలు హాహరవములు ఘటించిరట (34), కుల వసుధా ధరాపళికి కుంటితనం బొదవించిన ఆ బలితపు కైదుపు ప్రచండతను తిమ్మన ఒక మహాస్రగర్థలో (VI 35) వర్ణించియున్నాడు. మహాస్రగర్థా ఛందస్సుకు తోడు ద్విత్వ, సంయుక్త, మహాప్రాణాక్షరములతో కూడిన దీర్ఘ సమాస ములతోడి ఈ పద్యపు నడక జెడిదములగు పెడుగులను వర్ణించుచున్నట్లే యున్నది. భయానకత్వ మీసందర్భమున సువ్యక్తము.

హాస్యము : శృంగార వీరముల తర్వాత తిమ్మనచే పరిపుష్టము గావింపబడినది హాస్యరసము. హాస్యము పారిజాతాపహరణ మాద్యంతము అంతర్గతముగ వ్యాపించియున్నది వివాదములు పుట్టించి వినోదము చూడ, వలెనను నారదుని కుతూహలమే మొదటికి ఈ కథకు పునాది. దీనిని దృష్టిలో నుంచుకొనినచో నారదుని చేతలన్నియు హాస్యరసపూరితములే యనిపించును. ఎక్కడికక్కడ వికటములగు సన్నివేశములను ఆతిసహజ మైన విధముగ సృష్టించుటలోనే ఈ హాస్య మిమిడియున్నది. 16000 మంది పడతుల పతికి ఒక్క పుష్పమును సూడిదగా తెచ్చి ఇచ్చుట, దానిని రుక్మిణీ ముదిరములో నుండగ నొసంగుట, పైపెచ్చు సత్యానింద గావించుట, అదియు ఆమె చెలికత్తై వినునట్లు గావించుట యనునవి కృష్ణుని సంకట పరిస్థితిలో పెట్టి వినోదించుటకు నారదుడు బుద్ధిపూర్వక ముగ చేసిన పనులే. మునియెడల గౌరవము, రుక్మిణీయెదుట మొగమోటుమి, సత్యయెడ భయము నను భిన్నభావముల మధ్య ఇరుకుకొనిన కృష్ణుని నిస్సహాయదశ బహుభార్యాత్వములోని ఇబ్బందులను వ్యంగ్య ముగ తెలుపుచు హాస్యజనకమైయున్నది. నారదుని సేవకై ప్రద్యుమ్నుని నియోగించి సత్యాశాధమునకు పరుగులు తీసేడు కృష్ణుడు హాస్య మునకు నిదాసముగనున్నాడు. అల్పకారణమును పురస్కరించుకొని అనల్ప మగు కోపముదాల్చిన సత్యచర్యయు, ఆ సందర్భమున ఆమె తన అమాయకత్వమును, కృష్ణుని మాయావిత్వమును, రుక్మిణి మాయలమారితన మును గూర్చి చెలికత్తైల యెదుట తనగోడు చెప్పికొనుటయు హాస్యమునే పుట్టించును. కారణము రుక్మిణి సాధుశీలయనియు, సత్య కోపనయనియు పాఠకునకుగల పూర్వగ్రహము (Prejudice) అలకపానుపుపై దొరలుచు సత్య అనుభవించు తపనయంతయు పాఠకునకు గయ్యాశ్రితనముగనే భాసించి హాస్యమునే కలిగించుచున్నది. ఇక శ్రీకృష్ణుడామెకు వ్యజనసేవ చేయుట, అనునయవాక్యములు పలుకుట (చప్పుడుకాని అడుగులతో సమీపించుట, తనరాక దేవికి తెలుపవలదని చెలులకు సైగచేయుట) హాస్య జనక సన్నివేశములు, సత్య కృష్ణుని శిరమును తన్నినపుడు 'గయ్యాశ్రి పెండ్రమును కట్టుకొని నెత్తికెక్కించు కొన్నందులకు కృష్ణునకిది తగిన శిక్షయే' యని పాఠకుడు తనలోతాను నవ్వుకొనక మానదు. మగనినితన్ని

మరియు ఏడ్వేడు సత్య రాగతనము, తాను చనిపోయినచో తన భోగ సామగ్రి తన సవతులకెవరకు దక్కునోయను ఆమె చింత-ఇట్లు లోతుగ చూచినచో ప్రథమాశ్వాసమంతయు శృంగారరసము బహిర్వాహినిగను, హాస్యరసము అంతర్వాహినిగను ప్రవహించుచున్నట్లు గుర్తింపగలము

కొలదిక్షణముల క్రిందటనే సత్యానింద గావించిన నారదుడు అంత లోనే ఆమెను పొగడుటను గాంచినపుడు 'ఏరోటిదగ్గర ఆ పాట పాడెడు' నారదుని పొకడ నవ్వు కల్గింపకమానడు.

వజ్రాయుధమునకు ఈ కనువైచి దాని నిస్సారత్వమును నిరూపించిన గరుడు నుద్దేశించి ఇంద్రుడు 'మదీయామోఘాశనిపాత మిట్టిదని యాహ తెల్పడాయె' ననియు 'అలనాటి నన్ను మరచితె' యనుటయు ఇంద్రుని మతిమరపునే సూచించుచున్నవని సుపర్ణోపాభ్యాసమును మరువని పాఠకుడు చిరునగవు చిందింపక మానడు. ⁴⁰ ఇవియన్నియు లోతుగ పరిశీలించిన మాత్రమే వ్యక్తమగు హాస్యములు. మానవ జీవితమంతయు ఇట్టి హాస్యముతోనే నిండియుండుటను సూక్ష్మబుద్ధులు గుర్తింపగలరు. ఇట్టి సహజమైన హాస్యమును సృష్టింపగల ప్రతిభగల కవులు మన ప్రాచీన వాఙ్మయముననేమి, ఆధునిక వాఙ్మయముననేమి అరుదుగామాత్రమే కాన వచ్చుచున్నారు.

ఇవికాక వాఙ్మములైన హాస్యసన్నివేశములును కలవు. అవతారికా భాగమందలి దేవతాస్తుతిలో శివుని యౌదల గంగలో తననీడ చూచుకొని వేరొక్క తొయ్యలియని అసూయను పొందు ఉమాబాల మౌగ్యమెవరికి హాస్యము గొలువదు (I 2) అమరావతి రాజనీధి వెంట నదిగెడు కృష్ణుని దర్శించుటకై గవాక్షిము నాక్రమించిన బాలను ఏదో కార్యము పేరిట ఈవలకు పిలచి దాని స్థానమును తానాక్రమించెడు అనిమిషవనిత ఉపాయము (III 13) అవటచేరిన ముగుదల కేకిసలకు కారణమైనట్లుగనే

40. వాయువాహనమగు కురంగపు అభాస శృంగారచేష్ట (V 13) యందలి హాస్యము ఇదివరకే (పు. 225) ఎవరింపబడినది. వైవస్వతుడును అతని వాహనమును శృంగభంగమువలన లాఘవము పొందిరను శ్లేషలో (V 12) హాస్యము తొంగి చూచుచున్నది.

పాఠకుని ముసెముసె నగవునకును కారణమగుచున్నది. ఇక సత్యకృష్ణుని పారిజాత వృక్షమునకు బంధించుట యందలి హాస్యము చర్వణైక మధురము. సమయమునకు తగినట్లు సత్యబోటులు 'వామనావతారములో' నీవు బలిని బంధించితెవని వినుటేగాని చూచినది లేదు. ఇప్పుడు మా చెలి నిన్నుబంధించుటను కనులారగాంచితిమని కృష్ణుని పరిహసించుటయు (V 81), కృష్ణుని బావమరుడులైన ధర్మజాదులు ఆ బోటులను సన్నలతో నెసగొల్పుచు వారి మేలములకు తమలో తాము నవ్వుకొనుటయు అత్యంత సహజములైన హాస్యసన్నివేశములు, వీని యన్నింటికిని శిఖరాయ మాణమైనది. సత్యచే కృష్ణుని దానముగా స్వీకరించిన నారదుడు అతని నవ్వులాటలకు పనులుగొనుట (V 86), నారదుని దర్శకత్వము క్రింద శ్రీకృష్ణుడిచట హాస్యనట చక్రవర్తియైనాడు.

సుకుమారము, సున్నితము, సహజము, సభ్యమునైన హాస్యము మన ప్రాచీనులలో చాలమందికి తెలియదనుట ఒక చేదైన సత్యము హాస్య మనగానే మనకు అశ్లీలములతోనిండిన ప్రహసనములే గుర్తునకు వచ్చును లేదా తిండిపాతు, జగడాలమారి, బుద్ధిహీనుడునగు విదూషకుడే గుర్తునకు వచ్చును. ఇట్టి హాస్యజలలవరహితమైన ప్రాచీనసాహిత్యపు మరుభూమిలో తిమ్మన మేఘుడు వర్షించు హాస్యపు పన్నీటిజల్లులకు పులకింపని సహృదయుడుండడు. ³⁰

ప్రేయస్సు : ¹¹ కృష్ణుడు గరుడుని తన మిత్రునిగ భావించి తన సంసారములోని కష్టసుఖములను అతనితో చెప్పుకొనుట (II 74) లో ప్రేయోరస మిమిడియున్నది.

40^a 'కథ చదువుచున్నంతసేపూ చిరునవ్వుతోనే చదివించగల చాతురి ఈ కవిలో ఉన్నంతగా మన తెలుగు కవులు ఎందరిలోనోలేదు. ఇలా వాక్కియా కలాపాలన్నింటిలోనూ హాస్యాన్ని అందించిన కవి ప్రబంధ కవులలో ఈ ముక్కు తిమ్మనగారొక్కరే—ముట్నూరి సంగమేశం—మన హాస్యం. పు. 116.

41. ప్రేయో వాత్సల్య భక్తులు నవరసములలో పరింపబడకపోయినను శౌందరాలంకారికులు వానికిని రసత్వము నంగీకరించుటచే ప్రదర్శింపబడినవి).

వాత్సల్యము : కామదేనువు నందిని అట్టునాటుట (II 96), అదితి కృష్ణుని పుత్ర వాత్సల్యముతో మేనిమిరి శిరసు మూర్కొని దీవించుట (III 25, 26) వాత్సల్య రసమునకు చక్కని ఉదాహరణములు.

భక్తి : నారదుడు కృష్ణుని స్తుతించుట (I 49-51, V 91-101), అదితి కృత దశావతార స్తోత్రము (III 27-38), దీర్ఘాలురు కృష్ణునకు నమస్కరించుట (III 4, 5) దేవతాభక్తికిని, కృష్ణుడు నారదుని పూజించుట (I 45, 47); వసుదేవాదులకు నమస్కరించుట (V 49) గురుభక్తికిని అక్ష్యములు కాదగియున్నవి.

మొత్తముమీద పారిజాతాపహరణ కావ్యమంతట సాంద్రముగ వ్యాపించియున్నది అంగిరసమైన శృంగారము. దాని తరువాత అంగరసములలో ప్రాధాన్యము వహించినవి వీర, హాస్యములు, తక్కిన రసముల పోషణ అత్యల్పమనుట సత్యము, కరుణ, భయానక, బీభత్సాదుల పోషణ నామమాత్రమే అన్నను అనవచ్చును. దానివలన కావ్యగౌరవమునకెట్టి నష్టమునులేదు.

రుద్రభట్టు :

రసపోషణ :

రుద్రభట్టు తన కావ్యము “వైష్ణవ కావ్య రసార్ణవ” మని చెప్పికోనినాడు. జగన్నాథ విజయము రసవత్కావ్యమనుటలో సందేహములేదు. ఇందలి ఇతివృత్తమైన శ్రీకృష్ణుని ఏకోత్తరశత కృత్యములలో అధికభాగము ఆతనిని లోకోత్తర వీరునిగ నిరూపించునవే. కనుక ఇది వీరరస ప్రధానమైన కావ్యమగుచున్నది.

ఇతివృత్తమునుబట్టి ‘పారిజాతాపహరణము’ కూడ వీరరస ప్రధానమే కావలసియున్నది. రుద్రభట్టు ఈ కథాభాగమును వీరరస ప్రధానముగనే రచించినాడు. ఇందలి వీరమున కాలంబనమైనవారు ప్రధానముగ ముగ్గురు. నాయకుడైన శ్రీకృష్ణుడు, ప్రతినాయకుడైన దేవేంద్రుడు, నాయకుని సేవకుడైన గరుడుడు.

ఉత్సాహము స్థాయిభావముగా గలది వీరరసము. అసాధారణములైన కార్యములను నెరవేర్చబూనిన గట్టి పూనికయే ఉత్సాహము. ³² దేవతావృక్షమును దీవినుండి భువికి గొనితెచ్చు లోకోత్తర కార్యమును సాధించుటకై కృష్ణుడు పూనిన ప్రతిన యందలి ఉత్సాహాతిశయమును రుద్రభట్టు రెండుసార్లు చక్కగా వెల్లడించినాడు. సత్యకు కృష్ణుడు ప్రతిన చేయుచు ఇట్లనును.

'రమణీ సీమునిదందమంతిళిదె నీగళ్ పారిజాత ప్రసూ
నమనా రుక్మిణీ గిత్తె నెంబుదొలవతా పుష్పమొందెనపూ
ర్వమె ? దేవేంద్ర నందనవక్కె పరియిట్టానావగం పారిజా
త మహిజాత సీటు తండు నినగీవెం కేళ్ ప్రతిజ్ఞోక్తియం(౧౨-109)

(రమణీ నీవు కోపించిన అందమును తెలిసికొంటిని. ఇప్పుడు పారిజాత పుష్పమును రుక్మిణీచ్చితినని అలిగినావు. ఆ పుష్పమేమి అపూర్వమా ? దేవేంద్రుని నందనవనమును చుట్టుముట్టి అంతటి పారిజాత మహిజాతమును లాగికొనివచ్చి నీకిచ్చెదను. ఈనా ప్రతిజ్ఞోక్తిని వినుము.)

మరల నొకసారి నారదుని యెదుట కృష్ణుడు ఈ ప్రతిజ్ఞను పునరుద్ఘటించినాడు.

'కుడదందు పారిజాతమ
నెడెగుడ దిన్నా శచీకుచక్రీడిగె తా
నెడెగొళ్ళం కొమోదకి
బిడెజనతి విపుల మెనివ వక్షస్థలంమం. (౧3-29)

'ఈయదెడె పారిజాతమ
నీయగామోఘం సితాతపత్ర ప్రకర
చ్చాయెయ నస్త్రప్రకర
చ్చాయెయ నీగుం నిశింప చక్రిగె శార్దం. (—30)

త్రిదశపతి పారిజాత
ప్రదనాగ దొడాధిపత్య సవనమదినా

42. (అంధ్ర ప్రతాపరుద్ర యశో భూషణము—పుట 281)

గదు తన్నగారి గాగి

ప్పుడుధారా ఖడ్గ సవనముం మత్తద్గం. (—31)

32. “భూరుహమిదు దివ్యుబిడ, బారదెన లేవరాజ్యకంఠికె తనగిం
బారదు బర్కుం తన్నగ, వైరియ కంఠక్కె మత్సుదర్శన చక్రం.”
(—32)

మ॥ ఎందునుడిదు ఆ దేవచక్రవర్తి విక్రమాకాంత బళనముచి
పాకజంభ శంఖరాది నిళింపారిజాత నెంబఖర్వ గర్వదిం పారిజాతమం
తరలీ యెనెంబుదుం ఉబ్బగదిం సత్యభామెగాం మాడిద ప్రత్యేయం
మాటైనప్పొడె, ఈ మహిమండలం రసాతలక్కలుయెదెయుం, కుల శిఖరి
గల్పిలెయింతరళ దెయుం, సముద్రంగల్పిమోల్లంఘనం గెయ్యెదెయుం,
దిగ్గజగల్పిజ స్థానమం బిట్టోదెదెయుం, చంద్రసూర్య మండలంగల్కల
చక్ర పరివర్తనదొళ్ళరివర్తనదెయుం, ఎంతు ప్రయుక్తం గళాగిర్దపు
వెన్నవచన వ్యవస్థిత మాదందీ లోక వ్యవస్థెయుం కెట్టుపాకు మదు
కారణదిం మదీయ పారిజాతహరణ ప్రతిజ్ఞె యొతాదోడం సలువంతె
మాడిదప్పె. నీ వృత్తాంతమం నీవె పాగిప్పేళ్ళు నెగలైవడె దేకాదశరుద్రయం
ద్వాదిశాదిత్యరు మష్ట వసుగళు మష్ట లోక పాలకరుం గరుడ గంధర
సద్ధ విద్యాధిరోరగ యక్ష రాక్షస కిన్నర కింపురుషాది సమస్త మరు-ద్గణం
బెరసైరావత గజ స్కంధారూఢనుం వజ్రాయుధ కలిత కరతళను మాగి
నాళిన దివసం దివసేంద్రోదయ సమయదొళా మహేంద్రనం సంగ్రామక్కె
బరవేళునెమ్మ గరుడారోహణ నాగేకాంగడిం బంబసెవు”

(పారిజాతము నీయనిచో శచీకుచ క్రిడ కెడ మీయక కౌమోదకి
బిడోజుని విపులమైన వక్షిస్థలమును తానే ఆక్రమించును. (29) పారిజాత
మునీయనిచో నిలింప చక్రికి నితాతపత్ర ప్రకరచ్ఛాయ నీయక ఆమోఘ
మైన శార్ఙ్గమే అస్త్ర ప్రకరచ్ఛాయ నిచ్చును. (30, త్రిదపతి పారిజాత
ప్రదుడు కానిచో ఆధిపత్య సవనమింక జరుగదు. అనగారికి మత్తద్గము
ధారాఖడ్గ సవనమును ఒదగించును. (—31) ఈ భూమిరుహము దివ్యము.
ఈయరాదనినచో, తనకిక దేవరాజ్యకంఠికరాదు. అ నగవైరి కంఠమునకు

ముత్సదర్శనచక్రమే వచ్చును." (—32) అని నుడివి యా దేవచక్ర వర్తి, "విక్రమోక్తాంత బలన ముచి పాక జంభ శంఖరాది నిలింప పారి బాతుడనను అఖర్వ గర్వముతో పారిజాతమును కొని పోవనీయననినచో, సత్యభామకు నేను ఉత్సాహముతో చేసిన ప్రతిజ్ఞను మానినచో, ఈ మహిమండలము రసాతలమునకు క్రుంగకయు, కులశిఖరులు భూమినుండి చలింపకయు, సముద్రములు సీమోల్లంఘనము గావింపకయు, దిగ్గజములు నిజస్థానమును విడచి పారిపోకయు, శంఖద్రూమండలములు కాలచక్ర పరివర్తనమందు పరివర్తింపకయు — ఎప్పటివలెనుండజాలవు. నా వచన మవ్యవస్థితమైననాడు ఈ లోకవ్యవస్థయు చెడిపోగలదు. ఆ కారణమున మదీయ పారిజాతపరణ ప్రతిజ్ఞ ఎట్లయినను చెల్లునట్లు గావించెదను. ఈ వృత్తాంతమును నీవె పొయి చెప్పి నెగడితికెక్కిన ఏకాదశ రుద్రులును, ద్వాదశాదిత్యులును, అష్ట వసువులును, అష్టలోకపాలురును గరుడ గంధర్వ సిద్ధ విద్యాధరోరగ యక్ష రాక్షస కిన్నర కింపురుషాది సమస్త మరుద్గణమును కూర్చుకొని, ఐరావత గజస్కంధా రూఢుడును, వజ్రాయుధ కలిత కరతబుడునై రేపటి దివసము దివసేంద్రదేవయ సమయమందు ఆ మహేంద్రుని సంగ్రామమునకు రమ్మనుము. నేనును గుడా రోహణుడనై ఏకాంగుడనై వచ్చెదను.")

కృష్ణుడు ప్రతిన గావించిన తెలి సందర్భమున ఈ వీరమునకు ఉద్ధీపకమైనది ప్రియురాలి అలకయు, తత్సాంత్యనేచ్ఛయును, కనుకనే అది శృంగార మిళితమైయున్నది. ద్వితియ సందర్భమునందలి వీరమునకుద్ధీపకమైనది నారదుని మాటలవలన వ్యక్తమైన ప్రత్యర్థియగు దేవేంద్రుని గర్వమును, కృతఘ్నతాభావమును, కనుకనే ఇది రౌద్రమిళితమైయున్నది. ఈ ద్వితియ ప్రకటనకు ముందు 'వీరావేశవింద' (వీరావేశముతో) అని రుద్రభట్టు కూర్చియున్నాడు. కృష్ణుని వీరావేశము పొంగులు వారుచుండుట అతని బహువిధములగు ఉద్రిక్తవచనములలో రుద్రభట్టు చక్కగ వ్యక్తమొనరించినాడు.

శ్రీకృష్ణుని అమరావతి దండయాత్రను రుద్రభట్టు వర్ణించినాడు.

'హరిదర్శమనపహరిసల్'

హరిపీఠదె హరిశత్రువభం తళధ్రు మనో

హరివెరసు హరి హరిన్ముఖ

భరితానక నినద నేటిదం భగవతియం." (౧౩—42—A)

(హరిదర్పము నవహరించుటకై హరిశతప్రభుడగు హరి హరి పీఠమునుండి లేచి మనోహరితోగూడ హరిన్ముఖభరితానక నినదుడై భగవతిపై నెక్కిను.)

హరిశబ్ద పునరుక్తివలన కృష్ణుడు హరిశౌర్యుడని ధ్వనించునట్లు రుద్రభట్టు కూర్చియున్నాడు.

పారిజాతాపహరణ సందర్భమునను, యుద్ధ సందర్భమునను ఈ వీరరస స్ఫూర్తి అత్యుత్కృటముగా నున్నది.

పారిజాతోన్మూలనము గావించిన వెంటనే కృష్ణుడు గావించిన శంఖ ధ్వానమును రుద్రభట్టట్లు వర్ణించినాడు.

'నెరవం పేళురగేంద్ర నిన్నురగరం, దిక్పాలకశ్రేణి నీం
నెరవాగెంపడి మాతెలేరవి, యెలేమాదేవెలే బొమ్మ, కే
ల్లిరె నీముం నెరవాగి మీకులిశిగెంతుం గెల్వినేకాంగదిం
మురవిధ్వంసకనెందు సాయవ పాలాయ్తా పాంచజన్య వినం'

(౧౩—48)

('ఉరగేంద్రా, నీ ఉరగులను సహాయమడుగుము. దిక్పాలకశ్రేణి, నీవును సహాయముకమ్ము. ఓయి రవీ, ఓయి మాదేవా, (మహాదేవా) ఓయి బొమ్మా (బ్రహ్మ) వింటిరా? మీరును ఈ కులిశికి సాయమురండు మురవిధ్వంసకుడు ఏకాంగుడై గెల్వగలడు.' అని చాటుచున్నట్లా పాంచజన్య స్వనము మ్రోసెను.)

కృష్ణుని ఈ యుద్ధాహ్వానమెంత వీరరస భరితముగా నున్నదో, యుద్ధ ప్రారంభమున నతడు గావించిన ధనుష్ఠంకారము గూడ అంతే వీరరస భరితముగా నున్నది.

'పవనైర్దోషోపమానం, ప్రళయఘనఘటా గర్జనాభం, మహాభై
రవదుర్వారాట్టహాస ప్రతినిధి, యమ బాహు పరిస్ఫూలన ప్ర

ఖ్యమైన ధూతాహలోకం, భ్రమదవనితళం, ప్రోచ్ఛలద్వార్తి నిర్భి
న్న విరించాండం, పాదళ్ళత్తసురరిపు ధనుర్దండ చండప్రణాదం.

(౧౩—74)

(అసురరిపు ధనుర్దండ చండప్రణాదము పవనిర్వోషోపమానమును, ఘనఘటా గర్జనాభమును, మహాభైరవ దుర్వారాట్టహాస ప్రతినిధియును, యమ బాహాపరిస్థాలన ప్రఖ్యమును అనునట్లు ధూతాహలోకమును, భ్రమదవనితలమును, ప్రోచ్ఛలద్వార్తి నిర్భిన్న విరించాండమునై పాదవెను.)

కృష్ణుని యుద్ధమును రుద్రభట్టిట్లు వర్ణించినాడు.

“మాలెగొళ్ళు త మొత్తరిసి పాయ్యసరళ్ళళినుమ్మీ విస్ఫులిం

గాళి బరల్పరల్మళై సిడిల్మళైయంగెలె వందు దెంబినం

తైలధరం కణుత్తు కఱెయుత్తిరె మార్గణ వృష్టియం లయ

జ్వాల్లిశిఖాళియంతె విశిఖాళిగళ్ళుర్పిద వింద్ర సేనెయం’ (౧౩-76)

(మాలగొని ఒండెంటినంటి వెలువడు బాణములనుండి విస్ఫులిం
గాళి వెలువడగా, బాణవర్షము ఆశనివర్షమును గెలువగలదన్నట్లు తైల
ధరుడు చెలరేగి మార్గణవృష్టిని కురిపింపగా విశిఖాళులు లయజ్వాల్లి
శిఖాళితె ఇంద్ర సేనను ముంచివేసెను.)

ప్రతినాయకుడైన ఇంద్రుని శౌర్యముకూడ తక్కువదికాదు. ఇం
ద్రుని పరాక్రమమును రుద్రభట్టిట్లు వర్ణించినాడు.

‘నరనీ వజ్రియసూను వాదనదఱిం బిల్పత్తెయిం లోకదె

ల్పిరియంతానెనె వజ్రిగావనె సమం బిల్పల్మైయిం దెంబినం

శరదీందం శరమం నివారిసి, మహాస్త్రక్కెచ్చు దివ్యాస్త్రమం

హరిశౌర్యం హరితేదీదం హరియ సామర్థ్యక్కె సామర్థ్యమం

(౧౩—94)

నరుడీ వజ్రి కుమారుడు. అందుచే విల్పల్మైయందు లోకమునందు
తానే పెద్దనను వజ్రికి విల్పల్మైయందు సముదెవ్వుడనునట్లు శరముతో
శరమును నివారించి, మహాస్త్రమునకు హేచ్చైన దివ్యాస్త్రమును ప్రయో

గించి హరిశ్చంద్రుడైన హరి హరి సామర్థ్యమునకు ప్రతి సామర్థ్యమును ప్రదర్శించెను.)

“అరిదల్లిందిన రావణ ప్రముఖ దైత్యాధీశరం గెల్లుదీ
సురచక్రేశననాంతు గెల్వచరిదెం దాగళ్లయ ప్రాప్తియొళ్
హరిగం సంశయబుద్ధి యాదుదెనె బేటుత్పేక్షిసల్ బేటేబి
తరిసల్ బేటభివర్ణి సల్పవటె బాహువిక్రమం శక్రనా’ (౧౩—95)

(నాడు రావణప్రముఖ దైత్యాధీశులను గెల్పుట ఆరుదుకాదు. నేడు ఈసురచక్రేశు నెదుర్కొని గెల్పుట ఆరుదు అని జయప్రాప్తియందు హరికి సంశయబుద్ధి యొనదనగా శక్రుని బాహు విక్రమమును వేరుగ ఉత్పేక్షించుట, వేరుగ విస్తరించుట, వేరుగ వర్ణించుట సాధ్యమా).

లోకమునందలి విలుకాండ్రలో అర్జునుడే మొనగాడు. దేవేంద్రుడా అర్జునుని అబ్బి. అతనితో పోరునప్పుడు కృష్ణునికి తిన రామావతారా సుభవములు గుర్తునకు వచ్చినవి. రుద్రభట్ట చెప్పినట్లు ఇంద్రుని శౌర్యమును ఇంతకంటె వేరువిధముగా ఉత్పేక్షించుట, విస్తరించుట, వర్ణించుట అసాధ్యము. ఇచట రుద్రభట్టు గూడ ప్రతివీరుని వంశ వీర్య శ్రుతాద్యుత్కర్షణను వర్ణించి, తజ్జయమువలన నాయకోత్కర్షణను ధ్వనింప జేయుట యను నిపుణ మార్గముననుసరించినాడు.⁴³

చిత్రమేమనగ ఇంద్రుని యుద్ధోత్సాహమునకు ఉద్దీపకములైనవి కూడ ప్రియాసాంత్యనేచ్ఛయు, నారద వాక్యములునే, భర్తల కష్టసుఖములను గుర్తింపలేని ఆడువారి హఠమును, ఇల్లాండ్ర మెప్పుడలనెల్లైన సంపాదింపవలెననెడి మగవాండ్ర కాంక్షయు, విగ్రహములు కల్పించి వినోదము చూచు జగడాల పోతుల మచ్చనాలికతనమును, వారి మాటలను నమ్మి కయ్యములకు కాలు దువ్వు శూరుల బుద్ధిహీనతయునే లోకోపద్రవకారులగు కలహములకు కారణములని రుద్రభట్టు చేసిన కల్పనల వలన నిరూపితమగుచున్నది.

మంచిచెడ్డలను గుర్తింపలేని మగువయగు శచీదేవి పురికొల్పగా, బుద్ధిశాలియగు బృహస్పతి భగవంతుడగు కృష్ణునితో వైరము వలదని హితవు ఉపదేశింపగా డోలాందోళిత మనస్కుడైన ఇంద్రుడు నారదుని పుల్ల విరుపుమాటలతో యుద్ధమువైపునకే మొగ్గెను. అప్పటి యాతని పీఠ రథసమును రుద్రభట్టిట్లు చెప్పించినాడు.

‘బగెగెందుం పంపగజ్జం గళనణిపువ నిన్నుక్తియంతిర్కెదైత్యా
రిగడం మారాంతు బందంగడ సురకుజమం సత్యగిత్తంగడం కా
దిగడం నమ్మల్లి గెల్వంగడి మెనగెగడి గళ్ళడం బుద్ధిచేళ్ళ
ప్పెగడం దేవేజ్యన్త్రీ యదుకుల కుటిలంగాన లావావెసాల్వెం.
(౧౩—55)

(దేవేజ్య, పందకజ్జములను బోధించు నీ ఉక్తినటుండనీ, దైత్యారి మారొడ్డి వచ్చియున్నాడుగదా. సురకుజమును సత్యకిచ్చి యున్నాడుగదా. మనతో పోరి గెల్వనున్నాడుగదా. నీవు నాకు బుద్ధి చెప్పుచున్నావు. నిలుపుము. యదుకుల కుటిలునడ్డుకొనుటకు నేను చాలనో ?

‘దివిజ మహిజమం మనుజనెయెడె, సైరిసె, పుట్టుగుం పరా
భవమదరింద మీమునివ నీసురరీ శచీదేవి యెందక
జ్జవె బగెవెక్కు దిన్నెమగె సామద భేదదువప్రదాన దెం
దవసరమల్తు, దండ మెదలుద్యమ మింపెఱివింగి రంగిరా !
(౧౩—60)

(అంగిరా, దివిజ మహిజమును మనుజుడెత్తికొనిపోగా, సైరించినచో పుట్టువునకే పరాభవము. అందుచేత ఈ మునిపుడు, ఈ సురలు, ఈ శచీదేవి చెప్పిన కజ్జమే మదికెక్కుచున్నది ఇప్పుడు మనకు సామమునకు, భేదమునకు, ఉపప్రదానమునకు అవసరముకాదు. దండమేగదా ఉద్యమమైనది. నీవు వెనుకకు తగ్గుము)

తన ముఖ్యతాస్థ్రము నిర్వీర్యమైనను ఇంద్రుడు తన ఓటమినంగీకరింపక ఐరావతమును ముందునకు దూకించినాడు. ఇంద్రుని ‘రణరసాడింబరము’ను రుద్రభట్టిట్లు కృష్ణునకు తీసిపావని యట్లు పర్పించినాడు.

నాయకుని సేవకుడైన గరుడుని వీరము అతని రంగప్రవేశమునందే వ్యక్తమగుచున్నది. కృష్ణునిచే స్మరింపబడిన గరుడుని రాకను రుద్రభట్టలు చిత్రించినాడు.

“నిజపక్షనిలనిం తెరఘ్ఢురె మేఘానీక వాకాశనిం
దుజళం తుక్కెరవీందుగళ్ళేదరె పారావార దొల్వీచికా
వ్రజముజ్జుంభిసె భూతళంనడుగె నైలశ్రేణీజీరేళే వి
శ్వజగత్ క్షేభకర స్వభావగతియిం బందం విహంగాధిపం.”

(౧౩—47)

(నిజపక్షనిలము వలన మేఘానీకము చెదరిపోవగా, అకాశ నింధుజలము తొలుకాడగా, రవీందులు చెదరగా, పారావారమందు వీచికా వ్రజము ఉజ్జుంభింపగా, భూతల మడగిపోగా, నైలశ్రేణి మిట్టిపడగా విశ్వజగత్ క్షేభకర స్వభావగతితో విహంగాధిపు డరుదెంచెను.)

వచ్చుచునే గరుడు డిట్లనును.

“తవె దిక్కుండాలమంతుత్తువ, దశదిశెయం సుత్తువ, అకాశమం ముత్తువ, చంద్రాదిత్యరం మీంటువ, కడలనళుర్తీంటు

వింద్రాద్యరం సీం

టువ, యక్షాధీశనం కట్టువ, జవనెర్దెయం మెట్టువీశంగె బూత

ట్టువ గుర్వం తోటిదప్పెంబెసను బెసనిదెను“....(౧౩—38)

(దిక్కుండాలములను కబళింతునో, దశదిశలను ఒకటిగా చేయుదునో, భూమ్యాకాశములనేకము గావింతునో, చంద్రాదిత్యులను మీటి వేయుదునో, సముద్రములను పీల్చివేయుదునో, ఇంద్రాదులను విసిరి పడుచ గావింతునో, యక్షాధీశుని కట్టివైతునో, యముని ఎడమెట్టుదునో, శివుని పరాభవింతునో, ఏమి గావింపుమందువో అజ్ఞాపింపుము.)

ఐరావత వర్షన (౧౩—62), దిక్పాలకుల యుద్ధ సంరంభము (౧౩—63), దిక్పాలకుల వర్షన (౧౩—65—73) లలో కూడ వీరరసము నిండియున్నది.

శృంగారము :

వీరము తర్వాత చెప్పవలసిది శృంగారము. ఇది ప్రధానముగ సత్యాకృష్టులాలంబనముగ పోషింపబడినది. అందునను ఈర్ష్యా విప్రలంబమే ప్రాధాన్యము వహించుచున్నది. (౧౩—76—110) కోపాగార గతయైన సత్యను రుద్రభట్టు వర్ణించినతీరు మనోహరముగ నున్నది.

“పరమక్రోధాది దేవార్చనమెనె పరిదొట్టుతె లీలాబ్జ పత్రే
త్కరమం చింతాలతా వృద్ధియనెడరిసలోరంతె నీర్వోయ్యపాంగిం
సురిపుత్తం బాష్పధారాజల పరికరమం స్నేహశాస్త్రక్కెటిరం
బరెపుత్తిర్పందదిందుంగుటదె బరెపుతం భూమియం భామె యిర్దళ్
(౧౩—81)

(పరమ క్రోధాది దేవార్చనమో యన లీలాబ్జ పత్రేత్కరమును త్రెంపివేయుచు; చింతాలతా వృద్ధి నొనరింప నీరు పోయుచున్న దోయన బాష్పధారాజలపరికరమును సురియ జేయుచు, స్నేహశాస్త్రమునకుటిక రచి యించు చందమున భూమిని ఉంగుటముతో రాయుచు భామయ్యుండెను.)

సత్యావ్రణయ కోపముకూడ కృష్ణునకు రాగోదయ కారణమే యైనదట.

‘కోపాన్మీలిత దృష్టియి
నా పంకజపత్రనేత్ర మునిదీక్షిసుతి
ర్దాపాంగు పడెదుదెనసుం
శ్రీ పురుషోత్తమనొళతను రాగోదయమం’ (౧౨—86)

(కోపాన్మీలిత దృష్టితో ఆ పంకజ నేత్రపత్ర కోపముతో విక్షించు చున్నవిధము శ్రీ పురుషోత్తమునియందు అతను రాగోదయము నధికముగా కలిగించెను.)

‘సమసందోల్కెగె ముం ప్రసన్నవతి యాగిర్లందినా రూపవి
భ్రమవా సాధ్వసభావవా రతి కలాచాతుర్యవా వాక్యవ

క్రిమవా హసవిలాస వన్నెగమదిం మాజ్ఞర్కై కృష్ణంగదొం
దు ముదంబెత్తుదు సత్యభామెయ మహాక్షేపాక్షి విక్షేపమం'

(౧౨—87)

(పూర్వము ప్రేమతో దరికిజేరు ప్రసన్నవశ్యయైన అనాటి ఆ రూప విభ్రమము, ఆ సాధ్యసభావము, ఆ రతికళాచాతుర్యము, ఆ వాక్యవక్రిమము, అహస విలాసము అవేళ మానుటయు, సత్యభామయొక్క మహాక్షేపాక్షి విక్షేపణము కృష్ణునికది యొక ముదమును కలిగించెను)

సత్య కన్నీటిని కృష్ణుడు దోసిట గ్రహించి తన వక్షిమునకు రుద్దుకొని సుఖానుభూతినందెనని రుద్రభట్టు చెప్పినది అత్యంత రమ్యమైన శృంగారభావన. (౧౨—94) (చూ. పుట. 40)

సంయోగ శృంగారమున కూడ రుద్రభట్టు తగుమాత్రముగ పోషించినాడు. పదునారువేలమంది గంధర్వకన్యలు 'తనరూప సౌందర్యమును గాంచి సాధ్యసవేగ పృథుస్వేద పులకితలగుటను తదీయ వదనవిభ్రమము వలన తెలిసికొని మదన మౌహూర్తికుడితిన లగ్నమున' శ్రీకృష్ణుడు పెండ్లాడెనని (౧౨—53 వ) రుద్రభట్టు చెప్పినతీరు ముచ్చటగనున్నది. రుక్మిణి కృష్ణునితో అర్ధాసనాసీనురాలగుట ఆమె స్వాధీనపతికయని సూచించుచున్నది. సత్యాకృష్ణులి సంయోగ శృంగారమును తిమ్మనవలెనే రుద్రభట్టుకూడ సభ్యతాయుతముగ వర్ణించినాడు. శచీంద్రుల శృంగారమును కూడ రుద్రభట్టు ఒకచోట హృద్యముగ చెప్పినాడు.

“ఇదనె తలె దొడవు మాడియె

పదపద్మక్కైరగిపళ్ శచీ వధువంతా

త్రిదశేంద్రన.. ’ (౧౨—67)

(దీనిని తలతొడవు గావించుకొనియే (పారిజాతపుష్పమును) శచీ వధువు ఇంద్రుని తన పాతపద్మముల కెఱగునట్లు చేసికొనినది.)

ఈ సరస శృంగారభావమును వెల్లడించినవాడు నారదుడేయైనను, ఇది సభ్యతా పరిధిని మీరినదగుటచే తిమ్మన నారదునిచే చెప్పించిన ‘అలి నీలక...’ పద్యమువలె అనౌచిత్య దోషమునకు గురియైనదికాదు.

స్త్రీ సౌందర్యవర్ణనలో కూడ రుద్రభట్టు ఔచిత్యని పాటించినాడు. గంధర్వకన్యలను వర్ణించుచు రోహణశైలగుహాగ్ర భాగమున వారు నిలిచి యుండగా ఆ పర్వతము ప'దునారువేల శశిబింబము లుదయించినసభమౌయన్నట్లున్నదని (౧౨—53) సుకుమారముగ చెప్పినాడు. రుక్మిణీ సౌందర్య వర్ణన సందర్భమునను అంగాంగ వర్ణనలజోలికిపోక "ఆ విలాసము, ఆ విభ్రమము, ఆ భావము, ఆ విడంబము, ఆ సాగసు, మురారికి అనంగ భావమును, సపత్నులకు అసూయను కలిగించినవని (౧౨—66) సున్నితముగ చెప్పినాడు. సత్యభామా సౌందర్యమును రుద్రభట్టు వర్ణించినతీరు ఆమెను మన్మథుని అరవబాణము చేయుచున్నది.

‘కుడువుద్విం కర్పువిల్లం పరపువ, కడెగణ్ణం మనోజాస్త్రమం సా
లిడువుద్యన్మేఖలా కూజితది నతనుకోదండటంకారమం క
న్నడిపంఘ్నిన్యాసదిం తావరె గదరువ మందస్మితోద్ద్యోతదిం దిం
గడిలం బేణొందనుత్పాదిసువ తెఱది నానందిదిం దేవి బందల్’
(౧3—3)

(వంకటాచార్యుల చొరకుగడను ఎక్కిడి, కడకన్నునుండి మనోజాస్త్రమును సారించి, ఉద్యన్మేఖలాకూజితముచే అతను కోదండటంకారమును ప్రతిధ్వనించి, అంఘ్నిన్యాసముతో తామరలనుచల్లి, మందస్మితోద్ద్యోతముతో చేరొక క్షీరసముద్రము నుత్పాదించు విధమున అనందముతో ఆ దేవి వచ్చినది.)

ప్రకృతి వర్ణనలో కూడ రుద్రభట్టు శృంగారమును మిశ్రితము చేసినాడు. “సత్యాకృష్టులకు మదనరాగ మతిశయించుచున్నది. వారు అనందముతో చంద్రికాత్మవము నెరపుకొని సుఖంతురుగాక’ అని సూర్యుడు త్వరగ పగటిని ముగించి ఆస్తమించినాడట. (౧౨—34). మృగమదతిలకముతో శిఖిల్లు సత్య ముఖచంద్రునకు సరిపోలునట్లు మృగధరుడైన చంద్రుడు ప్రకాశించినాడట. (౧౨—35)

ఇతర రసములనుకూడ రుద్రభట్టు ఈ కథాభాగమున యథావశముగ పోషించియున్నాడు.

హాస్యము :

శ్రీకృష్ణుడు సత్యాకోపగృహమును సవ్యడికాని అడుగులతో ప్రవేశించుట, చెలులకు సైగచేయుట, ఆమెకు వీవనతో విసరుట, ఆమెకోపముతో చూడగా ఆమెవెనుక నక్కి దాగినట్లు నటించుట హాస్యజనక సన్నివేశములు. సత్య దేవేంద్రుని కులగోత్రవైరి, బలదలనుడు మొదలగు శబ్దముల శ్లేష నాశ్రయించి పరిహసించుటలో హేళనతోకూడిన హాస్యము కలదు. కౌశిక శబ్ద శ్లేష నాశ్రయించి పరిహసించుట కొంతమేర మీరిన హేళనయనక తప్పదు. ఇంద్రుని వేయికన్నుల ప్రశంసను శచీదేవి గావించినపుడు సత్య 'మా బావగారైన దేవేంద్రునకు వేయికన్నులు లభించిన దుస్థితి నాకును తెలియును లే'మ్మనుటలో సరసమైన హేళనతో కూడిన హాస్యమున్నది.

రౌద్రము :

శ్రీకృష్ణుడు దేవేంద్రునకు నారదముఖమున సందేశము పంపునప్పటి అతని మహోగ్రాహకారము రౌద్రరసభరితముగ నున్నది.

'పరశౌర్యోత్కర్షమం మాళ్పణకదనుడి గళ్కర్ణమంతాగె కోపస్ఫురిత భూకోటియుం కంపిసువధరముత్ఫుల్ల నాసాగ్రముం నిర్భరపుర్మక్లిన్నగండ స్థళము మరుణ నేత్రాబ్జముం కణ్ణగుర్వాగిరిదైతేయాంతకంసహృతిసమయ మహోగ్రాంతకాకారనాదం.'

(౧౩—28)

(పరశౌర్యోత్కర్షమును హిసపరచు నుడులు కర్ణమును తాకగా, కోపస్ఫురిత భూకోటియును, కంపించు అధరమును, ఉత్ఫుల్లనాసాగ్రమును, నిర్భర క్లిన్న గండస్థలమును, అరుణనేత్రాబ్జమును, కంటికి భయంకరముకాగా దైతేయాంతకుడు సంహృతి సమయ మహోగ్రాంత కాకారుడయ్యెను.)

ఇచట "వీరావేశదీం" అని రుద్రభట్టు చెప్పినను వర్ణన రౌద్రరస స్ఫోరకముగనే యున్నది. కనుకనే ఇచట వీరమునకు క్రోధము—రౌద్రరసపు స్థాయిభావము—సంచారయైనదని లోగడ చెప్పినియున్నాము. (పుట. 246)

కృష్ణుడు సత్యకు దిక్పాలురను చూపి వర్ణించు పద్యములలో కూడ-ముఖ్యముగ యమ, నిర్భతి, రుద్రుల వర్ణన (౧౩—67, 68, 72) చౌద్ర రసస్ఫోరకములుగా నున్నవి.

ఇంద్రుని వర్ణన ఇట్లున్నది.

“అసమక్రోధ కృశానుపర్యై, మనదీం పర్వాంగమంకూడె, భీ
దిసి పాణ్విర్దుదు తచ్చిభాశకల దుర్పైంబంతె కెంపేటిద
క్షిసహస్రం రుధిరోక్షితాక్షత సహస్రాకారదిం తన్నెళ్ళు
ర్విసె యుద్ధాపజయక్కె పక్కుగుదువం తిర్దం సహస్రాంబకం.”
(౧౩—61)

(అసమక్రోధ కృశానుడు హెచ్చగా, మనస్సునుండి సర్వాంగమును వ్యాపింపగా, భేదిల్లి వెలిగ్రక్కుచున్న తచ్చిభా శకలముల ఊబ్బరమువలె కెంపెక్కిన అక్షిసహస్రము రుధిరోక్షితాక్షత సహస్రాకారముతో తనయందు భయము గొలుపుచుండగా సహస్రాంబకుడు యుద్ధాపజయమునకు ఆశ్రయమిచ్చువానివలె నుండెను.)

బీభత్సము :

యుద్ధరంగ వర్ణమున “వాహసమితి సంసక్త రక్త ప్రవాహయైపారౌ” (౧౩—76వ) నను మొదలుగాగల వర్ణన బీభత్సమును సూచించుచున్నది

భయానకము :

ఇంద్రుడు వజ్రమును కృష్ణునిపై ప్రయోగింపబూను ఘట్టమున భయానకము కొలదిగాగలదు.

అద్భుతము :- కృష్ణుడు వజ్రమును పట్టివేయుట, గరుడుని రెక్కల గాడ్చునకు ఐరావతము ఎగిరిపోయి పారియాత్రముపైబడుట, ఇంద్రుడొపేం ద్రులకు సఖ్యము కుదుర్చుటకై బిల్వోదకేశ్వరుడు దిగివచ్చుట అద్భుత రస సన్నివేశములు.

శాంతము :

నారదవర్ణన (౧౨—63), సత్యావ్రణయకోప ప్రశాంతి (౧౨-110), ఇత్యాదులు శాంతరసమునకు తావులుగానున్నవి.

కరుణము :- 'సంగ్రామ భంగాన్నితుడైన' ఇంద్రునియెడ కృష్ణుడు 'సకారుణ్య' డయ్యెననుచోట 'కరుణ' నామమాత్రముగ కనుపించుచున్నది.

భక్తి :- అదిత్యకృత శ్రీకృష్ణస్తోత్రము (౧౨—56, 57) భక్తిభావ భరితముగానున్నది.

వాత్సల్య, ప్రేయోరసములను రుద్రభట్టు ఈ కథాభాగమున పోషింపలేదు. అదిత్యకృష్ణునియెడ పుత్రభావమును చూపక కేవల భగవద్భావమునే ప్రదర్శించుటయు, కృష్ణుడు గరుడునియెడ సహచర భావమును చూపక కేవల సేవక దృష్టితోనే చూచుటయు వలన ఈ రసములను పోషించుటకు రుద్రభట్టునకు అవకాశము లేదయ్యెను.

సారాంశము :

మొత్తముమీద తిమ్మన రుద్రభట్టు లిహపురుసు చక్కగా రసపోషణ గావించినవారే. శృంగారవీరములు ప్రధానరసములుగా పరిపుష్టములైనవి. శృంగార రసపోషణలో తిమ్మనయు, వీరరసపోషణలో రుద్రభట్టును ప్రదర్శించిన నేర్పు సాటిలేనిది.

శృంగార రసపోషణలో రుద్రభట్టు తిమ్మన సమీపమునకైనరాలేడు. సత్యావ్రణయ కోపపచనములు, కృష్ణుని సాంత్యన వాక్యములు రుద్రభట్టు రచించినవి అలంకారికముగ పలికిన చిలుకపలుకులవలె నున్నవి. తిమ్మన పలికించినవి సహజ సుందరములుగానున్నవి. రుద్రభట్టు చిత్రించిన సత్యాకృష్ణులు కాగి చల్లారి పాలవలెనున్నారు. తిమ్మన సృష్టించిన సత్యాకృష్ణులు రాగక్షిరము పాండులువారు దశలోనున్నారు. కృష్ణుడు సత్యపాదములకు నమస్కరించుట, ఆమె యతని శిరమును తన్నుట, అతడామె పాదము నొచ్చునేమోయని బాధపడుట యను సన్నివేశపు కల్పనతో తిమ్మన సత్యాకృష్ణులను శృంగారరస సామ్రాజ్యమునకు సార్వకాలిక మకుటాధిపతులను గావించినాడు.

వీర రౌద్ర రసపోషణలో తిమ్మన రుద్రభట్టునకు చాలాడు. శ్రీకృష్ణుడు సత్యకు పారిజాతమును వాగ్దానమును గావించు సందర్భమున ఇరువురుకవులు చెప్పిన పద్యములును దాదాపు సమమగు వీరరసస్ఫూర్తినే కలిగియున్నవి. కృష్ణుడు నారదముఖమున ఇంద్రునకు యుద్ధ సందేశమును పంపించు సందర్భమున రుద్రభట్టు చెప్పిన పద్యములు వీరరౌద్ర రసోత్కృటములుగా నున్నవి. కథాప్రజాళికయందలి విభిన్నత్వమువలన తిమ్మన ఈ సందేశమునే చెప్పలేదు. ఇంద్రుని వీరరౌద్ర రసావేశములు కూడ రుద్రభట్టు వ్యక్తము చేసినట్లుగ తిమ్మన చేయలేకపోయినాడు. గరుడుని రాకను, అతడు కృష్ణునితో నాడిన పలుకులను రుద్రభట్టు రజో వీరరసోద్ధతియుక్తములుగా రచింపగా తిమ్మన నిఖరమైన సాత్త్విక వీర రసయుతములుగా చెప్పినాడు. తిమ్మన చేసిన యుద్ధవర్ణన 'చెండ్లాట' వలె నున్నదిగాని యుద్ధమనిపించునట్లులేదు. రుద్రభట్టు చేసిన యుద్ధవర్ణన కూడ అంత తీవ్రముగ లేకున్నను తిమ్మన వర్ణనకంటె నిశ్చయముగా మెరుగే.

ఇట్లు శృంగార వీరరసపోషణలలో తిమ్మన రుద్రభట్టులు ఒకరొకరిని మించిపోయినను తిమ్మన కావ్యమునకు లభించినంతగ రసజ్ఞ పాఠక లోకపుటభీమానము రుద్రభట్టు కావ్యమునకు లభింపలేదు. దానికి కారణము శృంగారరస విశిష్టత. వీరము శృంగారమంత మధురమైనదికాదు. శృంగారము రసరాట్టు. అది పరహృదయ ప్రహ్లాదనము. కనుకనే 'శృంగార వివ ఏకోరస' అనినట్లు 'వీర వివ ఏకోరసః' అని ఎవరును అనలేదు. మరియు 'శృంగార వీర శాంతములలో' నేదైనను మహాకావ్యమున అంగిరసము కాదగు'నని లాక్షణికు లంగీకరించినను కవులు శృంగారమునే విశేషముగ నభిమానించుచు వచ్చిరి. తిమ్మన కావ్యమట్టి శృంగార రసమునకు పట్టము కట్టినదగుటచే వన్నెకెక్కినది. వీరరస ప్రధానమగు రుద్రభట్టు కావ్యము వాసికెక్కలేకపోయినది.

హాస్యరసపోషణలో కూడ తిమ్మనదే పైచేయి. రుద్రభట్టు కూర్చిన హాస్య మత్యల్పము. అదియు ఎక్కువగ వాచ్యమై హేళనాగర్భితముగ నున్నది. తిమ్మన కూర్చిన హాస్యము కావ్యమందంతట వ్యాపించియుండు యేగాక సున్నితమును, సుకుమారమును నైయున్నది.

భక్తిరసపోషణలో ఇరువురును సమానులే.

వాత్సల్య ప్రయోరసములను తిమ్మన హృద్యముగ పోషించినాడు. రుద్రభట్టు వానిని స్పృశింపనైనలేదు.

కరుణరస పోషణ ఇరువురును నామమాత్రముగనే చేసినారు.

భయానక, బీభత్స, అద్భుత, శాంతరసముల పోషణకూడ ఇరువురును అంతంత మాత్రముగనే చేసినవలెను.

రసముననేక విధములుగ విభజించి, వానికి వేరువేరు పేర్లుపెట్టి పిలచుటయంతయు బౌద్ధికవ్యాపారము. హార్షికమైన అనుభూతికి రస మొక్కటే. ⁴⁶ ఆ దృష్టితో చూచి చెప్పినచో పారిజాతాపహరణ జగన్నాథ విజయములు రెండును రసవత్కావ్యములే.

అలంకారములు

ప్రతి కవియు తన కావ్య కన్యకను తన శక్తి కొలది అలంకారములతో భూషించుటకుత్సహించును. తిమ్మన కూర్చిన అలంకారములన్నియు ఆతని సొంతములే. మాతృకల నుండి ఆతడు గ్రహించిన అలంకారములు వాలుగే నాలుగు. వానినైనను అతడు యథాతథముగ వాడుకొనలేదు. వానికి తన మెరుగులు దిద్దియే అతడు తన కవితాకుమారికి తొడిగినాడు.

1. కోపావిష్టరాలైన సత్యను హరివంశమిట్లు వర్ణించినది:

‘వహ్నిస్తదా శ్రీరివ వర్ణితేందనా’ (౬౫-51)

తిమ్మన ఇంద్రుని స్థానమున ఆజ్యమును చేర్చినాడు.

‘...నేయి వోయ భగ్గద దరికొన్న భీషణహతాశన కీలయనంగ’ (పారి. I. 82)

2. సత్య కోపాగార ప్రవేశమును హరివంశమిట్లు వర్ణించినది :

‘నివేశ తారేవ ఘనం సతోయమ్.’ (౬౫- 52)

తిమ్మన తారకు మారుగా చంద్రరేఖను చెప్పినాడు.

‘జలదాంత చంద్రరేఖా సదృశాంగియై పారతె.’ (పారి. (I. 99)

3. సత్య కన్నీటిని హరివంశమిట్లు వర్ణించినది :

‘కుశేశయ పలాశాభ్యామవశ్యాయం జలం యథా.’ (౬౬ 24)

తిమ్మన కుశేశయ పలాశములకు మారుగ లవలీ దళమును చెప్పినాడు. మూలము నందలి పద్మవ్రతములు సత్యనేత్రములకు ఉపమానములు, కాగా అనువాదము నందలి లవలీదళమూ చెక్కిలికి ఉపమానము. ఇక అశ్రుబిందువులు మంచునీటికి మారుగ మరందబిందువులతో పోల్చబడినవి.

‘బాష్పంబుల్, పలుచని చెక్కుల లవలీ

దళపతిత మరంద బిందుతతి(బురుడింపన్’ (పారి. I. 111)

4. కోపతాపము వలన కాంతి తరిగిన సత్యను హరివంశమిట్లు వర్ణించినది.

‘మధ్యాహ్నం పంకజస్య చ’ (౬౬ - 28) తిమ్మన పంకజమునకు మారుగ తీగను చెప్పినాడు.

‘మధ్యందిన భానుమండల కరావళి హావళి వాడియున్న తీ

గం దలపించునమ్మగువ. . . .’ (పారి. I. 108)

ఇవి గాక మిగిలిన అలంకారములన్నియు తిమ్మన సొంత కల్పనలే.

తిమ్మనకు అర్ధాలంకారములందున్న మక్కువ శబ్దాలంకారములపై లేదు. ఐనను స్వయం సంప్రాప్తములైన అనేక శబ్దాలంకారములాతని రచనలో చోటు చేసికొనినవి.

వృత్త్యనుప్రావ :

‘కలకలములఁ గలకలనగు

పలుకుల మెలపాలయ విన్నపము గావించెన్’ (II. 5)

ఇందలి ‘క’ల’ల పునరుక్తి వలన శౌరిని జలకమునకు పిలిచిన కులుకులాడి కలికి పలుకులందలి కలకలలు శ్రావ్యములగుచున్నవి.

. . . ‘మఱియు నొకచోట సురపతి తఱచు మెఱుంగు లడరు కఱకు భిదురముఁ గొని తఱిమి యెఱకలు విఱుగ నఱికిన యెడల పెలలకు నిడిన జలగల పాలుపునం జఱుల నెరగొని పొరలు జరదజగర నికరంబులును. . .’ (II. 88)

ఇందలి లఘ్వలఘురేఫముల పునరుక్తి వలన చిలువలు జరజర పరుగు లిడుచున్నట్లే భాసించుచున్నది.

మగమీల వగఁజాలు తెగఁగీలు కొనువాలు. . . .

వలిజక్కు వలపెక్కు వలుతక్కు వగ నిక్కు. . . .

ఎలతుమ్మె దలదిమ్ము వెలిఁజిమ్ము చెలువమ్ము. . . .

అలచెందో వలవిందు చెలువెందు వెదచిందు. . . (II. 56)

ఈ సీసపద్యపు పాదముల పూర్వార్థములందలి గణములన్నియు (ఒకటి

రెండు తప్ప) ప్రాసమైత్రీయు, అంత్యాను ప్రాసమైత్రీయు కలిగియున్న 'సల'గణములే. ఇట్టి పద్యమాంధ్ర వాఙ్మయముననే మరియొకటి లేదు.

ఇంకను (I. 30, II. 120, III. 38, 41. 52, V. 105 లలో మెత్తని వృత్తనుప్రాసలు కలవు.

యమకము :

'అలరుంబోడుల లోపల

నలరుం బోడుములు నీకు నగ్గలమగుచున్

దలపూ వాడక యుండుము

దలపూవు ధరించి వికచ తామరసాక్షి.' (I. 64)

'ముగ్ధరమణీ రమణీయ విలాస రేఖలన్' (III. 50)

తిమ్మన యమకములలో రామరాజ భూషణునకును, చేమకూర వానికిని గురుత్వము వహించినాడనవచ్చును. మరికొన్ని ముచ్చటైన యమకములు (V.17,7,103)

అంత్యానుప్రాస :

1. ముక్తరోమంధ నిష్పంద గోబ్బందమున్

వ్యక్తగోవర్ధన గ్రావ నిష్పందమున్

2. మంద మందాంశుమన్నందనావేగమున్

కందశన్నీరసారణ్య జీర్ణాగమున్. . .

3. ఘోర భామాసుర గ్రామణీ శిక్షకా

కౌరవాకర్షిత ద్రౌపదీ రక్షకా

4. భేద సందగ్ధ సాందీపసూసు ప్రదా, వేదశాఖా శిఖాంచత్ప్రవాళత్పదా

5. మాధవా, పత్యభామాధవా (II. 38)

అంత్యానుప్రాసయుక్తములైన పై నాల్గుజతల పమానములు నాల్గేసి

రగణములతో కూడినవగుట చే సమాన ధైర్యము కలిగినవి, ప్రాసమైత్రీ కలిగినవి కూడనగుట వలనవాని పౌందర్యమిమ్మడియైనది. ఈ అంత్యానుప్రాసలు పోతనామాత్యుని తలపింపచేయునట్లున్నవి.

ఇంకను II. 85, IV. 49, V. 8 లలో అందమగు అంత్యానుప్రాసలు కలవు.

‘ఆద్యనుప్రాస’¹

‘పాపవ, వప్పి, వైవస్వత, వాసతేయీచరణ, వాయు, వసువల్లభ, వామదేవుల వరుస వీడ్కొల్పి. . .’ (III. 41)

‘మరుదధిప, మలినశుభ, మహిషరథ, మాంసాశన, మకరేశ, మాతరిశ్య, మనుష్యధర్మ, మాహేశ్వరులకు మానవుండీడగునే (IV. 67)

ఇచట తిమ్మన శ్రీనాథుని అడుగుజాడల ననుసరించుచునే అతనిని మించి సంచరించినాడు.²

గుణితక్రమము :

శరధిక్రోడవివేశ, శార్ఙ్గధర, శిష్టధ్యేయ శీతాంశుభా

స్కరనేత్రద్వయ, శుభ్రపంకరుహ భాస్వన్నాభ, శూరాన్వయా

భరణా, శేషశయాన, శైలధర, శోభారమ్య సర్వాంగ, శౌ

ర్యరసోదంచిత, శంఖచక్రధర, శర్వాణీసహాయ ప్రియా (II. 57)³

ద్విప్రాసము :

వనితా జనతా స్మరునకు

ఘనతాపని తారకాభిక ద్యుచరగపి

ఘనతాయన కారక స

త్పనితాత్మనితాంత దాన పరతంత్రునకున్ (I. 32)

ద్యక్షరి⁴ :

మనమున ననుమానము నూ

నను నీనామయేను మనుమననమును నేను

మున్న మాన వన్ను మన్నన

మనుమను నానామునీన మానానూనా (V. 97)

ప్రాసయతి :

ఉపజాతిభందన్పులలో యతికి మారుగా తిమ్మన విస్తారముగ ప్రాసయతినుపయోగించినాడు. ప్రాసయతి సాధారణయతికంటె స్ఫుటముగ ధ్వనింపబడుటచే శ్రావ్యతను చేకూర్చుచున్నది. కనుక దీనిని శబ్దాలంకారముగ పరిగణింపవచ్చును.

కాంతిఁ జెన్నారి వికసిత స్వాంత యగుచు

గలఁక యెంతయు దిగఁద్రోచి చెలువమెసఁగఁ

జేర వచ్చిన ప్రియభామ గారనించి

యున్న యత్తటి మురవైరి పన్నిధికిని (II. 15)

ఈ పైయెత్తు గీతమందు నాలుగు పాదములలోను సాధారణయతికి మారుగా ప్రయోగింపబడిన ప్రాసయతి వలన లభించిన శ్రావ్యత గమ వింపదగినది. ఉపజాతికి చెందిన పద్యములలో సాధారణముగ ప్రతి పద్యము నందును ఒకటో రెండో పాదములలో తిమ్మన ప్రాసయతిని ప్రయోగించును. ఆ పాదముల స్థానములందలి వైవిధ్యము వలన చిత్ర విచిత్రములైన లయ విన్యాసములను సాధించును. పారిజాతాపహరణము మొత్తము మీదగల 48 సీస పద్యములు, 41 గీతపద్యములకుగల 740 యతి స్థానములలో 200కు పైగా తిమ్మన ప్రాసయతులను ప్రయోగించినాడు. ఇది తిమ్మన కవిత్వమున కొక విశిష్టతను చేకూర్చుచున్న దనవచ్చును.

తిమ్మన అర్ధాలంకార ప్రియుడు. అతని రచనలో సాధారణముగ ఏదోయొక అర్ధాలంకారము లేని పద్యముండదనుట అతిశయోక్తి కాదు. సాధారణముగా ప్రతి పద్యమునందును రెండో మూడో అర్ధాలంకారములుండును. అవి సంస్పృష్టి సంశ్లిష్ట సంకరములై పరస్పర శోభావర్ధకములగుచుండును. ఇప్పుడు తిమ్మన సృష్టించిన కొన్ని అర్ధాలంకారయుక్త భావముల స్వారస్యమును దిజ్ఞాత్రముగ పరిశీలింతము.

ఉత్ప్రేక్ష :

‘ఉత్ప్రేక్షా దాక్షిణాత్యేషు’ అనునుడి కనుగుణముగ తిమ్మనకు అత్యంతాభిమాన పాత్రమైన అలంకారము ఉత్ప్రేక్ష.

శ్రీమదికిం బ్రియం బెసంగ, జేర్చిన యుయ్యెల లీల వైజయం

తీమిళితాచ్చ కౌస్తుభము నిద్దపుఁ గాంతిఁ దనర్చి యాత్మవ

క్షోమణివేదిఁ బొల్పెసంగఁ జూడ్కుల పండువు సేయు వేంకట

స్వామి కృతార్థుఁ జేయు నరసక్షతినాథుని కృష్ణరాయనిన్ (I.-1)

ఈ తొట్టతొలి వద్యమునందే ఒకరవ్యమైన స్వరూపోత్ప్రేక్ష దర్శనీయమగుచున్నది. విష్ణునక్షోవాసినియగు శ్రీదేవికి కౌస్తుభరత్నము ఊయెలపలకయోయన ఆసనయోగ్యముగ నుండుటయు, నిడువుగ వ్రేలాడు వైజయంతీమాలయొక్క రెండు చేరులును కౌస్తుభమున కిరుప్రక్కలందు ఊయల చేరులో యనునట్లుండుటయు, అట్టి యూయెలపై నాసీనయై శ్రీదేవి ఊగుచుండుటయు ఈ చక్కని స్వరూపోత్ప్రేక్ష రూపుకట్టించి సహృదయుని మనోనేత్రమునకు వర్షమొనరించుచున్నది. లక్ష్మీ నారాయణుల విలాసము వలన వ్యంజితమైన శృంగార రసధ్వనియు, ‘శ్రీమదికింబ్రియంబెసంగ’ అనుటలో వ్యంజితమైన పత్యాతిరుమల దేవుల మనోరంజనమను కావ్యేతివృత్త ప్రయోజన ధ్వనులును ఈ ఉత్ప్రేక్షాపాందర్యమును ఇమ్మడి చేయుచున్నవి. ఇట్టి శుభారంభముగల కావ్యములో పాఠకునకు విందుల మీద విందులవంటి రసవంతములగు అర్ధాలంకారములు కొల్లలుగ లభింపగలవనుటకీ ఉత్ప్రేక్ష-యొక శుభసూచనగనున్నది.

పారిజాత ప్రసవ ధారణమువలన రుక్మిణి సానఁ బట్టిన మకరాంకు శస్త్రమనఁగ తేజరిల్లినదట (II.- 8). రుక్మిణి అదివరకే మకరాంకుని శస్త్రము. ఇప్పుడా శస్త్రము సానబెట్టినట్లయినది. ఇక నది కృష్ణుని హృదయములోని కెట్లు దూసికొనిపోవునో ఊహింపదగియున్నది. ఇదియొక పసందైన ఫలోత్ప్రేక్ష.

కృష్ణుడు పెల్లగించుటకై పమిపించుచున్న పారిజాత తరుచక్రవర్తి వాతవిధూత శాఖమై చలించుట చూడగా భగవంతుడైన శ్రీకృష్ణుడు తనను గొనిపోమన్నాడను ఆనందముతో నర్తించుచున్నదో యన్నట్లున్నదట (IV.- 51) ఈ రమణీయ

హేతూత్పేక్షకు భావుకుని హృదయమే ఆనందముతో వర్తించును.

ఉత్పేక్షా కుసుమ మాలికలుగ సీసములను రచించుట తిమ్మనకొక ముచ్చట.
 II.- 15, 19, 34, 37, 39, 59, IV.77 ఇట్టి ఉత్పేక్షా మాలికలగు సీసములు. పరశ్చతముగ
 తిమ్మన కల్పించిన ఉత్పేక్షలలో కొన్నింటిని I.- 44, 82, 113, II.- 40, 64, III.- 47,
 48, IV.- 40, 53, IV.- 28 లలో చూడగలము.

రూపకము :

ఉత్పేక్ష- తరువాత తిమ్మనకు అభిమానపాత్రమైనది రూపకాలంకారము.

కడక నేచలిగట్టుపట్టిఁ దను వేడ్కం గూర్చ నేతెంచి పై

బడిగాఁ జొక్కల తూపు లేయఁ గినుకన్జాబిల్లి ముక్కంటి దాఁ

బొడుపుంగెంపను వేడికంట విరులన్సావిల్తుమేనేర్చి చొ

ప్పడఁ దద్భూతి యలందెనా నపుడు బింబంబొప్పఁ బొందుద్యుతిన్ (II.- 45)

ఇందలి ఉత్పేక్ష కాధారభూతమైన పరంపరితరూపకము నందలి ప్రత్యంగ
 సౌష్ఠవము ఎంతటి భావనా బలముతో కూడినదోగదా.

కలకంఠ విటుడు చూతలతాలలన యొక్క తలిరాకువాతెఱను కొరుకగా
 ఆమె అలికంకణముతో మ్రోగెడు విటపహస్తముతో విదల్చినదట. (III.- 56) ఈ
 సావయవ రూపకమునందలి అలిత శృంగారము చర్మశైవ్య మధురము.

I-24, IV-49, V.- 105 సీసములు రూపక మాలలుగా కూర్చబడినవి. లెక్కకు
 మిక్కిలిగాగల చక్కని రూపకములలో కొన్ని I.-17,19,24,137, (౬౬ II.46, 47, III.-
 31, 35, IV.- 30, 31, V.- 11, 12లలో కలవు.

ఉపమ :

తిమ్మన సృష్టించు ఉపమలు కాళిదాసుని ఉపమలకు తోబుట్టువులు,
 వర్ణనస్తు స్యరూప, స్యభావ చరిత్రలకు ఈ ఉపమలు సూత్ర ప్రాయమైన వ్యాఖ్య
 లనవచ్చును.

రుక్మిణీ మందిర వార్తను చెలికత్తె వలన వినిన సత్య 'వ్రేటు వడ్డ

యురగాంగనయుం బలె' వైనదట (I.- 82) సత్య తీవ్ర రోష స్వభావమును, ఏతద్వృత్తాంత శ్రవణము వలన ఆమె అభిజాత్యమునకు కలిగిన అఘాతమును, ఆమె సన్నని మైదీగ స్వరూపమును, తన్నెగనిగ్యమును - ఇన్నింటిని ఈ ఉపమ అతి సూక్ష్మముగ వ్యక్తీకరింప జాలియున్నది.

భోజనశాలకరుగు నారదుడును, అతని ననుసరించు సత్యా కృష్ణులును చంద్రుని వలెను, మెరపుతీగెయు మేఘము వలెను నుండిరట. (II.-17). ధవళ స్నిగ్ధ కాంతి మూర్తియుగు నారదుని, విద్యున్నిభజ్వలత్రృకాశ తనుతరగాత్రయైన సత్యను, సజల జలదశ్యాముడైన కృష్ణుని మూర్తులను ఈ ఉపమ కన్నులకు కట్టినట్లు చేయుచున్నది.

మరికొన్ని మనోహరములైన ఉపములు I.- 99, III.- 85, 97, IV.- 3, 32, V.- 15, 31 లలో చూడగలము.

ఉల్లేఖము :

వర్ష వస్తువును నానా ముఖముల నుండి పరిశీలించి అనేక విధముల వర్ణించినగాని తిమ్మనకు తృప్తిలేదు. కనుకనే ఉల్లేఖాలంకార మాతనికి అభిమానపాత్రమైనది.

‘వలిమల యల్లువాఁడు తలవాఁక ధరించిన పూవు గుత్తి, వే

ల్పులగమి జీవగట్టు, యుడివోవని చల్వల టెంకి, వెన్నెల

ల్మొలచినపాదు, పాల్కడలిముద్దులపట్టి, నృసింహ కృష్ణరా

యల కరుణారసంబు నినుపారెడి చూపులఁ జూచుఁగావుతన్ (బ.6)

ఐదు విధములగ వర్ణింపబడిన చంద్రుని జన్మప్రభృతి చరిత్ర నంతటిని సంగ్రహముగ చెప్పుటేగాక ఆతని సన్మాన్య, సౌశీల్య, సౌమనస్య, సౌజన్య, సౌకుమా ర్యములను కూడ పై పద్యము వ్యక్తీకరింపజాలియుండుటచే విది చంద్రుని సమగ్ర వర్ణనమైనది.

I.- 41, లో చంద్రుని, IV.- 49లో సూర్యుని, I.- 24లో కృష్ణరాయల ఖడ్గమును, II.- 15లో సత్యను ఇట్లు బహుదృక్కోణముల నుండిచేసిన పరిశీలనాత్మక వర్ణనలు కలవు. I.- 60, II.- 34, 37, 39, IV.- 37లలో కూడ సుందరములైన ఉల్లేఖములున్నవి.

అర్ధాంతరన్యాస :

అర్ధాంతరన్యాసములను ప్రయోగించుటలో కూడ తిమ్మన కాళిదాసుని తలపించును. ఆతని అర్ధాంతరన్యాసములు లోకమును కాచివడబోసి తేర్చిన విజ్ఞానానుభవమంతయు ముద్దకట్టినట్లుండును. లోకోక్తులుగా వాడుకొన దగినవి తిమ్మన అర్ధాంతరన్యాసములు. ఆయా కథా సందర్భములను అర్ధాంతర న్యాసములతో సమర్థించుటలో తిమ్మనకు గల నేర్పు నిరుపమానమైనది.

‘పేరలుకం జెందినయట్టి కాంతలుచితవ్యాపారముల్ వేర్తురే’ (I.- 121) అను తిమ్మన సమర్థనమును వినిన పిమ్మట ప్రణయకుపితయైన సత్య శ్రీకృష్ణుని పాదతాడనము గావించుట అనుచితమని ఎవరనగలరు?

‘ఎఱుంగునే సమల కాపరి భావజకర్మ మర్మముల్’ (I.- 125) కృష్ణుని విడై తనమును పూర్వ పక్షమునకవకాశము లేకుండ విరూపించిన మాటకారి మగువగ సత్యను సృష్టించిన తిమ్మన లేఖిని ఎంతనికొనియాడగలము.

‘ధూర్తలంగనల్’ (I.- 20), ‘రాజవల్లభలసూర్యంపశ్య తౌదుర్గదా’ (II.- 69) సహవాసుల దుఃఖము నెయ్యురోర్తురే’ (I.- 33), ‘చాల గాంభీర్యశాలురు సంక్షోభము నొందువారి నెచటన్ లోగొంచు వర్తింపరే’ (IV.- 29), ‘వల్లభలు ప్రాణవిభుం బెడఁ బాయ నేర్తురే’ (IV.- 54) ఇట్టివి తిమ్మనార్యుని అర్ధాంతరన్యాసలు.

శ్లేష :

శ్లేషమనయోగించుటలో తిమ్మనకు గల ప్రతిభ పాటిలేనిది. సభంగ, అభంగశ్లేషలను నిర్వహించుటలో అతడు సూరనకును, రామరాజ భూషణునకును ఆచార్యుడనదగియున్నాడు. సూర్యోదయమును వర్ణించు ఈ సీసము తిమ్మన శ్లేష నైపుణితెల్లిన పతాకమో యనునట్లున్నది.

యామినీ సమయంబు నాశాతటప్రదే

శంబుఁ బ్రసన్న భావంబు నొందెఁ

బ్రియచుంబితాంగనా బింబాధరంబులు

మడురాజు నవపరాగయుక్తిఁ దోచె

నఖిల వస్తువులుఁ బ్రాగచల కూటవిటంక

తలములు నతిరోహితంబులయ్యె

మత్తుంగ పురగోపురోపరిష్ఠలులు సా

రసములు వాత్త సారభములయ్యెఁ

దరుణగోతర్లకంబులు సురపధాంత

రంబులును విచ్యుతప్రగ్రహంబులయ్యె

వియమపరతంత్ర భూదేవచయముఁ గౌశి

కప్రజంబు సమాధియోగమునఁ బరఁగె (II.- 68)

శ్లేష బలముతో శ్రీకృష్ణ, శ్రీ కృష్ణ, దేవరాయచరిత్రలకు సామ్యము చెప్పు I.- 19, రుద్రులయొక్కయు కుబేరుని యొక్కయు ఓటమిని వర్ణించు V.- 11, 'ఓహో' యనిపించు శ్లేషలు, తిమ్మన ప్రయోగించు ఎన్నో అలంకారములు శ్లేషానుప్రాణితములై యుండును, వానిలో కొన్ని I.-9, II.- 30, 43, 47, 62, 66, 69, 88, III.- 6, V.- 11, 12.

'తామసము', 'ఉగ్రుడు,' 'పౌరుషము', 'రాజు', 'నరుడు,' అను పదములకుగల అర్థభేదముల వలన తుళువ ఈశ్వర నాయకునకు ఈశ్వరుడు సాటిరాడని (I.- 9) వ్యతిరేకాంకారమును శ్లేషోద్ఘాతము చేసి తిమ్మన చమత్కరించినాడు. (౬౬ I.- 28)

ఇంకను తిమ్మన పుష్టించిన అలంకారముల పట్టిక ఇట్లున్నది.

అనన్వయము - V.- 29

అనుగుణము - I.- 18

అపహ్నావము - I- 20 II.- 36, 69

అసంగతము - I-16, III.- 18

ఉదాత్తము - I-71, II-53, 86, 88, V.-70

ఏకావళి - III.- 21

కావ్యలింగము - I-17, 137, II-15, 42, 60, V26.

తద్గుణము - I-27, 82, 120, II-49, IV 37.

తుల్యయోగిత - II-68, IV 13, 53, V 36.

దీపకము - II 13

నిదర్శన - I-56, 57, 133, II 12, 63

పరికరము - I-44, 83, II 82, V 27

పరిణామము - IV-91

పరివృత్తి - I13

పర్యాయోక్తి - I-16, 25, 29, III-4, V 24.

ప్రతీపము - I 5

భ్రాంతిమత్తు - I-2, II-86, III-41, IV- 5, 14, 70

మీలనము - II-52, IV- 36.

ముద్ర - I-1, 25, 98.

ముక్తపదగ్రస్తము - I-138.

యథాసంఖ్య - I 24, 27, II 15, IV 9.

రత్నావళి - III-7, 42, IV 46, 63, 67, V 22

వక్రోక్తి - IV 65, 66, V 12.

విభావన - I44, IV 10.

విరోధాభాసము - II 88, III 34, V 10, 80.

వ్యతిరేకము - I 9, 10, 21, 26.

సమము - II 35

సముచ్చయము - I101, II 9, III 19.

సామాన్యము - IV 6, 32

సూక్ష్మము - 183.

స్మరణము - I-20,108, III 28, 50.

శృంగగ్రాహికగా పేర్కొనబడిన పై అలంకారముల వలన తిమ్మనకుగల అలంకారప్రీతి వెల్లడికాగలదు. అలంకారికశైలి ప్రబంధ లక్షణములలో నొకటిగదా.

రుద్రభట్టు అలంకారములు

రుద్రభట్టు తిమ్మన వాడినంత ప్రచురముగా అలంకారములు వాడడు. అట్లని ఆతడు అలంకారప్రియుడు కాకనుపోలేదు. అతనికి అర్థాలంకారముల పైకంటే శబ్దాలంకారములపై మక్కువ ఎక్కువనిపించును.

వృత్త్యనుప్రాస : 'మహాక్షేపాక్షి విక్షేపమం' (XII-87) ఆనందదిం దేవి బందర్ (XIII-3) అక్షి సహస్రం రుధిరోక్షితాక్షర సహస్రాకార (XIII-63), 'పదార్థ సార్థంగళం' (XII-52, వ), 'పదార్థవర్తి సార్థావధి' (XII-61), ఇట్లు రుద్రభట్టు ప్రయోగించు వృత్త్యనుప్రాసలు తరచు పునరుక్తము లగుచుండును. 'పంకరుహాక్ష నంకమంసోంకి తత్పర్యంకదో' (XIII-4వ) 'పారిజాత మహీజాతమ నగజాతే కండు' (XIII-20వ) మొదలగు వృత్త్యనుప్రాసలు సుందరముగనే యున్నవి. కాని ఇట్టివి కొలదిగనే కానవచ్చుచున్నవి. 'అన్నెగం పన్నగారి వాహనం' (XIII-48వ.) 'బరలంజి కంజనాభం' (XII-80వ), 'పంకరుహనాభం కింకరభావది.' (XII-83వ), 'సత్యభామె నికామ ప్రణయకుపితె యాగి' (XIII-5), 'ఏందు మునీంద్ర వృందారకం మడియలు' (XIII-17) ఇట్లు ఏక పర్యాయమాత్ర పునరావృత్తములైనవే ఎక్కువగనున్నవి. ఇవియు పచన భాగములందే అధికముగా కానవచ్చుచున్నవి. మొత్తము మీద వృత్త్యను ప్రాసముపై రుద్రభట్టునకు ప్రీతి వ్యక్తమైనంతగ చమత్కృతి వ్యక్తమగుట లేదు.

ఇంకను XII-62, 65, XIII-50, 60 మొదలగు పద్యములలో వృత్త్యనుప్రాసలు కలవు.

యమకము :

‘బళివిధ్యంసిగె కొట్టనాహవరస ప్రస్యందన వ్యందనం

గళ నంగచ్చవిసత్త్వ రూపశుభ చేష్టావాహ వాహంగళం

జళద శ్యామ సదానగండ రదవిర్భిన్నాగ నాంగళం

విళసద్రత్నగణ ప్రభాపరికర వ్యాకోశ కోశంగళం (XII-52)

‘రోహణశైలం బెర సారోహణమం మాడి’ (XII-54)

‘వాసవం నిజ జననీ గర్భావాసవం పుగువంతె సుగియెయుం, జాతవేద నవజయ జాతవేదనాగి. . . కీనాశం త్రిలోకీనాశ మిదక్కుం. . . ప్రచేతం నిరతిశయాకంప్రచేతనాగి. . .’ (XIII-76వ.) మొదలగు యమకములు సుందరముగనే యున్నవి. కాని రుద్రభట్టు తరచు యమక వ్యామోహమున పదములను పునరుక్తిగావించు చుండును.

‘వైహాయనగతి చతురం

‘వైహాయన పథది నైదిదం’ (XII-5)

‘వతనాగుత్తిరలెందర్

వతనాగదిరు. . .’ (XII-55)

‘సాబగీ యలరం ముడిదరె

సాబగీకచ్చత్ర మాయ్. . .’ (XII-71).

ఇట్టి యమకాభాసములు చమత్కృతి జనకములుగా లేవు. XII-83వ, (XII-28, 29, 57లలో రుద్రభట్టు రమ్యములైన యమకములను కూర్చినాడు.

అంత్యానుప్రాస :

‘అపూర్వాకారదం వారదం’ (XII-64), అను నొక్క అంత్యానుప్రాస మాత్రము విజముగా రమ్యముగా నున్నది. అంత్యానుప్రాస వ్యామోహముతో రుద్రభట్టు తరచు విభక్త్యంత పదములను గుప్పించుచుండును. పైన యమకమునకు ఉదాహరణగానీ

యబడిన 'బళివిధ్వంసిగె. . .' అన్న పద్యమంతయు 'గళం' అను ద్వితీయాబహువచన ప్రత్యయాంత పదములతోనే కూర్చబడినది. అట్లే 'గళం' అను పంచమీ బహువచన ప్రత్యయాంత పదములతో (XII-58, 'దిం' అను పంచమ్యేక వచన ప్రత్యయాంత పదములతో XIII-25, 47 పద్యములు వింసబడినవి. వీనిలో రామణీయకత పూజ్యమనునది ప్రత్యేకించి చెప్పనక్కరలేదుగదా.

ముక్తపదగ్రవ్రము :

'ముక్తపదగ్రస్త చక్ర వాళగద్య' అను పేర రుద్రభట్టు అదితీచేతనాక దీర్ఘమైన శ్రీకృష్ణస్తుతి చేయించినాడు. అది 'జయసకళకళంక విగత ప్రభావ, భావైక రమ్యమాన, మానసాది ప్రవర్తనాధార, ధారణాది యోగ మార్గ ప్రత్యక్ష, అక్షయాకార. . .' ఇట్లే చిన్నవి పెద్దవి చేరి 50 సమాసముల వరకు సాగినది. (XII-57వ.) ఈ సమాసములు కూర్చబడిన క్రమమునకు ముక్త పదగ్రస్త సంబంధ మొక్కటి తప్ప భావగత సంబంధమేమియు లేదు. రుద్రభట్టు ఎంతకును ముక్త పదగ్రహణము కొరకేపాటు పడినాడుగాని, అర్థ స్వారస్యముపై దృష్టి మంచినవాడు కాదు. కనుకనే ఈ గద్యలో దశావతారములను క్రమరహితముగా పరశురామ, వామన, నరసింహ, మత్స్య, వరాహ, రామ, బుద్ధ, కృష్ణావతారములను వరుసలో చెప్పినాడు. ముక్త పదగ్రహణమునకు అనువుగాకనో, లేక క్రమరాహిత్యము వలన కలిగిన మరపువలనో కూర్మావతారమును చెప్పక విడచినాడు. అట్లే శ్రీకృష్ణావతార చర్యలను క్రమరహితముగా కాళియమర్దన, గోవర్ధనోద్ధరణ, కువలయాపీడవధ, పూతనావధ, చాణూర ముష్టిక సంహార, కేశిధేనుక సంహార, కంసవధ, రాసక్రీడల వరుసలో చెప్పినాడు⁶. అర్థ స్వారస్య దృష్టిలేని శబ్దాలంకార వ్యామోహము రుద్రభట్టు నిట్లు హాస్యాస్పదుని గావించినది.

ఉత్పేక్ష :

రుద్రభట్టువాడిన అర్ధాలంకారములు చాల తక్కువ. వాడినంతలో ఉత్పేక్షలను కొంత అధికసంఖ్యలో వాడినాడు. 'ఉత్పేక్షా దాక్షిణాత్యేషు' అను సూక్తి ఇతనికినివర్తించునన్నమాట.

శ్రీకృష్ణుని దర్శించుటకై గుహలో మండి బయటకు తొంగిచూచుచున్న 16000 మంది గంధర్వ కన్యల ముఖచంద్ర బింబముల వలన వారు గుహలో బంధింపబడియున్న మణిశైలము 'షోడశ సహస్రశతులుదయించిన నభిమో' యన్నట్లు

న్నదట⁷. ఇది చక్కని స్వరూపోత్పేక్ష.

సత్యాకృష్ణులు చంద్రికోత్పవము గావించుకొను అవకాశమొసంగుటకు సూర్యదస్తమించి నాడట. మరల సురరక్షకుడైన శ్రీకృష్ణుడు సురలతో పోరాడు వింతను దర్శించు వేడుకతో ఉదయించినాడు⁸. ఇవి ముచ్చటయైన హేతుత్పేక్షలు.

కృష్ణుని గదాయుధము అనురులపాలిటి యమ దండమో యన భయంకరముగానున్నదట⁹. ఇదయొక సార్థకమగు ఫలోత్పేక్ష.

రుద్రభట్టు కూర్చిన అందమైన ఉత్పేక్షలలో కొన్ని XII- 79,81, XII-3, 35, 42, 43, 50, 109, 110 లలో కలవు.

ఉపమ :

రుద్రభట్టు ఉపమలను కొలదిగనే వాడినాడు.

యుద్ధసన్నద్ధుడైన రుద్రుని తృతీయనయనార్చి అతని కిరీట భుజంగ భోగరత్నప్రకారార్చనలెను. నిటలత్రిపతాక కరత్రిశూల హేతి ప్రతిబింబము వలెను. తనుదీధితి రాద్రసాంబు రాశి ఫేన ప్రభవలెను నున్నదని¹⁰ రుద్రభట్టు చేసిన వర్ణన రుద్రుని రాద్రసమూర్తిని కనులకు కట్టినట్లు చేయజాలియున్నది.

శిలీముఖములు (తుమ్మెదలు) పుష్పించిన నవకర్ణికార తరువును చుట్టుకొనినట్లు ఇంద్రునిచే ప్రయుక్తములైన శిలీముఖములు (బాణములు) సీతాంబరధారియైన కృష్ణుని చుట్టివేసిన వనుట¹¹ రుద్రభట్టు కల్పించిన మరియొక చక్కని ఉపమ.

XII.- 76, 96, 105, 106 లలో కొన్ని మనోహరమైన ఉపమలు కలవు.

రూపకము :

రుద్రభట్టు వాడిన రూపకములు కూడ కొలదియే.

ఆనక వీచిరవము, ధ్వజమీనము, శేషాక్షతాంబు కణములతో ప్రకాశించెడు గరుడుడను మైనాకుడు భూమియనెడు సముద్రము నుండి ఆకాసము వంకకు ఎగిరినాడను సావయవ రూపకము¹² రుద్రభట్టు కల్పనాప్రతిభకొక చక్కని మచ్చుతునక.

‘వీరశ్రీమయూరాంగన’ (XII.- 51), ‘చింతాలత’ (XII.- 81), ‘వీరరసాబ్జి’ (XII.- 57) మొదలగు రమ్యములైన రూపకములు మరికొన్ని (XII.- 92, XII.- 61, 69 లలో చూడగలము.

అర్ధాంతరవ్యాస :

ఈ కథా భాగములో రుద్రభట్టు రెండే రెండు అర్ధాంతరవ్యాసములు ప్రయోగించినాడు. వీనిలోచైనను చెప్పదగిన చమత్కృతి గోచరింపదు. ‘తన భార్యను లోకులపహాస్యము చేయుటను ఎవడైన విని వహింపగలడా?’¹³ ‘తన భార్య కిష్టమైన వస్తువును వీరులు అన్యులకిత్తురా?’¹⁴

శ్లేష :

రుద్రభట్టునకు పాండిత్య ప్రకర్షా ప్రకటన వాంఛమెందు. అందుచే అతడు తరచు నానార్థవంతములైన పదములను ప్రయోగించును.

‘హరిదర్శను నపహరింపల్’

హరిపీఠదె హరి శతప్రభం తళర్దు మనో

హరివెరసు హరిహరిమ్మఖ

భరితానక వివదనేటిదం ఖగపతియం’ (XII.- 42)

(హరి (దేవేంద్రుని) దర్శము నపహరించుటకై హరి (సింహ)పీఠము నుండి హరి (సూర్య) శతప్రభవహించి హరిత్ (దిక్) ముఖములను ఆనక ధ్వనులతో నిండించుచు, హరి (కృష్ణుడు) మనోహరితో కూడి ఖగపతి నధిరోహించెను.)

‘శరధియనుగుశ్య శరమం

శరధియి నమరారి తెగెదు. . .’ (XII.- 28)

(అమరారియైన కృష్ణుడు శరధి (అమ్మలపాది) నుండి శరధి (నమ్మద్రము) కక్కెడు వారుణాస్త్రమును తీసి. . .)

అని ఇట్లు కవిగా రుద్రభట్టు తన పాండిత్య ప్రకర్షను చూపినంత వరక బాగుగనేయున్నది. కాని కావ్యగత పాత్రలైన శచీసత్యలు వాగ్యుద్ధమందు తమ నానా

వర్గు పాండిత్యమును ప్రకటించుటమాత్రము అసహజముగానున్న దనక తప్పదు.

శచీదేవి సత్యతో ఇట్లనుచున్నది.

రథచరణపాణి బలమం

మధియిసె, జంభారిగాయ్తు గీర్వాణహతి

వ్యథె నీం గీర్వాణహతి

వ్యథెయం మత్తేకై తంగి పడెదపె యెనగం. (XIII.- 80)

(కృష్ణునిచే దేవతా సైన్యము పారద్రోలబడినందున ఇంద్రునకు గీర్వాణ (దేవతా) హతివ్యధ కలుగనే కలిగినది. చెల్లెలా సత్యా, నీవు నాకు కూడ ఏలనీ గీర్వాణ (వాగ్ధా) హతి కలిగించెదవు?)

సత్యభామ పాండిత్యము తక్కువదికాదు. ఆమె మాటలివి :

‘కులగోత్ర వైరియుం బల

దలనను మెంద మరపతియ నొల్లదె పోదర్

కులగోత్ర వీరభటురుం

బలనాధరుం. . . ’ (XII.- 78)

(ఇంద్రుడు కులగోత్ర) (పర్వత) వైరియు, బల (రాక్షస) దళముడు వగుటచేతనే కులగోత్ర (వంశ) జాలను, బల (సైన్య) నాధులునైన వీరభటులు ఆతనిని వదిలిపోయిరి.)

‘నాగాంతకనీ గరుడం, నాగనదైరావతం. . . ’ (XIII.- 85)

(గరుడుడు నాగాంతకుడు (సర్పవైరి) ఐరావతమో నాగము (ఏనుగు) మాత్రమే)

‘పగె కౌశికంగె పగళే, పగలం కిడిసిదనదర్కె కౌశికం’ (XIII.- 89)

(కౌశికము (గుడ్లగూబ)నకు పగలు (దినము) పగ (శత్రువు). కనుకనే కౌశికుడు (ఇంద్రుడు) (అంధకార శర ప్రయోగముచేసి) పగటిని చెరచినాడు.)

కవికల్పనలుగా ఇవి చమత్కారయుత భావములే. కాని పాత్రల సంభాషణగా

అసహజములు అగుటచే వికారములును.

దృష్టాంతము :

కుపితయైన నత్య సిందూర వస్త్రమును వీడి శ్వేతాంబరమును ధరించుట వలన ఆమె నుండి సంతోషము పూర్తిగ తొలగిపోయినదని చెప్పుచు 'అబ్బినికి బాలా తపము వలన కలుగు సంతోషము చంద్ర కాంతివలన కలుగునా?' అని రుద్రభట్టు దృష్టాంతాత్మకముగా ప్రశ్నించుట చాల పరసముగ నున్నది. (XII.- 77) (చూ.పుట. 101)

విదర్భన :

శ్రీకృష్ణుడు నత్యను 'నిర్మోకము దాల్చిన నాగకన్నిక అందమున నభినయించుచుంటివేమి?' (XII.- 98) అని విదర్భనాత్మకముగా ప్రశ్నించుట సత్యాపాత్ర శీలమున కనుగుణముగ నుండుటచే మిక్కిలి సహజముగను రమణీయముగను నున్నది. (చూ.పుట. 102)

• రుద్రభట్టు వాడిన మరికొన్ని అర్థాలంకారములు.

అతిశయోక్తి : XII.- 37, 62, 95, 107.

అర్థాపత్తి : XII.- 67, XII.- 87, 94

ఉదాత్తము : XII.- 58.

రత్నావళి : XIII.- 25, 76.

సముచ్చయము : XIII.- 74

పారము : XII.- 63

స్వభావోక్తి : XIII.- 50

పరిణామము : XII.- 78.

ప్రతివస్తాపమ : XIII.- 41

మొత్తము మీద రుద్రభట్టు కూర్చిన శబ్దాలంకారములు అతనికి వానియెడల గల వ్యామోహమును వెల్లడించినంతగ రమణీయతను వెల్లడించుననిగ లేవు. తిమ్మన కూర్చిన శబ్దాలంకారములు కౌలదియే యయ్యు సుందరములైయున్నవి.

రుద్రభట్టు కల్పించిన అర్థాలంకారములు సంఖ్యలో తక్కువయైనను రమణీయతతో తిమ్మనకూర్చిన అర్థాలంకారములకు తులనగునట్లున్నవి. తిమ్మన

ప్రతిపద్యమునకను రెండు మూడు చొప్పున అలంకారములను కూర్చగా, రుద్రభట్టు రెండు మూడు పద్యములకొకటిగా అలంకారములను కూర్చి వాడనవచ్చును. దీనికి కొంతవరకు కావ్య స్వభావమును, కొంతవరకు కాలప్రభావమును కారణములన వచ్చును. తిమ్మన కావ్యము కంటే రుద్రభట్టు కావ్యము బృహత్పరిమాణము కలది 5^{1/2} రెట్లు పెద్దది. తిమ్మనవలె ప్రతి పద్యమును శిల్పఖండముగా తీర్చిదిద్దుటకు రుద్రభట్టునకు సాధ్యముకాదు. తిమ్మన కావ్యము నందలి ఇతివృత్తము అల్పమైనది. రుద్రభట్టు కావ్యేతివృత్తము అతి విస్తృతమైనది. అందుచే అతడు ప్రధానముగ కథాకథనముపై దృష్టిని కేంద్రీకరించ వలసియున్నాడు. అనగ తిమ్మనది ప్రబంధ ధోరణికాగా, రుద్రభట్టుది పురాణ ధోరణియని చెప్పవచ్చును. కాలమును బట్టి కూడ రుద్రభట్టు పౌరాణిక యుగమునకును తిమ్మన ప్రబంధయుగమునకను చేరినవారగుచున్నారు. 'ప్రతి పద్యచమత్కృతి' దృష్టి ప్రబంధయుగపు కవులలో ఏర్పడినంత బలముగ పురాణ యుగపు కవులలో ఏర్పడియుండలేదు. ఆ యీ కారణముల వలన రుద్రభట్టు కావ్యము విరళాలంకృతియుతమగుటయు, తిమ్మన కావ్యము ప్రచురాలంకృతియుతమగుటయు సహజమేయగు చున్నది. కనుక అలంకృతుల సంఖ్య తక్కువైనంత మాత్రమున రుద్రభట్టు ప్రతిభ తక్కువదని అర్థముకాదు. సంఖ్యా పరిగణనము వస్తుస్థితి విరూపణ మాత్రప్రయోజనము కలది.

ఇక శబ్దాలంకార వ్యామోహము, పాండిత్య ప్రకర్షా ప్రకటన వాంఛ యనునది మాత్రము రుద్రభట్టులోని లోపములని చెప్పక తప్పదు. ఈ లోపములు లేకున్నచో ఆతని కావ్యము మరింత రమణీయముగ నుండి యుండెడిది.

వర్ణనా వైపుణి

'వర్ణనీయమైనదే కావ్యము,'¹ 'వర్ణనా నిపుణుడేకవి' ప్రతిభా నేత్రముతో తాను దర్శింపగలిగిన లోకోత్తర పౌందర్య తత్త్వమును కవి ఇతరులకు పంచిపెట్టు కృషియే వర్ణన. 'తత్త్వ దర్శనము చేయగలిగి, వర్ణన చేయగలిగినవాడే కవియను ప్రసిద్ధిని పొందగలుగుచున్నాడు.'² 'లోకోత్తర వర్ణనా నిపుణుడైన కవి యొక్క కృతియే కావ్యము.'³

కావ్యము నందుండవలసిన వర్ణనలెన్ని? అవి యేవి? అను విషయమును గురించి అలంకారికులు, కవులు పలుతీరులుగ చెప్పియున్నారు.

512 గద్య పద్యములు గలపారిజాతాపహరణములో 260 వరకు అనగా అర్థభాగము వర్ణనలే ఆక్రమించినవి జగన్నాథ విజయమందలి పారిజాతకథా భాగమైన 265 గద్యపద్యములలో వర్ణనలకు 50 మాత్రమే వివియుక్తములైనవి. అనగా కావ్యమందు వర్ణనా భాగము ఐదవ వంతు మాత్రమే ఆక్రమించినదన్న మాట. అలంకారముల విషయములో వలెనే దీనికివి కావ్య స్వభావము, కాలప్రభావము కారణములు. శ్రీకృష్ణుని సంపూర్ణ జీవిత చరిత్రను చెప్పబూనుకొనిన జగన్నాథ విజయము పురాణ ధోరణినాశ్రయించి కథాకథనమునకే ప్రాధాన్యమొసంగ వలసియున్నది. వర్ణనా భాగములను తీసివేసినచో మిగిలెడి కేవల కథా కథనాత్మక భాగము ఇరువురి కావ్యములందును దాదాపు సమానమగు ద్వైర్యము గలిగియున్నదనుట గమనింపదగియున్నది. రుద్రభట్టు కాలమునాటికి కింకను ప్రబంధధోరణి పూర్తిగా రూపుగొనియుండక పోవుట రెండవ కారణము.

కేవల వర్ణనల సంఖ్యవలనగాని, వర్ణనాత్మక పద్యముల సంఖ్య వలనగాని కవియొక్క ప్రతిభను లెక్కింపరాదు. అలంకారికులు చెప్పిన అన్ని వర్ణనలు ప్రతి కావ్యము నందును ఉండి తీరనక్కరలేదు. సంధ్యంగముల వలెనే వర్ణనలను కూడ ఇతివృత్త వశాయాతములైన వానినే కూర్చదగుమగాని కేవల శాస్త్ర సంపాదనేచ్చతో బలిమిని కొనితెచ్చి పులిమిపెట్టెదాడు.⁵ కొన్ని వర్ణనీయాంశములను వర్ణంపకున్నను కావ్యగౌరవమునకు నష్టములేదు. చేసిన వర్ణనలు హృదయంగమములుగా నున్నచో చాలును.⁶

వర్ణనలకు సహజమైన చక్కని అవకాశము గల ఇతివృత్తము నెన్నుకొనుటలో కూడ కవియొక్క ప్రతిభ గోచరించుచున్నది. తిమ్మన ఎన్నుకొనిన ఇతివృత్తము ఆయా వర్ణనలకు అనుకూలమైనది. 'అష్టాదశవర్ణనలు చేయుటకు తిమ్మనకు కథావస్తువే అనుకూల్యము నొసగినది. అతనికి లేనిపోని సందర్భములు కల్పించుకొనవలసిన గతి పట్టలేదు.⁷ రుద్రభట్టు కూడ ఈ కథాభాగమున వర్ణనలను బలవంతముగ పట్టి తేలేదు. కాని గ్రంథమందలి ఇతర భాగములలో కొన్నిచోట్ల అసందర్భవర్ణనల గావించినాడని విమర్శకుల ఆక్షేపణలకు లోనైనాడు.

వర్ణనలు కవి శక్తిని వెల్లడించుట మాత్రమే ప్రయోజనముగా గలవి.⁸ కావ్యపు యోగ్యత ఇతివృత్త నిర్వహణ, రసపోషణ, ఔచితీపాలనలపై ఆధారపడి యుండును. కనుక పరిణత బుద్ధులైనవారు వర్ణనలకంత ప్రాధాన్యము నొసగరు. వర్ణనలు నాతి

దీర్ఘముగను, కథా సూత్రమునకు భంగము రాని విధముగను ఉండవలెను.⁹ తిమ్మన గావించిన వర్ణనలన్నియు ఇట్టివే. రుద్రభట్టు గావించిన వర్ణనలు మరింత సంగ్రహముగ నున్నవి. సాధారణముగ అవి ఒక పద్యమును దాటిపోవు. చాల వర్ణనలు ఒకటి రెండు పద్యపాదములకే పరిమితములైనవి.

ప్రధానములగు వర్ణనలలో కుమారోదయమును తిమ్మన వర్ణింప లేదు. సముద్ర వర్ణనము కూడ లేనట్లే. మొదటిదానికి (కుమారోదయము) తిమ్మన కథాప్రణాళికలో స్థానము లేదు. రెండవ దానిని (సముద్రము) ఎట్లో పట్టితేవచ్చును. కాని తిమ్మన ఉపేక్షించినాడు. రుద్రభట్టు ఈ కథాభాగములో ఋతు, మధుసాన, ద్యూత, జలక్రీడలను వర్ణింపలేదు. సముద్ర, వనవర్ణనలు కూడ నామమాత్రములే. రుద్రభట్టు దృష్టి కావ్య సమష్టి మీదయుండుట చేత ఒకటి రెండాశ్వాసములలో ఆయా వర్ణనలు లేవని అతనిని తప్పు పట్టలేము.

తిమ్మనగావించిన వర్ణనలలో సత్యా, నారద, అమరావతి, మేరు సూర్యాస్తమయ, అంధకార, చంద్రికా, అభిసారికా, సూర్యోదయ, వనవిహార, జలక్రీడా వర్ణనలు అత్యంత రమ్యములుగనున్నవి. రుద్రభట్టు గావించిన వర్ణనలలో సత్యా, నారద, సూర్యాస్తమయ, చంద్రోదయ, సూర్యోదయ వర్ణనలు రమ్యములుగ నున్నవి.

ఇరువురును వర్ణించిన ఒకటి రెండంశములను తీసికొని ఉభయుల వర్ణనలను పోల్చిచూచుట ఉచితము గానుండును.

పుణ్యకవ్రతాచరణను ఇద్దరును వర్ణించినారు పుణ్యకమునకు విశిష్టమైన భర్తృదానాదికము మాట యటుంచి సర్వవ్రతసాధారణమైన ఉత్సవ పర్లననే పోల్చి చూచినను రుద్రభట్టు వర్ణన తిమ్మన వర్ణనకంటె చాల పేలవముగా నున్నది. రుద్రభట్టు చేసిన వర్ణనమిది :

కెదటిర్దుత్తమపుష్పమొక్క ఘుస్పణం, చెల్లిర్ద కస్తూరి, సూ

సిదపోతాశ్రియ కర్పరం, వెగవ ధూపోద్దామ ధూమం, వధూ

వదనాంభోరుహగంధమం, కెదడుపుద్యచ్చామరౌఘానిలం

ముదమం మాడె సరోజనాభ సభె చెల్వాగిర్దు దొడ్డో లగం. (XII-62)

(చెడరియున్న పుష్పములు, పరచిన కుంకుమపువ్వు, చల్లిన కస్తూరి, వెదజల్లిన కర్పూరము, పైకెగయుచున్న ధూపధూమములు, వధూ వదనాంభోరుహ గంధము, - వీని నన్నింటిని అంతట ప్రసరింపజేయు చామరముల గాలి ముదమును గూర్చుచుండగా సరోజనాభుని సభ నిండుకొలువై చెలువారు చుండెను.)

రుద్రభట్టు చేసిన ఈ వర్ణనలో పుష్పములు, కుంకుమ పువ్వు, కస్తూరి, కర్పూరము, ధూపము, వధూవదనాంభోరుహములు-వీని పరిమళముల గుబాళింపు మాత్రమే కలదు. తిమ్మన సంభార సేకరణ, వ్రతమండప నిర్మాణము మొదలుకొని ఉత్సవ దర్శనాయాత దేవతా జనపు సందడి, రాజఋషి లోకపు త్రొక్కిడి, దానమీయబడు గోవుల అంభారవములు, అధికార నియుక్త పురుషుల సంభ్రమాలాపములు, వేత్ర హస్తాల తర్జనలు, పురోహితుల వేదపఠనములు, వాద్య ఘోషలు, పురోహితులకు గావింపబడిన పూజాదికము, సత్యారుక్మిణీ కృష్ణులు వ్రత మండపమున కరుదెంచు వైభవము - ఇత్యాదులన్నింటిని 12 గద్య పద్యములలో (V 64-75) విపులముగ చెప్పినాడు.

నారదవర్ణనమును చెరియొక పద్యములో చెప్పినారు. రుద్రభట్టు హంస, తెలిమేఘము, సుధావార్తి, మృడహాసము అను ధవళ వస్తువుల పేర్లను పునరుక్తిగావించి నారదుడు వానికంటే ధవళ తరుడని చెప్పిముగించినాడు. (XII-63), (చూ. పుట. 98). నారదుని శరీర ధావళ్యమును రుద్రభట్టు అద్భుతావహముగ చిత్రించిన మాట నిజమే. కాని అంతకుమించి మరేమియు. చెప్పలేదు. తిమ్మన సీసపద్యపు (I-44) ఎత్తుగీతి ఒక్కపాదములో 'దేహకాంతులకాల చంద్రికలనీన' అని నారదుని శరీరధావళ్యమును ఒక్క ముక్కలో ముచ్చటగ వర్ణించినాడు. ఇక నారదుని భుజము నుండి వ్రేలాడు మహతి, అందుండి వెడలు పరిగమవదనిసలు, చేతియందలి మణికమండలుపు, అందలి భాగీరథీ పయస్సులు కర్ణశమ్ములికయందు వ్రేలు పుటికాక్ష వలయము, భుజాగ్రమున చమరవాలము, కక్షపాల, మోక్షద్రు పల్లవ శంకకలిగించు జడలతో నారదుని నంపూర్ణ మూర్తిని మన మనోవేత్రము వెదుట పాక్ష్యాంకింపజేయుచున్నాడు.

కోసావళమనానంతరము నత్యచేసికొనిన 'ముస్తాబు'ను రుద్రభట్టు ఒక్కపద్యములోను, తిమ్మనరెండు పద్యములలోను చేసియున్నారు. రుద్రభట్టు వర్ణన ఇది :

‘కుడుపుర్వం కర్పవిల్లం, పరపువ, కడగణ్ణిం మనోజాస్త్రమం సా

లిడు,పుద్యన్మేఖలా కూజితది నతను కోదండ టంకారముం క

న్నడి, పంఘిన్యాసదిం తావరె గెదరువ, మందస్మితోద్వ్యోతదిం దిం

గడలం బేటొందనుత్పాదినువ తెఱది నానందదిం దేవి బందళ్ (XIII-3)

(వంపు దీరిన కనుబొమ్మలతో చెరకువింటిని ఎక్కిడి, కడగంటితో మనోజాస్త్రమును సారించి, ఉద్యన్మేఖలాకూజితముతో అతనుకోదండ టంకారమును మొరయించి, అంఘిన్యాసముతో తామరలను చల్లి, మందస్మితోద్వ్యోతముతో మరియొక పాలకడలినుత్పాదించు తెరగున సత్యాదేవి ఆనందముతో నరుదెంచెను). రుద్రభట్టు సత్యను మన్మథుని ఆరవ బాణమో యనునట్లు చేసిన ఈ వర్ణన శృంగార రసభరితమై మనోహరముగ నున్నది. తిమ్మన ఒక పద్యములో (II-14) సత్య ముస్తామను వర్ణించి, రెండవ పద్యములో (II-15) ఆమె కోపోపశాంతిని, మనఃప్రమోదమును రూపకోత్రేక్షాక్రమాలంకార సహితముగ చెప్పినాడు. ఈ సీసపద్యము భావమునంతటిని రుద్రభట్టు (ఆనందదిం’ అని ఒక్క ముక్కతో ముగించినాడు. సత్యా సౌందర్యమును తిమ్మన వర్ణించిన తీరుకంటే రుద్రభట్టు వర్ణించిన తీరు మేల్తరముగా నున్నదనక తప్పదు.¹⁰

తిమ్మన గావించిన పారిజాతపుష్ప వర్ణనము ముందు రుద్రభట్టు గావించిన వర్ణన సూర్యుని ముందు దీపము వలెనున్నది. ఈ విషయమై ఇంతకు ముందే విశదము గావింపబడినది. (పుట. 190).

సత్యాకృష్ణుల నాకలోకయాత్రను రుద్రభట్టు మూడు కందములలో వర్ణింపగా, తిమ్మన 27 గద్య పద్యములలో (II-77-103) వర్ణించినాడు. (చూ.పుటలు 108).

రుద్రభట్టు గరుడుని శరీరకాంతులను శ్రీకృష్ణుని శరీరకాంతిని, ఆతని పీతాంబర శంఖ చక్రముల కాంతులను మాత్రమే వర్ణించినాడు. గరుడుని గమన వేగమును వర్ణింపలేదు. తిమ్మన గరుడుని గమన వేగమును, చాతుర్యమును మూడు పద్యములలో (II-77, 82, 83) వర్ణించినాడు. కృష్ణుని పంచాయుధములను ఒక పద్యములో (II-78) వర్ణించినాడు. గగనయానము వలన సత్యాకృష్ణుల సౌందర్యమునకు గలిగిన పెంపును రెండుపద్యములలో (II-79, 80) వర్ణించినాడు. ఇది గాక కృష్ణునిచే సత్యభామకు మార్గమందలి మేరువు, కామధేనువు, యక్షులు, అమరావతీ నగరపు దృశ్యము మొదలగు విశేషములను 16 పద్యములలో (II-84-100) వర్ణింపజేసినాడు.

ఈ సందర్భమున రుద్రభట్టు కృష్ణునిచే సత్యభామకు ఇట్లు చెప్పించినాడు.

“అడకిల్గొందూర్వలోకవ్రతతి విపుల దేవాలయం, చంద్రసూర్యర్
సాదర్శన్, తారాళి పుష్పం, సురనది వసుధారాష్టవం, ద్వీపవేళుం
కడలేళుం వృత్తపీఠం, కవకగిరి మహాలింగవెంబంతు చెల్వం
పడెదత్తీ విశ్వవస్మజ్జతరకమలభూ కల్పితం సత్యభామె.” (౧౩1-45).

(దాంతరగా పేర్చియున్న ఊర్వలోకవ్రతతి విపుల దేవాలయము; చంద్రసూర్యులు దీపములు; తారాళిపుష్పములు; సురనది వసుధారాష్టవము; ఏడు ద్వీపములును, ఏడుకడలులును వృత్తపీఠము; కవగిరి మహాలింగమును అనునట్లు చెలువము పడయుచున్న ఈ విశ్వము అస్మజ్జతరకమలభూ కల్పితము, సత్యభామా)

అనంత బ్రహ్మాండము నంతటిని ఒక్క పద్యములో అతి సంగ్రహముగ ఉత్పేక్షాభరితముగ వర్ణించిన రుద్రభట్టు ప్రతిభను ప్రశంసింపక తీరదు. ఐనను మార్గమధ్యమందలి దర్శనీయ విశేషములను తిమ్మన వలె రుద్రభట్టు విపులముగ వర్ణింపకుండుట ఇంపునింపకున్నది. ప్రియుడు ప్రియురాలికి దారియందలి వింతలను చూపి వర్ణించుట సరసమైన భావముగదా¹¹.

సూర్యాస్తమయ, చంద్రోదయ, సూర్యోదయములను తిమ్మన క్రమముగా ఏడు (II-30-33, IV-42-44) పద్యములలోను, పండ్రెండు (II-38-48; IV-47) పద్యములలోను, పదమూడు (II-59-70; IV-49) పద్యములలోను వర్ణింపగా రుద్రభట్టు ఒక్కొక్క పద్యము చొప్పున మాత్రము (౧౩ 34, 35, 36) మాత్రము వ్రాసిముగించినాడు. (చూ. పుట. 106, 107) వానిని కథా సందర్భముతో అనుసంధానము చేసిన నేర్పు మాత్రము ప్రశంస నీయము.

దేవేంద్రుడు కృష్ణునిపై ప్రయోగించిన వజ్రమును రుద్రభట్టు చిన్న చిన్న పదములతో గూడిన ఒక కందములో వర్ణించినాడు. (౧౩ -105)

హరవేత్ర వహ్నియుం సం

హరణాగ్నియు మిదఱ కాంబునోళ్ దొరెయక్కుం

దొరె యల్లు గర్జనాడం

బరదాళిదర్శనిప వజ్రదిం వృషనిట్టం (౧౩-105)

(‘హరనేత్ర వహ్నియు, నంహరణాగ్నియు దీనికి వేడిమియందు సరిగావచ్చును. గర్జనాడంబరమున మాత్రము దీనికి సరికావు,’ అనునట్లున్న వజ్రముతో వృషుడేసెను.)

శాంత శృంగార రసములకు గూడ మహాస్రగ్ధరలను, తెగబారెడు సమాసములను, పరుష సంయుక్త రూక్షాక్షరవంత శబ్దములను ప్రయోగించు రుద్రభట్టు కోమల పదబంధముతో, కందపద్యమందు వజ్రాయుధమును వర్ణించుట వలన ఆతని వర్ణనాచితీజ్ఞానమునే శంకింపవలసి వచ్చుచున్నది. సహజముగ మృదుపదబంధమున కలవడి, చంపకోత్పల ప్రియుడైన తిమ్మన ఈ పట్టున కట్టిన మహాస్రగ్ధర బెడిదములగు పిడుగులను వర్ణించుచు గర్జనాడంబరముతో పాగినది. తిమ్మన వర్ణనాచిత్యమును పాటించినాడని వేరుగా చెప్పవలెదు.

“శతధారాజాయమాన జ్వలనముఖ శిఖాచ్ఛాదితాభ స్థలంబై

వితతాభీల ధ్వనిశ్రీ విలపన బధిరోద్విగ్న దిగ్వారణంబై

కృతలోకాలోక ముఖ్యాఖిలగిరి చలన క్షీప్ర భూమండలంబై

పతయాళు ద్వాదశాత్మ ప్రకరఖరకరౌప్యమై యేగు దేరవ్.” (V-35)

సత్యాకృష్ణులరహా కేళిని తిమ్మన ఎట్లుసభ్యముగను, సంగ్రహముగను వర్ణించి ఔచిత్యమును పాటించినాడో (II-53; IV-48) రుద్రభట్టు కూడ అట్లే సభ్యముగను, సంగ్రహముగను వర్ణించి ఔచిత్యమును పాటించినాడు. ఐనను ఈ సందర్భమునం దాతడు ప్రయోగించిన ‘సురతార్లవ’ పదము మాత్రము వెగటు గొలుపుచున్నది. (౧౩ 35వ.).

మొత్తము మీద చూచినచో రుద్రభట్టు గావించిన వర్ణనలు సంగ్రహములనియు, తిమ్మనవి విపులములనియు చెప్పవలెను. రుద్రభట్టు వర్ణనస్తువు యొక్క వీధిని యొక్క విశేషమును మాత్రము చెప్పుటతో తృప్తి చెందును. తిమ్మనకు దాని సమగ్ర స్వరూపమును చిత్రించినగాని తృప్తిలేదు. అనగా రుద్రభట్టు దృక్కోణైక మాత్ర పరిశీలకుడు; తిమ్మన అనేక దృక్కోణ పరిశీలకుడు. దీనికి ఆయా కవులెన్ను కొనిన ఇతివృత్త స్వభావము కూడ చాలవరకు కారణమనక తప్పదు. రుద్రభట్టు శ్రీకృష్ణుని

సంపూర్ణ జీవిత చరిత్రను రచింపబూనిన వాడగుటచే కావ్యమార్గము కంటె విశేషముగ పురాణమార్గము నాశ్రయింపవలసిన వాడైనాడు. తిమ్మన ఎన్నుకొనిన ఇతివృత్తము అల్పమైన దగుటచే విస్తృతములగు వర్ణనలను గావించి కావ్యమునకు గాత్రవృద్ధి గావించ వలసినవాడైనాడు. ఇరువురును తమ తమ మార్గములలో అందెవేసిన చేతులే.

కవిసమయములు

కీర్తియు, హాసమును తెలుపనియు, అనురాగమును కోపమును ఎరుపనియు, అపకీర్తియు పాపమును నలుపనియు కవులు వర్ణించుచుండును. వానికా వర్ణములు కవిసమయ సిద్ధములు. ఈ కవిసమయములకు భావనయే ఆధారము. చకోరములు వెన్నెలను త్రాగుట, పాములుగాలిని తినుట, పందికోరలు వెదుళ్లు మున్నగు వానిలో ముత్యములు పుట్టుట మొదలగునవి లౌకిక సత్యములు కావు. కావ్యలోక సత్యములు. కవులది అది యొక ప్రత్యేక లోకము. భౌతిక లోకమున అసంభవములైనవి. కవుల భావనాలోకమున సుసంభవములగును. కనుకనే కవిభారతి నియతికృతినీయమ రహితయు, ఘోరైకమయియుననుట, నిరంతర కావ్య పఠన వ్యసనము, రసాస్వాదన సమర్థులైన రసజ్ఞులకు మాత్రమివి అమృతగుళికలు. కవితోబాటుగ కవితా లోకమున విహరింపగల భావుకుడైన పాఠకుడే అలౌకికమై, బ్రహ్మానంద సహోదరమగు కావ్యానందము ననుభవింపగలడు.

ప్రకృతి విరుద్ధములైన కవి సమయములను కావ్యములలో విబంధించుట కవి యొక్క లోకజ్ఞతా విహీనతకుగాక కావ్యలోకజ్ఞతకు ద్యోతకము, ఖ్యాత విరుద్ధత కవి సమయములలో దోషముగాక గుణమే యగును.¹ నిరంతర బహుకావ్యవ్యాసంగము గల కవికి మాత్రమే కవి సమయములు వాచో విధేయములు కాగలవు. కవిసమయములను తన కావ్యమున అధికముగ చొప్పించిన కవి ప్రతిభయేగాక వ్యుత్పత్తి గూడ కలవాడని తెలియగలము.

తిమ్మన రుద్రభట్టులు తమ కావ్యములలో వాడుకొనిన కవి సమయములను గుర్తించుము.

తిమ్మన తన కావ్యమంతటను కవి సమయములకు కొల్లలుగ వాడినాడు. వాని వలన అతని కావ్యమార్గము ఎన్నియో మడుంగులతిశయించినది. తిమ్మన

వాడిన కొన్ని కవి సమయములను దిజ్ఞాత్మముగ పరామర్శింతము.

కొందరు పౌరాణిక వ్యక్తులను, కొన్ని వస్తువులను, కొన్ని భావములను ఒకానొక వర్ణము గలిగిన వానిగ కవులు వర్ణింతురు.

నారదుడు, శివుడు, బలరాముడు, గంగ, కీర్తి హాసము తెలుపు.

నారదుడు, తెలుపు I 44, II 17 గంగానది తెలుపు II 47,53, V28

శివుడు తెలుపు I 24, II 45, కీర్తి తెలుపు - I 24, II 52

బలరాముడు తెలుపు I 24, II 45 హాసము తెలుపు - I 20, II 53

ఐరావతము తెలుపు - I 28

కోపము ఎరుపు - II 3

కృష్ణుడు, మన్మథుడు, వినాయకుడు, పార్వతి రాహువు, రాక్షసులు, యమునానది, బురద, ఖడ్గము, దావము, ధూమము నలుపు.

కృష్ణుడు నలుపు - II 17,35,81 యమున నలుపు - III 47,81, IV37

మన్మథుడు నలుపు - II 35 పంకము నలుపు - II 34

గజమదము నలుపు - I27, II32, III38, IV46 వినాయకుడు నలుపు - 35

ఖడ్గము నలుపు - I24, IV46 పార్వతి నలుపు - I24, II35, 45

రాహువు నలుపు - II88 ధూమము నలుపు - IV46

రాక్షసులు నలుపు - II53, IV46 అపకీర్తి నలుపు - III35

విషము నలుపు - II62 ఆకాశము నలుపు - II34

అనేక కవిసమయములు పరస్పరానుప్రాణితములై ఒకే భావములో గుదిగ్రుచ్చ బడి యుండుట తిమ్మన కల్పనలలోని విశిష్టత, కృష్ణరాయల ఖడ్గము మేను పగము యశోమహేశానునకును (I 24) అను తేటగీతి పాదములో అర్ధనారీశ్వర

స్వరూపము భావింపబడియున్నది. ఈ కల్పనలోని స్వారసము కీర్తి తెలుపు, ఖడ్గము నలుపు శివుడు తెలుపు, పార్వతి నలుపు అను కవిసమయములపై ఆధారపడియున్నది. మచ్చగల చంద్రుడు అను బలరాముడు తమోయమునను భంగము నొందింపగా చంద్రికా పూరమను గంగానది దానిని తేర్చుటకు వచ్చెనను కల్పన (II47) బలరాముడు తెల్లని వాడనియు, అతడు నల్లని వస్త్రమును ధరించుననియు, యమున నలుపనియు, గంగ తెలుపనియు గల కవిసమయములను గుర్తింపనిదే బోధపడదు, తమోభిసారికలు అంధకారమును శాశ్వతము గావింపుడని మన్మథుని, శ్రీకృష్ణుని, కాళికను, వినాయకుని ప్రార్థించిరి, ఆయా దేవతల కిష్టములైన నల్ల చెరుకు, నేరేడు పండ్లు మొదలగు పదార్థములను సమర్పించు కొందుమని మ్రొక్కుకొనిరి, ఆపదార్థములన్నియు నల్లనివే, ఆదేవత లందరును నల్లని వారే. నల్లని దేవతలకు నల్లని పదార్థములను నివేదించుకొనినచో నల్లని చీకట్లు శాశ్వతముగనుండునని ఆ తమోభిసారికల ఆశ, (II35)²

మరి యొక విశేషము. లోకమున భిన్న వర్ణములుగ అనుభూతములగుచున్న నలుపు, నీలము ఆకుపచ్చ అనువర్ణములు కవిలోకమున ఒకే వర్ణముగ చెల్లు బడియగుచున్నవి. కనుకనే పైన పేర్కొనిన (II35) పద్యములో తిమ్మన నల్ల చెరకు, నల్లగలువలు, కప్పు కప్పడము, కస్తూరి, కాటుక, నేరేడు పండ్లు, పింఛము, చిలుక, వనమాలిక, దూర్వలు - అన్నింటిని గుదిగ్రుచ్చి నల్లనివిగనే చెప్పినాడు.

కవుల ప్రత్యేకాభిమానమునకు పాత్రమైన కొన్ని పక్షులు కలవు - కోకిల, హంస, చకోరము, చక్రవాకము ఇత్యాదులు, వాని తిండి తీర్థములను గురించి కొన్ని కవిసమయములు కలవు.

కోకిలలు మామిడి చివుళ్ళునే తినును - I72, 133, III49,56

వాని కంఠము పంచమ స్వరమును పోలియుండును -

ఆడుకోయిలలు కూడ కూయును - II33.

సరస్సులు, నదులలో హంస లీడులాడును - IV35.

అవి శరదృతువులోనే వచ్చును - II50.

వాని కంఠధ్వని అందెల రవళిని పోలియుండును - II14.

సత్యభామ పసిడి యందెల రవళితో నడువగా హంసలు ఆమె నను సరించుచు వచ్చెనట. (II14), ఆమె యందెల రవళి రాయంచల కూతలను భ్రమగొలుప జాలియుండెనని అర్థ శక్తి మూలాలంకారధ్వని.³

చకోరములు వెన్నెలను త్రావును - II49,59

వెన్నెల భాజన గ్రాహ్యముగనుండును - II49

చకోరపు పేరంటాండ్రు కులము సాముల నందరను కూర్చుండ బెట్టి చిగురు విలుకాని జాతర వేళ పెట్టిన వెన్నెల బువ్వపు బంతి విందు (II49) రసజ్ఞలోకమునకు నోరూరింప జేయునదిగ నున్నది.

చక్రవాకములు రేజీకటి పక్షులు, వాని జంటలకు రాత్రివేళ విడబాటు తప్పదు. తెల్లవారులు విరహవేదనకులోనగు చక్రవాక దంపతులను చూచుచు జాలిపడుట కవులకును తప్పదు II31,53, IV49.

తుమ్మెదలు కవులకు అవరిహార్యమైన కవితాద్రవ్యము. వానిని ఆశ్రయించు కొనినవి ఎన్నో కవి సమయములు :

తుమ్మెదలు పుష్పముల పై ముసురు కొనును - III5

గజమదమునకు ముసురుకొనును - V18.

తుమ్మెదల రుంకారము విరహిణులకు గిట్టదు - I 72.

సంపెంగ వాసన తుమ్మెదలకు గిట్టదు - III51, 57⁴

ఒక తుమ్మెదకు గోరంట పుష్పమును చూచినోరూరియు, దానికి ప్రక్కనే సంపంగి యుండుటచే సమీపింప లేక ఉస్సరు మని మరలి పోయినదట. (III51)

తామరలు, కలువలు రెండును జలజములే, ఐనను కేవల భిన్న స్వభావము గలవి. వానిన రాగ ద్వేషములు భిన్నములు, సూర్యోదయ సమయమున పద్మములు వికసింపగా కుముదములు ముకుళించును. చంద్రుని చూచి కలువ కన్నె మొగము విప్పారును, పద్మిని మొగము ముడుచు కొనును. ఈ కవి

సమయముల పెట్టుబడితో తిమ్మన సంపాదించిన లాభముల పట్టిక:

పద్మ వికాసము - II5.; ముకుళనము - II31,33,41,64, IV49

కుముద వికాసము - II41 ముకుళనము - II65,67,69

చంద్ర కరస్పర్శకు కలువలు వికసించుటయు, కమలములు ముకుళించుటయు కారణముగ చంద్రుడు 'కుముదంబుల చక్కలిగింత 'నవసారసలక్ష్మి తొలంగు బావ' ఐనాడు (II41). సూర్య కిరణముల సోకునకు పద్మిని వికసించుటను జృంభికలతో మేల్కొంచుటగను (II67), కుముదిని ముకుళించుట అది రాజ వల్లభయగుటచే అసూర్యంపశ్యయగుటగను (II69) తిమ్మన సరసమైన కల్పన గావించినాడు. సంజవేళ పద్మములు ముకుళించు నపుడు తుమ్మెదలు వానిలో చిక్కువడి పోవుటయు మరునాటి వేకువవేళ పద్మములు వికసించునపుడు అవి విడుదల యగుటయు ముమ్మారు (II41, 64, IV69) చిత్రంపబడినది.

పద్మములు వర్షర్తువులో శోభింపవు

శర దృతువులో జాజిపూలు శోభిల్లవు - II50.

గ్రీష్మర్తువులో నవమాలతి పుష్పించదు - III5.

శరదృతు ధర్మములను వెన్నెల రాత్రియం దారోపించి వెన్నెల రాత్రిని శరవృతువుగ వర్ణించుట (II50) తిమ్మన ఊహ శక్తి కొకమచ్చుతునక.

షడ్వతువులకు యుగపల్ స్థితి - III45, 46.

వర్ష ర్తువులో మేఘ ధ్వనికి నెమళ్ళు వృత్యము చేయును - II37.

సంస్కృత వ్యాకరణముననుసరించి వృక్ష శబ్దము పుంలింగము లతాశబ్దము స్త్రీలింగము. ఈ వ్యాకరణ సమయ మాధారముగ కల్పింపబడిన కవిసమయము లతావృక్ష దాంపత్యము (IV54).

భూర్జ వృక్షములు హిమ వంతము పైమండును - II90.

సూర్య చంద్రులు మేరుగిరిని ప్రదక్షిణింతురు - II85.

చంద్రునిలో జింక కలదు - II87.

చంద్ర కాంతికి చంద్ర కాంత శిలలు ద్రవించును - II49,53.

శివుని శిరోభూషణము బాల చంద్రుడు - I2.

దేవతలు అనిమిషులు - IV64.

ఐరావతము చతుర్దంతము - IV78.

సర్పములు చందన కోటరములలో నివసించును - I98.

- ఉద్యానములలో పూదేవే ఏరులై పారును - I71.

వదిని కుల్యగను దీర్ఘిగను చెప్ప వచ్చును - II42, IV28.

నదులలో పద్మములు, నాచు ఉండును - IV26,30,31,33,34,36,39.

తామ్రపర్ణిలో ముత్యములు దొరకును - IV37.

ముత్యములు సముద్ర గర్భమున ముత్యపు చిప్పలలో పుట్టు ననియే లోకమెరుగును. కాని కవులకు తెలిసిన మౌక్తికోత్పత్తి స్థానములు చాల గలవు. వీనుగుల తలలు, మేఘములు, పంది కోరలు, శంఖములు, చేపలు, పాములు, వెదుళ్ళు, చెరకు గడలలో కూడ ముత్యములు పుట్టునని కవులు నమ్ముదురు. ఈ నమ్మిక ఆధారముగ తిమ్మన కల్పించిన భావములు - I34,II28,III38,60,V28

శ్రీకృష్ణుడు ఐరావతపు తల వ్రయ్యలు చేయగా జారిన ముత్యపుజాలు హిమవత్సర్యత శిఖరాగ్రముల నుండి క్రిందికి దుముకు గంగా వ్రవాహము వలెనున్నదట (V28) హిమాలయ, ఐరావత, గంగా మౌక్తికములన్నియు తెల్లనివే.

అందగాదైన పురుషుని చూచినప్పుడు యువతులకును, యువతీ సాంగత్యము వలన పురుషులకును స్తంభప్రళయ రోమాంచాది సాత్త్విక భావము

లంకురించును. (II48, III12, 15, 17, 18, 19, V25) పౌధాగ్రము నుండి కృష్ణుని దర్శించుచున్న నేలుపు జవరాలోకతె అతని పౌందర్యమునకు చొక్కి పాత్మిక భావములకు లోనై న్రూన్పాటు చెందినది. అమెకు తన నీవిక సడలినదే తెలియదు. ఐనను స్వేదమంకురించి చీరను జారిపోకుండ కాపాడినది. ఆచారలాజలను చల్లుటను పాధ్వస కంపము తానే నిర్వర్తించినది. (III17).

దోహదములది అది యొక ప్రత్యేకశాస్త్రమే, దోహదమనగా అకాల పుష్పోత్పాదన కృషి ఏచెట్టున కేది దోహదమును విషయమున కవిసమయ శాస్త్రజ్ఞులలో స్వల్పమైన అభిప్రాయభేదము కాన వచ్చుచున్నది.

ఆయావృక్షములకు ఆయాదోహదములు గావించినపుడవి పుష్పించునని ప్రాచీన శాస్త్రము, తిమ్మన మరొక మాతన విషయమును తెలిపినాడు. స్త్రీలు ఏ పుష్పమునైన మనసులో కోరుకొనిగాని (IV9), కోరుకొనకుండగాని (IV10) పారిజాతమున కాయా దోహదములు చేసినచో అది ఆయా పూలు పూయునట.

ఈ దోహదశాస్త్రాను గుణముగ తిమ్మన అల్లిన ఒక అల్లిక: ఉష: కామిని వక్షీకూజితములను వల్లనములతో పాడుపుకొండయను కొండ గోగునకు దోహదమొనరింపగా, అది పాటల వర్ణరంజితమైన పుష్ప గుచ్ఛమును విడచినది. ఆపూగుత్తి పేరే సూర్యుడు. (II70).

తిమ్మన ఉపయోగించుకొనిన కవి సమయములు అతని సంప్రదాయ జ్ఞతకును, వ్యుత్పత్తికిని సూచకములు కాగా, ఆసమయములను ఆధారము చేసికొని అతడు చేసిన వర్ణనలు, కావించిన కల్పనలు అతని ప్రతిభకు సూచకములగుచున్నవి. ప్రతిభావ్యుత్పత్తులు రెండును చేరినప్పుడే గదా సుందర కావ్యసృష్టి కాగలిగినది.

5. 'ప్రతిభావ్యుత్పత్తి మిథ: సమవేతే శ్రేయస్య' ఇతి యాయావరీయ:-
కావ్యమిమాంస.

రుద్రభట్టు కవిత్వములో కవిసమయముల కొరకై దుర్బిణితో వెదుక వలసియున్నది. అట్లు వెదుకగా పారిజాతాపహరణ కథా భాగమందలి 265 గద్య పద్యములలో ఐదారు చోట్ల మాత్రము కవి సమయచ్ఛాయలు కన్పించు చున్నవి.

వారదాగమమును వర్ణించు సందర్భమున అతడు తెల్లని వాడను కవినమయానుసారి వర్ణన చేయబడినది. నవ్వు, అమృతము తెలువను కవినమయమునకుగుణముగ అతడు మృదహాసముతోను, సుధావారిధితోను పోల్చబడినాడు. (XII63. చూ.పుట 163) ఇదే కవినమయ మార్ధారముగ సత్య భామా సౌందర్య ప్రశంసా సందర్భమున ఆమె మందస్మితము మరియొక క్షీరసముద్రమును పు తిల్ల జేయుచున్నదని ఉత్పేక్షింపబడినది. (XIII3.చూపుట 279)

మేఘగర్జనకు నెమలి నృత్యము చేయునను కవినమయ మార్ధారముగ వరక వధానంతరము దేవానక ఘన రవమునకు వీర శ్రీ మయూరాంగన వర్తించెనని రూపకముతో జోడించి చెప్పబడినది.

శరచ్చంద్ర కాంతికి కలువలు వికసించునను కవి సమయ మార్ధారముగ శ్రీ కృష్ణుడు 'సందగోప మన: కుముదినీ చంద్రు'డని అదితి కృతస్తోత్రములో సంబోధింప బడినాడు (XII57). సత్యభామ శ్వేత వస్త్రమును వీడి పిందూర వస్త్రమును ధరించుట వలన ఆమె సంతోషము మరింతగ క్షీణించినదని చెప్పుచు 'అబ్జినికి బాలాతపము వలన కలిగిన సంతోషము చంద్ర కాంతి వలన కలుగునా?' అని దృష్టాంత పూర్వకముగ రుద్ర భట్టు ప్రశ్నించినాడు (XII77. చూ.పుట 101).

కృష్ణుడు సీతాంబరధారియను కవినమయము వార్ధారముగ గొని 'సూర్యుడు కృష్ణుని వస్త్ర కాంతులచే ఆపహృతమైన స్వీయ ప్రభ గలవాడై అస్తమించె' నను చక్కని వర్ణనను రుద్రభట్టు చేసినాడు (XIV34, చూ.పుట 106)

సూర్య కిరణ స్పర్శ వలన సూర్య కాంతము ప్రజ్వరిల్లునను కవినమయము పై ఆధారపడినది - 'అర్కకాంతి వలననే అర్క గ్రావము ప్రజ్వరిల్లు నట్లు, నీపామర్ద్యము కంటే వేరైన నా విక్రమ మే మున్నది? అని కృష్ణ మద్దేశించిన వైనతేయుని వినయోక్తి (XIII 41, చూ.పు 107)

గజములు నలువని, వాని గండ స్థలముల నుండి మద జలము ప్రవించుచున్నదని (XII 52), ఒక మారును, ఐరావతము తెలుపని (XII62) ఒక సారియును కల్పవారహితములగు సాధారణోక్తులలో చెప్పబడినది.

ఇంతకు మించి ఈ కథా భాగములో రుద్రభట్టు కవినమయముల

నాశ్రయించిన సందర్భములు కనుపింపవు.

వందల కొలది కవి సమయ ప్రయోగ యుత రమణీయ భావములకు నిధిమైన తిమ్మన కవిత్వముతో పోల్చి చూచినప్పుడు రుద్ర భట్టు కవిత్వము కొంత పేలవమనిపించి తీరును.

ఔచిత్య పోషణ

రస వంతమగు కావ్యమునకు ఔచిత్యమే¹ జీవితము అనౌచిత్యమున కంటె రసభంగమునకు కారణము లేదు.² కనుక తిమ్మన రుద్రభట్టులు తమ కావ్యములలో ఔచిత్యము నెంత వరకు నిర్వహించిరో పరిశీలింతము.

తిమ్మన చేసిన కొన్ని కల్పనలు, వర్ణనలు అనౌచిత్య దోషజాస్థములని పలువుర విమర్శకు పాత్రములైనవి. అవి 1. పారిజాత మహిమావర్ణన సందర్భమున నారదుడు రుక్మిణి యెదుట రతి ప్రసంగము చేయుట, 2. శ్రీ కృష్ణుడు సత్యపాదములకు నమస్కరించుట, 3. సత్య కృష్ణుని శిరస్సును తన్నుట, 4. కృష్ణుడు దేవేంద్రుని చేత సత్స్పృతుడై పారిజాతమునవహరించుట, 5. యుద్ధములో ఇంద్రుని ఓటమి. ఈ సందర్భములలో ఒక్కొక్క దానిలో అనౌచిత్యమెంత వరకు కలదో, దానిలో తిమ్మన ఎంత వరకు బాధ్యుడో పరిశీలింతము.

1) 'అలీనీలాలక.....' పద్యము (I60) వ్రాసినందులకై దాదాపు విమర్శకులందరి చేత తిమ్మన చీవాట్లు తినినాడు, తిమ్మన శైలీలాలిత్యచీ మాధుర్యములకును, వర్ణనానైపుణికిని, కల్పనా శక్తికిని, గ్రంథ మంతట పాటించిన ఔచితీ నిర్వహణమునకును జోహారులు సలిపిన వారే ఈ పద్యమునకై తిమ్మనను మొగ మాటము చూపక విమర్శించిరి. ఈ సందర్భమున తిమ్మన 'తప్పుడుగు నై చె' ననియు, 'పప్పులో కాలునై చె' ననియు, 'ఇదిఘోరమైన అనౌచిత్య' మనియు మరియు వనేక విధముల విమర్శకులు ఆక్షేపించియున్నారు. ఇంత వరకు ఈ ప్రసంగమును సమర్థించిన వారు మువ్వరు మాత్రమే కనుపించినారు: శ్రీయుతులు నాగపూడి కుప్పుసామయ్య, దూశి రామమూర్తి శాస్త్రి, విశ్వనాథ సత్యనారాయణ గార్లు.

శ్రీ కుప్పుసామయ్య గారి సమర్థనము మూడు వాదములు నాశ్రయించినది:

మొదటిది: 'హరివంశ మందు వ్యాసుడు వర్ణించి యుండుటచే దిమ్మకవియు బైకనినచొప్పున వర్ణించుట యనుచితము కాదు.' అనునది, ఇట్లని కుప్పు సామయ్యగారు 3 శ్లోకములను ఉదాహరించినారు.³ ఈ శ్లోకములు ఏ సందర్భములోనివో కాని నారదకృత పారిజాత మహిమావర్ణన సందర్భములోనివి మాత్రము కావు. ఔచిత్య మనునది సందర్భమును బట్టి గదా నిర్ణయింపబడవలెను. ఈ సందర్భమున హరివంశములో నారదునిమాటలుగ 'ప్రదీప కర్మ రాత్రాచ కరోతి కమలేక్షణే' (65 అధ్య. 27శ్లో) అని మాత్రమే చెప్పబడినది. రాత్రి వేళ దీపము వలె నుపరికరించునను మూలము నందలి సాధారణ భావమును తిమ్మన శృంగార రసమిశితము చేసి విస్తృతపరచి. రహస్య క్రీడ, లతాంతాయుధ సంగరము, రతిశ్రమ తమాసంజాత ధారాళ ఘర్మలవములు మొదలగు వానిని కల్పించినాడు. కనుక ఈ అనౌచిత్య దోషము తిమ్మన దేగాని వ్యాసునిది కాదు. ఈ సందర్భమునే రుద్ర భట్టు విస్తరించిన విధము కూడ సరిపోత్తి చూడ దగియున్నది. మూలము నందలి 'దీపము' అనునొక్క పదము చే స్ఫూర్తిని పొందిన రుద్రభట్టు 'ఈ పుష్పము కృతకాద్రియగును, వనావళి యగును రత్న దీపమగును, మధు మాసమగును, నవోజ్జ్వల చంద్రికమగును, ఇది కానిది లేదు. ఇది సర్వా భీష్ట సిద్ధికరము (XII68) అని చాల సభ్యమైన కల్పన గావించి యున్నాడు. రుద్ర భట్టు ఔచితిని పాటించినాడనుట స్పష్టము.

శ్రీ కుప్పుసామయ్య గారి రెండవ సమర్థనము: "ఇది రతిక్రీడా వర్ణనము కాదు. పారిజాతము రత్యుత్సాహజనకంబని మాత్రమే కవి వర్ణించెను, కేవల రతిక్రీడా వర్ణనంబుల , జేయడయ్యె," అనునది. ఇచట ఆక్షేపణీయమగుచున్నది. "పాక్షాద్ర తివర్ణనమా? రతిక్రీడా పూర్వానంతర దశా వర్ణనమా?" అనునది కాదు. నారదుని వంటి బ్రహ్మచారియగు మహర్షి రుక్మిణి వంటి సాధ్వీమణితో మాట్లాడు నప్పుడు రతిప్రసంగమును తేవచ్చునా? అనునదే విచారణీయాంశము.

శ్రీ కుప్పు సామయ్య గారి మూడవ సమర్థనము! "అట్టియసహ్యములగు శృంగారవర్ణన లాంఛ మహా కావ్యములలో, బ్రాయికముగ నన్నిటి. యందు గాంచనగు" నని. నిజమే ఆంధ్ర సంస్కృత మహాకావ్యములలో ఇంత కంటే పచ్చి యైన వర్ణనలు పుష్కలముగ నున్నవి, కాని ఆ సందర్భములు వేరు. జితేంద్రియుడైన, అస్థలితబ్రహ్మచారి యైన మహర్షి యొకడు ఒక మహా సాధ్వితో నిట్టి ప్రసంగము కావించిన సందర్భము

మాత్రము మృగ్యము.

చివరకు కుప్పు సామయ్యగారు కూడ “మఱియొచ్చేటను నిట్టి రతి ప్రస్తావమే లేని ఈ కావ్యమున నిదియు లేకుండిన లెస్సగా నుండు నని చెప్ప వలసి యుండు” నని ఈ పద్యమునెడ తమ అసంతృప్తిని వ్యక్తము చేయక తప్పినది కాదు.

శ్రీ దూశి వారి సమర్థన మిట్లున్నది: “వక్త నిరీహుడగుటను, వక్తవ్యము సుమమూల సుఖాతిశయము కావలసి యుండుటను, తమ్మాలమున నితర వనితల కసూయం గూర్చ మౌని తలచి యుంట నిట్టి ప్రసంగమే తలచిన దానిం గూర్చ సమర్థమై యుంటను, బై ప్రసంగము దుష్టము కాదని యెన్న వలయును.” ఈ సమర్థనము కూడ పరీక్షకు నిలచునది కాదు. పారిజాత మహిమా ప్రకటనకు గాని, సవతి పోరు సృష్టించుటకు గాని ఇంత పచ్చి ప్రసంగము చేసి తీర వలసిన అవసరము లేదు. ఈ యెక్క పద్యము లేకున్నను నారదుని ప్రయోజనము వెరవేరుటకు తక్కిన ప్రసంగము చాలియున్నది. ఇక వక్త నిరీహుడగుట. దోషని రాసకము కాక పోగ, దోష స్థాపకమే యగు చున్నది. వక్త నారదుని వంటి మహర్షియు, శ్రోత రుక్మిణి వంటి మహా సాధ్వీయు గాక ఎవరో కామమంజరీ మంచన శర్మల వంటి విటీ విటులైయున్నచో ఈ ప్రసంగము అనౌచిత్యమనిపించుకొని యుండెడిది కాదు. ఆయా పాత్రల శీల స్వభావములకు అనుగుణమైన పాత్రోచిత ప్రసంగము ఔచితీ శోభితమేయగును గాని అనౌచిత్య మెట్లుగును?

విశ్వనాథ వారి వాద ధోరణి కూడ దూశి వారి మార్గము వే అనుసరించినది: మరి కొంత ముందున కేగినది: “చెప్పిన వాని యందు అంత నిర్మమతయున్నది. వినెడు తల్లి మహాలక్ష్మి. ఆ రుక్మిణీ కృష్ణులకు దాని యందు భావమే లేదు. ఉన్నట్లు నటించురు. వట్టి చమత్కారము. వారికిది శృంగార రసము కాదు.”

నారదుడు నిర్మముడనుటలో ప్రత్య వాయము లేదు. కాని రుక్మిణీకృష్ణులు నిర్మోహులనుట విధానించి ఆలోచింప వలసిన విషయము రుక్మిణీకృష్ణుల దివ్యత్యము భక్తి భావనకు పరిమితమైనది. కృష్ణుని చిలిపి చేష్టలను, గోపికా జారత్యమును వేదాంతార్థసరములగు వ్యాఖ్యానములతో సమర్థించుట కలదు. కావ్యప్రపంచమున మనకా వేదాంతార్థములతో పని లేదు. కావ్యమున రుక్మిణీకృష్ణులును ప్రాకృత

స్త్రీపురుషులే, వారి దాంపత్యము కూడ అందరు ఆలుసుగల దాంపత్యము వంటిదే, తిమ్మన తన పాత్రలను అరిషడ్వర్గములకు అతీతులైన అవధూతలుగా చిత్రింప లేదు. తిమ్మన చిత్రించిన శ్రీకృష్ణుడు అమరావతికేగి రాగల శక్తిశాలి కావచ్చును: దేవేంద్రుని జయింపగల పరాక్రమ శాలి కావచ్చును, ఏకకాలమున 16000 ఇంద్రుల ప్రత్యక్షము కాగల మహిమోపేతుడును కావచ్చును. కాని స్త్రీ లౌల్య విషయమున ఆతడును సాధారణ పురుషుడే. కాదా మహారసికుడు అనవచ్చును. “ఆతడొక సంపన్న లౌకిక గృహస్థు. అనుకూలవతిమైన భార్యతో కాపురము చేయు దక్షిణుడైన నాయకుడు..”⁴ “మరి రుక్మిణి కూడ రాగ ద్వేషాదులకు అతీతురాలు కాదు సత్యతో సమానముగ రుక్మిణి కూడ ‘కులమును రూపమును మగని కూరిమియు’ చూచుకొని గర్వించునదియే: పారిజాతపుష్పము లాభించి ఆమె పుణ్యకవ్రతము కూడ చేసికొను చుండుట చూచి లోలోన బాధపడినదే. పర్యవసానయము రుక్మిణి కృష్ణులు నిర్మోహులు కారనుట, ఒక వేళ వేదాంతపరుల ‘అంతరార్థము’ ప్రకారము వారు నిజమునకు నిర్మోహులే కావచ్చును. కాని లీలా మానుష వేషధారులై యుండుట వలన వారును సాధారణ మానవ మర్యాదలనే పాటించినట్లు ‘నటించురు’ గదా ఆ ‘నటన’ను సాధారణ మానవ వైతిక సూత్రములననుసరించియే గదా విమర్శింప వలసియుండును.

వక్తయు శ్రోతయు నిర్మోహులే యైనచో ఇట్టి ప్రసంగము రానేరదు. నిర్మోహులు గాకున్నను సభ్యతాయుతులైనచో ఇట్టి ప్రసంగము రారదు. ఎట్లయినను అనౌచిత్య దోషము తప్పునది కాదు.

విశ్వనాథ వారు మరియొక విధముగ గూడ సమర్థించు చున్నారు. “వారదుడు తాతగారి వంటి వాడు. వీరు పసి పిల్లలు కొందరు వృద్ధులు యౌవనములో నున్న పడుచు వాండ్రతో దగ్గర బంధుత్వమున్నచో, ముఖ్యముగా ప్రేమయు చనవునధికముగా నున్నచో నింత స్వాతంత్ర్యము తీసి కొందురు. ఇది లోక సహజము.” నిజమే, ‘కొందరు వృద్ధులు’ ఇట్లు పచ్చిగా మాట్లాడుట కలదు. అందరు కాదు. ఎవరు మాట్లాడుదురు? యౌవనములో నుండగ రసికులైయుండి, వార్తకృము వలన దేహములో పటుత్వము నశించియు, కోర్కెలు నశింపని వారు ఇట్టి వాఙ్మాత్ర రతితో ఉబలాటము తీర్చు కొనుచుందురు. వారదుడట్టి వాడా? నిజముగ సన్యాసి యైన ఒక యోగి ఇట్లు పలుకునా? పలికినచో, అతని యందు మూఢభక్తి గల వారు తప్ప, ఇతరులు మెత్తురా?

2) రెండవది 'పాటలగంధి...' పద్యము (I120) ఎంతటి భార్యా విధేయుడైనను శ్రీకృష్ణుడు ఒక ఆడు దాని పాదములకు మ్రొక్కు వచ్చునా? అని ఒక ఆక్షేపణకలదు. కృష్ణుని లాలనతా ద్యోతకమైన ఈ చర్య పురుషజాతికే తలవంపులు తెచ్చుచున్న దన్నట్లు కొందరు పురుషపుంగవుల ఆక్రోశము. "ఇది చాల నీచముగ నున్నది. శ్రీకృష్ణ పాత్ర జాగుస్సాకరముగ రూపొందినది, రసికత ఔచిత్యమును మర్యాదను జయించినది."¹³ "అతనికి ఒక ధరాధీశ్వరున కుండ వలసిన గుణములన్నియు లుప్తమై పోయినవి."¹⁴ అని విమర్శకులు శ్రీ కృష్ణుని చర్యను నిరసించియున్నారు.

రసికత ఒక్కొక్క సమయమున మర్యాదను జయించుట యనునది ప్రకృతి ధర్మము. ప్రకృతి ధర్మములను ఆక్షేపించి ప్రయోజనము లేదు. ప్రకృతి ధర్మాను సరణము ఉచితమే గాని అనుచితము కాజాలదు. 'రతి చక్రే ప్రవృత్తేతు నాస్తి శాస్త్రం న చ క్రమః' అనిన ప్రాచీనులును 'All is fair in love and war' అను పాశ్చాత్యులును ఇదే సత్యమును వెల్లడించినారు.

ప్రణయకుపితమైన ప్రేయసికి రసికుడైన పురుషుడు పాద ప్రణామమునా చరించుట మన ప్రాచీన శాస్త్రము తెల్ల ముక్త కంఠముగ ఆదేశించిన సదాచారము,¹⁵ ధీరోదాత్తులైన మన ప్రాచీన వాఙ్మయ నాయకులందరును ఈ శాస్త్రాదేశమును శిరసా వహించిన వారే, రసిక చక్రవర్తి యైన శ్రీకృష్ణుడును ఈ ప్రాచీన సముదాచారమునే పాటించినాడు. కొందరకు కృష్ణుని చర్య నీచముగా కనిపించుచున్న దనగా దానికి మన రాసిక్యమర్యాదానభిజ్ఞతయే కారణము.

3) పై పద్యము వెంటనే మరి రెండు పద్యములున్నవి:

'జలజాతాపన వాసవాది సురపూజా భాజనంబై తన

ర్పు లతాంతాయుధు కన్న తండ్రి శిరమచ్చో వామ పాదంబునన్

దొలగన్ ద్రోప లతాంగి; యట్లయగు నాథుల్ వేరముల్ సేయఁ బే

రలుకం జెందిన యట్టి కాంతలుచిత వ్యాపారముల్ నేర్తురే (I121)

'నను భవదీయ దామని మనంబున వెయ్యపు గిన్నఁ బూని తాఁ

చిన యది వాకు మన్ననయ, చెల్వగు నీ పద వల్లనంబు మ

త్తను పులకాగ్ర కంటక వితానము సోకిన నొచ్చునంచు నే

ననియెద నల్క మానపు గదా యికనైన వరాళకుంతలా! (I 123)

మొదటి పద్యమున సత్య శ్రీకృష్ణుని శిరమును ఎడమ కాలితో తన్నుటయు, రెండవ పద్యమున కృష్ణుడు మరింతగ 'దిగ జారి పోయి' సత్యను అనునయించుటయు చెప్పబడినవి. ఎంతటి కోపవయోనను ఒక ఆడుది మగనిని తన్న వచ్చునా? అన్నది మొదటి ప్రశ్న, అంతటితోనైన పౌరుషము తెచ్చు కొనక ఈ 'మగ పురుషుడు' మరింత దిగజారి పోవచ్చునా? అన్నది రెండవ ప్రశ్న.

మొదటి ప్రశ్నకు తిమ్మనయే సమాధాన మొనగియున్నాడు. 'పేరలుకం జెందిన యట్టి కాంతులుచిత వ్యాపారముల్ నేర్తురే? అని. "ఇట్లు సమర్థించిన కవి చిత్త వృత్తి ఎంత లాలసమో ఊహకే అందుట లేదు."¹⁰ అని ఈ సమర్థనము ఆక్షేపింపబడినది. ఈ చిత్తవృత్తి లాలసతా జన్యమే యైనచో ఆ లాలసత తిమ్మనది మాత్రము కాదు. 'సత్యా పాత్రము ముదిరి నవయైనది.' 'సత్య శ్రీకృష్ణుని తన్నుట చాల నీచముగా మన్నది.' అను విమర్శలు సత్యకును, తిమ్మనకును న్యాయము చేకూర్చుట లేదనవలెను. ప్రాచీన శాస్త్ర కారులుపదేశించిన మార్గమునే తిమ్మనార్యుని సత్య అనునరించినది.¹¹ ఆమెకు గురుత్వము వహించిన మానవతీమణులు గీర్వాణాంధ్రవాజ్ఞయములో వెందరో యున్నారు.¹²

'సామాన్య్యుడగు కపిశ్వరుడిట్టి యౌ చిత్యమును (పాదప్రహారమును) తన పాత్రమునకు సంఘటించుటకు వెనుదీయును.¹³ రాయల యుగము నందలి కవులందరి యందు తిమ్మన అతిస్వతంత్రుడు గడసరి, ప్రజ్ఞావంతుడు.¹⁴ 'తిమ్మన వాత్స్యాయనుని దడవి మన కొక ప్రత్యేక జాతికి చెందిన నాయికను చూపించుచున్నాడు.¹⁵ 'సత్య శృంగార రసాధి దేవత' 'సత్యభామయే శృంగార పర్వస్వమని తెలిపిన వారు సృష్టిలో మువ్వరన్న మువ్వరన్న మువ్వరే, మొదటి వాడు శ్రీకృష్ణుడు. రెండవ వాడు తెలుగు కవి నంది తిమ్మన్న, మూడవ వాడు సిద్ధేంద్రయోగి.¹⁶

ఆ సరస సన్నివేశమునకు జీవము పోయు ఈ రసవత్తర కల్పనమును నీరసపరుచు సమర్థనయు ఒకటి కలదు, " 'తొలగన్ ద్రోప' అన్నమాటకు 'తన్నెను'

అని అర్థం చెప్ప కూడదు. ఈ తొలగ ద్రోయటాన్ని తన్నుగా చేసినా వాడు కుహనా గోపాలుడే,¹⁷ “నిజమునకు సత్య తన్న లేదు. శ్రీకృష్ణుని శిరస్సును కాలితో తొలగించినది అంతే, అది అసహ్యమును తెలిపే అమాయకపు చర్య”¹⁸ అని సత్యను నిర్దోషురాలినిగా నిరూపించుటకై పాటుబడవలసిన పని లేదు. ఒక వస్తువును కాలితో తొలగించుటకే తన్నుటయని పేరు. ఈ రెండును వేరువేరు వ్యాపారములుకావు. ‘తన్నుట’ లో కంటే ‘తొలగద్రోయుట’లో కొంత మృదుత్వము, లాలిత్వము, సౌకుమార్యము నున్న వనవచ్చును. సత్య శ్రీకృష్ణుని తన్నిన దన్నచో కృష్ణుని మాట ఎట్లున్నను పాఠకుని మనస్సు నొచ్చును గదా. అందుచే తిమ్మన ‘మృదూక్తి’ నాశ్రయించినాడు, అది నిజముగా తన్ను కానిచో, అందులో అనాచిత్యాభాస లేనిచో ‘పేరలుకం జెందినయట్టి కాంతలుచిత వ్యాపారముల్ వేర్తురే.’ అని తిమ్మన సమర్థింప వలసిన అవసరమే లేదు గదా.

తేలివ సారాంశము: ‘జల జాతాసవ..... పద్యము రసగుళిక.’

సత్యచే తన్ను తిన్న తర్వాత వైన కృష్ణుని ‘ప్రణయోన్మాదమువదల,’ లేదు. అతని ‘చాపల్యము’ మరింత ముదిరినది. ‘సీవు తన్నినది నాకుమన్ననయే,’ అన్నాడు. ఇది కొందరు తలచునట్లు అతని నిర్లజ్జతకును పొరుష హీనతకును కాక అతని రసిక సార్వ భౌమత్వమునకు సూచకముగ నున్నది. కుపిత నాయికా పాదప్రహారము అందరకును లభింపగల అదృష్టము కాదు.¹⁹ ఈ భావము తిమ్మన సొంత కల్పన కాదు. శాస్త్రకారులును, కవులును పలువురు వెల్లడించిన అభిప్రాయమే.²⁰ ఈ ప్రకరణమున శాస్త్ర పరిజ్ఞాతయు, వరసతా నిర్మాతయునగు నంది తిమ్మ కవీశ్వరుండిమ్మెయి వర్ణించుట పముచితంబును, శృంగార రసపోషకంబును, సహృదయు హృదయంగమంబునై యలరారెడు.²¹

సత్యా పాద ప్రహారము వలన శ్రీకృష్ణుడు అశోకుడైనాడు.²²

‘కోపముతో భార్య తన్నినచో లోకములో నిద్దరు భర్తలే యూరకుందురు ఒకడు శ్రీకృష్ణుని వంటి రసికుడు. రెండువ వాడు వట్టి అసమర్థుడు.’²³ హరివంశ కృష్ణుడు గాని, జగన్నాథ విజయ కృష్ణుడు గాని ఈ రసికతా శిఖరాగ్రమున కెక్క లేక పోయివారు.

ఇట్లు ‘అలినీలాలక.....’ వద్య సందర్భమున తప్ప తిమ్మన అనాచిత్యమునకు

పాల్పడె ననెడు తక్కిన అక్షేపణలన్నియు విమర్శాసహములని తేలినది. 'అలివీలాలక....' పద్యమును తిమ్మన నిర్మలయశశ్చంద్రు నందలి వీక్షక కళంకమని భావించి పహృదయు చూచియు చూడక వదలవలసినదే.²⁴

ఇక రుద్రభట్టు పారిజాతహరణ కథ పదర్పమున కావించిన ఒకటి రెండు చిన్న అనౌచిత్యములను కూడ గుర్తించుము.

1) తిమ్మన గారి నారదుడు 'అలివీ లాలక....' పద్యము వలన నర్మసచివుని స్థానమునకు దిగిపోగా, రుద్రభట్టు గారి కృష్ణుడు తనకు సత్యతో నడచిన ప్రణయ కలహ వృత్తాంతము నంతటిని ఒక్క అక్షరమైనను విడువక నారదునికి పూసగ్రుచ్చి నట్లు నివేదించి అతనిని నర్మసచివుని స్థానమునకు దింపి వేసినాడు. (XIII6-5) తిమ్మన కృష్ణునిచే ఇట్లు నారదునకు చెప్పింప లేదు పరిగదా నర్మసచివ కల్పించిన గురుడునితోనైన తన ప్రతివకు దారి తీసిన పరిస్థితులను అతి సంగ్రహమున చెప్పినాడే గాని వివరములలోనికి పోలేదు. తిమ్మన ఆ దివ్యర్షి పెద్దరికమును, కాపాడి, కావ్యాచిత్యమును కూడ కాపాడినాడు. రుద్రభట్టు నారదుని పెద్దరికమును ఔచిత్యమును కూడ భంగ పరచినాడు. 'కాపురముగుట్టు' అను సాంసారిక ప్రథమమూత్రము తెలియని వానినిగ కృష్ణుని చిత్రించుట కూడ రుద్రభట్టు సాంతముగ చేసిన ఈ విస్తరణ వలన జరిగి ఈ అనౌచిత్యము ద్విగుణీకృతమైనది.

2) రుద్రభట్టు నారదుని కేవలము మచ్చనాలుక వానినిగ చిత్రించినాడు. కృష్ణుని యెదుట దేవేంద్రుని నిందించినాడు. అమరావతికేగి ఇంద్రుని యుద్ధమునకు ప్రోత్సహించినాడు. హరివంశములో శాంతి ప్రియుడుగ మన్న నారదుని ఇట్లు రుద్ర భట్టు కేవలనిరుద్ధ శీలముగల వానినిగ చిత్రించుట అనుచితముగ నున్నది. తిమ్మన కథలో కూడ నారదుడు కలహాశనుడే కావచ్చును. కాని అట్లని అతని మాటలలో ఎక్కడను దొరకడు. అతడు వాగ్విదాంవరుడు, కనుకనే వాచంయమియు. రుద్రభట్టు నారదుడు వాచాలుడు. అతడు ఇక్కడ పలికిన పలుకులు అక్కడగాని, అక్కడ పలికిన పలుకులు ఇక్కడ గాని పాక్కినచో నికనాతడు తల ఎత్తుకొని తిరుగ లేడు. తిమ్మన గారి నారదున కట్టి ప్రమాదమెన్నడెను కలుగదు. రుద్రభట్టు నారదుని కలహ ప్రియత్వము ఆతనిని ఔచిత్యమును గుర్తింప నిచ్చి నదికాదు. శబీదేనిని పట్టుకొని 'గతభాగ్యపు' అనిపించినది. ఇంతకంటెను ఘోరమైన అనుచిత ప్రసంగము "ఎవడైన బలశాలి శబీదేనినే

ఇమ్మని కోరినచో ఆమెను దేవేంద్రుడు వానికి సమర్పింప వలసిన దేనా?" యనుట, (చూ.పు.ట.) ఈ మాటలు బృహస్పతి, దిక్పాలురు మొదలగు పెద్దలందరు నిండిన కొలువులో, శచీదేవి ఎదుటనే పలుకుట ఎంతయైన అనుచితముగనున్నదనక తప్పదు. రుక్మిణి యెదుట అతడు కావించిన సత్యానింద కూడ మేర మీరినదే. తిమ్మన నారదుని చే చేయించిన సత్యానింద అతి సంగ్రహముగను, సున్నితముగను నున్నది. నారద పాత్రను రుద్రభట్టు అనవసరముగను, అనుచితముగను చెడగొట్టినాడు.

3) అదితి కృష్ణనిస్తుతించు సందర్భమున రుద్రభట్టు ఆమెచే 'నమస్తే నమస్తేనమః' అనిపించినాడు (XII 57 ముక్తపద గ్రహణ చక్రవాళగద్య) శ్రీకృష్ణుడు భగవంతుని అవతారమేయైనను పూర్వ భవమున అదితికి కుమారుడు. అతడామెకు నమస్కరించుటయు, ఆమె అతనిని ఆశీర్వదించుటయు మాత్రమే ఉచితముగా నుండును. తిమ్మన ఇట్లే చెప్పినాడు. అదితిచే కృష్ణస్తుతిని దండకరూపమున చేయించియు, సాధారణముగ దండకములతుది యందుండు 'నమస్తే నమస్తే నమస్తేనమః' అను మాలు సలికింపక సంబోధనాంతముగనే ముగింప జేసి ఔచిత్యమును పాటించినాడు. రుద్రభట్టు గావించిన ఈ అనౌచిత్యమునకు మూలము విష్ణుపురాణ మందే కలదు.²⁵ రుద్రభట్టు అనౌచిత్యమును పరిదిద్ద లేదు. తిమ్మన నేర్పుతో ఆ అనౌచిత్యమును తొలగించినాడు.

తల్లిచే తనయునకు నమస్కరింప జేయక ఔచిత్య పాటించిన తిమ్మన అగ్రజుడైన దేవేంద్రునిచే అనుజుడైన ఉపేంద్రునకు స్వాగతమునగు సమయమున సాగిలబడి మ్రొక్కుజేసి ఔచిత్యభంగమునే కావించినాడు. హరి వంశపు తొలికథలో కృష్ణుడే దేవేంద్రునకు నమస్కరించినాడు.²⁶ ఇది ఉచితముగా నున్నది. విష్ణుపురాణము ఎవరెవరికి నమస్కరించినారో తెలుప లేదు. రుద్రభట్టు కూడ ఈ విషయమును అస్పష్టముగనే వదలినాడు. తిమ్మన మాత్రము విష్ణు పారమ్య బుద్ధితో ఇంద్రోపేంద్రులకు గల సంబంధమును మరచి కృష్ణునొక సార్వ భౌమునిగను, ఇంద్రునొక సామంతునిగను చిత్రించి అనౌచిత్య పాల్పడినాడు.

ఇవి యన్నియు చిన్న చిన్న అనౌచిత్యములు, వీనినటుంచి తిమ్మన రుద్రభట్టు లిరువురును ఔచిత్య నిర్వహణలో ప్రదర్శించిన ప్రశంసనీయుమగు సంమయముతో కూడిన సందర్భమును గమనింతము సత్యాకృష్ణుల రహాక్రీడలను వీరిరువురును సభ్యత మేర

మీరనంత వరకే వర్ణించి ఆ జగత్ప్రతిరుల యెడ చూపవలసిన పూజ్య భావమును ఔచిత్యమును చక్కగా కాపాడినారు. తిమ్మనకు సత్యాకృష్ణుల రహా: క్రిడలను వర్ణంపగల సందర్భములు రెండు లభించినవి. ఒకసారి శయనాగారమును, అందలి భోగ సామగ్రిని విపులముగ వర్ణించి 'యదు వల్లభుండు సత్యయుండాను.... శయనాగారంబున వినోద కేలిందేలి నిద్రాముద్రిత వేత్రుఁ డై శయనించె' (II 53) అనియు, మరొకసారి.

ఆ రాత్రి సత్యఁ గూడి ము

రారి ముదం బెసఁగ వైజయంతమున మనో

భూరాజ్య పౌఖ్యనిద్రా

సారీణత నుండుచోఁ బ్రభాతంబయ్యెన్ (IV 48)

అనియు అతిసంగ్రహముగను సభ్యముగను సూచించి ముందునకు సాగి పోయినాడు. రుద్రభట్టునకు ఇట్టి సందర్భము ఒక్కసారి వచ్చినది. అతడు కూడ

'ఆరాత్రి యొక్క మధు సూదనం సత్య భామెయ మూగై వందు సురతా మృతార్ణవ దోలోలాడి సుఖసుప్తియిం దిర్చినం.....' (XIII 35వ)

(ఆరాత్రి మధుసూదనుడు సత్యభామ వంతునకు వచ్చి సురతామృతార్ణవ మందోలాడి సుఖ సుప్తి యందుండగా)

అని సంగ్రహముగను సభ్యతా యుతముగను చెప్పినాడు. రుద్రభట్టు 'సురతా మృతార్ణవ' పదము కొంత జాగుప్పా జనకముగనే యున్నను ఇట్టి సందర్భములందు ఇతర కవులు ప్రయోగించు పదములు, చేయు వర్ణనలతో పోల్చిచూచినపుడు ఎంతయైన సభ్యముగ నున్నదని చెప్పక తప్పదు.

ఇట్లే ఇరువురును ఈ సందర్భమున పాటించిన సంయమముతో కూడిన ఔచిత్యము ముందు వీరివువురిలో దొరలిన ఒకటి రెండు చిన్న అనాచిత్యదోషములు మరుగున పడుచున్నవన వచ్చును.

మొత్తము మీద రుద్రభట్టు తిమ్మన లిరువురును ఔచిత్య పోషణలో సమస్కందులు.

నామౌచిత్యము

కావ్యమును రచించుట ఒక ఎత్తు. దానికి నామకరణము గావించుట ఒక యెత్తు. కావ్యమునకు నామకరణము గావించుటలో కూడ కవిప్రతిభ దర్శనీయ మగుచున్నది.

రుద్రభట్టు కావ్యమున జగన్నాథుడైన శ్రీకృష్ణుని ఏకోత్తరశత కృత్యములు అభివర్ణితములైనవి. అందుచే అతడు తన కావ్యమునకు జగన్నాథవిజయమని పేరు పెట్టుట పార్థకముగను ఔచిత్యవంతముగను నున్నది.

కృష్ణుని ఏకోత్తర శతకృత్యములలో 'పారిజాతాపహరణ' కావ్యకథతో సంబంధించు భాగమును రుద్రభట్టు పదికృత్యములుగా పేరు పెట్టినాడు. 1. నరకవధ, 2. షోడశ సహస్ర దివ్యకాంతాస్వీకరణం. 3. విబుధజననీ కుండల ప్రదానం, 4. రుక్మిణీ పుణ్యక వ్రతం, 5. ప్రద్యుమ్నాది సహస్రకుమారోత్పత్తి, 6. నారద దత్త పారిజాత ప్రసూన నిమిత్త సత్యభామా వ్రణయ కలహం, 7. పారిజాతహరణం, 8. సత్యభామాపౌలోమి సోపహసనచనం, 9. సురేశ్వరాపజయం, 10. త్రిపురాంతక దర్శనం ఈపది 'పేర్లలో 'నరక వధ', 'పారిజాతహరణం' మొదలగు కొన్ని పేర్లు మట్టనముగ, ముచ్చటగ నుండగా, 'నారదదత్త పారిజాత ప్రసూననిమిత్త సత్యభామా వ్రణయ కలహం' మొదలగునవి 'కొండపీటి చేంతాడు' వలె అతి దీర్ఘముగానున్నవి అందువలన ఈ పేర్లకు సమరూపత తోపించినది.

శ్రీకృష్ణుని కృత్యములు అని చెప్పబడిన పీనిలో నరకవధ, దివ్య కాంతా స్వీకరణము, కుండల ప్రదానము, పారిజాత హరణము అనునవి మాత్రమే శ్రీకృష్ణుని కృత్యములు, మిగిలిన వానిని కావ్యగత కథాంశములు అనినవే చెల్లును గాని శ్రీకృష్ణుని కృత్యములు అని చెప్పుట అసంగతముగ నున్నది.

తిమ్మన తన కావ్యమునకు 'పారిజాతాపహరణము' అని పేరు పెట్టినాడు, ఈ కథ సంస్కృత హరివంశ భాగవతములలో 'పారిజాతహరణము' అని మాత్రమే చెప్పబడియున్నది.¹ బమ్మెర పోతరాజు గారు ఈకథను 'పారిజాతాపహరణము' అని చెప్పియుండుటను తిమ్మన గమనించియుండెను. 'గోపికా వస్త్రాపహరణము' అనినట్లు

గనే 'పారిజాతాపహరణము' అనుటే శ్రీకృష్ణుని లీలలకు అనుగుణముగ మున్నదని ఆయన తలచియుండును. 'హరణము' కంటే 'అపహరణము' ధూర్జత్యమును ప్రకటించుటలో అధికసమర్థము. ఇందలి కథా నాయకుడు 'ధూర్జగోపాలుడు' గదా.

'పారిజాతాపహరణము' అనుటలో నొక శ్లేషయునిమిడి యుండ వచ్చును. ఈ సమాసమును 'పారిజాత + అపహరణము' అనియే గాక 'పారిజా+తాప+హరణము' అని కూడ విభజించుటకు వీలున్నది. 'పారిజా' 'పారిజాత' శబ్దములు సమానార్థకములు, 'పారిజా' కారణముగ కలిగిన సత్యా కోపతాపమును హరించుట అను అర్థాంతరము స్ఫురించు అవకాశమున్నది. పారిజాతము వలన క్రోధాగ్ని తప్తయైన సత్యభామ యొక్క సాంత్యనము అన్నమాట.²

'పారిజా' అనగా లక్ష్మీదేవి అని కూడ అర్థము. ధ్వని ప్రధానమైన ఈ కావ్యమున శ్రీకృష్ణ దేవరాయడే ఆదినారాయణుడుకాగా ఆతని పట్ట పురాణీయగు తిరుమలదేవి లక్ష్మీ దేవియగుచున్నది. తిరుమల దేవి యొక్క విరహతాపమును హరింపజేయుటకే ఈ కావ్యము పుట్టినదని కింవదంతి కలదుగదా.³

తిమ్మన కావ్య నామోచిత్యమును గూర్చి శ్రీవిశ్వనాథ సత్యనారాయణ గారు చాల అర్థవంతముగ ఒక అభిప్రాయమును వెల్లడించినారు. "ఈ పుస్తకము పేరు పారిజాతాపహరణము అని పెట్ట కూడదు. నిజానికి ఈ పుస్తకము పేరు సత్యభామ సంసారము అని పెట్టవలయును."⁴

రెండు కారణముల వలన శ్రీసత్యనారాయణ గారి అభిప్రాయము సమర్థనీయమగుచున్నది. 1) ఇతి వృత్తము, 2) రసము.

1) ఈ కావ్యము నందలి పంచమాశ్వాసము 52వ పద్యముతో పారిజాతాపహరణ కథ ముగియుచున్నది. ఆపైన గల 55 పద్యముల గ్రంథము పుణ్యకవ్రతమునకు సంబంధించినది. పుణ్యకవ్రతాచరణ సందర్భముగా పారిజాతవృక్షమునకు ప్రాధ్యానమున్నను పారిజాతాపహరణ గ్రంథనామమునకు పుణ్యకవ్రతముతో వెట్టి సంబంధమును లేదు.

2) పేరును బట్టియే 'పారిజాతాపహరణము' వీరరసప్రధానము కావలసియున్నది. కాని తిమ్మన దీనిని శృంగార రసప్రధానముగా రచించియున్నాడు.

పీఠరసమును అంగరసముగ మాత్రమే పోషించియున్నాడు.

ఈ కారణముల వలన ఈ కావ్యమునకు శ్రీసత్యానారాయణగారు 'పెలవిచ్చినట్లు సత్యభామ సంసారము' మనియో, లేక రాయలవారివలె 'సత్యాసాంత్యన' మనియో 'ప్రీణన' మనియో పేరు పెట్టిన మరింత బాగుండెడింది.

'దీనిని నాటకముగా వారద విజయముని గాని, శచీగర్వభంగముని 'పేర్కొనదగును', అని శ్రీవేటూరి ప్రభాకర శాస్త్రిగారి అభిప్రాయము.⁵ తిమ్మన విష్ణుపురాణ కథనే పూర్తిగ అనుసరించియున్నచో 'పారిజాతాపహరణము' శచీగర్వభంగమైయుండెడిది. తిమ్మన కథా ప్రణాళిక నను సరించి శచీ దేవికి గర్వమున్న సూచనయే లేదు. ఇక ఆమెకు గర్వభంగప్రసక్తి ఎక్కడిది? వారదుని పన్నుగడ నెరవేరినందున ఇది 'వారద విజయము' కావచ్చునేమో, వారదుడు సత్యా కృష్ణులకుగాని, కృష్ణు దేవేంద్రులకు గాని కలహమును బుద్ధి పూర్వకముగ కల్పించిన సూచన 'పారిజాతాపహరణము' వందెచ్చటనులేదు. వారదుని దీవెనల వలన ప్రయోజనమును పొందినది సత్య భామయే. కనుక ఈ కావ్యమునకు 'సత్యావిజయము' అని పేరు పెట్టినచో పార్థకమై యుండెడిది.⁶

నాటకీయత

సంస్కృతమున గల నాటకముల¹ వంటివి తెలుగులోను కన్నడములోను రచించు వాడుక వీర్పడియుండని కాలములో దృశ్య శ్రవ్యకావ్యోభయ ప్రయోజనములను సాధించుటకై ఉభయ లక్షణ లక్షితములై ప్రబంధములు రచియింపబడినవి, ప్రబంధ జాతికి చెందిన జగన్నాథ విజయ పారిజాతాపహరణ కావ్యములందు నాటకీయత ఎంత వరకు పోషింపబడినదో పరిశీలింతము.

నాటకీయతను ఇతి వృత్త సంధానము, సన్నివేశకల్పన, సంభాషణ వైచిత్ర్య అని మూడు అంశములుగా విభజించు కొనవచ్చును.

ఇతివృత్త సంధానము

నాటకమునకు వస్త్రైక్యము, వాయకైక్యము, రస్త్రైక్యము అనునవి అవశ్యకములు. రుద్రభట్టు తిమ్మన లిరువురును తమగ్రంథములలో ఈ త్రివిధములగు ఐక్యములను పాటించినారు.

1. వస్యైక్యము : తిమ్మన కావ్యమున పారిజాతాపహరణమే వస్తువు. పుణ్యాక వ్రత వృత్తాంతము దీనికి పుచ్చభూత మైయున్నది. సత్యభామ కృష్ణుని పారిజాత వృక్షమునకు బంధించి వారదునకు దాన మొసంగినది. కాని పారిజాతా పహరణ కథతో ఈ పుణ్యాకవ్రతమున కెట్టి సంబంధమును లేదు. కనుక పుణ్యాకవ్రతోదంతమును చేర్చుట వలన తిమ్మన కావ్యములో వస్యైక్యము భంగమైనదని కొందరు పండితులు చేసిన విమర్శలో కొంత సత్యము లేక పోలేదు. తిమ్మన తన కావ్యమునకు పారిజాతాపహరణ మనిగాక 'సత్యావిజయ' మని నామకరణము గావించియున్నచో ఈ కథను చేర్చుట ఒప్పియుండెడిది, రుద్రభట్టు కావ్యమున శ్రీకృష్ణుని పుట్టుక మొదలు పాల్వనధ వరకు గల ఏకైకత కృత్యములు అభినర్ణితములు. శ్రీకృష్ణావతార చరిత్రను సమష్టిగ గైకొనినచో జగన్నాథ విజయ కావ్యమున వస్యైక్యము కలదనియే చెప్ప వలెను. పారిజాతపహరణ కథా భాగమును మాత్రమే గైకొనినను అందు వస్యైక్యము కలదనుట స్వయం సిద్ధము.

2. నాయకైక్యము : ఈ రెండు కావ్యములందును నాయకుడు శ్రీకృష్ణుడే. రెండింటి యందును నాయకైక్యము చక్కగా పాటించబడినది. నాయకుడగు శ్రీకృష్ణుడు నాట్య శాస్త్ర పరిభాష ననుసరించి ధీరోదాత్తుడు, దక్షిణుడు, దివ్యాదివృక్షుడు నగుటచే నాటకమున నాయకుడగుటకు తగియున్నాడు. ఉభయ కావ్యములలోను పారిజాతపహరణ కథా భాగమున ప్రతి నాయకుడనదగిన దేవేంద్రుడు దీరోద్ధతుడగ చిత్రించబడియున్నాడు.

3. రసైక్యము : నాటకమున వీర శృంగారములలో వేదైన నొకటి అంగిరసముగను, తక్కిన రసములు అంగరసములుగను ఉండదగునని రూపకలాక్షణికుల నిర్దేశము. తిమ్మన కావ్యమున అంగిరసము శృంగారము. అంగరసములలో వీరము ప్రధానమైనది. కాగా రుద్రభట్టు కావ్యము మొత్తము మీదను, పారిజాతపహరణ కథా భాగమున కూడ వీరరసము అంగిరసముగను, శృంగారము ప్రధాన అంగరసముగను, పోషించబడినవి. కనుక ఉభయకావ్యములలోను రసైక్యము నిర్వహించబడినది.

సన్నివేశకల్పన :

పారిజాతాపహరణకావ్యము ఐదంకములగ విభజించు కొనదగియున్నది.

ప్రథమాంకము (రుక్మిణీ మందిరాంకము) :- రుక్మిణీ కృష్ణుల ద్యూత

వినోదము, వారదాగమనము, పారిజాత పుష్ప ప్రదానము, పారిజాత మహిమా రుక్మిణీ సౌభాగ్యము ప్రశంస, సత్యానింద, కృష్ణనిర్గమనము (I 43-67, 103)

ద్వితీయాంకము (సత్యా మందిరాంకము):- నత్యా నిరీక్షణ, చేట్యాగమనము, పారిజాత వృత్తాంత వివేదనము, సత్యామానము, కోపాగార ప్రవేశము. శ్రీకృష్ణాగమనము, సత్యా అనునయము, ప్రతిజ్ఞా కరణము, వారదాగమనము, అతిథ్యము, సందేశ ప్రేషణము (I 38-136- II2-29)

తృతీయాంకము (ప్రయాణాంకము):- గరుడునిరాక, వార్తాలాపము, అమరావతీ వర్ణన, దేవతా స్వాగతము, అదితి దర్శనము, కుండల ప్రదానము, వైజయంత ప్రవేశము వనవిహారము (II 72-103, IV2-41)²

చతుర్థాంకము (యుద్ధాంకము):- పారిజాత దర్శనము, ఉత్పాటనము, ననరక్షుల తర్జనము, ఇంద్రోపేంద్రుల యుద్ధము³ ఇంద్రపరాజయము, క్షమాపణ కోరుట, సత్యాకృష్ణులు ద్వారకకు తిరుగు ప్రయాణమగుట (IV 50-906 V2-42)

అర్థోపక్షే పకము (ప్రవేశకము లేక విస్కంభము):- పారిజాత స్థాపన, వారదా గమనము, పణ్యకవ్రతోపదేశము, వత్రసన్నాహములు (V 43-75)

పంచమాంకము (పుణ్యకవ్రతాంకము) :- వ్రతాచరణ, దానము, ప్రతిగ్రహిణి, వారదకృత వినోదము, వారదకృత కృష్ణస్తుతి, భరత వాక్యము (I76-103)

జగన్నాథ విజయ మందలి పారిజాతహరణ కథ భాగమును కూడ ఇట్లే రుక్మిణీ మందిరాంకము, సత్యామందిరాంకము, సుధర్మాంకము, సుధర్మాంకము, యుద్ధాంకము అని నాలుగంకములుగ విభజింపవచ్చును.

మొదటి రెండు అంకములును తిమ్మన రద్రభట్టుల కావ్యములలో దాదాపు పమానమే. కథా ప్రణాళిక యందలి భేదము వలన తృతీయ చతుర్థాంకములు భిన్నములు. తిమ్మనలో పంచమాంకము అదనము.

మొత్తము మీద నన్ని వేశ కల్పన ఉభయ కావ్యములలోను వాటకీయముగనే మలపబడినదని చెప్ప వచ్చును.

సంభాషణ వైచిత్రీ:- దృశ్య శ్రవ్య కావ్యములకు గల ప్రధాన భేద మిచ్చటనే

యున్నది. శ్రవ్య కావ్యములు కథా కథనాత్మకములు దృశ్యకావ్యములు ఉక్తి ప్రత్యుక్తాత్మకములు. శ్రవ్య కావ్యములలో కవి తనకు తానై విన్ని ప్రసంగముల నైనను చేయ వచ్చును. దృశ్య కావ్యములలో కవికి ప్రత్యక్షముగా స్థానము లేదు. అతడేమి చెప్ప దలచినను ఏదోయొక పాత్ర ముఖముననే పలికింప వలసియున్నది.

తిమ్మన పారిజాతాపహరణమున తానై చెప్పిన కథ తక్కువ, ఎక్కువగ పాత్రలనోటి మాటలుగనే కథను చెప్పినాడు తిమ్మన గావించిన వర్ణనలలో ఆ వాటకీయత మరింత స్పృశమగుచున్నది. మేరువర్ణన, అమరావతీ, నందనవన పారిజాతతరు వర్ణనలను తిమ్మన తానై చేయక కృష్ణునిచే చేయించినాడు ప్రభాత వర్ణనను నైతాళికుల చేత చేయించినాడు. సంధ్యా అంధకార, చంద్రికా, నైశయంత, పుణ్యక సంరంభ వర్ణనలను మాత్రము శ్రవ్యకావ్య పద్ధతిలో తానే కావించినాడు.

ఇప్పుడు తిమ్మన కూర్చిన సంభాషణల తీరును పరిశీలింతము.

ప్రథమాంకమున రుక్మిణీ మందిరాంకమున అభ్యాగతుడగు వారదునితో.

శ్రీకృష్ణుడు : 'మరంపంయమివర.....మడీ (I 47) అని పలుకగా

వారదుడు : 'మర్వ్యః డాడెడు రీతిన్.....మురారీ (I 48-51) అని

ప్రత్యుత్తర మొసంగును వారదడొసగిన పుష్పమును చేతబాని

కృష్ణుడు : (స్వగతము) 'ఇది భోజాత్మజ..... పంప(గా' (I 54)

అని వితర్కించు కొనును పారిజాత మహిమను రుక్మిణితో.

వారదుడు : 'జలజాక్షీ.... అరుగున్ అని ప్రసంగించును.

కృష్ణుడు : (స్వగతము) 'మునివాకిచ్చిన.....కల్పించెనో' (I 103)

అని తనలో తాను తర్కించు కొనును. ఇది యంతయు దృశ్యకావ్యమునే తలపింప జేయుచున్నది. ఇదిగాక వారదునకు ఆననము కొని తెండవి రుక్మిణీ పరిచారికలకు కనుపన్న చేయట, పుష్పమును రుక్మిణీ కొనగనుమని వారదుడు కృష్ణునకు కన్నువన్న చేయట మున్నగు అభినయ సూచనలను తిమ్మన సమయానుకూలముగ వ్రాసినాడు.

ద్వితీయాంకమున దగిన సత్యామందిర సన్ని వేశములో పత్య తనకు కలిగిన దశ్శకునములను దాసితో

సత్యా : 'అకటయదేమియో... ఏమిసేసెనో. (I 73) (అనునంతలో)

దాసి: (ప్రవేశించి) 'అమ్మా ఏమని.... వారిజనేత్రా' (I 75-81)

సత్య : 'ఏమేమీ.... చెలియా' (I 82-97) అని ఇట్లు సంభాషణ సాగును సత్య కోపాగారమున ప్రవేశించిన తరువాత.

కృష్ణుడు : (స్వగతము) 'కనక పంజర.... వొక్కా' (I 106)

అని శంకించుచు సత్యను సమీపించును. తరువాత సత్యా కృష్ణుల సంభాషణ లిట్లుసాగును.

కృష్ణుడు : 'ఇందునిభాస్య.....నీ వెఱుంగవే' (I 115-118)

(సత్యభాను పై చెఱుంగొడియును)

సత్య: (చేవిరిదమ్మి వ్రేయుటకు నైయుంకించి జంకించును)

కృష్ణుడు : (సత్య పాదములకు మ్రొక్కును).

సత్య : (కృష్ణుని శిరమును నామపాదమున తొలగద్రోయును).

కృష్ణుడు: 'నను భవదీయదాసుని... అరాళకుంతలా (I 123)

సత్య: (నిక్కి, కవసంక్తిని ముడివెడ దోపుచు, పై చెఱుంగు చనుదోయి జేర్చుచు)
ఈ నయగారపుం... నివ్వతెగాజాచితిని (I 125-123) (ముఖము పై చేల చెఱుంగిడి యేడ్చును).

ఇట్లు వ్రాసినచో నిది వాకటమనుటకు ఆక్షేపణ ఏమి కలదు?

రుద్రభట్టు కావ్యము ఏకోత్తర శతకృత్యములతో అతి దీర్ఘ వస్తుసమన్వి తమగుటచే నాతి దీర్ఘమగు వస్తువు గల తిమ్మన కావ్యము వలె నాటకీయమగ ఉక్తి ప్రత్యుక్తులతో కూర్చుటకు అంతగా ఆనునైనది కాదు. ఐనను పారిజాతాపహరణ కథా భాగమునాతడు చాల వరకు నాటకీయ సంభాషణ ధోరణిలోనే సంతరించినాడు. ఈ ఈ కథా భాగమందలి నాటక ధర్మమాతనిని ఆకర్షించిన దమట స్పష్టము:

ప్రథమాంకమన దగిన రుక్మిణీ మందిర సన్నివేశమును నారదుడు: 'ఇదనె తలదొడవు....నభె యొక్ (XIII 67-74) అని నాటకీయముగనే ప్రసంగించును.

ద్వితీయాంక మన దగిన సత్యామందిర సన్నివేశమున సత్యా కృష్ణుల సంభాషణ ఇట్లునడచినది.

కృష్ణుడు: 'పారావత పులియద.... చందన రసమం' (XII 88-92)

సత్య: 'నీ వటిదు.....కొఱచాడువుదే' (XII 93) (కన్నీరు కార్చును)
 కృష్ణుడు: (కన్నీటిని దోసిట గ్రహించి వక్షమునకు పులుముకొనును.)
 సత్య: 'ప్రియమప్ప వస్తువం.... అనుజ్ఞయం (XII 98-99)
 కృష్ణుడు: 'పంకరూపా వదనె.... పెఱ తొందుంటే' (XII 98-99)
 సత్య: 'ప్రియమప్ప వస్తువం.... అనుజ్ఞయం (XII 100-108)
 కృష్ణుడు: 'రమణీ.... ప్రతిజ్ఞోక్తియం. (XII 109)

తరువాత కృష్ణనారదుల సంభాషణ ఇట్ల నడచినది.

కృష్ణుడు: 'సవతిగె కొట్ట... ప్రతిజ్ఞయం (XII 15)
 నారదుడు: (స్వగతము) కలహం పుట్టిదలే.... కలహాలో కార్థి
 (ప్రకాశము) దేవ.... బల్లరే (XIII 16-17)
 కృష్ణుడు: 'దేవియరత్తియం.... కళెడు కొండనిల్ల' (XIII 20వ)
 కృష్ణుడు: 'అగజేశంగె.... అమోఘం'. (XIII 21,22)
 నారదుడు: 'దేవ నీవప్పాడె.... మన దాగ్రహమం' (XIII 23-27)
 కృష్ణుడు: 'ఎలె నారద కేళు... బందపెనె,' (XIII 28వ-32వ)
 కృష్ణుడైన తేయుల సంభాషణ మిట్లుసాగినది.
 గరుడుడు: 'తనె దిక్కుండాలమం.... బెనసి దేను' (XIII 38)
 కృష్ణుడు: 'అనుపమతర్య.... విక్రమగుణం. (XIII 39, 40)
 గరుడుడు : 'దేవర సామర్థ్య..... విక్రమవెన్నో' (XIII 40)

సుధర్మారంగమున శచీ, దేవేంద్ర, నారద, బృహస్పతుల సంభాషణ నాటకీయముగ నడచిన విధము గుమనింపదగియున్నది.

వనసాలకరు: (శచితో) 'తనకే కగ్గద...ఉత్పాహిం' (XII 49)
 శచి : (ఇంద్రునితో) ఎనగతి భేద... దూసటిం' (XIII 51)
 బృహస్పతి : 'కలహా క్రీడెగె.... మరుద్భూజమం (XIII 52)
 నారదుడు : 'దివిజాధీశన.... ఎంబందమే (XIII 53,54)
 ఇంద్రుడు : 'బగెగెందుం.... సోల్యెం. (XIII 55)
 నారదుడు : ప్రాకృత మర్త్య.... శచీ (XIII 59)
 శచీ: 'అనిమేషానాకహం.... నిత్యై (XIII 59)

ఇంద్రుడు : 'దివిజమహీరుహం..... అంగిరా' (XIII 60)

యుద్ధ రంగమున శచీ సత్యా వాగ్యవాదము రుద్రభట్టు ఉక్తి ప్రత్యుక్తి రచనా నైపుణ్యమునకు పతాకా ప్రాయముగనున్నది.

సత్య: 'కులగోత్రవైరి.... చిత్రం' (XIII 78,79)

శచి: 'రథచరణ పాణి.... పోలంగళిం' (XIII 80,81)

సత్య: 'భగమొదలెచ్చె.... మహేంద్రనా' (XIII 82)

శచి: 'సిడిలెన్నో పంగె..... సత్యభామె' (XIII 83)

సత్య: అనురయమదండ..... ఇంద్రత్యముం' (XIII 84-86)

శచి: 'ఒందు నిటలాక్షి.... ఆస్పదనే' (XIII 87)

సత్య: 'ఉసిరల్పేడ.... పరోజాక్ష నాళ్' (XIII 88)

రుద్రభట్టు రచనలో అధిక భాగము ఉక్తి ప్రత్యుక్త్యాత్మకముగనే యున్నది. విజమునకు విప్రుతమైన ఇతి వృత్తము వెన్నుకొనిన రుద్రభట్టున కంటె పరిమితమైన ఇతి వృత్తము వెన్ను కొనిన తిమ్మన ఉక్తి ప్రత్యుక్తుల నింకను ఎక్కువగ కూర్చ గలిగి యుండెను. అది కావ్యగాత్ర వృద్ధికి కూడ సహాయకమై యుండెడిది. కాని తిమ్మన విప్రుతమైన వర్ణనల కిచ్చి నంత ప్రాధాన్యమును ఉక్తి ప్రత్యుక్తులకీయ లేదనుట యధార్థము

వంధులు - సంధ్యంగములు

తిమ్మన నాట్య శాస్త్ర మర్యాదలననుగురించి తన ప్రబంధమును రచించిన వాడు. కనుకనే 'పారిజాతాపహరణము'లో అర్థ ప్రకృతులు, కార్యావస్థలు, సంధులు, సంధ్యంగములు గుర్తించుటకు వీలగుచున్నది. రుద్రభట్టు తన కావ్యమందలి ఏకదేశమైన 'పారిజాతహరణ' కథా భాగమును ప్రత్యేకముగ నాటక లక్షణ లక్షితముగ నిర్మింప వలెనను ప్రయత్నమును సహజముగనే చేయ లేదు. అందుచేత తిమ్మన కావ్యములో వలె ఆయా నాటకాంగముల నన్నింటిని రుద్రభట్టు కావ్యములో గుర్తించుట అసాధ్యము. ఐనను చాల వరకు నాటక చ్ఛాయలగల రుద్రభట్టు కావ్యగత పారిజాతహరణ కథా భాగము నుండి కూడ పాధ్యమైనంత వరకు ఆయానాటకాంగములను గుర్తించుటకు ప్రయత్నింతుము.

కార్యావస్థలు :

తిమ్మన తన కావ్యమును ఐదు ఆశ్వాసములుగ విభజించి యున్నాడు. ఈ ఆశ్వాస విభజన అంక విభజనతో సరిపోవుచున్నదని ఆచార్య పింగళి లక్ష్మీ కాంత్ము గారు 'సెలవిచ్చి యుండిరి' కాని తిమ్మన తన ఆశ్వాసములను అంకములుగా ఏర్పరచి యుండ లేదు అనుటకు ఇంతకు ముందుగా (పుట 304) మనము గుర్తించిన అంక విభజనమే సాక్షి. కార్యవస్థా పంచకమునే ఆశ్వాస పంచకముగా తిమ్మన రూపొందించి యున్నాడు.

‘ఫలప్రాప్తికై నాయకుడు కావించెడు ప్రయత్నములే కార్యావస్థలు’ ఆరంభ, యత్న, ప్రాప్త్యాశా, వియతాప్తి, ఫలాగమములని కార్యావస్థలు అయిదు.

1. ఆరంభము: “ఇదుగో, ఈ ప్రయోజనమును నేను సాధించి తీరెదను,” అను నాయకుని పూనికయే ఆరంభమనబడును.

‘పారిజాతాపహరణము’ ప్రథమాశ్వాసములో పారిజాతమును సత్యభామ పెరిటిలో నాటించునను కృష్ణుని ప్రతినిధి ఆరంభము. ‘జగన్నాథ విజయము’లో కూడ ఈ కథా భాగము గల (XII 61-110) భాగము ఆరంభము

2. యత్నము: “రెట్టింపైన కడంకతో తొందరలో ఆకార్యఫలమును సాధించుటకు చేయునట్టి చేష్టాదికము యత్నము.”

‘పారిజాతాపహరణము’ ద్వితీయాశ్వాసమున శ్రీకృష్ణుడు తాను అమరావతికి వచ్చుచున్నట్లు నారదుని ద్వారా ఇంద్రునకు సందేశము సంపుట పారిజాతాపహరణమునకై గరుడారూఢుడై బయలు దేరుటే యత్నము. ‘జగన్నాథ విజయము’లో కూడ ఈ కథా భాగము గల గ్రంథ భాగము (XII 1-44) యత్నము.

3. ప్రాప్త్యాశ: “కావ్యఫల లాభము అనిశ్చితమైనచో అది ప్రాప్త్యాశ.”

తృతీయాంకమున పారిజాత దర్శన పర్యంతము కార్యఫల లాభము అనిశ్చితమగు వలన అదియే ప్రాప్త్యాశ ‘జగన్నాథ విజయము’లో ద్వారక నుండి తిన్నగ పారిజాత వృక్షము వద్దకే ఒకే ఉడుటున వచ్చిచేరినారు. కనుక జగన్నాథ విజయములో ‘ప్రాప్త్యాశ’ లేదు.

4. నియతాప్తి: “ఈప్పితార్థము నిక్కముగా చేకూరునను దృఢనిశ్చయమే నియతాప్తి.”

చతుర్థా శ్వాసములో కృష్ణుడు పారిజాతోత్పాటనము గావించి గరుడుని స్కంధము పై నుంచినాడు ఈప్పితార్థము వెరవేరునను నిశ్చయ మేర్పడినది. కనుక ‘పారిజాతాపహరణము’లో చతుర్థాశ్వాసమే నియతాప్తి. ‘జగన్నాథ విజయము’లో ఈ కథా భాగము అతి సంగ్రహముగ నున్నది. (XIII 46-47). ఈ రెండు పద్యములే అందు నియతాప్తి.

5. ఫలాగమము: “ఏ ఫల లాభమునకై పూనిక వట్టెనో యట్టి ఫలము సంపూర్ణముగా లభించుటయే ఫలాగమము.”

సంచమాశ్వాసములోనే కృష్ణుని విజయము, పారిజాతమును సత్యభామ పెరిటిలో నాటించి కృష్ణుడు తన పూనిక ప్రతివను వెరవేర్చు కొనుట జరిగినది. కనుక ఇది ఫలాగమము. ‘జగన్నాథ విజయము’లో కూడ ఈ కథా భాగము గల గ్రంథ భాగము (XIII 48-100, XIV 1-3) ఫలాగమము.

కార్యావస్థలకు పిమ్మట అర్థ ప్రకృతులను గుర్తించము.

‘అర్థ ప్రకృతులనగా ఫలహేతువులు.¹⁰ ఇవియైదు. బీజ, బిందు, పతాకా, ప్రకరీ, కార్యములని వీని పేర్లు.

1. బీజము : “బీజమను నీయర్థ ప్రకృతి ప్రథమమున అల్పముగ నుండి పోను పోను నాయ కోపనాయక ప్రతి నాయకులకు సంబంధించిన కథాంశములతో విస్తరిల్లి త్రివర్గ రూపమగు ఫలమునకు హేతువై అన్వర్థమగుచున్నది.”

పారిజాతాపహరణ కథా మహావృక్షమునకు వారదుడు కృష్ణునిచే రుక్మిణికి పారిజాత పుష్పమిప్పించుటే బీజము, ఉభయ కావ్యములకును ఇది సామాన్యమే

2. బిందువు: “అప్రధానములగు కథాంశముల వలన ప్రధాన కథకు విచ్ఛేదము కలుగ నుండ వట్టి విచ్ఛేదము కలుగు నీయకుండుటకు హేతువైనది బిందువనబడును.

పారిజాత పుష్పధారణము వలన రుక్మిణీ సౌభాగ్యాతిశయము, సపత్నులు

ఆమె యాధిక్యము నంగీ కరించుట యను విచ్ఛేద కథాంశముల నడుమ సత్యభామ కోపాగారమును ప్రవేశించుటతో పారిజాతహరణ ప్రయత్నము విస్తరిల్లినది. కనుక సత్యామానమే బిందువు. ఇదియును ఉభయకావ్యములకు సామాన్యమే.

3. పతాక: “ప్రధాన కథకు అంగమై తత్పక్షమై కొంత దూరము ప్రధానకథతో పాటు వ్యాపించు నట్టి కథ పతాక యనబడును.”

పతాక కథా నాయకునికే పీఠమర్పడని వామాంతరము. ఇతడు ప్రధాన నాయకుని కన్న కొంచెము తక్కువ గుణములు కలవాడు¹¹

‘మఱియు నితడు ప్రాసంగికేతి వృత్త మునకు నాయకుడగుటచే నీతనికి ప్రత్యేక ప్రయోజనము కూడ కలదు.¹²

‘పారిజాతాపహరణము’లో ప్రధాన కథానాయకుడైన కృష్ణునకు సహాయకుడైన గరుడుడే పతాకానాయకుడు. ఒకప్పుడు ఇంద్రునిచే వజ్రాయుధముతో కొట్టబడియున్న గరుడునకు నాటి మండి ఇంద్రుని పై గల పగ చల్లార లేదు. శ్రీకృష్ణుని పారిజాతాపహరణ ప్రయత్నమును విన్నంతనే గరుడుడు ‘ఆ పగవీగడ నేఁడు నీకృపనో’ అని సంతోషించినాడు. పిదప యుద్ధమున వీర విహారము గావించి ఇంద్రుని బలమును చీకాకు పడ జేసి స్వామి కార్యముతో పాటు స్వప్రయోజనమును కూడ పొధించుకొనినాడు. కనుక గరుడుని వృత్తాంతమే పతాక.

‘జగన్నాథ విజయము’లో గరుడుడు పతాకానాయకుని స్థానమున కెక్క లేక సోయినాడు. అందఱనికి స్వప్రయోజనము లేదు. అతడు కృష్ణునకు వాహనము, ‘సేవకుడు మాత్రమే, కనుక ‘జగన్నాథ విజయ’ మందలి పారిజాతహరణ కథలో పతాక లేదు.

4. ప్రకరి: “పతాక వలె ప్రధాన కథతో సుదూరము వ్యాపింపక కొంత దూరము మాత్రమే సాగునట్టి ఉపకథ ప్రకరి యనబడును.”

సత్యా కృష్ణులు అదితిని దర్శించి ఆమెకు కుండలముల నొసంగుటయు, ఆమె వారిని దీవించుటయు ‘పారిజాతాపహరణము’ నందు ప్రకరి.

‘జగన్నాథ విజయము’లో ఈ కథా భాగమునకు పారిజాతహరణ కథతో

నెట్టి సంబంధమును లేదు, వారదుడు కృష్ణునకు పారిజాత పుష్పము నొసంగక పూర్వమే ఈ వృత్తాంతము నడచి వట్లు రుద్రభట్టు రచించియున్నాడు. కనుక 'జగన్నాథ విజయ' మందలి పారిజాతహరణ కథలో ప్రకరి లేదు.

5. కార్యము : "ప్రధాన ఫలమును నిర్వహించునట్టి కట్ట కడపటి కథావయము కార్యమనబడును.

ప్రధాన ఫలమైన పారిజాతహరణమును నిర్వహించు నట్టి ఇంద్రో పేంద్రుల యుద్ధమే కార్యము. ఇది ఉభయ కావ్యములకును సామాన్యమే.

సంధులు :

ఇప్పుడు క్రమ ప్రాప్తములైన సంధులను గుర్తించము.

సాంకేతిక పద జాలమును తొలగించినచో. ఇతి వృత్త విభాగములకే సంధులని పేరు¹³ నాటక సంధులైదు. ముఖ, ప్రతిముఖ, గర్భ, విమర్శ, నిర్వహణములు.

1. ముఖ సంధి : "బీజ సముత్పత్తియే ముఖ సంధి"

వారదుడు కృష్ణునిచే రుక్మిణికి పారిజాత పుష్పము విప్పించుటయే బీజమని ఇది వరలో (పుట 310) గుర్తించి యున్నాము. కనుక ఈ కథా భాగము గల రుక్మిణీ మందిరసన్ని వేశమే ముఖ సంధి.

2. ప్రతిముఖ సంధి: "బీజము ప్రకాశించుటయే ప్రతిముఖ సంధి."

సత్యామాన, సాంత్యన కథా భాగములు గల సత్యా మందిర సన్నివేశమే ప్రతి ముఖ సంధి.

3. గర్భసంధి: "వ్యతైవ్యక్త మైన బీజము వన్యేషించుటే గర్భసంధి."

పారిజాతహరణమునకై బయలు దేరుటే గర్భసంధి.

4. విమర్శ సంధి: "బీజార్థమును గూర్చి చేయబడు పర్యాలోచనము విమర్శ సంధి"

యుద్ధము వరకు నడచిన పారిజాతాపహరణ సంబంధ సంభాషణాదికమే విమర్శ సంధి.

5. నిర్వహణ సంది: “బీజయుక్తములగు ముఖ్య సంధ్యా ధ్యర్థములకు ఎందు ప్రధాన ప్రయోజనము కలుగునో అది నిర్వహణ సంది.”

సత్యా మందిరకేళీ వనమున పారిజాతమును ప్రతిష్ఠించుటే నిర్వహణ సంది.

ఈ సంధులు కావ్య ద్వయమునకు సామాన్యములుగనే యున్నవి.

సంధ్యంగములుగ చెప్పబడిన ఉపక్షేపాదులను కూడ తిమ్మన పారిజాతాపహరణమున గుర్తింపగలము. బృహద్గంధ మందలి ఏకదేశ మాత్రమగు రుద్రభట్టు ‘పారిజాతాపహరణము’న వీని వన్నింటిని గుర్తింపలేము.

ఇతివృత్త సంధానము నందు పతాకా ప్రకరులను తిమ్మన కూర్చినాడు. రుద్రభట్టు కూర్చలేదు గనుక తిమ్మనదే పై చేయి. సన్నివేశకల్పనలో ఇరువురును సమానులే. సంభాషణ వైచిత్ర్యంలో రుద్రభట్టెక్కుడు నేర్పును ప్రదర్శించినాడు. మొత్తము మీద నాటకీయత ఇరువురి రచనలలోను చక్కగ పోషింపబడినది.

‘ప్రబంధములలో నాటక కౌశలమున్యగ్య’ మను విమర్శ యొకటి కలదు.¹⁴

ఈ విమర్శ ఇతర ప్రబంధములకు చెల్లును, కాని పారిజాతాపహరణమునకు చెల్లదు. పండిత విమర్శకులు పారిజాతాపహరణ ప్రబంధ నాటకీయతను వేనోళ్ళ పొగడుచున్నారు.

పాత్ర చిత్రణ

కవి యొక్క ప్రతిభను ప్రకటించు అంశములలో పాత్ర చిత్రణ మొకటి. పాత్రలను సజీవములుగా తీర్చిదిద్దుట ప్రతిభావంతుడైన కవికే సాధ్యము. తిమ్మన రుద్రభట్టులు ఆయా పాత్రలను మలచినరీతులను తులనాత్మకముగ పరిశీలింతము. వారిపురకు మార్గదర్శకములైన హరివంశ, విష్ణుపురాణములలో ఆయా పాత్రలు చిత్రంపబడియున్న తీరునుగూడ గమనించినచోగాని వారి వారి స్వతంత్రస్పృష్టి స్వరూపము గోచరింపదు. కనుక ఒక్కొక్క పాత్రను ఆ రెండు పురాణములును, ఈ రెండు కావ్యములును రూపొందించిన రీతులను పరిశీలింతము.

శ్రీకృష్ణుడు :

హరివంశపు తొలి కథననుసరించి కృష్ణుడు కేవలము కన్నపుదొంగ.

దేవేంద్రునకు అతిథియైయుండి అతని అనుమతితో నందన వన నిహారము గావించుచు పారిజాతము కనుపించగానే దానిని పెల్లగించుకొని వెంటనే ద్వారక దారి వట్టివాడు.

విష్ణు పురాణ కథ ననుసరించి కృష్ణుడు మహావీరుడు. పారిజాతమును పెల్లగింపగనే పారిపోవక, దేవేంద్రుడు యుద్ధసన్నద్ధుడై వచ్చువరకు వేచియుండి, అతనిని ఓడించిగాని నందన వనమును దాటిపోలేదు. పారిజాతము నవహరించుటకు కూడ అతనికి ఆ సుర తరువుపైగల ఆశగాక, తన భార్యకు కలిగిన అవమానమునకు ప్రతీకారము చేయు తలంపే కారణము.¹ కనుకనే ఇంద్రుని ఓడించిన పిమ్మట పారిజాతము నాతనికిజూపి తన పరద్రవ్య నిముఖత్వమును ప్రకటించినాడు. తనచే పరాజితుడైన ఇంద్రుని తానే క్షమాపణ కోరుకొనుటలో గూడ అతని వివీత భావము వెల్లడియగుచున్నది. ఇట్లు విష్ణు పురాణము నందలి శ్రీకృష్ణుడు సర్వనిధముల ధీరోదాత్తనాయకుడన దగియున్నాడు.

పారివంశపు మలికథ యందలి కృష్ణుడు. స్త్రీ లోలుడు. అలిగిన ఇల్లాలిని చల్లబరచుటకై ముందు వెనుకలాలోచింపక వరులసాత్తును తెచ్చి ఇత్తునని వాగ్దానమొనర్చినాడు. అనాలోచితముగ తాను గావించిన ప్రతివ భంగమైనచో లోకములు తలక్రిందులగునని చెప్పి తన పట్టుదలను సమర్థించుకొనివాడు. తాను దేవేంద్రునకు అనుజుడు గనుక తాను కోరినదే తడవుగ తన కోరికను తీర్చవలసిన బాధ్యత అగ్రజుడైన దేవేంద్రునిపై కలదట. అట్లాతడు అడిగినంతనే మరియొక పారిజాతము నొసంగనిచో కామోదకీ గదతో అతని వక్షమును మోదెదనని ఈ బుల్లి తమ్ముని బెదిరింపు. 'చంకదుడ్డు శరణార్థి' యను వానుడికి శ్రీకృష్ణుని సందేశము చక్కని ఉదాహరణ. ఇంతకంటే దురాగతము వేరుండబోదు. దేవేంద్రుని వక్షము నెన్నుటలో గూడ ఈ కృష్ణుడు గావించిన శచీ (వక్షోజమృదిత) ప్రసంగము అతడు అన్న వదిలవయెడ అణుమాత్రమైన గౌరవము లేనివాడని తెలుపుచున్నది. ఈ కృష్ణుడు తన ముద్దుల పెండ్లపు మురిపెమునే చూచు కొనివాడుగాని, తన భుజబలమునే చూచుకొనివాడు గాని, ధర్మా ధర్మములను గాని, న్యాయాన్యాయములనుగాని, చుట్టరికపు మరియొకడుగాని చూచినవాడుకాడు. సంఘములో గొప్పవాడు నడచిన మార్గమునే పామాన్యమును అనుసరింతురని² తెలిసియుండియు కృష్ణుడు లోకమునకు తన నడవడి వలన మంచి పరవడి నేర్పరుపలేదు.

తన భార్యలు పుణ్యక ప్రతము వాచరింప గోరుచున్నారు. గావున, దానికై

పారిజాతవృక్షమును అరువుగా నొనంగుమని శ్రీ కృష్ణుడు దేవేంద్రునకు సందేశమంపినాడు. ఈ సందేశమును పంపుటలో కృష్ణుని ఉద్దేశ్యము ఏమో తెలియకున్నది. ఏమనగా కృష్ణుని పత్నులు ఇంతవరకు పుణ్యక వ్రతపు పేరైన వినియుండలేదు. సత్యాకృష్ణులకు వారదుడప్పుడే ప్రసంగ వశమున పుణ్యక వ్రతపు పేరు తెలిపియున్నాడు. అంతకు ముందే కృష్ణుడు పారిజాతమును తెచ్చియిత్తునని సత్యకు వాగ్దానము గావించి యున్నాడు. సత్య పారిజాతమును కోరినది రుక్మిణి కంటే తన ఆధిక్యమును నిరూపించు కొనుటకేగాని పుణ్యకవ్రతాచరణకు కాదు. తానామెకు పారిజాతమును శాశ్వతముగ నుండునట్లు తెచ్చి యిత్తుననియే వాగ్దానము చేసి యున్నాడు గాని నాలుగు దినములపాటు ఉంచుకొని మరల ఇచ్చునట్లు కాదు. కృష్ణుని ఈ సందేశము కపటముతో కూడియున్నది.

పారిజాతము కొరకు అమరావతిపై దండెత్తిపోవుట అధర్మమని కృష్ణునకు తెలియును. బలరామ, వసుదేవాదులకీ సంగతి ముందుగా తెలిపినచో వారు తన దురుద్యమమును ఆక్షేపింతురనియు, ప్రయాణము వడ్డగింతురనియు కృష్ణుని భయము. అందుచేతనే తన అమరావతీ ప్రయాణమును రహస్యముగనే ఉంచినాడు. మృగయా వ్యసందేశమున రైవతకాద్రికేగి అటునుండియే అమరావతి కేగినాడు.

కృష్ణుడు వీరుడనుట మాత్రము నిశ్చయము. రేపటి రేపకడనే నేను దండెత్తి రానున్నానని వారదుని ద్వారా ఇంద్రునకు ముందుగనే సందేశ మంపినాడు. అదే విధముగ దండెత్తిపోయి పారిజాతము నుత్పాదించినాడు. వెంటనే ద్వారకా మార్గము పట్టి రాక ఇంద్రుని రాకను నిరీక్షించుచు అమరావతికి ప్రదక్షిణము లాచరించుచుండినాడు. యుద్ధ మధ్యమున ఐరావతము గరుడునిచే భంగపడినపుడు వేటికి యుద్ధము, విరమించి, విశ్రాంతి గైకొని, రేపటి యుదయము మరల యుద్ధము ప్రారంభింపుమని చెప్పి ఇంద్రుని పంపి తన వీరత్వపుటాదార్యమును వెల్ల డించినాడు. ఐనను ఈ హరివంశ కృష్ణునకు విష్ణు పురాణ కృష్ణుని వలె దేవతా సైన్యముతో ఒంటరియై పోరాడగల ధైర్యము లేదు. కనుకనే తనకు బాసటగా సాత్యకే ప్రద్యుమ్నులను వెంటనిడుకొని పోయినాడు. వీరు ఇరువురును యుద్ధమున కృష్ణునకు చాల సాయము గావించినారు. వీరి తోడ్పాటు లేనిచో కృష్ణుడు పారిజాతమును రక్షించుకొనలేకపోయెడివాడే.

అదితి కశ్యపులయెడ కృష్ణుడును ఇంద్రునితో సమముగ భక్తిని వెరపినాడు.

“అల్ప కారణమును పురస్కరించుకొని అసోదరుల వలె ఇట్లు కారాడుకొనుట మీకు తగదు.” అని ఇంద్రునితోపాటు కృష్ణుడు కూడ అదితి చేత చివాట్లు తినినాడు. “అగ్రజ గౌరవము లేకుండ ప్రవర్తించితివి” అను దేవేంద్రుని ఎత్తి పాడుపునకు తలయొగ్గినాడు, అదితికిగాని, ఇంద్రునకుగాని, కృష్ణుడు ఏమియు సమాధానము చెప్పుకొన లేకపోయినాడు.

కృష్ణుడు పుణ్యక వ్రతపు వంక చెప్పుటచే అదితి ఇంద్రునిచే కృష్ణునకు పారిజాతము నిప్పించినది. కాని వ్రతము ముగియగానే తిరిగి పారిజాతమును తెచ్చి నందన వనమున స్థాపింపుమని కృష్ణుని గట్టిగ హెచ్చరించినది. అందులకు కృష్ణుడు తన సమ్మతిని తెలిసి పారిజాతముతో ద్వారక చేరినాడు. ఏ మాట కామాట చెప్పికొనవలెను. పెద్దల యెదుట గావించిన వాగ్దానమునకు కృష్ణుడు కట్టుబడినాడు. తన భార్యలందరిచే పుణ్యక వ్రతము నాచరింపజేసి ఏడాదికాగనే తిరిగి పారిజాతమును గొనిపోయి దేవేంద్రుని కప్పగించినాడు. అందులకు సత్యనెట్లంగీకరింప జేసినాడో తెలియదు.

కృష్ణుని శృంగార నాయకత్వమును గురించి చెప్పి కొనవలసినది ఎంతైన కలదు. అతడు దక్షిణ నాయక శిరోమణి 16,000 మంది ఇల్లాండ్రతో సంసారము సాగించుట ఆ మహానుభావునకే చెల్లినది. రుక్మిణి ఎదుట నున్నపుడు రుక్మిణి ప్రీయునివలెనే మెలగును. సత్య సముఖమున సత్యావిధేయుని వలెనే సంచరించును. అలక పానుపు వెక్కిన సత్యను లాలించి అనుకూలముగావించు కొనుటలో అతడు ప్రదర్శించిన నేర్పు, ఓర్పు, కపటనటనలు, మాటకారితనము మెచ్చదగినవి. సత్యకు సేవకుని వలె వీవనతో విసరినాడు. వలపు లొలుక బోసినాడు. బూటకపుటాట్లు పెట్టుకొనినాడు. చేయరాని వాగ్దానములు చేసినాడు; చివరకు నెగ్గినాడు.

సత్యా పుణ్యక వ్రతావసానమున నారదునకు కింకరుడై అతని చేతిలో కోతివలెనాడి తన శృంగార రసికతనే గాక హాస్యరసికతను గూడ కృష్ణుడు వెల్లడించినాడు. అతిథియగు నారదుని ఆదరించి పూజించి భోజనాదులచే సంతృప్తుని గావించి గృహస్థ ధర్మమును పరిపాలించినాడు.

రుద్రభట్టు చిత్రించిన శ్రీ కృష్ణుడు శృంగార నాయకుడుగ హరి వంశ కృష్ణుని

అడుగుజాడలనే అనుసరించినాడు. పుణ్యక వ్రతమున నారదునకు సేవలు చేయు ప్రసంగమీ కథయందు లేనందున హాస్య రసపోషణకంతగా అవకాశము లేకపోయినది. ఐనను సత్య కృష్ణుని వంక కోపవీక్షణములను ప్రసరింపజేయగా ఆతడు భీతుని వలె నటించుచు ఒక మూలకొడుగుట కొంత నవ్వు పుట్టించును. ఈ కృష్ణుడు పారిజాతము కొరకై పుణ్యక వ్రతపు వంక చెప్పలేదు. ఉన్న నిజమునే చెప్పినాడు. తన అమరావతీ యాత్రను గురించి ముందుగా బలదేవాదులకు చెప్పినాడో లేదో తెలియదు. దేవేంద్రునకు మాత్రము ముందుగనే హెచ్చరిక గావించియే పారిజాతము నపహరించినాడు. ఆ సంగతి అందరకును తెలియునట్లు శంఖము పూరించి యుద్ధాహ్వానము గావించినాడు. ప్రద్యుష్ణ సాత్యకీ సహాయుడైగాక సత్యా ద్వితీయుడై దేవతా కోటితో పోరి గెలిచిన ఈ రుద్రభట్టుని కృష్ణుడు హరివంశ కృష్ణుని కంటే అధిక వీరుడగుచున్నాడు. ఈ విషయములో ఈతడు విష్ణు పురాణ కృష్ణుని పోలుచున్నాడు. కాని విష్ణు పురాణములో వలె పారిజాతమును తిరిగి దేవేంద్రునకీజాపు ఔదార్య మిందు ప్రదర్శితము కాలేదు. రుద్రభట్టు చిత్రించిన కృష్ణుడు కలహ భోజికి కలహ భోజనమునే పెట్టినాడు. నిజమగు భోజనమును పెట్టినవాడు కాదు. ఇతడు గావించిన శచీకుచ క్రీడా ప్రసంగము హరివంశమందు కంటే వాచ్యముగను, అవాచ్యముగను మన్నది. మొత్తము మీద ఈ కృష్ణుడు స్త్రీ లోలుడు, వీరుడునని చెప్పవలెను. మాయావి కాదు; కాని మరియొక లెరుగని మోటుమానిసి యగుట మాత్రము నిజము. కనుకనే విజయము పొందియు బిల్వోదకేశ్వరుని మందలించునకు లోనైనాడు.

తిమ్మన చిత్రించిన కృష్ణుడు ధూర్జగోపాలుడు; జగన్నాటక సూత్రధారి, శృంగార రస రసికుడుగ హరి వంశకృష్ణుని, యుద్ధవీరుడుగ విష్ణు పురాణ కృష్ణుని ఇతడు పోలియున్నాడు. ఆయా లక్షణములలో వారి కంటే మేటి. ఈతనికి సత్యయెడ భయ భక్తులు మెండు. తనను గూర్చి ఆమెకు చెలులు గిట్టిన సంగతులేమి చెప్పెదరోయని వారికి లంచములిచ్చి మంచి గావించు కొనుచుండును. నారదుడు తనకు పారిజాతము నీయగనే ఈతని మనసులో సత్యయే మెదలినది. ఆమె ననునయించుటలో ఈతడు పలికిన నయగారపు ప్రియములు, మొగమిచ్చమాటలు, పోయిన పలుపోకల మాయదారి నటనలు హరివంశ కృష్ణుని మించి పోయినవి. కొంతకు కొంత పచ్చిగా గూడనున్నవి. ఇవి యేవియు సత్యా గురుకోపమును శమింప జేయలేక పోగా ఇతడు ఆమె పాదములకు

నమస్కరించి తన కాను శాస్త్ర పాండిత్యమును ప్రయోగాత్మకముగా ప్రదర్శించినాడు¹. సత్యా వాను పాద ప్రహార భూషితుడై ధన్యుడై 'అశోకుడైనాడు. ఈ పట్టున ఈతడు కుపితుడుగాక మరింతగ వినయమును ప్రదర్శించి తాను రసిక శిఖామణి, శృంగారి శేఖరుడునని నిరూపించు కొనినాడు. 'కోపముతో భార్య తప్పినచో లోకములో విద్వరు భర్తలేయూరకుందురు. ఒకడు శ్రీకృష్ణునివంటి మహారసికుడు, రెండవ వాడు వట్టి అసమర్థుడు².

అమరావతీ పుర రాజవీధుల వెంట నూరేగుచు తన మోహన రూపముతో నేల్పు వెలదులకు వెట్టులెత్తించియు, ఆలమంద నడిమి ఆబోతువలె అచ్చరలతో కలసి వన విహార జల క్రీడాదులు వెరపియు, ఈతడు తన శృంగార పరాయణతను చక్కగా ప్రకటించినాడు. తనను గాంచి సురసుందరీమణులు గావించు విభ్రమ చేష్టలను సత్యభామకు చూపి ఆమె మనసునకు గిలిగింతలు పెట్టి కొంటెతనమును ప్రదర్శించినాడు ఇక పుణ్యక వ్రత సందర్భమున నారదుని దర్శకత్వము క్రింద నీతడు అభినయించిన కవట నటనలు ఈతనిని హాస్యరసికులలో కూడ అగ్రేసరుని గావించుచున్నవి.

వీకాంగవీరుడై, కళత్రవంతుడై దేవతా సైన్యమును, దిక్పాలురను, దేవేంద్రుని గెల్పుటలోను, దేవేంద్రునకు పారిజాతమును తిరిగి ఈజాపుటలోను ఇతడు విష్ణు పురాణ కృష్ణునే పోలియున్నను 'నీమఱందలీ కొమ్మ కోరిన'దని సన్నసన్నగా అంటించినాడు. పాపము దేవేంద్రుడు బావగారి 'బడాయి' చూపుటకై ఇష్టము లేకున్నను పారిజాతమునకు వీరు వదులు కొనక తప్పినది కాదు. ఇది కృష్ణుని మాటకారి తనపు గెలుపు.

మాయావిత్వము నందును తిమ్మనగారి కృష్ణుడు అందరను తలదన్నుచున్నాడు. తన అమరావతీ యాత్ర యందలి వ్రధావోద్దేశము పారిజాతాపహరణమేయైనను ఆ విషయము వెక్కడను వెలిబుచ్చినావాడు కాదు. అదితి కుండలముల నామెకు సమర్పించుటకే నాకమునకేగు చున్నట్లు నాటకమాడినాడు. నారదుని ద్వారా దేవేంద్రునకట్లే సందేశము పంపినాడు; బలరామాదులకును అదే విధముగ చెప్పినాడు. తనకు అత్యంతాపుడగుటచే వైసతేయున కొక్కనికి మాత్రము ఉన్న విజమును చెప్పినాడు. తన కన్ను పారిజాతముపై పడినదను విషయము ఏ మాత్రము పొక్కినను దేవేంద్రుడు ముందుగనే జాగ్రత్తపడి దానిని తన కంట పడకుండు

నట్లు చేయవచ్చును. లేక 'భోలాశంకరుని' మోసపుచ్చినట్లే ఏదో యొక కథనల్లి తన ముందరి కాళ్ళకు బంధము వైచి సామముతోనే 'పారిజాతము నా కక్కరలేదులెమ్ము' అని తన చేతనే అనిపింపవచ్చును. కనుకనే కృష్ణుడు పారిజాతమును పెల్లగించు వరకు దేవేంద్రునికెట్టి సందేహమును కలుగ కుండునట్లు జాగ్రత్తపడినాడు.

మొత్తము మీద తిమ్మన చిత్రించిన శ్రీకృష్ణుడు స్త్రీలోలుడు, రసిక చక్రవర్తి, పరిహాస ప్రియుడు, మాటకారి, మహావీరుడు, మాయావి, పరద్రవ్యాపహారి. ధీరోదాత్త లక్షణములతోబాటు కొలదిగ ధీరోద్ధత, ధీరలలిత లక్షణములను కూడ తనలో సంతరించుకొనినవాడు. శృంగార నాయకులలో ప్రధానముగ దక్షిణ నాయకుడుగ ఉదాహరణీయుడైనను ఎడనెడ ధృష్ట, శత లక్షణములకు గూడ లక్ష్య భూతుడగుచున్నాడు. శృంగార రస సర్వస్వమనదగినవాడు¹.

'కృష్ణుడీ కథాభాగములో ఒక సాధారణ గృహస్థు. మానవాతీత శక్తుల నెక్కడను కనబరచడు. బహుభార్యులను కలిగియుండుట వలన వచ్చు అనర్థములకు గురియై అగచాట్లు పడినాడు' 'శ్రీ కృష్ణునకు శృంగారము రసికతగా గాక దొడ్డ చాపల్యముగా పరిణమించినది. దీనియందు అతనికి ఒక ధరాధీశ్వరునకుండ వలసిన యన్ని గుణములు లుప్తమైపోయినవి. ఈ శ్రీకృష్ణుడొక లాలసతా స్వరూపము. శృంగారమునకు మచ్చుతునక; ఉద్రేకి, ఈ కృష్ణుని వెనుక లీలగా రాయ లున్నాడు.'

సత్యభామ :

'భామాశబ్దము స్త్రీ సామాన్యవాచి. సత్యభామకు భామయనియు రూఢ్యర్థమున పర్యాయ వ్యవహారము కలిగినదనగా ఆమెలో భామాత్వము మూర్తీభవించిన దన్నమాట⁷ "ఈ సత్యాపాత్ర నిర్మాణము ఆంధ్రులదే అగుట విశేషము". ఆంధ్ర వాఙ్మయమున తొలుదొల్త ప్రబంధనాయికగా సత్యభామ పాత్రను సర్వాంగ సుందరముగా తీర్చిదిద్దిన వారు ముక్కు తిమ్మనగారు'

'ఆంధ్రులు అల్లారు ముద్దుగా అతి గారాబంగా చూసుకొనే కావ్యనాయిక సత్యభామ. కూచిపూడి వారి ధర్మమా అని ఈమె కలాపమంతా తెలుగునాట మారుమ్రోగింది. అయితే ఈమె రూపు రేఖలూ, కోసతాపాలూ, తొలిసారిగా ప్రస్ఫుటంగా చిత్రించిన కవి నంది తిమ్మనగారు¹⁰

హరివంశపు తొలికథలో పారిజాతాపహరణ సమయమున సత్యబామ శ్రీకృష్ణుని ప్రక్కన గలదన్న మాటయే గాని ఆమె నిర్వహించిన పాత్ర యేమియు లేదు. కవీసము ఆమె పారిజాతమును కోరనైనలేదు. శ్రీకృష్ణుడే ముచ్చటపడి దొంగిలి తెచ్చికొన్నాడు. పూర్వభవమున అత్తగారైన అదితికి భక్తితో మ్రొక్కి సత్య ఉత్తమ వధువనిపించుకొన్నది.

నిష్ఠు పురాణమునందు కూడ ఆమె అత్తగారి యెడ భక్తి నెరపినది. ఐనను ఇచట ఆమె ప్రధానముగ అభిమాననతిగ, రోషశాలినిగ, ప్రతీకారపరాయణగ కనిపించుచున్నది. తనకు పారిజాత పుష్పమొసంగక అవమానించిన శచీదేవికి శృంగభంగ మొనర్చినగాని ఆమె కోపము శాంతింపలేదు. “పారిజాత పుష్పధారిణిని సపత్నుల మధ్య శోభిల్లెదను.” అని మాటలో మాటగా పలికినను, పారిజాతాపహరణమునకు కృష్ణుని ప్రేరేపించుటలో ఆమె ప్రధాన లక్ష్యము శచీగర్వ భంగమే. కనుకనే ఇంద్రుని పరాజయానంతరము వరస్వత్వావహార దోషము లేకుండ పారిజాతమును దేవేంద్రునకామెయే తిరిగి ఈజూపినది. ఔద్ధత్యమునకే సత్య మారుపేరు. పారిజాతాపహరణము నడ్డగించిన వనపాలకులకు సమాధానమొసంగుటకు కృష్ణునకవకాశ మీయక తానే ముందునకు వచ్చినది. ఆమె పలికిన పలుకులు ఆమె పలుకుల లోనే ‘గర్వోద్ధతాక్షరములే’ తన మానుషీత్వమును నొక్కి వక్కాణించి దేవతల కెందును మానవులు తీసిపోరని నిరూపించినవి. యుద్ధాంతమున పలాయన పరాయణుడగుచున్న బావగారగు ఇంద్రుని పరిహాసించుట మాత్రము కులవధూ మర్యాదకు మీరినదని చెప్పక తప్పదు. కృష్ణుడామె కొసంగిన మితి మీరిన చనవు, తాను వీర వనితనను అహంకారము ఆమె చేనట్లు పలికించినది.

హరివంశపు మలికథ యందలి సత్య రూప యౌవన సౌభాగ్యగర్విత, మానివి, స్పర్ధాతువు, కోపన, త్రేతాయుగములోని కైకమ్మ తరువాత కోపగ్రహము వలంకరించిన లలనామణి ద్వాపర యుగమందలి సత్యాదేవియే. “మొగుడి మీద అలిగే భార్యలలో సత్యభామకే అగ్రతాంబూల మివ్వాలి.”¹¹ ఐనను ఈమె కులవధూ మర్యాదను మీరిపోలేదు. ఎంత పేటటికిని తన దురదృష్టమునే నిందించు కొన్నదిగాని, గట్టిగా కృష్ణుని తిట్టనైన లేదు. పూలు దాల్చిన చోటనే కట్టెలు మోయవలసి వచ్చినందున జీవితము వ్యర్థమని, సంసారము నిస్సారమని భావించినది. అందుచే తపస్సునకేగ గోరినది. కాని

భర్త అనుమతి లేనిదే తపోవ్రతాదులు గావించు స్వాతంత్ర్యము కూడ మగవారికి లేదుగాన కృష్ణుని అనుమతిని కోరినది. ఈ సత్య కల్ల కపటము లెరుగని అమాయకురాలు. విగూఢమానమును ప్రదర్శించుట చేతగాని ముద్దరాలు. “నీకోపమునకు కారణమేమి? అని కృష్ణుడు ప్రశ్నింపగానే “నీవు పారిజాతమును రుక్మిణీకొసంగుట వలనను, నారదకృత రుక్మిణీ ప్రశంసను, అస్మన్నిందను నీవు విని హర్షించుట చేతను అలిగితి”నని మరుగు లేకుండ చెప్పివైచినది. “నీకు పారిజాత వృక్షమునే తెచ్చి యిచ్చెదనని కృష్ణుడు పలుకగానే” అట్టైన నా అలుకపోయినది,” అని పలుకు సత్య ఎంత బేలయో అనిపించును. కొలది గడియలకు ముందే తనను నిందించిన నారదుడు తన ఇంటికి అతిథియై రాగా అతనిని భక్తితో వూజించుట సత్యలోగల క్షమాగుణమునకు నూచకముగ నున్నది. పారిజాతాపహరణమునకై అమరావతి కేగుచున్న మగని వెంట సత్య తానును బయలుదేరలేదు. తన స్థానము అంతఃపురముననేగాని రణరంగమున కాదని ఆమె తలచియుండును. ‘అల్లరి తనది, అనుభవము అందరిది’ అనునది ఈ సత్య యెడ సార్థకమైనది. సత్య పుణ్యమా అని ఆమె సవత్ను లందరును పారిజాతమున కధికారిణులైనారు; అందరును పుణ్యక వ్రతము నాచరించ గల్గినారు. అందులకు సత్య అభ్యంతరము చెప్పలేదు. ఏదాది దాటగానే తిరిగి పారిజాతమును వందన వనమును చేర్చుటకు కూడ ఈ సత్య అడ్డు చెప్పలేదు. మొత్తము మీద జగన్నాథ విజయ, పారిజాతాపహరణ కావ్యములందలి సత్య కన్న ఈ హరివంశ పౌరాణిక సత్య చాల సాధువన వలసియున్నది.

రుద్రభట్టు చిత్రించిన సత్య సవత్నీ మాతృర్యము నందును, కోప గృహప్రవేశము నందును, పూలరేకులు త్రుంచి వేయుటలోను, చందన చషకమును నేలపై కొట్టుటలోను, తపస్సు కనుమతి నిమ్మని కృష్ణుని కోరుటలోను తు.చ. తప్పక హరివంశ సత్య అడుగు జాడలనే అనుసరించినది. ఐన ఈమె మగని వెంట యుద్ధరంగమునకును బయలుదేరినది. వనపాలురతో గర్వోద్ధతోక్తులు పలుకలేదు. కాని శచీదేవితో వాగ్యుద్ధమే కావించినది. శచీదేవి ఎంత మాట వేర్పు లేనిదో, ఈమె అంత మాటకారి. శచి పలికిన ఒక్కొక్క మాటను ఆమెకే త్రిప్పికొట్టి ఆమెను నిరుత్తరురాలిని గావించిన సత్య వాక్పాతుర్యము మెచ్చదగినది. ఈ పట్టున ఆమెలో వెల్లడియైనది వాక్పారుష్యము కంటే వాక్పాతుర్యమే అనవలెను. ఐనను దేవేంద్రుడు

అంధకాస్త్రమును ప్రయోగించినపుడు 'కౌశిక' శబ్దశ్లేష నాశ్రయించి ఆతనిని 'గూబ' యనుట మాత్రము వాక్పారుష్యమే అనక తప్పదు.

తిమ్మన చిత్రించిన సత్య శృంగార నాయికా శిరోమణి. రూపయౌవన సౌభాగ్య గర్వము, సపత్నీ మాత్సర్యము, అమగుణములకు ప్రపంచ వాఙ్మయములో ప్రథమోదాహరణము కాదగినది తిమ్మనగారి సత్య, ఆమె అభిమాన పరురాలో, అహంకార పరురాలో చెప్పుట కష్టము.

అది యొక శృంగార వనము. దానిలో నొక క్రీడా పర్వతము. దాని పాంత చక్కగా తీర్చి దిద్దిన పూదేనియ ఏటికాలువ. దాని దరిని చెంగల్వ పుష్పాళ్ళు నింపిన చంద్రోపలవేది. ఆ వేదికపై నాసీనురాలై సత్య మనకు ప్రథమ దర్శనము ననుగ్రహించును. ఆ సన్నివేశపు సాబగే ఆమె అభిరుచులలోని లాలిత్యమును వెల్లడించు చున్నది. అపుడామె చెలులతో సరస గోష్ఠి గావించుచున్నది. గోష్ఠీ విషయము శౌరికథలే. రేయింబవళ్ళు, జాగ్రత్త్యుష్ణ సుషుప్తులందు ఆమెకు శ్రీ కృష్ణ ధ్యానమే. ఆమె నిరంతర శ్రీ కృష్ణ పరాయణ, మధుర భక్తి ప్రతీక.

రుక్మిణి ఇంటనున్న శ్రీకృష్ణుని వద్దకు తానంపిన దూతిక పునరాగమనమును నిరీక్షించుచున్న సత్యకు దక్షిణాంస చూచుక నయన ప్రకంపమయ్యెను. ఈ అశుభసూచన వలన ఆమెకు కలిగిన భయ మొక్కటియే - 'ప్రాణవాధుడొండొక చపలాక్షి గూడినను నొల్లని చెయ్యము లేమిచేసెనో' అని మాత్రమే. తనకు కలుగగల ఆపద అది యొక్కటే, సపత్నీ మాత్సర్యము ఆమె హృదయములో ఎంత లోతుగ ప్రాతుకొని పోయినదో ఈ ఒక్క మాటతో తిమ్మన అతి నిపుణముగ నిర్దేశించినాడు.

కృష్ణుడు సపత్నీకొక పుష్ప మిచ్చినాడన్న వార్త చెవిని బడియు ప్రాణము లింకను మేన ధరించియే యుంటివే; ఇంకను ఎట్టి దారుణవార్తలు వినవలసియున్నానో అని సత్య విచారించినది. అతని మేలు కీళ్ళకు లోనయి విహరించినది తానొక్కతెయే. కనుక ఆతనిపై సర్వ స్వత్వములును తనవేనని ఆమె భావము. అతడింత వరకును తన ప్రవర్తన వలన ఆమెకు అట్టి నమ్మికను కలిగించినాడు. వేడు రుక్మిణి మాయలోపడి అతడు తనను మరచు నేమోయని ఆమె భయము. విజమే. ధనమిచ్చి పుచ్చుకొన్నను ఓర్వవచ్చును. కాని మగడు మగువకు మనసిచ్చి మరల పుచ్చుకొన్నచో వెట్లు

మనవచ్చును?

సత్య పతివ్రతా శిరోమణి, 'పతికి పతియే ప్రాణ సదృశ బంధువు, పతియే దైవము; పతియే యేడుగడ.' అని ఆమె నమ్మినది. అట్టి పతియే మేర దప్పినచో కుల కాంతకు మరణము కంటే వేరుగతి యేమున్నది?

సత్యకు తాను మృతి పొందుటను గూర్చి చింతలేదు. కాని తన తరువాత తన భోగ సామగ్రియంతయు సవత్సుల పాలగుననియే చింత. ఆ భోగ సామగ్రిలో తొలి వస్తువు కృష్ణుడే.

తిమ్మన సత్యను వ్రేటు వడ్డ ఉరగాంగనతో పోల్చినాడు. ఆమె మానసికావస్థనంతటిని ఒక్క ముక్కలో ముక్తసరిగ చెప్పినాడు. మాసిన చీరగట్టి, చీకటి గదిలో ముసుగు పెట్టి పవళించిన సత్య జలదాంత చంద్ర రేఖా సదృశాంగియై భాసించినదట. ఆమె మై కాంతికిది సూత్రప్రాయమైన వ్యాఖ్య.

తరువాత శ్రీకృష్ణుడు ప్రవేశించినాడు. అతని మేని కంటుకొనిన పారిజాత వానవలనామె గుర్తించినది. అతనిని చూచి మరింత గట్టిగా ముసుగు పెట్టికొనినది.

శ్రీకృష్ణుడామెకు వ్యజనసేన చేసినాడు. ఎన్నో నయగారములు పలికినాడు. ఆమె కతడన్న చనవు; అతని కామెయన్న భయము. ఆమె చెలికత్తెలన్నను భయమే. వారికతడు లంచము లొసగి మంచి చేసికొనును. ఆమె కతనిపై వలపు. అతనికామెపై మోహము. ఆమె ప్రణయ సామ్రాజ్ఞి. అతడామె కింకరుడు.

తన సమనయించు కృష్ణుని చేవిరి దమ్మితో కొట్టడోయి నట్లు సత్య ఉంకించి జంకించినది. తన పాదములపై మోసిన ఆలతాంతాయుధు కన్న తండ్రి శిరమును వామపాదముతో తొలగిద్రోసినది. ఇప్పుడాయె పేరలుక జెందియున్నది. ఉచితానుచిత మీమాంస చేయగల ఓర్పుపూడామెకు లేదు.

తరువాత ఆమె విడ్చినది - బాల పల్లవ గ్రాస కషాయ కంఠ కలకంఠ వధూకల కాకలీ ధ్వనితో, ప్రబంధ నాయికలందరు ఏడుపు కచ్చేరీలు చేసినవారే. కాని ఇంత ముద్దు ముద్దుగా విడ్చిన ముద్దులాడి 'సభూతా నభవిష్యతి! మగనిని తన్ని మరియు వేడ్చిన మగున కూడ 'సభూతా నభవిష్యతి,'

ఏడ్చుచునే సత్య కృష్ణుని తిట్టిన తిట్లు ఇన్నన్ని కాదు. వల్లవీకింకరుడు, పసుల కావరి, కల్లరి, మాయల మారి - ఇంకెన్నో.

తిమ్మన సత్యమ మధ్యా ప్రాధా దశలకును, అధీరా ధీరాధీరా స్వభావములకును సంగమ స్థానముగా చిత్రించినాడు.¹² మొదట ఆమె అధీరాప్రాధవలె సంచరించినది; ప్రియుని తన్నినది. అంతలో ధీరాధీరా మధ్యయైనది రుదిత ప్రధానములగు వచనములతో తన కోపమును వెల్లడించినది. 'తిమ్మన వాత్స్వాయముని దడవి మనకొక ప్రత్యేక జాతికి చెందిన నాయికను చూపించు చున్నాడు.'¹³ "కామకేళికన్ గటుకులు కాని మానములు కావె ప్రదీపన సిద్ధి హేతువులో"¹⁴ అన్న కిటుకు తిమ్మనగారి సత్యకు తెలిసినంతగ మరియే ఆడు కూతునకును తెలియదు.

తిమ్మనగారి సత్య కృష్ణుని 'కల్లరి'యని, 'వల్లవి కింకరు'డని, 'పసుల కావరి'యని నిందించినది. రుద్రభట్టుగారి సత్య అట్లు దూషింపలేదు. కుపితురాలైయున్నప్పుడు కూడ 'కృష్ణ', కంప విధ్వంసకా, 'కమలాక్ష', 'అధీశ', 'విభూ' అని గౌరవభక్తులతో సంబోధించినది. తిమ్మనగారి సత్య చనిపోవు దునన్లట్లు బెదరించినది. రుద్రభట్టుగారి సత్య తపస్సునకై అనుజ్ఞ వేడినది. రుద్రభట్టు చిత్రించిన సత్య ప్రణయ కోప మందుకూడ తన సతీత్వ మర్యాద మల్లంఘింపలేదు. అనగా ఆమె కూడ రుక్మిణి వంటి శాంత స్వభావురాలే యన్నమాట. ఆమె అందరు స్త్రీలలో తానును ఒకతెగనేయుండిపోయినది గాని ఎట్టి విశిష్టతను చూపలేక పోయినది. తిమ్మనగారి సత్య ఒక అపూర్వ సృష్టి. ఆమె లోకాత్తర శృంగారనాయిక. ఆమెకు కోపము వచ్చినపుడు భర్త యనిగాని, పరమేశ్వరుడనిగాని సంశయింపక అతని శిరస్సుకు నామ పాదముతో తన్నినది. అనగా ఆమె కోపమట్టిది; ఆమె దర్పమట్టిది; ఆమెకు గల చనవట్టిది; ఆమె స్వాతంత్ర్యమట్టిది. పదునారు వేల చిల్లర పడతులకు పతియైన కృష్ణుడు ఆమె అడినదాట పాడినది పాటగా సాగనిచ్చి నాడనగా ఆమె అందమట్టిది; ఆమె అభిమాన మట్టిది; ఆమె ఐశ్వర్యమట్టిది. అన్నింటికీని మించి ఆమె రసికత యట్టిది. కనుకనే కన్నడ పండితులు కూడ 'సత్యాపాత్ర సృష్టి ఆంధ్రులదే',¹⁵ అని అంగీకరించుచున్నారు.

తిమ్మన చిత్రించిన సత్య హరివంశ సత్యవలె ముగ్ధ మాత్రము కాదు. గంభీర స్వభావురాలు. కనుకనే తన కోపకారణము వాచ్యమగ నెంత మాత్రమును తెల్పినదికాదు.

‘నీవిట వచ్చుట పారిజాతవాసన ప్రకటించి మాకు నెకవక్కెము సేయన కాదె? అనుటలోగల పారిజాత ప్రసంగము వలన ఆమె కోపకారణము నూహించు కొనవలసినదే.

సత్య మానినీ మణి. సతులకు మానమే తోడవు. అఖిల సమ్మానములకు మానమే మూలము. మాన రహితమైన బ్రతుకు మానిని బ్రతుకలేదు. ఇన్ని దినములుగ సవతుల మధ్య తాను తల ఎత్తుకొని తిరిగినది. ఇప్పుడు వారు తనను తలతెత్తి చూతురు. తానది సైపలేదు. అత్తగారితో వరకు తనను నెత్తిన పెట్టుకొనెడిది. తానిక ఆమె మొగమునైన చూడలేదు. కనుక తాను చవిపోయియైన ‘మానిని నవమానింప రాదను’ నీతిని కృష్ణునకు నేర్పుదనునుకొన్నది. అంత దూరము పోకుండగనే కృష్ణుడామెకు పారిజాతమును వాగ్దాన మొనర్చినాడు. దానితో నామె కోపము చల్లారినది. ఇట్లు ‘మహాకవియగు తిమ్మన మానక్రోధ వివశయైన సత్యభామ నొకయూట బొమ్మవోలెనాడించినాడు.’¹⁶

తిమ్మనగారి సత్య తనను తాను బహువచనములో చెప్పి కొనును.¹⁷ ఆమెకు గల స్వాతిశయమునకది ద్యోతకము. ఆమె చెలికత్తెలు శారికలకు చక్కెరపెట్టి చదివించురు. కరతాళములతో మందిర మయూరముల నాడించురు. క్రొవ్వాడి గోళ్ళతో తంతులు మీటి వీణియలను పలికించురు. కలికి రాయంచ బోదల నలయించి నడిపించురు. ఇట్టివి వారి వ్యాసంగములైనచో వారి యజమానురాలి నాగరక ప్రవృత్తి ఎట్టిది కావలెను? ఎట్టిది కాకున్న శృంగారి శేఖరుడగు శ్రీకృష్ణునంత వానిని పట్టుకొని ‘ససుల కాపరి భావజకర్మ మర్మము లెఱుంగునే’ యని ఈనడింపగలదు.

నందన వన విహార సమయమున పారిజాతము కనిపింపగనే ‘వానిని పెకలంపు’మని సత్య శ్రీకృష్ణుని తొందరపెట్టినది. ఆమె తొందరపాటు స్వభావమునకది సంకేతము. ‘తిమ్మన సృష్టించిన సత్యకు నోరు చాల పెద్దది.’¹⁸ వనపాలకులతో ఆమె పలికిన పలుకులు విష్ణుపురాణ సత్య పలుకులకు మెరుగులు దిద్దుచు, ఆమె వాక్పారుష్యమునకును, వాద సైపుణ్యమునకును సూచకములుగ నున్నవి. తాను వీరపత్నినను స్వాతిశయము ఆమెకు వల్ల మాలినంత. లోకములో స్వాధీనపతిక లెందరోయున్నారు. కాని కృష్ణునకు సత్యభామా విధేయుడను బిరుదనును నిర్భయముగ, బహిరంగమున సత్య ప్రకటింపగలిగినట్లు తన భర్తను గూర్చి ప్రకటించుకొనగల ఇల్లాలు మరియొకతెకనుపింపదు.

హరివంశములోవలె పుణ్యక వ్రతమును కృష్ణుని భార్య లందరిచేత చేయింపక సత్యచేత మాత్రమే చేయించి సపత్నులలో ఆమెకుగల విశిష్ట స్థానమును తిమ్మన లెప్పగా నిరూపించినాడు. వ్రతాంతమున ఆమె నారదుని నుండి శ్రీకృష్ణుని విలిచి కొన్నదిగాన అది వరకు కాకున్నను నాటి నుండి యైన కృష్ణదామెకు అక్షరశః క్రీత దాసుడేనని సత్యభామకు కృష్ణునిపైగల ప్రత్యేకాధికారమును తిమ్మన పుష్ట పరచినాడు.

వ్రత సందర్భముగ సత్య స్వయముగ సపత్నుల ఇండ్లకేగి వారిని ఆహ్వానించి తోడి తెచ్చి, పూజించి, పారిజాత ప్రసూనములను కనకపాత్రలలో నింపి వాయనము లొసంగినది. అభ్యుదయ వేళ యందు అణకువ గలిగియుండుట. సజ్జన లక్షణము గదా. ఇట్లు చివరకు సత్య సపత్నీ మాతృర్య బుద్ధిని జయించి ప్నేహశీలగ పరిణమించినట్లు చిత్రించి తిమ్మన ఆమె పౌశీల్యమును సమగ్రతా సంపన్నము గావించినాడు.

‘సత్య శృంగార రసాధి దేవత సర్వ విధనాయికలను, సర్వ భావములను సృష్టించినది ఆమెయే. ఆ సృష్టిని ఆ తల్లి భర్తయగు భగవంతున కంకితము చేసినది.’ ‘సత్యభామయే శృంగార రస సర్వస్వమున కాలంబముని తెలిసినవారు సృష్టిలో ముగ్గురన్న ముగ్గురే. మొదటి వారు శ్రీ కృష్ణ దేవుడు, రెండవ వారు తెలుగు కవి తిమ్మన. మూడవవారు సిద్ధేంద్ర యోగి’.¹⁹

నారదుడు :

హరివంశపు తొలికథ, విష్ణుపురాణముల నమనరించి పారిజాతాపహరణముతో నారదునకెట్టి సంబంధమును లేదు.

హరివంశపు ములికథయను మహావృక్షమునకు బీజావాసనము నారదుని వలననే జరిగినది. 16008 నుండి భార్యలున్న కృష్ణునకు, నారదుడు ఒకే ఒక పారిజాతపుష్పమును తెచ్చి యిచ్చుటతో ప్రశాంతముగనున్న ఆతని సంసార సాగరమున సంక్షోభము బయలుదేరినది. దాని నుండి నత్యా ప్రణయకోప హాలాహల ముద్భవించినది. కృష్ణుడు దానిని గరళకంఠుని వలె దిగమ్రింగినాడు. తరువాత దివి నుండి భువికి పారిజాతాపహరణమును అమృతోత్పత్తి యైనది. దాని ప్రయోజనమును ద్వారకా నాసులందరును పొందినారు. ఇట్లు నారదుని చర్య తాత్కాలికముగ కొంత కల్లోలమునకు కారణమైనను కడకు లోక కళ్యాణకారిగ పరిణమించినది.

నిజమున కింత గ్రంథము నడచునను ఊహగాని, నడువ వలెనను కోరికగాని నారదునకున్నదో లేదో తెలియదు. త్రికాలజ్ఞుడైన ఆ మహర్షికి సర్వము కరతలామలకమే యనవచ్చును. ఏమైనను బ్రహ్మ మానస పుత్రుడును, సర్వ సంగ పరిత్యాగియు, నిరంతర వారాయణ నామ స్మరణైక పరాయణుడునగు ఆ దేవర్షి ఆలోచితముగ గాని, అనాలోచితముగ గాని చేయు కార్య మేదియైనను లోక కళ్యాణకారిగాక మరేమగును? అయినను లోకములో నారదునకు కలహప్రియుడనియే ప్రసిద్ధి యేర్పడినది. నిష్పులు చెరుగు గ్రీష్మాతప తీవ్రత లేనిచో లోకమునకు వర్షామృత భాగ్యము కూడ లేదు. ప్రసవ వేదన లేని నందనాభ్యుదయము లేదు. ఈ ప్రకృతి సత్యమును గుర్తింపలేని వారే ఈ మహానీయుని కలహశనుడని తృణీకరింతురు.

ఈ సందర్భమున హరివంశము నారదుని విన్ని సార్లైన దేవర్షి, మునివరుడు, తపోధనుడు అనియే పేర్కొనినది గాని ఒక్క సారియైన కలహశనుడని పేర్కొన కుండుట గమనింప దగియున్నది. ఒక్కసారి మాత్రము కృష్ణుడు నారదుని 'అక్షిప్త కర్మకృత్'ని నాడు. నిజమే నారదుడు కనిష్ఠ పక్షము రెండు పారిజాత పుష్పములను తెచ్చియున్నను, లేదా ఒక్క పుష్పమునైనను శ్రీకృష్ణుడు సత్యామందిరగతుడైయుండగ నాతనికి సమర్పించియున్నను కృష్ణుని కీ సంకటమేర్పడి యుండెడిది కాదు.

పారిజాతపుష్ప ప్రదాన సమయమున నారదుడు ఆ పుష్ప మహిమను పఠ్య పులియునట్లు వర్ణించినాడు. రుక్మిణీ సౌభాగ్యమును అతిశయోక్తులతో ప్రశంసించినాడు. అమె సౌభాగ్యతిశయమును వినిన సవత్సులు అవమానాతి రేకమున నిస్సృహను పొందుదురనినాడు. కృష్ణ పత్నులను పేర్కొనుటలో జాంబవతీ గాంధారీ (?) త్యాదులతో బాటుగ సాత్రాజితి దేవి పేరు గూడ ఒక మారు స్మరించినాడు. అంతకు మించి అతడు ప్రత్యేకముగ గావించిన సత్యానిందలేదు. అతడు వదతాంవరుడు, మేరమీరి ప్రసంగించువాడు కాదు.

సర్వ జగద్భయంకరమైన ఇంద్రోపేంద్రుల యుద్ధము జరుగకుండ నివారించుటకై నారదుడు తన శక్తి కొలది ప్రయత్నించినాడు. కృష్ణుడు పారిజాతము కొరకైన తన పట్టుదలను పడలించుకొనునను ఆశతో ఇంద్రుడు పారిజాతము నొసంగడను తన నమ్మికను తెలిపినాడు. పారిజాతమును కోరిన ఇల్లాలిని శివుడేదో విధముగ సంతృప్తి పరచిన వృత్తాంతమును తెలిపి నీవును అదే విధానము ననుసరించుట యుక్తమని

ధ్వనించినాడు. కృష్ణుడు పట్టిన పట్టు విడువడని విశ్వయమైన పిమ్మట దేవ దేవుడు దేవతారక్షకుడునగు శ్రీకృష్ణునితో వైరము నీకు వలదు. పారిజాతము నొసంగి ఆతః అనుగ్రహమునకు పాత్రుడనగుట శ్రేయస్కరము.” అని దేవేంద్రునకు ఎన్నో విధముల బోధించినాడు. కాని దేవేంద్రుడును తన హితోక్తిని పెడ చెవి నిడుటచే చేయునది లేక తటస్థుడైన ప్రేక్షకునివలె నుండి పోయినాడు.

పుణ్యక వ్రతమున ప్రధాన దాన పరిగ్రహమునకు శుచి, దాంతుడు, జ్ఞాన విజ్ఞాన కోవిదుడునగు ద్విజుడే అర్హుడని ఆ వ్రతకల్పము చెప్పుచున్నది. ఏవంగుణాగణ విశిష్టుడగు దానగ్రహీత నారదున కంటె యోగ్యుడు మరిలేడని స్వర్గమర్త్య లోకములందా వ్రతము నాచరించిన వారందరును భావించిరి. పార్వతి, అరుంధతి, అదితి, శచి ఫాల్గుణి, రోహిణి, రుక్మిణి, సత్య అందరును భర్త దానమునకు నారదునే ప్రతిగ్రహీతగా నెన్నుకొనినారు. ఆ మహానీయుని పౌశీల్యమునకు వేరు ప్రమాణ మెందులకు? సత్యా పుణ్యక వ్రతావసానమున జగత్ప్రభుడైన కృష్ణుని తనకు కింకరుని గావించుకొని బహువిధములగు పరిహాసములను నెరపి తన హాస్యప్రియతను, భక్తునకు భగవంతుని యొద్ద గల చనవును లోకమునకు ప్రకటించినాడు.

రుద్రభట్టు పృష్టించిన నారదుడు మునీశ్వరుడైనను కలహాశమడే. కలహా తృప్తితుడే, ఆయోధన పునస్సంధాన విశారదుడునని కవి వర్ణించుటయే గాక నారదుడే తనను తాను ‘కలహాలోకార్థి’నని చెప్పి కొన్నాడు²⁰ పారిజాత పుష్ప మాహాత్మ్యమును, రుక్మిణి పౌభాగ్యమును ప్రశంసించుచున్న నారదునకు సత్యా పరిచారిక కంటపడగనే ‘సపత్నీ వ్యాకోప జనన యత్న తత్పరుడై’ సత్యానిందకుపక్రమించినాడు. అదే పనిగ 5 పద్యములలో సత్యానింద గావించినాడు. ‘రుక్మిణికాలిగోటి సాబగు సత్య నొసటవైన లేదు.’ ఇత్యాదిగాగల ఈనింద చాల తీవ్రమైనది. నారదుని వంటి తటస్థుడు చేయదగినది కాదు. ఆతని కలహాప్రీతి అట్టిది. అది ఔచిత్యమును గమనింపనీయదు. పరిమితులను పాటించనీయదు.

ఇంద్రాపేంద్రుల మధ్య వైరము పుట్టించుటకై ఇతడు గావించిన ప్రసంగములు కూడ అనుచితమైనవే. కృష్ణుని యెదుట శాంతి ప్రియుని వలెనటించుచు పారిజాతముపైగల కోరికను మరచిపొమ్మని హితవు చెప్పినాడు. కాని ఆ శాంతి వచనముల ధోరణి మాత్రము కృష్ణుని పట్టుదలను మరింతగ ప్రకోపింపజేయునట్లు

జాగ్రత్తపడినాడు. “దేవేంద్రుడు దురహంకారి. తనకు దిక్పాలుర, రుద్రాదిత్య వసువుల సాయము కలదు; తన ఆయుధముగు వజ్రము అప్రతిహతము; తాను దేవేంద్రుడునని అతనికి గర్వము. నీవు మానవ మాత్రుడవని నీవనిన అతనికి నిరసన భావము. అందుచే అతడు నీకు పారిజాతము నొసంగడు. కనుక నీవే నీ ప్రతివ ముపహరించుకొనుము.” అని నారదుని హితవు. నిజముగ శాంతిని కోరువాడు ప్రసంగించవలసిన ధోరణి ఇది కాదు. వీరుడైన, పౌరుష శాలియైన కృష్ణుని కోపాగ్నికి యథాశక్తిగ ఇంధన దోహదము గావించగోరియే నారదుడిట్లు ప్రసంగించి నాడనుట పుష్టము. కృష్ణుని యెదుట నిషేధ రూపముగు వ్యంగ్యముతో ప్రసంగించిన నారదుడు దేవేంద్రుని యెదుట తన నిజస్వరూపమునే ప్రదర్శించినాడు. కృష్ణునితో వైరము వలదని బృహస్పతి దేవేంద్రునకు హితోపదేశము గావించుచుండగ నారదుడు జోక్యము కలిగించుకొని ఇంద్రుని బలగముగు దేవతా గణమును, ఆతని వాహనముగు ఐరావతమును, ఆతని ఆయుధముగు వజ్రమును పొగడి “అట్టి దేవేంద్రుడు ముకుందుని గెల్వ లేడనుట యుక్తియుక్తముకాదు” అని బృహస్పతిని మందలించినాడు. ఇంకను ముందున కేగి “నేడు కృష్ణుడు పారిజాతమును కోరినాడని దాని నాతని కొనగినచో రేపు మరియొక బల్లిదుడరుదెంచి శచీదేవిని తన కర్పింపుమని కోరినను వానికామెను సమర్పింప వలసినదేగదా?” అని నిడ్డూరముగు ప్రశ్నను వైచినాడు. శచీదేవి యెదుటనే ఇంద్రునితో ఇట్టి అవాచ్యపు ప్రసంగము చేయుట వలన కలహ పుష్టికై ఈ నారదుడు ఎంత అనుచిత ప్రసంగమైన చేయగలవాడని తేలిపోయినది. మరల శచీదేవి నుద్దేశించి, “వీరకాంతయైన సత్యాకర పురుషులన మానవ మాత్రుడైన కృష్ణుని శౌర్యము పెంపొందినది. గతభాగ్యుడైన నీ కరస్పర్శ దేవేంద్రుని నిసర్గశౌర్యమును కూడ నిర్మూలించినది.” అని పుల్ల విరుపుగా పలికినాడు. ఇట్లు శచీంద్రుల అభిమానపు పుండుపై కారము చల్లి, వారికి ఉడుకెక్కించి, వివేకమును కోల్పోవజేసి, వారిని యుద్ధోన్మత్తులను గావించినాడు. ఆ తరువాత యుద్ధరంగము నుండి దిక్పాలులు పలాయితులు కాగా, వారి దారినే పట్టుజూచుచున్న దేవేంద్రుని శౌర్యమును పొగడి ఆతనిని మరల పోరునకై ప్రోత్సహించినాడు.

రుద్రభట్టు చేతిలో నారదుడిట్లు తంపులమారిగా రూపొందినాడు.

తిమ్మన చిత్రించిన నారదుడు పారిజాతాపహరణ నాటక సూత్రధారుడు, అతడును కలహాశనుడే, అయినను ఎచ్చటను తన కలహప్రియత్వమును వెల్లడి

గానీయడు. తాను అందరకును ఆవునివలె సంచరించును. నిష్కపటముగ, నిష్కక్షపాతముగ, సహజముగ, సత్యమునే పలుకువాని వలె ప్రసంగించును. ఆ పలుకులలో కలహ జీజములను జాగ్రత్తగ పొదిగియుంచును. దేశ కాలమును గమనించి వానిని చక్కగ వెదజల్లును. తాను సంబంధము లేని వానివలె దూరముగ నిలబడును. సమృద్ధిగ పండిన జగదపు పంటను పుక్కింటిబంటిగ భుజించును. ఈతడు అడుగు పెట్టినచోట జగదము పుట్టి తీరునని అందరు నెరుగుదురు. ఆతడు వచ్చినాడనిన అందరకును భయమే. కాని అతని యెదుట ఎవరును ఆ మాటననలేరు. అతని రాకను నిషేధింప లేరు. అతనిని పూజింపకను మానరు. అతడన్న అందరకును భయము, భక్తి, చనవును, అతని మాటలనందరను సందేహింతురు. ఐనను విశ్వసించుదురు. ఈ రామాయ స్వస్తి రావణాయ స్వస్తి వాచకుని వ్యక్తిత్వము విశ్లేషణాతీతము.

నారదుని రాక అకారణము కాదని కృష్ణుడు ముందుగానే అనుమానించినాడు. ఆ మాటనే వ్యంగ్యముగ వెళ్ళబెట్టినాడు. నారదుడు వట్టియలేదు. కృష్ణుని దశావతారధారివని, రుక్మిణిని లక్ష్మీవని పొగడి ఉబ్బించినాడు. ఇచ్చకపు సూడిదగా పారిజాతసుమము నొసగినాడు, దానిని రుక్మిణి కిమ్మని కృష్ణునకు పైగ చేసినాడు. ఇరుకున బెట్టి ఇప్పించినాడు. పారిజాతమహిమను ప్రస్తుతించినాడు. రుక్మిణిని ఆకాశమున కెత్తినాడు. మాటలో మాటగ సత్యాదేవి నిక్కును, విష్ణువీగుటను తడవినాడు. సత్యాదాసి పొంచియుండుటను నారదుడు గమనించియే యున్నాడు. ఇచ్చట నడచిన వృత్తాంతమంతటిని అది సత్యకు నివేదింప వలెను. అదియట్లు నివేదింపకపోయినచో తాను చల్లిన కలహజీజములు మొలకెత్తవు. అందుచే స్రుక్కకయున్నె నీ మహిమ సూచిన బోటులు విన్నవించినవో అన్నాడు. ఈ మాట వినిన సత్యాదాసి 'ఈ వృత్తాంతమును యజమానురాలికి తప్పక విన్నవింప వలసినదే' అని తీర్మానించుకొన్నది. ఈతని మనస్తత్వ వేత్పత్వము అబ్బురపాటు గొలుపుచున్నది.

ఈ సందర్భమున నీతడు గావించిన రుక్మిణి రహస్య క్రీడాప్రసంగము మాత్రము అతని నోట రాదగినదికాదు.

సత్యాదాసి వెడలిన కొలది క్షణములకే కృష్ణుడును చల్లగా జారు కొనినాడు. అతడు అంతటి అదావుడిగా పరుగెత్తినది ఎచ్చటికో, ఏ రాచకార్యము మీదనో నారదునకు

తెలియును. తాను నాటి నత్తనము మొలకెత్తినదో లేదో, ఏపుగా ఎదిగినదో లేదో చూడవలెను. అవసరమైనచో కొంత దోహదము కూడ చేయవలెను. అందుచేత ఒకటి రెండు గడియలాగి తాను కూడ సత్యామందిరమున కేగినాడు. ఇప్పుడే తాను సత్యను లఘూకరించి మాట్లాడియున్నాడు. అట్టి చోటికి ఇంతలోనే మరొకడైనచో పోలేడు. పోయి తన మరియొకడు కాపాడుకొనలేడు. కాని నారదున కట్టి భయము లేదు. ఎట్టి పట్టునైన తన గౌరవమునకు వెలితిరాకుండ వెగ్గుకొని రాగల నేర్పాటనికి కలరు.

నారదుడేగు సరికి సత్యామందిరము ప్రశాంత నిర్మలముగ జడివాన కురిసి వెలిసినట్లున్నది. కృష్ణుడు వ్రేటు తప్పించుకొని వెక్కిరించు వానివలెనున్నాడు. నారదుడాతనికి మరియొక సమస్యను సృష్టించినాడు. తనకు మ్రొక్కిన సత్య నాశీర్వదించు “నీ నాథుడు అనికైన నిన్ను బాసి చనడు.” అని పాగడినాడు. దానితో కృష్ణుడు అమరావతికి తనవెంట సత్యను గూడ కొనిపోవలసిన వాడైనాడు. సత్యకు కలిగిన, కలుగగల అభ్యుదయమున కంతటికి తన దీవెనలే కారణమన్నట్లు నారదుడు ప్రసంగించినాడు. అందులో కొంతయైన నిజము లేకపోలేదని సత్యయు గ్రహించినది. అతనికి భక్తితో ఆతిథ్యము నెరపినది. కృష్ణుని అమరావతీ యాత్రను రూఢి చేసికొని దేవేంద్రునకీ వార్తను తెలుపుటకై నారదుడు బయలుదేరినాడు. కృష్ణుడు తెలుసకున్నను ఈ యాత్ర యందలి అంతర్యము నారదునకు తెలియును.

ఇంద్రోపేంద్రుల యుద్ధ సమయమున రణాశనమౌని నింగిపై నిలచి ఈ వినోదమును వీక్షించుచు ‘కుతుకరసాతి రేకమున కుంచయ వీచి వటించినాడు.

కృష్ణుడు పారిజాతమును తెచ్చి వత్య పెరటిలో నాటి తన మాట నెగ్గించుకొనినాడు. అంతలో నారదుడు మరల ప్రత్యక్షమైనాడు. విడ్డూరముగు భర్తదాన వ్రతమొకదానిని సత్యకుపదేశించినాడు. నారదుడు చెప్పినదాని కంటే, సత్య ఆశించిన దానికంటే ఎక్కువ వైభవముగ వ్రతమును నెరవేర్చినాడు కృష్ణుడు. నారదుడు పెట్టిన పరీక్షలన్నిటిలో కృష్ణుడు నెగ్గినాడు. అందులకు కృష్ణుని కంటే నారదుడే ఎక్కువగా ఆనందించినాడు.

జగత్పితయు జగత్పతియునైన శ్రీహరిని బిడ్డగా, సోదరునిగా భర్తగా, తండ్రిగా, ప్రభునిగా పారథిగాపొందగలిగిన అదృష్టవంతులెందరో కలరు. కాని ఆ జగత్ప్రభుని

తనకు సేవకుని గావించుకొనగలిగిన భాగ్యము నారదున కొక్కనికే దక్కినది. అతడు బ్రహ్మానందము నందినాడు. ఆ యానందమును చిత్ర కవితారీతులలో వెల్లడించి కృతార్థుడైనాడు.

దేవేంద్రుడు :

హరివంశపు తొలి కథయందలి దేవేంద్రుడు చాల ఉత్తముడు. కృతజ్ఞతా గుణశోభితుడు శ్రీకృష్ణుని వలన తానుపొందిన మేళ్ళను స్మరించి పారిజాతాపహరణమును ఆమోదించి మిన్నకుండినాడు.

విష్ణు పురాణమునందలి దేవేంద్రునకు కృష్ణుని యెడ కృతజ్ఞతా భావము మాట ఎట్లున్నను, కృష్ణుడు దేవదేవుడను నమ్మిక కలదు. ఐనను శచీదేవి పురికొల్పగా పారిజాతసంరక్షణార్థము యుద్ధోన్ముఖుడైనాడు.²¹ తన వజ్రాయుధము కృష్ణుని చేతిలో నిర్వీర్యమగుటతోడనే పలాయన పరాయణుడై సత్యభామ పరిహాసమునకు పాత్రుడైనాడు. కృష్ణుడు మరల పారిజాతము నీ జూపినను గైకొనక అతనినే కొనిపొమ్మని చెప్పి, తొలి తొందరపాటు చర్యవలన చెడిన పెద్దరికమును తుదికెట్లో నిలుపు కొన గలిగినాడు.

హరివంశపు మలికథ యందలి దేవేంద్రుడు కృతజ్ఞతా గుణ విహీనుడు, అవినేకియు. కృష్ణుడు తన దేవేరులచే పుణ్యక వ్రతము నాచరింపజేయుటకే పారిజాతము నిమ్మని దేవేంద్రుని కోరినాడు. వ్రతము ముగియగనే తిరిగి పారిజాతము వప్పగింతునని కూడ తెలిపియున్నాడు. అట్లు కొలది దినములపాటు పారిజాతమును అరుపుగా నిమ్మని కృష్ణుడు కోరినప్పుడు అతని వలన ఎన్నియో మేళ్ళను పొందియున్న దేవేంద్రుడు సంతోషముతో అంగీకరించి యుండ వలసినది. అన్నగారుగా దేవేంద్రుని పెద్దరికము నిలచియుండిది. కాని ఈ దేవేంద్రుడు కృతఘ్నుడు. కృష్ణుడు తనకెన్నడును అగ్రజ గౌరవము నీయలేదనియు, తన కెల్లప్పుడును వ్యతిరేకముగనే పంచరించు చున్నాడనియు, రాక్షస వధ గావించినను అది స్వీయ ప్రతిష్ఠ కొరకేగాని తన (దేవేంద్రుని) మేలుకోరి కాదనియు - ఇట్లు కృష్ణునిపై నేరము లెన్నుచువేయుండినాడు. యుద్ధ విరమణా సంతరము కూడ దేవేంద్రుడు కృష్ణుని అవినయమును ఎత్తిపాడుచుట మానలేదు. ఈ దేవేంద్రునకు కృష్ణునియెడ భక్తి భావమెన్నడును లేదు. ఐన నీతడు పరాక్రమములో కృష్ణునికి సమస్కంధుని వలెనున్నాడు. అదితి కశ్యపులడ్డుపడనిచో యుద్ధ సర్యసావ

మేమై యుండెడిదో తెలియదు.

జగన్నాథ విజయమందు కృష్ణుడు పారిజాతమును వ్రతార్థము గాక సత్యా ప్రీణనార్థమే అడిగినాడు. అదియు తాత్కాలికపు ఎరువుగ కాదు; శాశ్వతముగనే కనుక దేవేంద్రుడా కోరికను తిరస్కరించుట బాత్తుగా కృతఘ్నతయని చెప్ప వీలు లేదు. ఐనను అతడు తన బలమును ఎదిరి బలమును పరిగణించుకొని యుండవలసినది. ఈ విషయమై బృహస్పతి హితోపదేశమునైన అతడు పాటింపవలసియుండెను. కాని ఒకవంక శచీదేవియు మరొక వంక నారదుడును పోటు మాటలతో పురికొల్పుటతో దేవేంద్రుడు స్యపరబల తారతమ్య జ్ఞానమును కోలుపోయి యుద్ధమునకు సిద్ధమైనాడు. ఐనను బలపరాక్రమములలో ఈతడును తక్కువవాడు కాదు. 'లోకమున కెల్ల పాటిలేని మేటి విలుకాడగు అర్జునుని అబ్బను' అని నిరూపించుకొనినాడు. 'రామోద్వేషతారములలో రావణాదులను జయించుట ఏమంత కష్టమనిపించలేదు. నేడీతనిని జయించుట అసాధ్యముగా తోచుచున్నదే." అని శ్రీకృష్ణుడే వెరగందినాడనగా దేవేంద్రుని శౌర్యమును వేరుగ వర్ణింపనక్కరలేదు. అతడు నిజముగ హరిశ్చర్యుడే. తన వజ్రాయుధమును శ్రీకృష్ణుడు నిర్వీర్యమును గావించిన పిమ్మట కూడ ఈతడు తన ఓటమి నంగీకరింపలేదు. ఐరావతమును కృష్ణునిపైకి పురికొల్పినాడు. ఇది ఈతని హతస్యభావమును తెలుపుచున్నది. ఐరావతమును గరుడుడు పారియాత్రముపై బడునట్లు వినరి వేసిన పిమ్మట పరాజయ భిన్నుడైనాడు. ఇతోధిక పరాభవము నుండి అతనిని కాపాడుటకు బిల్వోద్దేశ్యుడు దిగిరావలసి వచ్చినది.

నాటకములలో ప్రతి నాయకుడు సాధారణముగ ధీరోద్దతుడుగ నుండును. రుద్రభట్టు చిత్రించిన దేవేంద్రుడు ధీరోద్దతుడనదగి యున్నాడు. ధీరోద్దతుడు మాయావరుడు, వ్రచండుడు, చవలుడు, అహంకార దర్ప భూయిష్ఠుడు, ఆత్మశ్లాఘానిరతుడు,²² ఈ లక్షణములలో మాయావిత్వ మొకటి తక్కువగా తక్కినవన్నియు రుద్రభట్టు చిత్రించిన దేవేంద్రునిలో కొలదిగనో గొప్పగనో కనిపించుచున్నవి.

తిమ్మన చిత్రించిన దేవేంద్రుడు కూడ ధీరోద్దతుడే. ఇతనిలో ప్రధానముగ కనిపించు లక్షణము చపలత్వము. శ్రీకృష్ణుడు దేవదేవుడని దేవేంద్రుడు నమ్మియే యుండవలెను. లేనిచో 'అంస విలంబచేలము నడుమన్నిగించుచు, ఇలా నిహితాత్మ

శిరఃకిరీటుడై' అతని అడుగుల మీద వ్రాలడు గదా. అట్లే చివరకు తన వజ్రాయుధము వమ్మయిన పిమ్మట 'సామ్మనవెద్ది? ఏవనగ సామ్మనకెవ్వడ? కర్తవీవు. నీ సామ్మ అఖిల ప్రపంచమును' అని కృష్ణుని జగన్నాథునిగ గుర్తించిన ఇంద్రుడు మధ్యలో ఆవివేకము నశించి కృష్ణుని కేవలము 'యాదవుడు' అని తృణీకరించుట బుద్ధి చాపల్యము కాక మరేమి?

ఈ చాపల్యముననుసరించిదే దేవేంద్రుని ఆత్మ శ్లాఘాపరా యణత. తన వజ్రము లోకమునకెల్ల పాటిలేని మేటి ఆయుధమని అతని భ్రమ. దాని బలువ్రేటున కోర్చినచో కృష్ణుడు వీరుడని తాను గుర్తించునట. సత్యాగర్వ భారమును, పారిజాతమును విడిపింతునని అతని ప్రగల్భాక్షి. ఈ ఆత్మశ్లాఘానిరతి బుద్ధిమాంద్యమునకును దారితీసినదనవలెను. 'తాక్షుడైనను మదీయామోఘాశని పాతమిట్టిదని కృష్ణునకు తెల్లదాయెనే' అని ఇంద్రుడు ఆశ్చర్యమును ప్రకటించుట హాస్యాస్పదముగ నున్నది. వజ్రాయుధపు శక్తి యెట్టిదో ఒక ఈకను రాల్చి సుపర్లుడు చిన్ననాడే నిరూపించియున్నాడు. 'అలనాటి నన్ను మఱచితే?' అని ఇంద్రుడు గరుడుని బెదరించుట కూడ అతని బుద్ధిమాంద్య సూచకమే. నిజమున కీ మాట ననగలవాడు గరుడుడు. పసివాడుగ నుండగనే గోవర్ధనోద్ధరణము గావించి తనకు మారొడ్డి నిలచి గెలిచిన కృష్ణుని శక్తిని ఇంతలోనే మరచుట కూడ ఇంద్రుని బుద్ధిమాంద్యమే. ఆ క్రిందటి దినమే ఇంద్రుని ఎదుటనే అదితి కృష్ణుని స్తుతించుచు ఈ కథను జ్ఞప్తికి తెచ్చియున్నది కూడ.

కన్నులు వేయిమండియు కనుగానక పోవుటకు దేవేంద్రుని అహంకారమే కారణము. అతనిలో నిద్రాణమైయున్న అహంకారము కృష్ణుని పారిజాత హరణోదంతమును, సత్యాగర్వోద్ధతోక్తులను విన్నంతనే వెలికుబికినది. అదియట్లు పెల్లుబుకుటకు శచీ సాన్నిధ్యము కూడా కారణమైనది. ప్రేయసీ సమక్షమున తన మగటిమిని ప్రకటించు కొనవలెనను కాంక్ష ప్రతి పురుషునిలో నుండును దేవేంద్రుడు దానికి వెలికాడు. ఇంద్రుని విజృంభణకు శచీకృత ప్రోత్సాహము కూడ అక్కర లేక పోయినది. అతడు తనంతకు తానే మండిపడినాడు. అతడు క్రోధరూపము వహించి, రాద్రాకారుడై పేర్చి, కన్నులు వేయుమ జేపురింప ప్రచండాకృతి దాల్చినాడు.

దేవేంద్రుని దర్పము కూడ తక్కువది కాదు. కృష్ణునిపైకి యుద్ధమునకు వడుపుడని దిక్పాలకులకు అతడు వోటిమాటగా చెప్పలేదు. ఊరక వారి దిక్కుచూచినాడు.

ఆ చూపులోనే అతని ఆజ్ఞ ఇమిడియున్నది. అతని దర్పమట్టిది. కృష్ణుని చేపరాజితులై పారిపోవుచున్న దేవతా వీరులను పారిపోకుడని 'తిట్టియదల్చుట' కూడ అతని దర్పమునే సూచించుచున్నది. అతడట్లు తిట్టగనే వియచ్చర వాహిని వెనుదిరిగి కృష్ణుని డీకొనినది. అతడంతటి చండశాసనుడు.

ఇంద్రుని పరాక్రమము అల్పమైనదికాదు. 'ఇతనికి తండెసాటి' యను చారణసిద్ధ సాధ్యగణముల ప్రశంసకు పాత్రుడైనాడు. 'పేరు వలననేగాక పరాక్రమము వలన గూడ ఇంద్రుడు హరిసదృశుడే. వక్షీంద్రు నొక సామాన్యపు పక్షివలె అలుగులపెనుగూట చిక్కునట్లు చేసినాడు. ఇంద్రుని వజ్రాయుధము నిజముగ ప్రళయాశనియే. ఇంద్రుడు దానిని చేతబూనగనే లోకములల్లల నాడినవి. తీవ్రతలోనది శ్రీహరి మదర్చన మునకును, పరమశివుని త్రిశూలమునకును మాత్రమే తక్కువైనది.

తిమ్మన చిత్రించిన దేవేంద్రుడు పరమలౌకికుడు. 'అందిన జాట్టు అందకున్న కాళ్ళు' అనునది అతని మతము. తన వ్రధానాయుధము కృష్ణుని చేతిలో నిర్వీర్యముకాగనే, అతడు కృష్ణునకు సాష్టాంగప్రణిపాతము గావించి తన యపరాధమును మన్నింపుమని ప్రార్థించినాడు. "నీ సామును నీవే గైకొమ్ము" అని కృష్ణుడు పారిజాతము నీయ జూపినను "నేననగ సామున కెవ్వడను. నీ సాము అఖిల ప్రపంచమును." అని చెప్పి పారిజాతము నిచ్చి వంపించినాడు. శ్రీకృష్ణుని అనుగ్రహమును తిరిగి సంపాదించుకొనినాడు.

మొత్తము మీద రుద్రభట్టు చిత్రించిన ఇంద్రుని కంటె తిమ్మన చిత్రించిన ఇంద్రుడు ధీరోద్ధత లక్షణమునకు మరింత చేరువగానున్నాడు.

శచీదేవి :

హరివంశపు తొలి కథయందలి శచీదేవి మిగుల యోగ్యురాలుగా చిత్రింపబడినది. తమ లోకమునకు అతిథి యైయరుదించిన సత్యనామె యథోచితముగ గౌరవించినది. అత్తగారైన అదితి పాదములకు సేవించినది. పారిజాతాపహరణమునకు ఆమె ప్రతిక్రియ ఏమియు చెప్పబడలేదు. కనుక దేవేంద్రుని వలె ఆమె కూడ కృతజ్ఞతాగుణ బద్ధయై సత్యాకృష్ణుల చర్యను ఆమోదించి యూరకుండెననియే తలంపవలసియున్నది.

విష్ణు పురాణము ప్రకారము శచీదేవి అహంకార, గర్వ, అనివేకములు ముద్దగట్టిన మూర్తి. ఆతిథేయ మర్యాదకు విరుద్ధముగ సత్యకౌక పుష్పమైన నొసంగక ఆమె యెదుటనే తాను పారిజాత పుష్పముల నలంకరించుకొన్నది. పైగ మానవకాంతలు దివ్యకుసుమ ధారణకు అయోగ్యులని సత్యవినునట్లుగనే నిరసన పూర్వకముగ పలికినది. తన దివ్యత్వమునెడ గర్వమును, సత్యామానుషీత్వమునెడ నిరసనయు ఆమెలో నిండుకొని యున్నవి. పారిజాతాపహరణోదంతమును నందనవన పాలకులు శచీదేవికే తెలిపిరి. ఆమె యే దానికి అధికారిణి. శచీదేవికి కృష్ణనియెడ కృతజ్ఞతా భావము లేకున్నను, ఆతడు తన భర్తకంటె పరాక్రమవంతుడనియైన ఆమె గుర్తింపవలసియుండెను. కాని ఆమె వివేకహీనురాలై కృష్ణనిపై యుద్ధము నకు ఇంద్రుని పురికొల్పినది. ఇంద్రుని పరాజయనంతరము శచీదేవి ఏమి చేసినదో సంస్కృత విష్ణు పురాణము చెప్పుటలేదు. కాని తెలుగు విష్ణు పురాణము మాత్రము శ్రీకృష్ణుడు దేవేంద్రునిపై సుదర్భ నమును ప్రయోగింప మద్యుక్తుడుకాగా 'ఇంద్రాణి పుండరీకాక్షునకు వినయ వినమితో త్తమాంగయై²³ భర్తప్రాణభిక్ష యాచించినదని చెప్పుచున్నది. శచీగర్వ భంగము సంపూర్ణమైనది.

హరివంశపు మలికథలో నందన వనపాలకులు పారిజాతాపహరణ వృత్తాంతమును దేవేంద్రునకే నివేదించిరి. అప్పుడు అచ్చట శచీదేవి ఉన్నదో లేదో తెలియదు. ఏమైనను ఆమె దేవేంద్రుని యుద్ధమునకు పురికొల్పినది లేదు. యుద్ధము ముగిసిన తర్వాత ఇంద్రుడు కృష్ణనిపై నేరము లెన్నచునేయున్నను శచీదేవి మాత్రము సత్య కొరకై అనేక ఆభరణముల నొసంగినది. ఇట్లు శచీదేవి స్నేహశీలయేగాక పుణ్యక వ్రతము నాచరించిన పుణ్యాశీల కూడనని ఈకథ తెలుపుచున్నది.

విష్ణు పురాణమునందు దేవేంద్రుని పోరునకు పురికొల్పుటకై శచీదేవి పలికిన పలుకులు తెలుపబడలేదు. రుద్రభట్టు ములుకులవంటి ఆమె పలుకులను విపులముగ తెలిపినాడు. పారిజాతాపహరణము వలన తన కతి భేదమైనదని, నందన వనము శూన్యమైనదని, అనిమిష లోకపుకీర్తి మలీమసమైనదని ఆమె ఆక్రోశించినది. (చూ.పు. 284) ఇంద్రుడు ఒక పట్నాన కదలలేదు. శ్రీకృష్ణనితోవైరము వలదని హితవు దెలుపుచున్న బృహస్పతి మాటలకు ఊగొట్టుచున్నాడు. అప్పుడు శచీదేవి మరల ఇట్లనినది. "పారిజాతము చేజారి పోవుచున్నదని వినియు ఇంకను కూర్చుండినావేమి? ఐరావతము

నధిరోహింపవేమి? వజ్రమును చేబూ నవేమి? కృష్ణుని పైకెత్తి పోవేమి? పోలోమినైన నా నాథుడవనిపించు కొనుము. కృష్ణునకెదురొడ్డి నిలుపుము.” (చూ.పు. 284) సురగురువు, సురముని, దిక్పాలురు మున్నగువారందరి యెదుట నిండుకొలుపులో భర్త నీ విధముగ ములుగట్టుతో పాడుచు ఆడుది ఉత్తమ కాయ పహజములైన లజ్జా వినయముల వెరుంగని రాలుగాయ యనవలసి యున్నది. ఆమె యానభ కరుదెంచునప్పటి పాబగును గూడ రుద్రభట్టు నిపుణముగ చిత్రించియున్నాడు. (చూ.పు. 177) ఆమె తన యంతఃపురము నుండి కొలుపు కూటమునకు ఎంత ఉరవడిగ పరుగు తీసివదోగాని స్తనకంఠము వలన కంఠమందలి ఏకావళి తెగిపోయినది. కాలియందెల్లాడి పోయినవి, కురులు చెదరినవి; నిట్టూర్పు దళమైనది; కొప్పు నుండి పూలమాలలు జారిపడిపోయినవి. ఇట్లే శచి అపజయశ్రీయో యనునట్లు ఇంద్రుని సమీపించినది. ఇది చాలదోయనునట్లే శచి యుద్ధరంగమునకు కూడ వరుదెంచినది. వీరవనితయని భ్రాతృ నందియున్న సత్యను వాగ్యుద్ధముననైన జయించి తాను వీరవనితా శిరోమణి ననిపించు కొనగోరినదేమో. కాని వాగ్యుద్ధము నందు సత్యదే పైచేయియైనది. శచి పలికిన ఒక్కొక్క మాటయు ఆమె తెలివి తక్కువ తనమును వెల్లడించునదిగనేయున్నది. ఈ శచి దేవి ఇంతకు ముందు సత్యభామ నవమానించి యుండలేదు. కనుక విరవరాధినియైన ఈమె నిష్కారణముగ పారిజాతమును కోల్పో వలసి వచ్చినందులకు సహృదయుల సామభూతికి పాత్రురాలు కావలసియుండగ, పరిహాసమునకే పాత్రురాలగునట్లుగ రుద్రభట్టు చిత్రించినాడు.

తిమ్మన చిత్రించిన శచిదేవి పరమసాధువు. గోవు వంటి ఇల్లాలు. పుణ్యక వ్రతమాచరించిన పుణ్యశీల. భర్త వాల్మీకిభ్యమునకు వోచుకొనిన అదృష్టవంతురాలు. తన భర్త అంకశీతమందాసీమరాలై, ఆతడు తనసోగ వెంట్రుకల చిక్కువాసి పారిజాతపుటెత్తులతో స్వయముగ అలంకరింపగ ఆనందించెడిది. అత్తగారి పాదములు తన తొడలపై నుంచుకొని వంవాహనము గావించుచు మనకీమో తొలిపారిగా కనుపించుచున్నది. సత్యాకృష్ణులు విడిది చేయుటకై వైజయంతము నామె స్వకర రచితములైన పారిజాత కుసుమోపహారములతో వలంకరించినది. పారిజాతాపహరణ వృత్తాంతమును వనపాలకులు దేవేంద్రునికి నివేదించి నప్పుడు ఈమె అతని పార్శ్వమందేయున్నది. కాని పెదవి కదపనైన లేదు. ముఖమున విన్నబాటు మాత్రము

కవచరచినది. తన చేతిలోని లడ్డుకమును కాకి తమ్ముకొని పోగా విడ్డుట కూడ తెలియక బిక్క మొగముతో నిలచిన పసిబిడ్డవలె తిమ్మన చిత్రించిన శచీదేవి సహృదయుల సానుభూతికి పాత్రురాలగు చున్నది.

మొత్తము మీద రుద్రభట్టు విష్ణు పురాణము నందలి శచీ పాత్రను, తిమ్మన హరివంశపు మలికథయందలి శచీపాత్రను మరింతగ మెరుగె క్కించి చిత్రించి నారనవచ్చును.

రుక్మిణి :

హరివంశపు తొలి కథయందును, విష్ణు పురాణము నందలి పారిజాతపహరణ కథాభాగమున నందును రుక్మిణి పేరైన లేదు. హరి వంశపు మలికథ మాత్రము రుక్మిణి ప్రసంగము తోనే ప్రారంభమగుచున్నది. అప్పుడమె ఏదో ఉపవాసవ్రతము నాచరించుచున్నది. ఈ కథా భాగపుటంతమున ఆమె పుణ్యక వ్రతము నాచరించినది. ఐనను పుణ్యకాదిన్రతోత్పత్తి, ఆచరణ విధానము, మహిమలను గురించి రుక్మిణియే నారదుని ప్రశ్నించి తెలిసికొనినది. ఆమెయే ప్రధానశ్రోత, ఆమె వ్రతోపవాసాదులందు శ్రద్ధాభక్తి విశ్వాసములుగల పుణ్యశీలగ కనుపించుచున్నది. సపత్నులందరును ఆమెను అర్హ, జ్యేష్ఠ, పుత్రమాతయని గౌరవించుచుండిరి. ఇంతకు మించి రుక్మిణి గుణగణము లేవియు ఈ కథా సందర్భమున వ్యక్తముకాలేదు. నారద దత్త పారిజాతకుసుమ లాభము వలన ఆమె మనస్సులో ఎట్టి భావములు కలిగినవో కూడ వెల్లడి కాలేదు.

రుద్రభట్టు ఈ కథా సందర్భమున ఈ మాత్రముగనైన రుక్మిణి పాత్ర చిత్రణ గావింపలేదు. కథా ప్రారంభమున రుక్మిణి గావించిన వ్రతము వకే పుణ్యకనుని పేరు పెట్టినాడు. కృష్ణుని అగ్రమహిసిగ, ప్రద్యుమ్నాని కన్న తల్లిగ వసత్తుల గౌరవమునకు పాత్రురాలైనదని, మహాత్మ, లక్ష్మీవనితానతారయను ప్రశస్తిన పొందినదని మాత్రము తెల్పినాడు.

తిమ్మన కావ్యము నందు కూడ రుక్మిణి ప్రసంగము అత్యల్పముగనే కలదు. ఐనను ఆ కొలదిలోనే తిమ్మన రుక్మిణి పాత్రను అత్యంత జీవకళలతో ఉట్టిపడునట్లు చిత్రింపగలిగినాడు.

రుక్మిణి ఇందిరా ప్రతినిధి, మహిమాన్విత, గంభీర స్వభావురాలు. ఒక్క సత్యభామ తప్ప తక్కిన సపత్నులందరును ఆమె యెడ గౌరవ భావముతో మెలగుదురు. రుక్మిణి పూజ్య పూజా పరాయణ, తన మందిరమున కరుదెంచిన నారదునామె భక్తితో సేవించినది. పారిజాతమును తన వెంటి కొప్పున తురుముటకు ముందు నారదునకు వినయముతో మ్రొక్కినది. ఆమె పరిచారికలు ఆమె కనుసైగల వెంటనే తమ తమ నియోగములను నిర్వహింతురు. ఆమె ప్రాభవమట్టిది. కాంతలందరకును సహజమైన సపత్నీమాత్సర్య దోషము నుండి మాత్రము ఈ పతిమణి పూర్తిగ విముక్తురాలు కాలేదు. ఈ విషయమున రుక్మిణి సత్యకంటే ఏమియు తక్కువకాదు. కులమును, రూపమును, మగని కూరిమియు గలదాననని సత్యకెంత గర్వము కలదో రుక్మిణికిని అంత గర్వము కలదు. అదే వారిరువురి మధ్య రవరవలకు కారణమైనది. కుల రూపముల మాట అటుంచి మగని కూరిమిలో సత్యతో తాను సమానురాలనని రుక్మిణి తలచుట ఆమె అమాయకత్వమే అనవలెను. నారదుడు పారిజాత పుష్పము వీయగనే కృష్ణుని మనసులో మెదలినది ఎదుటనున్న రుక్మిణి కాదు, పరోక్షమందున్న సత్యయే. నారదుడు పుష్పమును రుక్మిణి కిమ్మని సైగ చేయునంతవరకు కృష్ణుడు ఆమెకు పుష్పము వీయలేదు. అయాచితోపనన్నముగ తనకు లభించిన దివ్య కుసుమ ధారణా దృష్టమునకు రుక్మిణి పొంగిపోయినది. నారదకృత రుక్మిణి స్తుతియు, సత్యానిందయు ఆమెకుమరింత హర్షదాయకములైనవి. గంభీర స్వభావురాలగుటచే పెదవి మాత్రము విప్పలేదు. కాని తాను త్రిజగదధీధ్వరి వన్నంత గర్వము ఆమె కన్నులలో తొణికిసలాడుచున్నదని సత్యానాసి చెప్పినది కొంత అతిశయోక్తియైనను పూర్తిగ అసత్యము మాత్రము కాబోదు.

మరల రుక్మిణి ప్రసంగము వచ్చునది గ్రంథాంతముననే. సత్యభామ ఆచరించు పుణ్యక వ్రతమును చూచుటకై ఆమె వచ్చినది. అప్పుడామె మొగమున కృత వికాస మచ్చునడియున్నదట. అనితర దుర్లభమైన పారిజాతము తన పపత్నియైన సత్యకు లభించుటయు, ఆమె లోకోత్తరమైన పుణ్యకవ్రతము నాచరించుటయు, కృష్ణునిపై పర్యస్పాన్యములు తనకే కలవన్నట్లు అతనిని దానమొసంగుటయు, తిరిగి కొనుటయు రుక్మిణికి చాల మనస్తాపము కలిగించినవి. కాని ఏమి చేయగలదు. కృష్ణుడే సత్యతో చేరిపోయినాడామె. వినేకవతి గాంభీర్యవతియు నగుటచే ఆ మనస్తాప మును లోలోపలనే దిగమ్రింగి తెచ్చుకోలు సంతోషమును ముఖముపై పులుముకొని, 'రా

దగవౌనని సత్యావ్రత మండవమున కరుదెంచినది. అప్పుడు కూడ ఆమె తన అగ్రమహిషీత్యపు టాధిక్యమును సాధ్యమైనంత వరకు ప్రదర్శించునే వచ్చినది. పదారువేల మంది సపత్నులకు వెంట నిడుకొని, తన ప్రభుత్వ మహిమ వెల్లడియగునట్లు కమల రాగమణి శిబికాధి రూఢయై వచ్చినది. ఒకే ఒక పద్యపు పరిధిలో రుక్మిణీ మనోధర్మము నంతటిని ఇంత సహజముగను సజీవముగను స్పష్టముగను చిత్రింపగలిగిన తిమ్మన కని శిల్ప ప్రతిభ అద్వితీయము.

గరుడుడు :

హరివంశపు తొలి కథలో గరుడునికెట్టి ప్రత్యేకతయు లేదు. అందాతడు శ్రీకృష్ణునకు వాహనము మాత్రమే. సత్యా కృష్ణులను మణిపర్యతమును కూడ మోయగలిగిన బలశాలి, స్వర్గ మర్త్యలోకములను క్షణకాలములో చుట్టిరాగల జనశాలి మాత్రమే.

విష్ణు పురాణము నందలి గరుడుడు కృష్ణునకు వాహనమేగాక యుద్ధమున తోడుపడిన సంగడిడు కూడ. ఇతడు విశేషించి ఇంద్రుని వాహనమగు ఐరావతము తోనే పోరినాడు. దేవతా వీరులను చీల్చి చెండాడి భక్షించినాడు కూడ.

హరివంశపు మలికథలో కూడ గరుడుడు కృష్ణునకు వాహనముగను, సహసాంగ్రామికుడుగను పాయమొనరించినాడు. ఇతడు ఐరావతమును పారియాత్రముపై పోయిపడునట్లు ముక్కుతో విసరిన బలశాలి. ఇంద్రుని వజ్రాయుధమును గౌరవించి దాని ప్రేటునకు ఒక ఈకను మాత్రము రాలిన అతిలోక సత్త్వుడు. గరుడుని భారమునకు పారియాత్రము క్రుంగిపోయి శాణపాద మాత్రమైనదట.

రుద్రభట్టు చిత్రించిన గరుడుడును రోహణశైలమును మూపున నైచుకొని లోకాంతర యాత్రలు గావించినవాడే. ఈతని రెక్కల గాలి తాకిడికే ఐరావతము కొట్టుకొనిపోయి పారియాత్రముపై బడినది. ఇతడు స్వీయబల గర్వోద్ధతుడు. తనను కృష్ణుడు స్మరింపగనే వచ్చినాడు. వచ్చుచునే ఇట్లను చున్నాడు. “దిక్కుండాలములను కబళింతునో, దశదిశలను ఒకటిగా చేయుదునో, భూమ్యాకాశముల నేకముగావెంతునో చంద్రాదిత్యులను మీటి వేయుదునో, సముద్రములు పీల్చి వేయుదునో, ఇంద్రాదులను పిసికి పిడుచగావెంతునో, యక్షాధీశుని కట్టివైతునో, యముని ఎదమెట్టుదునో, శివుని

పరాభవించునో- ఏమి గావింపు మందునో ఆజ్ఞాపించుము.” (చూ.పు. 375) ఇంతటి దర్పాహంకారములు గలిగియుండియు గరుడుడు శ్రీకృష్ణుని యెడ అత్యంత వినయభావము గలవాడు. గరుడుని బలసరాక్రమమంతయు కృష్ణుడు పాగడగా ఆతడిట్లను చున్నాడు. “వాసరాక్రమమంతయు దేవర అనుగ్రహ విశేషమే. అర్క కాంత శిలలో ప్రకటనుగు వేడి యంతయు నిజమునకు అర్కపాదముల నుండి లభించినదేగదా. నీది గాని సరాక్రమము నాలో వేరుగానే మున్నది?” (చూ.పు. 174) శ్రీకృష్ణుడాజ్ఞాపించిన పనిని దేనినైనను సరే మారు మాటలేక ఆచరించుటయే ఈతని లక్ష్యము. కనుకనే కృష్ణుడు కూడ తన అమరావతీ వ్రయాణమందలి అంతర్యద్దేశమునుగాని, పారిజాతాపహరణము గావింపవలసి వచ్చిన పరిస్థితులను గాని ఇతనికి తెలుపనే లేదు. ఇట్లు రుద్రభట్టు చిత్రణలో గరుడుడు స్వయవ్యక్తిత్వమునునదే మాత్రమును లేక శ్రీకృష్ణుని చేతిలోని ఒక బలముగు ఉపకరణము మాత్రమైనాడు.

తిమ్మన చిత్రణలో గరుడుడు పారిజాతాపహరణ నాటకమునకు పతాకా నాయకుడనదగి యున్నాడు. ప్రధాన నాయకుని కంటే కొంచెము తక్కువ వాడైన పీఠమర్దుడను నాయకమిత్రుని వలె తిమ్మన గరుడుని చిత్రించినాడు.

బలవేగములలో గరుడెవ్వరికిని తీసిపోడు. గరుడుని రెక్కల గాలి తాకిడి కోర్వలేక సూర్యరథ రజ్జువులైన పన్నగములు తేరిక్రిందికి జినినవి. ఇతడొక్క ఐరావతమునే గాక తదితర గంధ సింధురములను, హరులను, రథమును, వీరభటులను చీల్చి చెండాడినాడు. శ్రీకృష్ణుడు ఖండించియు కూల్చలేని అమరావ్రముల నీతడు తన రెక్కల గాడుపుతో చెదర గొట్టినాడు. కృష్ణుని బాణముల కంటే ముందుగానేగాని లక్ష్యములను తానే ఛేదించినాడు. ఇట్లు ‘నిఖిలలోకాద్భుతావహ నిర్లిరోధ విక్రమ స్ఫూర్తి’ యై ప్రకాశించినాడు ఈ ఖగరాజ చక్రవర్తి.

వైసతేయుడింతగా విక్రమించుటకు కారణము ఆతనికి స్వామి కార్యమేగాక న్యవ్రయోజనము కూడ కలదు. చిన్నవాడు మాతృ దాన్య నిరావనార్థము అమృతాహరణోద్యోగియైన తనపై వజ్రమును ప్రయోగించినాడని గరుడునికి దేవేంద్రునిపై నింకను కంటుగనేయున్నది. కనుకనే కృష్ణుడు తన అమరావతీ యాత్రోద్దేశమును తెలుపగానే గరుడుడు ‘జాదులు ప్రసాదము వయ్యె’ నని హర్షముతో పొంగిపోయినాడు. “అనాటి పగను వేడు నీ దయ వలన తీర్చుకొందు”నని

సంబరపడినాడు. స్వామి కార్యమును వెరవేర్చుచునే స్వకార్యమును సాధించు కొనుటలో ఈ గరుడుని వేర్పు మెచ్చదగినది, వెన్నుని పదములకు మ్రొక్కుటకై మిన్న నుండి భూమిపై వ్రాలుచునే ఆ యదటుతో జాతిశత్రువైన వన్నగవతి తలలు చదియ బడజేసినాడు.²⁴

శ్రీకృష్ణుడు గరుడునకు తన అమరావతీ ప్రయాణపు ఆంతర్యమును, దానికి కారణమైన సత్యా మానవృత్తాంతమును వారదాగమనమొదిగ సర్వము పూసగ్రుచ్చినట్లు తెలిసినాడు. మరెవ్వరికిని కృష్ణ దీనిషయములు తెలిసియుండలేదు. వాహన మాత్రునకీ రహస్యములను తెలుపవలసిన అవసరము లేదు. అట్టి యవసరమున్నదని కృష్ణుడు భావించినాడనగా గరుడుడు కేవల వాహన మాత్రుడు కాదన్నమాట. ఆతడు తనకు ఆస్త మిత్రుడు, నర్మపచిన్నుడు, కార్య సహాయకుడు అని భావించి కృష్ణుడతనిని గౌరవించినాడు. శ్రీకృష్ణుని పృథ్వు భూమి క్రింద మండవలసిన గరుడుడు తిమ్మన పోషణలో కృష్ణుని భుజముల ఎత్తునకు పెరిగినాడు.

సత్యాదాసి :

నారదదత్త పారిజాతమమమును కృష్ణుడు రుక్మిణి కొనగిన సమయమున అచట సత్యాదాసి యొకతె కలదు. అది యచటి వృత్తాంతము వంతటిని వెంటనే తన దొరపానికి చేరవేసినది. ఆ చేరవేయుటలో ఎంతో సొంత కవిత్వము కూడ చేర్చినది. ఈ దాసికి రుక్మిణి యన్న చెప్పరానంత అక్కసు. రుక్మిణి నటనలు పోయినదను ఒక్క మాటతో ఆ అక్కసంతయు వ్యక్తమగుచున్నది. రుక్మిణి మహిమౌతి శయమును గాంచి దీనికెంతగ కన్ను గుట్టినదో గాని, దాని కనుగనయందు ఎరపంజ పొడమెనది. ఇది సర్వవిధముల సత్యకు తగినదాసి. అహంకారమున ఇది సత్యతో సరితూగగలది. తనను చూచియైన నారదుడు సత్యానింద చేయకుండ వలసినదీని దానిబాధ. వే వివగూఁ బలికేసని దాని అక్కసు. వాట్యశాస్త్ర పరిభాషలో ఇది నీచపాత్ర. గుణమునకును అట్టిదే. రామాయణములోని మంధరకును దీనికిని చాల పోలిక కలదు. తాత్కాలికమగు కల్లోలమునకును, దీర్ఘ కాలికమగు లోక కల్యాణమునకును వీరిద్దరును పరోక్ష కారణములైనారు.

ఈ దాసి అచ్చముగ తిమ్మన పృష్టియే. సంస్కృత మూలము లో దీని

పాలకువయే లేదు. రుద్రభట్టు కూడ దీనికొక అక్కనుగాని చెల్లెలినిగాని పుష్టించియుండలేదు. తిమ్మన యైనను దీనికి నామ కరణము గావింపలేదు. పేరు పెంపులు లేకున్నను అవి కల పాత్రలంకంటే ఈ అనామక దాసి పాత్ర జీవకళలో మిన్నయగునట్లు చిత్రించిన తిమ్మన ప్రతిభ నాన్వతో దర్శనీయము.

హరివంశ విష్ణు పురాణములు పాత్రల మూర్తులను బాడిన చెక్కడపు పనితనముతో వదలివవి. రుద్రభట్టు వాని మీద కొంత చిత్రక పట్టినాడు. కాని తిమ్మన వాని మీద చూపిన నన్న పోగారు పనితనము అనితరసాధ్యమైనది.

ఇంతవరకు విపులముగా కావింపబడిన పాత్ర చిత్రణా తులనా తృక పరిశీలన వలన తిమ్మన కైవాడము రుద్రభట్టునకట్లు లేదమట పుష్పమైనది.

భందోవైవిధ్యము

జగన్నాథ విజయ పారిజాతాపహరణములు రెండును చంపూ కావ్యములే వీనిలో గలగద్య పద్యముల సంఖ్య ఈ విధముగానున్నది.

	పద్యములు	గద్యములు	మొత్తము	గద్యశాతము
జగన్నాథ విజయము	2039	732	2771	26 %
జ.వి.లో పారిజాత కథ భాగము	175	92	267	34 %
పారిజాతాపహరణము	501	11	512	2 %

గద్యము వ్రాయుట కంటే పద్యము రచించుటకు ఓర్పు, వేర్పు అధికముగ నుండ నలెనుమట నిర్వివాదము. ఈ దృష్టితో చూచినపుడు రుద్రభట్టు కంటే తిమ్మన కావ్యరచనమున ఎక్కువ వేర్పును ఓర్పును ప్రదర్శించినాడని చెప్పక తప్పుదు.

ఇది సాధారణ కథా కథనాత్మక పద్యములను గురించియు. సంధిపద్యములను గురించియు చెప్పినమాట, ఇవి గాక పద్యతుల్యమో, పద్యము కంటే జటిలమో యగుకైతిలో విచిత్రగతులలో భాషాయోష చేత భరతము త్రొక్కించుటకే కొన్ని చోట్ల కవులు గద్యరచన గావించుటయు కలదు. ఇట్టి గద్యలను బట్టియే 'గద్యం కవీనాం నికషం వదన్తి' అను అభియుక్తోక్తి ఏర్పడినది. సాధారణముగ వర్ణనా సందర్భములందు కవులిట్టి రచనలు గావించురు.

తిమ్మన కావ్యమందలి 11వచనములలో పాంప్రదాయికముగు అభ్యుయ పరం పరాభివర్ధిత్యాది వచనము పోగా మిగిలిన పదివచనములలో ఐదు ఇట్టి వర్ణనాత్మకములే - చంద్రికా, మేరు, వైజయంత, రణరంగ, పుణ్యక వచనములు.¹ ఒకటి సంధి వచనము, నాలుగు కథానాత్మకములు రుద్రభట్టు పారిజాత కథా భాగమున రచించిన 92వచనములలో వర్ణనాత్మక, శైలీ గారభీర్యయుత గద్యలువ రెండే రెండు - ఒకటి అదితికృత శ్రీకృష్ణస్తవముగు 'ముక్త పదగ్రస్త చక్రవాళగద్య', రెండవది రణరంగ గద్య మిగిలిన వానిలో సుమారు 30 సంధి వచనములు, 60 కథా కథనాత్మకములు. ఈ దృష్టితో చూచినను కావ్యరచనలో తిమ్మన చూపిన ఓర్పు, నేర్పు రుద్రభట్టు చూపలేదన వలసియున్నది.

కథా కథనాత్మకములుగా తిమ్మన రచించిన నాలుగు గద్యలు పారిజాత ప్రదాన గద్య (I 52), ప్రయాణసన్నాహ గద్య (II 71), యుద్ధ పంరంభ గద్య (IV 66), ఫలసిద్ధి గద్య (V 53) కూడ పద్యముల వంటి శైలీనైగ నిగ్యమును, శయ్యాసౌ భాగ్యమును గలిగి చదువ నింపు గొలుపు చుండును. ఉదాహరణముగ పారిజాత వచనమునే పరికింపదగును.

'..... అవ్వించినందనుండమందానంబు డెందంబునం గ్రండు కొన నిజవాసనా బిరుదగాధా కథన వందిబృందాయమా వేందిందిరంబును, నుచితో పయోగ జనితానంద బాష్పసందోహ శంకావహ మకరంద బిందుతుందిలంబును, నిఖిలమనోరథ ప్రదానకీర్తి శంకాకర విశద ప్రభా విచుళితంబును వగు పారిజాతంపు 'గ్రొన్నన మిన్నేటి పసిండి వెత్తమ్మి చిగురు టాకునం బొదివియిచ్చిన'. (I 52). ఇందలి శబ్దాలంకారముల వలన కలిగిన శ్రావ్యత, దీర్ఘ పంస్ఫుత సమాసత్రయమును చెప్పి, వెంటనే 'పారిజాతంపు 'గ్రొన్నన' ఇత్యాదిగా అలతి అలతి తెలుగు పదములను కూర్చుట వలన కలిగిన శయ్యాసౌ భాగ్యము వర్ణనాతీతము. గాంభీర్య లాలిత్యములకు రెంటికిని ఈ గద్యము కాణయాచి.

రుద్రభట్టు రచించిన కథా కథనాత్మక గద్యలలో నిట్టి శైలీ నైగనిగ్యము, శయ్యాసౌభాగ్యము మృగ్యములు. నిజమున కవి వట్టి వచనములే గాని కమనీయ గద్యలు కావే కావు. ఒకటి రెండు ఉదాహరణలను గమనింతము :

'ఎందదితి దేవి స్తుతిగెయ్యు, కళిపె, విహంగపతిపతాక నాకాశ దిం ద్వారావతి

గవతరిసిదాగళో (XII 57వ).

(అని యదితి దేవి స్తుతి చేసి పంపగా, వివాంగపతి పతాకు దాకాశము నుండి ద్వారావతి కవతరించినప్పుడు).

‘ఆగళా వినోదనిశయదిం నైపథ్యసదనక్కె ససదనం గెయ్యలెందు సత్యభామె పోగ’ (XIII 1).

(అప్పుడా వినోద నిలయము నుండి నైపథ్యసదనమునకు అలంకరించుకొన వలెనని సత్యభామ పోగా).

ఇట్టి చప్పిడి వచనములనే రుద్రభట్టు వ్రాసియున్నాడు. వచన రచనలో గూడ రుద్రభట్టు కంటే తిమ్మన అక్షరరమ్యత వెక్కువ పాటించినాడని పిండితార్థము.

ఇప్పుడు రుద్రభట్టు తిమ్మనలు వాడిన చందస్సులను పరిశీలింతము.

చందస్సు	జగన్నాథవిజయము		జ.వి.లో. పారిజాతకథ		పారిజాతాపహరణము	
	పంఖ్య	శాతము	పంఖ్య	శాతము	పంఖ్య	శాతము
చంపకమాల	294	14.4	22	12.6	104	20.3
ఉత్పలమాల	152	7.5	7	4	84	16.4
మత్తేభము	364	17.9	33	18.9	55	10.7
శార్దూలము	10	0.5	-	-	26	5.1
ప్రగ్ధర	194	9.5	25	41.3	-	-
కందము	1006	49.3	89	50.9	133	26
తేటగీతి	-	-	-	-	38	7.4
ఆటవెలది	-	-	-	-	3	0.6
సీసము	-	-	-	-	48	9.4
రగడ	2	0.1	-	-	1	0.2
ఇతరములు	12	0.6	-	-	8	1.6
మొత్తము	2039		175		512	

ఈ పరిగణన వలన ఈ క్రింది విషయములను గుర్తింప గలము.

1. తిమ్మన మొత్తము పద్యములలో నాల్గవ వంతు మాత్రమే కందములు రచింపగా రుద్రభట్టు గ్రంథములో సగపాలు కంద పద్యమయము గావించినాడు. తెలుగులో వలెనే కన్నడములో కూడ 'కందము వ్రాసినవాడే కవి' యను నానుడి కలదు. రుద్రభట్టు కందముల నెక్కువగ వ్రాయుటచే మహాకవి యగుచున్నాడు.

2. తిమ్మన దేశి చందస్సులలో 18% వరకు పద్యములు రచింపగా, రుద్రభట్టు 0.2% మాత్రమే వ్రాసినాడు. కన్నడములో తేటగీతి, ఆల వెలది, సీనము అను ఛందస్సులు వాడుకలో లేవనుట నిజమే కాని కన్నడ చంపూ కావ్యములలో ఇతర కవులు వాడుక చేసిన త్రిపది, త్రివడి, షట్పది, సాంగత్యము మొదలగు ఛందస్సులవైన రుద్రభట్టు వాడలేదు.

3. తిమ్మన ఒకే ఒకస్రగ్ధర (0.2%) రచించినాడు. రుద్రభట్టు కూడ గ్రంథము మొత్తము మీద 5స్రగ్ధరలు (0.2%) మాత్రమే రచించినాడు. కాని స్రగ్ధరకు ఈ పద్దేదమగు మహాస్రగ్ధరలను గ్రంథము మొత్తము మీద 194 (9.5%), పారిజాత కథలో 25(14%) రచించినాడు. తెలుగు కవుల కంటే కన్నడ కవులు స్రగ్ధరాప్రియులు, తెలుగులో చంపకోత్పల మత్తేభ శార్థాలములను సాధారణవృత్తములని చెప్పుట కలదు. కన్నడమున ఈ నాల్గింటికి స్రగ్ధరా మహాస్రగ్ధరలను కూడ చేర్చి ఈ యారింటిని 'ఖ్యాత కర్ణాటకము'లని పిలుతురు. మరియొక విశేషమే మనగా తెలుగు కవులు సాధారణముగ వీర రౌద్ర రసస్ఫూర్తికై మాత్రమే స్రగ్ధరా మహాస్రగ్ధరలను రచించుచుందురు. రుద్రభట్టు శాంతమూర్తి యైన నారదుని, శృంగారమూర్తి యైన సత్యభామను కూడ మహాస్రగ్ధరలోనే వర్ణించియున్నాడు. ఇది తెలుగు వారికి వింతగ తోపకమానదు.

4. తిమ్మన చంపకోత్పల ప్రియుడు. ఈ రెండు ఛందస్సులలో అతడు 36.7% పద్యములు రచింపగా రుద్రభట్టు మొత్తము మీద 21.9% ఈ కథా భాగమున 16.6% పద్యములు మాత్రమే రచించినాడు. రుద్రభట్టు మత్తేభ ప్రియుడు. తిమ్మన 10.7% మత్తేభములను మాత్రమే రచింపగా రుద్రభట్టు మొత్తము మీద 17.9% ఈ కథా భాగమున 18.9% పద్యములను రచించియున్నాడు. అనగా తిమ్మన శైలి చంపకోత్పల కోమల మనియు, రుద్రభట్టు శైలి మత్తేభగమన గంభీరమనియు పూర్వపక్ష భీతి లేకుండా చెప్పవచ్చును.

చతుర్విధ కవితలు

తిమ్మన ద్విస్తర కవిత్యమనదగిన పారిజాతాపహరణ కావ్యమును మృదుమధుర రసభావ భరితముగ రచించి, కట్టకడపట బంధగర్భ చిత్ర కవితలకు ఉదాహరణములుగా - నారదకృత శ్రీ కృష్ణస్తుతి రూపమున - పది పద్యములు వ్రాసియున్నాడు. (V 91-1) ఈపద్యముల రచనకు తిమ్మన తన మేనమామ రచించిన వరాహపురాణమునే ఆదర్శముగ తీసికొనినాడన వచ్చును. వరాహపురాణమున ప్రదర్శింపబడిన చిత్ర కవితలనే తిమ్మనయు ప్రదర్శించినాడు.

బంధ కవిత్యము: గోమూత్రికా, వాగ, ఛరికా, చక్రబంధములు (94-97).

గర్భ కవిత్యము: ద్వికంద క్రౌంద పద వృత్తము, భుజంగప్రయాత గర్భప్రగ్విణి (99-101).

చిత్ర కవిత్యము: అనులోమ కందము, పాదభ్రమకము, ద్విక్షరికందము (92,93,98).

అనువానిని తిమ్మన రచించియున్నాడు. ఈ కసరత్తు పద్యములు రుచింపని వారు తమపాలిటికి ఆ పద్యములు లేవనుకొని ఒక్కగంతుతో ఆవలకు చేరి రసవ ద్ద్విస్తర కవితామృత వాహినిలో ఓలలాడుటకు వీలగునట్లుగనే - ప్రకరణ భంగము కలుగ కుండునట్లుగనే - తిమ్మన పీనిని రచించినాడు.

రుద్రభట్టు చిత్ర కవితారచనలు చేయబోదు. అట్టి రచనలు చేసియుండుట తిమ్మన యొక్క అధికృత కాబోదు. చేయకుండుట రుద్రభట్టు యొక్కలోటు కూడ కాదు. కావలెనన్నచో రుద్రభట్టు కూడ ఇట్టి కసరత్తు కవితలు చేయ గలిగియుండెడి వాడనుటలో సందేహము లేదు. కాని తెలుగులో వలె కన్నడ కవిపరంపరలో ఇట్టి చిత్ర కవితారచనా సంప్రదాయమేర్పడి యుండక పోవుట చేత రుద్రభట్టు ఆప్రయత్నము చేయ లేదు అది మేలేమైనది.

శైలవైశిష్ట్యము

వ్యక్తికి కంఠస్వరమెట్టిదో కవికి శైలియట్టిది. అదియాతని వ్యక్తిత్వములోని యొక భాగము; అతనికి విశిష్టమైన యొకలక్షణము "Style is the man" అను ఆంగ్లసూక్తి ఇదే భావములను వెల్లడించుచున్నది.

ఇప్పుడు రుద్రభట్టు తిమ్మనల శైలీ విశేషములను పరిశీలించుము. దేశ్యసంస్కృత పద ప్రయోగము, ప్రచలితాప్రచలిత పదప్రయోగము, క్లిష్టాక్షిప్త సమాన కల్పనము, జాతీయ ప్రయోగము అను ఆంశములుగ శైలిని విభజించుకొనినచో ఆ పరిశీలనా కార్యము సులభము కాగలదు.

1. దేశ్యసంస్కృత పదప్రయోగము : రుద్రభట్టునకు తన పాండిత్య ప్రకర్షను ప్రదర్శించ వలెనను అభిలాష మెందు. దానికి తోడు సంస్కృత పదాదంబరము వలన గాని పాండిత్య ప్రకటన కొదను భ్రాంతి యొకటి. అందుచేత సంస్కృత పదభూయిష్టమైన శైలి నీతడు బలాత్కారముగ పట్టిలాగి కొని తెచ్చును. అందుచే నీతని పద్యము గతుకుల రాతినేల పై పరుగు లెత్తు ఇనుప చక్రముల శకటము వలెనడచును. దేశ్య పదముల వధికముగ వాడినప్పుడు మాత్రమీతని పద్యములు పాఠకునకు హాయిని గొలుపును. కాని అట్టి వాని సంఖ్యచాల తక్కువ. సంస్కృతము, కన్నడము కలగలుపుగా మన్న ఈ తని కొన్ని పద్యములు కలకండ వలుకులు, విండుద్రాక్షలు కలబోసినట్లుండును. కొన్ని వడ్లు పెరుగు కలిపి పిసికినట్లుండును.

ఈ క్రింది పద్యములో విభక్తిప్రత్యయములును ఒకటి రెండు చిన్న చిన్న పదములును మాత్రమే కన్నడము.

‘బలి విధ్వంసిగె కొట్ట వాహవరస ప్రస్యందన స్యందనం
గళ నంగచ్చని సత్వరూప శుభచేష్టా వాహంగళం
జళదశ్యామ సదాన గండరద విర్చిన్నాగ నాగంగళం
విళసద్రత్న గణ ప్రభా పరికర వ్యాకోశ కోశంగళం.’ (XIII 52)1

ఈ పద్యపు వడక అంత వికటముగ లేదు. సంస్కృత భూయిష్టమయ్య సుగమముగనేయున్నది. కాని ఈ శయ్యామార్థవము అన్ని చోట్ల కానరాదు.

మరియొక పద్యము.

‘పరశార్యోత్కర్షమం మాళ్యణ కద సుడిగళ్ళర్థమంతాగె కోప
స్ఫురిత భూకోటియుం కంపిమ వధరముత్పల్ల నాసాగ్రముం వి
ర్భర ఘర్భిక్లిన్న గండ స్థళము మరుణ వేత్రాబ్జముం కణ్ణగుర్వా
గిరె దైతేయాంతకం పంహృతి సమయ మహోగ్రాంతకాకారనాదం.’²

పద్యపు వడక అంత సుగమముగ లేదు ఇది మహాస్థగర యగుటయు
అందుకు కొంత వరకు కారణము కావచ్చును.

ఈ క్రింది పద్యము సమనంస్కృత కర్ణాటమై కర్ణాటమగుచున్నది.

‘ఇదుకృతకాద్రి యప్పుదు; వనావళి యప్పుదు; పద్మషండవ
ప్పుదు; తళిరుయ్యెలప్పుదు; లతాగృహ వప్పుదు; రత్న దీపవ
ప్పుదు; మధునూసవప్పుదు; నవోజ్జ్వల చంద్రికెయప్పు దింతిదా

గద తెఱవిల్లి దొందు కునసుం కుడుతిర్క్కు మభీష్ట సిద్ధియం.’³ (XIII 68)

ఈ క్రింది పద్యము పై పద్య మిచ్చిన హాయినిచ్చుట లేదు.

‘హరనేత్ర వహ్నియం సం

హరణాగ్నియు మిదఱ కాయ్యివోళ్ దొరెయక్కుం

దొరెయల్తు గర్జనాడం

బరదొళి దర్శెనిప వజ్రదిం వృషవిట్టం.’⁴ (XIII 105)

ఇట్టి సరళ సుందరము లైన పద్యములు వ్రాయగలిగియు రుద్రభట్టు
విశేషముగ వ్రాయడు. “ఇతని శైలి అతిప్రౌఢము. దీర్ఘములైన సమాసపదములు,
అపూర్వములైన సంస్కృత శబ్దములు ఇతని పద్యము నిండ మదపు టేనుగుల వలె
తిరుగాడు చుండును. ఒక్కొక చోట మాత్రము తేటయైన కన్నడ పదములను వాడినాడు⁵
మొత్తము మీద “సంస్కృత కన్నడ భాషల శబ్ద సంపత్తును యథేచ్ఛముగా ఉచితానుచిత
ప్రశ్న లేక వాడినాడు. హెచ్చుగా సంస్కృత పద భూయిష్ట పదపుంజమును వాడి

పండితులను సవాలు చేయుట ఈతని కావ్యరీతి వైశిష్ట్యములలో నొకటి.

తిమ్మన కూడ సంస్కృత పదముల వధికముగనే వాడినాడు. అచ్చతెలుగు పదములను కూడ అంత కంటే ఎక్కువగ వాడినట్లు కనుపించును.

‘కొందఱకుఁ దెనుఁగు గుణమగు’ను. వారు ‘పలుకునుడికారమునఁ దెల్లు భాష యుండ్రు’ ‘కొందఱకును సంస్కృతంబు గుణమగు’ను. వారు ‘ప్రాధీఁ బరికింప సంస్కృత భాషయండ్రు’. రెండుం గొందఱకు గుణములగు’ను. వారు ‘కర్ణాట భాషా’ ప్రియులు, అనగా పదముల తెనుగు తనమునకు గాని, సంస్కృతతత్వమునకు గాని ప్రాధాన్య మీయక శ్రుతి సుభగత్వమును, మబోధకత్వమును, అభిమానించు వారు. తిమ్మన వారి ‘నందఱను అద్వైయెడల’ ఎట్లు ‘మెప్పించె’నో గమనింతము.

ఈ అచ్చసంస్కృత పద్యము లెంత స్వచ్ఛమైన హాయి నొసంగు చున్నవో!

‘దరదళ దంబుజముకుళో

దరదళ మిళ దళికులచ్చద ప్రహతి సర

త్పరస రజోధూసరి పరి

సర సరసీ తీర కుంజ పదనన్దబులన్’ (V 103)

‘మరకత గోమేదిక పు

ష్యరాగ విద్రుమ విదూర సంభవ ముక్తా

హరినీల వజ్ర కురువిం

దరత్నమయ కృతక భూమిధర కందరలన్’ (V 104)

పై రెండు పద్యము లందును ‘లన్’ మాత్రమే తెలుగు, ఐనను ఇవి తెలుగు పద్యముల తేట దనమునే వెల్లార్చుచున్నవి.

తెలుగు పలుకుబడిలోని మెలకువ తిమ్మనకు తెలిసినంతగ మరి యెవరికిని తెలియదనవచ్చును. మృదుత్వము, కోమలత్వము, సౌకుమార్యము, లాలిత్యము వనునవి తెలుగు బాసకును తిమ్మనకును సహజమైన గుణములు. కనుకనే తిమ్మన

కవిత ఏటి నీటి కెదురెక్కు చేప వలె అచ్చ తెలుగులో చల్లగా పాగిపోవును. ఒక ఉదాహరణము.

‘పలిమలయల్లు వాడు తలవాఁక దలిర్చిన పూవుగుత్తి,

వేల్పులగమి జీవిగట్టు, యుడివోవని చల్వల టెంకి, వెన్నెలల్

మొలిచిన పాదు, పాల్కడలి ముద్దులపట్టి, నరసింహ కృష్ణరా

యలఁ గరుణారసంబు నినుపారెడి చూపులఁ జూచుఁగావుతన్’ (I 6)

ఈ నెలబాలుని పాగడ్డను చదువు చదువరికి వెన్నెలలో తేలిపోవు చున్నట్లనిపించును. కారణము ఈ పద్యము నిండుగ నావరించిన తెలుగు పలుకుల చలువదనమే. ఈ తెలుగుల మధ్య ‘కరుణారసంబు’ అనునొక సంస్కృత శబ్దము సందు చేసి కొనినది. మన మింతకు ముందు చూచిన రెండు అచ్చసంస్కృత పద్యములకు ముందు మచ్చన కోయన్నట్లాక అచ్చ తెలుగు పద్యమును ముచ్చటగా కూర్చినాడు.

‘తలిరుల తుదఁ జినుకులు జల

జల వడియఁగఁ దడిసిమెలగు చలి కరువలి ను

ప్పాలపమున విరియు పరువపుఁ

దొలుమొగడల వలపుఁ దెలుపు తోటల లోవన్’ (V 102)

ఈ క్రింది పద్యములలో అచ్చ తెలుగు పచ్చి కస్తూరి గుబాళించుచున్నది.

I49, 56, 64, 77, 97, 117, 118, 127, 130, II7, 37, 39, 45, 96, III16, 49, IV19, 32, 44, V27, 84

ఈ క్రింది పద్యములలో సంస్కృతము ప్రభుత్వము చేయుచున్నది. I39,

III5, 20, 59, 65, 68, 85, 91, 91, 95, 103, III43, 44, 45, 46, 46, IV65, 78, 35, 59, 60

ఈ క్రింది పద్యములలో తెలుగు సంస్కృతములు పాలుచక్కెర వలె కలసిపోయి కమ్మని మధుపాకముగా రూపొందినవి.

II, 2, 3, 4, 5, 37, 42, 49, 61, 62, 66, 69, 82, 101, 108, 110, 125, 133, 134,
 II9, 10, 34, 35, 41, 42, 43, 44, 49, 50, 97, 99, 100, III7, 27, 42, 50, 55,
 IV18, 47, 77, 10, 32, 33, 48, 68, 70, 71, 79, 87, 107

మొత్తము మీద తెలుగు పలుకుల, వేలుపు మినుకుల, మేలికలయిక తిమ్మన
 లక్ష్యము. దానికి తిమ్మన కావ్యమంతయు లక్ష్యమే.

2. ప్రచలితా ప్రచలిత వదప్రయోగము :- అప్రచలిత పదప్రయోగమును
 దోషము రుద్రభట్టు తిమ్మనలకిరువురకును ఆపాదించరానిదే. తిమ్మన చిత్రకవితా
 పద్యములలో మాత్రము కేవలనిఘంటు శరణ్యములైన పదములు వాడినాడు.
 పశ్యంతములలో హిమగు, నేదిష్ఠ, తరస, తాయన, తాపని మొదలగు బహుప్రచలితములు
 కాని పదములు కొన్ని కనిపించుచున్నవి. కాని గ్రంథమంతట వాడుక చేయబడిన
 సంస్కృతాంధ్ర పదములన్నియు జనులనిత్య వ్యవహార మందలివో, బహుకవి
 ప్రయుక్తములో యగుటచే నిఘంటు సహాయము నపేక్షింపనివే. మొత్తము మీద
 రుద్రభట్టు ప్రయోగించు పదముల కంటె తిమ్మన ప్రయోగించునని బహుప్రచలితములు.

3. క్షిప్రాక్షిప్త నమాన కల్పనము :- రుద్రభట్టు సంస్కృత సమాస
 భూయిష్టమైన భాషనెక్కువగ వాడినాడు. అతని సమాసములు మిక్కిలి పొడవైనవి కావు.
 కాని సమాసఘటనము జటిల మనిపించును. లోగడ (పుట 348) సంస్కృత పద
 భూయిష్టమైన శైలికుదాపారణముగా చూపబడిన పద్యములందలి సమాసములివి:
 'ప్రస్యందన స్యందనములు', 'అంగచ్ఛవినత్వ రూపనిజ చేష్టావాహ వాహములు',
 'జలదశ్యాను పదాసగండరద నిర్భిన్నాగనాగములు'. ఈ సమాసములు అగుటకు
 సుబోధములే; కాని సుఖగమనము మాత్రము వీని యందు లేదు. శయ్యా పాభ్యాము
 లోపించినది.

తిమ్మన కూడ సంస్కృత సమాసముల నధికముగనే వాడి నాడు. రుద్రభట్టు
 కంటె దీర్ఘ సమాసములను కూడ వాడినాడు. ఐనను అతని సమాసములు సుబోధములే
 గాక సుశ్రావ్యములు కూడ నగుటచే సుఖగమనము కలిగి యున్నవి.

‘జీర్ణ పల్లద్రు సంకీర్ణాహిమణి విభా

మాయా కేసల వంచ్య మాన పికము

శశి కాంతరుచి మృషా సలిల సంస్పృలన

శ్లేధ విషాణో ద్విగ్న సైరిభంబు

గోమేధిక ప్రభాంకూర మిధ్యామధు

ద్రవ లిలిక్షా మిళ దృల్లుకంబు

నీలగండ ప్రస్తరాళీక గజ భేద

శీర్యన్నఖక్షుబ్ధ పింహ కులము,

గారుడాశ్మ చ్చవిచ్ఛటా కపట యవన,

పూరికా చర్యణ వ్యగ్ర బాలమృగ వి

లంఘ్యమావాజ్జరాగ శిలా వితాన

కూట దావాగ్ని.....' (III 86)

పై పద్యము నందలి సమాసముల దైర్ఘ్యము వలన వాని శయ్యా పాభాగ్య మే మాత్రమును మందగింప లేదు. పద్యమంతయు నొకటే సమాసముగా మన్న పద్యములు (V 103, 104) చూచియున్నాము.

ఈ సమాసముల పాడవే వాని కొక అదనపుటందము నొసంగు చున్నదన్నను తప్పులేదు.

సంస్కృత వ్యాకరణ సాధ్యములైన సుభగం భావుక (I 25), కూలము ద్రుజ (I 28), ఆముష్యాయణ, తుంద పరిమృజ (I 29), వశంపద (I 65), అపలితంకరణ (II 34), అసూర్యం పశ్య (II 69), పశ్యతోహర (II 72), సర్వాంగీణ (IV 87), పాణింధమ (IV 90), పతయాళు (V 35), ఏకచ్ఛత్రిత (V 107) ఇత్యాది పదములు కూడ తిమ్మన రచన కొక వింత సాబగును కూర్చుచున్నవి.

దేశ్య వద ఘటితములైన సమాసములు రుద్రభట్టు రచనలో అపురూపము. పూమశెయసేసె. (పూలవాన సేసె), కుడు పుర్వి (వంకరబొమ), గెల్లపోలంగళు (గెల్లోటములు) ఇత్యాదిగా గల ఆచ్చిదక సమాసములు సాధారణముగ రెండే పదములతో నేర్పడి అతి ప్రాథమిక స్థితి యందున్నవి. ఇవి అత్యంత సరళ బంధయుతములైయున్నవి. కాని వీని వలన శైలికి రామణీయకత మాత్రము రాలేదు.

తిమ్మన కూర్చిన ఆచ్చిక సమాసములు అతని సాంస్కృతిక

సమానములంతగా కాకున్నను తగు పాటి పాడగరులే. అవియును సుబోధములగుటయే గాక లలిత పద బంధయుతము లగుటచే శైలీ సౌకుమార్యమునకు కారణమగు చున్నవి.

వలి మలయల్లు వాని తలవాకఁ దలిర్చిన పూవుగుత్తి, వేల్పులగమి జీవగట్ట, ఉడివోపని చల్వలటెంకి, వెన్నెలల్ మొలచిన పాడు, పాల్కడలి ముద్దుల పట్టి (I 6), వేకువ పూవు బోడి (II 70), చుక్కల రాణి వాసము (V 10), క్రుంకు మెట్టడవి (III 34), తెలివి వెన్నెల వెండి తీగెలు (II 37), ప్రామినుకుల పూఁబోడులు (II 5) ఇత్యాదులైన అచ్చ తెలుగు పలుకుల కూటమి పచ్చకప్పురపు పలుకుల చలువను వెదజల్లుచున్నది.

రుద్రభట్టు సంస్కృత సమాసములలో మృదుత్వము లోపించినది. అతని దేశి సమాసములలో మృదుత్వమున్నది, కాని అత్యల్పముగనున్నది. తిమ్మన సంస్కృత సమాసములు మృదువులు; ఆతని దేశి సమాసములు మృదుతరములు.

4. జాతీయ వ్రయోగము :- రుద్రభట్టు భాషలో జాతీయములు అతి విరళముగానున్నవి. 'ఎరడిల్ల' (రెండనుది లేదు) (నిమితిదు' (నిమిగొప్ప), 'ఏగణజదము' (నిమి లేక్క), పొల్లమెయం బగెదుడు (కీడుతలచుట), పాఱమట్టుమ (బయలు దేరుట), రూపు గెరు (దాగియుండి), మేణ్కాణలక్కుం (ఆమీద చూడ వచ్చును) ఇత్యాదులైన సంబంధములలో జాతీయ చ్ఛాయలు కొద్దిగా గోచరించుచున్నవి. కాని వాని వలన భాషకు రా దగినంత జీవకళ రాలేదు.

తిమ్మన భాష జాతీయమైన నుడి కారములకు గని. తిమ్మన తీర్చిన స్త్రీ పురుష పాత్రలందురను నూట కారులే, మరియు విశేషించి ఏ భాషయందైనను పలుకు బడిలోని మెలకువలు స్త్రీలకు తెలిసి నంతగ పురుషులకు తెలియవు. ఒక భాషయొక్క నుడికారపు సొంపును చూడ గోరినచో ఆభాషనాడు ఆడువారిలోనే చూడ వలెను. తిమ్మన చిత్రించిన సత్యయు, అతడు సృష్టించిన ఆమె దాసియు గొప్ప మాటకారి మగువలు. 'తిమ్మన ఆడు వారిని చంపిపుట్టిన వాడు.' ఆడు దాని నోటికి మాత్రమలవడగల నుడికారముల వాతడు కొల్లలుగా రాశి పోసినాడు. కనుకనే ఆతని భాష అత్యంత సహజమై సజీవమై యెప్పుచున్నది. ఔలెమ్ము, ఏమని చెప్పుదు ఎంతకు లేడు, ముల్లో కముతాన యేలుగతి, కన్నులగప్పు కొసంగ, తలలెత్తి చూడఁగా, సన్నలఁజాయలం

బ్రతుకుట, ప్రాణము లెంత తీసాకో, ఇంతగా నోచితిని, పూసలలో దారంబు, అనగి పెనగి, కలసిమెలసి, కూడి మాడి, ముళ్ళ మాటలు, దీని చందమొక ఇంచుక చూచెదను, పలుకుల తేనెలుట్టిపడు, కల్లదనంబులు నీవు పుట్టఁగా పుట్టినవి, మాయలు నీకు వెన్నతో బెట్టినవి, తలపూవాడక, విజ్ఞప్తిగుట, మిన్నందుట, చెవి యొగ్గుట, ఇచ్చకములాడుట, మొగమిచ్చమాటలు, ఫలంబిదె కల్గెను, ప్రాణంబు ప్రాణంబు, జాదులు ప్రసాదమునయ్యె అంతవాడవెకదా, తెకతేర, కన్నుల్గొనడు, చుట్టపు మేలము ఎమ్మెలు పచరించుట మొదలగు జాతీయములు తిమ్మన కవితలో మారుల కొలదిగనున్నవి రుద్రభట్టు రచనలో ప్రౌఢత్వము, గాంభీర్యము, జటిలత్వము ప్రధాన లక్షణములు కాగా, తిమ్మన రచనలోల లాలిత్యము, మృదుత్వము, మాధుర్యము, సౌకుమార్యము ప్రధాన లక్షణములుగనున్నవి⁷

అప్పు కవి చేసిన పరిగణనమునను సరించి రుద్రభట్టు వాచక కవి యనియు, తిమ్మన రౌచిక కవి యనియు చెప్పనోప్పును⁸

‘ముక్కు తిమ్మనార్యముద్దు పలుకు’ అనునది సార్థకమైన మాట. ముద్దు పలుకులకు ముక్కు తిమ్మన యనునది మారుపేరు.

కావ్యగుణములు

గుణసహితము, దోషరహితము వైన రచనయే కావ్యనామమున కర్హమగును.¹ గుణములు కావ్యోత్కర్షహేతువులు. తిమ్మన రుద్రభట్టుల కావ్యములలో వ్యక్తములగు గుణ విశేషముల నారయుదము.

తిమ్మన కవి కావ్యకవ్య సర్వసద్గుణ సంపన్న. విశేషించి ప్రసాద, మాధుర్య సౌకుమార్యములు తిమ్మన రచన యందలి ప్రధాన గుణములు, ఓజస్సు మెండుగనున్నను అర్థవ్యక్తి అణు మాత్రమేని లోపింపకుండుట తిమ్మన రచన యందలి విశిష్టత. ఇప్పుడాయా గుణములు ప్రస్తుతములగు కొన్ని పద్యములను గుర్చింతము.

ప్రసాదము : I 4, 56, 59, 71, 72, II 9, 12, 41, 96; V 102, 103,

మాధుర్యము :- I 56, 69; II 12; V 102, 103.

సౌకుమార్యము :- I 56, 59, 71, II 9, 12; III 43, 52; V 102, 103.

ముఖ్యముగ ‘మగమొలనగ జాలు.....’ (I 56) అనుపద్యము, ఈ మూడు

ముచ్చటైన గుణములకు చక్కని యుదాహరణమైయున్నది.

ఓజస్సు :- I 95; II 53, 59, 86; III 43, 44.

అర్థవ్యక్తి :- I 38, 42, 56, 59, 71; II 12, 21; III 21, 52; IV 20; V 74.

సమత :- I 40, 42, 56 సంక్షేపము I 37.

శ్లేషము - I 76 కాంతి I 56.

ఔదార్యము I 60 ప్రేయస్సు I 43.

పై ఉదాహరణలు స్థాలీపులాకన్యాయమునకు ఉదాహరణములు. తిమ్మన కవితయందెచట పట్టిచూచినను ప్రసాద, మాధుర్య, సౌకుమార్య, అర్థవ్యక్తులు అనుభూయమానములు కాగలవు.

రుద్రభట్టు కవితలో ప్రసాద మాధుర్య సౌకుమార్యములు గల పద్యములు విరళము.

‘ఇదు కృతా కాద్రి యప్పుదు.....’ (XII 68)

‘బందు వృదుయానదింద.....’ (- 83)

‘మృగమదలలామ దిందం.....’ (XIII 35)

మొదలగు పద్యములలో ఈ గుణములు గలవు. కాని రుద్రభట్టు కవితకు విశిష్టమైన గుణములు ఊర్జితము, ఓజస్సు, ఔదార్యము ఉక్తి అనునవి. ఈ గుణములకు రుద్రభట్టు రచనలో ఎన్నియైన ఉదాహరణలు లభింపగలవు.

ఉర్జితము :- XII 81, 87; XIII 50, 65, -72; 74, 89, 110

ఓజస్సు :- XII 52, XIII 50, 56, 62, 65, 67, 74, 89

ఔదార్యము :- XII 50, 58, 62; XIII 45, 61, 67, 89.

ఉక్తి :- XIII 42, 78, 80, 86, 99

‘స్తనకంపతృట్వ దేకావళి’ (XIII 50), భ్రుకుటీ బద్ధాంధకారం (-67), ‘గుణటంకారవీధ.....’ (-89) ఇత్యాది పద్యములు ఓజో, ఊర్జిత, ఔదార్యములకు విదానములు, ఇవి రుద్రభట్టు సొంతగుణములు.

వృత్తులు

వృత్తులు సాక్షాద్రసే సస్కారములు. కైశికి అత్యంత మృదు వృత్తి. శృంగార, హాస్య, కరుణ రసముల అభివ్యక్తి కై శికి వలననే సాధ్యము, తిమ్మన కావ్యము శృంగారరస ప్రధానమైనది; హాస్యముచే ఉజ్జీవితమైనది. కనుక కైశికివృత్తియే తిమ్మన కవితాకన్యవైజవృత్తి. సాత్త్వతియు కొంత కలదు. వీర, రౌద్ర, భీభత్సరసస్ఫోరకమైన ఆరభటి తిమ్మన ప్రవృత్తికే విరుద్ధమైనది. ఆయాసందర్భములలో తిమ్మన ప్రదర్శించిన ఆరభటి తెచ్చికోలు ఆర్భటము మాత్రమే.

కైశికి- 'మగమీల....' (I 56), 'అచ్చర పువ్వుబోండ్లు' (II 96), 'మునిపతియానతిన్' (V 79) పద్యములు ముఖ్యముగా చూడదగినవి. ఇకను I 69, II 14, 79, III 50, 56, IV 30, 58, V 80, 104, 105 ఇత్యాది పద్యముల నెన్నింటినైన ఉదాహరింపవచ్చును.

సాత్త్వతి- 'పజ్రంబునకు వీక.....' (II 72), 'పతగవిభుండు' (II 102), 'సురలోకాభిమత.....' (IV 53), 'బాహాసంభృత' (-80.81,82,84) ద్రష్టవ్యములు.

ఆరభటి:- 'చండన్దాల.....' (IV 78), అర్వారోహణ' (-88), 'భుగ్గుభూకుటి' (V 32), 'శతధారా' (V 35) పద్యములలో తిమ్మన ఆరభటి వృత్తిని ప్రదర్శించియున్నాడు.

రుద్రభట్టు కావ్యము వీర రసప్రధానమైనది. రుద్రభట్టు వీరము రౌద్రముతో తరచు సమ్మిశ్రణ మందు చుండును. రౌద్రమును వ్యక్త పరుపగలది ఆరభటి. కనుక రుద్రభట్టనకు ఆరభటి సహజ వృత్తియైనది. ఇతని రచనలో సాత్త్వతియు కొంత ఎక్కువగనే కలదు; కాని కైశికి అత్యల్పముగ మాత్రమే గోచరించుచున్నది.

'షోడశసహస్ర శశిగళి' (XII 53), 'కుడుపుర్విం' (XIII 3) ఇత్యాది పద్యములలో అత్యల్పముగ కైశికి కానవచ్చుచున్నది.

'పరమక్రోధాది దేవార్చన.....' (XII 81), 'ప్రీతియనీవ' (XII 77) 'ఎనెకేళ్లాపత్యభామె....' (XII 110), 'స్తనకంపతృట్య దేకావళి', (XIII 50) ఇకను XIII 51, 59, 81, 83, లలో సాత్త్వతీ వృత్తిని చూడగలము.

'పరశార్యోత్కర్షమం' (XIII 28), 'తవేదిక్కుండాలమం' (XIII 38),

‘అసమక్రోధకృశాను’ (-61), ‘విశపద్మంటా’ (-62) ‘భ్రుకుటీబద్ధాంధ’ (-67), ఇంకను XIII 29,30, 31, 32, 55, 56, 68 - 72 మొదలగు పద్యములు ఆరభటి తో బూరటిల్లుచున్నవి.

చిత్రమేమనగా ఆరభటివృత్తి నవలంబింప వలసిన యుద్ధ సందర్భములలో కూడ తిమ్మన ‘చుక్కలరాణివాసము’ (V 10), ‘అచ్చరలేమలెల్ల’ (V 20) అని కైశికీవృత్తి నాశ్రయింపగా, కైశికీవృత్తి నవలంబింప వలసిన సత్యాకృష్ణుల సంభాషలో కూడ రుద్రభట్టు ‘అడకిల్గొండ్పల్లలోకప్రతతి’ (XIII 45) (65-73) మొదలుగా గల విధముగ ఆరభటి వృత్తి నాశ్రయించినాడు. ఇట్లు తిమ్మన రుద్రభట్టుల వృత్తులు కేవల విరుద్ధ ప్రవృత్తిగలవియై యున్నవి.

రీతుల రీతి

గుణముల సమష్టిరూపములైన వృత్తులను స్ఫుటీకరించునవిరీతులు.

శృంగారహాస్యములను, ప్రకటింపగల కైశికీని స్ఫుటీకరింపగలది వైదర్భీరీతి, కనుకనే తిమ్మన రచనలో ముక్కాలు భాగము వైదర్భీరీతికి ఉదాహరణయోగ్యముగా నుండును. మరి మువ్వీసముసాలు పాంచాలీరీతిలో నుండును, రౌద్రభీభత్స భయానకములకును, ఆరభటికిని అనువైన గౌడీరీతి తిమ్మన రచనలో ఒక వీసపు పాటైన ఉన్నదో లేదోయన్నట్లుండును.

పైన చెప్పినట్లు తిమ్మన పద్యములన్నియు దాదాపుగ వైదర్భీరీతికుదాహరణ యోగ్యము లేయైనను స్థావీపులాక వ్యాయమున కొన్నింటిని గుర్తింతుము.

‘ఆరమణీలలామల’ (I 30), ‘ఏయేవేళల’ (-31), ‘కులమును రూపమున్’ (-42); ‘మగమీల’ (-56), ‘సరసాలాపములన్’ (II 3); ‘అప్పుడుశారి ‘జూచు’ (III 11); ‘చిలుకలువాడిచంచుపుల’ (IV 54); ‘సరమముని’ (V 80)లలో వైదర్భీరీతి పరాకాష్ఠనంది యున్నది.

‘వెడవెడగన్నమూయు’ (I 101); ‘నలినాపుండు’ (II 54), ‘తూగెం జల్లనిగాలి’ (III 20), ‘డాసి పురోపారిన్మణి’ (IV 70), ‘కులవసుధాధరావళికి’ (V 33)లలో సాత్త్విని సందర్శింప వచ్చును.

‘శ్రీరంగేశ్వర’ (I 18), ‘చండమ్మల’ (IV 78), ‘అర్యారోహణ’ (IV 88), ‘భుగ్గుభూకుటి’ (V 32) ‘శతధారా’ (V 35)లలో గాడీరీతిలో నన్నవన వచ్చును.

తిమ్మన రీతికి రుద్రభట్టు రీతి కేవల విరుద్ధము.

రుద్రభట్టు రచనలో ఎక్కువ పాలు గాడీరీతినే అనుసరించి నది. ‘సనుసందోలైగె’ (XII 87), ‘పిడివెం వజ్రము’ (XII 26), ‘పరశార్యోత్పర్వముం’ (-28), ‘నిజపక్షానిల’ (-37), ‘తవెదిక్కుండాలము’ (-38) ‘స్తనకంప’ (-50), (-65-72) ఇత్యాదులు గాడీరీతిలో నడచునవి.

‘కెడటిర్దుత్తమ’ (XII 62), ‘ప్రాకృతమర్తనాద’ (-58) ఇత్యాదులు పాంచాలీ రీతిలోనడచినవి.

‘అలవడె పారిజాత దలరం’ (XII 66), ‘తలెదొడవాయ్తు’ (-70), ‘బందుమ్మదుయావ’ (-83), ‘సిందూరపసనముం’ (-89), ‘ఈదేవియ’ (XIII 42), ‘ఆనకపిచిరవం’ (-44), ఇత్యాదులు వైదర్భీరీతిలో నున్నవి. ఐన ఇట్టి పద్యములు అపురూపముగా నున్నవి.

తిమ్మన మృదువినయ స్వభావమే అతని వాణీయందు వైదర్భీరీతిగా వ్యక్తముకాగా, రుద్రభట్టు ఆడంబరౌద్ధత్యములే అతని కంఠము నుండి గాడీరీతిలో వెలువడినవని చెప్పవచ్చును.

పాకరుచులు

రసాస్వాద మందలి సుఖమును తెలుపునది పాకము. తిమ్మన ద్రాక్షాపాక శాసనుడు. అతని కవితలో ఎచ్చట వట్టివను రసముచిప్పిలు చుండును. ఆపాతమధురమైన తిమ్మన కవితా ధార మధుపాక మందు దింపబడినదని చెప్ప నొప్పియున్నది. దీనికిని తిమ్మన గ్రంథమంతయు ఉదాహరణయోగ్యమేయైనను స్థాలీపు లాక న్యాయమున క్రింది పద్యములందలి ఆస్వాదసుఖము అనుభావ్యము.

‘హరినరకాసురుంగెలిచి.....’ (I - 37)

‘కులమును రూపమున్.....’ (- 42)

‘కమ్మకస్తురి గుళికలు.....’ (II - 64)

‘మలయసమీరణ’ (III - 50)

‘వదలిన నీవిబందముల.....’ (IV - 18)

‘సతులు పదార వేపురును.....’ (V - 74)

కదళీపాకముని చెప్పదగిన భాగము కూడ కొలదగా తిమ్మన రచనలో లేక పోలేదు. ఈ క్రింది పద్యములందుకుదాహరణీయములు,

‘ఏణీశాబనిలోలనేత్ర’ (II - 91)

‘మహిభృచ్చేది’ (III - 45)

‘గంధర్వోరగ’ (V - 41)

వారికేళ పాకము కూడ తనకు చేతనగునని తిమ్మన పశ్యంతములను, చిత్ర కవితాపద్యములను వ్రాసి నిరూపించినాడు. కాని తక్కిన కావ్యమం దెచ్చటను ఇట్టి ప్రయత్నములు ఫలింప లేదు. ఇంద్రుని వజ్రప్రయోగ సందర్భమున పట్టు బట్టి పండ్లబిగువున వ్రాసిన ‘భుగ్గుభూకుటి.....’ (V 32), ‘శతధారాజాయమాన (-35)లు కూడ వారికేళపాకమున పడలేదు.

రుద్రభట్టు రచన మొత్తము మీద కదళీపాకములోనున్న దన వచ్చును.¹ అది అప్పుడప్పుడు వారికేళపాకములోనికి జారు చుండుటయు కలదు. ద్రాక్షా పాకము కూడ కొంతకు కొంత కలదు.

ద్రాక్షా పాకమునకు ఈ క్రింది పద్యములు దాహరణీయములు.

‘అళవడె పారిజాత..... ప్రణయప్రకోపమం’ (౧౨-66)

‘మృగమదలలామ.... అంబరదోళి’ (౧౩- 35)

‘నెఱపల్ పూణ్కి..... అభిమతమం.’ (౧౪- 1)

కదళీపాక మీక్రింది పద్యములలో లభించుచున్నది.

‘బలివిధ్వంసిగె..... కోశంగళం.’ (౧౨ - 52)

‘అతివాతాఘాతదిం..... సకారుణ్యనాదం’. (౧౩-110)

‘తళపుత్రం.....ఉత్సాహదందం’. (౧౪-3)

వారికేళపాకపు రుచి ఈక్రింది పద్యములలో కలదు.

‘క్షుకంప తృట్ట్యత్..... బర్పందదిందం’ (౧౩-50); విలసద్వంటా.....ద్విపేంద్రం (౧౪-52)

సమకాలీన జీవనము

కవి కూడ సంఘము నందలి ఒక భాగమే. కనుక తాను ఏసంఘమునకు చెందియున్నాడో ఆ సంఘపు జీవిత విధానము, ఆచారవ్యవహారములు, అలవాట్లు, నమ్మకములు కవి రచనలో చోటు చేసికొని తీరును. తిమ్మన రుద్రభట్టుల రచనలలో వారి సమకాలీన ప్రజాజీవితమెట్లు ప్రతి బింబించుచున్నదో గమనింతుము.

దక్షిణ భారత చరిత్రలో శ్రీకృష్ణదేవరాయల వారి కాలము సువర్ణయుగముగా ప్రసిద్ధి చేందినది. తిమ్మన రాయల ఆదరాభిమానములకు పాత్రుడైన ఆస్థానికుడు. కనుక రాయలవాటి విద్యానగర రసక ప్రభువుల జీవితమునకు పారిజాతాపహరణమొక దర్శనమై యొప్పుచున్నది.

రాయల వారి వివాహ మందిరమునకు మలయకూట మనియు (II 1), సభా భవమునకు భువన విజయమనియు (V 110), పేళ్ళు, ఈ రెండు చోట్లను తిమ్మనకు సముచితమగు గౌరవము లభించెడిది. హజారమునను, అంతః పురమునను కూడ సమానమగు చనవు స్వాతంత్ర్యములతో సంచరింప గల వాడగుటచే ఈ అరణ్యపు కవి జానపద కవుల కజ్ఞేయములైన ఆస్థానమర్యాదలను, అవతర గోచరములైన అంతః పురాచారములను కూడ పాఠకుల కన్నులకు కట్టినట్లు చిత్రంపగలిగినాడు. రాయలవెంట జైత్రయాత్రలలో కూడ పాల్గొను చుండిన వాడగుటచే (చూ.రాయవాచకము పుట 89). తిమ్మన వాటియుద్ధ పద్ధతులను కూడ నిపుణముగ వర్ణింప గలిగినాడు.

విద్యానగరమునకు చుట్టును ఎత్తైన కోటగోడ యుండెడిది.¹ (II 97). నగరము నందలి రాజపీఠులు విశాలములై యుండెడివి. (III 22). వీధుల కిరుప్రక్కల ఉన్నత సౌధములు (III 11), సౌధ శిఖరములపై దుకూల పతాకములు (II 98) నుండెడివి. నాగరకుల నిలాసమునకై పురోపన వాటికలు, వానిలో చెంగలున కొలనులు, వాని గట్టున చలువ చప్పరములు, చంద్రోపల వేదికలు (I 71) నుండెడివి. రాచనగరులో మణికాంచన సౌధములుండెడివి. (II 140). వానివంటి యున్న శృంగారవనములుండెడివి. (IV 27) కొలనులో చెంగలున లెన్నియుండెడివోగాని ఉద్యాన భూభాగమంతయు వాని వుప్పాడితో సరచినట్లుండెడిది. (I 71). ఉద్యానములో గొజ్జగి, మాధవి, మాలతి మొదలైన పుష్ప జాతులు, దాడిమ, కదళ్యాది ఫలవృక్షములు ఎన్నియుండెడివో చెప్పలేము. వాని

పూవుల నుండి ప్రవించు పూదేవియ కాలువలై, ఏరులై ప్రవహించెడిది (I 71). అట్టి చోట మధువములైన అలికులములు, కీవలయభాదులైన పికములు, ఫల భుక్కులైన శుకశారికాదులు గుంపులుగా నుండెడివి. వీని కలకల ధ్వనులన్నియుచేరి కోలాహలముగా నుండెడిది. వీనికి తోడు కేళి దీర్ఘికలలో వీదులాడు హంసల కూజితములు (II 103), మందిరమయూరములక్రేంకారములు (I 106), సౌధవలభులందలి పారావతముల గళరవములు.

రాజులకు వేర్వేరు మందిరములుండెడివి. వారి ఇంద్రలో పాకశాలలు, పానశాలలు (II 53), చంద్రశాలలు, స్నానాగారములు (II 8), శయనాగారములే గాక, కోపాగారములు కూడ నుండెడివి. కోపాగారముల నాక్రమింపగల అధికారము కోమలులకు మాత్రమే యుండెడిది.

మందిరములలో రత్న సింహాసనములు, మణిమంచములు, హంస తూలికా తల్పములు, తూగుటుయ్యేలలు, చిత్రవిచిత్రము లైన తెరలు, విలుపుటద్దములు, పసిడివీచనలు, పైడిపాదుకలు మొదలగు భోగ పరికరములుండెడివి. భిత్తి చిత్రములు (III 41), ఫలక చిత్రములు (I 106) మందిర శోభనిమనుషింపజేసెడివి. భవన గవాక్షముల నుండి అగరు ధూపములు నిరంతరము వెలువడు చుండెడివి.

రాజవల్లభులు అమూర్యంపశ్యలుగా నుండెడి వారు (II 69). వారెక్కడికైన వెళ్ళ వలసి వచ్చినచో ముక్తా వినిబద్ధ పంజర యుతములగు వల్లకులో (V 72), కమలరాగమణీ శిబికలో (V 74) ఆధిరోహించి వెడలువారు. వారు కంకణములు, హారములు, కుండలములు, మేఖలలు, మెట్టీయలు, అందియలు మొదలగు రత్న ఖచిత కనక భూషణు ధరియించెడి వారు. తాటియాకు తాటంకములు (II 88), నల్లని గాజలు (III 56), పుణ్యస్త్రీ లక్ష్మణములుగ నుండెడివి. వారు పన్నీట జలకనూడి, నుదుట నృగమద తిలకమును (I 24), సీమంత భాగమున కుంకుమమును (II 7), కమలకు కాటుక (II 46), కాళ్ళకు పారాణీ, చెక్కులకు మకరికా పత్రములు (III 12), శరీరమంతట కర్పూర, కస్తూరీ, సంకుమద మిశ్రిత చందన గంధమును అద్దు కొనెడివారు. (II 44). వీటికారు చులెప్పుడును వారి కెమ్మోవిని వదలకుండెడివి. (I 115) కమ్మకమ్మరి గుళికలు చేర్చిన తములపు తమ్మ నిద్రించునపుడు కూడ వారి నోళ్ళలో నుండ వలసినదే పూవుటెత్తులు చిగురుటాకులలో పాదువబడి మకుమారముగా నొసంగబడెడివి (I 52).

వన విహారములు, డోలారోహణములు, పుష్పాసచయము (V 16), దాగుడు మూతలు (I 95), వెన్నెలకుప్పలు (II 37), కందుకకేళి, మాధవీ పున్నాగ వివాహములు (I 95), పుష్పలతలకు దోహదములు, రూపచిత్ర చిత్రణములు, వీణా వినోదనము - ఇవి వారి వినోద కాలక్షేపములు. అన్నట్లైనా వీణమెట్లను విప్పటికప్పుడు పాడుబోవు రాగమున కనుగుణముగ మేళవించు కొనవలసి యుండెను. (V 86) ఆడమగయను తేడా లేక అందరును కనులు కెంపెక్కునట్లు మద్యపానము గావించెడివారు. (I 29, 53, IV 70). సవతిపోరొక్కటి లేకున్నచో ఆ అంతఃపురకాంతల భోగము స్వర్గమును తలదన్ననదిగా నుండెను. కాని బహుకాంతావల్లభత్వ మానాటి శ్రీమంతుల మగసిరికి ప్రధాన లక్షణముగ నుండెడిది. భర్త వశీకరణమే అంతఃపురకాంతల ప్రధాన వ్యాసంగముగ నుండెడిది.

కనక పంజరశారీకలకు చక్కెర పెట్టి చదివించుట, కరతాళగతులతో మందిర మయూరముల నాడించుట, క్రొవ్వాడి గోళ్ళతో తంత్రులు మీటి వీణీయలు పలికించుట, కలికిరాయంచ బోదలనెలయించి నడిపించుట - ఇట్టివి అంతఃపుర పరిచారికల ముఖ్యకర్త వ్యములు. తమయజమానురాండ్రకు సపత్నుల పై కొండెములు చెప్పుట వారి ముఖ్య వృత్తిగ నుండెడిది, యాతాయాత వరిచారికాజనముతో అంతఃపురములు సందడిగనుండెడివి.

నాటి పురుషులు కూడా స్త్రీలతో పోటీపడినట్లు ఆభరణములు ధరించెడివారు; తలకట్టులు పెంచెడివారు; తలలో పూలుగూడ ధరించెడివారు (II 12, III 5) రసికులైన పురుషపుంగవులకు నిత్యము సంపెగనూనెతో తలయంటుట, వంటికి గంధామలకము పట్టించుట, జలకమాడించుట, చలువమడుపులు ధరింపజేయుట, తలదువ్వుట, పూల చేరులు చేర్చుట మొదలుగా గల పేవలన్నియు స్త్రీల చేతి మీదుగనే జరుగ వలసియుండెను (II 12). వారు పంచభక్త్య సరమాన్నములను గారుత్మత రత్నపాత్రికలలో భుజించెడి వారు (II 18). నాగవల్లి క్రముక కర్పూరతాంబూలములు జాలవల్లికలలో వారి కందించెడివారు. (II 21).

రసికుల అక్కర తీర్చుటకు నాటి సంఘములో వేశ్యల సంఖ్య అధికముగ నుండెడిది (III 3). వారికి సంఘములో చాల గౌరవప్రతిష్ఠలుండెడివి. వృద్ధ వేశ్యలు అపలితంకరణౌషధులను ఉపయోగించుచుండిరి (II 34). వేశ్యలు కాని జారిణులు

కూడ నాటి సంఘమున అధికముగ నేయుండెడి వారు. (II 35, 52).

ఆస్థానములలో వందులు, మాగధులు, కవులు, గాయకులు, నైతాళికులు (II 55), పౌరాణికులు, విచిత్ర కథేతిహాసజ్ఞులు, హాస్యరసాధి నాయకులైన విదూషకులు, ఇంకను వివిదోపయోగ్య కళలలో వారి తేరిన నిపుణులు నుండెడివారు. (II 93). గాయకులు మేళముగూడి తమ ప్రభువుల మీది గీతములు పాడుచుండిరి (II 89). వెండిగుదెలు చేబూనినకంచుకులు ద్వార దేశమున బరాబరులు చేయుచుండిరి. (II 39). గుమిగూడి వచ్చు జనులను, మాతవాగంతుకులను నేత్రహస్తలు హంకారములతో అదలించెడివారు (III 22).

ఆస్థానముల మొగసాలలో గడియారములుండెడివి. అచ్చటగడియగడియకు గంటలు కొట్టెడివారు (II 51). మధ్యాహ్న సమయ సూచనగ శంఖము లూడెడివారు. (II 3). రాజసేనలో భద్రగజములుండెడివి. వానికి యామ సేనలుండెడివి. (II 61). వాని కుంభస్థలములను సిందూరముతో అలంకరించెడివారు. అశ్వారోహణ వైపుణ్యము వీరపురుష విద్యలలో ప్రధానమైదిగమండెను. (IV 92). గుట్టముల కాలికి కడియము, మెడలో గంటలు, పల్యాణము, పక్కెర, ఖలీనము (IV 77) - ఇవి వానియలంకృతులు. గజాశ్వపదాతి దళము లేగాక చతురంగబలములో మొదటి వైన రథములు కూడనాడు వాడుకలో నుండెను. రథములపై సతాకములుండెడివి. (I 104).

శస్త్రశాలలో కణాయ, కంపణ, ముసల, ముద్గర, పరిఘ, పరశ్వధ, భిండివాలా ద్యాయుధములుండెడివి. ఖడ్గ, కోదండములు ప్రధానాయుధములుగనుండినను వాళముల నుండి ఉండలనూడెడు తుపాకులు, ఫిరంగులు నాటివారికి పరిచితము లైయుండెను. (II 37). బాణప్రయోగసమయమున చేతివ్రేళ్ళకు ఉడుముతోలు తొడుగు తొడిగి కొనెడి వారు. (V 4). యుద్ధ సూచకముగ హాజరమున నిస్సాణములు మోగించెడి వారు. (IV 64) అధ్వని వినగనే సైనికులు శస్త్రశాలల కేగి మైదురువులు తొడిగి శస్త్రములు గైకొని రణరంగమునకురికెడి వారు. (IV 67). ప్రభు భక్తికి తోడు మద్యపానపుటుద్రేకము (IV 70), యుద్ధస్పృతులైన వారికి దేవకాంతలు లభింతురను వమ్మిక (IV 91) వారికి యుద్ధోత్సాహము నొనంగెడివి. యుద్ధములలో పటహ, భేరి, ఝుల్లర్యాది వాద్యములను మ్రోగించెడివారు. రాజుల వెంట రాణులు కూడ కైత్ర యాత్రలలో పాల్గొనెడివారు. దండెత్తి పోయిన చోట శిబిర నిర్మాణములు గావించెడి వారు. (II 66). రాజు శిబిరము

వెత్తి వేసిన తరువాత శిబిరాంగణమున పావకజ్వాలలను రగుల్కొలిపెడివారు. (II 66). రణములోగాయపడిన వారిని ఫలకగర్భములకు దార్చి తత్కార్యనియుక్తులైన పేవకులు చికిత్సకై సురక్షిత స్థానములకు గొనిపోయెడివారు (V 13). పెలలకు జలగలను పట్టించుట నాటిచికిత్సా విధానములో భాగమైయుండెను. (II 30).

దారిదోపిడిగాండ్ర భయము వలన కాబోలు పాంథులు పాథేయములుగొని జట్టుగా పోయెడి వారు (II 90).

వ్రాతకు తాటియాకులనుపయోగించెడి వారు. (II 88). బాలబాలికలు పలకలపై వ్రాసికొనెడి వారు. (I 24). స్త్రీలు విద్యా వతులైయుండిరి. (I24, II88). వీరులు తమవిజయములను జయస్తంభముల పై లిఖింపజేయుచుండిరి. (IV 33). వానిని చదువుట కై వానికి మషీలేపము గావించుచుండిరి. (II 34). విదేశ వాణిజ్యము విస్తారముగ సాగుచుండెడిది. ద్వీపాంతరముల నుండి నౌకల మీద సంభారములు దిగునుతి యయ్యెడివి. (V 65) ఆనౌకలు తెడ్లతో నడువబడు చుండెడివి (I 24).

వైష్ణవుడైన రాయల సామ్రాజ్యమందు త్రిపుండ్రాంకితులు, కుండలధారులు, శిరోవేష్టన భూషితులు, సంబంధాసిధేనులు నైన శివధ్యాన పరాయణులు రాయల పరమత పహిష్లుత మూర్తీభవించినట్లుండు వారు. (II 91).

వినాహములలో నధూవరులు ఒక రొకరి పై తలంబ్రాలు పోసికొనెడి వారు. (I2, III53). పురిటింటికి గండపు జట్టలను చరచెడివారు. (II 39). పసి బిడ్డలను జోలలు పాడి నిద్రబుచ్చెడి వారు. (II 65). జనులు విశేషముగ వ్రత దానాదుల నాచరించు చుండిరి. దేవతాప్రీతికై జంతు బలులనొసంగు చుండిరి. (III 41). పెద్దలకు నమస్కరించుచుండిరి. (III 4). బావలను చూచి మరదండ్రు సిగ్గుతో తప్పుకొనెడి వారు. (II 41). ఆవలింత వచ్చినప్పుడు చిటికెలు వేయుచుండిరి. (II 67), తెల్లని వస్త్రము పై పాములను మసకలాడించుట స్త్రీ వశికరణ తంత్రములలో నొకటిగ నుండెను. (I 22) అరటి చెట్టు తూర్పునైపు గెల వైచుట సంపత్కరమని జనులు నమ్మిరి. (II 42). జలపూర్ణ కలశములు మంగళప్రదములుగ భావింపబడెడివి. (II 41).

చేతివనులు నాడు అభివృద్ధి పొంది యుండెను. కనుసాలులు క్షూద్రలోహముల పై బంగరు జలపోత పోయగలిగి యుండిరి (II 52). కమ్మచ్చుల

నుండి వెండి తీగెలను తీయుచుండిరి (II 37). రత్నములు, ముత్యములు, పగడములు వాడనేర్చి యుండిరి. లక్ష్మగూడు గల కుండలములను నిర్మించుచుండిరి. (II 46).

వ్యవసాయమునకు చక్కని సదుపాయములుండెడివి. నీటి పారుదల సదుపాయములున్నను, వ్యవసాయ భూములలో అధికభాగము దేవమాతృకములే. కనుకనే జనులు వర్షర్తువుతోనే మాతృ వర్షారంభమును గుర్తించెడివారు. (III 43, 44). వసంతోత్సవము వాటి ప్రధానమైన పండుగలలో నొకటిగా నుండెను.² రాజులు వసంతోత్సవ సందర్భముగ కవితా గోష్ఠులను నిర్వహించుచుండిరి. (I 139). అనాడు నాటక ప్రదర్శనములు నుండెడివి. (I 89). జనుల జీవితము భోగవిలాసమయమై యుండెడిది.

రాయల వారి దిన చర్య ఇట్లుండెడిది. వేకువనే నైతాళికుల ప్రభాత గీతములతో ఆయన మేల్కొనెడివాడు. (II 71). ఆహర్ముఖోచిత కృత్యములు నిర్వర్తించి దేవ తార్చన గావించెడి వాడు. వేంకటేశ్వరుడాయన ఇష్టదైవము (IV 1). ఐనను ఆయన శివుని కూడ పేవించెడి వాడే. (V 109). పిదప పురోహిత వృద్ధా మాత్యవహితముగ ఆస్థానమండపమున కరిగి రాజకార్యముల చక్క బెట్టిడి వాడు. (II 71) చారుల నలన వార్తలు వివేడు వాడు. (I 138). అపరాధమున మరల జలకమాడి (II 6) భుజించువాడు. (II 19). అంతఃపురకాంతలతో జూదమాడుచు కొంత కాలము గడపెడివాడు (II 29). సందేవేళల ఉద్యాన వన విహారముగావించెడివాడు (II 42). ప్రాద్దుపోయిన తరువాత రాణివాసమున సుఖ విద్రవందెడివాడు. (II 53). జైత్ర యాత్రలకేగునప్పుడు తగు వారికి పట్టణ రక్షణ బాధ్యతల నప్పగించి వెడలువాడు (II 76).

తిమ్మన కావించిన పై వర్ణనలో కొంత కవిత్వాంశ - కవిసమయానుసారి యైన అతిశయోక్తి - చేరియుండ వచ్చును. మూలము నుండి అనువదించిన వివరములును కొన్ని లేక పోలేదు. కాని అట్టివి చాల అల్పము, ఎక్కువపాలాతడు కున్నులారా కావించిన విషయములనే వర్ణించినాడన వలెను. సమకాలికులైన బుడతకీచుల, తురుష్కుల వ్రాతలు తిమ్మన వర్ణనను సమర్థించుచున్నవి.

మరొక్క విషయము. తిమ్మన ఎంత సేపటికిని రాజుల, రాణుల, ప్రభువుల, శ్రీమంతుల జీవితమునే వర్ణించినాడు గాని సాధారణ సంసారుల, పేదపాదల బ్రతుకులను

వర్ణించిన వాడు కాదు. ఆతని కనుగొన్నయైన మధ్య తరగతి, దిగువ తరగతుల ప్రజల జీవితములందలి ముచ్చట యొకటైనను ఆతని కాన్యమున చోటు చేసికొన లేక పోయినది. తిమ్మన ఎన్నుకొనిన ఇతివృత్తము దానికి కొంత కారణము. లోకము నందలి చీకు చింతలతో నిమిత్తము లేక మౌన భాజనులనుగా తన అస్థాన కవులను పోషించిన రాయల విద్యా వ్యవస్థను కూడ కొంత కారణము.

రుద్రభట్టు చిత్రించిన సమాజము

రుద్రభట్టు రచనలో కూడ ప్రాసాదములు, వనములు, కృతకాద్రులు, వద్మండములు, దీర్ఘకలు, తలిరుయ్యెలలు, సింహాసనములు, వర్మంకములు, దుకూలములు మున్నగు రాచరికపు భోగముల ప్రసంగము కలదు. శుకశాకికలు, హంసలు, పారా వతములు రుద్రభట్టు రచనలో కూడ కలవు. రుద్రభట్టు చిత్రించిన స్త్రీలు కూడ ఏకావళి, మేఖల, మంజీరములు, కటక, కేయూర, హార, కుండలాదులైన మాణిక్య, రత్నముక్తా, విద్రుమ ఖచితకవక భూషణు ధరించు వారే. కన్నూరి, కర్పూర, ఘుస్పూ, చందన గంధములలదు కొనువారే. వారి ఇండ్లును కుంకుమ, రంగవల్లి, ధ్వజ, తోరణాదులతో అలంకృతములే. కోపాగారముల నలంకరించుట రుద్రభట్టు చిత్రించిన స్త్రీలకును తెలియును. వారును వ్రతోత్సవములను వేడుకతో వాచరించువారే. సవతి పోరు వలన సంకటపడిన వారే. రక్త వస్త్రములు, కచమాల్యములు, కర్ణోత్పలములు సంప్రదాయము ననుసరించి అభిమానించు వారే. వారి పురుషులు యుద్ధములలో ఖడ్గ బాణగదా ద్వాయుధములను, చతురంగబలమును, శంఖకాహళ భేర్యాది వాద్యములను ఉపయోగించువారే. తిమ్మన రుద్రభట్టు లిరువురును చేసిన ఈ వర్ణన గతానుగతికము, కవిసమయానుసారి అనినను అది కొంత వరకు సత్య దూరము కాదోదు.

రుద్రభట్టు రచనలో కొన్ని వాస్తవిక సమాజము మండి పేకరించిన వివరములతో గూడిన వర్ణనలు కూడ కలవు. రుద్రభట్టు దేవాలయమును, అందలిశివలింగమును, దీపారాధనలను, జలధారాభిషేకమును వర్ణించుట (XIII 45) ఆతడు స్వయముగ చూచి చేసినదే. ఒకచోట 'పూరిగుడిసె' తగులబడు ప్రసంగమును రుద్రభట్టు తెచ్చియున్నాడు.³ (XIII 65). తిమ్మన లోకములో పూరిగుడిసెలే లేవు రుద్రభట్టు స్వయముగ చూచిన ఏదో అగ్నిప్రమాదమే ఈ సందర్భమున ఆతని మనసున మెదలచుండి యుండును.

ఒకటి రెండు పాంఘికాచారములు కూడా రుద్రభట్టు రచనలో ఈ కథాభాగమున తెలియ వచ్చుచున్నవి.

'కృష్ణడింక రుక్మిణీనే గాని సత్యభామను మరచియైన మన్నింపడని వేను ప్రతివ చేసి దివ్యము వెత్తు కొనుచున్నాను. కాదనగల వారుండిన వారును దివ్య మెత్తి కొందురుగాక.' అని నారదుడు పలికిన మాటలలో (XII 74) 'దివ్య' ప్రమాణమును ప్రాచీనాచారముస్మరింపబడియున్నది. తప్తలోహ, తప్త తైలారులతో ప్రమాణమును గావించి సత్య విరూపణగావించు ఆచారము రుద్రభట్టు కాలమున బహుళముగా వ్యాప్తియందుండి యుండును.

నారదుడు సత్యా మందిరమున కృష్ణనితో ప్రసంగించుచు 'దేవేంద్రుడు ఈ రాతిరి జరుపబోవు మహేశ్వర పూజామహోత్సవమునకు వన్నా హ్వనించినాడు. అతడు నాకొసంగిన నిమంత్రణపుష్పమే వేను నీకీ ఉదయము సమర్పించినది, 'అని పలుకును (XIII 5). వివాహోదిశుభకార్యములకును, ఉత్సవములకును అతిథులను, బంధుమిత్రులను నిమంత్రించునపుడు ఒక పుష్పము నొసంగుట ఒక చక్కని ప్రాచీనాచారము.⁴ ఈ పట్టున ఈ ప్రాచీనా చారమును స్మరింపజేయుచున్నాడు.

తిమ్మన రుద్రభట్టు లిరువురును తాము మెలగు చుండిన సమాజపు స్వరూపమును తమ తమ కావ్య దర్శణములందు ప్రతిఫలింపజేసినారు. తిమ్మన సంచరించినది కేవల భోగవిలాసమయమైన ఉన్నత వర్గపు సమాజములో, ఆసమాజపు తీరు తెన్నులను ఆతని నలె నిపుణముగనిరూపింప గలిగిన వారు మరి లేరు, మధ్య, దిగువ తరగతుల సమాజపు చాయలైన తిమ్మన రచనలో కనుపింపవు.

రుద్రభట్టు సమాజములో మధ్య తరగతికి చెందిన సాధారణ గృహస్థుడై యుండును. ఆతని కాశ్రయదాతయైన పీఠ బల్లలుడు కృష్ణరాయల వంటి సమ్రాట్టు కాదు; అంతటి విద్యా సౌషకుడునుకాదు. కనుకనే రుద్రభట్టు కలిమిలేములను రెంటిని 'సమపాళము'గ అనుభవించిన వాడైయుండును. అందుచేతనే అతని రచనలో ఉచ్చ, మధ్య, నీచవర్గముల ప్రజాజీవనచర్యలు గోచరించుచున్నవి.

ప్రభుకీర్తిగానము

ప్రాచీన రాజన్యుల యశశ్శరీరములు క్షణభంగురములైన భౌతిక శరీరముల వలెగాక అజరామంములై ఆంచంద్రార్కము నిలచియుండగలుగుటకు కవీంద్రుల వాక్కుధాసేచనమే కారణము.¹ శ్రీ రామచంద్రుని కీర్తికి వాల్మీకి మహర్షికవితా మాహాత్మ్యము, యుధిష్ఠిరుని యశస్సునకు వ్యాసభగవానుని వచో మహిమయు నిదానములైనట్లు² రాజరాజనరేంద్ర మనుమసిద్ధిన్ద్రసాలుర ఖ్యాతి వన్నయ తిక్కనల ప్రసాదమేయైనట్లు, అరికేసరి, సత్యాశ్రయ జనపతుల ప్రసిద్ధి పంపరన్న కవీంద్రుల అనుగ్రహమేయైనట్లు³, కృష్ణరాయల కీర్తి చిరంజీవమగుటకు పూర్తిగ కాకున్నను కొంత వరకైన పెద్దన తిమ్మనల కవితామృత శక్తి కారణమనుట సత్య దూరము కాదు. మరి వీర బల్లాల ప్రభు విఖ్యాతికిని రుద్రభట్టు కవితాశక్తి దోహదము చేసియే తీరినది.

తిమ్మన తన కావ్యమును ఆంధ్ర కవి సంప్రదాయముననుసరించి తన కాశ్రయదాతయైన ఆంధ్ర భోజాన కంకితము గావించినాడు; అతని గుణగణములను, విజయములను నోరార పాగడినాడు. కన్నడమున ఆంధ్రమున వలె కావ్యముల నంకితముసంగు సంప్రదాయము లేదు. అందుచే రుద్రభట్టు తన కావ్యమును వీరబల్లాలు నకంకితముని చెప్పలేదు. కాని కన్నడ కవి సంప్రదాయము ననుసరించి అభేదాధ్యససాయము చేసి శ్లేష శక్తితో కొన్నియెడల వాతవిని స్తుతించియున్నాడు.

రుద్రభట్టు జగన్నాథ విజయ కావ్యమునం దెచ్చటను వీరబల్లాలుని పేరును విప్పిచెప్ప లేదు. కాని గ్రంథ ప్రారంభమున గల మంగళ పద్యములలో శివస్తుతి పరమగు దానిని శ్లేషవలన వీరబల్లాలునకును వర్తించునట్లు చెప్పినాడు.

‘అరికామధ్వంసి, నాగప్రజమయకటకం, రాజరాజ స్రతిష్ఠా
విరతం, లీలాక్రమోదంచిత విరవధిగాంగేయకం, ద్విట్పురధ్వం
సరతక్రోధం, వృషాంకం, విబుధసుతం, ఉమాకామిని జీవితేశం,
పరమైశ్వర్యాస్పదం, రక్షిసునె వసుధేయం, యుద్ధరంగత్రిణేత్రం.’ (13)

పైస్తుతిలో అరికామధ్వంసి, రాజారాజస్రతిష్ఠా విరతుడు, ఉమాకామిని జీవితేశుడు ననుపదములు వీరబల్లాలుని చరిత్ర యందలి విశేషములను

సూచించుచున్నది. వీరబల్లాలుడు ఉచ్చంగికోట పాలకుడైన 'కాముని' జయించి చెరగొన్న వాడగుటచే అరికామధ్వంసమైనాడు; రాజరాజనామకుడైన చోళరాజునకు యుద్ధమున పాయమొనర్చి 'చోళరాజ్య ప్రతిష్ఠాపనాచార్య' బిరుదు విభూషితుడగుటచే రాజరాజ ప్రతిష్ఠానిరతుడైనాడు; ఉమాదేవియును పేరు గల భార్యగల వాడగుటచే ఉమా కామినీ జీవితేశుడైనాడు. ఈ పైన చెప్పబడిన విషయములు అనేక శాసనాధారముల వలన నిరూపితములైనవే. ద్విట్టు రధ్వంసకుడనుట అతడు ఉచ్చంగికోటను నిర్మూలించుటను సూచించుచున్నది. వాగవ్రజమయ కటకుడనుటచే వీరబల్లాలుడు సమధిక గజసైన్య సమన్వితుడనియు, లీలాక్రమోదంచిత నిరవధి గాంగేయకుడనుటచే కార్తికేయ, భీష్మనద్యవుడైన వరాక్రమ వంతుడనియు, వృషాంకుడనుటచే వృషభలాంచన వంతుడనియు, విబుధనుతుడనుటచే పండితపోషకుడనియు, పరమైశ్వర్యాస్పదుడనుటచే అపరిమిత సంపదలుగల వాడనియు, యుద్ధరంగప్రిణేత్రుడనుటచే మహా వీరుడనియు స్తుతింపబడినాడు.

కావ్యశరీర మందుకూడ రుద్రభట్టు ఇట్టి శ్లేషమహిమచే తన ప్రభువును స్తుతించియున్నాడు. దేవేంద్రుని పరాజయానంతరము కృష్ణునెదుట పాక్షాత్కరించిన బిల్వోదకేశ్వరుని రుద్రభట్టు వర్ణించినాడు.

'శ్రీదశఖం పురరిపు బి

ల్వోదకపతి నామనల్లి పన్నిధవాగిర్దు.....' (XIII 1).

శ్రీదశఖుడనుటచే కుబేరుని మిత్రుడగు శివుడే గాక కుబేరుని పేర్లలో నొకటియగు 'రాజ రాజ' నామధారియగు చోళరాజ మిత్రుడనియు, పురరిపుడనుటచే త్రిపురారియైన ఈశ్వరుడే గాక ఉచ్చంగికోట నిర్మూలకుడనియు కూడ అర్థములు ధ్వనించి వీరబల్లాలుడు శ్లేషమహిమ వలన స్తుతింపబడినట్లయినది.

ఇక తిమ్మన తనకాశ్రయదాతయైన కృష్ణదేవరాయని గుణగానము గావించిన విధము నందుదము.

కృష్ణరాయని అశేషగుణగణములో తిమ్మన చే అధికముగ ప్రశంసించబడిన దాతని పరాక్రమము. కృష్ణరాయడు కోదండ ద్రోణుడు (I 30), పమర్దక్షముడు (II 104), అర్చిష్మతృతిమతృతాపుడు (III 59). ఇట్లు తన ప్రభుని ప్రతాపమును ప్రశంసించు

తిమ్మన ఉత్సాహము వర్షాగిరి పరిత్తువలె ఉప్పొంగినది; ఉరకలు వేసినది; దీర్ఘతర సమాసములతో పరుగులు తీసినది; పరవళ్ళుత్రొక్కినది. కృష్ణరాయని చేత ననిలోన మించు కాక్షేయకంబు వర్ణన ఒక నిండు సీసపద్యము వాక్రమించినది. (I 24) అట్టి కృష్ణరాయడు విభుడై రాజ్యసింహాసనం బారోహింపగా విరోధులు గహన శైలారోహము గావించిరి. (I16). పరవర్గపు దుర్గములు పట్టుకొని (I17) రాయడు భూభృ దుద్ధరణ విస్ఫూర్తి వహించినాడు. (I19).

కృష్ణరాయని సుగుణసంపదలో ప్రతాపమునకు తర్వాత తిమ్మన ప్రశంసకు అధికముగా పాత్రమైనది అతని దాతృత్వము. కృష్ణరాయడు రాధా తన యాధారితగాఢా ధఃకరణనిపుణ కరశయుడు (I 26), త్యాగవిద్యానిషద్యాయిత ప్రాభవుడు. (II 105), మౌక్తికతులాభార ప్రదానోన్నతుడు (V 107).

రాయల నద్గుణమణి హారమునుకు నాయకమణి యాతని దైవభక్తి రాయలు నైష్ఠవ మణియయ్యు ఈ శ్వరారాధకుడు గూడ నైన నాడు. అతడు శ్రీవేంకట గిరి వల్లభ సేనా పరతంత్ర హృదయుడు (IV 1). చిత్తజ భిదంఘ్రియుగ చింతన కళాశీలి (V111)

రాయలకీర్తిని స్తుతించుటకు ఎన్నిమాటలైన చాలవు. అతడు సారయశస్పాండ్ర దిశాంతుడు. (I 138), అగామిగతాధునిక వృసాలయశః శ్రీగుంభహసిత హిమగు దిశాగజతమ కటజ నైల్యసంభారుడు (I 127).

రాయల బిరుదములు కూడ తిమ్మన చే గ్రంథస్థము గావింపబడినవి. రాయలు రాజకంఠీరవుడు (III 105), మూరు రాయరగండడు (IV 93), మండలీక భాస్కర బిరుదాంకుడు (III 60), బాసదప్ప వరగందాంకుడు (II 105).

ఇట్లు తిమ్మన కృష్ణరాయని ఉత్తమ నాయకగుణములను తనివివీర కానియాడి అతని కీర్తిని అజరామరము గావించినాడు.

తమకాశ్రయదాతలైన ప్రభువులను తమ కావ్యనాయకులతో అభేదము చేసి కావ్యరచన చేయుట కన్నడ కవులలో గల యొక ప్రాచీనాచారము.⁴ రుద్రభట్టు తన ప్రభువునిట్లు కావ్యనాయకుడైన శ్రీకృష్ణునితో అభేదము చేయక. శివునితో మాత్రమే అభేదము చేసియున్నాడు.

తిమ్మన రచింపబూనిన కృతి పారిజాతాపహరణము అది శ్రీకృష్ణనాయకము. అదృష్టవశమున దానికి కృతిపతియు శ్రీకృష్ణదేయగుట తటస్థించినది. శ్రీకృష్ణుడే శ్రీకృష్ణదేవరాయడై యవతరించినాడని నాటి ప్రజలు చెప్పు కొనుచుండిరి.¹ తిమ్మన కూడ ఈ అభిప్రాయమును తన గ్రంథములో విబంధించినాడు. శ్రీకృష్ణ శ్రీకృష్ణ దేవరాయాభేదము ధ్వనించునట్లే ఆతడు గ్రంథరచన సాగించినాడు. పాఠకునకు శ్రీకృష్ణని వెనుక లీలగా శ్రీకృష్ణదేవరాయల స్వరూపము భాసించుచునే యుండును. రుక్మిణీ సత్యభామా సమేతుడైన శ్రీకృష్ణుడు తిరుమల దేవీ, చిన్నా దేవీ సమేతుడైన శ్రీకృష్ణ దేవరాయడే యను ధ్వని స్పష్టముగ గోచరించుచునేయుండును. ముఖ్యముగ సత్యా పాదప్రవార ఘట్టమున శ్రీకృష్ణదేవరాయడు శ్రీకృష్ణునిలో తననే స్పష్టముగ దర్శించి యుండుననుట యథార్థము ఐనను తిమ్మన ఈ అభేదమును ధ్వనింపజేసిన తీరు విశిష్టమైనది. అతని రాజభక్తి వ్రేఱితలలు వేయలేదు. హితము, మితము, సముచితము వైసరితిలోనే ఆతడీ అభేదమును ధ్వనింపజేసినాడు.

తిమ్మన శ్రీకృష్ణావతార చర్యలను శ్రీకృష్ణదేవరాయ జీవిత చరిత్ర విశేషములతో క్షేపనుసాను వలన సరిపోల్చి ఆదివారాయణుడు నాడు శ్రీకృష్ణుడుగను నేడు శ్రీకృష్ణదేవరాయడుగను అవతరించినాడని చమత్కరించినాడు.

చక్రవర్తి మహాప్రళప్తి నాడును నేడు

చెలగి ధర్మక్రమ స్థితి ఘటించె

భూభృదుద్ధరణ విస్మూర్తి నాడును నేడు

గోరక్షణ భ్యాతి గుదురు పఱిచె

సాధుబృందావన సరణి నాడును నేడు

వంశాను రాగంబు వదలఁడయ్యె

సత్యభామా భోగవక్త్ర నాడును నేడు

నాకల్పమవని నింపార నిలిసె

నాడు నేడును యాదవాన్వయము వండు

జనన మందెను వసుదేవమనుజ విభుని

కృష్ణుఁ డనుపేర వరసేంద్రు కృష్ణదేవ

రాయఁడును పేర నాదివారాయణుండు. (I19)

అంతేగాక కృష్ణాన తారములో తనకు కలిగిన లోటులను తొలగించుకొనుటకే ఆతడు కృష్ణదేవరాయనతారము వెత్తెనని చమత్కరించి కృష్ణానతారమున కంటె కృష్ణదేవరాయనతారపుటాధిక్యతను ఆలంకారికముగ నిరూపించినాడు.

యాదవత్వమున సింహాసనస్థుఁడు గామి
 సింహాసనస్థుఁడై చెన్ను మెఱయ
 గొల్లయిల్లాండ్రతోఁ గోడిగించుటఁ జేసి
 పరకామినీ పహోదరతఁ జూప.
 మఱి జరాసుతునకై మధుర డించుటఁ జేసి
 పరవర్గ దుర్గముల్ బలిమిఁ గొనఁ గఁ
 బారిజాతము నానపడి నట్టి తెచ్చుట
 నౌదార్యమున దాని నడుగునఱువఁ
 గోరి తొలుమేనఁ దనకైన కొడువలెల్ల
 మాన్చు కొని వచ్చి భువనైక మాన్యలీల
 నవతరించిన కృష్ణఁ డౌనవఁ గ మించె
 నరసవిభు కృష్ణరాయ భూనాయకుండు. (I17).

అవతారికా భాగములో చమత్కృతి కొరకై చేసిన ఈ కల్పనలకు మించి కథాభాగము నందెచ్చటను తిమ్మన ఇట్లు వాచ్యముగ కృష్ణ కృష్ణదేవరాయా భేదమును చెప్పలేదు.

కృష్ణరాయనికి కృష్ణునికి అభేదమును ధ్వనింపజేసిన కవులును లేక పోలేదు. కన్నడ కవియైన కనక దాసును, తెలుగు కవియైన రాధామాధన కవియును ఇట్టి ప్రయత్నము చేసినారు. కనక దాసు తన 'మోహనతరంగిణి' యందు పలుతావులందు కృష్ణుడు అనుటకు మారుగ 'కృష్ణరాయ', 'దేవరాయ', 'దొరెరాయ శ్రీకృష్ణ', 'దేశాధిప కృష్ణరాయ' అని ప్రయోగించియున్నాడు. అవతారికా భాగములో తన గ్రంథము 'కృష్ణరాయన చరితె', 'కృష్ణరాయన మహిమె' అని తెలిపియున్నాడు. రాధామాధన కావ్యమునను ఇట్టి ప్రయోగమొకటి కలదు.

'మఱచిరి గృహ కృత్యంబులు

మఱచిరి లజ్జా భయములు మఱి మగలన్

మఱచిరి సర్వము గోపిక

లఱి మురి శ్రీకృష్ణరాయఁడాత్మ 'గలంపన్'

తిమ్మన మాత్రము కరధా భాగము నందెచ్చటను ఇట్టి మితి మీరిన ప్రభుభక్తి ప్రదర్శింపలేదు.

రుద్రభట్టు అనుసరించిన మార్గము కంటే తిమ్మన అనుసరించిన మార్గము సరసముగన్నది.

మహాకావ్యత్వము.

రుద్రభట్టు తిమ్మన లిరువురును ఆశ్వాసాంతగద్యలలో తమ గ్రంథములను 'మహాప్రబంధము'లనియే చెప్పికొన్నారు. ఈనాడు మనము ప్రబంధశబ్దమునకు ఏమి అర్థము చెప్పికొన్నను వారిరువురును 'ప్రబంధ' శబ్దమును 'కావ్య' శబ్దపర్యాయ వాచకముగనే యున్నారు. 'ప్రబంధము' 'సర్గప్రబంధము' 'మహాకావ్యము' అనునవి పర్యాయ పదములనియే లాక్షణికులు చెప్పియున్నారు.¹ కనుక మహాప్రబంధమనగా మహాకావ్యమనియే యేర్పడుచున్నది. రుద్రభట్టు తిమ్మనల కావ్యములు మహాకావ్యములను పేరున కెంత వరకు తగియున్నవో పరిశీలింతము.

ముందుగా మహాకావ్య లక్షణములను స్మరింతము:

"సర్గప్రబంధమే మహాకావ్యము. దానికి వేలుపేని, సద్యంశ్యుడైన క్షత్రియుడేని ధీరోదాత్త గుణాన్వితుడు నాయకుడు; లేక ఒకే వంశమందు జన్మించిన ఉత్తమ కులజులు పలువురు రాజులైన నాయకులు కాదగుదురు. శృంగార శాంతపీఠములలో నొకటి అంగిరసము కాదగును. తక్కిన రసముల్నియు అంగములగును. వాటక సంధులన్నియు మండును. ఇతి వృత్తము ఇతిహాస జన్యమైనది గాని, సజ్జనాశ్రయమైన ఇతరము గాని కాదగును. పురుషార్థములు నాలుగు మండును; అందొకటి ఫలమగును. ప్రారంభమందు నమస్కారము గాని, అశీస్సుగాని, వస్తువిర్దేశముగాని చేయ దగును. అక్కడక్కడ దుర్జన దూషణ, సజ్జన గుణకీర్తనము చేయదగును, వివిధిదికి మించిన సర్గలుండ వలెను. అవి మరియు చిన్నవి గాక మరియు పెద్దవిగాక ఒకే వృత్తములతో గూడి అంతమందు

అవి మరియు చిన్నవి గాక మరియు పెద్దవిగాక ఒకే వృత్తములతో గూడి అంతమందు వేరువృత్తములు గలిగి యుండవలెను. నానావృత్తమయమైన సర్గము కూడ యొకటి కనుపించుచున్నది. సర్గాంత మందు భావిసర్గ కథాసూచనము చేయదగును. సంద్యా, సూర్య, చంద్ర, రజనీ, ప్రదోష, ధ్యాంత, వాసర, ప్రాతర్భుధ్యాహ్నా, మృగయా, శైల, ఋతు, వన, సాగర, సంభోగ, విప్రలంభ, ముని, స్వర్గ, పుర, అధ్వర, రణ, ప్రయాణ, ఉపయమ (వివాహ), మంత్ర పుత్రోదయాదులు యధాయోగము పాంగోపాంగముగా వర్ణనీయములు.²

ఉపర్యుక్త మహాకావ్యలక్షణములు దాదాపుగ అన్నియు జగన్నాథవిజయ, పారిజాతాపహరణములకు చెల్లుచున్నవి. ఉభయకావ్యము లందును నాయకుడు శ్రీకృష్ణుడు-దివ్యా దివ్యుడు, ఉత్తమ సంశజుడు, క్షత్రియుడు, ధీరోదాత్తుడు, దక్షిణుడు, ఇతివృత్తము ఇతిహాసమైన భారతపు ఖిల గ్రంథమైన హరి సంశమునుండియు, పురాణమైన విష్ణుపురాణము నుండియు గైకొన బడినది. జగన్నాథవిజయమున వీరరసము, పారిజాతాపహరణమున శృంగార రసము అంగీరసముగను, ఇతర రసములు అంగరసములుగను పోషింపబడినవి. పురుషార్థములు కలవు జగన్నాథవిజయమున దుష్ట శిక్షణ శిష్టరక్షణాత్మకమైన ధర్మమును, పారిజాత హరణమున పారిజాత లాభాత్మకమైన అర్థమును ఫలములైనవి. ఉభయకావ్యము లందును ప్రారంభమున ఆశీర్వాదరూపమైన దేవతాస్తుతి కలదు. అక్కడక్కడ శ్రీకృష్ణస్తుతి రూపమైన సజ్జన గుణాకీర్తనము కలదు. జగన్నాథ విజయమున అనేక రాక్షస విందాత్మక దుర్జన దూషణమును కలదు. సంద్యా, సూర్యాది వర్ణనలు చెప్పబడిన వానిలో పారిజాతాపహరణ మందు ఒకటి రెండు లోపించినను జగన్నాథవిజయమందన్నియు కలవు. పారిజాతప హరణమున వర్గలు (ఆశ్వానములు) ఎనిమిదికీ తక్కువగ నున్నవి; కాని జగన్నాథవిజయమున వదువెనిమిది ఆశ్వానములున్నవి. అది దాదాపు 2800 గద్యపద్యములు గల బృహద్గ్రంథము. ఈ ఉభయకావ్యములకును వర్తించని లక్షణ మొక్కటి మాత్రముకను పించుచున్నది. అది సర్గములు ఏకవృత్త మయము లైయుండ వలెననుట, కన్నడమున గల షట్పదీ త్రిపదీ, రగళె, కావ్యములు, తెలుగున గల ద్విపద కావ్యములు, శతకములు తప్ప దాదాపుగ ప్రాచీన కార్ణాటాంధ్ర సాహిత్యమంతయు చంపూ కావ్యమయమే. చంపూ కావ్యములు సంస్కృతమున గూడ వివిధ

వృత్తమయములే. వానిని మహాకావ్యములు కావన్నచో సంస్కృత చంపూరామాయణము, కన్నడ సంప భారతము, ఆంధ్ర కవిత్రయ మహాభారతము కూడా మహాకావ్యములు కావన వలసివచ్చును. కనుక ఏకవృత్తమయత అపరిహార్య లక్షణము కాజాలదు. ఇట్లు చూడగా జగన్నాథ విజయము మహాకావ్యమనుట కెట్టి యాక్షేపణయు లేదు; ఆక్షేపించిన వారును లేరు.

“పారిజాతాపహరణము మహాకావ్యము కానేకాదు. అదియొక ఖండకావ్యము మాత్రమే.”³ అని శ్రీవెంకటాచల సూర్యనారాయణ శాస్త్రిగారు విమర్శించి యున్నారు. ఈ విమర్శ ఎంత వరకు సమర్థవీయమో విమర్శింప వలసియున్నది. ముందు,¹ మహాకావ్య లక్షణములలో పారిజాతాపహరణమునకు వర్తించుట లేదని ఇప్పుడే మనము గుర్తించిన ‘లోపములు’ నిజముగ ‘తోపములేనా?’ యనిత పరిశీలించుము (1) తిమ్మన కావ్యములో దుర్జన దూషణ లేదు. తిమ్మన పరమ పాజన్యమూర్తి. పరదూషణ అతని స్వభావమునకే విరుద్ధము. కనుకనే సంప్రదాయకముగు ‘కుకవినింద’ కూడ అతడు గావించలేదు. ఇదియంతని కావ్యమందలి మహోత్తమగుణమే యగును గాని లోపము కాబోదు. (2) తిమ్మన ఆశ్వాసములను ఏకవృత్త మయములుగ రచించలేదు. ఏకవృత్తమయత అపరిహార్య లక్షణము కాజాలదని చెప్పికొనియే యున్నాము.⁴ (3). ఇక మిగిలినది తిమ్మన కావ్యమున ఎనిమిది పర్వలైన లేవమనది. తెలుగు కావ్యములకు సంబంధించినంత వరకైన ఇదియు అపరిహార్య లక్షణము కాదు. మను చరిత్ర, నమచరిత్ర, విష్ణుచిత్రియము, శృంగార వైషడము, కాశీ, భీమఖండములు - అన్నియు అష్టమ్యానాశ్వాసయుతములే. అలెక్కన ఇవన్నియు మహాకావ్యములు కావన వలసి వచ్చును. కనుక ఎనిమిదా శ్వాసములు లేకుండునంత మాత్రమున పారిజాతాపహరణము మహాకావ్యము కాక పోదు.

ఇక ఖండకావ్యమన నేమో కూడ విచారింప వలసి యున్నది. “మహాకావ్యము యొక్క ఏకదేశాను సారియైనది ఖండకావ్యము. ఉదా: మేఘమాతము.”⁵

మహాకావ్య లక్షణములలో నేలుపేని క్షత్రియు దేని సంద్వంశ్యుడు నాయకుడు ధీరోదాత్రగుణాన్వితుడు; ఇతిహాసోద్భముగావి, పజ్జనాశ్రయమైన ఇతరముగావి ఇతి వృత్తము; ఆదియందు నమస్కారమేని, ఆశీస్సేని, వస్తువిర్దేశమేని; శృంగార వీరములలో నొకటి అంగిరసము. “అనునంత వరకు మేఘదూతమునకును వర్తించుచున్నది. మిగత

- ఆద్యంతము నిండియున్నది. ఇతర రసములు లేవు. పురుషార్థములలో కామము ఒక్కటి మాత్రమే లభించుచున్నది. నాటక సంధులు కాన రావు. రెండే సర్గములు, వర్ణములని చెప్పబడిన వానిలో సగముపైగ వామ మాత్రమైన లేవు. ఆయా కారణముల వలన మేఘదూతము మహాకావ్యమనిపించుకొన లేదు. ముఖ్యముగ ఇతి వృత్తము యొక్క ఏక దేశీయతయే దీనిని ఖండ కావ్యమనుటకు కారణము. కావ్యమంతయు యక్షుడు మేఘునుద్దేశించిపలికిన ప్రేమోన్మత్తా లాపములతోనే నిండిపోయినది. అతని సుదీర్ఘప్రసంగమునకు ముందు గల మొదటి సర్గలోని తొలి ఐదు శ్లోకములలోనైన అతనికి శాసము సంప్రాప్తమైన విధముగాని, అతని రామగిర్యాశ్రమ జీవితముగాని వివరింపబడ లేదు, ఇక మేఘుడు తన సందేశ వాచకత్వమును నిర్వహించుటయు, యక్షుని శాసమోక్షమును రెండే రెండు శ్లోకములలో అతిసంగ్రహముగా చెప్పబడినది, పూర్వమేఘ మందలి తొలిఐదు శ్లోకములను, ఉత్తర మేఘమందలి చివరి రెండు శ్లోకములను కొన్ని సర్గలుగా విస్తరించుటయు, యథాలాభముగ సంయోగ శృంగారమును, శృంగారేతర రసములను పోషించుటయు, పందర్బానుసారముగ కొన్ని వర్ణనీయ వస్తువులను వర్ణించుటయు చేసియున్నచో నాటక సంధు లేర్పడి మేఘ దూతము కూడ మహాకావ్యమయ్యేడిది.

పారిజాతాపహరణము వందు నాయకుడైన శ్రీకృష్ణుని చరిత్ర సంపూర్ణముగ చెప్పబడ లేదు. అనుబంధప్రాయమైన పుణ్యకవ్రత వృత్తాంతమును విడచినచో మిగిలిన ఇతివృత్త మంతయు మూడు నాళ్ళ ముచ్చటయే, నారదాగమన, పారిజాతపుష్పప్రదాన, సత్యామాన, తదనునయము లొకదినము; అమరావతీగమన, అదితి సందర్శన, వందనన విహారాదులొకదినము; పారిజాతాపహరణ, యుద్ధ, ద్వారకా ప్రత్యాగమన, పారిజాతప్రతిష్ఠ లొకదినము- ఇట్లు మూడే మూడు దినముల చరిత్ర గలదగుటచే ఇది ఖండకావ్యమని విమర్శకుల అభిప్రాయమై యుండవచ్చును. కాని పంసృతాండ్రము లందలి దృశ్యశ్రవ్య మహాకావ్యములలో చాలభాగము నాయకుని జీవితము వందలి ఏక దేశమును చిత్రించునవే; రామాయణ భారతాది ఇతిహాసముల వలె నాయకుని సంపూర్ణజీవితమును జన్మప్రభృతి మృతి పర్యంతము చెప్పునవి కావు. శాకుంతల, ఉత్తర రామచరిత్ర, వైశీ సహారాది దృశ్య కావ్యములును, కుమారసంభవ, కిరాతార్జునీయ, శిశుపాలవధ, నైఘఢీయ, విష్ణు చిత్రియ, వసుచరిత్రాది శ్రవ్యకావ్యములును నాయక

చరిత్రలోని ఏకదేశ చిత్రణ మాత్ర పర్యాప్తములే, కథాకాల దైర్ఘ్యము మహాకావ్య లక్షణములలో నొకటిగ చెప్పబడి యుండలేదు.

కృష్ణుని సంపూర్ణ జీవిత చరిత్రమైన జగన్నాథ విజయములో పారిజాతాపహరణ కథ ఏక దేశీయమనుటయు నిజమే. కాని ఈ మాట ఉత్తరరామ చరిత్ర, కిరాతార్జునీయ, శిశు పాలవఛాదుల విషయములో గూడా నిజమే. వానిని మహాకావ్యములు కావని ఏవరును అనలేరు.

జగన్నాథవిజయ, పారిజాతాపహరణములు రెండును మహాకావ్యములే మహాప్రబంధములే.

ఇష్టపదాంకము

కొందరు కవులకు కొన్ని పదముల మీద ప్రత్యేకమైన ప్రీతి యుండుట కలదు. ఆ పదముల నాకవులు తరచుగ ప్రయోగించు చుందురు. కొందరు ప్రతి సర్గము లేక ఆశ్వాసము కడపటిళ్ళోకము లేక పద్యములో తమకెక్కిన ప్రాసకావ్యములలోని యంతముగా ప్రయోగించుచుందురు. ఇట్లు మాఘకావ్యము శ్రీపద లాంఛితమును, భారవి కావ్యము లక్ష్మీ పదలాంఛితమునునైనవి. హర్షనైషధ కావ్యము ఆనంద పదాంకితము. తిక్కన భారతము కూడ ఆనందపదాంకితమే సింహాసన ద్వాత్రింశిక స్వరూప పదాంకితము. రుద్రభట్టు తిమ్మనలు ఇట్లేదైన పదమునభిమానించిరేమో పరిశీలించుము.

రుద్రభట్టు ఆశ్వాసాంత పద్యములన్నింటిలోను ఏదేని యొక పదమును తప్పని సరిగా ప్రయోగించు నియమమును పాలింపలేదు.

తిమ్మన కూడ ఆశ్వాసాంత పద్యములలో ఏయొక్క పదమును నియతముగా ప్రయోగింప లేదు.¹ నాలుగొకాశ్వాసముల కడపటి పద్యములలో (I138, III59, IV92, V109) 'యశః' పదము కనుపించుచున్నది. ద్వితీయాశ్వా సాంత పద్యములలో కూడనీ యశః పదమున్నచో పారిజాతాపహరణము యశః పదాంకితమై యుండెడిది.

తిమ్మన 'సౌఖ్య' ప్రియుడు. గ్రంథము మొత్తము మీద 12 తావులందీతడు 'మఘ' లేక సౌఖ్య పదమును ప్రయోగించియున్నాడు.

I	ఆశ్వాసము	4వ	పద్యము	-	సుఖాంబుధినిచ్చలునోలలాడు
"	"	37	"	-	సౌఖ్యరసైకలోలుఁడై
"	"	40	"	-	సౌఖ్యాభివోలాడు
"	"	46	"	-	సుఖాసీనుండయి
III	"	27	"	-	సౌఖ్యము నొందుదు.
V	"	49	"	-	సుఖాలాపరచన మెఱయ
"	"	53	వచనము	-	సౌఖ్యవర్ధిష్టువులగు
"	"	"	"	-	సుఖోపవిష్టుండై
"	"	62	పద్యము	-	సుఖములందుదురు.
"	"	103	"	-	సౌఖ్యరసైకలోలుఁ డై
"	"	107	"	-	సౌఖ్యాంబుధి నోలాడు చుండె
"	"	111	"	-	సుఖితాళి రవ మాన్యగృహ.

పై పదర్పములలో వెచ్చటను మాతృకలందు ఈ 'సుఖ' లేక 'సౌఖ్య' శబ్దములు ప్రయోగింపబడియుండ లేదు. ఇన్ని మారులు తనకు తానై ఈ పదమును ప్రయోగించుట వలన తిమ్మనకీ పదము నెడ గల మిక్కిలి మక్కువ వ్యక్తమగుచున్నది. ఆంధ్ర భోజుని చల్లని పొలనలో ఇహలోకముననే స్వర్గ సుఖము లనుభవించ నోచుకొనిన కవితంతంసుని వాణిలో కూడ 'సుఖము' అధికముగ వ్యాపించియుండుట సహజమే గదా.

ఇందొక విశేషము కూడ కలదు.

పారిజాతాపహరణ కథా ప్రారంభము ప్రథమాశ్వాసపు 37వ పద్యముతోనే. అది 'సౌఖ్యరసైకలోలుడై' అని ముగియుచున్నది. పుణ్యకవ్రతా చరణముతో సహా కథా భాగమంతము పూర్తియైన పిదప V 103 మరల 'నిరంతర సౌఖ్యరసైకలోలుఁడై' అని ముగియుచున్నది. అనగా నీ నడుమగల కావ్య శరీరమంతట కథా నాయకుడైన శ్రీకృష్ణుడును, అతని యందు ఆరోపితుడైన కృతపతియగు శ్రీకృష్ణదేవరాయడును నిరంతరముగ సౌఖ్యరసైకలోలు రై యుండిరన్నమాట.

కథా ప్రారంభమున I 40లో నాయకుడగు శ్రీకృష్ణుడు 'సౌఖ్యాభివోలాడు' చున్నాడు. కథాంతమున చిట్ట చివరి దగు V 107 లోగూడ ఆతడు 'సౌఖ్యాంబుధివోలాడు'

చుండె'. గ్రంథారంభము 14లో ఇందిరారమణి కూడ 'సుఖాంబుధి విచ్చలు నోలలాడు' చున్నది. ఇట్లు కావ్యమంతమునోక 'పౌఖ్యాంబుధి'యని గమ్యమాన మగుచున్నది. గ్రంథ మందలి చిట్ట చివరి దగు V 111 పద్యము 'మంగళమహాశ్రీ' అని ముగియుటకు ముందు 'సుఖితాళిరవ మావ్యగృహ' అని కడపటి సారిగా సుఖపదము ప్రయోగింపబడి యున్నది. ఇట్లు పారిజాతాపహరణము 'సుఖపదాంక' మన దగియున్నది.

ఇతివృత్త నాయకుడైన శ్రీకృష్ణునకును, కృతినాయకుడైన శ్రీకృష్ణుడేవరాయల కే గాక పాఠకలోకమున కంతటికిని పారిజాతాపహరణము సౌఖ్యాభియే. నాయకునికీని, కవికీని, శ్రోతకును అనుభవము సమానము² కనుకనే 'దీని యందు నీవు సుఖపడుదువు.'³

సింహావలోకనము

ఈ సిద్ధాంతవ్యాసము ఇరువురు మహాకవులు సమానేతివృత్తమునుగొని కావించిన రచనల తులనాత్మక పరిశీలన. ఈ ఇరువురును భిన్నభాషలవారు, భిన్నకాలములవారు, భిన్నప్రాంతములవారు; కనుక వారి అనుభవములు భిన్నములగుట, వారి దృక్పథములు భిన్నములగుట సహజము.¹ ఐనను ఈ భిన్నత్వమునందును కథాగత మైన ఏకత్వము ఉండనే ఉన్నది. ఇది గాక ఆసేతుశీతాచలము వ్యాపించియున్న పరంపరాగతమగు భారతీయ సంస్కృతి వికాసప్రపంచమున రూపొందుటను నిరూపింపగల సావిత్య శాస్త్రపుటేకత్వమున్నది. త్రివిధములగు ఈ ఏకత్వమును ప్రాతిపదికగగైకొని, నహృదయతా వ్రమాణముతో ఈ ఉభయరచనలను తులనాత్మకముగా పరిశీలించు ఒక ప్రయత్నము ఈ సిద్ధాంతవ్యాసమున చేయబడినది.

మొదటి భాగమున తిమ్మన రుద్రభట్టుల స్థలకాలనంశాదికమును గూర్చిన పరిశీలన చేయబడినది.

తెలుగు పారిజాతాపహరణ రచయిత యైన తిమ్మన కౌశిక గోత్రుడైన ఆరువేల నియోగి బ్రాహ్మణుడు; సంగీత సాహిత్యములకు తరతరములుగ ప్రసిద్ధమైన వంశమున జన్మించిన వాడు. తిమ్మన ఇంటి పేరు 'నంది'. ఐనను అతడు 'ముక్కు తిమ్మన' అను పేరిట ప్రసిద్ధుడైనాడు. తిమ్మన నివాసస్థానము మైసూరు రాష్ట్రము నందలి కోలూరు జిల్లా చిక్కబళ్ళాపురము తాలూకాకు చేరిన 'నంది' గ్రామమై యుండును.

అతని పారిజాతాపహరణ కావ్యము శ్రీకృష్ణదేవరాయల కంకితమొసగబడినది. ఈ కృతిసమర్పణోత్సవము శా.శ. 1437 యువసంవత్సర ఫాల్గుణ శు. ౧౫లకు సరియగు 16-2-1516 A.D. తేదిన జరిగియుండునని ఊహించుటకు వీలగుచున్నది. కన్నడ జగన్నాథవిజయ రచయితయైన రుద్రభట్టు బ్రాహ్మణుడనుటను మించి అతని వంశ, గోత్రదులేమియు తెలియ వచ్చుట లేదు. 1172-1219 మధ్య ద్వార సముద్రము నేలిన హొయ్సలవంశీయుడైన ద్వితీయ వీరబల్లాలునకు రుద్రభట్టు ఆశ్రితుడైయుండునని ఊహింపవీలగుచున్నది. అతని నివాసము మైసూరు రాష్ట్రమందలి చిక్కమగళూరు జిల్లా దేవనూరు గ్రామమైయుండునని కూడ ఉహచేయవీలగుచున్నది.

‘పారిజాతాపహరణము’నకు ‘హరికథాసారము’, ‘జగన్నాథవిజయము’, అను కన్నడగ్రంథములు మాతృకలని కొందరు పండితులు చెప్పినారు. కాని కన్నడములో ‘హరికథా సార’ మను గ్రంథమే లేదు. తిమ్మన రుద్రభట్టు ఇరువురును హరివంశ, విష్ణుపురాణముల ననుసరించియే తమకావ్యములను రచించియున్నారు. కనుక కథాంశములలోను, భావములలోను, పదబంధములలోను కొన్ని పోలికలు కనుపించుట సహజము. కాని వీని కన్నింటికీని మూలములు హరివంశమందో, విష్ణుపురాణమందో, లేక మరొక ప్రాచీన కావ్యమందో కనుపించుచున్నవి. రుద్రభట్టు కావించిన సాంతకల్పవలలో ఒక్కటియైనను తిమ్మన స్వీకరింపలేదు, రుద్రభట్టు విస్మరించిన అనేకాంశములను హరివంశ విష్ణుపురాణముల నుండి తిమ్మన స్వీకరించియున్నాడు. కనుక తిమ్మన జగన్నాథవిజయమును కాక హరివంశ, విష్ణుపురాణములనే అనుసరించినాడని చెప్పగలుగుచున్నాము.

తిమ్మనచే రచింపబడిన పారిజాతాపహరణమే సంస్కృతీకరింపబడి హరివంశమున ప్రక్షిప్తముగావింపబడియుండుననువాదము కూడ కలదు. కాని తిమ్మన కంటెను రుద్రభట్టు కంటెను పూర్వమే 3వ శతాబ్దినుండి యే ఈ పారిజాతాపహరణ కథ దేశమున వ్యాపించియున్నదనుటకును క్రీ.శ. 1100 ప్రాంతమున బిల్వోదకక్షేత్ర ప్రాంతీయుని చే ఈ ప్రక్షిప్త భాగరచన జరిగియుండునని ఊహించుటకు తగిన సాక్ష్యాధారములున్నవి. కనుక ఈ వాదము నిరాధారమని తేలుచున్నది.

తిమ్మన రసవంతమైన కథా సందర్భములను, వర్ణనలను విస్తరించియు వీరస భాగములను సంగ్రహించియు అనుచితములు, అసంగతములునైన భాగములను

పరిహరించియు లేక సముచితముగ మార్పు గావించియు, రమ్యము లైన నూతన భావములను, అలంకారములను, కథాంశములను కల్పించియు మూలమున కంటె ఎన్నియోరెట్లు రమణీయముగ రచించియున్నాడు. రుద్రభట్టు కూడ ఈ విధానములన న్నింటిని అనుసరించినను ఆతనికి తిమ్మన వంటి సమృద్ధిస్థి ఏర్పడినట్లు లేదు. అతడు కొన్నిచోట్ల నీరస సందర్భములను విస్తరించుటయు, సరసములగు సందర్భములను సంగ్రహించుటయు, విస్తరించుటయు, అనుచితములగు మార్పులను చేయుటయు వలన అతనికావ్యమున రామణీయకత కొంతలో పించినది. మొత్తము మీద రుద్రభట్టు రచన కూడ సంస్కృతమౌఢ్యకల కంటె సుందరముగ నున్నదనుటలో సందేహము లేదు. అతడు కావించిన కొన్ని విస్తరణలు, పరివర్తనలు, కల్పనలు మిక్కిలి రమ్యములుగ నున్నవి. కాని తిమ్మన కలవడిన నేర్పు రుద్రభట్టునకు అనువాదప్రక్రియలో అలవడ లేదనియే చెప్పవలసియున్నది.

హరివంశ విష్ణుపురాణములందు భిన్నముగనున్న కథాంశములను సమన్వయ పరచుటలో రుద్రభట్టు కంటె తిమ్మన ఎక్కువ నేర్పును ప్రదర్శించియున్నాడు. ముఖ్యముగా నరకునిచే అపహరింపబడిన అదితి కుండలములను ఆమెకు సమర్పించు వంకతో కృష్ణుడు అమరావతికేగి పారిజాతము నపహరించినాడని తిమ్మన చేసిన కథాంశ సమన్వయము గొప్ప నేర్పురి తనమును సూచించుచున్నది. రుద్రభట్టు సమన్వయమును సాధింప లేక కృష్ణునిచే రెండు వర్యాయములు అమరావతీ యాత్ర చేయించినాడు.

రసపోషణలో తిమ్మన రుద్రభట్టు లిరువురును సిద్ధవాస్తులే. వీర రౌద్ర రసపోషణలో రుద్రభట్టు ప్రతిభ బాగుగగోచరించు చున్నది. శృంగార హాస్యరసపోషణలో తిమ్మనకు రుద్రభట్టు పాటిరాలేడు. ఇతర రసముల పోషణ ఇరువురును నామ మాత్రముగనే చేసినారు.

రుద్రభట్టు శబ్దాలంకార ప్రియుడు. తిమ్మన అర్థాలంకార ప్రియుడు. తిమ్మన దాదాపు ప్రతి పద్యమునను ఏదో యొక అర్థాలంకారమును నిక్షేపించును. చాల పద్యములలో రెండు మూడలంకారములు కూడ పరస్పరానుప్రాణితములై యుండును. ఇరువురి అర్థాలంకృతులును రమణీయార్థ ప్రతిపాదకములే. కాని రుద్రభట్టు రచనలో అవి అతి విరళములు.

తిమ్మన ఒక్కొక్క వర్ణనను అనేక పద్యములలో చేయగా రుద్రభట్టు వర్ణనలు సాధారణముగా ఒక పద్యమును మించియుండును. తరచుగా అవి ఒకటి రెండు పద్యపాదములకే పరిమితమైయుండను. తిమ్మన వర్ణవస్తువును బహుముఖ పరిశీలన గావించును. రుద్రభట్టు వర్ణ వస్తువు యొక్క విదేనొక్క విశేషమును మాత్రము వర్ణించి తృప్తి చెందును. తిమ్మన తన కావ్యము నందలి మొత్తము 512 గద్యపద్యములలో దాదాపు 260 గద్య పద్యములు వర్ణనలకై వినియోగింపగా అదే కథాభాగము గల 265 గద్య పద్యములలో రుద్రభట్టు 50 పద్యములను మాత్రమే వర్ణనలకై వినియోగించినాడు. అనగా తిమ్మన వర్ణనలు విస్తృతములును, రుద్రభట్టు వర్ణనలు సంగ్రహములును అన్నమాట. కాని ఉన్నంతలో ఇరువురు చేసిన వర్ణనలును వృద్ధయంగమముగనేయున్నవి.

తిమ్మన కవినమయములను కొల్లలుగా వాడుట వలన అతని కావ్యము అత్యంత రమణీయమైనది. రుద్రభట్టు కవినమయములను అతి విరళముగ ఉపయోగించుట వలన అతని కవిత్వములో రమణీయత తక్కువైనది.

ఔచిత్య నిర్వహణలో ఇరువురును సమస్కంధులే. ఇతివృత్త వర్ణనాదులలో ఇరువురును చక్కని ఔచిత్య పాటించినారు. తిమ్మన చేసిన అనౌచిత్యదోషములలో రుక్మిణి ఎదుట నారదుని చేత ఆమె యొక్క సురతమును గూర్చిన ప్రసంగము చేయించుట ఎన్న దగియున్నది. రుద్రభట్టు నారదుని కేవలము మచ్చనాలుక వానినిగ చిత్రించుట అతని అనౌచిత్య కల్పనలలో ఎన్నదగినది. శృంగార రసపోషణలో ఇరువురును ప్రదర్శించిన నిగ్రహము అత్యంతప్రశంసనీయముగ నున్నది.

తిమ్మన రుద్రభట్టు లిరువురును తమ కావ్యములను శ్రవ్యములుగ రచించినను, దృశ్యకావ్య లక్షణముల కనుగుణముగనే రచించినారు. ఇరువురి కావ్యములందును నాయకైక్య, రౌఢైక్యములు పాలింపబడినవి. రుద్రభట్టు వృష్టైక్యమును కూడ పాటించినాడు. తిమ్మన కావ్యములో పుణ్యకన్రత కథనము వలన వృష్టైక్యము కొలదిగ దెబ్బతినినది. నాటకీయ సంభాషణలకు రుద్రభట్టు ఇచ్చిన ప్రాముఖ్యమును తిమ్మన ఈయలేదు. తిమ్మన కార్యావస్థాపనచక్రమునే ఆశ్వాసనచక్రముగ విభజించినాడు. రుద్రభట్టు అట్టి విభజన చేయలేదు. అర్థ ప్రకృతులను, సంధులను సంధ్యంగములను కూడ తిమ్మన కావ్యములో స్పష్టముగ గుర్తింపవీలగుచున్నది. రుద్రభట్టు కావ్యమున ప్రాప్తాశయను కార్యావస్థలేదు. నియతాస్తి అత్యల్పము,

అర్థప్రకృతులలో పతాకాప్రకరులు కూడ రుద్రభట్టు ప్రణాళికలో లేవు. మొత్తము మీద రుద్రభట్టు కంటే తిమ్మన నాటకీయత వెక్కువగ పాటించినాడని చెప్ప వచ్చును.

పాత్రచిత్రణలో రుద్రభట్టు తిమ్మనకు చాలదు. ఇరువురును శ్రీకృష్ణని మహాపీరునిగను, రసీకునిగను చిత్రించినారు. రుద్రభట్టు కృష్ణని క్రోధా విష్ణునిగను, ఉద్రిక్త వ్యభావునిగను చిత్రింపగ తిమ్మన ప్రశాంత గంభీరపీరునిగ చిత్రించినాడు. శృంగారనాయకుడుగ కూడ తిమ్మన చిత్రించిన కృష్ణుడు వెరజాణయనదగియున్నాడు. సత్యను ఇరువురు కవులను శృంగారనాయికగా, పవిత్రీమాత్యర్యగ్రస్తగా, అభిమాన శాలినిగా చిత్రించినారు. కాని తిమ్మన చిత్రణలో సత్యాపాత్రకు లభించిన శృంగార రససామ్రాజ్యీత్వము రుద్రభట్టు రచనలో లభింపలేదు. తిమ్మన నారదుని పాత్రను పారిజాతా పహరణ కథా నాటక సూత్రధారునిగ చిత్రించినాడు. తిమ్మన చిత్రించిన నారదుడు కలహాప్రియుడైనను గంభీరుడు. రుద్రభట్టు నారదుని కేవలము మచ్చ నాలుక వానినిగ చిత్రించి విరుష పరచినాడు. ప్రతినాయకుడైన ఇంద్రుని ఇరువురును దీరోద్ధతునిగ చిత్రించినారు. ఈ ఔద్ధత్యమును తిమ్మన కంటే రుద్రభట్టు మరింతగ వ్యక్తము గావించినాడు. తిమ్మన గరుడుని పతాకనాయకునిగ చిత్రింపగ రుద్రభట్టు పేనక మాత్రునిగ చిత్రించినాడు. రుక్మిణి, శచి, సత్యా దాసి పాత్రలను తిమ్మన అత్యల్పావకాశములోనే అత్యంత సుందరముగ జీవకళలుట్టిపడు నట్లు చిత్రించినాడు. రుద్రభట్టు శచి పాత్రను తీవ్ర రోషశాలినిగా చిత్రించినాడు. రుక్మిణి పాత్రలో వ్యక్తిత్వమే లేదు. సత్యా దాసి పాత్రను రుద్రభట్టు సృష్టింపనే లేదు. పాత్రచిత్రణలో తిమ్మన చూపిన శిల్ప ప్రతిభను రుద్రభట్టు దాపుల కైన సమీపింప లేక పోయినాడనుట అతిశయోక్తికాదు.

తిమ్మన కంటే రుద్రభట్టు వచనములనెక్కువగ రచించినాడు. అవచనములైనను తిమ్మన రచించిన వానివలె శైలిదామణీయతకత గలిగినవి కావు. వృత్తములలో తిమ్మన చంపకోత్పల మాలికలను విశేషమభిమానింపగా రుద్రభట్టు మత్తేభములను, మహాస్థగరలను అభిమానించినాడు. తిమ్మన శైలి చంపకోత్పలకోమల మనియు, రుద్రభట్టు శైలి మత్తే భగమన గంభీరమనియు ఇందు వలన చెప్పుటకు వీలగుచున్నవి.

తిమ్మన శైలిమృదుమధురమై అతనికి 'ముక్కు తిమ్మనార్య ముద్దు పలుకు' అను కీర్తిని తెచ్చి పెట్టినది. రుద్రభట్టు శైలి దీనికి సర్వధావిరుద్ధము. అతని రచనలోను

అప్రచలిత పదములు లేవు; కాని సమీపకల్పన క్లిష్టము; జాతీయములు నిరళము, శైలివిషమము, పరుషమును, తిమ్మనను రౌచిక కవి మనియు, రుద్రభట్టును వాచక కవియనియు చెప్పవచ్చును.

తిమ్మన కొన్ని యెడల దీర్ఘ సంస్కృత సమాస భూయిష్ఠములైన పద్యములు రచించినాడు; కొన్ని యెడల తేట తెలుగులను కులికించినాడు. చాల వరకు తెలుగు సంస్కృతములను 'సమపాళము'గా కలబోసి కూర్చినాడు. సంస్కృతములైనను, తెలుగు లైనను తిమ్మన బహుప్రచలితములైన పదములనే వాడినాడు. అక్లిష్టముగు సమాసగ్రధవము కావించినాడు. మొల్లల వంటి జాతీయములను కొల్లలుగా రాశి పోసినాడు.

కావ్యగుణములలో ప్రసాద, మాధుర్య, సౌకుమార్య, అర్థవ్యక్తులు తిమ్మన కవిత్వకు లక్షణములు, ఓజ్జ్వలత, ఊర్జిత, ఔదార్యములు రుద్రభట్టు కవితాలక్షణములు, తిమ్మనది కైశికీ వృత్తి, వైదర్భీరీతి, ద్రాక్షాపాకము, రుద్రభట్టుది ఆరభటీ వృత్తి, గౌడీరీతి, వారికేళపాకము, తిమ్మనది మృదుశయ్య, అలరుపానుపు; రుద్రభట్టుది గతుకులరాతిసెల.

శ్రీకృష్ణ దేవరాయల కాలపు విజయనగర రసిక ప్రభువుల భోగమయ జీవితమునకు పారిజాతావహరణమొక దర్పణము. కాని పాధారణప్రజల, పేదపాదల జీవిత విశేషములు ఒక్కటైన తిమ్మన కావ్యమున చోటు చేసికొన లేక పోయినవి. రుద్రభట్టు రచనలో ఉన్నత వర్గపు జీవితముతోపాటు మధ్య తరగతి, పేద తరగతికి చెందిన పాధారణ ప్రజాజీవితపు ముచ్చట్లు కూడ అటవట కానవచ్చుచున్నవి.

తిమ్మన తన ప్రభువగు శ్రీకృష్ణదేవరాయని వంశమును, అతని పరాక్రమౌ దార్యాదిగుణ గణములను తనివి తీర పోగడినాడు; అతని కీర్తిని అజరామరము గావించినాడు. శ్రీకృష్ణరాయడు శ్రీకృష్ణుని అవతారమేయని తిమ్మన తన కావ్యము అవతారికాభాగమున నేర్పుగా నిరూపించినాడు. ఇట్లు తన కావ్యమున విబంధింపబడుచున్నది కృష్ణరాయని చరిత్రయేయని ధ్వనింప జేసినాడు. రుద్రభట్టు తన ప్రభువు పేరును స్పష్టముగ తెలుపలేదు. కాని శ్లేష మహిమవలన తన ప్రభువైన వీరబల్లాలుని ఈశ్వరునితో అభేదము చేసి చెప్పినాడు. ఇది ప్రాచీన కర్ణాట కవి సంప్రదాయముననుసరించి చేయబడినది. ఐనను అతడు తన ప్రభువును కథానాయకుడైన శ్రీకృష్ణునితోనే అభేదముచేసి యుండవలసినది. అతడట్లెందుకు

చేయలేదో తెలియదు. రుద్రభట్టు తన ప్రభువును ఈశ్వరునితో అభిన్నునిగా చెప్పిన శ్లేష కంటే, తిమ్మన తన ప్రభువును కథానాయకుడైన కృష్ణునితో అభిన్నునిగ ధ్వనింపజేసిన విధము రమ్యముగనున్నది.

రుద్రభట్టు తిమ్మన లిరువును తమగ్రంథములును మహాప్రబంధములనియే పేర్కొనినారు. జగన్నాథవిజయ, పారిజాతాపహరణములు రెండును మహాకావ్యములే. తిమ్మన రుద్రభట్టు లిరువురను మహాకవులే పారిజాతాపహరణము మహాకావ్యము కాదని, అది యొక ఖండకావ్యము మాత్రమేయని కొందరు వెలిబుచ్చిన అభిప్రాయము సహేతుకము కాదు. పారిజాతాపహరణము పరిక్షణమగు మహాకావ్యము.

రసప్రస్థలైన మహాకవుల కావ్యములను పఠించుట వలన రసరూపమైన అలౌకిక సుఖము లభించును. జగన్నాథ విజయ పఠనము వలన కంటే పారిజాతాపహరణ పఠనము వలన పాఠకునకు అత్యధికమగు సుఖము లభించుచున్నది.

‘కవి హృదయ పరిజ్ఞాతు:

పదే పదే సంభవన్తి సౌఖ్యాని.’

విశేషసూచనలు

అనువాద విధానము

1. 'పారిజాతాపహరణము'. భారతి. 1941 జూలై.
2. విశ్వనాథ సత్యనారాయణ-పారిజాతాపహరణ పీఠిక- ఎమెస్కో-ప్రచురణ పుట.
XXXXXX
3. ఈ వ్యాసుడు భగవంతుడైన కృష్ణద్వైపాయనుడుకాడు. ప్రక్షిప్త
భాగరచయితయైన ఒక అనామక వ్యాసుడు.
4. కన్నడ చంపూ కావ్యములను ముద్రించునపుడు తెలుగులో వలె గద్యపద్యముల
కన్పింపికిని వరుస సంఖ్య నిచ్చువాడుక లేదు పద్యములకు మాత్రమే
సంఖ్యలనిత్తురు. వచనములకు సంఖ్యాపరిగణన లేదు. ఇచట 28 పద్యముల
మధ్య 13 వచనములున్నవి.

అలంకారములు

1. దిక్పాలకుల పేర్ల పట్టికల నొసంగునపుడు తిమ్మన రెండుసార్లు వారి పేర్లన్నియు
ఒకే అక్షరముతో ప్రారంభమగునట్లు వేర్వేరుపదములతో కూర్చినాడు.
'అంత్యానుప్రాస' పామ్యమును బట్టి దీనికి 'ఆద్యనుప్రాస' అను పేరు
కల్పింబడినది.
2. శ్రీనాథుడు కూడ దిక్పాలురను 'పాకశాసన, పావక, పరేతరాజ, పలలాశి, పాశి,
పవన, పౌలస్త్య, పశుపతులు' (కాశీఖండము 9) అని చెప్పియున్నాడు కాని
భీమఖండము (IV47) హరవిలాసము (III 9) శృంగార నైషధము (IV19)లలో
కూడ ఇవే పదముల పునరుక్తులు కనుపించుచున్నవి.
3. తిమ్మన ఈ పద్యమంతట సంస్కృత పమాసములే కూర్చుటచే గుణిత క్రమమున
ప్రాసప్రకరములను కూర్చలేదు. మరివట్లున సుడినెందుకు కూర్చలేదో?
7. షోడశ సహస్ర శశిగఢ్
మూడిద నభిమెనె గుహాగ్రగతముఖతతియిం
కూడిమణిశైల మెసెదిరె
నోడిద రచ్యుతన వఖిల సురకన్యకెయర్" (XII53)

8. XIII 34, 36 చూడుడు పుటలు. 106, 107.
9. 'అమర యమదండ మెనలు
ర్విసువ మహాగదె. . . ' XIII 84.
10. 'దీప్రతరం తృతీయనయనార్చి కిరీట భుజంగ భోగర
త్సప్రకరార్చియంతె, నిటల త్రిపతాకె కరత్రిశూలహే
తిప్రతిబింబదంతె, తను దీధితి రౌద్రరసాంబు రాశిఫే
వప్రభయంతె. అగుర్విసువ శాక్యర వాహనవీతవీశ్వరం' (XIII, 72)
11. 'పీతాంబరధరనం పురు
హూతశిఖీముఖవికాయమెఱుగిదు దినిసం
పూత నవ కర్ణికారకు
జాతదౌళెఱగి శిఖీముఖాళియ తెఱదిం. (XIII. 90)
12. 'అనక వీచిరనం ధ్వజ
మీనం శేషాక్షతాంబుకణ మెసెన ధరాం
భోవిధియిం ఖగరాజం
మైనాకం నాగదత్తలోగదం తొగదం' (XIII. 44)
13. 'నల్లరదేం పెండిరనల్లి లోకరవహోవ్యం గెయ్యుదం కేళ్యరే' (XII.- 103)
14. 'పెండిరాదరిసుత్తిర్ప పదార్దమం మభట రవ్యర్థీయలేం బల్లరే (XII.- 17)

వర్ణనా నైపుణి

1. 'కవనీయం కావ్యమ్,'-లోచన.
2. 'వర్ణనా విపుణః కవిః' - భామహాలంకారము.
3. 'దర్శనా ద్వర్ణనాచ్ఛాద రూఢాలోకే కవిశ్రుతిః' భట్టతాతుడు.
4. 'లోకోత్తర వర్ణనా విపుణకవికర్మ కావ్యమ్,' కావ్యప్రకాశము.
5. 'ఇతివృత్త వశాయతాం త్యక్తావమగుణాం స్థితిమ్. . .
'న తు కేవలయా శాస్త్ర స్థితి సంపాదనేచ్ఛయా - ధ్వన్యాలోకము.
6. 'మృగవసుస్యత్ర యైః కశ్చిదంతైః కావ్యం న దుష్కృతి
యద్యుపాత్తేషు సంపత్తి రారాధయతి తద్విదః - కావ్యాదర్శ 20
7. 'తిన్మానరఘుల కోదండరామయ్య-కవిరాజ శిఖామణి. పుట. 56

8. 'యస్తు పరిద్రది సాగర పురతురగ రధాదివర్ణనేయత్నః'
కవిశక్తి ఖ్యాతిఫలో వితత ధియాం నో మనస్స ఇహ-', 'కావ్యమీమాంసలో ఉద్భుతమైన
'అపరాజితి' అభిప్రాయము.
9. 'మజ్జనపుష్పా సచయన సంధ్యాచంద్రోదియాది వాక్యమిహ
సరసమపి నాతి బహుళం ప్రకృతిరస సమన్వితం రచయేత్' - పై వలెనే.
10. శృంగారరసాత్మకమైన ఈ పద్యమునకు రుద్రభట్టు మహాప్రద్ధరా ఛందస్సు
వెన్నుకొనుట మాత్రము ఆంధ్రపాఠకులకు విడ్డూరముగ తోచవచ్చును. స్త్రీ
సౌందర్యమును మహాప్రగ్ధరలో వర్ణించిన ఉదాహరణలు ఆంధ్ర వాఙ్మయములో
ఒకటి రెండు మాత్రమే. ఎఱ్ఱాప్రగ్ధ 'రామాయణము'లో సీతాసౌందర్యమును
శూర్పణఖ రావణునితో మహాప్రగ్ధరలో వర్ణించి చెప్పినది. (చూజ వేటూరి
ప్రభాకరశాస్త్రి - 'ఎఱ్ఱాప్రగ్ధ రామాయణము' - రెడ్డి పంచిక)
శ్రీనాధుడు కూడ దమయంతీ సౌందర్యమును మహాప్రగ్ధరలో వర్ణించినాడు. (శృం.
నై IV44).
11. తత్తద్భూమిపతిః పత్న్యై దర్శయన్ ప్రియదర్శనః
అపిలంఘితమధ్యానం బుబుధే వ విచక్షణః - రఘువంశము 47.

కవిసమయములు

1. 'కవీనాం సమయే ఖ్యాతే గుణః ఖ్యాత విరుద్ధతా,' పా. కు. 22.
2. పైన చెప్పిన దేవతలు వలుగురును వల్లవి వారే అను విషయమును వ్యాఖ్యాత
లెవ్వరును గుర్తించ లేదు, కనుక ఈ కల్పన యందలి చమత్కారము లోని
సగపాలు ఇంత వరకు అచుంబిదముగనే ఉండి పోయినది.
3. ఈ విషయము కూడ వ్యాఖ్యాతల దృష్టిని ఆకర్షింప లేక పోయినది. అందు చే
ఈ ధ్వని ఎవరికిని వినిపింప లేదు.
4. సంపెంగలలో కొన్ని తెగలు కలవు. హేమ చంపకము అనునది మాత్రమే
తుమ్మెదలకు గిట్టదని వడ్లమూడి గోపాలకృష్ణయ్యగారు చెప్పుచున్నారు. చూ.
కకుమారి వడ్లమూడి జయశ్రీ - 'చంపకమూ - చంచరీకమూ' - ఆంధ్రప్రభ
4-7-71. ఈ కవి సమయము వాత్రయించి రచింపబడిన ఒక పద్యము. వలననే
నంది తిమ్మన ముక్కు తిమ్మన యైనట్లు పుక్కిటి పరాణము. చూ.పు.ట. 15

5. 'ప్రతిభావృత్తత్రీ మిథః సమవేతే శ్రేయస్యా' ఇతి యాయావరీయః- కావ్యమీ మాంస.

జౌచిత్వ పోషణ

1. "జౌచిత్వం రససిద్ధస్య స్థిరం కావ్యస్య జీవితమ్" క్షేమేంద్రుడు.
2. "అనౌచిత్యాద్యతే నాస్తి రసభంగస్య కారణమ్" ధ్వనికారుడు. ఉదాహరించినది III 14.
3. రతిశ్రమ స్వేద వివాశ హేతు ర్నవోద భారానయనే చ హేతుః
న మారుతస్సౌద్యది చారుగాత్రి న మేఘకాలో మమ వల్ల భస్మాత్.
రతిశ్రమ స్వేదహర స్పృగంధిః తతః పరం కిం సుఖమస్తి లోకే
వినం విధేషు ప్రియసంగమేషు రతావసానే యదుపైతి వాయుః
ఉమాస్తన ద్వంద్వ సమర్పితాననః తయా సమాశ్రిప్య నిపిడితాధరః
ఖడ్గాంబువిక్షాళిత చంద్ర శేఖరః తాంచాపి వీక్షన్ బహుశస్త్రదా శివః - పరిమళోల్లాస
పీఠిక పుట.16.
4. విశ్వనాథ సత్యనారయణ సారస్వత వీరాజనము - పీఠిక - పుట 7
5. కావ్యసరీమళము, పుట 61. చిలుకూరి నారాయణరావు గారు కూడ ఈ 'చనపు' అభిప్రాయమును తెలిపియున్నారు. చూ. పారిజాతా పహరణము.' భారతి - 1941 జూలై
6. టేకుమళ్ళ అచ్చుతరావు - వి.న. ఆం. వా. చరిత్ర సంపుట2. పుట 265
7. పుట్టపర్తి నారాయణాచార్యులు - 'తిమ్మన' విజ్ఞాన సర్వస్వము 4. పుట 820
8. అన్య సంగమ చిహ్న ద్వైర్గురు మానః ప్రజాయతే పాద ప్రణా మాననమై రసవేయో భవేదసా - శృంగారమృత లహరి
'మాన :- స పి ప్రేయాంసమస్యా : పాద పతనాది పూజాయాం
ప్రయోజయతి' :- సరస్వతీ కంఠాభరణము
'సామో భేదోధ దానం చ నత్కుపేక్షా రసాంతరమ్
తద్భంగాయ పతిః కుర్యాత్.....'
'తత్రయుక్త రూపేణ సామ్నా పాదపతనేన వా ప్రనన్నమనాస్తామనున-
యన్నప్రక్రమ్య శయన మరోహయేత్' - వాత్స్యాయనీయము.
9. కయా స కామిన్ సురతాపరాధాత్

పాదానతః కోపనయావధూత' - కుమారుసంభవము III 8.

'రాజా (దుష్కన్తః) శకున్తలాయాః పాదయోః ప్రణీవత్య' శాకుంతలము VII అంకము.

'రామ :- (సీతాయాః పాదౌ శిరసి కృత్యా) ఆయం పశ్చిమస్తే రామస్య శిరసా పాదపంకజస్పర్శ - ఉత్తరామ చిరత్ర I అంకము.

'చరణే రచితప్రణీపాతం' - గీతగోవిందము 20వ అష్టపది.

'కరకమలేన కరోమి చరణమహం' - గీతగోవిందము 23వ అష్టపది.

'క్రీతే దాన ఇవోపసేవిత పదాంభోజే కుతస్పంభ్రమః'- గీత గోవిందము XI పర్గ - 5 శ్లో
క్షిప్తాహస్తావలగ్నః చరణ పతితో నేక్షితః- అమరుకము - శ్లో 2

చరణ పతన ప్రత్యాఖ్యాతనాత్రప్రసాద పరాజ్ఞాఫే 19

తస్యాః సాంద్ర విలేపన చరణావతికర వ్యాజేన 24

కోపో యత్ర.... త్వం పాదాంతే లురిపి 33.

'ప్రాణేశు నాపలి లాక్షాంకంబు పాదగాంచి

ముసిముసి నవ్వుతో మోముమలచు.....

రాజాచేఁ జికురభారము పెజ్జ మోవంగ

మ్రొక్కించుకొనుఁ బాదములకు నలిగి" శృం.నై. VII 191

'దీన మార్చిన యప్పు దీప్తిఁ జూపిన కల్ల

మౌళిరత్నము మ్రొక్కి మాన్పుకొనియె' శృం.నె. VII 192

'దాస్యము విన్న రే కుసుమధన్యుఁ డొకండును సాక్షిగా సరో

జాస్య వహించినాడు, విను మప్పుడు మ్రొక్కుట లేదు, నీకు వి

శ్వాస్యడఁ గాన మ్రొక్కుఁ గొను స్వస్తటిని నలిలాభిషేక పా

రస్య పవిత్ర మస్తకము వ్రాల్చెద నీ పద యుగ్మకంబునై' శృం.నై. VII 44

'ప్రణయ కోప ప్రశాంతికై పాదపతితు.

నిన్ను నే పువ్వుఁబోడి మన్నింపదయ్యె'..... హరవిలాసము III 46.

'జగతీనాథవతంసమానత శిరస్సమ్మేళనన్ నెయ్యపుం

జగబంబుల్ ప్రియమొప్ప మాన్వెడు తరిన్ జంచత్కిరీటాగ్రర

త్సగణ స్వర్చనహంబుగావలసియోనా గొర్కి దైవార న

వృగువం బాద తలంబు వట్టి సనెకల్ మట్టించె మోదంబునన్.' మన V 15

“.....పతి నాతి పదాబ్జముఁ బట్టె, బట్టినన్ - కళాపూర్ణోదయము VII 230
 “ఆమందాకిని మౌళితీ, బూని ననునర్థాంగీకృతం జేసి
 ‘నా మేల్మేలని యార్య యల్లఁ బ్రణతుండై తత్వదాంభోజ యో
 గామర్దంబున గంగయున్మౌళయ” - వసు చరిత్ర I 5.
 తేర్వఁగాఁ దొడఁ గెఁ బాదనతిన్ గుపితా ప్రియారతిన్’ -పాండు 313
 ‘పాలకయ్యంబులఁ గల్లు ముద్దుటలుకన్ బుష్పాయుధారాతి మ్రొ
 క్కులఁ దీర్చన్ దలమీఁద గాననగునీ క్రొమ్మేను పుణ్యాంగనా
 తిలకంబైన భవాని పాదనఖసంక్తిం జెంద డెందంబులన్
 దలఁతో చుక్కలతోడి మక్కువలు చంద్రా రోహిణీ వల్ల భా’ - రావిపాటి తిప్పన
 - చంద్ర తారావళి.

10. పుట్ట వర్తి నారాయణా చార్యులు - విజ్ఞాన సర్వస్వము, Vol.4 పుట 820.
11. ఈర్వా మానస్తు యః కోపః ప్రియే జ్ఞాతాన్య సంగమే
 అభాషణముపాలంభో భర్తృనం తాడనం యథా.
 వైముఖ్య మశ్రుచామర్ష ఇత్యాద్యైరను భాష్యతే...
 సతర్జుని నిష్కరం రోషాదధీరా తాడయేద్దుఢమ్. (రసార్ణవసుదాకరము)
 క్రోధవశాత్తస్య శిరసి తాడన మసి న దోషాయ, సౌభాగ్య చిహ్నం తదితి
 నాగరకవృత్తాః- వాత్స్యాయనునకు జయమంగళుని వ్యాఖ్య.
12. పాలక్తకం శతదలాధిక కాంతిరమ్యం
 రాత్రౌ స్వధామ వికబారుణ మాపురాంకం
 క్షీప్తం భృంశం కుపితయా తరలాయతాక్ష్యా
 సౌభాగ్య చిహ్నమివ మూర్ఖి పదం విరేజే - అమరుకము
 తతశ్చాభిజ్ఞాయ స్ఫురదరుణ గండస్థలరుచా
 మనస్వీన్యా రూఢప్రణయ సహపోద్గగిరా
 ఆహో చిత్రం చిత్రం స్ఫుటమితి విగద్యాశు కలుషం
 రుషా బ్రహ్మాస్తం మే శిరసి విహితో వాసుచరణః- అమరుకము
 శంకర శిరసి నివేశిత పదేతి మా గర్వముద్యహేందులతే
 ఫలమేతస్య భవిష్యతి తవచండీ చరణరేణుమృజా - జగన్నాథ పండితరాయలు
 మృషా కృత్యా గోత్ర స్థలన మథ వైలక్ష్మనమితం

లలాటే భర్తారం చరణకమలే తాడయతి తే

చిరాదస్తశ్యల్యం దహనకృత ముస్మీలితవతా

తులాకోటిక్వాణై : కిలికిలిత మిశానురిపుణా - జగద్గురు శంకారాచార్యులు
సౌందర్య లహరి శ్లో. 61.

13. మండలైముల వేంకటశాస్త్రి - 'ముక్కు తిమ్మన' - భారతి 1925 ఏప్రిల్
14. శిష్టా లక్ష్మీకాంత శాస్త్రి - విజయనగర ఆంధ్ర కవుల చరిత్ర పుట. 208
15. పుట్టపర్తి నారాయణా చార్యులు - 'తిమ్మన' - విజ్ఞాన సర్వస్వము. సం.4. పుట 815
16. విశ్వనాథ సత్యనారాయణ - ఏకవీర విశ్వనాథ సత్యనారణ - సంగ్రహ ఆంధ్ర విజ్ఞాన సర్వస్వము పుట 772
17. తాపీ ధర్మారావు - పారిజాతాపహరణము - అకాడమి చురణ పీఠిక.
18. తాపీ ధర్మారావు - 'సత్య భామ కృష్ణుడిని తన్నిందా?' సాహిత్య మొర్రురాలు P. 15.
19. సాలక్తకేన నవ పల్లవ కోమలేన
పాదేన మాపురవతా మదలాలసేన
యస్తాడ్యతే దయితయా ప్రణయాపరాధాత్
సోంగిక్వతో భగవతా మకరధ్వజేన - అమరుకము. శ్లో. 101
'కామపురషార్థస్య ఉపాదేయత్వ ముక్తం భవతి' - పైశ్లోకమునకు పెదకోమటి వేమారెడ్డి వ్యాఖ్య - శృంగారదీపిక.
20. 'దాసే కృతాగసి భవత్యుచితః ప్రభూణాం
పాదప్రహార ఇతి సుందరి నోస్మి దూయే
ఉద్యత్కఠోర పులకాంకుర కంటకాగ్రైః
యద్భిత్యతే మృదుపదం నను సా వ్యధాయే' - సాహిత్య దర్పణము. ఉదా: X 32
రక్తాశోకశృల కిసలయః కేసరశ్చాత్ర కాంతః
ప్రత్యాసన్నై కురవక వృతేర్మాధపీ మండపస్య.
ఏకః సుఖ్యాస్తవసహ మయా వామ పాదాభిలాషీ.
కాంక్షత్యన్యో వదన మదిరాం దోహద చ్చద్యవాస్యాః- వేఘదూతము I 17.
స్మరగరళ ఖండనం మమ శిరసి మండనం.

దేహి పదపల్లవ ముదారం - గీత గోవిందము, 19వ అష్టపది.

నమోవాకం బ్రూమో నయనరమణీయాయ పదయోః

తవాస్మై ద్వంద్వాయ స్ఫుట రుచిర పాలక్షకపోలే

అసూయత్యత్యస్తం యదభిహననాయ స్పృహయతే

పశూనామీశః ప్రమదవన కంకేళి తరవే - శంకరులు - సౌందర్యలహరి 85.

'.....కాం, తావర పాద ఘాతము ముందబిడు నీకటు నాకశోకమా

నీవును నేను(దుల్మలము.....' కావ్యాలంకార సంగ్రహము P 65.

21. నాగ పూడి కుప్ప సామయ్య - పరిమళోల్లా సవ్యాఖ్య - పుట 69.
22. 'మన్నించి యిట్లు నన్నుం దన్నియశోకుడుగ (జేయు దలపది యొప్పున్' - కవి కర్ణరసాయనము IV 155.
23. కావ్య పరీమళము. పుట. 70 (విశ్వనాథసత్యానారాయణ)
24. 'ఏకో హి దోషో గుణనన్ని పాతే
నిమజ్జితీందోః కిరణేష్వివాంకః' - కుమారసంభవము I 3.
25. అదితిరువాచ :- 'సమస్తే వుండరీకాక్ష.....' (విష్ణుXXX అధ్యాయ 6. శ్లో)
26. '..... వవన్దే తం తదాచ్యుతః సభార్యో విబుధ శ్రేష్ఠం నరశ్రేష్ఠోజనార్థన' (పారి.64 అధ్యాయ 52అశ్లో)

వామోచిత్యము

1. రుద్రభట్టు కూడ 'పారిజాతహరణ' మనియే పేర్కొని యున్నాడు.
2. పారిజాత శబ్దము పుంలింగము 'పారిజా' శబ్దము స్త్రీలింగము, కాని పారిజాతమును పారిజాతలత యని స్త్రీలింగముగ చెప్పుట కూడ కలదు.
3. ఈశ్వరీలు తిమ్మన ఉద్దేశించినది కాకను పోవచ్చును.
4. 'పారిజాతాపహరణము పీఠిక' - ఎమోస్కో ప్రచురణ. పుట.
ఈ కావ్యమున శృంగార రసప్రాధాన్యమే లేకుండుట వలన 'సత్యభామ సంసారము' అను పేరు తగియుండునని శ్రీసత్యనారాయణ గారి అభిప్రాయము.
5. తెలుగు మెఱుగులు - 'ఆంధ్రకవిత-ప్రబంధయుగము' పుట 89.
6. డా. చిలుకూరినారాయణరావు గారును ఈ పేరును నూచించియున్నారు. చూ.
'పారిజాతాపహరణము', భారతి-1941 జూలై. 'సరకవధ' పారిజాతాపహరణము'లను చేర్చి 'సత్యభామా విజయము' అనుపేర 'శేషకవి' ద్విపంప్రబంధము రచించినాడు.

వాటకీయత

1. ఈ భాగమున 'వాటక' పదము రూపకమును సాధారణార్థమున వాడబడినది.
2. ఈ అంకము ద్వారకలో ప్రారంభమై అమరావతిలో ముగియుచున్నది. అంకము ఏకాహచరితమైయుండ వలెనని కాలైక్యమును నిర్దేశించిన మన ఆలంకారికులు స్థానైక్యమును నిర్దేశింప లేదు గనుక ఇది దోషము కాదు. సంస్కృత వాటకములలో ఇట్టి సన్నివేశములు బహుళములు. ఉదా:- శాకుంతలము సప్తమాంకము
3. యుద్ధమును రంగముపై ప్రదర్శింపరాదు కనుక నేపథ్యము నందు నడుచుచున్న యుద్ధమును రంగము నందున్న వారదుడు చూచి వర్ణించుచు 'కుంచియదీచి నటించుట' సంభాష్యము.
4. పూర్తి కన్నడ పద్యములను వాని తెలుగు అనువాదములను వెనుక పుటలలో చూడవగున.
5. కన్నడ పద్యముల పూర్తి పాఠము, తెలుగు అనువాదము, ఈ క్రింది పుటలో చూడవగును.
6. పూర్తి పద్యములు, అనువాదము ఈ క్రింది పుటలలో చూడవగును 86-89, 92-97, 42-46
7. విజ్ఞాన సర్వస్వములో 'III ప్రబంధయుగము' పుటలు 610, 611
8. పోణంగి శ్రీరావ అప్పారావు - వాట్య శాస్త్రము - పుట 563
9. ఈ భాగముననీయబడిన లక్షణములు శ్రీమాన్ చెలంచర్ల రంగాచార్యులుగారి 'ఆంధ్ర ప్రతాపరుద్ర యశో భూషణము' నుండి గైకొనబడినవి.
10. పోణంగి శ్రీరామ అప్పారావు - వాట్య శాస్త్రము. పుట 563
11. దూరాను వర్తిని స్వాత్మస్య ప్రాపంగికేతి వృత్తేతు కించిత్తద్గుణహీనః సహాయ ఏవాస్య పీఠమర్థాఖ్య - సాహిత్య దర్పణము III 39.
12. పన్నిధానం సూర్యనారాయణ శాస్త్రి-కావ్యాలంకార సంగ్రహము పుట. 58
13. పోణంగి అప్పారావు - వాట్య శాస్త్రము. పుట 563.
14. కట్ట మంచి రామలింగా రెడ్డి - కవిత్వ తత్వ విచారము. పుట 52.

పాత్ర చిత్రణ

1. "స్వమానభంగా దపి మానభాజాం

దారావమాన స్పృతరామసహ్యాం.” - కవిరాజ పండితుడు

పారిజాతాపహరణము జ॥ సర్గ.

2. యద్యదాచరతి శ్రేష్ఠ స్తత్ర దేవేతరోజనః - భగవద్గీత III 21.
- 3ఎ. ప్రాకృత కావ్యములు చదివి ఆనందించుట, కుందపుష్పములు మాలగ్రుచ్చుట, కుపితయైన ప్రియురాలిని బుజ్జగించుట తెలిసిన అదృష్టశాలురు కొందరేనట - ఒక ప్రాకృత గాథ.
3. విశ్వనాథ సత్యనారాయణ -కావ్య పరీమళము. పుట 70.
4. శృంగార రసవర్చస్వం శిభి పింఛ విభూషణం
అంగీకృత నరాకారం ఆశ్రయే భువనాశ్రయమ్. - శ్రీ కృష్ణ కరామృతము I 92
5. తాపీ ధర్మారావు - పారిజాతాపహరణ పీఠిక - అకాడమీ ప్రచురణ. పు.
6. పుట్టపర్తి నారాయణాచార్యులు - 'తిమ్మన' -విజ్ఞాన సర్వస్వము IV పు. 820.
7. యస్మి జోగారావు - ఆంధ్ర యక్షగాన వాఙ్మయచరిత్ర II భా. పు. 32.
8. ఎన్. అనంతరంగాచార్ (సత్యళ విర్మాణపు ఆంధ్రరదే ఆగిరువుదురు విశేష) 'తెలుగు సాహిత్య చరిత్ర' ప్రబుద్ధ కర్ణాటక-జనవరి 1957.
9. యస్మి జోగారావు - ఆంధ్ర యక్షగాన వాఙ్మయచరిత్ర II భా.పు. 32.
10. ఆరుద్ర - సమగ్రాంధ్ర సాహిత్యం - VII భా.పు.143.
11. ఆరుద్ర - సమగ్రాంధ్ర సాహిత్యం - XI భా.పు.184.
12. (ప్రౌఢా) దీరా ధీరాతు సోల్లంత భాషితైః ఘేదయత్సముం.
తర్జయేత్తాడయే దన్యా.' సా.ద. III 63, 64.
'ప్రియం సోత్త్రాస వక్రోక్త్యా మధ్యా ధీరా భవేద్రుషా
ధీరాధీరా తురుదితైరధీ రాసరుషోరాక్తి భిః' సాహిత్య దర్పణము III 61.
13. పుట్టపర్తి నారాయణాచార్యులు - 'తిమ్మన'- విజ్ఞాన సర్వస్వము IV భా.పు.815.
14. శృంగార నైషధము - VIII 42.
15. ఎన్. అనంతరంగాచార్ - "తెలుగు సాహిత్యచరిత్ర" - ప్రబుద్ధ కర్ణాటక -సంపుటి 29, సంచిక 1.

16. కె.వి.ఆర్. నరసింహం, - ఆంధ్ర ప్రబంధ వికాసము - పుట. 39.
17. 'మమ్ముదలంపగనేల' 184, 'మాచవిగావు' 126, 'మాకునెక పక్కెము' 128
18. 'పుట్టపర్తి నారాయణాచార్యులు - 'తిమ్మన' - విజ్ఞానపర్వస్వము IV126,
19. విశ్వనాథ సత్యనారాయణ - ఏకవీర - నంగ్రహ ఆంధ్ర విజ్ఞాన పర్వస్వము. పు. 772.
20. 'అవాచ్యతా దారజనాదవాప్తుం, కృతంమయా సాహసమేత దుగ్రం'-
కవిరాజ పండితుని 'పారిజాతాపహరణము X పర్గలో ఇంద్రుని వాక్యము
21. మాయాపర: ప్రచండశృపలోహంకార దర్పభూయిష్ఠ:
అత్మశ్లాఘానిరతో ధీరై: ధీరోద్ధత: కథిత: - సాహిత్య దర్పణము III33.
23. వెన్నెలకంటి సూరన - విష్ణు పురాణము - VIII 139..

చందోనైవిధ్యము

1. ఎఱ్ఱన నృసింహ పురాణము నందలి 'స్తంభోద్భవ వచనపు' నామసామ్యమున ఆయా పర్లనలు గల వచనముల కాయా పేర్లు పెట్టుటయైనది.

తెలివైశిష్ట్యము

1. సోల్చిచూచు కొమటకై కన్నడ విభక్తి ప్రత్యయములను, పదములను తెలుగు చేసినచో ఈ పద్యమిట్లుండును.
'బలివిధ్వంసికొసంగె నాహవరన ప్రస్యందన స్యందనం
బుల నంగచ్చ విసత్వరూప నిజచేష్టా వాహవాహంబులన్
జలదశ్యామ సదానగుండ రదనిర్నిన్నాగ వాగంబులన్
విలన ద్రత్న గణప్రభాపరికర వ్యాకోశ కోశంబులన్.
కన్నడ పద్యములకు యతి మైత్రివియమ ముండదని గ్రహింపవలెను.
2. 'పరశార్యోత్కరమం గీడ్చుటచు నడిమడుల్ కర్ణమున్ సోక కోప
స్ఫురిత భూకోటియుం గంపిలునధరముత్పుల వాసాగ్రమున్ వి
ర్భరఘర్మక్తిన్న గండ స్థలము నరుణ నేత్రాజ్ఞముం జాడగూ భీ
కరుడై దైత్యారియున్ సంహృతి సమయ మహోగ్రాంతకాకారుడుయ్యెన్'

3. ఇది కృత కాద్రీయయ్యెడు; ననావళియయ్యెడు; పద్మషండ
మయ్యెడు; తలిరుయ్యెలయ్యెడు; లతాగృహమయ్యెడు; రత్నదీప
మయ్యెడు; మధుమాస మయ్యెడు; వనోజ్వల చంద్రికెయయ్యెడిట్లుకా
నది యనీ రీతి లేదు; కుసుమంబిడు చుండునభీష్టసిద్ధులన్'
4. 'హరవేత్ర వహ్నియున్ పం
హరణాగ్నియు దీవి వేడిమికి పరిపోలున్
పరి కావు గర్జనాడం
బరమున నన నొప్పు వజ్రమున వృషుడేసెన్'.
5. విమర్శ కాగ్రేసర వరసింహాచార్ - 'రుద్రభట్టు' - ప్రబుద్ధ కర్ణాటక - (సంపుటి
31; పంచి4)
6. చంద్రఖేఖర్ ఐలాళ - రుద్రభట్టు - పుట 78
7. 'శైలి ప్రామాణ్యము విషయములో ముక్కుతిమ్మన ను మించిన కవి కాన్పింపడు'
దేకుమళ్ళీ అచ్చుతరావు - విజయనగర మందలి ఆంధ్ర వాఙ్మయ చరిత్ర
Vol., II P.173

'లాలిత్యమును ధర్మమును ఇంతగా సాధించిన కవి మరి లేడు... ముక్కుతిమ్మన
కవిత్యమునకు మాధుర్యమే శరీరము'. పుట్టపర్తి నారాయణాచార్యులు 'తిమ్మన'
విజ్ఞాన సర్వస్వము Vol. 4 పుట 814 - 820
8. '....బహుతరాను ప్రాస పదబంధ నియమంబు
వదలక కృతిపేయు వాచకుండు
మృదమధురోక్తుల వెదకి కావ్యం బెల్ల
రచియించుఁ బదపడి రొచికుండు.....'

కావ్యగుణములు

1. 'తదదోషా సగుణా వనలంకృతీపునః క్వాపి' - కావ్యప్రకాశము I4

పాకరుచులు

1. పూర్వము వరపరీక్షలో రుద్రభట్టు పద్యములకు అర్థము చెప్పుట యొక ప్రధాన భాగముగ నుండెడిదట.

వనుకాలీన జీవనము

1. తిమ్మన వర్ణించిన ద్వారకా, అమరావతీ నగరముల విశేషములు నిజమున కాతడు చూచియున్న విజయనగరపు విశేషములే.
2. నికోలోకొంటీయసు పోర్చుగీసు యాత్రికుడును, కనకదాసు అను కన్నడ కవి (మోహనతరంగిణి కావ్యమున) వసంతోత్సవమును వర్ణించినారు.
3. 'జగమీరేళుమదొందు పుల్కుడిసిలంతల్కాడె కల్పాంతదోళ్.....' (అగ్ని దేవుడు కల్పాంత సమయమున ఈ రేడు జగములను పూరిగుడిసెను వలె వహించును).
4. ఆంధ్ర దేశమును ఈ ఆచారము దాదాపుగ అంతరించినది. కన్నడ దేశమున నేటికిని వివాహోత్సవన పత్రికలతో పాటుగ నియంత్రణాక్షతల నొసంగు చుందురు.

ప్రభుకీర్తిగానము

1. 'అదిరాపజయశోభింబ మాదర్పం ప్రాప్యవాఙ్మయమ్.
తేషామసన్నిధానేసి నస్వయంసశ్యనశ్యతి'. కావ్యాదర్ప 15
2. వల్మీక ప్రభవేణ రామనృపతిర్వాసేన ధర్మాత్మజో
.....ఖ్యాతింయాన్తివరేశ్వరాః స్ఫారైర్నభేరీవైః
3. పంపని 'విక్రమార్జున విజయము' నందు కీర్తితుడు
రన్నని' సాహసభీమ విజయము' నందు కీర్తితుడు
4. తెలుగుకవులలో నన్నె చోడుడొక్కడు మాత్రమిట్టి అభేదకల్పన చేసినాడు. అతడు తన గురువును, కృతిపతియునగు జంగమ మల్లికార్జుననుని శివునితో అభేదముగావించి కుమారసంభవ కావ్యరచన చేసియున్నాడు.
5. 'దేవర వారు ఆ అవతారములోనే కాదు; ఈ అవతారములో కూడ పాండవపక్షపాతులే'. అనురాయలకు వీవన వేయు మడివేలుపు పలుకులు ఇటు ననుసంధేయములు.

మహాకావ్యత్వము

1. ప్రబంధ నివ సర్గ బంధ స్ఫ్యోత్ - శృంగార ప్రకాశము.
సర్గబంధోమహాకావ్యం - పాహిత్య దర్పణము. VI 315
2. మను చరిత్ర (వేంకట రామశిరోప్రచురణ) పీఠిక . పుట. 28.
3. ఆశ్వాసాంతము లందు తిమ్మన గుండ వివిధచ్ఛందోమయ వృత్తములు కూర్చినాడు.
4. “‘ఖండకావ్యంభవేత్కావ్యస్యైక దేశానుసారిచ’ - యథా మేఘదూతాది.” సా.ధ.
VI 329
5. ఆ రెండుశ్లోకములు ప్రక్షిప్తములని కేంద్ర పాహిత్య అకాడమీచే ప్రచురింపబడిన ప్రతిలో కలదు.

ఇష్టపదాంకము

1. ఐదు ఆశ్వాసముల అంతమందు గల మొత్తము 16 పద్యములలో ‘యశః’ పదమును నాలుగుసార్లు (I 138, III 59, IV 92, V 109), ‘క్షమా’ శబ్దమును నాలుగుసార్లు (II 104, 106, IV 92, V 109), ‘కళా’ శబ్దమును మూడుసార్లు (III 59, IV 91, V 111), ‘ఉదయ’ శబ్దమును మూడుసార్లు (I 38, V 111), ‘ఉదయ’ శబ్దమును మూడుసార్లు (I 138, III 60, V 109), త్యాగ (II 106, III 59), భోగ (II 106, III 59), దయా (I 138, V 111), ప్రతాప (III 59, V 109) పదములను రెండేసి సార్లు తిమ్మన ప్రయోగించి యున్నాడు. ఇవన్నియు అతనికి ప్రీయమైన పదములే.
2. ‘నాయకస్య కవేః శ్రోతుః సమావోత భవంతతః’
3. కవిసమ్రాట్ శ్రీ విశ్వనాథ సత్యనారాయణ. - పారిజాతాపహరణ పీఠిక-ఎమెస్కో ప్రచురణ. పుట.

సింహావలోకనము.

1. ‘పునఃపిపుంసి విశేషేణ కాసి కాసి సరస్వతీ’ - శారదాతనయుని భావప్రకాశము

తిమ్మన పారిజాతాపహరణ కావ్యమందలి కథ

కృష్ణుడు నరకాసురుని సంహరించి అతని చెరలోనున్న పదువారు వేలమంది కన్యలను పెండ్లియాడి ద్వారకలో సుఖజీవనము చేయుచుండెను. ఒకనాడు రుక్మిణీమందిరమున ఆమెతో వినోదముగా జూదమాడుచున్న కృష్ణుని నారదుడు దర్శించి ఒక పారిజాతపుష్పమును కానుకగా నొసంగెను. కృష్ణుడు దానిని చేతబూని సత్యభామను తలచుకొనుచుండగా నారదుడు పుష్పమును రుక్మిణికిమ్మని పైగచేసెను. కృష్ణుడు చేయునదిలేక అట్లే గావించెను. అంతట నారదుడు పారిజాత పుష్పమహిమను ప్రశంసించువానివలె రుక్మిణీమహిమను కొనియాడుచు మాటలోమాటగా సత్యను తూలనాడెను. ఇదిఅంతయు గమనించుచున్న సత్యాపరిచారిక యొకతెపోయి ఈ విషయమంతయు తన దొరసానికి అతిశయోక్తులతో తెలిపెను. సత్యరోషముతో మండిపడుచు కొంపగారమున ప్రవేశించెను.

కృష్ణుడు సత్యామందిరమున కరుదెంచి ఆమె నెన్నోవిధముల అనునయింపసాగెను. ఆమె ఎంతకును శాంతింపకుండుటచే ఆమె పాదములకు మ్రొక్కిెను. ఆమెయు తన వామపాదముతో అతని శిరమును దూరముగా త్రోసివైచెను. కృష్ణుడామె పాదము నొచ్చేనేమోయని బాధపడెను. సత్య పెద్దపెట్టున ఏడువసాగెను. అంతట కృష్ణుడు పారిజాతవృక్షమునే తెచ్చియిత్తునని ప్రతిని గావింపగా ఆమె సంతోషించెను.

ఇంతలో నారదుడు సత్యామందిరమున కరుదెంచెను. సత్యాకృష్ణులు నారదున కాతిథ్యమొసంగిరి. నారదుడు సత్యను దీవించెను. తిరిగి దేవలోకమునకరుగనున్న నారదునితో కృష్ణుడు నరకుని సంహరించి, వాడపహరించిన అదితిదేవి కురిడలములను ఇంత

వరకు నాయొద్దనే యుంచుకొంటిని. దేవేంద్రుడు వానికొరకై నన్నేల అడుగడు? రేపు నేనే అమరావతికరుదెంచి వానిని సమర్పింతునని దేవేంద్రునకు చెప్పుము'. అని చెప్పి పంపెను.

మరునాటి యదయము కృష్ణుడు బంధుమిత్రాదులకు తన స్రయాణవార్త తెలిపి, వారి యనుమతిగొని గరుడు నధిరోహించి సత్యాసహితుడై అమరావతికరిగెను; ఇంద్రాదులచే సత్కృతుడై అదితికి నమస్కరించి కుండలములు సమర్పించెను. ఆమెచే స్తుతింపబడి, వైజయంతమున విడిదిచేసి, నందనవనమున కొంతతడవు వినోదముగా విహరించెను. నాటిరాత్రి వైజయంతమున నిద్రించి మరునాటి యదయము మరల సత్యతో నందనవనమున కేగి పారిజాతమునుత్పాటించి గరుడుని స్కంధముపై నుంచెను. అది గాంచిన వనపాలకులరుదెంచి కృష్ణుని ధర్షించిరి. సత్య కృష్ణుని సమాధానము చెప్పి నీయక తానే ముందున కరుదెంచి 'మీ శచీదేవి వీరఃత్నియైనచో తన భర్తను పంపి యుద్ధమున గెలిచి పారిజాతమును కొనిపోమ్మనుడు' అని ప్రగల్భోక్తులాడెను.

వనపాలకులు శచీసహితుడైన ఇంద్రునకీవార్తను తెలిపిరి. ఇంద్రుడు క్రోధావిష్టుడై, దిక్పాలురను, దేవతాసైన్యమును సమీకరించుకొని కృష్ణునిపైకి యుద్ధమునకేగెను. కృష్ణుని పరాక్రమము నెదుట నిలువజాలక దేవతావీరులందఱును పలాయితులైరి. ఇంద్రుడు ప్రయోగించిన అస్త్రములన్నియు కృష్ణుని శరీరములో లీనమయ్యెను. చివరకాతడు తన అమోఘమగు వజ్రాయుధమును ప్రయోగించెను. కృష్ణుడు దానిని కేళీవిలాస పద్ధమునువలె పట్టుకొనెను తన ముఖ్యాస్త్రమిట్లు నిర్వీర్యము కాగా ఇంద్రుడు 'నేనపరాధిని' అని కృష్ణునకు సాగిలిబడి మ్రొక్కెను. కృష్ణుడాతనికి వజ్రమును తిరిగి యొసంగి పారిజాతమును కూడ ఈయజూపెను. కాని పశ్చాత్తప్తుడైన

ఇంద్రుడు 'సీపు భూలోకమున నుండునంతేకాలము పారిజాతముకూడ భూమిపైనుండగల'దని పలికెను. సత్యాకృష్ణులు ద్వారకకు దెంచిరి. కృష్ణుడు పారిజాతమును సత్యపెరటిలో నాచెను. పారిజాతసారభావేశము వలన ద్వారకయందలి రోగులు, వికలాంగులు స్వస్థులగుటైరి. జనులందరు సిరిసంపదలతో తులతూగుచుండిరి.

పిమ్మట నొకదినమున నారదుడు మరల సత్యామందిరమున కరుదెంచి పారిజాతలాభమునకు తగినట్లుగ పుణ్యక్రవతమాచరింపుమని సత్యను ప్రోత్సహించి తద్వృత్తివిధానమునుపదేశించెను. సత్యయథావిధిగ పుణ్యక్రవతము నాచరించి, వ్రతోద్వాసవిధి ననుసరించి కృష్ణుని పారిజాతమునకు కట్టినైచి నారదునకు దానమొసంగెను. నారదుడు వినోదార్థము కృష్ణుని సేవలు కైకొనెను. పిమ్మట సత్యతన నగల నన్నింటిని నిష్క్రమముగ నారదున కొసగి కృష్ణుని తిరిగి పొందెను. నారదుడు కృష్ణుని స్తుతించి యరిగెను. కృష్ణుడు పత్నులతో సుఖముగా నుండెను.

అనుబంధము - 2

రుద్రభట్ట జగన్నాథవిజయము నందలి

పారిజాతాపహరణ కథ

[12, 13, 14 అశ్వా.]

శ్రీకృష్ణుడు నరకుని సంహరించి వాని చెరలోనున్న పదునారు వేలమంది కన్యలను పెండ్లియాడి వారిని ద్వారకకు పంపివేసెను. తాను సత్యాద్వితీయుడై అమరావతి కేగి అదితీకి కుండలములు సమర్పించి ద్వారకకు దెంచి భార్యలతో సుఖముగా నుండెను. రుక్మిణ్యాదులకు ప్రద్యుమ్నాది కుమారులు కలిగిరి. తరువాత నొకప్పుడు రుక్మిణి పుణ్యక్రవతము నాచరించుచుండగా కృష్ణుడొకమెకు సన్ని

హితుడై యుండెను. ఆ సమయమున నారదుడరుదెంచి కృష్ణున కొక పారిజాత పుష్పమును కానుకగా నొసంగెను. కృష్ణుడు దానిని రుక్మిణి కొసగెను. ఆమె దానిని ధరించెను. అపుడు నారదుడు రుక్మిణి అదృష్టమును ప్రశంసించుచు సత్యను తీవ్రముగాదూషించెను. ఈ వార్తను వినిన సత్య కోపించి కోపగృహమును ప్రవేశించెను. కృష్ణుడు సత్యామందిరమున కేతెంచి ఆమె నెన్నోవిధముల నను నయించెను. చివరకు 'ఇంద్రుని గెలిచియైన పారిజాతమునుకొని తెచ్చి యొసంగెద'నని ప్రతిన గావించినమీదట సత్య శాంతించెను.

అంతలో నారదుడు సత్యామందిరమున కరుదెంచెను. కృష్ణుడు, సత్య అతనిని పూజించిరి. నారదుడు నాటిరాత్రి దేవేంద్రుడు గావింపనున్న శివపూజామహోత్సవమును చూచుటకు తాను పోవలసియున్నానని తెలిపి, ఆ ప్రసంగవశమున 'నేను ఈ ఉదయము నీకొసంగిన పారిజాతము ఇంద్రుడు నాకొసంగిన ఉత్సవనిమంత్రణ పుష్పమే'నని తెలిపెను. అంతట కృష్ణుడు ఆ పుష్పము కారణము గను, ఆ సమయమున నారదుడాడిన మాటల కారణముగను సత్య అలుగుట, తానామెను అనేక విధముల ననునయించుట, చివరకు పారిజాతమును తెచ్చియిచ్చెదనని సత్యకు వాగ్దానము చేయుట మొదలగు విషయములన్నియు నారదువకు వివరముగ తెలిపెను. 'నీవట్లు ప్రతిన చేసియుండరాదు. ఇంద్రుడు పారిజాతము నొసంగడు. పూర్వ మొకప్పుడు పరమేశ్వరుడే కోరినను ఇంద్రుడు పారిజాతము నొసగ లేదు' అని నారదుడనెను. ఇంకను ఇంద్రుని గర్వమును, అతనికి కృష్ణునెడగల తీరస్కార భావమును అతిశయోక్తులతో చెప్పి కృష్ణునకు తీవ్రమగు రోషమును తెప్పించెను. కృష్ణుడు 'అట్లయినచో' రేపటి యుదయమే నేను ఒంటరిగానే నందనవనమున కరుదెంచి పారిజాతము నపహరింప బోవుచున్నాను. ఈ విషయమును నీవుముందుగ నేగి ఇంద్రునకు తెలిపి, తన బలమునంతటిని సమీకరింనుకొని

నన్నెదిరించుటకు సిద్ధముగ నుండునట్లు 'చెప్పు'మని కృష్ణుడు నారదుని పంపివేసెను.

మరునాటి యుదయము కృష్ణుడు సత్యాద్వితీయుడై గరుడు నెక్కి నందనవనమున కేగి పారిజాతమును పెల్లగించి గరుడునిపై నుంచెను; అడ్డగించిన వనపాలకులను చీల్చిచెండాడెడు. హతశేషులైన వనపాలకులు ఈ వార్తను శచీదేవికి తెలిపిరి. ఆమెయు కొలువుకూటమందున్న ఇంద్రుని సమీపించి పారిజాతాపహరణ వార్తను తెలిపి కృష్ణునితో యుద్ధమునకై ఆతనిని ప్రోత్సహించెను. 'పరమేశ్వరుడైన కృష్ణునితో విరోధము వలదు. అతనికి పారిజాతమును సమర్పించుటే మేలు' అని బృహస్పతి ఇంద్రునకు హితవు తెలిపెను. కాని నారదుడు ఆత్యంత తీవ్రములగు పౌరుషోక్తులతో శచీంద్రులను ప్రేరేపింపగా ఇంద్రుడు యుద్ధమునకే సిద్ధపడెను. దిక్పాలురును, తదితర దేవతావీరులందరును ఇంద్రునకు సాయముగా యుద్ధమున కరుదెంచిరి.

కృష్ణుడు పరాక్రమమునచెలరేగి సురవీరులను చెల్లాచెదురుగావించెను. నారదుడు మింటిపైనుండి దేవేంద్రుని పురికొల్పి ఆతనిని మరల యుద్ధోన్ముఖునిగావించెను. ఇంద్రుడు కృష్ణునిపై ప్రయోగించు అస్త్రములనన్నింటిని కృష్ణుడు ప్రత్యస్త్రశస్త్రములతో వమ్ముగావించుచుండెను. ఈలోగా శచీసత్యలు కొంత వాగ్యుద్ధముగావించిరి. అందు శచీకే పరాజయము ప్రాప్తించెను. అంతట ఇంద్రుడు కృష్ణునిపై తన వజ్రాయుధమును ప్రయోగించెను. కృష్ణుడు దానిని మిణుగురుపురుపును పట్టినట్లు పట్టివేసెను. ఇంద్రుడు అప్పటికిని వెనుదీయక ఐరావతమును కృష్ణునిపైకితోలెను. గరుడుని రెక్కల గాడ్చునకు ఐరావతము పారియాత్రముపైబోయి పడెను. అంతట ఇంద్రుడు దీనుడుకాగా కృష్ణుడు సకారుణ్యదయ్యెను.

అప్పుడు బిల్వోదకేశ్వరుడను శివుడు సాక్షాత్కరించి 'సుర రక్షకుడవు కావలసిన నీవు సురలతో పోరాడుట తగవు కాదు' అని కృష్ణుని మందలించి 'షట్పురాసురులనువధించి సురలకు మేలుచేయుమ'ని ఆదేశించెను. కృష్ణుడందుల కంగీకరించి పారిజాతముతో ద్వారక కరు దెంచెను.

అనుబంధము - 3

పారిజాతకథా పరిణామము

పారిజాతాపహరణమును ఇతివృత్తముగాగొని సంస్కృతము లోను, తెలుగులోను, కన్నడములోను ఎందరో కవులు ఎన్నో పురాణములను కావ్యములను రచించియున్నారు. వీరిలో కొందరు రుద్ర భట్ట తిమ్మనలకంటె ప్రాచీనులు, కొందరు అర్వాచీనులు. పారిజాత కథ కాలక్రమమున అనేకములగు మార్పులకు, చేర్పులకు లోనగుచు వచ్చినది. ఇప్పుడు ఆయాభాషలలో వెలువడిన పారిజాతకథా కథ నాత్మక గ్రంథములను, పారిజాతకథలో కాలక్రమమున కలిగిన పరిణామమును పరిశీలింతము. ఆయాకృతులకును రుద్రభట్ట తిమ్మనల కృతులకును గల సంబంధమును - అనగా తమకంటె ప్రాచీనములైన పారిజాతకథాకృతులను వీరిరువురు ఎంతవరకనుసరించి యున్నారు ? వీరి కావ్యములను వీరితర్వాతి కవులెంతవరకు అనుసరించియున్నారు ? అను అంశమును కూడా పరామర్శింతము.

సంస్కృతము

1. హరి వంశము తొలికథ

(విష్ణుపర్వము - 64వ అధ్యాయము)

శ్రీకృష్ణుడు సత్యభామాసహితుడై ప్రాజ్ఞోతిషనగరమున కేగి నరకుని సంహరించి వాని చెరలోనున్న పదునారు వేలమంది

గంధర్వకన్యలను ద్వారకకు పంపి, తాను సత్యాసహితుడై అదితికి కుండలములు సమర్పించుటకై గరుడారూఢుడై అమరావతి కేగెను. ఇంద్రదాదులచే సత్కృతుడై, అదితికి నమస్కరించి కుండలముల నొసగి. ఆమెచే దీవింపబడి కృష్ణుడు సత్యాసహితుడై నందన వన విహారము గావించెను. అచటగల పారిజాతవృక్షమునుగాంచి కృష్ణుడు వెంటనే దానిని పెల్లగించి గరుడునిపై నిడుకొని ద్వారకామార్గము పట్టెను. నందనవన పాలకులీ వార్తను దేవేంద్రునకు తెలిపిరి. దానికి ఆ దేవేంద్రుడు, 'కృష్ణుడు మనకు చాలా మేల్కృ చేసియున్నవాడు అని చెప్పి కృతజ్ఞతాగుణబద్ధుడై కృష్ణుని అడ్డగింపక మిన్నకుండెను. కృష్ణుడు పారిజాతముతో సుఖముగా ద్వారకచేరెను.

మహాభారతము (VII-౧౦-22, 23) లో కూడా పై కథయే 1 శ్లోకములో అత్యంత సంగ్రహముగా నున్నది.

2. హరివంశము మలికథ

(విష్ణు పర్వము - 65-81 అధ్యాయములు)

ఒకప్పుడు రుక్మిణి ఏవో ఉపవాసవ్రతము నాచరించుచుండెను. కృష్ణుడు ఆమె ఇంటనే ఉండెను. అప్పుడు నారదుడరు దెంచి కృష్ణునకొక పారిజాత పుష్పము నొసగెను. కృష్ణుడు దానిని రుక్మిణి కొసగెను. ఆ సందర్భమున నారదుడు రుక్మిణిని పొగడుచు కొలదిగ నత్యను నిందించెను. ఈ సంగతిని వినిన సత్య కుపితయై కోపాగారమును ప్రవేశించెను. కృష్ణుడు సత్యామందిరమునకేగి ఆమెను ఎన్నోవిధముల అనునయించెను. చివరకు పారిజాతవృక్షమునే తెచ్చి యొసంగుదునని వాగ్ధానము గావించిన పిదప సత్య శాంతించెను. అంతలో నారదుడు కూడ సత్యామందిరమున కరు దెంచెను. కృష్ణుడు నారదున కాతిధ్యమొసగెను. పిదప నారదుడు ఆరాత్రి దేవలోకమున జరుగనున్న మహేశ్వర పూజోత్సవమును దర్శించుటకై తానేగుచున్నానని తెలిపెను. మాటలో మాటగా

తాను తెచ్చిన పారిజాతపుష్పము తనకింద్రుడొసగిన నిమగ్నత
పుష్పమేయని చెప్పెను. పారిజాత వృక్షోత్పత్తిని, తనస్మహిమను
వర్ణించి ఆ వృక్షముతో అదితి. శచి మొదలగువారు పుణ్యకన్త
మాచరించిరనియు తెలిపెను. కృష్ణుడు తన భార్యలు కూడ పుణ్యక
న్తము నాచరింపగోరుచున్నారు గాన తనకు పారిజాతవృక్షము
నొసంగుమని దేవేంద్రునకు తన సందేశమును గొనిపొమ్మని నార
దుని కోరెను. 'దేవేంద్రుడు వృక్షమునీయ'డని నారదుడనెను.
'అట్టైన ఇంద్రుని వక్షమును నా గదతోమోది పారిజాతమును గైకొని
వత్తు'నని కృష్ణుడు ప్రతిని గావించెను. కృష్ణునకు పారిజాతము
నొసగుమని నారదుడు చేసిన హితోపదేశమును ఇంద్రుడు తీరస్క
రించెను. ఆ సంగతిని నారదుడు మరల ద్వారకకు వచ్చి కృష్ణునకు
తెలిపెను.

మరునాటి ఉదయము కృష్ణుడు మృగయావ్యవదేశమున
రైవతకాద్రికేగి అటనుండి సాత్యకిప్రద్యుమ్న సహితుడై అమరావతి
కేగెను. కృష్ణుడు సాత్యకి గరుడుని అధిరోహింపగా, ప్రద్యుమ్న
డొకరథమెక్కి వారిననుసరించెను. వారు సందనమును ప్రవేశించిరి.
కృష్ణుడు పారిజాతమును వెకలించి గరుడునిపై నిడుకొని అమరావతికి
ప్రదక్షిణ మాచరింపసాగెను. ఈ సంగతిని వనపాలకులు ఇంద్రునకు
తెలిపిరి. ఇంద్రుడు జయంతుని, ప్రవరుడనునొక బ్రాహ్మణవీరుని
సహాయముగగొని విరావతారూఢుడై యుద్ధమున కరుదెంచెను. ఇంద్ర
కృష్ణులకు, ప్రద్యుమ్న జయంతులకు, సాత్యకి ప్రవరులకు యుద్ధ
మయ్యెను. ఇంద్రుడు గరుడుని పజ్జముతో పలుమార్లు కొట్టెను.
గరుడుడు వ్రేటునకొక ఈకను రాల్చెను. గరుడుడు ముక్కుతో
విదిలింపగా విరావతము పోయి పారియాత్ర పర్వతముపై పడెను.
కృష్ణుడు గరుడునితో పారియాత్రముపై వ్రాలగా గరుడుని భారము
నకు పారియాత్రముక్రంగిపోయి శాణపాదమాత్రమయ్యెను. కృష్ణుడు

గనుడుని ఆకాశమున నిలిపి, ప్రద్యుమ్నుని రై నతకాద్రికి పంపి దారుకసారధికమగు తన రథమును తెప్పించుకొనెను. మరల కొంత యుద్ధము జరిగిన పిమ్మట సూర్యాస్తమమయ్యెను. 'ఐరావతము అలసియున్నది గాన నేటికి యుద్ధము విరమించి, శేషటి యుదయము తిరిగి యుద్ధమారంభింత'మని చెప్పి కృష్ణుడు ఇంద్రుని పంపినై చెను.

వాటిరాత్రి కృష్ణుడు పారియాత్ర పర్వతముపై బిల్వోద కేశ్వరుడను ఈశ్వరుని పూజించెను. ఈశ్వరుడు 'నీకు పారిజాతము లభింపగల'దని వరమొసగి, 'షట్పురాసురులను రాక్షసులను నధించి దేవతలకు మేలుచేయు'మని కృష్ణునాదేశించెను. మరునాటి ఉదయము తిరిగి ఇంద్రదోపేంద్రులు యుద్ధసన్నద్ధులై నిలచిరి. ఇంతలో బృహస్పతి వలన ఈ వృత్తాంతమును తెలిసికొనిన అదితీకశ్యపులు అడ్డుపడి యుద్ధమును విరమింపజేసిరి. 'పారిజాతమును కొనిపోయి నీ భార్యలచే పుణ్యకవ్రతము నాచరింపజేసిన తరువాత, దానిని తిరిగి నందనమున తెచ్చి స్థాపింపు'మని అదితి కృష్ణునాదేశించెను. కృష్ణుడందులకంగీకరించెను. ఆరాత్రి త్రివిష్టసమున ఇంద్రున కతిథియై యుండి, మరునాడు సత్యకొరకై శచీదేవి యొసంగిన ఆభరణములు తాకొని కృష్ణుడు ద్వారక కరుదెంచెను. పారిజాత సౌరభావేశము వలన ద్వారకయందలి వికలాంగులు, రోగులు స్వస్థశరీరులైరి. వృద్ధులు తరుణులైరి.

సత్యభామ పుణ్యకవ్రతమాచరించెను. కృష్ణుని పారిజాత వృక్షమునకు కట్టివైచి నారదునకు దానమొసగెను. మరల నారదునకు ఒక కపిలధేనువును, వత్సమును, తిలకాంచనయుతమగు కృష్ణాజనము నొసంగి కృష్ణుని తిరిగి పొందెను. రుక్మిణ్యాది మహిషులును నారదుని వలన పుణ్యకవ్రతమాహత్మ్యమును తెలిసికొని తాము

కూడ ఆ ప్రతము వాచరించిరి. ఒక సంవత్సరమైన పిమ్మట కృష్ణుడు పారిజాతమును అమరావతికి గొనిపోయి దానిని నందనవనమున యథాస్థానమున పువఃప్రతిష్ఠించెను.

3. హ రి వి జ య ము

శివ శతాబ్ది వాడైన సర్వసేనుడు అను రాజకవి రచించిన హరివిజయమును ప్రాకృత కావ్యముతో కృష్ణుడు పారిజాతము నపహరించుటకు కారణము తన భార్య కోరిక తీర్చుటయే అను విషయము తొలిసారిగా కనిపించుచున్నదని 'ఆనందవర్ధన అభినవ గుప్తులు తెలిసియున్నారు. కావ్యమలభ్యమగుటచే ఇంతకంటె వివరములు తెలియవు.

4. విష్ణు పు రాణ ము

[పంచమాంశ, 29, 30, 31 అధ్యాయము]

కృష్ణుడు నరక వధానంతరము వాని చెరయందున్న పడు నారు వేలమంది కన్యలను ద్వారకకంపి, అదితికి కుండలముల నొసంగుటకై తాను సత్యాసహితుడై గరుడు నధిరోహించి అమరావతి కేగెను; ఇంద్రాదులచే సత్కృతుడై అదితినీ దర్శించి నమస్కరించి ఆమెకు కుండలములు సమర్పించెను. అదితి కృష్ణుని స్తుతించి సత్యా కృష్ణులను దీవించెను. పిదప శచీదేవి తన కతిథియైన సత్యభామను యథార్హముగా గౌరవింపదయ్యెను. పారిజాత పుష్పములతో తాను అలంకృతయగుచు 'మనుష్యకాంత యగుటచే సత్య ఈ దివ్యపుష్ప భారణకు అనర్హురాలని పలికెను. తరువాత సత్యాకృష్ణులు నందన విహారముచేయుచు పారిజాతవృక్షమును గాంచిరి. సత్యభామ తన సపత్నులకంటె తన ఆధిక్యము వెల్లడియగుటకై తనకా వృక్షము కావలెనని కోరెను. కృష్ణుడు దాని నుత్పాటించి గరుడునిపై

నుంచెను. ఇంతలో నందనవనపాలకు లరు దెంచి కృష్ణుని బెడరింప
సాగిరి. సత్య తానే వారికి తగుసమాధాన మొసంగి 'శచీదేవి తన
భర్త చేత పారిజాతమును విడిపించుకొనుగాక' యని పంతగించి
పలికెను. వనపాలకులు శచీదేవి కావ్యత్తాంతమును తెలిపిరి. ఆమె
ఇంద్రుని యుద్ధమునకై ప్రోత్సహించెను. ఇంద్రుడు దిక్పాలక సమే
తుడై వచ్చి కృష్ణునితో పోరాడెను. కృష్ణుని పరాక్రమము నెదుట
నిలువలేక సురవీరులు పారిపోయిరి. అంతట ఇంద్రుడు కృష్ణునిపై
వజ్రాయుధమును విసరెను. కృష్ణుడు దానిని సవితాసముగా పట్టి
వేసెను. తన ప్రధానాయుధము నిర్వీర్యమగుటతో పలాయన
పరాయణుడైన ఇంద్రుని సత్యభామ పరిహసించి, శచీదేవి గర్వము
నణచుటకే తానిట్లు గావింపవలసివచ్చినదని తెలిపి, పారిజాతమును
తిరిగి ఈజూపెను. కృష్ణుడు కూడ ఇంద్రుని తుమాపణకోరి వజ్ర
మును తిరిగి ఇచ్చివేసి పారిజాతమును కూడ ఈయజూపెను. కాని
దేవేంద్రుడు పారిజాతమును తిరిగి గైకొనక 'నీవు భూలోకము
నందుండునంత కాలము పారిజాతము కూడ భూమిపైననే ఉండగల
దని చెప్పెను.

కృష్ణుడు సత్యాపారిజాతసహితుడై ద్వారక కరు దెంచి
పారిజాతమును (సత్యా) గృహోద్యానమున ప్రతిష్ఠించెను. జను
లందరు పారిజాతమును గాంచి యానందించిరి. దానిని సమీపించిన
వారందరకు పూర్వజన్మస్మృతి కలిగెను.

తరువాత కృష్ణుడు ఏకకాలమున పదునారు వేలమంది
కన్యలను పెండ్లియై సుఖముగా నుండెను.

ధాగవతముందీ కథ సంగ్రహముగా మూడు స్లోకములలో
నున్నది. (X-గీ-౬-౩9-41) శచీకృతసత్యావమానము, సత్యా
గర్వోద్ధతోక్తులు ఇందులేవు.

5. పద్మపురాణము

ఉత్తరఖండము (-౨౭౬-74-111)

పద్మపురాణమున పారిజాతాపహరణ కథ పంగ్రహముగా ౩8 స్లోకములలో చెప్పబడియున్నది. ఇందలి కథ విష్ణుపురాణపు కథయే. సత్య నందనవనపాలురతో గర్వోద్ధతోక్తులు పలుకుటయు, పలాయమానుడగు ఇంద్రుని పరిహసించుటయు అను సంశయము లిందు లేవు. ఇంద్రుడు ఓటమి యనంతరము “దివ్యమహీరుహమును భూలోకమునకు గొనిపోవుట నీకు సంభావ్యమా?” అని కృష్ణుని ప్రశ్నింపగా. శచీదేవి సత్యకు గావించిన అనుమానమునకు ప్రతీకారముగ తానీషని చేయవలసివచ్చినదనియు, తాను సత్యకు పారిజాతమును వాగ్దానము గావించియుండుటచేత దానినిపుడు తిరిగి ఇంద్రున కొసంగుటకు వీలులేదనియు, తాను స్వర్గమునకేగిన పిమ్మట ఇంద్రుడు పారిజాతమును తిరిగి తీసికొని పోవచ్చుననియు కృష్ణుడుసమాధానము చెప్పినట్లు పద్మపురాణము చెప్పుచున్నది. మన కవులిరువురును చెప్పిన కథావిధానమును బట్టి వారు ఈ కథ ననుసరింపలేదనుట స్పష్టము.

6. భాగవతము (అధిక పాఠము)

‘విజయ ధ్వజోద్ధ’ (15వ శతాబ్దం-ఉత్తరార్థము) అను మాధ్వయతి భాగవతమునకు ‘పదరత్నావళి’ అను వ్యాఖ్యను రచించి యున్నారు. (1) వారు స్వీకరించిన భాగవత పాఠములో పారిజాతకథ

(1) “పదరత్నావళి” సహిత భాగవత హస్తలిఖిత ప్రతియొకటి తంజావూరు నరస్వతీమహల్ గ్రంథాలయములో Des. Cat. No. 9939గా ఉన్నది. అందలి దశమస్కంధ ఉత్తరభాగము 65, 66, 66 అధ్యాయములలో ఈ కథ కలదు.

3 అధ్యాయములుగా (65, 76, 67) 153 శ్లోకములలో విస్తరింపబడియున్నది. విష్ణుపురాణ మునందున్న విశేషాంశములన్నియు ఇందును చెప్పబడినవి. సత్యభామ శ్రీకృష్ణుని చేతనుండి శార్ఙ్గమును తీసికొని కొంతసేపు తానే దేవేంద్రునితో పోరాడినట్లు ఇంద్రాక నూతనాంశము కూడ చేరియున్నది. మనకవులిరువురు ఈనూతన కల్పనను స్వీకరించినవారు కాదు.

7. కార్తిక మహాత్మ్యము (1, 2 అధ్యాయములు)

‘వృద్ధపురాణము నందలి బ్రహ్మఖండాంతర్గత మయిన కార్తిక మహాత్మ్యము’ అని యొక గ్రంథముకలదు. ఇందు పారిజాతాపహరణానంతర వృత్తాంతమిట్లున్నది : పారిజాతమును కృష్ణుడు సత్యపెరటిలో నాటిన తరువాత ఆమె అతని నిట్లడిగినది ‘ఏ పూర్వపుణ్యముచేత అనితరలభ్యమైన పారిజాతము నాకు లభ్యమైనదో దయచేసి నాకు తెలుపుము’ అపుడు శ్రీకృష్ణుడు ఆమె పూర్వజన్మవృత్తాంతము నిట్లు తెలిపివాడు “కృతయుగాంతమున మాయాపురమున ఆత్రేయ గోత్రజుడు, సూర్యోపాసకుడునగు దేవవర్మ అను విప్రుడుండెను. అతడు తన ఏకైక కుమార్తెయగు గుణవతిని తన శిష్యుడైన చంద్రశర్మ కిచ్చి వివాహము గావించి కూతును, అట్లుని తనయింటనే యుంచుకొనెను. ఒకనాడు అడవిలో ఇడ్డనేకరణ గావించుచున్న మామఅల్లుండ నిరువురను ఒక రాక్షసుడు మ్రింగెను. వారికి వైకుంఠము లభించెను. పిదప గుణవతి వారికి అపరకర్మలు గావించి, కార్తికవ్రతములు గావించుచు వృద్ధురాలై గంగాలో స్నానము గావించువేళ మరణించెను. ఆమెకును వైకుంఠము లభించెను దేవశర్మయే సత్రాజిత్తుగను, గుణవతియే నీవుగను, చంద్రశర్మయే

అక్రూరుడుగను జన్మించియున్నారు. ఆ జన్మలో నీవు నా ఆలయ ప్రాంగణములో నాటిన తులసిమొక్కయే పారిజాతము” (2)

మన కవులిరువురును ఈ చిత్రమైన కథను చూచియుండరు అథవా చూచియున్నను దానికి తమ కావ్యములో స్థానమొసగుటకు బప్పరైరి.

8. బో జు డు (836 A. D. - 885 A. D.)

తన శృంగార ప్రకాశికలో ‘పారిజాతాపహరణము’ నుండి ఒక శ్లోకము నుదాహరించినాడు. ఆ కావ్యరచయిత ఎవరో తెలియదు. కావ్యమలభ్యము.

9. కవిరాజపండితుడు (1195 ప్రాంతము)

పారిజాతాపహరణము :

ఇతని నిజనామధేయము మాధవభట్టు. జయంతిపురమును పాలించిన కాదంబవంశీయుడైన కామదేవుని (1182 - 97) ఆస్థాన మందుండినవాడు. ఇతడు 10 సర్గలలో పారిజాతాపహరణ మహా కావ్యమును రచించియున్నాడు. (3)

కవిరాజపండితుడు విష్ణుపురాణోక్తకథనే అనుసరించినాడు. అతడు వర్ణనల పెంపకము గావించినాడే గాని కథలో చెప్పదగిన చేర్పులను గాని మార్పులనుగాని చేసియుండలేదు. సత్యాకృష్టాలు

(2) ఈ కార్తిక మహాత్మ్యపు వ్రాత ప్రతియొకటి తంజావూరు సరస్వతీమహల్ లైబ్రరీలో Des. Cat. No. 9597 గా నున్నది.

(3) ఈ గ్రంథపు శిథిలహస్తలిఖిత ప్రతియొకటి మదరాసు ప్రాచ్య లిఖిత గ్రంథాలయమున R. No. 2961 గా నున్నది.

అమరావతిలో ఒకరోజు నిద్రించినట్లు కవిరాజపండితుని కల్పన. రేవ సర్గ సంతటిని ఆక్రమించిన సూర్యాస్తమయ, అంధకార, చంద్రోదయ, సూర్యోదయ వర్ణనలకు అవకాశము కలిగించుకొనుటకై అతడీ పెంపకము గావించియున్నాడు.

రుద్రభట్టు కవిరాజపండితుని గ్రంథమును చూచియున్నట్లు లేదు. గరుడునిపై నెక్కి అమరావతి కేగుచు వియత్పథము నుండి భూమిని సత్యకు చూపుచు కృష్ణుడు 'ఈ విశ్వమంతయు నా సృష్టియే' అని చెప్పినట్లు రుద్రభట్టుక పద్యమును వ్రాసియున్నాడు. ఈ పద్యమునకు స్ఫూర్తిని రుద్రభట్టు కవిరాజు కావ్యమున ప్రథమ సర్గాంతమున గల 'కృష్ణుడు సత్యకు భూమిని చూపి వర్ణించు' సందర్భము నుండి పొంది యుండునను ఊహకు అవకాశము కలదు. కాని కవిరాజు కావించిన వర్ణనలలో దేనిని గాని రుద్రభట్టు స్వీకరింపలేదు. రుద్రభట్టు కృష్ణునిచే చెప్పించిన 'ఈ విశ్వమంతయు నా సృష్టియే' అను భావము కవిరాజు కావ్యములో లేదు. అందుచే ఆ పద్యము రుద్రభట్టు సొంతకల్పనయే యనియు, అతడు కవిరాజు కావ్యమును చూచియుండడనియు నమ్మవలసియున్నది.

తిమ్మన తన కావ్యమునకు ఇతివృత్తమును హరివంశ విష్ణు పురాణములనుండి గైకొనినను, వర్ణనలకు స్ఫూర్తిని ఈ కవిరాజ పండితుని గ్రంథము నుండియే పొందియున్నట్లు తోచుచున్నది. కథ ఎత్తుగడలోనే ఇరువురికి స్పష్టమగు పోలిక కనుపించుచున్నది. 'హరి నరకాసురుం గెలిచి.....' (1 శీ7) అనుచు తిమ్మన కథను ప్రారంభించినాడు. కవిరాజ పండితుని కథా ప్రారంభము కూడ సరిగ నట్లే యున్నది. ఆతని కావ్యమందలి తొలి శ్లోకమిది :

‘అథాజభూమశా భువనైక భీమం విజిత్య భౌమం సహసత్యభామః
సురప్రసూతిం మణికుండలాభ్యాం దేవీం పరిష్కర్తుమియేష శౌరిః’

(I 1)

శ్రీకృష్ణుడు సత్యకు మేరువును, అమరావతిని చూపి
నర్జించుట, అమరావతీ పౌరకాంతలు నగర ప్రవేశముచేయు కృష్ణుని
గవాక్షముల నుండి చూచుట, వారి విభ్రమచేష్టలు, సత్యాకృష్ణుల
నందనవన విహారము, జలక్రీడ-అన్నియు తిమ్మన గ్రంథములా నున్న
స్థానముననే ఈ కావ్యము నందును కలవు. సూర్యాస్తమయ,
అంధకార, చంద్రోదయ, నిద్రావర్ణనలు, వైతాళికుల ప్రభాత గీత
ములు కూడ తిమ్మన గ్రంథములో వలె ఇందును ఒకే తావున చేయ
బడినవి. ఐన తిమ్మన గ్రంథములో ఈ వర్ణనలు కృష్ణుని అమరావతీ
యాత్రకు క్రిందటిరాత్రి ద్వారకలో చేయబడగా, కవిరాజుకావ్య
ములో అమరావతిలో సత్యాకృష్ణులు విడిసిన నాటిరాత్రి చేయ
బడినవి. కవిరాజు అనుసరించిన కథాప్రణాళికలో దానికి అంతకంటె
స్థానము లేదు. తిమ్మన ప్రయాణమునకు పూర్వపురాత్రి వర్ణనలు
(II 29-76) విపులముగా చేసి, తరువాతి రాత్రి వర్ణనను సంగ్రహ
ముగ (IV 42-49) చేసినాడు.

తిమ్మన వర్ణనాంశములకును, వర్ణన విధానమునకును కవి
రాజునుండి స్ఫూర్తిని పొందియున్నను, అతని భావములను గాని,
కల్పనలను గాని గ్రహింపక అన్నింటివి తన సొంతములనే కూర్చు
కొనినాడు. ఐనను ఒకటి రెండుతావుల కొంత భావసామ్యము
గోచరించుచున్నది.

1) కృష్ణునకు ఇంద్రుడు స్వాగతము చెప్పు సందర్భమున
కవిరాజుట్లు ఉత్పేక్షను కూర్చినాడు :

“వికీర్యమాణాంబుజ పత్ర విభ్రమైః
విలోచనై రచ్యుత మర్చయన్నివ”. (III సర్గ.)

తీమ్మన కూడ ఇదే భావమును చెప్పియున్నాడు :

“... .. అంచితా
మోదవికాసవన్నయన ముగ్ధసరోరుహపంక్తిః బూజల
త్యాదరలీలః జేయునమరాధిపు.....” (III 6)

2) ఇల్లదుడును కృష్ణుడును కాగిలించుకొనుట హరివంశ
విష్ణుపురాణములలో చెప్పబడలేదు. కవిరాజు చెప్పియున్నాడు :

“ద్వయేన దోర్నో ర్జగ్మహే జగత్పతిం
ససంభ్రమం జంభనిషాదనో ముదా” (III సర్గ)

తీమ్మన కూడ ఈ కాగిటిని చెప్పినాడు :

“ఆదనుజాపహర్తయు... అమరాధిపుఁగఁగిటఁజేర్చె”
(III 6)

3) సత్యాకృష్ణులు దర్శించువేళకు అదితి మునిపత్నులచే
సేవింపబడుచున్నదని కవిరాజు చెప్పుచున్నాడు.

“తత్రాను సృత్తి చతురై ర్మునిబృందదారైః
ప్రస్తూయమాన బహుపుణ్య కథావినోదైః
ఆనేవ్యమానచరణా మరణిరి సురాణాం
ప్రత్యర్ప్య కుండలయుగం ప్రణనామ శౌరిః” (III సర్గ)

హరివంశ విష్ణుపురాణములలో లేని ఈ మునిపత్నుల
సేవను తీమ్మన కూడ చెప్పినాడు.

“పనిఁబూని యంతంత వినయావనతేవృత్తి
సత్పత్తి కాంతలు సంచరింప” (III 24)

కవిరాజు కల్పించిన 'కథావినోదము' కొరకై తిమ్మన సరస్వతీదేవిని కొనివచ్చినాడు.

“పార్శ్వభాగంబునఁ బంకేరుహాసను
కామిసీరత్నంబు కతలుసెప్ప”

అదితని కవిరాజు 'సురాణాం అరణిం' అని వర్ణించినాడు. తిమ్మన కూడ 'అమరమాక్తికశుక్తి' అని దాదాపు ఆదే భావమును వెల్లడించినాడు.

4) అదితి కొసంగవలసిన కుండలములను కృష్ణుడు భద్రముగా ఉత్తరీయపు కొంగున ముడివైచికొని తెచ్చినాడని కవిరాజు కల్పన :

“బద్ధగ్రన్థి సుచిరవిరహాత్ కించిదాసార్వపాలిం (?)
ప్రత్యాముక్తం.....తాటంకయుగ్మం.” (III సర్గ)

తిమ్మన కూడా ఇట్లే చెప్పియున్నాడు.

“...భామనిశాటాహృత కుండల ద్వయము నాత్మస్వర్ణ చేల్కాగ్రబం
ధనమునీడ్చి యొసంగ..... (III 25)

5) కవిరాజు కూర్చిన వైతాళిక గీతములలో నొకటిట్లున్నది :

ఏషోదరోచ్చ్వసిత కుట్కల జాలమాగైః
అంభోజినీ సృజతి సంప్రతి భృంగమాలాం
రాత్రే రతీత ఘటికాగణనాయ పూర్వం
పుంజీ కృతామివ పురందర నీలమాలామ్. (VI సర్గ)

తిమ్మన కూర్చిన వైతాళిక గీతములలో నొకటిట్లున్నది :

“కమ్మ కస్తూరి గుళికలు తమ్మిలేదు
నిదురమంపునఁ బుక్కిట నించిమేలు
కాంచి వేకువనుమిసెనాఁ గమలముకుళ
కోటరంబుల నెలదేఁటికొదమలెగసె”

(II 64)

కమలమును స్త్రీగా చెప్పువరకును, అందుండి తేంట్లు బయట పడుచున్న వన్నంతవరకును ఇరువురకును భావసామ్యము కలదు. అపైన గల ఉత్పేక్షలు భిన్నములు.

6) పారిజాతోత్పాటనమును కవిరాజిట్లు వర్ణించినాడు :

“నివీడ్య దోర్భాస్యం దృఢమాంసలాభ్యాం

గోవర్ధనోన్మూలన శిష్యతాభ్యాం

పురేవ కంసద్విష దన్తకాండం

శౌరిక్షీసముర్వీరుహజ్జహార.”

(VII సర్గ)

తిమ్మన కూడ ఈ సందర్భమున గోవర్ధనోన్మూలనమును స్మరించినాడు.

“... .. పారిజాతేధరణిజాతంబు గోవర్ధనో

ధరణ ప్రస్తుతమైన హస్తముననుత్పాటించి...” (IV 53)

కంస ద్విషదంత కాంక్షోత్పాటనమును తిమ్మన స్మరింపలేదు.

ఇట్టివే మరికొన్ని భావసామ్యములు కూడ కలవు. కనుక తిమ్మన ఈ కవిరాజపండితుని గ్రంథముచే వర్ణనలకు స్ఫూర్తిని పొందియుండునని నమ్మవలగుచున్నది.

10. నారాయణ పండితుడు (1250 - 1350)

(పారిజాతహరణము) (4)

ఇతడు యమకభూయిష్టమును, అతిజటిలమునైన శైలిలో ‘పారిజాతహరణము’ అను మూడాశ్వాసముల కావ్యమురచించినాడు. ఇతడును విష్ణుపురాణకథనే అనుసరించినాడు. యమకచమత్కృతి

(4) ఈ గ్రంథము పూనాలో ముద్రితమైనదట. దీనికి టీకమాత్రము గల యొక శిథిలతాళపత్ర ప్రతి మదరాసు ప్రాచ్యలిఖిత గ్రంథాలయమున D 11860 గా నున్నది;

యున్నంతగా కథావర్ణనా చనుత్కృతిలేని ఈ క్లిష్టకావ్య ప్రభావము రుద్రభట్ట తిమ్మనలపై ఏమియునున్నట్లు కన్పట్టదు.

11. ఉమాపతి ఉపాధ్యాయ

(పారిజాతహరణము) (5)

ఇతడు హిందూపతి హరిహరుని (1304-1324) ఆస్థానకవి. మైథిలీ సంస్కృత మిశ్రభాషలో పారిజాతహరణమును ఏకాంక నాటికను రచించియున్నాడు. రుక్మిణీ మందిరమునకు నారదాగమనముతో కథను ప్రారంభించి పుణ్యకవ్రతముతో ముగించియున్నాడు.

రుక్మిణికి కృష్ణునిచే నారదుడు పారిజాతము నిప్పించు సమయమున అచటికి స్వయముగ సత్యయే అరుదెంచి చూచి, అలుకతో మరలిపోయినదని ఇతడు కల్పించినాడు. కోపాగారమున పవళించిన సత్యకు కృష్ణుడు పాదసంవాహన గావించును. సత్యా పాదప్రహారము లేదు. హరివంశములోవలె ఇందు సత్య తపస్సునకై కృష్ణుని అనుజ్ఞను కోరదు. పారిజాతమును తెచ్చి యొసంగనిచో చనిపోవుదు నని బెదిరించును. తరువాత హరివంశమందు వలెనే నారదదాత్యము, ఇంద్రతిరస్కృతి కలవు. శ్రీకృష్ణుడు సాత్యకి ప్రద్యుమ్నసహితుడై గాక అర్జునసహితుడై అమరావతిపైకి దండెత్తిపోయి, ఇంద్రుని ఓడించి పారిజాతమును గైకొనివచ్చును. చివరకు సత్యతో బాటుగ సుభద్ర కూడ పుణ్యకవ్రతము నాచరించును. ఇవి ఈతడు గావించిన నూత్నకల్పనలు. శ్రీకృష్ణుని మూల్యముగ సత్య నారదునకు గోవు నొసంగినట్లు గల హరివంశ కథాంశమునే ఇతడును చెప్పినాడు.

(5) Journal of the Bihar and Orissa Research Society, 1917 మార్చి సంచికలో Sir George Grierson K. C. I. E.

గారి ఆంగ్లానువాదముతో ప్రకటింపబడినది.

ఉమాపతి రుద్రభట్టునకు ఆనంతరికుడు. కనుక ఈతనిని రుద్రభట్టు అనుసరించు ప్రశ్నయే లేదు. ఈతడు రుద్రభట్టును అనుసరించిన సూదనలు కూడ కానరావు.

సత్య చనిపోవుదునవి బెడరించుట, కృష్ణుడు సత్యకు పాద సంవాహనము గావించుట అను అంశములలో తిచ్చిన కావ్యమునకీ నాటికతో అల్పమైన భావచ్ఛాయాసామ్యము గోచరించుచున్నది. కావి అంతమాత్రమున తిమ్మన ఈ నాటిక ననుసరించినాడని చెప్పలేము. మైథిలీ మిశ్రితమైన ఈ నాటికను తిమ్మన చదివియుండు అనకాశము తక్కువ. అత్యల్పమైన ఈ భావసామ్యమునకు 'సంవాదిన్యోమేధావినాం బుద్ధయః' అనునదే కారణము కావచ్చును.

12. క వి క ర్త వూ రు డు

(పారిజాతహరణము) (6)

ఇతని కాలము స్పష్టముగ తెలియదు. కాని 1498 లో హుసేన్ షా వలన నాశనము గావించబడిన కామాట పట్టణమైన భవము నీశుడు ప్రశంసించుటచే అంతకు పూర్వమే ఈ కావ్యరచన జరిగియుండునని ఊహింపబడుచున్నది. ఇతడు 'పారిజాతహరణము'ను 18 సర్గల మహాకావ్యముగా రచించినాడు. ఇతడును హరివంశకథనే చాలావరకు అనుసరించినాడు.

కృష్ణునకు యుద్ధములో పోయకుడుగ అర్జునుని చెప్పుచున్న ఈ కావ్యముపై ఉమాపతి ఉపాధ్యాయుల నాటిక ప్రభావము

(6) ఈ కావ్యమును దర్భాంగలోని Mithila Institute of Post-Graduate studies and Research in Snaskrit Learning వారు 1956లో ప్రకటించినారు.

కలదనునది స్పష్టము. కృష్ణుడు అమరావతిపైకి నౌకాసైన్య సమేతుడై దాడివెడలినాడనునది కవికర్త పూరుని కల్పనలలోని కెల్ల ప్రధానమైనది. పారిజాతమును కోరుమని నారదుడే సత్యను ప్రోత్సహించుట, సాత్యకి దాత్యము, హరివంశమందలి అదితి కశ్యపులకు మారుగ బ్రహ్మాదులు అడ్డుపడి ఇంద్రోపేందుల యుద్ధమును నివారించుట అనునవి ఈతడు చేసిన ఇతరకల్పనలు.

రుద్రభట్ట తిమ్మనల పద్యములతో భావసామ్యము గల స్లోకములు ఈ కావ్యములో చాలా కనుపించును. అంతమాత్రము చేత రుద్రభట్ట కావ్యమును కవికర్త పూరుడనుసరించెనని గాని, లేక ఇతని కావ్యమును తిమ్మన అనుసరించెనని భావింపనక్కరలేదు. ఏలయనగా ఈ కావ్యత్రయమునకును సామాన్యములైన ఈ భావముల కన్నికట్కిని మూలములు హరివంశములో కలవు.

13. గోపాలదాసు (పారిజాతహరణము) (7)

‘ఛందోమంజరి’ని రచించిన ‘గంగాదాసు’ తన తండ్రియైన గోపాలదాసు పారిజాతహరణ నాటకమును రచించినాడని తెలుపుకొనినాడు. కాని గ్రంథము అలభ్యము.

14. దివాకరుడు (పారిజాతహరణము) (8)

ఇతడు మొదట ప్రతాపరుద్రగజపతి ఆస్థానము నందును, తరువాత శ్రీ కృష్ణవేవరాయల ఆస్థానమందును ఉండినవాడు.

(7) M. Krishnamachariar, History of Classical Sanskrit Literature - Para 234.

(8) పై వలెనే

ప్రతాపరుద్రునిచేత 'కవిచంద్రరాయ' అను బిరుదమును పొందిన వాడు. ఇతడును ఒక 'పారిజాతహరణ' నాటకమును సంస్కృతములో రచించినాడట. ప్రస్తుతము గ్రంథము అలభ్యము. ఇతడు ప్రతాపరుద్రగజపతి కుమార్తెయైన అన్నపూర్ణాదేవి అరణ్యపు కవిగనే కృష్ణదేవరాయల కొలువును ప్రవేశించియుండునని ఊహించుట సంభావ్యముగ నున్నది. అనగ రాయల కటకవిజయము పూర్తియైన తరువాతనే ఇతడు రాయల కొలువులో ప్రవేశించుటయు, ఈ నాటకమును రచించుట జరిగియుండవలెను. తిమ్మన కావ్యము కటక విజయము పూర్తికాక పూర్వమే రచింపబడినదని కాలనిర్ణయము గావించియున్నాము. (చూపుట (9) అయినచో ఈ దివాకరుని కృతి తిమ్మన కావ్యమునకు సంస్కృత నాటకీకరణమై యుండునని ఊహించుట సత్యదూరముకాబోదు.

15. శ్రీ కృష్ణదేవరాయలు - సత్యవధూప్రీతసము

తిమ్మన కాశ్రయదాతయైన ఈ ఆంధ్రభోజుడు తాను 'సత్యవధూప్రీతసము'ను గ్రంథమును రచించియున్నట్లు ఆముక్తమాల్యదాపీఠిక (1, 13)లో చెప్పికొనియున్నాడు. పేరునుబట్టి అది పారిజాతహరణకథయేయైయుండునని ఊహింపవలగుచున్నది. గ్రంథమలభ్యమగుటచే ఊహయే శరణ్యము. రాయలకు పారిజాతహరణ కథపై మిక్కిలి ప్రీతికలదనుటకు ఆముక్తమాల్యదయందలి ఈ క్రింది పద్యము తార్కాణ. ఇది గోదాదేవితో ఆమె చెలికత్తెలు పలుకుమాట :

'దివిజద్రు ప్రసవంబు గాంచిన సపత్నిం జూచి చూపోవకం
తవు జిల్లుంబనియంత సేసి మది నీర్వ్యాక్రోధముల్నందడిం
ప విరింబోక ద్రుమంబుగై కొని పతిన్మందన్నమానెల్లఁ దే
నవధింబెట్టిన సత్యవీవహహ కాదా భామినీ-నావుడున్ (V74)

ఈ మాటకు ద్రాచిడప్రబంధమునగాని, దివ్యసూరి చరిత్రమున గాని ఆధారము లేదు. మరియొకసారి కూడ రాయలు, '...గోత్రభిద్దు) మహరిదోశ్చండి మోత్పులకీ కృతాంగక సత్య...' (IV 288) అని ప్రయోగించియున్నాడు. తిమ్మన చిత్రించిన సత్యాపాత్ర సౌందర్యమునకు ముగ్ధుడైన రాయలీకల్పన గావించియుండును. 'సత్యావధూప్రీణనము' తిమ్మన కావ్యమునకు సంస్కృతీకరణమే యైయుండువని కూడ ఊహింపదగియున్నది. 'సత్యావధూప్రీణన' రచనా కాలమును గురించి మనకు ఇతమిత్థమని తెలియదు. కనుక రాయల కావ్యమే పూర్వరచనయై, తిమ్మన కావ్యమే దానికి అనువాదమో, అనుసరణమో యైయుండరాదాయని ప్రశ్న ఉదయించు అవకాశము లేకపోలేదు. కాని తిమ్మన తన ప్రభుని కావ్యమునే అనువదించియున్నచో అ విషయమును తప్పక చెప్పియుండెడివాడు. కృష్ణరాయలకే అంకితము గావింపబడిన పారిజాతాహరణ కావ్యములో అట్టి ప్రశంస తప్పక యుండెడిది. తిమ్మన అట్లు తెలిపి యుండకపోవుటచే రాయల కావ్యము కంటె తిమ్మనదే ముందరి రచనయనియే ఊహింపవలసియున్నది. కవితామాధుర్యమును బట్టియే గాక తన కాపురము నందలి కలతను పరిష్కరించుటకు కారణభూత మగుటచేత కూడ రాయలకీ కావ్యముపై ప్రత్యేకాభిమానమేర్పడి యుండును. కనుకనే ఈ 'అమ్మ తెచ్చిన విద్వాంసుని' (ఆముక్తమాల్యద (IV 69) కావ్యమును తాను స్వయముగ శ్రవ్యకావ్యముగ సంస్కృతీకరించి, తన ఆస్థాన కవియైన దివాకరునిచే దృశ్యకావ్యముగ సంస్కృతీకరణము గావింపజేసి యుండునని నమ్మదగియున్నది.

16. ర ఘు నా థ నా య కు డు - పారిజాతహరణము

ఇతడు తంజాపురము నేలిన (1600 - 1631) మరియొక శ్రీకృష్ణదేవతాయలు. ఈతడు ఆశువుగా పారిజాతహరణ కావ్య

మును చెప్పి తండ్రిచే కనకాభిషేకము చేయించుకొనినాడట, దానిని వ్రాయుటకు వ్రాయసగౌడకు చేతనైనది కాదట, ⁹ మన దురదృష్టవశమున ఈ విద్వత్ప్రభుని కావ్యము కూడ నష్టమైనది.

17. కృష్ణార్జున - నైషధపారిజాతము

ఇతడు రఘునాథనాయకుని ఆస్థానకవి. ఇతడు తెలుగులో రచించిన నైషధపారిజాతీయమును ద్వ్యర్థికావ్యావతారికలో తానది వరకే మరియొక నైషధ పారిజాతీయమును రచించినట్లు చెప్పి యున్నాడు. అందుచేత అది అతడు సంస్కృతములో రచించినదై యుండునని ఒక ఊహ కలదు. గ్రంథమలభ్యము.

18. నవల్పాకం తాతాచార్య - పారిజాతహరణము

ఇతడు రఘునాథ నాయకుని గురువు. ఇతడు 5 ఆంకము లలో 'పారిజాతహరణ' నాటకమును రచించినాడు. ¹⁰ ఆ నాటక ప్రణాళిక ఇది :

ప్రథమాంకము : విష్ణుభ్రమలో నారదుడు ప్రవేశించుచునే 'భూమండలం యుద్ధసరికులం భూయాత్' అని ప్రార్థన చేయును. కృష్ణునకును ఇంద్రునకును యుద్ధము కల్పింపవలెనని అతడు ఆలో

9 ఇది సంస్కృత కావ్యమేనా అనునది సందేహము. కృష్ణమాచారి మాత్రము ఇది సంస్కృతమేననుచున్నాడు.

చూ. History of Sanskrit Literature P. 237

10 తంజావూరు సరస్వతీమహల్ లైబ్రరీ షర్నల్ సంపుటి IX సంచికలు 1-5 లలో ప్రకటింపబడినది.

చించుచుండునంతలో పారిజాతహరణము వలన యుద్ధము సంభవింప గలదని అశరీరవాణి పలుకును. బహుకాంతా వల్లభుడైన కృష్ణునకు ఒక్క పారిజాతపుష్పము నొసంగి కలహబీజమును నాటవచ్చునని అనుకొనుచుండునంతలో కృష్ణుడు రుక్మిణితో జూదమాడి సర్వస్వమును ఓడిపోయి, రుక్మిణీ మనోరథ పూరణమును పందెముగా నొడ్డి మరల ఓడిపోయియున్నట్లు కృష్ణుని తాంబూలకరండ వాహిని వలన తెలిసికొనును.

అంకములో నారదుడు కృష్ణుని కొక పారిజాతపుష్పమును సమర్పించును. కృష్ణుడు సత్యభామను తలచుకొని భయపడుచు, ఒకే పుష్పమును తెచ్చియిచ్చిన నారదుని లోలోపల శపించుకొనుచు, పందెము గెలుచుకొనియున్న రుక్మిణికి పుష్పము నొసగును. కొంత హాస్యప్రసంగము నడచిన పిమ్మట నారదుడు మాధ్యందిన స్నానపు నెపమున సత్యభామకు కోపము తెప్పించుటకై బయలుదేరును.

ద్వితీయాంకము : కృష్ణుడు సత్య ఇంటికి వచ్చుచు దారిలో సత్యాకరండవాహినియగు మదనమంజరి వలన సత్యాక్రోధ వృత్తాంతమును తెలిసికొని ప్రమదవన లతామండపములో మాలతి, మాధవి అను చెలికత్తెలచే శుశ్రూషింప బడుచున్న సత్యును శాంతింప జేయుటకై విదూషక సహితుడై బయలుదేరును.

సత్య తన చెలికత్తెలతో చేయు సంభాషణను విదూషక సహితుడైన కృష్ణుడు పొదరింట దాగియుండి వినుచుండును. సత్య తన పూర్వ ప్రణయ గాథలను స్మరించుచు సపత్నీనింద చేయును. ప్రసంగమున చెలి 'మాధవ' నామస్మరణ గావింపగానే కృష్ణుడు వారి యెదుటకు వచ్చును. ఆమె కోపకారణమును గ్రహించిన కృష్ణుడు రుక్మిణి యొద్ద నుండి పుష్పమును తెచ్చియిత్తుననును. సపత్నీ ఆముక్త పుష్పదాన ప్రసంగ కుపితయైన సత్య ముఖమును వస్త్రాచ్ఛాదితము

గావించుకొని సకుచోత్కంపముగా రోదించును; కృష్ణుడౌమెను
కౌగిట జేర్చికొని పారిజాత వృక్షమునే తేచ్చియిత్తునని వాగ్దానము
చేయును. సత్య శాంతించును. ఇంతలో కరిచుకి యరు దెంచి
'మహర్షులు తమ దర్శనార్థము వేచియున్నా'రని కృష్ణునకు తెలుపును.

శృణోమాంకము : కృష్ణుడు మునుల వలన నరకుని దుండగ
ములు తెలిసికొని నరకవధను వాగ్దానము చేసి వారిని పంపివేయును.
ఇంతలో నరకుని చెరలోనున్న యువతులచే పంపబడిన 'రాజహంసు'
డను దూత వారి సందేశ పుత్రికను చిత్రపటములను తెచ్చియిచ్చును.
కృష్ణుడు మోహవిష్టుడగును. ఇంతలో మాధవి వచ్చి వెంటనే పారి
జాతమును తేనెందుకు సత్య పంపిన ఉపాలంభన పుత్రిక నొసంగును.
అంతలో సత్య స్వయముగనే వచ్చి తొందరచేయును. వెంటనే
కృష్ణుడు సత్యాసహితుడై ప్రాగ్జోతిషమున కేగుటకు నిర్ణయించుకొని
నౌకాపై న్యపు ఏర్పాటున కాజ్ఞయొసంగును. ఒక నౌకలో సత్యా
కృష్ణులు, విదూషకుడు నరకుని నగరమును చేరి సముద్రతీరమున
విశ్రమింతురు.

చతుర్థాంకము : కృష్ణ నరకుల యుద్ధమును లంబకేశ,
లంబాధర, శూర్పకర్ణులను రాక్షసులు వర్ణించుచుచుందురు. కృష్ణుడు
నరకుని సంహరించును. దేవతలు కృష్ణుని స్తుతింతురు. కృష్ణుడు
నరకుని చెరయందలి యువతులను విడుదల గావించును.

పంచమాంకము : గరుడునిపై సత్యాకృష్ణులును, మాయా
రథముపై ప్రహ్యమును అమరావతికేగి, ఇంద్రుని ఓడించి పారి
జాత సహితులై తిరిగివచ్చుచుందురు. ద్వారకకు చేరి కృష్ణుడు
రాజకన్యలను పెండ్లియై నారదునిచే స్తుతింపబడును.

విష్ణుపురాణ హరివంశ కథలను సమన్వయపరచుటకు చేసిన
ఒక ప్రయత్నము ఈ కథాప్రణాళికలో కనుపించుచున్నది. నరక

సంహారమునకై వగుచున్న కృష్ణుని సత్యభామ అనుసరింప నేల ? అను ప్రశ్నకు కూడ ఈ కథాప్రణాళిక చక్కని సమాధానము నొసగుచున్నది. నరకుని చెరలోనున్న రాజకన్యలు కృష్ణునకు ప్రణయ సందేశమును పంపుట. ఆ సందేశవాహకుని పేరు 'రాజహంసు'డగుడ స్పష్టముగ కృష్ణాధ్వరి 'నైషధపారిజాతీయ' ద్వ్యర్థి కావ్య ప్రభావమే. సత్యాకృష్ణులు నరకునిపై దాడివెడలి నాకాయానము గావించుట కవికర్త పూరుని కావ్యప్రభావము కావచ్చును. ఇక విదూషక సహిత డైన కృష్ణుడు పొదలమాటున దాగియుండి సత్య తన చెలులతో గావించు సంభాషణను వినుచుండుట, 'మాధవ' వామస్మరణముతో వారి యెదుటకు ప్రవేశించుట వసుచరిత్ర ప్రభావమును సూచించుచున్నవి. సత్య చెలికత్తెయైన 'మాధవి' పేరు వలన ఆప్పటికే కూచి పూడి భాగవతుల భామాకలాపము బహుళవ్యాప్తినందినట్లు తెలియుచున్నది. తిమ్మన కావ్య ప్రభావమీనాటకముపై స్పష్టముగ కనుపించుచున్నది.

ముఖ్యముగా నారదుడు వచ్చువేళకు కృష్ణుడు రుక్మిణితో జూడమాడుచుండెనను కల్పన తిక్కునదే.

తిమ్మన పద్యములకు కొన్నింటికి భావసామ్యము గల శ్లోకములను గూడ ఈ నాటకమున గుర్తింపగలము.

సత్య కృష్ణునితోడి తన ప్రణయ గాథలను స్మరించుచు ఇట్లనుచున్నది :

“నీలస్తంభ నిలీనో ఘనాంధకారే గూహన వివరే
యద్గ్రహితో ఝటితి మయా మమ కరసంస్పర్శ రోమహర్షైః”

(2వ అంకము)

పై శ్లోకమునకు స్ఫూర్తి నొసగినది తిమ్మన సీసపద్యపాదము.

“కృతకాద్రి కందరాకేళీ నిగూహన
వేళాపరస్పరాన్వేషణములు.” (పారి. I 95)

గూహన, నిగూహన శబ్దముల సామ్యము గూడ గమనింప
దగినది. ఇదే సందర్భమందలి మరియొక శ్లోకము :

“పాదాహతావపి మమైవ పదప్రమాద
మాశంక్య యేన పదసంవహనం కృతం యత్
తస్మామతి త్రపయతే సఖి, తస్య దాసీ
హదాభిఘాత సుఖితా (?) సవిధే పరాసాం.”

పై శ్లోకము నందలి ‘పాదాహతి’ ప్రసంగమునకు మూలము
ప్రసిద్ధమగు ‘జలజాతాసన...’ పద్యమేననుట సృష్టము. ఇక కృష్ణ
కృత సత్యాపాద సంవహనమునకు స్ఫూర్తి నొసగినది ‘నను భవదీయ
దాసుని...’ అను పద్యమందలి ‘నీపద పల్లవంబు ... నొచ్చునంచునే
ననియెద...’ అను కృష్ణుని వాక్యమే.

‘అహో తస్యా రుక్మిణ్యా మాయా’ అను సత్యావాక్యము
‘మరచెనో గాక రుక్మిణిమాయఁ దగిలి’ అను పద్యపాదపు
ప్రతిధ్వనియే.

తన కోపకారణమును అభిమానవతియైన సత్యవాచ్యముగ
చెప్పక -

“పారిజాత పరిమలాధివాసి తే అన్యప్రసంగాసహనే తస్మిన్నేవ గృహే”

అని పారిజాతనామ గ్రహణము చేసి వ్యంగ్యముగానూచిం
చును. ఈ నేర్పు తిమ్మన కూర్పు నందలి -

‘...ఇపుడు నీవిటు వచ్చుట పారిజాతవా

సనఁబ్రకటించి నాకు నెకసక్కెము నేయన కాదె ?

‘చెప్పమా’ (I 128)

అను పద్యభాగము నుండి నేర్చుకొనినదే.

విజయనగరమున విరిసిన తిమ్మనగారి పారిజాతపు పరిమళములు తంజనగరమున ఎట్లు గుబాళించినవో తెలిపికొనుటకు ఈ రాజగురు రచిత నాటకమొక చక్కని తార్కాణము.

19. దిట్టకవి (వెణుకుదురుపల్లి) విశ్వనాథం (పారిజాతహరణము)

17 వ శనాద్ది ప్రారంభమున పెద్దాపుర ప్రాంతమున నివసించిన ఇతడు సంస్కృతములో నొక పారిజాతాపహరణ కావ్యమును రచించినాడట. ¹¹ కావ్యమలభ్యమైనను ఆంధ్రుడైన ఇతడు రచించిన కావ్యముపై తిమ్మన కావ్యస్రభావము అధికముగనే యుండి యుండునని యూహించుట సత్యదూరము కాబోదు.

20. శేషకృష్ణ - పారిజాతహరణము

రాజా తోడర్మల్ కుమారుడైన గోవర్ధనధారికి అశ్రితుడగుటచే ఇతడు 16, 17 శతాబ్దాల సంధికాల మందలివాడు. కాళీనగర వివాపి. సుప్రసిద్ధుడైన భట్టోజీ దీక్షితుడీతని శిష్యుడు. అన్నంభట్టు, జగన్నాథపండితరాయలు ఈ శేషకృష్ణుని కుమారుడైన శేషవీరేశ్వరుని శిష్యులు. శేషకృష్ణుడు 5 ఆశ్వాసముల కావ్యముగా పారిజాతహరణమును రచించియున్నాడు. ¹² రుక్మిణీవ్రత ప్రభృతి సత్యా పుణ్యకవ్రత పర్యంతము గల హరివంశకథను ఈతడు తుచ తప్పకుండ అనుసరించినాడు. బిల్వదకేశ్వర పూజా పృథ్వాంతము మాత్రము చెప్పలేదు. సత్యామాన ఘట్టములో చాలభాగము రుద్రభట్టు తిమ్మనల కావ్యములతో భావసామ్యము కలిగియుండుటచే ఆ

11 ఆరుద్ర - సమగ్ర ఆంధ్రసాహిత్యం. X Vol. పుట 224

12 ఇది చొఖంబా పబ్లికేషన్స్. వారణాసివారిచే ప్రకటించబడినది.

కావ్యముల ప్రభావము ఈ కావ్యముపై గలదని భ్రమ కలిగించు అనకాశము కలదు. కాని మూలమగు హరివంశమునే ఇతడనుసరించి నట్లు ప్రవరుని వృత్తాంతము, పారియాత్రము క్రుంగుట, అదితి కశ్యపుల మాధ్యస్థము మొదలగు కథాంశముల వలన తెలియగలము. రుద్రభట్టు సాంతకల్పనలగు సత్యాశచీ వాగ్వాదాదికములనుగాని, తిమ్మన సాంతకల్పనలగు సత్యాపాద ప్రహారాదికములను గాని స్పృశింపక పోవుటచేత శేషకృష్ణున కాగ్రంథముల పరిచయము లేదనియే నిశ్చయింపవచ్చును.

ఇతడు గావించిన ఒక స్వతంత్ర కల్పన రమణీయమైనది కలదు. కథాప్రారంభమున నారదుడు కైలాసము నుండి ఇంద్రలోకమున కరుదెంచుసరికి శచీదేవి ఏదియో వ్రతమాచరించుచుండును. భూలోకమున తన తోడికోడలైన రుక్మిణీ వ్రతమాచరించుచుండుటచే తానును ఆచరించుచుంటినవి తెలిపి రుక్మిణి కొసంగుమని ఒక పారిజాత పుష్పమును శచీదేవి నారదున కొసంగును. దానినే తెచ్చి నారదుడు రుక్మిణీ మందిరమున గల కృష్ణున కొసంగును.

తెలుగు కావ్యములు

1) తిక్కన :- పారిజాతాపహరణ కథను తొలిసారిగా పేర్కొనినవాడు తిక్కన.

సత్యభామకుఁ బారిజాతంబుపై గల

కోర్కె దీర్చిన రసికుండితంఁడె.

2) ఎఱ్ఱాప్రెగ్గడ - హరివంశము :- పారిజాతాపహరణ కథను తెలుగులో తొలిసారిగా విస్తరించి చెప్పినవాడు ఎఱ్ఱాప్రెగ్గడ.¹³ ఇతడు ప్రధానముగ హరివంశమందలి తొలికథనే అనుసరించిన

వాడయ్య కొంత విష్ణుపురాణాంతర్గత కథను కూడ సమన్వయము గావించుటకు ప్రయత్నించినాడు.¹⁴ కనుకనే

“...(దేవేంద్రుడు) తత్కృతంబు తగనొడబడియున్ (IV 221)

మనసు పట్టలేక యనిమిషకోటితో

నరిగి యతనిఁ దాకి యని యొనర్చి

వజ్రమతని మీఁదవైచి తద్వేగ సంత

స్తంభనమున మదము దక్కి సుక్కి ... (222)

“అమృతహస్తతోఁ దదీయనివృత్తి పర్యంతంబు పారిజాతంబు మహీతలస్పర్శిగా నొడంబఱచి...” అని విష్ణుపురాణోక్త కథ ననుసరించినాడు. మరల

“...పారిజాతంబు నవతారితంబునేయఁ బ్రద్యుమ్న నాజ్ఞాపింప

నతండయ్యత్తమ తరువునంతఃపురంబునకుఁ గొనిపోయె.” (231)

అనుచోట హరివంశపు ప్రక్షిప్త కథాభాగమును స్మరింపజేయుచున్నాడు. పారిజాతమును స్మరించిన వారికి జాతిస్మరత్వము లభించుననిమాత్రమే విష్ణుపురాణము చెప్పుచుండగా ఎఱ్ఱన

‘అత్తఱి సత్యభామ తన నాది సురాంగన గాఁదలంచుచున్ (-217)

అని సత్యభామ పారిజాతమును కోరుటకు కారణమును కల్పించినాడు.

ఎఱ్ఱన కావ్యమును తిమ్మన బొగుగ అధ్యయనము గావించి వాడనుటకు ఈ క్రింది సంవాదము తార్కాణ. 16000 మంది కన్యలను ఎఱ్ఱన ఇట్లు వర్ణించినాడు.

“...పొదివిన యెలజవ్వనములఁ బొలివోవక యిం

పొదవెడు వారిని” (191)

14 ఈ విషయమై ఇంతకుముందు నపులముగా చర్చింపబడియున్నది. చూ. పుట. 98

తిమ్మన ఈ పదబంధమును యథాతథముగా స్వీకరించినాడు :

“...ఎలజవ్వనముం బొలివోని వారి...” (I 37)

హరివంశ విష్ణుపురాణ కథలను సమన్వయపరచి పారిజాతాపహరణమును రచింపదగునను ఊహ కూడ తిమ్మనకు ఎఱ్ఱనవలననే లభించియుండును.¹⁵

2. మడికి సింగన-పద్మపురాణము-ఉత్తరఖండము : ఇతడు సంస్కృత పద్మపురాణమును యథామూలముగ అనువదించినవాడగుటనే ఇతడు చెప్పిన పారిజాత కథలో (దశమాశ్వాసము) చెప్పదగిన విశేషము లేదు.

3. పోతన-భాగవతము : సంస్కృత భాగవతమందు వలెనే పోతనామాత్యుని అంశీకరణమందుకూడ ఈ కథాభాగము అత్యంత సంగ్రహముగా చెప్పబడినది. ‘పారిజాతహరణ’ మనుటకు మారుగా ‘పారిజాతాపహరణ’ మనుట తప్ప తిమ్మనపై ఈ భాగపు ప్రత్యేక ప్రభావమేమియును లేదు.

4. చరిగొండ ధర్మన్న-చిత్రభారతము : ఇతడు పూర్తిగా విష్ణుపురాణోక్త కథనే అనుసరించినాడు. విష్ణుపురాణములో శచీకృత ఆవమానమునకు సత్య రోషపడినదే గాని ఏడువలేదు. నగలు తీసివేయలేదు. కాని ధర్మన్న సత్యచే ఈ పనులు చేయించినాడు.

“ఈసునుఁ గోపమునన్బడి వహించి పులోమజవేడి మాటకై

గాసిలి మేనసామ్మడిపి కన్నులఁ గ్రమ్మెడినీట ... (V 91)

15 తెలుగు ‘పారిజాత’ కథలపై దేనిపై కూడ రుద్రభట్టు ప్రభావము లేదు. పునరుక్తి నివారణకై ఆ విషయము ప్రత్యేకించి పేర్కొనబడుట లేదు.

...ఏడిచెన్, గోమలనూతన స్వరము గ్రోలుచుఁ గోయిలపిల్ల యో
యనన్ (94)

ఈ పెంపకము హరివంశపు మలికథ యొక్క ప్రభావమై యుండును. సత్యారోదన ధ్వనిని, గోయిల కూతతో పోల్చుటయు, ఈసును 'గాసిలి' అను ప్రాసస్థానమందలి పదములును తిమ్మన ఈతని రచనచేత గూడ ప్రభావితుడైనట్లు నిరూపించుచున్నది.¹⁶

5. తాళ్ళపాక పెదతిరుమలయ్య - ద్విపదహరివంశము : తిమ్మనకు సమకాలీనుడే అయిన పెదతిరుమలయ్య (1460 - 1547) ద్విపదగా హరివంశమును రచించినాడు, అందు పారిజాతకథను ఎల్లు చెప్పియున్నాడో పరిశీలించవలసియున్నది.

6. వెన్నెలకంటి సూరన - విష్ణుపురాణము : తిమ్మనకు తరువాత కొలదికాలమునకే, (1530 - 55) విష్ణుపురాణము నాంధ్రీ కరించిన సూరన అమూలకమైన ఒక కథాంశమును కల్పించినాడు. శ్రీ కృష్ణుడు సుదర్శనమును చేబూనునంతలో శచీవేది 'వినయ వినమితోత్తాంగయై' భర్తృభీక్ష యాచించినదని. తిమ్మనచే సూరన ప్రభావితుడైన సూచన లేమియు కానరావు.

7. భావనారాయణ - విష్ణుపురాణము : 16 వ శతాబ్ది ఉత్తరార్ధపు వాడైన ఇతడును విష్ణుపురాణము ననువదించినాడు.

16 ధర్మన్న తిమ్మన్నలు సమకాలికులు. ధర్మన్నకు ఆశ్రయ దాత యైన చితాపుఖాను(సీతాపతిరాజు)ను కృష్ణరాయలు కంబము మెట్టు యుద్ధములో నిర్జించినాడు. కంబము మెట్టు విజయమును తిమ్మన పారిజాతాపహరణ అవతారికలో పేర్కొనియున్నాడు. (1 23) కనుక తిమ్మన కావ్యముకంటె ధర్మన్న కావ్యమే ముందు రచింపబడి యుండునని తేలుచున్నది.

కాని ఇతని గ్రంథములో నాలుగంశములే లభించినవి. పారిజాత హరణ కథ గల పంచమాంశమింతవరకు లభింపలేదు.

8. నేమాని భైరవకవి - హరివంశము - ఉత్తరభాగము : 18న శతాబ్ది ఉత్తరార్ధమున జీవించిన ఈతడు ఎఱ్ఱన అనువదింపక విడచిన కొన్ని కథలను చేర్చి హరివంశ ఉత్తరభాగము రచించినాడు. పారిజాతాపహరణ కథను ప్రక్షిప్త భాగము ననుసరించి యథా మూలముగ ననువదించినాడు.¹⁷ ఇతనిపై తిమ్మన ప్రభావమును గుర్తింపనైనది కాదు.

9. శేషకవి - సత్యభామా విజయము : సత్యా వివాహ, నరకాసుర సంహార, పారిజాతహరణ కథలను చేర్చి శేషకవి సత్య భామా విజయమును పేర ద్విపద కావ్యమును రచించివాడు.¹⁸ ఇతడును పారిజాతహరణహరణ కథను విష్ణుపురాణోక్త ప్రకారమే చెప్పినాడు. తిమ్మన పదబంధములను భావములను యథేష్టముగ వాడుకొనినాడు. ఈ పోలికలను గమనించునది :

1. విమల చింతామణీమయ వేదిమీదః

గల్పక లతాంత కల్పిత తల్పసీమ

నధివసించిన (అదితి)... (పారి. III 24)

విమల చింతారత్న వేదికాకల్ప

సుమదళాకల్పభాసురశయ్యసీమ

చెలువుమీరంగ వసించిన...(అదితి)... (సత్య.విజ.)

17 ఈ గ్రంథము విషయమై ఇంతకుముందే చర్చించియున్నాము.

18 శేషకవి కాలము తెలియదు. 'సత్యభామా విజయము' తాళ పత్ర ప్రతియొకటి తిరుపతి ప్రాచ్యపరిశోధనా సంస్థలో R. 871 బి సంఖ్యతో నున్నది.

2. '... .. ఆనందనం

డనుదీవిండుచు చెంగటన్నలిపెఁ జింతారత్న పీఠంబువన్

మేనిమిరి శిరసు మూర్కొని

దానన పరిపంధియెంత ధన్యనో నియత

ధ్యాన పరులైన మునులుం

గానని నినుఁగంటి మంటి గతకల్మషనై,"

(పారి. III 25, 26)

సమ్మదంబున శిరఃస్థలము మూర్కొనుచు

ప్రేమ చింతారత్న పీఠంబుమీద

నామహాత్ముని నిలిపి యనఘలాకేశ

నేనెంత ధన్యనో నెఱి యోగివరులు

గాంచంగ రాని సీఘనమూర్తిఁ గంటి.

3. 'వరభక్తి దేవకీ వసుదేవులకు మ్రొక్కి' (పారి. V 49)

'దేవదేవుండట దేవకీ సతికి

నా వసుదేవున కలరార మ్రొక్కి' (సత్య. విజ.)

4. 'విననేర్చిరి బధిరులు గను

గొననేర్చిరి యంధకులు లఘుత్వము మీఱన్

జననేర్చిరి వికలాంగకులు...' (పారి. V 48)

'...వృద్ధాలికిన్ మరలం బ్రాయము వచ్చె...'

(పారి. V 47)

'వరుస వృద్ధులకు యశావసము వాటిల్లె

వినఁగన జననేర్చి విరివిగా బధిర

జనులు సంధక పంగు జనులు నావేళ...'

(సత్య. విజ.)

9. కృష్ణాధ్వరి - నైషధపారిజాతీయము : 19 తంజావూరు రఘునాథ నాయకునికి అంకితమైన ద్వర్ధికావ్యము.

నైషధ కథతో పాత్తు కలిగించుకొనుటకై కృష్ణాధ్వరి పారిజాత కథను త్రిప్పిన మలుపులలో హరివంశ విష్ణుపురాణముల కథల సమన్వయ ప్రయత్నము కనిపించుచున్నది. కథాప్రణాళిక తిమ్మన కథాప్రణాళిక కంటే భిన్నమైనది. ఐనను తిమ్మన కావ్య ప్రభావము దీనిపై కనుపింపకపోలేదు.

10. పిసుపాటి చిదంబరశాస్త్రి - శ్రీ మదాంధ్ర పద్మ పురాణము : ఆధునికులైన శ్రీశాస్త్రిగారి ఆంధ్రీకరణకు మూలమైన సంస్కృత పద్మపురాణ ప్రతికొంత భిన్నమైన పాఠముగలది వలె కాననచ్చుచున్నది. ఇందలి పారిజాతాపహరణకథ ఇట్లున్నది : (ఉత్తర ఖండము, 308 - 328)

“నారదుడు కానుకగా నొసంగిన పారిజాత పుష్పములను కృష్ణుడు తన పత్నుల కందరకు నొసంగెను. కాని సత్యనూత్రము మరచెను. అందులకు సత్య దుఃఖించెను. (కోపాగారమును ప్రవేశింపలేదు.) కృష్ణుడొక నోదార్చి పారిజాత సృక్షమును తెచ్చియిత్తునని వాగ్దానమొనర్చి సత్యాసహితుడై గరుడారూఢుడై తిన్నగా నందనవనమున కేగి పారిజాతమును పెల్లగించెను. అంతలో ఇంద్రుడు వచ్చి గరుడుని మీద వజ్రము ప్రయోగింపగా అతడొక ఊకను రాలెను. ఆ వజ్ర ప్రహారము వలన మయూర, కుక్కుట, బాషములను మూడు పక్షులు జనించినవి. కృష్ణుడు సత్య పెరటిలో

19 కృష్ణాధ్వరి సంస్కృత నైషధ పారిజాతీయము రచించియుండునను. ఊహను గుర్తించియున్నాము. చూ. అను. పుట 315 ఇది తెలుగు కావ్యము

పారిజాతమును స్థాపించును. పిమ్మట సత్య “జన్మజన్మములందును నాకు ఇట్టి భర్తయే లభింపవలెననిన ఏ వ్రతము చేయవలె”నని నారదుని ప్రశ్నించును. నారదుడు తులాపురుషదానము నుపదేశించును. సత్య “కల్పతరు కృష్ణులకుఁ దూగు కాంచనమును” నారదున కొసంగును” పిదప సత్య అడుగగా కృష్ణుడామెకు ఆమె పూర్వజన్మ వృత్తాంతమును కార్తికవ్రత మహాత్మ్యమును తెలుపును.”²⁰

నాటకములు :

తిమ్మన కావ్యమండలి ఇతివృత్తము నాధారముగ గొని తెలుగులో అనేక స్వతంత్ర నాటకములు దయించినవి.

‘పారిజాతాపహరణము’ అను పేరిటనే శ్రీ చిలకమర్తి లక్ష్మీనృసింహం, శ్రీ మారేపల్లి రామచంద్రశాస్త్రి, శ్రీ విశ్వనాథ నరసింహం, B. A., నాటకములు రచించియున్నారు.

శ్రీమరింగంటి వేంకటనరసింహాచార్యులు, శ్రీపారనంది జగన్నాథస్వామి, M.A., L.T., శ్రీముత్తంరాజు సుబ్బారావు, M.A. శ్రీద్రోణంరాజు సీతారామారావు, శ్రీ బొన్నలగడ్డ మృత్యుంజయ శర్మ, శ్రీ ధర్మవరం రామకృష్ణమాచార్యులు, శ్రీ నేదునూరి గంగాధరం, శ్రీ K. సూర్యప్రకాశరావు పుణ్యకవ్రతపు కథకు మరి కొంత కల్పనను జోడించి ‘శ్రీకృష్ణతులాభారము’ అను పేర నాటకములను రచించియున్నారు.

20 ఈ కార్తిక మహాత్మ్యపు మూలమును మనము గుర్తించి యున్నాము. చూ. అను. పుట. 13

ఇవి అన్నియు తీమ్మనగారి పారిజాతపు పరిమళములను కొలదిగనో గొప్పగనో ఎరవుగొని పరిమళించుచున్నవే ఒకటి రెండు ఉదాహరణలను పరిశీలింతము.

నారద : “పార్వతి దాల్చిన యవతంస చంద్రకళవలె నీమె యశాదల నీ పుష్పంబు విరాజిల్లుచు నీ కల్యాణికి వర్జనా దుస్సాధ్యమగు సౌందర్యమొకండు దెచ్చెను.”

“సత్యభామ జగత్ప్రియంబున గల కాంతలలో దానె చక్కదనంబున కిక్కననియు గర్వంబున విజృంభించుచుండును.
(చిలకమర్తి పారిజాతాపహరణము)

నారద : ‘నేనె యందగత్తె నేనెలే జన్మని
నేనె పతికిఁ గూర్చుదానననుచు
నింతదనుకను తెగనీలెడు నాసత్య...’

సత్య : ‘ఆ గోచిపాతరాయనికి మమ్ముతలంపవలసిన పని యేమి ?
దానిని వినుచు నాపసులకాపరియామోదమందు లేమి ?’

కృష్ణ : ‘నను నీదాసుని నిట్లు తన్నితనుచున్ దా మానసంబందు నే
కినుకంబూన నిదెంతో శౌరవము’

(మారేపల్లి వారి పారిజాతాపహరణము)

కృష్ణ : సత్యా, మనోవాక్కాయ కర్మంబుల నిన్నుదక్క నేనన్య
కామినుల గామించువాడనా ? మెఱమెచుచ్చులకు వారి
నించుక గౌరవముతో జూచెదగాక.

సత్య : ఈ నయనగారపు బలుకులు నీ తెచ్చుకోలువలపులు నీకు
వెన్నతో బెట్టిన విద్యలు గదా.

నారద : ఆహా, ఏమి ఈ దేవదేవుని విచిత్రవర్తనము. నాడు బలిని గట్టినవాడు, జితేంద్రియులగు తపోధనుల మానసాలాన బంధనమున నేని గట్టుపడనివాడు, నేడొక యబలచేత భారి జాతన్యక్షమున నొకపూలదండచేత గట్టంబడియె.

సత్య : తుభ్యమహం సంప్రదదే నమోనమః

(ముత్తరాజువారి శ్రీకృష్ణతులాభారము)

ఇన్ని నాటకములకు మాతృక కాగలిగివ తెలుగు ప్రబంధము మరియొకటి లేదు. తిమ్మన కావ్యమునకు గల లోకప్రియత మరి ఏ కావ్యమునకును లేదనుటకిది యొక తాత్పర్యము.

యక్షగానములు

తిమ్మన పారిజాతాపహరణము రచించిన తర్వాత తెలుగులో వచ్చిన పారిజాతములకు లెక్కలేదు. దాదాపుగా ఇవి యన్నియు యక్షగానములే. వీనియన్నిటిపై నను ప్రత్యక్షముగనో, పరోక్షముగనో, కొలదిగనో, గొప్పగనో తిమ్మన కావ్యపు ప్రభావము ఉండియే తీరినవి.

భాగవత కథలలో పారిజాతాపహరణ కథ హృద్యతరమగుటచే దానికి ప్రచారమెక్కువయ్యెను. అది హృద్యతరమగుట కందలి ససతుల కయ్యపుబట్టు ప్రధాన కారణము. దీనిని బట్టి యక్షగాన సామాన్యమునకు పారిజాతములనియు పేరయ్యెను.”²¹ “ఆ సవతి కయ్యపు కథ పట్టునకు కావ్యత్వ స్రవ్య తిమ్మనగారి పెట్టుబడి. దానిపై సిద్ధేంద్రుని కలము తునకాలుగా కూచిపూడి భాగవతులు భామాకలాభము దీసిరి. అనేక యక్షగానముల కదే కథావస్తువో

21 వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రి - సుగ్రీవ యక్షగాన వీరిక.

యొక ప్రభావ సన్నివేశమో యున్నది. అంతటితో సరిపోలేదు. తత్సదృశకథలకును పారిజాతపు వాసన తగిలినది. సత్యా రుక్మిణుల తర్వాత సవతుల కయ్యమునకు పేరుబడ్డ జంటలు గంగా గౌరులు. వారి కయ్యమునకు పారిజాతమునే నిమిత్తమొనర్చి కొందరు కవులు శివపారిజాతములను సృష్టించుట విశేషము.”²² కొరవంజులు గొల్ల కలాపములు, భామాకలాపములు అను యక్షగాన కృతులన్నియు ఇట్లు పరంపరిత పారిజాత ప్రభావమునకు లోనైనవే.

ఇప్పుడు కొన్ని ముఖ్యమైన పారిజాతములను గూర్చి కొలదిగ తెలిసికొందము.

1. నారాయణ తీర్థులు : శ్రీకృష్ణ లీలాతరంగిణి కర్తగా ప్రసిద్ధి కెక్కిన నారాయణతీర్థ యోగీంద్రుడు (1580 - 1680) తెలుగులో పారిజాతాపహరణ యక్షగానమును రచించి యున్నాడు.²³ గ్రంథారంభమున తీర్థులవారు కథాసంగ్రహమును ఐదు స్లోకములలో చెప్పినారు.

పారిజాతాపహరణాఖ్య ప్రబంధమభినీయతే
ఆదా కృష్ణ స్తథా భైమీ సత్యభామా తతస్సఖి
నారదాగమనం పశ్చాత్ పారిజాత సమర్పణమ్
తతః శ్రీకృష్ణసంవాదా రుక్మిణీ సత్యభామయోః

22 యస్మీ జోగారావు - ఆంధ్ర యక్షగాన వాఙ్మయచరిత్ర || భా. పుట 92.

23 తంజావూరు సరస్వతీమహల్ గ్రంథాలయములో దీవి అసంపూర్ణ తాళపత్ర ప్రతియొకటి గ్రంథలిపిలో నున్నది. [డి. నెం. 544]

కృష్ణేనాపి కృతం సత్యభామాయా శ్చిత్తరంజనమ్
 సత్యయా వై నతేయేన గమనం గగనే పథి
 సత్యభామాం పురస్కృత్య నరకాసుర మంథనమ్
 నందనోద్యాన గమనం పారిజాతసమర్పణమ్.
 ఇంద్రస్తుతః తతః సత్యభామాయాశ్చ గృహంగణే
 పారిజాతతరుం సమ్యగారోప్య కృతకృత్యతా
 ఇత్యేవం సంగ్రహం శాస్త్రం చరిత్రం సముదీరితం

దీనిని బట్టి తీర్థలవారి కథాప్రణాళిక తెలియుచున్నది. తీర్థలవారి రచనపై తిమ్మన ప్రభావమెంతవరకు గలదో గుర్తించుటకు వీలైనది కాదు. ఏలన, లభించిన భాగమత్యల్పము. ఉపలబ్ధ భాగమలో చివరి వాక్యము లిట్లున్నవి :

‘అంతట నీలాగు రుక్మిణీ అమ్మవారు చేత సత్యభామ అవమానంబు పొంది తన ఇంటికి వచ్చి కోపాగారమందు ప్రవేశించేటప్పుడు ఏమి ప్రలాపిస్తున్నది.

దరువు : ఏమివేతు నే, ఓయమ్మా, బంగారుబొమ్మా, ముద్దులగుమ్మా’

హరివంశ విష్ణుపురాణ కథలను సమన్వయపరచు ప్రయత్నము తీర్థలవారి ప్రణాళికలో కనుపించుచున్నది. నారదాగనునముతోనే కథా ప్రారంభమగుటచే అది తిమ్మన కావ్యప్రభావమేయై యుండును.

2. సిద్ధేంద్రయోగి : ఈయన నారాయణ తీర్థలవారి శిష్యుడని ప్రతీతి. గోల్కొండను పాలించిన తానీషా (1672-85) నుండి కుచేలపురాగ్రహారమును సంపాదించినాడు. ఈయన రచించిన ‘పారిజాత’ యక్షగానము దాని తొలిస్వరూపములో ఇప్పుడు లభిం

చుటలేదు. సిద్ధేంద్రుని రచనగా లభించుచున్న నేటి 'భామా కలాపము'లో సత్యభామప్రవేశించుచునే ఇట్లు చదువుచున్నది :

భామనే సత్యభామనే ॥

భామనే పదియాఱువేల కోమలూలందరీలోనా

రామరో గోపాలమూర్తికి ప్రేమభామమైన ముద్దుల ॥భామనే॥

అట్టహాసము జేసి సురల నట్టె గెలిచి పారిజాతము

చెట్టు తెచ్చి నాదు పెరట గట్టిగా నాటించుకొన్న ॥భామనే॥

దీనివలన పారిజాతాపహరణ మప్పటికే జరిగియుండుట స్పష్టము. నేడు భామాకలాపము కథాపరముగాక, అష్టవిధ నాయికలు, ముద్దామధ్యాప్రౌఢా ధీరాధీరాది భేదములు. దశవిధమన్మథా వస్థలు మొదలగు నంశములతో సంయోగ విప్రలంభాత్మకమైన శృంగారరస సర్వస్వమునకు లక్ష్యముగా రూపొందినది. ఈనాడు స్పష్టముగ గుర్తించుటకు వీలుగాకున్నను, సిద్ధేంద్రుని రచనపై తిమ్మన కావ్యము యొక్క ప్రభావముండితీరుట సంభవము.

3. నరుకూరి నారాయణ : 'ఆట భాగవతం సత్యభామ వేషకథ'²⁴ అను పేరుతో ఇతడొక యక్షగానమును రచించినాడు. ఇతని రచనపై తిమ్మన ప్రభావము కలదనుటకీ క్రింది పట్టులను పరిశీలించిన చాలును.

“వ॥ అని సత్యభామ వామపాదంబున నతేండు మ్రొక్కిన హరితల తలంగ ద్రోసిన నశండిట్లనియె.

దరువు॥ ముద్దుచెలినే నీకు ప్రియపడి మ్రొక్కినందుకు వామపాదము కొద్ది తన్నిన తన్ను నాకొక కోటిసేయు

24 దీని హస్తలిఖిత శిథిలప్రతియొకటి మదరాసు ప్రాచ్యలిఖిత గ్రంథాలయములో D. 1899 గా ఉన్నది. ఈ గ్రంథము 1882, 1906లలో రెండుమారులు ముద్రితమైనదట.

తన్ని నందుకు ఎగ్గులేదు కృతార్థుడనైతి తలపైనున్న మకుటము
సోకి మృదుపదమొత్తైనటువే.”

కృష్ణుడు చేపిన శపథపు పలుకుబడి తిమ్మన పలుకుబడిని
అనుసరించియుండుట గమనింపడగియున్నది :

‘పనిబూని ఇంద్రుని పట్టణంబేగి
ఘన పారిజాత వృక్షముగొనవచ్చి
వనితనీ శృంగారవనము లోపలను
ఆనువగు కనకంపుటరుగుల నడుమ
పెరటిచెట్టుగ నాటి పెంపొనరింతు”

కథాప్రణాళిక మాత్రము కొంత భిన్నముగ నున్నది.
అమరావతికి సత్యభామ శ్రీకృష్ణుని అనుసరింపదు, కృష్ణుడు చక్ర
మును, ఇంద్రుడు వజ్రమును చేబూనునంతలో శివుడద్దనడి సంధి
కుదుర్చును.

4. మాతృభూత కవి : తంజావూరు నేలివ అమరసింహున
(1787-1798) కంకితముగ ఇతడు పారిజాతాపహరణమును యక్షగాన
మును రచించినాడు. కథాప్రణాళిక నే గాక, భావములను పదబంధము
లను. సద్యపాదములను పాదములుగానే తిమ్మన పారిజాతాపహరణము
నుండి మాతృభూతన సంగ్రహించినాడు. కొన్ని ఉదాహరణములు
చూచినచాలును.

కృష్ణ : ‘సురమునివర మీరిటకును

అరుదెంచిన మాత్రమున కృతార్థుడనైతిన్’ (1 అం. 83)

నారద : పోలోమి పార్వతి పద్మ పద్మజరాణి

యాలక్ష్మీయును దాల్తురదిశిరంబునను

నరులకు ధరియింప వలవియేకాదు
హరికిబహిః ప్రాణమాటచే నీవు
ఇరవొందగా నొక్క ఇందిరవగుట
ధరియింప యోగ్యవు తామరసాక్షి
నీవు దాల్చుటచేత నీ కుసుమంబు
పావనం బయ్యెను పరమ కల్యాణి
రమణి నీ పతి నీవు రతిసేయవేళ

ఘనతరోల్లాసంబు గలుగజేయు
కడురతిశ్రమ చేత బొడమిన చెమటలు
తొలగింప సురటియై మెలగుచుండు (పుట 88)

వెతలను జెందె లక్షణయు, విన్ననయయ్యెసుదంత, భద్రకున్
ధృతిసెడె, మిత్రవిందకు మతిభ్రమ పుట్టెను, సూర్యపుత్రికిన్
హితవని లేదు, జాంబవతి కేమియు దోచదు, సత్యభామవే
వితముల నాదు నెచ్చెలియు వేగమెరాదని చింతచేయుచున్

వారిలోపల వన్నెయు వాసి గలిగి
యారూఢికెక్కిన యల సత్యభామ (పుట 91)

గొల్ల వాడవీవేమెఱుగుదువిక కొమ్మల మరియాద. (పు.119)

మాటికి కోపమున్ మదిని మానినికిన్ మితిమీఱె నింకిటన్
మాటలచేత దీరడను మర్మమెఱింగి విరాళిచే జగ
న్నాటక సూత్రధారి లలనామణికిం బ్రణమిలై నంతన
బోట్రియు దన్నె వామపదముంగొని కృష్ణుని మస్తకంబునన్
పులకలు కంటకంబులనఁ బుట్టిన నాదు శరీరమందు నీ
తలిరుల వంటి పాదములు తాఁకినయంతనె యెంత నొచ్చెనో
చిలకల కొల్కి నీవు దయచేఁ గడకన్నుల చూడకున్న నీ
వలపెటు సైతునే వికచవారిజలోచన మాటలాడవే. (పు. 241)

ఇట్లు సత్యాకృష్ణుల అమరావతీ యాత్ర వరకు గల కథను 273 పుటలు సాగించి, మిగత కథను కట్టెకొట్టె తెచ్చెనని పది పంక్తులలో మాతృభూతన తేల్చివేసినాడు.

మాతృభూతన కృతి తిమ్మన కృతికి ప్రత్యంతరము మాత్రమే.

5. తరిగొండ వేంగమాంబ : (1840 ప్రాంతము) శ్రీ వేంకటాచల మాహాత్మ్యాద్యనేక గ్రంథరచయిత్రయగు నీ విదుషీమణి 'విష్ణుపారిజాత'ను పేర పారిజాతాపహరణ యక్షగానమును రచించినది. ఈమె 'శివపారిజాతము'ను గూడ రచించియుండుటచే దీని స్వప్రత కొరకై 'విష్ణుపారిజాతము'ని పేరిడినది.

శ్రీ కృష్ణుడు సత్యభామకు పారిజాతమును వాగ్దానము చేసిన దగ్గర నుండి కథాప్రారంభము చేయబడినది. సింహావలోకన క్రమమున నారదాగమన ప్రభృతి నడచిన కథ తెలుపబడినది. ఈమె రచనయు అడుగడుగున తిమ్మనను తలపింపజేయుచునే యుండును. కథాప్రణాళిలో కొంతవరకు నారాయణతీర్థుల ననుసరించినట్లు కాన వచ్చును. సత్యకు పారిజాతము వాగ్దానము చేసిన తరువాత కృష్ణుడు సత్యాసహితుడై ప్రాశ్నోతిషమున కేగి, నరకుని సంహరించి, అట నుండియే అమరావతి కేగి, అదితికి కుండలములు సమర్పించి, నందన వనము ప్రవేశించి పారిజాతము నపహరించును. ఇంద్రుడు వైజమును, కృష్ణుడు చక్రమును చేబూనునంతలో శివుడడ్డుపడి సంతికుదుర్చును.²⁵

ఇంకను ముద్రితములు అముద్రితములు నైన అనేక యక్షగానములు పారిజాతము, భామాకలాపము, శివపారిజాతము మొదలగు

25 నరుకూరి నారాయణ కథ కూడ ఇట్లే ముగిసినది.

పేర్లతో ంభించుచున్నవి.²⁶ వీనియన్నింటిపైన కొలదిగనో, గొప్ప గనో, ప్రత్యక్షముగనో, పరోక్షముగనో తిమ్మనగారి పారిజాతాప హరణపు స్రభావము కలదనుట స్పష్టము.

ముద్రితములు

ముద్రణ సం,

1. పారిజాతాపహరణము K- S. సూర్యనారాయణసూరి²⁷ ...
2. పారిజాతము భారతుల శ్రీరంగకవి ... 1881
3. శ్రీకృష్ణపారిజాతాపహరణము కంఠేటి రాఘవయ్య ... 1903
4. పారిజాతము అను భామాకలాపము | భమిడిపాటి అప్పకవి ... 1906
5. పారిజాత ప్రబంధము అను శ్రీకృష్ణచిద్విలాసము | కందాళ సింగరామయ్య ... 1906
6. సత్యభామవిలాసము అను పారిజాతము | మంగు వెంటజగన్నాథరావు ... 1913
7. సత్యభామా మానసోల్లాసము అను పారిజాతము | మధుధూరి తాతాచార్యులు ... 1910
8. శ్రీకృష్ణ తులాభారము | గోపాలుని హనుమంతరామశాస్త్రి ... 1927
9. పుణ్యక వ్రతము కీర్తి మల్లప్ప ... 1928
10. శ్రీకృష్ణ తులాభారము | పెరంబుదూరు వెంకటనరసయ్య ... 1941

26 ఈ భాగము నందలి గ్రంథముల వివరములు డా॥ యస్వీ జోగా రావుగారి 'ఆంధ్రయక్షగాన వాఙ్మయచరిత్ర' నుండి గ్రహింపబడినవి.

27 ఈ గ్రంథము లండన్, బ్రిటిష్ మ్యూజియం లైబ్రరీలో కలదట.

ముద్రణ సం.

11. శివపారిజాతము లింగమూర్తి కవి ... 1944
 12. శ్రీకృష్ణతులాభారము చెర్విరాల భాగయ్య ... 1951
 13. శ్రీకృష్ణపారిజాతము చెర్విరాల భాగయ్య ... 1954

అ ము ద్రి త ము లు

1. పారిజాతము ... పురిజాల లక్ష్మీనారాయణ
 ప్రా.లి.పు.భాం.²⁸ R. 438
 2. పారిజాతము ... నందవరము సింగన ,, D. 1901, 1902
 3. పారిజాతము ... పేరు తెలియదు ,, D. 1903, 1904
 4. పారిజాతాపహరణము ... పేరు తెలియదు ,, D. 1905
 5. భామాకలాపము ... ,, ,, R. 429
 6. ,, ... ,, ,, R. 481
 7. ,, ... ,, ,, D. 1916-1918
 8. ,, ... ,, ,, D. 1919
 9. శివభాగవతము ... వీరభద్రకవి ,, R. 800
 (పారిజాత కథయే)
 10. పారిజాతము ... భారతి రామరాజు ఆం.సా.ప.²⁹ 4120
 11. పారిజాతాపహరణము... శ్రీనివాసకవి ,, 184
 12. పారిజాతము లేక |
 భామాకలాపము | ... పేరు తెలియదు ,, 173

28 ప్రాచ్యలిఖిత పుస్తక భాండాగారము, మదరాసు

29 ఆంధ్ర సాహిత్య పరిషత్తు, కాకినాడ

13. భామాకలాపము ... పేరు తెలియదు ఆం. సా. భా. 274
14. పారిజాతము ... చల్లా నారాయణకవి ,, 1650
15. పారిజాత నాటకము ... జ్యోతి రామయ్య ,, 1743
16. కృష్ణ వేషము ... పేరు తెలియదు ,, 3062
(పారిజాత కథయే)
17. కృష్ణ పారిజాతము ... ,, 4527
18. పారిజాతము లేక ఉప్పులూరి వీరరాఘవుడు ,, 4527
భామాకలాపము గంగాధరుడు
19. దివ్యేపురి భామాకలాపము లక్ష్మీవరదాసుడు ,, 4120
20. అయినవరం భామాకలాపము పేరు తెలియదు ,, ,
21. ధర్మపురి భామాకలాపము ,, ,, ,
22. వేదాచల భామాకలాపము ,, ,, ,
23. తిరుపతి భామాకలాపము ,, ,, ,
24. శినపారిజాతము తరిగొండ వేంగమాంబ ,, 2175-
2177
25. శివకేశనపారిజాతము శేషము రంగాచార్యులు ,, 3189
26. భామాకలాపము గుడిమెట్ల రామయ్య ఆం. ఇ. ప. ³⁰ 13
27. శివపారిజాతము వెంకటకృష్ణ జెట్టి తం. స. మ. కే. ³¹ 636, 637
28. సతీపతి దానవిలాపము శహజీ ,, 644-650
29. పారిజాతము చెంగల్వరాయుడు ,, 484
30. రుక్మిణీ సత్యభామా సంవాదము శహజీ ,, 583-586
- ఈ లెక్కలోని లెక్కనివి ఇంకెన్నో.

29 అంధ్ర ఇతిహాస పరిశోధక మండలి, రాజమండ్రి.

30 తంజావూరు సరస్వతీమహల్ గ్రంథాలయపు కేటలాగు.

ఏ యొక్క ప్రబంధము నాధారముగ గొనియైనను ఇన్ని గ్రంథములు పుట్టియుండవనుట సాహసోక్తి కాబోదు. పండిత పామరుల కందరకును సమానముగ ప్రీతిపాత్రము కాగలుగుట పారిజాతాపహరణపు విశిష్టత.

స్త్రీల పాటలు

పారుజాత పల్లవి : కవి పేరు, కాలము తెలియదు. తిమ్మన భావములను, పదబంధములను లెక్కకు మిక్కిలిగా వాడుకొనినాడు. '(నారదుడు) కుసుమపువ్వు చిగురాకున పొదిగి ఇచ్చెనూ'; '(రుక్మిణి) మిన్నుండీ వేగమునా ... కొవ్వున ముడుచుక ...', 'తనదేహం ఒక వింతాచాయలు మెరయగనూ' — ఇత్యాదులు గుర్తించదగినవి. శ్రీకృష్ణుడు సత్య పాదములకు నమస్కరించును. సత్య కృష్ణుని తన్నలేదు. స్వయముగ కృష్ణునికి స్నానభోజనాదులు చూచినది. చివరకు

'పారిజాతపు చెట్టు సత్యభామ పెరట వేయుటే గాని
పూచిన పూవులన్నీ రుక్మిణి పైనే వ్రాలే'

తెలుగు తెఱవలకు ప్రేమ సత్యయందు, భక్తి రుక్మిణి యందు. ఇంకను సత్యభామ సరసము, రుక్మిణి సత్యభామా సంవాదము, తులసిదళము మొదలగు పాటలపై గూడ 'పారిజాతాపహరణ'పు ప్రభావము కనుపించుచున్నది.

కన్నడ కృతులు

విష్ణుపురాణము : 1700 ప్రాంతమున జీవించిన 'చిక్కుపాథ్యాయ' పండితుడు యథామూలముగ సంస్కృత విష్ణుపురాణము వనువదించినాడు. వనపాలురతో సత్యాగర్వోద్ధతోక్తులు (7 పద్యములు) పలాయమానుడగు దేవేంద్రుని సత్య పరిహసించుట (6 పద్యములు)

ములు) మూలము కంటే విపులపరచి వ్రాసినాడు. రుద్రభట్టు ప్రభావమీతనిపై చాల కలదని కన్నడ సాహిత్య విమర్శకులను చున్నారు.³¹ కాని పారిజాత కథలో అట్టి ప్రభావమేమియు కనుపించుటలేదు.

భాగవతము : దీనిని నిత్యాత్మశుకయోగి రచించినట్లు గ్రంథమందున్నది. కాని కృష్ణరాయల ఆస్థానకవి యగు చాటు విఠలనాథునిచేని రచితమైనట్లు వాడుక కలదు. పారిజాతాపహరణ కథా సందర్భమున నితడు 'విజయధ్వజ' రచించిన 'పడరత్నావళీ' వ్యాఖ్యయందు గల 31 అధ్యాయముల అధిక పాఠమును స్వీకరించి రెండధ్యాయములుగ ఆనువదించినాడు.³² ఇతనిపై నను రుద్రభట్టు ప్రభావము కనుపించుటలేదు.

వ్యాఖ్యలు

జగన్నాథ విజయము జటిలమగునైలి కలదు. కన్నడ కావ్యములలో నారికేళపాకమునకు ఉదాహరణీయమైనది. కనుక దానికి సుబోధమగు వ్యాఖ్య యుదయించుట యెంతయు అవసరమైయున్నది. కాని 'పంచ పాషాణము'లను పేర కావ్యాది యందలి మంగళాచరణ పద్యపంచకమునకు ఎవరో పేరు తెలుపని పండితుడు రచించిన సంస్కృత వ్యాఖ్యానము తప్ప వేరు వ్యాఖ్యానము ఇంతవరకును వెలువడలేదు. జగన్నాథవిజయము పేరు ఆధునిక పండితులకే చాల మందికి అనరిచితము సాధారణ జనుల సంగతి చెప్పవనిలేదు. కనుక వ్యాఖ్య ఉదయింపగల ఆశయు లేదు.

31 'ఈతన (చిక్కుపాథ్యాయ') మేలే రుద్రభట్టర ప్రభావ బహుళ యిదే.' మరియుప్పభట్టు - కన్నడ సంస్కృతి.

32 ఈ అధిక పాఠ భాగవతము విషయమై లోగడ చెప్పిన యున్నాము. (అను. 12)

పారిజాతాపహరణము అత్యంత సరళమగు శైలి కలది. తెలుగు కావ్యములలో ద్రాక్షపాకమునకు ఉదాహరణీయమైనది. కనుక ఒక పాటి సాధారణ విద్యావంతులు కూడ దీనిని వ్యాఖ్యానిరవేక్షముగ పఠించి యానందింపగలరు. ఐనను సాధారణ పాఠకుని అవగాహనకు మీరిన కొలదిపాటి సంస్కృతపదములు, స్లేషలు, అసంఖ్యాకములగు కవిసమయములు, వ్యంగ్యములు పూర్తిగ బోధపడుటకు వ్యాఖ్యానము అవసరమగుచున్నవి. ఇట్టి వ్యాఖ్యానము లింతవరకు మూడు వెలువడియున్నవి.

1. శ్రీ వాగపూడి కుప్పుసామయ్యగారి 'పరిమళ' వ్యాఖ్య. 1929లో ప్రకటితము.
2. శ్రీ తాపీ ధర్మారావుగారి 'భావప్రకాశిక'. 1929 'సమదర్శిని'లో ప్రకటితము.
3. శ్రీ దూశి రామమూర్తిశాస్త్రిగారి 'సురభి' వ్యాఖ్య. 1933 లో ప్రకటితము.

విద్వద్వర్త్యులైన ఈ పండితత్రయ వ్యాఖ్యలు తిమ్మకవి చంద్రుని కావ్యసూత్రామధుర్యమును చాలావరకు సాధారణ పాఠకునికి ఆస్వాదయోగ్యము కావించినవి. ఐనను ఈ పండిత త్రయపు టాలోకమున బడక మిగిలిపోయిన, మరుగునడియున్న మెరుగులింకెన్నియో ఈ కావ్యగర్భమందడగియున్నది. వానినన్నింటిని వెలువరించి సంపూర్ణ రసానందమును సంపన్నము చేయగల సమగ్రవ్యాఖ్య మరియొకటి ఉదయింపవలసిన ఆవశ్యకత యున్నది.³¹

31 కాలమనుకూలించినచో అట్టి వ్యాఖ్యను వెలువరించు కోరిక ఈ వ్యాసకర్తకు కలదు.

వచనానువాదములు

జగన్నాథ విజయమునకు సంపూర్ణః వచనానువాదము వెలువడలేదు. 'చంద్రశేఖర ఐతాళ' అనువారు రచించిన 'రుద్రభట్ట' అను చిన్న పుస్తకములో అతిసంగ్రహముగా 'జగన్నాథ విజయ' కథ తెలుపబడినది.

తెలుగులో పారిజాతాపహరణమునకు నాలుగు వచనానువాదములు వెలువడినవి. 1. కమలాసనుడు, 2. పున్నమరాజు నాగేశ్వరరావు, 3. కంభంపాటి రామగోపాలకృష్ణమూర్తి, 4. నరసింహదేవర ఉమామహేశ్వరశర్మ అనువారు విడివిడిగా పారిజాతాపహరణ వచనానువాదములు రచించినారు. 'ఎమెస్కో.' వారు ప్రకటించిన పారిజాతాపహరణమునకు వీతికలో కవిసమ్రాట్ శ్రీ విశ్వనాథ సత్యనారాయణ గారొసంగినకథ సంగ్రహమయ్యు రమ్యముగా నున్నది.

అనుబంధము - 4

పూర్వకవిప్రయోగములు

తిమ్మనకు ప్రాచీన సంస్కృతాంధ్ర మహాకవుల కావ్యములన్నియు కంఠస్థములు. కనుక ఆతని వాక్కులో పూర్వకవీశ్వర ప్రయోగములు అప్రయత్నముగ ప్రతిధ్వనించుచుండును. ఇదియు నొక సత్కవిలక్షణము. ఈ 'పూర్వకవీశ్వర వాక్రప్రయోగదక్షత'! తిమ్మనలో వెల్లడియగుచున్న విధమును దిజ్ఞాత్తముగ పరిశీలించుము.

వాల్మీకి :

'నాగకన్యేవ నిశ్శ్వస్య దీర్ఘముష్ణంచ భామినీ' (అయోధ్య ౧౦-౩)

1. అప్పకవీయము - 144

‘అన విని వ్రేటువడ్డ యురగాంగనయుంబలె’ (పారి. I 82)

‘...లతాంగి...నాగతరుణియుఁ బోలెన్’ (పారి I 98)

కాళిదాసు :

1. ‘ఆ సీత్కల్పతరుచ్ఛాయా మాశ్రితా సురభిః పథి. (రఘు. I 75)
‘పచ్చికఁ దెండియున్నయది భామిని వేలుపుటావుఁ జూచితే’
(పారి. II 96)

2. ‘పపావనాస్వాదితపూర్వమాశుగః
కుతూహలేనేవ మనుష్యశోణితమ్’ (రఘు. III 54)

‘భిన్నాసురాసముల చవి

గన్న మురాహిత శిలీముఖము లపుడనిలో

మున్నెఱుఁగని సురవీరుల

క్రొన్నెత్తురు చవియు నెఱిఁగి క్రోలఁదొడంగెన్’ (పారి. V 6)

3. ‘స సేనాం మహతీం కర్షన్ పూర్వసాగర గామినీమ్
బభౌ హర జటాభ్రష్టాం గంగామివ భగీరథః’, (రఘు. IV 32)

‘... .. నిర్గమించె సురవల్లభ సేనలు భర్గజూటకాం

తారముఖంబు నన్వేడలు దై వతసింధు ఝరంబుతోయనన్’.

(పారి. IV 90)

4. నారాచ దుర్దినమ్...’ (రఘు. IV 41)

‘... .. బాణ, వర్ష సమ్మర్ద దుర్దిన వ్యాప్తి...’

(పారి. V 9)

5. ‘అయమపిచగిరం నః త్వత్ప్రబోధ ప్రయుక్తా
మనువదతీ శుకస్తే మంజువా క్షంజరస్థః’ (రఘు. V 74)

‘మేల్కనుము దేవ యివె రా

చిల్కలు కనుమొగిచియున్న చెలువలుఁ దమకుం

బల్కులు నేర్పఁగ ముద్దులు

గుల్కెడు పల్కులను మేలుకొలిపెడు కృష్ణా.’ (పారి. II 58)(61)

6. 'ప్రాయోవిమాణ పరిమోక్ష లఘూత్తమాంగాన్
ఖడ్గాంశ్చకార నృపతిర్నిశితైః ట్సురప్తైః' (రఘు. IX 67)
'నిర్భిన్నశృంగుడై నిజవాహనముఁ దాను
వై వస్వతుఁడు లాఘవంబు నొందె'. (పారి. V 12)
7. షడ్వతు యుగపత్ స్థితిః మేఘ. II 2, పారి. III 45, 46
8. 'ఆనేవస్తే మధురతిఫలం కల్పవృక్ష ప్రసూతమ్.' (మేఘ. II 5)
'...కల్పవృక్షానవపాన మత్తుడ మృతాంధసుఁడొక్కఁడు,...
(పారి. IV 70)
9. 'వాసశ్చిత్రం...ఏకః సూతే సకలమబలా మండనం కల్పవృక్షః'
(మేఘ. II 13)
'...కల్పవృక్ష దుకూలాంశుకములు గట్టి...' (పారి. IV 40)
10. తాలైః శిఙ్గావలయ సుభగైర్నర్తితః కాంతయా మే
యా మధ్యాస్తే దివసవిగమే నీలకణ్ఠః సుహృద్వ్యః'
(మేఘ. II 18)
'కరతాళ గతుల మందిర మయూరంబుల
నాడింపరేలోకోయతివలిపుడు.' (పారి. I 106)
11. 'పృచ్ఛస్తీవా మధుర వచనాం శారీకాం పంజరస్థాం'
(మేఘ. II 24)
'కనక' పంజర శారీకలకుఁ జక్కెరవెట్టి
చదివింపరేలోకో సకియలిపుడు. (పారి. II 16)
12. 'మధుద్వితేః కుసుమైకపాత్రే
పపౌ ప్రియాం స్వామను వర్తమానః' (కుమార. III ౮6)

‘తనుఁ గనుఁ బ్రబావి యొండొక లతం బతి వేటొక తేటిబోటి పొ
త్తున విరిచేసె గ్రోలగ... ..’ (పారి. III 57)

13. ‘ఆవిర్భూతే శశిని తమసా ముచ్య మానేవ రాత్రిః
‘మాత్సర్య ఘనమేఘ మాలికాపగమ ప్ర
కాశిత హిమధామకళ యనంగ

మాఘుడు :

1. ‘రణద్భిరాఘట్టనయా నభస్వతః
సృథగ్విభిన్నశ్రుతిమండలై స్స్వరైః (శిశు I 10)

‘సరిగమ పథనిస సంజ్ఞ స్వరంబుల
మహతి నభోవాయు సిహతి మొరయ’ (పారి. I 44)

2. విభా న్త మచ్చ స్పటికాక్షమాలయా (శిశు. I 12)
ప్రణవ మంత్రావృత్తి పావనస్పటికాక్ష
వలయంబు కర్ణ శఘ్నలిక వ్రేల (పారి. I 44)

భవభూతి :

కిమపి కిమపి మందం మందమాసత్తి యోగాత్
లవిరళకపోలం జల్పతోరక్రమేణ (ఉ.రా.చ. III 20)

మనోజ వికారంబులనవిరళకపోలంబుగా జెప్పి కొనుచు
(పారి. II 53)

నన్నయ :

‘కృతకాద్రి కందర క్రీడా గృహంగణ
వివిధరత్నోపలవేదికలను’ (ఆది IV 216)

‘కృతకాద్రి కందరా కేళీనిగూహన
వేళా పరస్పరాన్వేషణములు’ (పారి. I 95)

తీక్కన :

1. చకోరముల వెన్నెల విందు : నిర్వచనోత్తర రామాయణము
(VI 46-48, పాఠ. II 49)

2. '...పడతుక లలితాంగ యష్టి పదనికి రాఁబుల్
గడిగినమరుఖడ్గలతిక
వడువున మోహన విలాస నైభవమందెన్'
(నిర్వ. ఉ. VIII 18)

'పదనికి రాఁబులు గడిగిన
మదనాస్త్రము రేఖగలిగి మానిని...' (విరాట. V 355)

... ఉత్తర చనుదెంచె
నలరు విటుతు పువ్వుటమ్మువోలె' (విరాట. I 245)

'కలకంతకంతి యీగతిఁ
బులు కడిగిన ముత్తియంపుఁ బాలుపొందంగా' (పాఠ. I 57)

'రాజబింబాస్య రుక్మిణి తేజరిల్లె
సానఁ బట్టిన మకరాంకు శస్త్రమనఁగ' (పాఠ. I 78)
(VI 38, 40)

3. 'ఎవ్వని వాకిట నిభమదపంకంబు
రాజభూషణ రజోరాజనడఁగు' (విరాట. II 191)

'ఎవ్వని విజయంబు లెఱిగించు శాసన
స్తంభంబు లాశాంతలైల విఠతులు' (పాఠ. I 12)

4. '...నే వోసిన యగ్నిభంగి...' (ఉద్యోగ. II 243)
'నేయివోయ భగ్గన దరికొన్న భీషణ హుతాశన కీలయనంగ'
(పాఠ. I 83)

5. 'వెడవెడ నిద్రవొంది కనువిచ్చిన పాంథులమీద'
'వెడవెడ గన్ను మూయుఁ గను విచ్చు నగుం దలయూచు'
(పారి. I 101)
6. '...త్రిగ రైశుండు చే వీచుడున్' (విరాట. III 133)
'హరిహయుఁడు...నేనకుఁ జేయివీచినన్' (పారి. V 14)
7. '...నారదుఁడు వేడ్కం గుంచె సారింపఁగన్' (విరాట. III 182)
'.....రణాశన మాని నింగిపైఁ
గుతుక రసాతిరేకమునఁ గుంచియ వీచి నటించెదనయ్యెడన్'
(పారి. V 29)

ఎఱ్ఱన :

1. 'శేష భోగాస్పదంబయ్య నశేషభోగ నివాసంబును....²
'గ్రావ బద్ధంబయ్య నగ్రావంబద్ధంబై, గవయ స్థానంబయ్య
నగవయ స్థానంబై' (పారి. II 88)
2. '...కడలాత్తు కరమూల ఘనకాంతి చూపజ
డెందంబుతో నిక్కి డెక్కినంగ' (నృసింహ. II 81)
'వీనిర్మల దోర్మూలరుచుల్యైలిం బొలయ...' (పారి. II 11)
3. దిక్పాలురు (నృసింహ. II 116-123), (ఆది IV 89-85)
4. దశావతార వర్ణన (నృ. పు. III 34-36) (పారి. 28.37)
5. '...విశ్వములు తామరపాకున నీరువోలె నొం
డొండ చలించె' (నృసింహ. IV 182)
'జలజ డళోదరోదకము చాడ్చున నల్లలలాడె లోకముల్'
(పారి. V 33)

² ఇట్టి వర్ణనలు ప్రాయశఃకముగ ప్రాచీనకావ్యములన్నింటి కాననగును

6. '...ఎలజవ్వనముం బొలిసోవక యిం
 పొదవెడు వారు...' (హరివంశము, ఉత్తరభాగము. 1V 91)
 '...ఎలజవ్వనముం బొలిసోని వారి...' (పారి. I 37)

భాస్కర రామాయణము :

1. '(కై క)...కోపగృహంబుఁ జొచ్చి మలినాంబరంబుగట్టి...' (అయోధ్య. 67)
 'మాసిన చీరగట్టి....., (పారి. 199)
 2. 'ఒరులు తలతెత్తి చూడఁగ..., (అయోధ్య. 173)
 '...వారు ననుం దలతెత్తి చూడఁగా...' (పారి. I 88)
 3. 'సురలకు గురిడెతల్ల డము. శూరుల డెందములోని కొట్టు,
 కోకములకు గురిడెతల్ల డము కై రవమిత్తుఁడుతోచే దూర్పునన్' (పారి. II 41)

నాచవసోముడు :

1. కోపాటోప గణంబు మానననరః కోలాహలాత్సాహిగాన్' (ఉ. హ. I 99)
 'క్రోధదంతావశక్షోభ విశ్రమ పున
 స్సంజాత నైర్మల్య సరసియనఁగ' (పారి. II 15)
 2. 'పాయుతోలంగు' (ఉ. హ. I 123)
 'పాయుతోలంగు మరిచు' (పారి. III 10)
 3. 'భారతంబునుం బోలె శతపర్వ ససాధరబై' (ఉ. హ. II 110)
 'భారతంబునుబోలె శతపర్వ చమత్కృతంబును' (పారి. II 88)

4. '.... చట్రాతిపై పోకలై' [ఉ. హ. III 30]
 'చట్టుపై పోకలై చనిరి గంధర్వులు' [పారి. V 37]
5. 'తామరపాకు నీరువలెఁ దల్లడ మందిరి పౌరులందఱున్'
 [ఉ. హ. I I 35]
 'జలదళోదరోదకము చాడ్చున నల్లలలాడె లోకముల్'
 [పారి. V 33]
6. 'కణయ కంపణ ముసల ముద్గర పరిఘ పరశ్వథ....'
 [ఉ. హ. IV 213]
 'కణయ కంపణ ముసల ముద్గర పరిఘ పరశ్వథ' [పారి. IV 67]
7. 'ఇతని కితండె సాటియగు నీతని కీతండె సాటివచ్చు'
 [ఉ. హ. IV 257]
 'ఇతని కితండె సాటియగు నీతనికీతండె సాటివచ్చు'
 [పారి. V 29]
8. 'మరళి భంజలికా సుడాలవల్లితములు....' [ఉ. హ. I 183]
 '.... భంజలికా మురళీ సుడాలవ, ల్లితముల....' [పారి. II 102]
9. 'లంగుళిత గోధాకలనంబు' [ఉ. హ. V 240] [పారి. V 4]

శ్రీనాథుడు :

1. 'హంస సంస దాలాప' [శృం. నై. I 99]
 'హంసి సంస దారవ' [పారి. II 103]
2. 'కర్ణ శమ్కులి' [శృ. నై. II 7]
 కర్ణ శమ్కులిక' [పారి. I 44]
3. 'ఆవహ సంవహాద్యనిల ఘట్టనముల
 శతతంత్ర మూర్ఛనా స్వరములీన' [శృం. నై. III 6]
 'మహతి నభోవాయు నిహతి మొరయ' [పారి. I 44]

4. 'ముక్కుంటి దరహాసమున కనుప్రాసంబు' (భీ. ఖం. I 54)
'మహానట వికటాట్టహాస భాసంబుల కనుప్రాసంబులై'
(పారి. II 53)
5. '...కనుగానక దక్షుడు...' (భీ. ఖం. II 9)
'కన్నుల్ గానఁడు యాదవుండు...' (పారి. IV 63)
6. '...కల్పలతా ప్రసూన మాధ్వీమద చిత్తవృత్తులు...' (హర. VI 4)
'కల్పవృక్షాసవ పానమత్తుఁడు...' (పారి. IV 70)

నంది మల్లయ, ఘంట సింగయ :³

1. 'శ్రీరామామణి సీత నాథుని యురస్సీమన్నిజచ్చాయఁ గ
న్నారంగనొని యాత్మనన్యవని తేర్వలంబూనఁ (శృంగారషష్ఠము
ఔదలగంగండననీడఁదానకని మాధ్వంబొప్పవేటొక్కటొ
య్యలియంచున్నది నెంచుపార్వతి యసూయావాప్తికి'
(పారి. I 2)
2. 'కనుపట్టె నొకచోట గండ భేరుండంబు
లోకవంక శరభంబు లుద్భవితై' (నరాహ. I 146)
'కనుపట్టె నొకచోట ఘనఘనా ఘనరంగ
విద్యున్నటి నాట్య విలసనములు' (పారి. III 46)
3. 'దర్పంబు మాని యథాయథలైరి ని
లింపులు సిద్ధులు కింపురుషులు' (నరాహ. III 59)
'తలలు వీడంగ విద్యాధరుల్ పఱచిరి
గగ్గలకాంక్షైరి ఖచరవరులు' (పారి. V 37)

3 ఘంట సింగయ (మలయ మారుతకవి) తిమ్మన మేనమామ. ఈ
మేనమామ మేవల్లుండ్రకు మధ్యగల పోలికలు లెక్కకు మిక్కిలి

4. '...సరసిజాతులు కొందఱు పశ్చేరంబునె
 ట్టితిమనిపిల్వఁగా...భుక్తిశాలకున్' (వరాహ. IV 132)
 '...సఖిమణు లిద్దరు పశ్చేరంబునె
 ట్టితిమని విన్నవించిన ... భుక్తిశాలకున్' (పారి. II 17)

పోతన :

'...నరోజాతులడు మేఘంబుగాఁ దా విద్యుల్లతభంగి...'
 (భాగ. X ఉ. 182)
 '...తటిల్ల దయుం జలదంబు...'
 (పారి II 17)

పిల్లలమఱి వినవీరన :

'... .. బాలపల్లవా
 స్వాద కషాయకంఠ విలసత్కలకంఠ కలస్వనంబులన్'
 (శ. ప. III 195)
 '... .. బాలపల్లవ
 గ్రాసకషాయకంఠ కలకంఠ వధూకలకాలీధ్వనిన్'
 (పారి. I 133)

కన్నడ తిమ్మణ్ణ - తెలుగు తిమ్మన

'తిమ్మన తనతో పాటుగ శ్రీకృష్ణదేవరాయల ఆస్థానము నలంకరించిన కన్నడకవియగు 'తిమ్మణ్ణ' రచించిన 'కృష్ణభారతము' నుండి కూడ కొన్ని భావములను సంగ్రహించియున్నా'డని తెలుపుచు శేకుమళ్ళ ఆచ్యుతరావు, నిడదవోలు వేంకటరావుగార్లు ఈ క్రింది యుదాహరణము నొసంగియున్నారు.¹

1 విజయనగర సామ్రాజ్యము నందలి ఆంధ్ర వాఙ్మయచరిత్ర Vol.2 పుట. 218., [ఆంధ్ర కర్ణాట సారస్వతములు-పరస్పర ప్రభావము- పుట. 127.

1. మిరుగుతిహ వరసింధువసనద

సెరగ విష్ణుగె హాసి భూవధు
వొరగి దళు భుజదల్లి నరసయ కృష్ణభూవరనా
ఎరక వొబ్బరమేలె యిరలద
నరియదే కామినిగె యొలిదవ
నర వరహానె యప్పుదనె యభినైసిదను చక్రీ.

2. జనపనరసయ కృష్ణరాయన

పనజగృహ సచ్చిరలు విరహాది
ననవరత హరి సిరియ కొరలెణె యెనుత శంఖవను
ఘన జఘన చక్రక్కె చక్రవ
మినుగు తిహ దంతక్కె కౌస్తుభ
వను భుజాలింగనకె వనమాలెయును ధరిసిదనూ'.

(1. భూవధువు మెరయుచున్న తన వరసింధు వసనపు
చెరగును విష్ణువునకు పరచి (ముసుగువైచి) నరసయ్య కృష్ణభూవని
భుజముపై ఒరగినది. మరియొకనిపై ప్రేమయుండుట నరయక
కామినిని వలచు నరుడు వరాహమే యగుననుటను చక్రీ అభి
నయించెను.

2. వనజగృహ (లక్ష్మీ) జనపుడైన నరసయ కృష్ణరాయని
సచ్చియుండగా, హరి అనవరత విరహముతో సిరియొక్క కంఠముతో
సమానమని శంఖమును, ఘనజఘన చక్రమునకు సమమని చక్రమును,
మెరయుచున్న దంతములకు సమమని కౌస్తుభమును, భుజాలింగమునకు
మారుగ వనమాలను ధరించెను.)

పై పట్టుదుల భావమును తిమ్మన అనుకరించినాడని
వీరు తెలిపిన తెలుగు పద్యము.

‘యాదవత్వమున సింహీనస్థుఁడు గామి
సింహీననస్థుఁడై చెన్ను మెఱయ

అనతరించిన కృష్ణుఁడొననగ మించె
నరన విభు కృష్ణరాయ భూనాయకుండు’ (పారి. I 17)

శ్రీ మహావిష్ణువు యొక్క ఇల్లాండ్రయిన భూదేవియు, శ్రీదేవియు ఇరువురును తమ భర్తను వదలి కృష్ణరాయవి వలచి అతని నాశ్రయించియున్నారనియు, పాపము విష్ణువు తన ఇల్లాండ్రు పరపురుషాన కత్తైన విషయము నెరుగక ఇంకను వారిపై తనకు గల ప్రేమను వదలలేకున్నాడనియు కన్నడ తిమ్మణ్ణ తెలిపియున్నాడు. తెలుగు తిమ్మన శ్రీ కృష్ణుడే శ్రీ కృష్ణరాయలై జన్మించినాడని చెప్పినాడు. ఈ ఇరువురు తిమ్మనలు వెల్లడించిన భావనల మధ్య సాదృశ్యచ్ఛాయయైన లేదనుటకు సహృదయులే ప్రమాణము.

సమకాలీనుల, అనంతరికుల అనుకరణలు

పారిజాతాపహరణ మందలి భావములను, పదబంధములను తమ కావ్యములలో ఉపయోగించుకొని, దాని శ్రేష్ఠతను పరోక్షముగ ప్రకటించిన వారిలో ప్రథముడు, ఆంధ్రకవిత్వా పితామహుడైన అల్లసాని పెద్దన్నగారు. సాహిత్యరసపోషణుడు రామరాజభూషణుడు ద్వితీయుడు. ప్రభానులు భూర్జటి, అయ్యలరాజు, సంకుసాల, తెనాలి, చేమకూర కవులు. ఈ వరుసలో వారు కామేశ్వరకవి, (సత్యభామా సాంత్వనము), చెంగల్వకాళకవి (రాజగోపాలవిలాసము) ముద్దుపళని (రాధికా సాంత్వనము) మొదలగు దక్షిణాంధ్ర కవులు పారిజాతమునకు తీసిన నకళ్ళు లెక్కకు మిక్కిలి.

‘అనుకరణ ఉత్తమ ప్రశంస’ (Imitation is the best form or flattery)